T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE DERSİM

(1908-1938)

DOKTORA TEZİ

HASAN HAKAN ULUTİN

İSTANBUL 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE DERSİM

(1908-1938)

DOKTORA TEZİ

HASAN HAKAN ULUTİN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ALİ SATAN

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Hasan Hakan ULUTİN'in "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Doç. Dr. Ali SATAN Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç. Dr. Cemalettin ŞAHİN Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Ali ARSLAN İstanbul Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ Yıldız Teknik Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 30/05/ 2016 tarih ve 2016/11-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖNSÖZ IV

ÖZET IX

ABSTRACT X

KISALTMALAR XI

TABLOLAR XIV

GİRİŞ 1

1. DERSİM'İN TARİHİ COĞRAFYASI 1

1.1. Dersim Adının Kökeni 1

1.2. Dersim Coğrafyası ve Yerleşim Alanları 4

1.3. Dersim'e Yerleşen Unsurlar 5

1.4. Dersim Aşiretleri 17

1.5. Dersim'in Nüfus Yapısı 19

1.6. Dersim'in İnanç Özellikleri 30

1.7. Dersim'de Dil 40

1. 8. Dersim'de Ekonomik Hayat 42

2. TARİHTE DERSİM 46

2.1. Roma İmparatorluğu ve Türklerin İdaresinde Dersim 46

2.2. XX. Yüzyıl Başına Kadar Osmanlı İdaresinde Dersim 48

2.3. 1907 Dersim İsyanı 61

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. MEŞRUTİYET İLANI SONRASI DERSİM 64

1.1. İdari Yapılanmada Değişim ve Aşiretlere Etkileri 64

1.2. 1908 Dersim İsyanı ve Neşet Paşa Harekatı 65

1.3. 1909 Dersim İsyanı ve İbrahim Paşa Harekatı 91

1.4. Çarsancak'taki Arazi Meselesi 115

1.5. 1912 Seçimlerinde Dersim 118

1.6. Balkan Harbi Sırasında Dersim 121

İKİNCİ BÖLÜM

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA DERSİM (1914-1918) 123

2.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Dersim'in Durumu 123

2.2. Sabit Bey'in Mamuretülaziz Valiliğine Tayini ve Savaşa Hazırlık Faaliyetleri..... 126

2.3. Savaşın Başlaması ve Milis Kuvveti Oluşturma Çabaları 131

2.4. Tehcir Edilen Ermenilerin Dersim'e Sığınması 135

2.5. Dersim İsyanı'nın Başlaması ve Yayılması 140

2.6. Sürgün Yeri Olarak Dersim..... 148

2.7. Rus İlerleyişi Karşısında Dersim..... 149

2.8. Dersim Asilerinin Erzak Depolarına Saldırısı 162

2.9. Yerel Memurların Asilere Destek Vermesi 165

2.10. Dersim'e Ait Resmi Evrakın Asilerce Yakılması..... 165

2.11. 13. Tümenin Dersim Harekatı 166

2.12. Erzincan'ın İşgali ve Aşiretlerin Ruslarla İşbirliği..... 177

2.13. Bolşevik İhtilali ve Dersim 189

2.14. Rusların Erzincan'dan Çıkartılması..... 198

2.15. Ermenilerin Dersim'den Çıkartılması 204

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DERSİM..... 208

3.1. Mondros Mütarekesi ve Dersim 208

3.2. Mütareke Döneminde Dersim'de İhtida Hareketleri 216

3.3. İngilizlerin Dersim'de Ayaklanma Çıkarma Teşebbüsleri 218

3.4. İzmir'in İşgali Sırasında Dersim 223

3.5. Dersim Mutasarrıfı Osman Nuri Bey Vakası..... 228

3.6. Kürt Teali Cemiyeti'nin Dersim'deki Faaliyetleri..... 229

3.7. 1919 Seçimlerinin Dersim'e Yansıması..... 233

3.8. Koçgiri İsyanı Öncesinde Dersim..... 236

3.9. Koçgiri İsyanı ve Dersim..... 252

3.9.1. İsyanı Barış Yoluyla Bitirme Çabaları 257

3.9.2. İsyanın Askeri Tedbirlerle Bastırılması 258

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. CUMHURİYET DÖNEMİ DERSİM..... 277

4.1. 1923 Seçimlerinde Dersim..... 277

4.2. Nüfus Mübadelesinin Mühtedilere Etkisine Bir Örnek 280

4.3. 1925 Şeyh Sait İsyanı Karşısında Dersimlilerin Tutumu 280
4.4. 1926 Koç Uşağı İsyanı..... 287
4.5. Hoybun Örgütü'nün Dersim'deki Faaliyetleri 291
4.5.1. Hoybun Örgütü'nün Kuruluşu İçin Yapılan Fikri Çalışmalar 291
4.5.2. Hoybun Örgütünün Kuruluşu Ve Faaliyetleri..... 292
4.6. 1930 Pülümür İsyanı..... 297
4.7. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim'i Ziyareti..... 305
4.8. Van Alayının Dersim'e Sevki..... 308
4.9. Seyit Rıza'nın Nüfuzunu Genişletme Çabaları 310
4.10. 1934 İskan Kanunu ve Dersim'de Kanuna Tepkiler 321
4.11. Dersim'in Civar Vilayetlere Etkisi..... 325
4.12. Fransız İstihbaratının Dersim'deki Faaliyetleri 326
4.13. 1935 Tunceli Kanunu ve Dersim 328
4.14. Fransa ve İtalya Destekli Ermeni Diasporasının Dersim Faaliyetleri 333
4.15. 1936 Dördüncü Umum Müfettişliğinin Kurulması..... 336
4.16. 1937 İsyanı ve Bastırılması..... 340
4.17. 1938 İsyanı - Üçüncü Ordu Harekâtı ve İskan..... 376
4.17.1. 10-17 Ağustos 1938 Tunceli Harekatı 393
4.17.2. 6-16 Eylül 1938 Tunceli Harekatı..... 401
SONUÇ..... 409
BİBLİYOGRAFYA 415
EKLER..... 454
ÖZGEÇMİŞ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖNSÖZ

Dersim coğrafyası; etnik, dini ve siyasi bir konudur. Günümüzde Türkiye'nin gündemini meşgul eden bu konuyu anlayabilmek için tarihsel sürecin bilinmesi gerekmektedir. Bu problemin başlangıcı her ne kadar Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferiyle başlatılsa da aslında sorunun kaynağı Hz. Ömer'in İran'ı fethine kadar gitmektedir. İran'ın zaptıyla birlikte Mazenderan, Horasan, Gilan, Deylem bölgelerinde yaşayan ve yeni otoriteye alışamayan pek çok topluluk zaman içinde Anadolu'ya akmış, Munzur dağlarında var olan heteredoks unsurlarla kaynaşmıştır. Böylece günümüzdeki Dersim aşiretlerinin temeli atılmıştır. Protest bir kültür atmosferi içinde var olarak yoğrulan Dersim insanı, dağlarda elde ettiği özgürlüğü devlet otoritesiyle paylaşmak istememiştir. Bu durum yönetimi altında yaşadığı devletlerle arasında sıkıntılar doğurmuştur. Özellikle seyitlerin, aşiretlere entegre olmasıyla reddedici tavır daha organize bir hal almıştır.

II. Meşrutiyet ile beraber devletin bölgeye müdahaleleri var olan yapının seyitler aleyhine dönmesini sağladığından dirençle karşılaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nda seyitlerin idaresindeki pek çok aşiretin Ruslara destek vermesinin arka planında bu olgu vardır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerindeki isyanlarla aşiretlerin devleti reddeden tavrının devam ettiğini görmüşler ve meseleye neşter vurulmasının gerekliliğine inanmışlardır. 1937 ve 1938 yıllarındaki olaylarının arka planında bölgeye olan güvensizlik yatmaktadır.

Araştırmamızda meselenin arka planını anlamak için hadiselerin oluş şeklini ve sonuçlarını ele almaya çalıştık. Gerçekler ayrıntılarda gizlidir düsturu çerçevesinde Dersim toplumunu oluşturan unsurların bilinmesinin problemin kaynağına inilmesini sağlayacağını düşündük. Bu husus meselenin mihenk taşını oluşturmaktadır.

Bu çalışma pek çok olayın ayrıntılarını ihtiva etmesi bakımından bazı okuyuculara sıkıcı gelebilir. Fakat olayların muhtevasını bilmeden günümüzde çok sayıda yazar yorum yapmaktadır. Dersim ile ilgili yazan kişiler de, adeta işin aslı bilinmeden yahut bilinmek istenmeden bir Dersim edebiyatı ve tarihi algısı inşa etme kaygısı görülmektedir. Bu konudaki çalışmalar da şablon yaklaşımlar, oryantalist tezler,

Osmanlı karşıtlığı, mezhepçi yaklaşımlar ve etnik muhalefet ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca belgeye dayanmayan sadece sözlü tarihi ele alan çalışmalar Dersim'de gerçekleşen olayları özünden saptırmaktadır. Dersim'i tarih üzerinden tekrar inşa etme faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz bu literatürü gözden geçirdiğimizde, yeteri kadar gerçekleri yansıtmadığı kanatindeyiz. Bu bilimsel görünümlü çalışmalar, nesnel verilere dayanmayan, objektif kriterlere uymayan, sübjektif yaklaşımlar ihtiva eden, hatta ideolojik angajmanlarla üretildiği imajı vermektedir. Biz bu araştırmamızda bu tür yaklaşımlardan uzak belgeye dayalı bir yaklaşım içerisinde bulunduk.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında Dersim'in tarihi coğrafyası ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreç ele alınmıştır. Bu bölümde Dersim adının kökeni, yerleşim alanları, etnik yapı, Dersim aşiretleri, nüfus, inanç, dil, ekonomik hayat, Roma döneminde bölgenin durumu, Türklerin bölgeye yerleşmesi ve 1907'de gerçekleşen Dersim İsyanı anlatılmıştır.

Birinci bölümde, Meşrutiyetin ilanı sonrası idari yapılanmada değişim ve aşiretlere etkisi irdelenmiştir. Ayrıca 1908 ve 1909 yıllarında Dersim'e gerçekleştirilen askeri harekatlar ile Çarsancak'taki arazi meselesi, 1912 seçimleri ve Balkan harbi sırasında bölgenin durumu incelenmiştir.

İkinci bölüm tezimizin asıl kısmını oluşturmakta ve I. Dünya Savaşı sırasında bölgenin durumunu ele almaktadır. 22 alt başlık halinde incelenen savaşın Dersim'e etkisi ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır.

Üçüncü bölüm Mütareke ve Milli Mücadele döneminde gerçekleşen Koçgiri İsyanı'nın sebep ve sonuçlarını tetkik etmektedir.

Dördüncü bölümde ise 1923 seçimleri, Şeyh Sait ve Koç Uşağı isyanları, Hoybun Örgütünün Dersim'deki faaliyetleri, Pülümür İsyanı, Seyit Rıza'nın nüfuzunu genişletme çabaları, 1934 yılı İskan Kanunu, Fransız istihbaratının Dersim'e yönelik faaliyetleri, İtalya destekli Ermeni diasporasının Dersim'deki faaliyetleri, Dördüncü Umumi Müfettişliğin Kuruluşu, 1937 ve 1938 yıllarında bölgede gerçekleşen harekatlar incelenmiştir.

Tezimizde yol gösterici birinci kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmuştur. Özellikle Dahiliye Şifre Fonu bize eşsiz bilgiler sunmuştur. Hükümet yetkilileri ile bölgede görev yapan valiler arasındaki bu yazışmalar son derece önemlidir. Dahiliye

Şifredeki belgelerin birçoğu ilk defa araştırmacılara açıldığından daha da ehemmiyet kazanmaktadır. Üçüncü bölümde I. Dünya Savaşı'nda aşiretlerin Ruslara yardımı konusunda bu belgelerden oldukça teferruatlı bilgiye sahip olunmuştur.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde Birinci Dünya Savaşı sırasında Dersim'in kuzey ve doğu bölgelerindeki Rus ilerleyişine ait belgelere ulaştık. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ise Cumhuriyet tarihimizin en önemli olayları arasında yer alan 1937 ve 1938 yılları arasında gerçekleşen harekatlara yönelik mühim belgeler sundu. Yine Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kızılay Arşivi, Cumhuriyet döneminde Dersim'de gerçekleşen olaylar hakkında bize ciddi bilgiler verdi. İngiltere Londra'da bulunan The National Archive'dan aldığımız belgelerden de İngilizlerin olaya müdahil olma sürecini ve yaklaşımlarını gördük.

Arşiv kaynakları dışında bölgede görev yapmış ya da resmi belgelere ulaşabilmiş kişiler tarafından yazılan değerli eserler de bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında Kurmay Binbaşı Burhan Özkök'ün yazdığı Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları dikkate değer bir çalışmadır. Özkök, askeri arşiv kaynaklarına ulaşarak yazdığı eserinde belge numaralarını vermemiştir. Bunun yanında Erzincan'da valilik yapmış olan Ali Kemali Bey'in gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı ve özellikle aşiret yapılarını resmettiği Erzincan adlı eseri de bölge çalışmaları için ehemmiyet arz etmektedir. Kazım Karabekir'in Kürt Meselesi, Ermeni Dosyası ve 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi adlı çalışmaları bölgede görev yapmış bir Türk Subayının izlenimleri ve çıkarımlarını yansıtması açısından değerlidir.

Yine Fahri Belen'in ATASE arşivinden yararlanarak yazdığı Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1916 Yılı ve Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri adlı çalışmaları askeri tarih açısından tam bir hazinedir. Bu devasa eserler tamamıyla ATASE kayıtlarına dayalıdır. Kurmay Albay Reşat Hallı'nın ATASE arşivine dayalı T.C. Ayaklanmalar (1924-1938) adlı çalışması da 1937 ve 1938'de Dersim'de gerçekleşen askeri müdahaleleri ayrıntılı bir şekilde ele aldığından başucu eseri hüviyetindedir. Ayrıca Suat Akgül'ün Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim adlı çalışması ATASE arşivlerine yer vermenin yanında A.B.D. Harput Konsolosu E. Young'ın 1908 yılındaki Dersim Kürtleri adlı raporunu içermesi açısından dikkate

değerdir. İbrahim Yılmazçelik'in Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı adlı çalışması da II. Meşrutiyet döneminde kadar Dersim'in idari, iktisadi ve sosyal yapısını göstermesi açısından incelemeyi hak etmektedir.

Mark Sykes, 1915 yılında The Caliphs Last Heritage (A Short History of The Turkish Empire) adı ile Londra'da basılan eseri, İngilizlerin özelde Dersim'e genelde Anadolu'ya bakışını yansıtması açısından incelenmeye değerdir. Bunun yanında Aras Yayınlarından çıkan Antranik'in Dersim Seyahatnamesi, Ermeni asıllı bir Rus Generali'nin izlenimlerini içermekte olup, bölgenin harmanlanmış toplumu hakkında kılavuz niteliğindedir. Hagop Şahbazyan'ın Kürt-Ermeni Tarihi de Hoybun'un çalışmalarına zemin oluşturması açısından incelenmeyi hak etmektedir.

Bu eserlerin yanında bilimsel açıdan değerlendirildiğinde belgeye dayanmayan yada yetersiz olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında Dersim'in Kayıp Kızları adlı çalışma sayılabilir. Sadece sözlü tarihe yer veren bu eser bilimsel çalışma kriterlerinden oldukça uzaktır. Ayrıca Karerli Mehmet Efendi'nin I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958) adlı çalışmada sözlü tarihe bir örnek olup, hatalı bilgiler vermektedir. Yine Kağan Gökalp ve Suat Bulut'un yazdığı Dersimli Diyap Ağa, Nuri Dersimi'nin Hatıratım ve Kürdistan Tarihinde Dersim, Hüseyin Aygün'ün; Dersim 1938 ve Hacı Hıdrı Ataç'ın Defteri, 0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan adlı çalışmaları, Kazım Gündoğan'ın Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler, Emirali Yağan'ın Dersim Defterleri Beyaz Dağ'da Bir Gün, Hayri Dalkılıç'ın Dêsım'ın Anadolu'daki Statüsü, Ali Kaya'nın Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Selahattin Ali Arik'in Yakın Doğu'da Koçgiri ve Dersim Kızılbaş Kürd Soykırımı, M. Kalman'ın Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Munzur Çem'in Dersim Merkezli Kürt Aleviliği, Mehmet Bayrak'ın Dersim-Koçgiri, Garo Sasuni'nin Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri ve Taha Baran'ın Basında Dersim adlı çalışmaları bilimsel yeterlilikten uzaktır.

Bu konuyu çalışmamı tavsiye eden ve çalışmamın her safhasında bana yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Ali SATAN'a, engin teşekkürlerimi sunarım. Yine bana çalışmamda yol gösterici tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU ve Prof. Dr. Ali ARSLAN'a sonsuz minnetlerimi sunarım.

Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, Türk Kızılayı Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi ve Milli Kütüphane çalışanlarına gösterdikleri kolaylık ve yaptıkları yardımlardan dolayı minnettarım.

Hasan Hakan ULUTİN

İstanbul 2016

ÖZET

Dersim toplulukların göçlerle harmanlandığı, Anadolu'da gözüküp kaybolmuş milletlerin tam bir karışımıdır. Tarih boyunca heterodoks unsurların da sığınağı olan Dersim, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en çok problem yaşadığı bölgeler arasında yer almıştır.

Osmanlı yöneticilerinin aşiretleri muhatap aldığı klasik devlet sistemi, II. Meşrutiyet'in ilanı ve merkezileşme çalışmalarıyla birlikte değişmiştir. Yeni süreç, aşiret yapılanmasının yoğun olduğu Doğu Anadolu'da özellikle Dersim'de dirençle karşılaşmıştır. Şüphesiz bu tepkinin en fazla Dersim'de görülmesi bölgenin etnik ve dini çeşitliliğinden kaynaklanmıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde merkezi hükümetlerle barışık olmayan Dersim'de çıkan isyanların nedenleri arasında; seyitlerin tarihi süreç içerisinde elde ettikleri konumu kaybetmeme isteğinin yanı sıra, aşiretlerin devletin Sünni karakterine soğuk bakması gibi hususlar bulunmaktadır. Ayrıca asker ve vergi alma kanunlarının tatbik edilmesi, Ermenilerin ve yabancıların kışkırtıcı faaliyetleri, ıslahatların devletin Dersim'deki otoritesini arttıracağı düşüncesi, bayındırlık hizmetlerinin askeri harekâtı kolaylaştırmak için yapıldığı söylentisi ile Kürt Kulübü ve Hoybun'un etnik bilinç oluşturma çabaları isyanların teşvikçisi olmuştur. Bunlara mutasarrıfların sorunlara çözüm olarak "idare-i maslahat" yolunu benimsenmesi eklenince Dersim problemler yumağı haline gelmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, aynı zamanda eski Osmanlı askerlerinden oluştuğundan bu dönemden miras kalan Dersim sorununu yakından tecrübe etmişler ve kalıcı bir çözüm bulunması gerektiğine inanmışlardı. Özellikle aşiretlerin I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapması, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde ise bölgede isyanlar çıkarması, bu problemin çözümünde hükümetlere askeri müdahalenin gerekliliğini düşündürmüştü. Kurucu Kadro, 1937 ve 1938 yıllarına gelindiğinde Anadolu'nun ortasında, Fransız sömürgesi olan Suriye ile sürekli irtibat halinde, Ermenilerin etkin olduğu bir bölgeyi tasavvur etmiyorlardı.

ABSTRACT

The Dersim community is a full mixture of nations who have appeared and disappeared in Anatolia and also a society that blends with immigration. Throughout history Dersim was a shelter for heterodox elements and was the most experienced troubled area for the Ottoman Empire and Turkish Republic.

The Ottoman ruler's classic state system for tribes has changed with the work of II. Constitutionalism and centralization. The new process was met with rebellion particularly in Dersim and in Anatolia where the tribal structure was intense. This resistance without a doubt was seen in Dersim the most because of the ethnic and religious diversities area.

The reasons of rebellions in Dersim, which wasn't in peace with the central government during Ottoman and Republican periods were, the desire not to lose positions that seyits procured in the historical process as well as the tribes discountanence to Sunni character of the state. In addition, the application of military and tax take law, provocative activities of the foreigners and Armenians, the idea that the reforms would increase the state authority in Dersim, the rumor that Public works facilitated in order to ease military operations and Kurds Club and Hoybun's efforts to create ethnic consciousness, have been the instigators of the rebellion. As a solution to this issue the governor has adopted the way of "ignoring problems" which caused problems to increase even more.

The founding members of the Republic were also composed of old Ottoman soldiers who had experienced closely the problems inherited from Ottoman period and were convinced that a lasting solution must be found. In particular, tribes' cooperation with Russia in WWI, rebellions in the regions during armistice and National Struggle period, has caused the governments to consider the need for military intervention for the solution to problems. Founder Staff weren't envisioning a region in the middle of Anatolia where Armenians were active and constantly in contact with the French colony, Syria, in 1937 and 1938.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
AIR	: Parliamentary Archives
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BEO	: Babıali Evrak Odası Evrakı
BEO. NGG.d	: Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	: Cilt
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
D.V.J.U.K.D.R	: Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu
DH. EUM. 2.ŞB	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube
DH. İ.UM	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH. ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH.EUM. 5.ŞB	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye

	Beşinci Şube
DH.EUM.AYŞ	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı
DH.H	: Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı
DH.KMS	: Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MTV	: Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı
DH.MUİ	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SN.THR	: Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
FO	: Foreing Office
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR. TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.D	: İrade Dahiliye
İ.HB	: İrade Dosya Usulü
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İSH	: İstiklal Harbi Kataloğu
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
No:	: Numara
s	: Sayfa
ŞD	: Şuray-ı Devlet Evrakı

T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TKA	: Türk Kızılayı Arşivi
TNA	: The National Archives
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.KOM:	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
YEE. KP:	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
ZB	: Zabtiye Nezareti Evrakı

TABLOLAR

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Vital Cuinet'e göre Dersim Nüfusu (1891)	22
Tablo 1.2. Mamuretülaziz Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	24
Tablo 1.3. Mamuretülaziz Merkez Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	24
Tablo 1.4. Harput Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	25
Tablo 1.5. Eğin Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	25
Tablo 1.6. Arapkir Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	25
Tablo 1.7. Dersim Merkez Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	26
Tablo 1.8. Mazgirt Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	26
Tablo 1.9. Ovacık Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	26
Tablo 1.10. Nazımiye Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	27
Tablo 1.11. Çemişgezek Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	27
Tablo 1.12. Çarsancak Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)	27
Tablo 1.13. Dersim Nüfusu (1927)	28
Tablo 1.14. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin İsmet Paşa'ya Verdiği Rapora Göre Dersim Nüfusu (1929)	29
Tablo 1.15. Dersim'i Oluşturan Yerleşim Yerlerinde Kullanılan Anadil	42
Tablo 3.1. Milislerden Oluşturulan Alay Teşkilatı	197-198

GİRİŞ

1. DERSİM'İN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Dersim Adının Kökeni

Dersim'in siyasi kimliğinin ön planda olması "Dersim" adına değişik anlamlar yüklenmesini beraberinde getirmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milliyetçi hareketlerin yaygınlaşmasıyla beraber bu anlamlandırma çalışmalarının arttığını söyleyebiliriz. [1] Dersim adının nereden geldiğini incelediğimizde; İlk ve Orta çağlarda Dersim adına rastlanmadığını [2], Selçuklular devrinde dahi, Dersim adına tesadüf edilmediğini bunun yerine ekseriyetle Çemişgezek adının kullanıldığı belirtmeliyiz.[3]

Dersim isminin nereden geldiği ve menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri, İlkçağda Tercan'ı da içine alacak şekilde ifade edilen Derksen ile Dersim adları arasında ilişki olduğu ve bu adın zamanla Fars kültürünün etkisiyle Dersim'e dönüştüğü şeklindedir.[4]

Bunun yanında Sasaniler ile Doğu Romalılar arasında sürekli el değiştiren bölgeye Dersim adının verildiği de tahmin edilmektedir.[5] Bu yorum Farsçadaki "der-e sim" tamlamasından kaynaklanır. Farsçada "der" kapı, "sim" ise gümüş manasına gelir. Diğer taraftan Kürtçenin Kırmanci lehçesinde buna benzer bir terkip daha kullanılmaktadır. Buna göre Kürtçenin Kırmanç (Kûrmanc) lehçesindeki der-â sim

[1] Dersim ile ilgili çalışmalar için bkz. Ertuğrul Danık, **Dersim (Tunceli) Bibliyografyası**, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996; Gürdal Aksoy, **Dersim- Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 13

[2] Yazarı belirtilmemiş, "Tunceli", **MEB Türk Ansiklopedisi**, MEB Basımevi, c. 13, Ankara 1982, s. 109; Ermeni tarihçisi Stepan Asolik'e göre; Hozat ile Çemişgezek'in olduğu bölgeye Khozan deniliyordu. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kürtlerin Kökü", **Türk Kültürü**, c. 1, sayı: 6, Ankara 1963, s. 34

[3] Çemişgezek Sancağı üzerine çalışma yapmış olan Mehmet Ali Ünal'da 16. yüzyılda dahi Dersim isminden bölgede bahsedilmediğini belirtmektedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 29; **Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu**, Yayına Hazırlayan İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-19; İngiliz yüzbaşısı L. Molyneux-Seel'e göre 1911 yılında Çemişgezek, Dersim'in en büyük kasabasıdır. Üçte ikisinde Osmanlı Kürtlerinin geri kalan kısmında ise Ermenilerin yaşadığı 1000 ev vardır. Adı Çemiş olan bir Grek prensinin burayı sığınak olarak kullandığı ve kasaba adının buradan geldiği söylenmektedir. Bir kaç komşu Ermeni köyü ve yine Ermeni ve Greklerin yerleşik bulunduğu köyler vardır. Bu Grekler kendi dillerini konuşmayı unutmuş olup, Ermenice veya Türkçe konuşmakta fakat kendi öz Grek geleneklerini devam ettirmektedirler. Bkz. L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", **The Geographical Journal,** c. 44, no: 1, Londra 1914, s. 63

[4] İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı; İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Kripto Kitaplar, Ankara 2011, s. 13-14; Bilal Aksoy, **Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli**, Cilt 1, Yorum Yayınları, Ankara 1985, s. 23

[5] Metin Tuncel, "Tunceli", **DİA**, c. 41, İstanbul 2012, s. 378; İbrahim Yılmazçelik'te Dersim'in Farsça bir tamlamadan ibaret olduğunu, Türklerin 13. yüzyılda buraya yerleşmelerinden sonra bölgeye verilen bir isim olduğunu belirtmektedir. Yılmazçelik, Tahrir defterlerinde, Türkmanân Ekrâdı topluluğundan olan Disimli (Dersimli) aşireti Okçu İzzeddinli aşiretine bağlı bir aşirete kayıtlıdır demektedir. Yine aynı kayıtlarda bu aşiretin altın ve gümüş gibi madenlerle uğraştıkları zikredilmektedir. Tarihi bilgiler Okçu (İzzeddinli) aşiretinin menşe olarak Orta Asya'dan geldiği yönündedir. Bölge Dersim adını, büyük ihtimalle bu aşirete bağlı olarak almış olmalıdır. Bkz. Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 13-14

şeklindeki terkip, "gümüş yeri" anlamına gelir. Bu terkiplerin zamanla Dersim biçimine dönüştüğü düşünülebilir. Dersim'in kuzeyinde Gümüşhane bölgesinin bulunması, Dersim'in Gümüş kapı ismini buradan aldığı fikrini de akla getirmektedir. Ayrıca Keban Madeni olarak adlandırılan bölgede gümüş madeninin varlığı da bilinmektedir.[6]

Bir diğer görüş ise, Dersim'in Deyrzir'den dönüştüğüdür. 1596 yılında Şerefeddin Şemseddin Bidlisi tarafından yazılan Şerefname de bölge, el yazması bir nüshada Derdiz olarak geçmekte olup, bir başka nüshada ise Deyrzir şeklinde geçmiştir denilmektedir. Deyrzir ismi Derzini kelimesinden türemiştir. Manası ise "Deyr ez-zeyn" ya da "Deyr Zeyneb" tir. Yani süslü kilise veya Zeynep kilisesi. Bu anlamlardan süslü kilise ifadesi daha akla yatkın gelmektedir. Zira Zeynep ismi İslami kökenli bir ad olduğundan kilise ile özdeşleştirmek güçtür. Deyrizir'in Derzini'ye dönüşmesi ile ilgili olarak da Bidlisi şunları nakletmektedir; Derzini'ye gelen Şeyh Hasan Zerki adlı şahsın oğullarından birinin ismi Habil'di. Bir diğer oğlunun ismi de Kabil'di. Derzini ise içinde büyük bir kilise olan kaleydi. Kale küffarın elinde iken Deyrzir olarak adlandırılıyordu. Habil ve Kabil'in eline geçince de bu dönemde bu isim tekrarlana tekrarlana zamanla Derzini'ye dönüştü.[7]

Jandarma Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan Dersim adlı raporda da Dersim adının kaynağı hakkında şimdiye kadar açıklayıcı bir bilgiye ulaşılamadığı belirtilmektedir. Yalnız Dersimanlı aşiretine izafeten bu bölgeye Dersim adının verildiği hakkında bir rivayet olduğu, henüz sınırları ve kapsamı tespit edilemeyen bu aşiretin de ilk yerleştiği bu mıntıkaya kendi adını vermiş olabileceği ifade edilmektedir. Bunun yanında Dersim hakkında tetkikat yapanların bölgede altın, gümüş, simli kurşun, manganez ve daha bir çok kıymetli madenle dolu bulunduğu raporda belirtilmektedir.[8]

---

[6] Bölgeyi 1878 yılında gezen Ermeni rahip Natanyan'da gümüş madeninin varlığından bahsetmektedir. Bkz. Boğos Natanyan, "Ermenistan'ın Gözyaşı veya Palu, Harput, Çarsancak ve Erzincan Hakkında Rapor" **Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler**, Hazırlayan Arsen Yarman, c. 2, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 200; M. Nuri Dersimi de Dersim adının Gümüş Kapı adından geldiğini belirtir. Daha fazla bilgi için bkz. Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Basım Yayın, İstanbul 1997, s. 11

[7] Şerefhan bin Şemsüddin Bidlisi, **Şerefname: Tarih-i Mufassal-ı Kordistan**, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1377, s. 239

[8] Ayrıca raporda bölgede gümüş madeninin yaygın olması ve bu madenin Kalan, Darboğaz ile Kutu Derelerinin aktığı sarp bölgede bulunması durumunda bu iddianın doğru olabileceği ileri sürülür. Dersim adının İran istilaları devrinde veya Fars dilini saraylarına ve resmi kayıtlarına kadar sokan Selçuklu devrinde takılmış olma ihtimali üzerinde durulur. Bu ihtimale binaen de bu madenlerin bulunduğu bölgede oturan ve belki de bu madenlerde çalışmış olan ilk Dersim sakinlerine de İran veya İran dili hâkimiyeti devrinde Dersimanlı adı verilmiş olabilme ihtimalinden bahsedilir. Bugün Dersim adının manası itibariyle bu ad orada oturan aşiretin isminden doğmadığı, bilakis mıntıkada oturan sakinlerin kendisini aynı isimle adlandırdığı kabul olunabileceği fikri de ileri sürülür. İranilerin bu sahadaki hâkimiyetlerinin Hititlerin hâkimiyetinden çok sonra olduğu ve İranilerin istilalarından evvel bu mıntıkanın adının ne olduğu da sorgulanır. Aynı mıntıkada ve hatta bütün Dersim'de oturan aşiretler ve halk, eski Dersim'i teşkil eden bu mıntıkayı "Kalman ocağı" diye anmaktadır. Bu ocağı teşkil eden mıntıkadan Darboğaz, Kutu ve Kalman dereleri geçmektedir ve aynı mıntıkada Geçi, Zeken, Bor, Kafat gibi adlara tesadüf olunmaktadır. Bu isimlerin ilk Dersim

Ayrıca Antranik'de "Dersim" adlı eserinde dağlık bir yer olan Dersim'in maden olarak oldukça zengin olduğunu vurgular.[9]

Bunun yanında son dönemlerde yapılan bazı araştırmalarda Dersim (Desim) adının bir aşiret veya aşiretler üstü konfederasyonun adı olabileceği iddia edilmektedir. Ayrıca Osmanlı arşiv belgelerinde ve bazı elyazmalarında Çarsancak, Çemişgezek ve Kuzuçan dışındaki Dersim'i tanımlarken "Duc(j)ik Ekradı / Duc(j)ik Yurdu" ifadeleri de geçmektedir.[10] Fakat Dujik adının Erzincan ve Kemah havalilerine Dersimlilerin

---

sakinlerinin kimler olduğu hakkında bir fikir verecek kadar kuvvetli olduğu iddia edilir. Raporda ayrıca dünyanın ilk madencileri de Orta Asya'dan batıya, bu arada Anadolu'ya doğru büyük göçler yapan ve medeniyetler getiren insanların buralara da hakim olduğu tezini ileri sürmektedir. Kalman ocağının evlatları zamanla ve bilhassa Hitit hakimiyeti Fırat batısına sürüldükten sonra, binlerce sene hakimiyeti altında kaldıkları Faris dilinin bu adını kendilerinde ad yapmakla beraber, onu nesil ve asıllarının icabı olan dile de uydurmayı unutmamışlardır ve kendilerine Dersimanlı demişlerdir. Rapor, Kalman ocağının hemen güneyinde Deresindam ve batısında bazı sularda "san" şeklini alan ve doğrudan doğruya Sin adlı bazı köylerin varlığından da bahseder. Hatta Sin köyü, "Kalman Ocağı"nın hemen batısında bir nahiyenin merkezidir ve "Sin"in Akat ilahının hamisi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Dersim adının sonradan buna yakın telaffuzlu eski bir addan istihaleye uğratılmış bir ad olduğu ve bu adın daha evvelinden o mıntıkanın her halde bir Türk adı ile anıldığı hakikatine varılmak ihtimali tahmin edilmektedir" denilmektedir. Bkz. **D.V.J.U.K.D.R**, s.15-19; Ayrıca Dersimanlı aşiretinin sınırlarını Yılmazçelik verdiği 1906 tarihli bir iradede açık şekilde belirtmektedir; "Dersim Sancağı'nın Dersim adıyla muayyen bir mevki'i olmayub aşa'ir-i mevcudenin (Dersimanlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı namıyla müstakem olduğu üç şube'-i esasiyeden en mühimmi olan Dersimanlı aşiretinin Kızılkilisa (Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vari birer murabba' itibariyle bu dört kazanın ittisakı etrafında bir kıt'a-i sagireden ibareten olan karargahına nisbetle bu sancak o namı almış ve o kıt'a-i sagireye el-yevm "Dersim içi" denilmekde bulunmuş olub" şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 98; Bunun yanında Yıldırım, Osmanlı arşiv kayıtları da çok net göstermektedir ki asıl Dersim coğrafyası Desimlu aşiretlerinin mukim olduğu Nazımiye, Mazgirt Dağı, Tujik Dağı ve kuzeyde Buger Gölü arasında kalan bölgeyi ihtiva etmekte olup, ismini ise Desimlu/Desiman aşiretinden almaktadır demektedir. Bkz. Mehmet Yıldırım, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na" **Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.1 sayı 1, Tunceli 2012, s. 36; Alevilerin yaşadığı bölgelere Dersim adını veren kaynaklarda vardır. Bkz. Doğan Doğan, **Dersim Olayı ve Dersim'in Türklüğü Üzerine**, Uyum Yayınları, İstanbul 2012

[9] 1888 ve 1895 yıllarında Dersim'i gezen Antranik izlenimlerini 1900 yılında Tiflis'te yayımlanan Dersim: Canabarhortutyun yev Değakrutyun (Dersim: Seyahat ve Topografi) adlı Ermenice kitabında yayınlamıştır. Bu kitapta Dersim'in doğal konumundan iklimine, sularından bitki örtüsüne, hayvanlarına, madenlerine ve kaplıcalarına kadar bütün bir Dersim coğrafyasını gözler önüne seren Antranik, 19. yüzyıl sonlarının Dersim yaşantısını ayrıntılarıyla, hane sayısı ve nüfus istatistikleri de vererek aktarmıştır. Aşiret yaşamı, aşiretler arası ilişkiler, Ermeni Mirakyan aşireti ve Kızılbaşlar hakkında önemli bilgilerin yer aldığı kitapta, Dersim-Osmanlı ilişkisi, merkezi otoriteye karşı tutum ve 19. yüzyılda Dersim'e yönelik askeri harekatlar ve sonuçlarının yer aldığı bölüm de bulunmaktadır. Kitap bölgeye Ermenilerin bakış açısını göstermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Bkz. Antranik Yeritsyan, **Dersim: Seyahatname**, Çevirenler Payline Tomasyan, Aras Yayınları, İstanbul 2012, s. 2, 92;
Bkz. https://www.arasyayincilik.com/tr/kitaplar/dersimseyahatname/141, (19.2.2016)

[10] Mete Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri,** Zel yayıncılık, İstanbul 1995, s. 13; Bir görüşe göre, Dersim isminin kaynağı, bölgeye gelip yerleşen veya yerleştirilen Dirsimli veya Disimli olarak tanımlanan aşiretlerdir. Bundan dolayı Tanzimat sonrası Dersim ismi coğrafi bir ad olarak bölgeye verilmiştir. Yıldırım'a göre; Der-sim (gümüş-kapı) iddiası ilk defa Nuri Dersimi tarafından bir tahmine dayalı olarak ortaya atılmıştır ve ayrıca Dersim adının Desim'den ve Desim'in de dar bir bölgede yerleşik olan aşiret boyunun adından kaynaklandığını tespit etmek, tarihsel bir gerçeği tespit etmek açısından önemlidir. Osmanlı, Çarsancak, Çemişgezek ve Kuzuçan dışındaki Dersim'i tanımlarken hep şu üç ifadeyi kullanmıştır; "Ducik Ekradı / Ducik Yurdu", "Şey/Şıh Hasanlu", "Desimlu". Ducik (Tüjik) Dağı'nın bir tarafında Şıh Hasanlı aşireti diğer tarafında ise Desimli aşireti, bu coğrafyanın iki temel aşiret boyudur. Desim adının belirli bir bölgeyi tanımlayan bir isim olmaktan öteye bir aşiret ismi olduğu, 1518 yılından başlayarak yapılan tahrirlerde, isim sonuna eklenen "lu" ekinden de anlaşılmaktadır. Çünkü aşiret, cemaat ve oymaklar kaydedilirken sonuna aitlik ekini belirten "lu/li" eki ile kaydedilmişlerdir. Bununla beraber Osmanlı Devleti, bugün iç Dersim diye bilinen ve Munzur nehri ile Pülümür nehri arasında kalan üçgenvari bölgeyi tanımlarken, genelde "Ducik Yurdu / Ducik Ekradı" tabirini kullanmıştır. Ermeni kaynakları da bu bölgeye Dersim değil Dujik denildiğini göstermektedir. Coğrafi manada Dersim isminin kullanılması da sancak teşkilinden sonradır. Tanzimattan sonra Osmanlı Devletinin 1847-1848 tarihlerinde yaptığı idari düzenlemeler ile sancak haline getirilen Dersim'e bu tarihten sonra idari görevliler de atanmaya başlamıştır. Dolayısıyla "Ducik" bir mekanı tanımlarken, "Desim(lu)" ve "Şıh Hasan(lu)", aşiretleri tanımlamaktadır. Dujik / Ducik / Tujik ismi ise, Farsça kökenli "tiz=sivri" kelimesinden gelip, Zazaca'da da gene sivri manasına gelen "thuz" kelimesinden türemiş olup, yüksek dağ ve tepeleri tanımlamada da kullanılmıştır. Bu konu hakkında bkz. Yıldırım, **a.g.m**, s. 23-37; İbrahim Yılmazçelik, "Dersim

verdiği bir isim olduğu 1793 yılındaki bir elyazmasında görülmektedir. Bu elyazmasında *"Erzincan ve Kemah havalilerine Dujik tabir ettikleri Dersimlü ve Şeyh Hasanlu ekradının guuşmalarına Erzurum Valisi Büyük İzzet Paşa'nın..."* ifadesi yer almaktadır. Burada kullanılan Dujik tabir ettikleri ifadesi Dersimlilerin bu bölgeye Dujik dediğini açık bir şekilde göstermektedir.[11]

Sonuç olarak Dersim isminin kaynağı hakkında kesin ve net bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. İlk ve Orta çağlarda Dersim adına rastlanmadığı, Selçuklular döneminde de Dersim adının kullanılmadığı bunun yerine Çemişgezek adının kullanıldığı görülmektedir. Bölgenin Osmanlı Devleti hakimiyetine girdiği dönemden itibaren de bölgenin tanımlanmasında öncelikli olarak Çemişgezek isminin ön planda yer aldığı, Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerinde Tanzimat'tan önce Dersim ve Desim isimlerinin de beraber kullanıldığını Tanzimat'tan sonra ise genel olarak Dersim isminin tercih edildiğini belirtmeliyiz. Bu tercihin gerekçesini tespit etmek zordur. Ancak bölge için Dersimlilerin kullandıkları ve arşiv belgelerinde de zaman zaman geçen diğer bir isim olan Dujik'in Ermenice kökenli bir sözcük olmasının Tanzimat'tan sonraki dönemde Ermeni ulusalcı söylemlerinin artışına paralel olarak Osmanlı devlet ricali tarafından zamanla bilinçli olarak terk edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Dersim Coğrafyası ve Yerleşim Alanları

Hozat, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Mazgirt ve Nazımiye kazaları Dersim muhitini teşkil eder. Ayrıca bölge tarihi olarak Munzur Suyu vasıtasıyla Doğu ve Batı

Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile ilgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sayı 28, Ankara 2010, s. 165; Bu iddiaların yanı sıra Ermeni Rahip Vahan Bardizaktsi'nin Sıla'dan Sözler kitabında bu konu hakkında bölgede dinlerini kaybetmiş olsalar da, milli dillerini hala koruyan yarı Ermenilerin bulunduğunu, diğer tarafta dillerini kaybetmiş olmalarına karşın dinlerini koruyan Ermenilerin var olduğunu ve bu topluluğa Ermenilerin, "Dujik" ya da "Dımbılik" dediğini nakleder. Ayrıca bu Ermenilerin, Kürtçe ya da Zazaca konuşan Ermeniler olduğunu da belirtir. Dersim, Kuzuçan ve Diyarbekir'e kadar yayılmış bu Ermeniler Ermenice bilmemektedirler. Fakat Hristiyan inançlarını devam ettirmektedirler. Dağlı olan bu Ermeni-Kürtler civardaki soylara karşı uzun süre özgürlüklerini korumayı başarmıştır. Bedros Z. Vartabed Galhogetsi'nin 1881 yılında İstanbul'da Kavafyan matbaasında basılan eseri Anadolu'daki pek çok yer ismine Ermenilerin verdikleri adları görmek açısından yararlı bir kaynak niteliğindedir. Bu eserde Galhogetsi Dersim'e Ermenilerin "Dujik" adını verdiğini belirtir. Bkz. Vahan Bardizaktsi, "Sıla'dan Sözler", **Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler**, c. 2, Hazırlayan Arsen Yarman, Çevirenler Sirvant Malhasyan-Arsen Yarman, Derlem yayınları, İstanbul 2010, s. 35, 58; Aynı bölgeye Ermenilerin "Şahu Dzopkh" adı verdiği de bilinmektedir. Bkz. Serkan Erdoğan, **Armenia Dönemleri, Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I**, Kalan Yayınları, Ankara 2004, s. 176; Yukarıda verdiğimiz bilgiler bize "Dujik" adının Ermeniler tarafından Dersim için kullanıldığını göstermektedir.

[11] Yazarı belirsiz, **Tımar ve Zeamet'e dair Nizamat ve Saire**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: T 2660, (Bu eser el yazması olup yazıldığı yer ve tarihi belirsizdir), s. 52-55; Erzincan ve Kemah hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 2014

Dersim olarak ikiye ayrılır. Batı Dersim'de Hozat, Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Kemah ve kazaları, Doğu Dersim de ise Mazgirt, Çarsancak, Pülümür, Kiğı ve Nazımiye kazaları yer alır. Dersim'in kuzeyinde Munzur silsileleri, doğusunda Bağır Paşa, Karabuğa, Çelle Dağları, güneyinde Murat Nehri ve batısında Fırat Nehri vardır. Dersim, az çok tabii sınırlarla çevrelenmiştir. Ormanı bol bir yer olan Dersim'de Çemişgezek'in yarısı ve Çarsancak'ın dışındaki diğer bölgeler sarp ve ormanlık araziden oluşmaktadır. Bölgede ziraattan daha çok hayvancılık yaygındır. Ekilen ürünler içerisinde en çok hububat, darı, buğday ve arpa bulunmaktadır. Keçi ve koyun yetiştiriciliği yaygındır.[12]

1.3. Dersim'e Yerleşen Unsurlar

Dersim tarih boyunca Pagan Ermeni, Zerdüşt Ermeni, Hristiyan Ermeni, Hayhorom, Deylemli, Arap, Zaza, Kürt, Türk, Yahudi ve İrani toplulukların yanında Anadolu'nun diğer kadim ve heterodoks etnik unsurlarını da içinde barındırmıştır. Dersim bölgesinde yaşayan bu etnik unsurların kökeni ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bölge insanının kökenini Türk, Kürt, Zaza, Deylemli ve Ermenilere bağlayanlar bulunmaktadır. Böyle olmakla birlikte bölgede, ritüel olarak semahlarda neredeyse tamamen yalnız Türkçe kullanılması ve Türkçe adlara sahip olan Alevi aşiretler bulunması hem Türk, hem de Kürt milliyetçileri için bölgedeki grupların muğlak kimliklerini kabul etme ve ispat etmede güçlük çekmelerine yol açmaktadır.[13]

---

[12] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-23**; Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 13; Dersim coğrafyasının dışında da Dersimli aşiretler yaşamaktadır. Erzincan, Erzurum, Kuruçay, Malatya, Harput, Arapkir, Kilis, Antakya, Tercan ve Divriği bu aşiretlere ev sahipliği yapmaktadır. Bkz. Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 74; Yeritsyan, **a.g.e**, s. 107; Dersim'in coğrafi yapısının dağlık olması da, onun bölgede yaşayan halklar için politik bir sığınak ve potansiyel bir karşı duruş mekanı olmasını sağlamıştır. Bkz. Gürdal Aksoy, **Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e (Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş)**, Dipnot Yayınları, Ankara 2009, s. 81; Dersim'in sınırlarına Erzurum/Hınıs, Erzincan ve Malatya'nın dahil olduğunu iddia edenler varsa da bu husus Baytar Nuri tarafından icat edilmiş olup gerçeği yansıtmaz. Bkz. Hasan Demir, **Dersim'den Tunceli'ye (38 Katliamı Tanıkları)**, Belge Yayınları, İstanbul 2011, s. 36

[13] Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, Dersim'de Arapların varlığından da bahsetmektedir. Ona göre; bu Araplar Şeyh Ahmed'in torunlarıdır. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 1.Dönem, c. II, 85. Birleşim, 3 Teşrinievvel 1337, s. 252; Dersim'de siyasi tarihi çalışmaları hakkında bkz. Ertuğrul Danık, "Dersim'in Siyasi Tarihi Çalışmaları ve Siyasi Görüşler", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, Ankara 1998, s. 247-255; Martin van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri)**, Çeviren Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 87; Deylemlilerin yaşadığı Deylem; Hazar Denizinin güneyinde ve Elburuz sıra dağlarının kuzeyinde yer alan bölgeye verilen addır. Sasani İmparatorluğu döneminde bölge üç eyalete ayrılmıştı. Bu bölgeler Gilan, Deylem ve Taberistan olarak adlandırılıyordu. Bugün bu bölgeler İran'ın sınırları içerisinde olup Gilan ve Mazenderan ismini taşımaktadır. Bkz. Veli Saltık, **Tarihin İlk Devrimci Devleti Deylemistan**, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2006, s. 5; Mezhep olarak Alevi teriminin kullanıma sokulması da 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Daha önceleri bölgedeki heterodoks unsurlara, Kızılbaş, Rafizi, Zındık ve Mülhid deniyordu. Bkz. Aytekin Ersal, **Şeyh Sait'ten Dersim'e Cumhuriyet'in Şark Meselesi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 133; Dersim'in etnik ve inanç çeşitliliğine bölge insanı da vurgu yapmaktadır. Bkz. Mehmet Ali Çabuk, **İki Dedem Vardı**, Değirmen Yayınları, Sakarya 2012, s. 240; Dersimlilerin Deylem kökenli olduklarına dair bkz. Ali Kaya, **Dersim'de Kökler (Doğa-Kültür-İnanç)**, Can Yayınları, İstanbul 2006, s. 56-57; Dersimlilerin Deylem'den geldiklerine dair bkz. Mehmet Korkmaz, **Deylem'den Dersim'e Dersimliler**, Alter Yayıncılık, Ankara 2012, s. 127-155

İleri sürülen tezler arasında yer alan Dersimlilerin Türk oldukları görüşünü savunanlar bölgeye gelenlerin kökenlerinin İran üzerinden Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleri olduğunu savunurlar. Gerçekten de bölgede İran üzerinden gelen çok sayıda aşiret bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Türkmen aşiretlerinin varlığı da söz konusudur. [14] Fakat Dersim'in geneline baktığımızda bu görüş geçerliliğini yitirmektedir. Alevi Dersimlilerin hepsinin Türk aşiretlerinden geldiğini ileri sürmek gerçeği yansıtmamaktadır.

Dersim'in Türklüğü kuramının oluşmasında bölgeyi analiz etmek için 1926 ile 1928 yılları arasında Dersim'de kamp kuran Hasan Reşit Tankut'un büyük rolü vardır.[15] Jandarma Genel Komutanlığının çıkardığı "Dersim" adlı raporda da görüldüğü gibi, bölgenin Türklüğü üzerine vurgu yapılmaktadır. 1910 yılında Anadolu'ya yaptığı geziler sırasında Alevi, Bektaşi, Ahi ve Nusayri zümreleri tanıyan Baha Said de paralel bir görüş içerisindedir.

Ona göre; Anadolu'ya İran, Yunan, Arap ve Roma topluluklarının kültürünün karışımından oluşmuş acayip örnek denilse bile, Anadolu milli hayatında Oğuz töresi, en mükemmel ve en hissi eserlerde açıklıkla görülmektedir.

Bunun yanında Baha Said'in Türkçülüğü Sünni Türklere karşı bir Türkçülüktür. Alevi zümrelerin gerçek Türklüğü temsil ettiği iddiasındadır. Bazı araştırmacılar da Dersimlilerin Kürt olmayıp Zaza olduğunu, Zazaların da Türklerin bir kolu olduğunu

---

[14] Tarihi incelemelerden bilindiği gibi, Selçukiler, Horasan'dan doğu illerine gelen bu Türk aşiretlerine yer göstererek kendilerinden faydalanmışlardı. Moğollar doğu illerine akınlara başlayınca, bu aşiretler Moğolların saldırılarına uğramış, onlarla çarpışarak parçalanmış ve kendilerini kurtarmak için Dersim'in sarp dağ eteklerine çıkıp zaman zaman Moğol ordusunun yollarını keserek öç almışlardı. Bu sırada doğu bölgesi, yayık gibi çalkalanıyordu. Moğollar, 1212 tarihinde serhatlerden Dersim, Erzincan ve Sivas'a doğru akıyor, zaten çökmek üzere bulunan Selçuk Devletini parçalayarak, önlerine geçen Türk aşiret ve beyliklerini yıkıp geçiyordu. Bu sırada Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu salgından kurtulmak için, en çok Dersim'in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardı. Erzincan şehrinde bulunan oymaklar, Batı Dersim'e dolmuşlardı. Mehmet Şerif Fırat'ın yukarıdaki anlatımda Dersim'i ikiye ayırarak özellikle "Batı Dersim"'i vurgulamış olması manidardır. Fırat, Batı Dersim'deki Türk aşiretlerinin yoğunluğunun "Doğu Dersim"'e göre fazla olduğunu ifade etmektedir. Bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961, s. 67; Yılmazçelik de bölgenin, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar tarihi ve etnik durumunu, ağırlıklı olarak da Alevi Türkmen yapısını koruduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bölge de yaşayan insanların pek çoğunun, "Kürt kavmi ile bir bağlantısı olmamasına rağmen", bu konuda taraflı yayınlar yapılmıştır demektedir. Bkz. Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 14; Antranik, Afganistan ve birçok doğu ülkesinde kızılbaşların sayısının 400.000 olduğunu bunların 15.000 kadarının Türkmen soyundan geldiğini savunmaktadır. Bu oran çok abartılı bir şekilde düşük gözükse de Türkmenler dışındaki kızılbaş nüfusunun hiç de azımsanamayacak kadar olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 180; Rıza Zelyut'ta Dersim'deki sarı saçlı olan kişilerin, Kıpçak kökenlerine vurgu yapmaktadır. Bkz. Rıza Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği**, Kripto Kitaplar, Ankara 2010, s. 225

[15] Hasan Reşit Tankut, **Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler**, Kalan Yayınları, Ankara 2000, s. 18, 22-24, 34-36, 41-42; Güneş-Dil kuramının kurucularından biri olan Hasan Reşit Tankut, küçük bir yetimken Maraş Elbistan'da Alevi Kürt bir aile tarafından evlat edinilmiştir. Bkz. Martin van Bruinessen, "Alevi Kürtler'in etnik kimliği üzerine tartışma, Aslını inkar eden haramzadedir.", **Birikim Dergisi**, İstanbul 1996, s. 44-46; Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 103-105

ileri sürmektedir. Beş dönem milletvekilliği ve Şeyh Said ayaklanmasında savcı yardımcılığı yapan, sonraki yıllarda I. Umum Müfettişlik görevinde bulunan Avni Doğan da 1943 yılında hazırladığı raporda Zaza denilen büyük kitlenin Hazar Denizi kıyılarından inen Zazik denilen Türk boyundan başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. Mehmet Şerif Fırat'a göre ise milattan yarım asır önce, Bahteriyan ve Belh havalisinden İran'a akan Part Türkleri, bugün Zaza-Dünbeli dediğimiz dağlı Türklerin atalarıdır. Zazaların bir kısmı da "Eti" Türklerinden İran hudutlarına çıkan boylara mensuptur. Kalman, bu tezleri gerçek dışı olarak görmekte ve Güneş-Dil Teorisinin uzantısı olarak ifade etmektedir.[16]

Bölgenin Türk kökenli olduğu tezini abartılı bulanlar ise aynı düşünce yapısı içerisinde Dersim'in toplum katmanları arasında ait olduğu etnik kimliği bulma ve bunu kamuoyuna kabul ettirme çabası içerisine girmişlerdir.

Bununla beraber Dersim'de yerleşik olan birçok aşiret kendisini Zaza olarak adlandırmaktadır. Zazaların Kürt kökenli olduğu tezini savunanlar ise Dersimlilerin de Kürt olduğunu ileri sürmektedirler. Zaza toplumu onların gözünde bir Kürt topluluğudur. Fakat Zazaların Kürt olduğu da en az Türk olduğu kadar netlik kazanmamış bir husustur. Bazı Zazalar kendilerini tamamen Türklerden ve Kürtlerden ayrı bir ırk olarak görürken[17] bazıları ise kendilerini Türk veya Kürt olarak kabul etmektedirler. Dersimlileri özellikle de Doğu Dersimlileri en iyi tanımlayan ifade Dımili olup yukarıda saydığımız Türk, Kürt ve Zaza topluluklarının dışında ayrı bir

[16] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 11; Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 15; Baha Said işi daha da ileri götürerek "Baba İlyas"ı Anadolu'daki ilk Türkçü ilan ediyordu. Ona göre, Cumhuriyet Türkiyesi sınırları içerisinde yaşayan öyle topluluklar vardır ki, bunları Hristiyan zümreleri kendi mühtedileri diye kaydetmekte bir sakınca görmemektedir. Dersim, Kiğı, Tercan, Bayburt ve Iğdır Alevileri de Ermeni nüfus kayıtlarında yer alırdı. Özellikle Protestan misyoner istatistikleri, mütareke sonrasında bunları neşrediyordu. Hristiyan azınlıkların bu Alevi topluluklarını Hristiyan kırması göstermesi ve bunu başarması mutlaka incelenmesi gerekli bir hadiseydi. Bkz. Baha Said Bey, "Anadolu'da İçtimai Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı", "Tekke Aleviliği-İçtimai Alevilik", **Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri,** Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 113-155; Dersim aşiretleri gibi Alevi kökenli aşiretlerin yaşadığı Bingöl, Muş ve Varto gibi bölgelerdeki aşiretler kendilerini Kürt olarak addetmeye daha az meyillidirler. Bu aşiretlerin egemen seçkinlerinin bir kısmı, en azından 1930'lardan bu yana kesin olarak kendilerini Türk olarak tanımladılar. Bkz. Bruinessen, **a.g.m**, s. 44-46; Bruinessen**, Kürtlük, Türklük, Alevilik,** s. 103-105

[17] Şerefname de Şemsüddin Bidlisi birbirinden farklı adet ve gelenekleri olan Kürt topluluklarını dört kısma ayrırır. Bu topluluklar arasında Kurmanc, Lor, Kelhur ve Goranlar vardır. Fakat Zaza'lar bulunmamaktadır. Bkz. Bidlisi, **a.g.e**, s. 13; H. Şelıc, ise Zazaların Kürtlerden önce var olan bir kavim olduğunu ve Anadolu bölgesinde yerleşik bulunduklarını belirtmektedir. Zazaca ile Kürtçe arasındaki dil farklılığına da değinen Selıc'in çalışması için Bkz. H. Selıc, **Zaza Gerçeği**, Dicle-Fırat Yayınları, Münih (basım tarihi bulunmamaktadır), s. 11

etnisiteyi temsil eder.[18] Bu topluluk Zazaca konuşmasına rağmen Zaza olduklarını kabul etmeyip, bu kavramı sadece Sünni Zazalar için kullanmaktadır.[19]

Dersimlilerin Kürt olduğunu iddia edenlerin argümanlarından biri de Osmanlı arşiv belgelerinde "Ekrad" ifadesinin kullanılmasıdır. Yılmazçelik'e göre; bu terim belgelerde geçmekle beraber sadece Kürt etnisitesini vurgulamaz. Ekrad tabiri, Türkmenleri diğer topluluklardan ayırt etmek için kullanılmış olup herhangi bir ırkî anlamı bulunmamaktadır.[20] Bruinessen ise konuyla ilgili şöyle bir hükme varmaktadır: "Avrupalılar genellikle "Kürt" kelimesini, sadece etnik ve dilsel bir isim olarak kullanırken, Doğuluların hepsinin de bu terimi aynı biçimde kullandığını farz ediyorlar. Bu yanlış bir varsayımdır. Ortaçağ Arap coğrafyacıları "Kürt" (Arapça çoğulu Ekrad) terimini Arap ve Türk aşiretleri dışındaki bütün göçer ve yarı göçer aşiretler için kullanıyorlardı. Bu terim, şimdi en koyu Kürt milliyetçilerinin bile Kürt saymadıkları aşiretleri de içermekteydi. Nadiren de olsa Arapça konuşan bazı göçerler de "Akrad" adıyla (örnek, Huzistan aşireti) anılıyordu. "Kürt" teriminin bu anlamdaki kullanım biçimi sürüp gelmiştir. Bazen "Kürt" terimi etnisitenin diğer yönlerini ima etmeksizin ve bu isimle çağrılan halkın herhangi bir şekilde bir birlik oluşturduklarını kastetmeksizin tamamıyla dil bağlamında kullanılmaktadır." [21]

Bruinessen'in ekrad tabirinden hareketle, bu ifadenin çok daha kapsamlı olup, bu coğrafyada yaşayan kadim-yerli toplulukları, Ermeni aşiretlerini, muhtelif göçer gruplarla beraber Hıristiyan, heteredoks yapıları da içine alan geniş bir yelpazeden müteşekkil olduğu söyleyebiliriz. Osmanlı bürokratları bölge ile ilgili bazı şifreli telgraflarda "ekrad" ifadesini kullanmanın yanında Dersim'in etnik kimliği ile ilgili

[18] Şahbazyan'da Dujik olarak adlandırdığı bu topluluğun Dersim dağlarından Erzincan'a bir kaç saat uzaklıkta, Elazığ'dan Naş ve Arapkir'e kadar uzanan bölgede yaşadığını, Türklerin onlara Dujik ya da Ekrad dediklerini belirtir. Bkz. Hagop Şahbazyan, **Kürt-Ermeni Tarihi**, Çeviren Ferit M. Yüksel, Kalan Basım Yayın, Ankara 2002, s. 96; Antranik ise "kanaatimize göre, şimdi Dersim ve başka taraflara dağılmış olarak yaşayan, Tımili veya Dımıli adıyla bilinenler işte bu Telmiglerdir, Dersimliler esas olarak bunların dilini konuşur." demektedir. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 181, Kürt kimliği Dersim'de yeni bir olgu olup, bu Türk olmayan bütün etnik ve dinsel unsurları kapsamakta, Alevi/Sünni Kürt, Zaza ve Yezidileri içermektedir. Özellikle genç nesilde Kürt kimliği ön plana çıktığı görülmektedir. Bkz. Gülsün Fırat, "Dersim'de Etnik Kimlik", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 144; Bu durum Dersim'de Kürt etnik kimliği oluşturma çabalarının temelsiz olduğunu göstermektedir.

[19] Aynı zamandan seyit aileleri, Kırmanc kelimesini de kullanmaktan uzak dururlar, onlar imam soyuna bağlı olduklarını ve aşiretler üstü bir kastın temsilcisi olduklarını inanırlar. Bkz. Erdal Gezik, **Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 30-31

[20] Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 18; Abdülkadir Gül ise Ekrad tabirinin Türkmen aşiretleri de kapsadığını ifade etmektedir. Bkz. Abdülkadir Gül, **Dersim'deki Osmanlı- Modernleşme Dönemi**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 38

[21] Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çeviren Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 178-179

yorumlarda bulunmayı da ihmal etmemişlerdir.[22] Bu kayıtlarda yöre Kürt olarak adlandırılmamakta, belgelerdeki "ekrad" terimi etnisiteyi ifade etmemektedir.[23] Zaten Dersimliler bırakın Kürt olarak adlandırılmayı bu kelimeyi dahi bilmemekteydiler ve bugün Kürt olarak adlandırılan Kurmancileri Kurr-Khurr olarak tanımlamakta, hatta bu tabirle Kürtleri aşağılamaktaydılar.[24]

Dersimli toplulukları incelerken Doğu ve Batı Dersim'i ikiye ayırmanın yanında Batı Dersim'in Çemişgezek bölgesini ayrı bir kategoride ele almamız gerekmektedir. Zira Çemişgezek, yoğun Sünni Türkmen yapısıyla dikkat çekmekle birlikte, daha çok İran üzerinden gelen ve aralarında çok farklı etnik topluluklar bulunan aşiretlere, Doğu Dersim ise bölgenin en eski toplulukları olduğu iddiasındaki aşiretlere ev sahipliği yapmaktadır. Dersimliler, Batı Dersim'in (Ovacık, Hozat, Çemişgezek ve Pertek'in de kısmen içinde bulunduğu) Şeyh Hasan aşiretleri ile aralarında hem Zaza, hem de

[22] Buna bir örnek; Fırsattan istifade ile ihtilale cüret eden Ermenilerin ihtilalci Dersim Ekradı ile yakın münasebet kurmalarına engel olunması hakkında merkez kumandanlığından Mamuretülaziz Valiliğine çekilen telgrafta görülmektedir. Şifre şu şekildedir; Dahiliye Şifre Mamuretülaziz Vilayetine Ahvali hazıranın tevlid ettiği fırsattan istifadeyle ihtilale cüret eden Ermenilerin Dersim Ekradına malum olan ahvali ruhiyesine bil istinat gerek takip müfrezelerine karar ve gerekse maksad-ı mahsus ihtilal-karane ile Dersim'e çalışarak Kürtlerin minelkadim meşhud olan çapulculuk ve ihtilalciliklerinden istifadeye şitab ile ahalinin derdinin o ordunun ihtiyacatını tehvin edecek olan mezruat (ekilmiş şeyler) ve mevaşiyi gasba teşebbüs suretiyle fenalık ikana çalışacakları varid hatıra olmakta ve mevsiminde buna müsait olması işbu zannı takviye edecek hususattan görülmekte bulunmasıyla beraber eski Ermeni ihtilalinde Derevank'ı ve sair gibi mevaki de binlerce Ermeniyi saklamak ve iaşe eylemek gibi ahval malum ve hatta bunların birbirlerine karşı "karabet" derecesinde bir münasebet gösterecek kadar laubaliyane hareketleri meşhud acize olması hasebiyle keyfiyeti nazarı dikkati alilerine arz ve reyi alileri dahilinde olmak üzere Teşkilat-ı Mahsusaca da ledelhace (gerektiğinde) ittihaz-ı tedabiri de tevessül edilmek üzere bu babda ki mütalai alilerinin inba buyrulmasını temenni eylerim. Merkez Kumandanı Kaymakam A.Cevat 19 Mayıs 331, Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 53/222**; Bu belgede geçen "Karabet" kelimesi fikri ve kültürel bir yakınlığa işaret etmiş olabileceği gibi kan bağı derecesinde bir akrabalığa delalet etmiş de olabilir. Ferit Develioğlu bahsi geçen "karabet" kelimesini yakınlık, hısımlık ve akrabalık şeklinde izah etmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2010, s. 562

[23] Mehmet Ali Ünal'da çalışmasında; "bugün bizim bazı kavramlara yüklediğimiz manaların tarihte farklı anlamları bulunmaktadır. Osmanlı memurlarının bunu farklı ele alışı gibi hususlar göz önüne alınmadan bu konularda yapılacak değerlendirmelerde daima hataya düşülme ihtimali vardır. Mesela bugün etnik anlam yüklediğimiz "Ekrad" kelimesi, çok defa bu manada kullanılmamıştır." tespitinde bulunmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 55; Yine Ali Dersimi, "Bugün modern Kürt ulusal kimliği içinde addedilen topluluklar, 20. yüzyılın başına kadar "farklı milletler"'e aittiler." demektedir. Bkz. Ali Dersimi, "Babamın Arsel Efendisi: Koçgirili Alişer Efendi", **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, Peri Yayınları, İstanbul 2010, s. 64

[24] Hayri Dalkılıç, **Desım'ın Anadolu'daki Statüsü,** Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, s. 256; Şafii Kürtleri Khurr/Kürt olarak adlandırarak etnik farklılıklarını dile getiren Dersimliler bu tanımla adı geçen halkı aşağılamaktadırlar. Bakınız. Mehmet Yılmaz, **Dersim'in Etno-Kültürel Kimliği ve 1937-1938 Tertelesi**, Chiviyazıları-Nemesis Kitaplığı, İstanbul 2014, s. 98; Bu durum Dersimlilerin ve Kürtlerin etnik olarak farklı olduklarını ispat etmektedir; Aksoy, "Khur özellikle inançsız Kürtleri ifade ediyor olup, bildiğim kadarıyla bu adın Sünni Türklere yakıştırılmıyor olması, acaba Dersimli Alevilerin kendilerini diğer Kürtlerden etnik olarak değil, fakat sadece din ekseninde ayırmış oldukları şeklinde yorumlanabilir mi?" diye sormaktadır. Ardından da "Yoksa bu terim, dinsel kimlikle iç içe geçmiş etnik bir kimlik farklılığına mı gönderme yapıyordu?" demektedir. Bkz. Gürdal Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 35

Kurmanci dillerini konuşanların bulunduğu Doğu Dersim (Pülümür, Nazımiye, Mazgirt) aşiretleri arasında kültürel bir fark görürler.[25]

Dersim'de varlığı bilinen diğer bir topluluk ise Ermenilerdir. İlkçağlarda Kiğı kazasının kuzeyi, Erzurum'un güneyi, batıda Sivas, Malatya ile doğuda Malazgirt ve Van gölü arasındaki alanda, Pavlikan, Borborit, Mezghenean, Tondraki ve Arevordik gibi isimlerle adlandırılan farklı inanç gruplarından Ermeniler de yaşamıştır.[26]Ayrıca zaman içinde bölgeye gelen farklı topluluklar, Dersimliler arasında erimiştir. Bu

[25] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 88; Kazım Karabekir kültürel farkın olduğu Doğu ve Batı Dersim'de hükümete itaatsizlik konusunda pek fark görmemektedir. Ona göre; Doğu Dersim, Batı Dersim'e nisbetle hükümete daha fazla boyun eğici ise de bu aşiretler de aslında fırsatçı ve hilekardır. Bakınız. Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 90; Pülümür'ün kültürel öğelerinden bahseden Avram Galanti, Akşam gazetesinin Doğu Anadolu muhabiri Yusuf Mazhar Bey'in Pülümür'e bağlı köylerin örf ve adetlerinden bahsederken, buralarda esas itibariyle boşanma adetinin cari olmadığını ve tarafların geçinememesi durumunda, "seyitler"in kadın ile erkeğin arasını ayırdıklarını belirttiğini yazar ve "Hamurabi Kanunu'nda da böyledir" der. Ayrıca, Yusuf Mazhar Bey'in verdiği malumata göre buranın kadını babasından miras yemez. Bu adet, Hamurabi zamanında da cari idi. "Yine, o bölgede evlenen erkek, alacağı kızın velisine "başlık" adıyla bir para verir yani bu para ile erkek alacağı karıyı satın almış olur. Hamurabi Kanunu'nda bu başlık, kadın fiyatı adıyla bilinmektedir. Bu adet eski İbrani Kanunu'nda aynen mevcuttur." şeklinde yorumda bulunur. Bkz. Avram Galanti, **Üç Sami Kanun Koyucu (Hamurabi, Musa, Muhammed)**, Anka Yayınları, İstanbul 2002, s. 75

[26] Müslüman Ermeniler ise genellikle Erzurum, Trabzon ve Dersim dağlarında ikamet etmekteydiler. Bakınız. Garabet Basmacyan, **Ermeni Modern Tarihi ve Ermeni Sürgünleri (1375-1916)**, Çeviren Mahmet Baytimur, Peri Yayınları, İstanbul 2011, s. 92; Bu bölgenin içinde yer alan topluluklardan biri de Balikân (belikânlu)'lılardır. Balikanlar, 7. yüzyılda ortaya çıkıp, zamanla Divriği'yi merkez edinen ve çoğunluğu "Hristiyan Ermeni" gözüken Pavlikanların adını andırmaktadır. Bu topluluğun Hristiyan görünümlü bir topluluk olduğu fakat eski inançları olan Maniheizm'e bağlı kaldıkları bilinmektedir. Bunun yanında Dersim Aleviliğinin Pavlikanlığın bir devamı olup olmadığı, araştırmacıları meşgul eden diğer bir konu olmuştur. Maniheist Ermeni Pavlikan inancıyla Alevilik arasında bir süreklilik kuran anlayışın, özellikle günümüz popüler Alevi tarih çalışmalarında varlığını koruduğunu görüyoruz. Araplar, Pavlikanların merkezi sayılan Divriği'ye, madinat al-baylakani olarak adlandırmışlardır. Ayrıca bölgedeki bazı aşiret adlarının "-akan" son ekiyle bitiyor olması da incelenmesi gerekli diğer bir konudur. Zira bu son ek Ermenice de çokça kullanılıyor olup, Partça kökenlidir. Bunun yanında bir bütün olarak Balikanları tek başına Ermeni saymak ve onları tereddütsüz Pavlikanlara bağlamak da yanlış olur. Fakat her halükarda, aşiretin bazı klanlarının ve muhtemelen temel çekirdeğinin Ermeni kökenli olduğu tahmin edilebilir. Nuri Dersim'i Balikan'ı Mazgirt'in Kırmanci konuşan aşiretleri arasında anarken, Erzincan valilerinden Ali Kemali ise, Balikan'ı Mazgirt aşiretleri adı altında, Demenan aşiretinin bir kolu saymıştır. Bunun yanında Dersim Alevi kültüründe Ermenilere ait dil ya da din unsurlarının tamamı, tek başına Pavlikanlardan kalma değildir. Çoğunluğu Ermenilerden oluşan Pavlikanlıların bile, farklı etnik unsurları içerdikleri biliniyor. Bunun yanında Balikan ismi halen hem Hozat'a bağlı bir köy, hem de bu köye yakın, Hozat ile Ovacık arasındaki bir dağın adı olarak varlığını devam ettirmektedir. Bölgede bulunan diğer bir aşiret ise Velikan aşiretidir. Kurmanci konuşan bu topluluk, Pertek'e bağlı birkaç köyde meskûndur. Asıl köyleri Velikan ise, Dersim merkeze yaklaşık 25 km uzaklıktadır. Aşiretin bu tarihten önceki tarihi bilinmez. Veliyan, aynı zamanda Mazgirt'e bağlı bir köyün de adıdır. Topluluğun asıl meskeni olan Velikan köyünün Dersim il merkezine görece yakın olduğu halde, Kurmanci konuşması ve yörede başlı başına küçük bir aşiret olması dikkat çekicidir. Balikanlıların Kafkasya kökenli bir halk olduğu görüşü de bulunmaktadır. Diğer bir iddiaya göre ise Divriği'nin 9. yüzyılda düşmesinden sonra, bazıları Arap egemenliğindeki güvenli yerlere göçmüştür. Bu bölge Araplarca Baylakan olarak anılmıştır. Bkz. Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 15-26; XV. Yüzyılda dahi izlerine rastlanan Arevordikler (güneş oğulları) erken dönem Ermeni dini hareketlerindendir. Bu topluluğun putperestlik dönemine dayandığı düşünülmektedir. Bkz. Canan Seyfeli, "Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrıları Panteonu", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun 2011, sayı: 30, s. 165; Dersim Alevilerinin Aleviliği ile Orta Çağ Ermeni tarikat akımları olan Pavlikyan (Pavlikan) ve Tondrakyan (Tondraki) sosyal ve dini doktrinleri arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Bakınız. Hranuş Kharatyan, "Dersim Kültür Havzası'nın Ermeni Nüfusu, Alevileşmiş Ermenileri ve Alevilerin Kimlik Arayışında Ermenilik Faktörü", **Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler**, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 357; Ermenilerin yaşadıkları Dersim coğrafyası için bakınız. René Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, Çeviren Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006, s. 21-22

topluluklar arasında Persler, Asuriler, Yezidiler, Hazariler, Yahudiler, Kalenderiler, Pagan Ermeniler ve Zerdüşti Ermeniler bulunmaktaydı.[27]

Harput'ta Amerikan Konsolosu olarak bulunan E. Young'da Dersim'deki 1907 yılındaki isyan üzerine Washington'a gönderdiği raporunda Sünni Kürtlerin Xenophon'un bahsettiği Carduc-hi'nin torunları, Kızılbaşların çoğunluğunun ise Hıristiyan kökenli olduğunu belirtir. Fakat Dersim'deki bütün aşiretler için böyle bir iddia da bulunmak da abartılı bir yaklaşımdır. Bununla beraber kendilerine yol uşağı adını veren Dersimliler arasında bir süre kalan İngiliz Konsolosu John George Taylor ise şuna ikna olmuştur: Bunların bir kısmı kuşaktan kuşağa anlatıldığına göre, Antakya bölgesinden bu dağlara göç etmiş olan Haşhaşilerin soyundandır.[28]

19. yüzyılın sonlarında, Batılı bazı araştırmacılarla Hristiyan misyonerlerin Aleviliği Hristiyanlığın adeta bir türevi olarak lanse eden görüşlerine paralel olarak, Dersimli Alevilerin Ermeni kökenli olduklarına göndermeler yaptıkları da görülür.[29] Molyneux Seel'in (1914) gözlemlerine göre de Dersim'deki önemli miktarda "Ermeni Kürt Alevisi" bulunmaktadır. Olağanüstü şartlarda İslam'ı kabul eden Ermenilerin Kürtleştiklerini Martin van Bruinessen de kabul etmektedir. Hatta daha da ileri giderek yaygın olarak kişinin çakışan kimliklerinden önce birini sonra da bir başkasını

---

[27] Dersim'i 1878 yılında gezen Ermeni Rahip Boğos Natanyan da Kürtleşmiş Ermenilerin varlığından bahsetmektedir. Bkz. Natanyan, **Palu-Harput 1878,** s. 107; Antranik, Dersimlilerin hepsi olmasa da büyük bir kısmının Ermeni olduklarını iddia ettiklerini yazmaktadır. Buna örnek olarak da, bir seyitin Ermeni olduklarını söylediğini, bu seyitin elinde elyazması İncil bulunduğunu ve bu İncil'de soy bilgilerini ihtiva eden notların yazılı olduğunu belirtir. Antranik ayrıca, Dersimlilerin hangi soydan geldiklerine dair somut bir kanıtın olmadığını, bazılarının ısrarla güneşin çocukları, ateşperest ve güneşe tapan Perslerden geldiklerini ve Mazdeizmin bilinçsiz varisleri olduklarını ileri sürdüklerini belirtir. Antranik'e göre onlar, vatanlarını (İran/Irak) terk ederek Anadolu'ya gelmiş, Dersim dağlarına yerleşmiş, etraflarından izole şekilde yaşamış ve öz şivelerini zamanla yitirmişlerdir. Bu inançtan olan Perslere, Dersimliler ile aynı inanç ve geleneklere sahip olduklarından bazen Kızılbaş da denilmektedir. Dersimlilerde Perslerde olduğu gibi putperest inanış ve ibadetler görülmekteydi. Ancak putperestlikten kalma benzer alışkanlıklar Ermeni köylülerinde de vardı. Antranik, bu inanç benzerliklerinin sadece Perslerle akraba olmaya yetmeyeceğini aynı zamanda Part, Kürt, Ermeni, Med ve Osmanlıların da benzer alışkanlıkları olduğunu ve bu benzerliklerinde onları Dersimliler ile de akraba yapamayacağını ifade etmektedir. Ona göre; Dersimliler, tıpkı din ve dilleri gibi bütün kavimlerin bir karışımıydı. Babil'deki karışıklık misali Doğu Anadolu'da gözüküp kaybolmuş milletlerin tam bir karışımıydı. Antranik'in Dersimlileri Babil'deki karışıklık misali Anadolu'da gözüküp kaybolmuş milletlerin karışımı olarak görmesi Yahudi kökenlerine vurgu yaptığını göstermektedir. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 118-121; Heterodoks bir tarikat olan Kalenderilik İran'daki Moğol istilasından kaçan grupların içerisinde Anadolu'ya girmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız. Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2009, s. 66-69; Kalenderilerin ritüel ve inançları için bakınız. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 120-132; 20. yüzyılın başında Dersimliler arasında atalarının pagan Ermenilerden geldiğini kabul edenler vardı ve Anahit'in gücüne Hz. İsa'dan daha fazla inanıyorlardı. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 356

[28] Suat Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, Yaba Yayınları, İstanbul 2009, s. 33; **BOA, HR.SYS, 84/2**

[29] Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 25

vurgulayabileceğini söyler. Ona göre, kişinin var olan seçenekler arasında hangi kimliğini vurgulayacağı meselesi mevcut politik ve ekonomik şartlara bağlıdır.[30]

1878 yılında bölgeyi gezen Ermeni Rahip Natanyan, Dersim'in içinde sadece beş altı bin Ermeni var. "Bunlar Kürtlerle yoğrulduklarından, bazen zorla bazen de ilgisizlikten milliyetlerini ve dinlerini kaybetmek üzereler ve büyük kısmının Ermenilerden türediklerini söylersek sanırım yanılmış olmam, çünkü aralarında kullanılan isimlerin çoğu Ermenicedir. Özellikle kadın isimleri, mesela; Maryam, Sırpuk, Markırit vs."[31] demektedir.

Antranik de "Dersim Seyahatnamesi" adlı eserinde 1900'lü yılların başında bilhassa Dujik taraflarında çok sayıda Ermeni yaşadığı bilgisini vermektedir. Tamamen özgür ve her türlü vergiden muaf olan bu Ermeniler Mirakyan olarak bilinmektedir. Antranik'e göre; Mirakyanlar, Dersimlilerin yüzde dördünü oluştursalar da Dersimli Kürtler üzerindeki manevi etkileri çok büyüktür.[32] Hagop Şahbazyan'da bu aşiretlerin etnik kimliğine vurgu yapmakta Kızılbaşlar Kürtlerin, Sünni Kürtlerden farklı bir unsur olduğunu ifade etmekteydi.[33] 1915 olayları sırasında bölgedeki Ermenilere ek olarak güneydeki yerleşik Mirakyanların bir kısmı da Dersim'e sığındı. Böylece Ermeni nüfusunda bir artış oldu. Bununla birlikte Mirakyanlar, komşularının baskılarına karşı koyabilmek amacıyla onların yaşam tarzını benimseyerek yörenin yeni koşullarına uyum gösterdiler.[34] Yani kimlik değiştirdiler.

---

[30] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 82; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 190

[31] Natanyan, **Palu-Harput 1878**, s. 154-155; Dersim Kızılbaşlarıyla ilişki halinde olan bazı Ermeni din adamları, bu dağların ilk sakinlerinin Ermeniler olduğunu, bunların Asur Kralı Belos'tan kaçarak bu bölgeye sığındıklarını ve Dersim'deki Kürtlerin ataları olduğunu iddia etmektedirler. Bkz. Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 114

[32] Mirakyanlar, 1877 yılında Osmanlı ordusuna karşı isyan ederek savaştı. Mirakyanların okul ve kiliseleri yoktu. Eskiden kalma kutsal yerleri ve yıkık kiliseleri vardı. Bu harabelere gidip adak adarlardı. Tüm Mirakyanların alfabeyi söktükten sonra ilk okuma kitapları Zebur'du. Bundan başka Antranik, Dersimlilerin, Ermenileri kendi deyimleriyle "kardeş" olarak gördüklerini, bir Ermeniyle karşılaştıklarında onun diliyle konuştuklarını da belirtmektedir. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 131-132, 136, 148, 162-163

[33] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 95

[34] Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, **1915 öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler**, Çeviren Mayda Saris, Aras Yayınları, İstanbul 2012, s. 385; Mirakyanların görünümleri bölgedeki aşiret fertlerinden farksızdı. Kürtlerden ayırt etmek zordu. Dereova (Derova), Çukur, Ekiz (Hakis), Halvori ve Torut köyleri Mirakyanlara aitti. Alevi Kürtlerle birlikte Kutu Deresi ve Dujik dağı çevresinde karışık yaşarlardı. Haçeli, Pardi, Hağaçur, Agunk, Danzik, Tsorperan, Hayderan, İktsor, Kuzulcan, Kertesur, Herdif ve Hıntsori köyleri de Mirakyanların yerleşim alanıydı. Ayrıca Mazgirt'in köylerinde de meskundular. 1914 yılında özellikle Mazgirt'in kuzeyinde toplu halde yaşarlardı. Bu bölgedeki Mirakyanlar, Alevi Kürt kimliğine bürünmüştü. Bkz. Hovsep Hayreni, **Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim**, Belge Yayınları, İstanbul 2015, s. 55-58, 769; Hakis, Dereova, Hozinkeğ, Danaburan, Çukur, Sorpiyan ve Şorda köyleri Haydaran, Demenan aşiretlerine ve bazı Kızılbaş köylerine tabi olmuşlardır. 1915 yılında devletin ulaşamadığı Halvori, Torut, Zımek, Ergan, Akrak, Sin, Tulik, Danzik, Mameki ve Merho köylerinde kendi inançları ve dilleriyle yaşayan Ermeniler vardı. Bkz. Kazım Gündoğan, **Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s. 17; Ergan'da 1938 yılına kadar Ermeniler

Dersim'de meskun olan diğer bir toplulukta Asurilerdi. Aşuri olarak isimlendirilen Kürtleşmiş Asurileri Dersim'de bulmak mümkündü. Bu aileler ezbet statüsünde yaşamalarına ve asimile olmalarına rağmen, ayrı bir grup olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.[35]

Bölgede aynı zamanda Yezidi kökenleri bulunan aşiretlerde varlığını devam ettirmekteydi. Başlangıçta Yezidi inancında olan bu aşiretler zaman içerisinde Alevi olmuşlardı. Bir kısmı ise Sincar'a göç ederek inançlarını devam ettirmişti. Şeref Han Dersim'de kalanların din değiştirdiğini kabul etmektedir. Yezidilik ve Alevilik arasında çok büyük benzerlikler olması Dersim ve çevresine Dumbelilerin göç ettiğini doğrulamaktadır. Bir kısım Dumbeli aşiretinin önceden veya göç ettikten sonra Sünni mezhebini benimsedikleri de görülmektedir.[36]

Bölgenin yine ilgi çeken diğer bir topluluğu ise Divriği, Eğin ve Arapkir'i merkez edinmiş Pakradunilerdir. Yahudi kökenlere sahip Pakradunilerin Ermenilerin ve Gürcülerin yönetici sınıfını oluşturdukları dönemden kalma çok sayıda mimari eser Anadolu'da hala varlığını devam ettirmektedir.[37] 1866 yılında John George Taylor, Dersim'i de içine alan Doğu Anadolu ve Mezopotamya gezisi sonucunda yazdığı

---

yaşadılar. Bunlardan biri de Hovnathan-Hırispime çiftiydi. Bu tarihte bazı Ermeniler Halep'e göç ettiler. Bkz. **Agos Gazetesi**, 7.5.2015, http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11518/nakislara-islenen-dersim-tarihi

[35] Ezbet aşiretlerin bir alt sınıfını oluşturan akraba topluluklara verilen isimdir. Bölgedeki aşiretlerin her biri onlarca ezbete bölünmüştür. Bu feodal tasnif Dersim'e mahsus bir özellik olarak bilinir. Dersim'de yaşayan Aşuranlar'ın bu gruba mensup olup asimile oldukları tahmin edilmektedir. Bkz. Mahmut Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937-1938**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 26-37

[36] Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 23, Halihazırda dört önemli Yezidi topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluklarda Halep'in kuzeyindeki Kürt Dağı bölgesinde, Suriye-Irak sınırındaki Sincar dağlarında, Musul'un kuzeyindeki Şeyhhan bölgesinde ve güneybatı Kafkaslar'da yaşamaktadır. Türkiye'de özellikle Urfa, Mardin ve Siirt'te az sayıda Yezidi bulunmaktadır. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 14; Muhammed Emin Zeki Beg'de Yezidiler ile Dersimlilerin karakter ve yapılarının aynı olduğuna vurgu yapmaktadır. Yezidiler, Timur döneminde Dersim'den Sincar'a göç etmiştir. Bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Çevirenler Vahdettin İnce-Mehmet Dağ-Reşat Adak-Şükrü Aslan, Nubihar Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 360

[37] Pakradunilerin kökenlerine Edouard Driault, "Şark Mes'elesi" adlı eserinde değinmektedir. Driault, Kafkasya'ya göç etmiş olan Anadolu kökenli Ermenilerin durumu hakkında bazı bilgiler paylaşmaktadır. Ona göre; Ermeniler, Tiflis'in en zengin tacirlerinden bulunuyorlardı; bunlar Bakü havalisinde kesiretle bulunan petrol menba'larını işletmekte idiler ve en zengin bankalar ellerinde idi. Bu "Musevi Hristiyanlar" (Juifs Chrétiens) servet-i azime cem' ve idhar, köylerde en iyi araziyi ve şehirde en mühim emlaki iştira' etmekde ve bu suretle intihabatta galebe çalmakta idiler; bunlar Tiflis'teki Duma'ya Eyalet Meclis'inde ekseriyeti ha'iz idiler, mecliste on üç Rus azasına mukabil altmış yedi Ermeni aza bulunuyordu. Memalik-i Osmaniyye'den fevc fevc gelip Ararat Dağı sath-ı ma'illerine doğru yayılmış olan Ermenilerin Kafkasya'yı istila etmelerinden havf olunuyordu. Bkz. Edouard Driault, **Şark Mes'elesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, Çeviren Nafiz, Yeni harflerle yayına hazırlayan Emine Erdoğan, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 320; Çok sayıda ünlü Ermeni ailenin kökenleri Divriği'ye dayanmaktadır. Bunlar arasında Noradunkyan ailesi de vardır; Eğin kökenli Ermeni ailelerden belki de en ünlüsü Sivas'tan bölgeye gelmiş olan Dadyanlar'dır. Osmanlı Devleti'nin ilk barutçubaşı bu aileye mensup olan Dad Arakel Amira'dır. Ermeni Cezayirliyan ailesi, Azadyan ailesi ve Çobanyan aileleri de Eğinli olup Abuçeh köyündendirler. Bkz. Kevork Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar**, Çeviren Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul 2003, s. 19, 127-132; Bu topluluğun Hozat, Mazgirt, Peri (Akpazar), ve Pülümür gibi Dersim'in önemli merkezlerindeki varlığı da yadsınmamalıdır.

notlarında da bu topluluktan bahsederek bölgedeki Ermenilerin Yahudi kökenlerine vurgu yapmaktadır.[38]

Dersim'in bir başka topluluğu ise Hay-Horom'lardır. Ermeni-Rumlar olarak da adlandırılan Hay-Horomlar, Türkçe ve Ermenice konuşur, kilisedeki ayinlerini de Türkçe ve Ermenice yaparlardı. Eğin (Kemaliye)'de yoğun olarak meskundular.[39]

---

[38] Doğu Hindistan Şirketi'nin siyasi ajanı olan Taylor, 1818-1822 yılları arasında Basra'da siyasi ajan olarak görev yaptı. 8 Ağustos 1851'den 30 Eylül 1858'a kadar Doğu Hindistan Şirketi temsilcisi ve Basra konsolosu görevlerini ifa eden Taylor, ayrıca Irak ve Anadolu'da arkeolojik kazılar yaptı. 1859'dan sonra Diyarbekir ve Erzurum başkonsolosluğu görevlerinde bulundu. Anadolu'da bulunduğu dönemlerde bölgenin tarihi coğrafyası, etnik kimlikleri ve toprografyası ile ilgili elde ettiği bilgileri makaleler halinde yayınladı. Daha fazla bilgi için bakınız. http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=92852 10.1.2016; Yazdığı makalede Taylor, Anadolu Ermenilerinin aynı Yahudiler gibi çalışkan, tutumlu bir ırk olduğunu, paralarını idareli bir şekilde kullandıklarını ve çocuklarını da kendileri gibi yetiştirdiklerini belirtmektedir. Bakınız. John George Taylor, "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866", **Journal of the Royal Geographical Society of London**, sayı: 38, Londra 1868, s. 295; Abdülkadir Gül ve Ali Rıza Özdemir ise Dersim'in Pakraduni ve Ardzruni prensliklerinin siyasi sınırlarına dahil olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte siyasi sınırlarla, etnik sınırların çakışması tarihte neredeyse hiç görülmemektedir. Ermeni nüfusun, Ermeni prensliklerin sınırlarının dışına taşmaması o dönem için de mümkün değildi. Bkz. Abdullah Gül-Ali Rıza Özdemir, **Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 95, Dersim'de Yahudiler için kutsal sayılan Keman'ın kullanım yaygınlığının bulunması da ilgi çekicidir. Zira bu müzik aleti Anadolu'nun diğer bölgelerinde, özellikle de Dersim gibi kırsal olan bölgeler de bilinmez. Bunun yanında 30 Ağustos 1937 yılındaki Zafer Bayramı kutlama kortejinde bulunan Sılo Qıc kemanıyla boy göstermiştir. Qıc, sonraki dönemler de Dersim'in en önemli ozanlarından biri olmuştur. Hasan Saltık Arşivi'nde yer alan ve ilk kez yayınlanan Sılo Qıc'ın fotoğrafı için bkz. **NTV Tarih Dergisi**, sayı: 35, İstanbul 2011, s. 38-39; Bu müzik aletinin bölgeye Pakraduniler tarafından getirildiği söylenebileceği gibi, Anadolu coğrafyasında pek de yaygın olmayan bu müzik aletinin bölgeye Ermeniler tarafından getirildiği de iddia edilmektedir. Bkz. **Agos Gazetesi**, http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14506/dersim-cografyasinin-ucsuz-bucaksiz-muzikleri 26. 02. 2016; The Huffington Post http://www.jpost.com/Magazine/Features/Did-Jews-invent-the-violin 21.01.2016; The Jerusalem Post http://www.huffingtonpost.com/shai-baitel/the-story-of-a-jewish-violin_b_1837370.html 21.01.2016

[39] Bu topluluğun kökenleri ile ilgili çeşitli iddialar öne sürülmüştür. Bu iddialardan biri, Hay-Horomların dillerini muhafaza etmekle birlikte Doğu Roma İmparatorluğunun izlediği asimilasyon politikaları nedeniyle Grek-Ortodoks mezhebini kabul etmiş Ermeniler olduklarıdır. Diğer bir iddia ise, Ortodoks inancına geçmenin konjoktürel avantajlarını kullanmak için bu kiliseye bağlanan Ermeniler'e Hay-Horom veya Armenyak denilmektedir. Yunan tezlerini dillendiren Yorgos I. Anastasiadis'e göre ise Grek-Ortodoks kilisesine bağlanarak Rum ruhbana tabi olan Ermeniler, zamanla kökenleriyle bağlarını tamamen kaybedip kendilerini Rum olarak kabul etmişlerdir. Diğer bir iddiaya göre Hay-Horomlar, çıktıkları askeri seferler sonucunda Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde kalan ve İslam'a geçmek istemeyip Ermeni nüfusa katılan Rumlar olmaktadır. Yunan tezlerinden bir diğeri ise onomastik temele dayanmaktadır. Topluluğun Eğin'de yoğun olarak yaşamalarını onların geldikleri yerle ilişkilendirmektedir. Buna göre Eğin adı, Yunanistan'da Atina yakınlarındaki bir ada olan Eğina'dan gelmektedir. Eğin şehrini de oradan gelenler kurmuştur. Bu topluluğun kiliselerinde okunan ilahileri Ermenice ve Türkçe'dir. 1896 yılından sonra ise daha çok Türkçe okuma yaygınlaşmıştır. Orta ve İç Anadolu'da sözgelimi Tokat ve civarında da rastlanan bu topluluğun esas yerleşim yeri Eğin ve civarıdır. Anastasiadis'e göre, Hay-Horomların eski köyleri 6 taneydi. Bu köyler, Vag/Vank, Zorak/Tzorag, Musaga/Muşağga, Sirzu/Şırzu, Hogus/Hoğut ve Mamsa'ydı. Bunlardan ilk 4'ü Eğin'e, Hogus, Kemah'a ve Mamsa ise Çemişgezek'e bağlıydı. Hogus diğer 4 köyden uzaktaydı. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar, Erzincan ve Erzurum'a kadar ilerlediklerinde, Hogus'un sakinleri onları coşkuyla karşılamıştı. Bundan dolayı Rus ordusu geri çekilirken korkuya kapılan bu topluluk Rus askerlerinin peşinden Rusya'ya gitmiş, Yunanistan'a gönderilene kadar da orada kalmıştır. Bunlar, Selanik'te Dudular'a (Divata) yerleştirildiler. Daha fazla bilgi için bkz. Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 28-29; Vank köyünün Ortodoks Ermeni olduğuna dair bkz. Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar**, s. 66; Hogus/Hoğut günümüzde Erzincan-Kemah'a bağlı Uluçınar köyüdür. Hoğut Ermenice de "Topraklı" demektir. Bakınız; **Köylerimiz 1 Mart 1968 gününe kadar**, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968, s. 677; Osmanlı istatistiklerinde Rum olarak geçen Ortodoks Ermeniler, Çemişgezek/Mamsa (Alakuş)'da Apostolik Ermenilerle birlikte yaşamaktaydı. Mamsa'da sayıları 168 (38 hane) olan, yalnızca Ermenice ve Türkçe konuşan bu Ortodoks topluluk, köyün ana meydanında, Surp Kevork Apostolik Kilisesi'nin karşısında yer alan Surp Toros Kilisesi (Ayios Theodoros)'ni kullanıyorlardı. Mamsa'da 570 (80 hane) Apostolik Ermeni'de yaşamaktaydı. 64 kişilik bir okulları da bulunmaktaydı. Bkz. Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 390; **Köylerimiz**, s. 717; http://www.nisanyanmap.com/?y=mamsa&t=&lv=1&u=1&ua=0 4.7.2015; Eğin'deki yerleşimlerden Vank

Dersimlilerin büyük bir kısmının İran'ın kuzeyinde yer alan Deylem bölgesinden geldikleri yönünde iddialar da bulunmaktadır. Deylem'in inanç yapısının Dersim'i oluşturan aşiretlerle paralellik arz etmesi bu iddiayı güçlendirmektedir. Dersim'in bazı aşiretlerinde İran'dan getirdikleri Zerdüşti inanç ritüelleri ve etkileri görülmektedir.[40] İran'ın kuzeyinde yer alan Deylem ve Gilan bölgelerinde konuşulan Gilekçe/Goranca dili ile Dersim Zazacasının köken olarak Kürtçe'den daha yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca Deyleman ve Gilan bölgesindeki coğrafi yer adlarının Dersim'deki yer ve köy adlarıyla benzerlikleri bu durumu doğrulamaktadır.[41]

Etnik menşeleri kesin olarak tespit edilemeyen Deylemliler'in adlarına yazılı kaynaklarda ilk defa 2. yüzyılda rastlanır. Muhtemelen çok eski tarihlerden beri İran'da yaşayan, fakat İranlı (Farisi) olmayan bir kavme mensupturlar. Zamanla bölgeden çeşitli yerlere göç eden Deylemliler, Bahreyn'deki Delmûn adası, Sasaniler'in Güney Kafkasya'daki askeri yerleşim bölgelerinden Lezyan (Lazizan), Şirvan ile Palu ve Dersim'e kadar uzanan bölgeye yayıldılar. Deylem'de İslam öncesinde Putperestlik, Zerdüştlük ve Hristiyanlığın varlığı bilinmekteyse de bunların ilk ortaya çıktıkları dönemle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Deylemlilerin konuştuğu dil ise Farsçadan farklı bir dil olmakla beraber çok erken tarihlerde yazılmış kitaplarda geçen yer ve şahıs isimlerine baktığımızda bunların büyük ölçüde İranlaşmış olduğu kanaati

günümüzde Yakaköy, Şırzu/Esertepe, Muşağga ise Kocaçimen adını almıştır. Bkz. Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 381-383

[40] Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 94; Ali Kaya, İran'da yaptığı saha çalışması sonucunda Dersim ile Deylem arasında tarihsel bir bağın olduğu sonucuna varmaktadır. Bakınız. Ali Kaya, **Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat),** Can Yayınları, İstanbul 2002, s. 45; Bu durum bütün Dersim aşiretlerini kapsamamaktadır. Zira Dersim'e çeşitli yerlerden farklı etnik grupların geldiği bilinmektedir.

[41] Ali Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, Demos Yayınları, İstanbul 2010, s. 22

uyanmaktadır.[42] Acem hakimiyeti döneminde İran'dan Dersim'e göç eden Deylemliler, bölgedeki Ermenilere karışarak aşiretlerin bir kısmını oluşturdular.[43]

İran üzerinden Anadolu'ya göç eden sadece Deylemliler ve Türkmenler değildi. Bu arada Horasan bölgesinden Oğuzlarla birlikte Tacikler de Anadolu'ya geldiler. Tacikler, İran'ın kırsalını temsil eden ve Sünni otoriteyle anlaşamayan bir gruptu. Anadolu'ya gelen bu Horasanlıların ne kadarının Türkmen, ne kadarının Tacik olduğunu bilemiyoruz. Ancak Taciklerin zamanla Türkleştikleri bilinmektedir.[44] Ayrıca Dersim'e Arap aşiretleri ve Kafkasya'dan geldikleri ileri sürülen aşiretler de yerleşmişti.[45]

Bütün bu toplulukların yanında Dersim'in sadece göç alan bir yer olmayıp, aynı zamanda göç veren bir bölge olduğu da düşünülmektedir. Dersim'den güneye Irak'ın bazı bölgelerine heteredoks unsurların göç ettiğine dair deliller bulunmaktadır. Kuzey Irak'ta bir Kızılbaş topluluğu olan Şabakların varlığı bu durumun kanıtı olarak gösterilmektedir.[46]

---

[42] Deylem İran'ın kuzeyinde Gilan eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır. Deylem'in sınırlarını tam olarak tesbit etmek güçtür. Zira bu sınırlar, Deylem halkının bu bölgeye sonradan ilhak ettiği topraklar sebebiyle zaman zaman değişmiştir. Mesela Büveyhiler'in zirvede olduğu 4. yüzyılda Deylem ismi Hazar Denizi'nin güneyindeki bütün eyaletleri içine almaktaydı. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Deylem", **DİA**, İstanbul 1994, c. 9, s. 263-265; Deylem'in kuzeyinde ise Deylem'in bir parçası olarak kabul edilen Gilan bölgesi yer almaktadır. Deylem dağlık Gilan ise düzlük bir bölgedir. Gilan ile Deyleman şimdi Gilan eyaleti olarak isimlendirilmektedir. 3. ve 4. asırlarda ise bu bölge Deyleman olarak anılıyordu. Bkz. Hasan Yaşaroğlu, **Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 29-163, Clifford Edmund Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi**, Çevirenler Erdoğan Merçil, Mehmet İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, s. 160-161; Ayrıca, Arapların ilk tuttukları kayıtlarda, Deylem civarında, yerli Deylemli kabilelerin yanı sıra gayrimüslim Türklerin bir arada yaşadıklarından bahsedilmektedir. Deylem'e çeşitli zamanlarda göç etmiş Türk kökenlilerin de bulunduğu ve epey mühim roller üstlendiği de varsayılmaktadır. Alamut sonrası Hurufiliğin İran'da ortadan kalkmasından sonra, en geniş yandaş kitlesini Anadolu ve Rumeli'de bulmuştur. Bkz. Zahide Ay, **Ortaçağlar İranı'nda ve Anadolusu'nda Şîîlik ve İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizarî İsmailîği (13-15 Yüzyıllar)**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 88-99

[43] Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 59

[44] Ay, **a.g.e**, s. 126-127

[45] Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey raporunda Dersim'e Arap aşiretlerinin göç ettiğini belirtmektedir. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-23**; M.Ö. 400-500 yılları arasında Karadeniz'in güney sahillerinde Kolhkide krallığı hüküm sürüyordu. Bu krallığın kuzey bölgesi Abhaz ve Gürcülerin yaşadığı bir coğrafyaydı. Güneydeki ucu ise Dersim'e kadar uzanıyordu. Kolh kralının oğlu Erzincan Tercan'da oturuyordu. Çemişgezek'in Aşuvan köyü ismini bu dönemde Kafkasya'dan bölgeye gelip yerleşenlerden aldı. Bakınız. Turabi Saltık, **Tarihsel Mücadele Sürecinde Adığeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler,** Berfin Yayınları, İstanbul 2000, s. 144, 150

[46] Şabak toplumu Musul bölgesinde yerleşik olup, ibadetlerini Türkçe yaparlar. Çoğunluğu çok dillidir, bu durum gerçekte Türkmen, Kürt, hatta Arap olarak gösterilmelerini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte en azından büyük bir kısmının ana dili İrani dilinin Gurani kolunun bir diyalektiğidir. Gurani ve Zazacanın akraba diller olmasından dolayı Şabaklar bir şekilde Dersim'in Zazaca konuşan Alevileriyle ilintilendirilebilirler. Dinleri büyük ölçüde Anadolu Alevilerinkine (Kızılbaş) benzer. Bazı Iraklı uzmanlar Şabakların 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra güneye kaçan Anadolu Kızılbaşlarının soyundan geldiklerini iddia etmektedir. Üyeliğe kabul töreninde Şabak piri, Pir Sultan Abdal'a dayandırılan bir nefes okur. Bu durum Şabakların gerçekten de Anadolu kökenli olduğunu göstermekte gibidir. Onları Anadolu Alevileri ile bağlayan şey inançlarının içeriğidir. Şabakların dil ve dinlerinin

Sonuç olarak Dersim'i eritme potası olarak adlandırabiliriz. Bölge, yerleşik Pagan-Zerdüşti-Hristiyan kökenli Ermeni aşiretlerinin yanı sıra Deylemli, Asuri, Yezidi, Hazari, Yahudi, Zaza, Tacik, Kürt ve Türkmen kökenli gruplara da ev sahipliği yapmıştır.

1.4. Dersim Aşiretleri

Dersim aşiretleri çok farklı etnik kökenlerden meydana gelmiştir. Yukarıda da izah edildiği üzere Dersim, çeşitli bölgelerden göç etmiş topluluklara ev sahipliği yapmaktadır ve bu çeşitliliğinin fazla olmasında şüphesiz bölgenin korunaklı coğrafi yapısının yanında sosyal ve kültürel özelliklerinin kendine has olmasının da payı bulunmaktadır. Dersim aşiretlerinde bulunan 'baht olma' inancının bu heterojen yapının oluşmasında katkısı olmuştur.[47] Gazeteci Yalçın Doğan, Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgede 91 aşiretin varlığından bahsetmektedir.[48] Gülsün Fırat ise bölgede, 80 aşiret ve bu aşiretlere bağlı alt aşiretlerin bulunduğunu ifade etmektedir.[49] 1911 yılındaki Van'daki İngiliz Konsolosluk raporları ise Dersim'de 40 kadar aşiretin var olduğunu bize göstermektedir.[50]

Dersimlilerinkiyle ortak olup olmadığı mevcut yayınlardan değil, yeni bir saha araştırması ile ortaya çıkarılabilir. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 133-138

[47] Baht (Bext) olma; bu inanç sisteminde merhameti, sahiplik etmeyi ve korumayı ifade etmekte ve özellikle aşiret içinde ya da aşiretler arası sorunlardan dolayı yerini terk edip, başka bir aşirete sığınan toplulukların sığınmacılığını kabul etme, onlara merhamet gösterip koruma şeklinde kendini göstermektedir. Anlaşılan o ki, bu sosyal kurumdan yöre ve civarında yaşayıp, zor durumda kalan Ermenilerde yararlanmıştır. Bkz. Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 138, Dersim'deki aşiretler içerisinde aşiretten olmayan ancak çeşitli nedenlerle reisin himayesine girmiş, ona sığınmış, uzak yerlerden kopup gelmiş insanlarda bulunmaktadır. Bu aileler zamanla aşirete karışmakta, aynı adla anılmakta ve geçmişleri, bazı özel sohbetler dışında hiç söz konusu edilmemektedir. Reisin veya aşiret içinde söz sahibi ezbetin (aşiretin bir alt birimi) başarısına, toparlayıcılığına göre aşiret büyümekte, etkili olmakta veya küçülmekte, dağılmaktadır. Bazı ezbetler yer değiştirip farklı aşiretlerin içine girmektedirler. Bu yüzden homojen gibi görülen aşiretlerin çoğunun aile ve ezbetleri etnik köken açısından akraba değillerdir. Aşiretlerin sınırları o kadar belirgin değildir. Ama Dersimlilerde en azından bölgesel olarak belirli bir bölgede yaşayan aşiretleri tek bir kökene bağlayıp akraba yapma çabası vardır. Bu çaba hem Doğu Dersim'de hem de Batı Dersim'de görülür. Bkz. Doğan Munzuroğlu, **Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği**, Fam Yayınları, İstanbul 2012, s. 40

[48] Yalçın Doğan, **Savrulanlar/Dersim 1937-1938 Hatta 1939**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2012, s. 36-37

[49] Fırat, **Dersim'de Etnik Kimlik..,** s. 142

[50] İngiltere sefaretine, 17 Ekim 1911 tarihinde Van'daki İngiltere konsolos vekili Seel tarafından sunulan raporda Dersim aşiretlerinin sayısı belirtilmektedir. Yüzbaşı Seel, teftiş ve tahkik için yapılan bu gezide bölgenin tarihi, ekonomik, siyasi ve sosyal yapısı ile ilgili bilgi edinmiştir. Elde ettiği bu bilgileri de rapor halinde kaleme almıştır. Bu raporun ele geçirilmiş olması Osmanlı istihbaratının İngilizleri bölge ile ilgilenmelerinden dolayı takip ettiğini göstermektedir. Geziden haberdar olan Van Valisi Hakkı Bey, Seel Bey'in bu gezisini Dahiliye Nezaretine şifreli bir telgrafla bildirmiştir. Telgrafta Seel Bey'in bölgede teftiş ve araştırma yaptığını, Dersim taraflarını dolaşarak zaman geçirdiğini, gördüklerini ise İngiltere Büyükelçiliğine rapor halinde yazdığı belirtilmiştir. Yazdığı raporda Seel Bey, bölgedeki Ermenilere dair lazım olan bilgileri vermekle birlikte Taşnakların hakikatten yoksun iddialarını ve kaygılarını dillendirmiştir. Bunun yanında Kürtlerin durumu hakkında dikkat çeken birçok hakikati bildiği de anlaşılmaktadır. Bkz. **BOA, HR, TO, 542/55; BOA, HR.SYS, 84/2**; Van Valisi Hakkı Bey'in Yüzbaşı Seel için kulllandığı, Kürtlerin durumu hakkında dikkat çeken birçok hakikati bildiği ifadesi Dersimlilerin etnik ve dini yapısının karışık olduğunu vurgulamaktadır; Dersim'deki aşiretlerin sayısı hakkında bölge içinden bir değerlendirme ise Dersimli Hacı Hıdır Ataç tarafından yapılmaktadır. Ataç, İngiliz konsolosluk raporlarına yakın bir rakam vererek aşiretlerin sayısının 45 olduğunu belirtmektedir. Bkz. Hüseyin Aygün, **Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri**, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 90

Dersim'de sosyal yapılanma aşiretler, dinsel yapılanma ise ocaklar üzerinden oluşmaktadır. Araştırmacı Erdal Gezik, bu yapılanmaların oluşum seyrini üç döneme ayırarak incelemektedir. Ona göre; Birinci dönem, 13. yüzyıldan başlayıp 16. yüzyıla kadar sürer ki, bu dönemde "Bölgede eski inançlar ile kendilerini peygamberin kuzeni Ali soyuna bağlayan Şii-dervişlerin getirdikleri tasavvuf kavramlarının kaynaşması gerçekleşmiştir". İkinci dönem, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar süren dönemdir. Bu dönemde dışarıdan gelen seyit aileleri ile aşiretler arasında *karmaşık pir-talip* ilişkisi kurulmuş, seyitler Dersim'i merkez alarak bölgedeki bütün Kırmancıki ve Kurmanci konuşan Alevi aşiretleri kendilerine bağlamıştır. Üçüncü dönem ise 19. yüzyıl ortalarından başlamış ve 1938 yılına kadar sürmüştür.[51]

Erkan-ı Harbiye Subayı (Kurmay) İbrahim Bey, Dersim aşiretlerinin bölgeye yerleşimi ve aşiret oluşumları hakkında bilgiler vermektedir. Ona göre; Dersim ekradı çok asır önce Şah Hüseyinoğullarından Şeyh Hasan ve Ferhat Bey ile Ahmet Bey adında üç kardeşin liderliğinde Malatya civarından İslam bölgesine göç ederek, Kızılkilise civarında mevcut Kalmam adındaki köye gelmişlerdi. Burada Şeyh Hasan kendine bağlı olanlarla Ovacık'a keza Ahmet Bey'de tabiiyetindekilerle birlikte Kuzuçan taraflarına giderek aşiretleriyle yerleşmişlerdi. Bu üç kardeşin tabiiyetlerindekiler çeşitli aşiretlere bölünmüştür ve cehalet neticesinde her aşiret halkı ağalarından birine itaat ederek boyun eğmiştir.[52] Bu aşiret yapılanmasını Ali Kemali Bey sınıflandırmıştır. Ali Kemali bölgedeki aşiretleri Şeyh Hasanlı ve Dersimli olmak

---

[51] Erdal Gezik, "Munzur ve Düzgün'ün Sıroluşlarının Tarihsel Bir Analizi", **Munzur Dersim Etnografya Dergisi**, Ankara 2000, sayı 4, s. 15-28; Bkz. Sabır Güler, "Dersim Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Ocak; Ağuçanlar", **Herkesin Bildiği Sır Dersim**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 164; 15. yüzyıla kadar Heterodoks inanç gruplarında Ali, Kerbela ve Oniki İmam kültlerine rastlanmamaktadır. Hz. Ali, 15. yüzyıldan sonra inanç sisteminin merkezine yerleşecektir. Safevilerin, Türkmenler arasında Şii inanç sistemini yayma girişimleri bunda etkili olmuştur. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 133; Burada kullanılan "dışarıdan gelen" ifadesi Dersim'i tanıyabilmemizin mihenk noktasını oluşturmaktadır. Dilşa Deniz'de Yol/Re adlı çalışmasında seyitlerin Kurmanc kavramının dışında tutulduğunu ifade etmektedir. Deniz'e göre seyitlerin dışarıda tutulması inanç içindeki dinsel hiyerarşinin bir gereği olabileceği gibi, seyitlerin kendi iddialarının paralelinde dışarıdan gelenler olarak da düşünülebilir. Burada seyitlerin kendi iddialarının paralelinde dışarıdan gelenler olarak adlandırılması akla daha yatkın gelmektedir. Zira seyitler ile Dersim aşiretleri arasında genetik bir yakınlık bulunmamaktadır. Seyitler, kutsal bir soyun evladı olarak görülürler. Aynı zamanda gizli kutsal bir gücün taşıyıcısı olduklarına ve soylarının kutsal olduğuna inanılır. Seyitler vasıtasıyla gizli kutsal güç kan yoluyla aktarılır. Seyitlerin annelerinin kullandığı Ana isminin An'dan gelmiş olması bu topluluğun Mezopotamya kökenli olduğuna kanıt olarak gösterilir. Ayrıca kutsal kan taşıdığına ve pak olduklarına inanılan seyitlerin günümüzde aşınmasına rağmen taliplerle evlenme yasağı vardır. Bu durum seyit soyunun korunmasına ve Dersimli aşiretlerin üzerinde var olan etkinliklerinin azalmasını engellemeye yönelik bir yaklaşımdır. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının seyitlerin bu özelliklerini keşfettiği ve bu hususu göze alarak hareket ettikleri, seyitlerin Dersim aşiretleri üzerindeki bu gizli kutsal otoritelerini kırmaya çalıştıklarını ifade edebiliriz. Bu konuda bkz. Dilşa Deniz, **Yol/Ré: Desim İnanç Sembolizmi-Antropolojik Bir Yaklaşım,** İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 51, 64, 73, 77, 286, 321

[52] **İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi**, No: 92582, (Bu klasörde bir adet rapor bulunmaktadır. Raporun künyesi bulunmamaktadır.)

üzere ikiye ayırır. Şeyh Hasanlı aşireti de iki kısma ayrılır. Bunlar Şeyh Hasanlı ve Seydanlı olarak adlandırılır. [53]

Bu aşiretlerden Şeyh Hasanlı koluna mensup olanlar; Yukarı Abbas Uşağı, Aşağı Abbas Uşağı, Aşuranlı Uşağı, Bal Uşağı, Birmanlı Uşağı**,** Bezgar Uşağı (Topuz), Bütükanlı Uşağı, Demanlı Uşağı, Ferhat Uşağı, Gav Uşağı (Beyt, Aslan ve Maksut Uşaklarını içerir), Gülabi Uşağı, Kalan**,** Karaballı Uşağı, Karikalı Uşağı, Keçel Uşağı, Kırganlı (Dersimli kısmına dahil olduğunu iddia edenlerde vardır), Koç Uşağı, **(**Koç, Resik ve Şam Uşakları) Kormeşli Uşağı, Laçin Uşağı, ve Seyyit Kemal Uşağı'dır.

Dersimli koluna (Kalmam Ocağı) bağlı olanlar ise; Alanlı, Arilli (Erilli/Areliyan), Bahtiyar Uşağı (Rotanlı), Balabanlı (Dimetoka'dan gelmişlerdir.), Balçık, Beleç, Bihanlı, Caferli (aslen Çarikli aşiretindendir.), Çarikli, Demenanlı, Elanlı, Hadikanlı, Hamoçikli, Haydaranlı, Hamakanlı, Hayranlı, Hesnanlı, Hıdanlı, Hıran, Hızüllü, Hormekli, İzolli, Karsanlı, Kemanlı, Kimsorlu, Kobanlı, Koçgiri, Kimsorlu, Komsonlu, Kureyşanlı, Lertikli, Lolanlı, Maskanlı, Menüklü, Okçıyanlı, Optalanlı, Sisanlı, Suranlı, Şadıllı, Şavalanlı, Şeyh Mehmedanlı, Pilvanklı (Pilvenkli), Potikanlı, Yusufanlı, Zazalar, Zerkanlı ve Zimtikli aşiretleridir.[54]

1.5. Dersim'in Nüfus Yapısı

Coğrafi konumundan dolayı ulaşım ve denetimin zor olduğu Dersim'de, düzenli vergi toplanamadığı gibi, ciddi bir nüfus sayımı da yapılamamıştır. Bundan dolayı nüfusla ilgili verilen bilgilerdeki hata oranı yüksektir. Aynı zamanda nüfusun etnik yapısını irdeleyen eserler arasında çok önemli sayısal farklar bulunmaktadır.

---

[53] Ali Kemali, **Erzincan**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932, s.174-176; 1937 Dersim harekatının icra edildiği yıllarda Son Telgraf Gazetesi bölge aşiretlerinin kökenleri ile ilgili bir haber yayınlar ve bu haberde bölgede küçük ezbetler hariç 20 Türk, 2'si İran Kürdü ve 2'si ise karışık olan 24 aşiretin varlığından bahseder. Fakat bu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Bkz. **Son Telgraf**, 23 Haziran 1937, sayı:421-107, s.6; Şeyh Hasanlılar, Nuri Dersimi'nin ifadesiyle Dersimlilerin seyitlik inanışına göre, ata evlatları ve kökenlerinin uzandığı yerdir. Malatya'nın Şeyh Hasanlı Köyü de bu kişilerin ikametgahları arasındandır. Söz konusu köyde Şeyh Hasan'ın türbesi de bulunmaktadır. Bu kişi bütün Dersimlilerin atası kabul edilir. Nuri Dersimi'nin amcası da bu köye defnedilmiştir. Bkz. Nuri Dersimi, **Hatıratım**, Doz Basım Yayın, İstanbul 1997, s. 79-81, 135; Günümüzde bu köy, Elazığ'ın sınırları içerisinde yer almakta ve Tabanbükü adını taşımaktadır; Ayrıca Şeyh Hasanlıların Dersim'e göç ettikleri bölgenin Gerger kazası olduğuna dair belgeler de bulunmaktadır. Güneydoğu aşiretlerinden olan ve eskiden beri oturdukları Gerger kazasını (Malatya Sancağı) terk ederek, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına tabi köylere girip, ahalisini sürerek kendileri yerleşen Cihanbeylü, Şeyh Hasanlı ve Dede Sülü v.s. cemaatlerinin bu hareketleri, Çemişgezek kadısı Mevlana Mehmed tarafından bir arzla İstanbul'a şikayet edilmiştir. Bunun üzerine 1705 yılında, Erzurum ve Sivas valileri ile Palu, Kığı, Kuziçan (Kızucan) ve Çemişgezek beylerine gönderilen fermanla, Şeyh Hasanlı cemaatinin sakin olduğu eski mahallerine yerleştirilmeleri emredilmiştir. Şeyh Hasanlı cemaatinin hangi aşirete tabi olduğu bilinmemektedir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 49-50

[54] Ali Kemali, **a.g.e**, s.188-196; Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 91-93; Veli Saltık Kimsorlu aşiretinin Dersim'de oturmadığını, Kığı'da meskun bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Veli Saltık, **Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar**, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2009, s. 79

Mesela Ermeni Rahip Bardizaktsi'ye göre 1879 yılında Erzincan, Kemah, Kuruçay, Gercanis (Refahiye), Hozat ve Ovacık nüfusu içerisinde 50.000 Ermeni, 40.000 Zaza, 35.000 Türk, 5.000 Kürt toplamda 140.000 kişi bulunmakta idi.[55]

Bölgenin nüfusu ile ilgili en ciddi veri ise, Askeri Müfettiş Komisyonu azasından Erkan-ı Harbiye subayı İbrahim Bey'in verdiği bilgilerdir ki Rahip Bardizaktsi'den tamamen farklıdır. İbrahim Bey, 1880 yılına kadar 21 sene sürekli Dördüncü Orduyu Hümayun refakatinde bulunmuş, resmi kayıtlara vakıf olmuş, dini ve etnik spekülasyonlar yapma ihtiyacı hissetmemiş ve bölgede asayişin sağlanması için çalışmıştı. Dersim'in durumunu iyi bilen İbrahim Bey, kendi ifadesiyle medeniyet nimetlerinden uzak olan bu bölgeyi iki defa tamamen dolaşmış ve haritasını yapmıştır. Dersim bölgesinin haritasını, sakinlerinin durumunu, nüfusunu, içerisinde bulunan nehirler ve beldelere dair bilgileri kaydeden İbrahim Bey, bu bilgileri padişaha rapor şeklinde arz etmiştir.

İbrahim Bey'in tuttuğu kayıtlara göre; Hozat 120 hane ile bir taburu içine alacak araziden ibaretti. Hozat'ta küçük kapılı bir hamam, bir rüştiye mektebi, ahşap bir cami ve hükümet heyetinin kira ile ikamet ettiği hane vardı. Hozat'ın 1880 yılındaki nüfusu 250 haneden oluşuyordu.

Mazgirt ise 150 hane ile oldukça büyük ve fakat harabe bir cami, bir taburu içine alacak kadar büyüklükte bir kışla ile büyük kısmı Ermeni olmak üzere 600 sakinden ibaret bir kasabaydı.

Harput'a bağlı iken sonradan Dersim Sancağına bağlanan Çemişgezek kasabasıyla Çarsancak kazası merkezi Peri kasabası, Hozat ve Mazgirt kasabalarına göre daha mamur ve bunların birkaç misli büyüktü. Bu iki kaza esasen Dersim'den sayılmıyordu. Ahalisi Sünni, hükümete bağlı ve medeniydi. Çemişgezek kasabası 1000 dükkan ve hane, 2 hamam, 6 cami, bir rüştiye mektebi, muntazam ve mükemmel bir Ermeni mektebi ve yine muntazam bir hükümet konağıyla 2000'e yakın nüfustan oluşuyordu. Peri kasabasına gelince 1880'li yıllarda bu küçük ve fakat mamur kasaba 15 hanesi Protestan olmak üzere 500 haneden teşekkül etmişti. Peri'nin bir cami, bir rüştiye mektebi ve 2 kilisesi vardı. Üçte ikisi Ermeni, bir miktarı Protestan ve geri kalanı İslam olan Peri'de 1400 civarında nüfus barınıyordu.

[55] Bardizaktsi, **a.g.e,** s.73

Kızılkilise köyünde (bu isimdeki kaza merkezidir) yerleşik mevcutlu 2 taburu içine alacak şekilde kışla ile askeriye tarafından yapılmış olan küçük kargir bir hamam ve birkaç dükkan, Pah köyünde ise (bu addaki kazanın merkezidir) bir tabur içine alacak şekilde kışla vardı. Pülümür köyünde ise ki Kuzuçan kazasının merkezidir, bir taburluk kışla vardı.

Bütün bu yerleşim yerlerinin Dersim merkezinin dışı da dahil olmak üzere erkek nüfusu 41.000 civarındaydı. Dersim'in yeni tahriri yapılmamış olduğundan gerçek nüfus miktarı bilinmemekteydi. Bundan dolayı İbrahim Bey'e göre, Dersim'in gösterilen nüfusu asıl miktarın yarısı kadardı ve İbrahim Bey bu durumun şüphesiz olduğuna inanıyordu. Yalnız sultana arz edilen bu rapor bir fikir edinmek için hazırlanmıştı.

İbrahim Bey'in raporunda verilen belki de en önemli bilgi, sonradan Dersim Sancağına ilhak olunan ve esasen Dersim'inde içinde olmayan Çemişgezek ve kısmen Çarsancak kazaları da dahil edilmediği takdirde Dersim'deki Hristiyan miktarının Ermenilerden ibaret olduğu ve Müslümanların ancak nüfusun % 5 nispetinde bulunduğunun belirtilmesidir. Yani İbrahim Bey, raporunda bölgenin % 95'inin Hristiyan Ermeni olduğunu ifade etmektedir.[56]

Yine bölgeyi gezmiş bir kişi olan Antranik ise 1888 yılında Dersim'in nüfusunun 200.000 dolayında olduğunu belirtmektedir.[57] Bu rakam oldukça abartılı bir yaklaşımdır.

1891 yılında basılan Vital Cuinet'in La Turquie d'Asie adlı coğrafya kitabında ise Dersim'in nüfusu 63.330 kişi olarak gösterilmektedir.[58]

---

[56] **İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi**, No: 92582, (Bu klasörde bir adet rapor bulunmaktadır.); Ayrıca bu bilgiler bölge nüfusu hakkında fikir verici niteliktedir. 1895 yılında Peri kasabası Ermeni mahallesi sünnet olarak Müslümanlığa geçtiğini duyurdu. Fakat sadaret bu durumu mahsurlu gördü. Sadarete göre din değiştirmelere sebep Kürtlerin saldırılarından korunmak ve yabancıların üzerinde zorla ihtida ettirildikleri intibaını uyandırmaktı. Bundan dolayı sadaret yetkilileri tedbirler alınarak olayın geçiştirilmesini uygun buldu. Bakınız. **BOA, BEO, Sadaret Evrakı A.MKT.MHM, 657/24**; Mark Sykes, Peri bölgesine yaptığı gezi sırasında sünnileşmiş Ermeni köyleri gördüğünü, bu Ermenilerin yarı eğitimli ve yüzeysel düşünceye sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Peri'de Surp Toros adında bir bazilika olduğunu ve Türk nüfusunda bölgede bulunduğunu yazmaktadır. Sykes'in bölgeyi ziyaret ettiği dönemde Çemişgezek'te ise 1500 ev bulunmaktaydı. Bkz. Mark Sykes, **The Caliphs Last Heritage (A Short History of The Turkish Empire)**, Macmillan and co., Londra 1915, s. 365-369; Çarsancak'taki Ermeni köyleri arasında Basu, Urts, Kodariç, Tsorak, Gayaçin, Hayvatlı, Masdan, Bağın, Karıntsor, Canik, Hozınkeğ, Dilanoğlu, Lamk, Küreken, Şordan, Danaburan, Tarmutağ, Lazvan, Göktepe, Kızılcık, Gorcan, İsmayilli, Zeri, Urak, Til-Pertağı, Vahna, Sağman, Havşakar, Mercimek, Vasgerd, Paşağak, Gadosan, Hırnek, Haresığ, Şamtsığ, Sımaks, Karapınar, Norteğ, Havsek, Sıvcoğ, Hacar, Lusadariç, Balışer, Sorpiyan, Tants, Tirişmek ve Merho yer almaktadır. Bkz. Turabi Saltık, **Zamanın Döngüsünde Dersim**, Fam Yayınları, İstanbul 2012, s. 142

[57] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 118

Tablo 1.1. Vital Cuinet'e göre Dersim Nüfusu (1891)

Vital Cuinet'e göre Dersim Nüfusu (1891)	Müslüman	Kürt	Kızılbaş	Ermeni Gregoryen	Ermeni Protestan	Kazaların Toplam Nüfusu
Ovacık	2303	806	4806	941	44	8900
Hozat	3734	2356	5086	1150	174	12500
Pertek	953	401	1095	672	29	3150
Mazgirt	1145	859	2285	772	39	5100
Kızılkilise (Nazımiye)	698	766	1675	830	31	4000
Çarsancak	2311	2621	4749	775	44	10500
Kuzuçan	903	715	1054	367	41	3080
Pah	958	967	1875	1050	50	4900
Çemişgezek	2455	2509	5075	1003	158	11200
Genel Toplam	15460	12000	27700	7560	610	63330

1891 yılında Hicaz Vilayeti Salnamesi'ne göre ise Dersim'in nüfusu 150.000 kişidir.[59]

1897 yılındaki Osmanlı nüfus kayıtlarına göre Dersim'de 98.712 Müslüman, 210 Rum, 14.757 Ortodoks, 314 Protestan olmak üzere toplam 113.993 kişi meskundu.[60] Bu sayısının Erkan-ı Harbiye Subayı İbrahim Bey'in verdiği nüfustan farklılık arz etmesinin nedenleri arasında Dersim nüfusunun en fazla olduğu yerler olan Çarsancak ve Çemişgezek'i İbrahim Bey'in göstermemesi önemli rol oynamaktadır. Ayrıca 1890 yılındaki Ermeni olaylarından sonra Ermenilerin kitleler halinde din değiştirerek Müslüman kimliğine büründükleri de göz ardı edilmemelidir. 98.712 olarak gösterilen Müslüman nüfus içerisinde Ermeni kökenli olan ve din değiştirenler çoğunluğu oluşturmaktadır.

[58] Cuinet eserinde toplama hatası yapmıştır. Dersim'in kaza nüfusları toplandığında 63.330 olan nüfusunu yanlışlıkla 63.430 göstermiştir. Bakınız; Vital Cuinet, **La Turquie d'Asie**, c. 2, Ernest Leroux, Paris 1891, s. 385-403
[59] **Hicaz Vilayeti Salnamesi**, Mekke-i Mükerreme Hicaz Vilayeti Matbaası, Hicaz 1309, s. 90
[60] Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 409

Hagop Şahbazyan'a göre ise 1900'lü yıllarda Dersimlilerin nüfusu 75.000 civarındaydı. Bu nüfusa Dersim çevresindeki Alevilerde dahildi ve 50.000 kadarı Dersim'de yaşıyordu.[61]

1906-1907 Osmanlı nüfus sayımına göre ise Dersim'de 69.296 kişi yaşamaktaydı. Bunların 56.266'sı Müslüman, 9167'si Gregoryen Ermeni, 3.424'ü Katolik Ermeni ve 439'u Protestanlardan oluşuyordu.[62]

Bölgeyi gezen ve rapor hazırlayan İngiliz yüzbaşısı L. Molyneux-Seel'e göre ise Dersim'in 1911 yılındaki nüfusu 65.000 kişi idi. [63] Ayrıca Van'daki İngiliz Konsolosluğu raporlarında da Dersim'in 1911 yılındaki nüfusunun mübalağa edildiğini gerçek sayının 65.000 olduğu belirtilmekteydi. Bu rapor İngiliz Sefaretine gönderilmişti.[64]

1914 tarihindeki Osmanlı nüfus istatistiklerine göre ise Hozat'ta 13.025, Çemişgezek'te 20.435, Çarsancak'ta 19.262, Ovacık'ta 4.175, Nazımiye'de 7.372, Mazgirt'te 15.806 kişi olmak üzere Dersim'de toplam 80.075 kişi yaşıyordu. [65]

I. Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde İstanbul Patrikhanesi'nin gerçekleştirdiği sayım sonuçlarına göre ise Dersim'de 16.657 Ermeni Gregoryen (Apostolik) nüfusu bulunuyordu.[66]

1914-1917 yılları arasında Amerika'nın Harput konsolosu olan Leslie A. Davis de Dersim hakkında bazı rakamlar vermektedir. Buna göre, 1915 yılında Dersim ovasında 500.000 kişilik bir nüfus vardı. Bu nüfusun 150.000'i Ermenilerden, geri kalan nüfus ise Türk ve Kürtlerden oluşmaktaydı.[67] Bu durum da abartılı bir yaklaşımdı ve gerçeği yansıtmamaktaydı.

---

[61] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 94-95
[62] Karpat, **a.g.e**, s. 342
[63] Molyneux-Seel, **a.g.m,** s. 52; **BOA, HR.SYS, 84/2**
[64] **BOA, HR.TO, 542/55**
[65] Karpat, **a.g.e**, s. 382
[66] Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s.385; Ermeniler, Çarsancak, Çemişgezek, Hozat ve Mazgirt'te yaşıyordu. Bkz. Hayreni, **a.g.e**, s. 768; Apostolik: Ermenilerin büyük çoğunluğunun bağlı olduğu kilisedir. Ermeni Apostolik Kilisesi Kalkedon kararlarını tanımayarak Ortodoksluktan ayrılan kiliseler arasında yer alır. Apostolik kiliseye Ermeni kilisesinin kurucusu olan Aziz Gregor'dan dolayı Gregoryen adı verilmiştir.
[67] Leslie A. Davis, **The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide of 1915-1917**, Editor: Susan Blair, Aristide D Caratzas Pub, New York 1989, s. 39

Erkan-ı Harbiye Subayı İbrahim Bey'in verdiği bilgiler dışındaki bu kayıtlar tabiki resmi rakamları yansıtmıyordu. Genellikle ya yabancı devletlerin bölgeyi gezen diplomatları yada gezginlerin raporlarına dayanıyordu.

11 Kasım 1918'de Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi doğudaki bazı şehirlerin nüfusunu çıkarmıştır. Bu sayım seferberlikten önceki kayıtlara göre hazırlanmış olup, savaşın ilanıyla birlikte yaşanan süreçte gerçekleşen silah altına alınma, tehcir, göç, ölümler vs. dikkate alınmamıştır. Resmi kayıtları içerdiğinden önemlidir. Buna göre Dersim'in de içinde yer aldığı Mamuretülaziz nüfusunun dağılımı şu şekildedir;[68]

Tablo 1.2. Mamuretülaziz Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

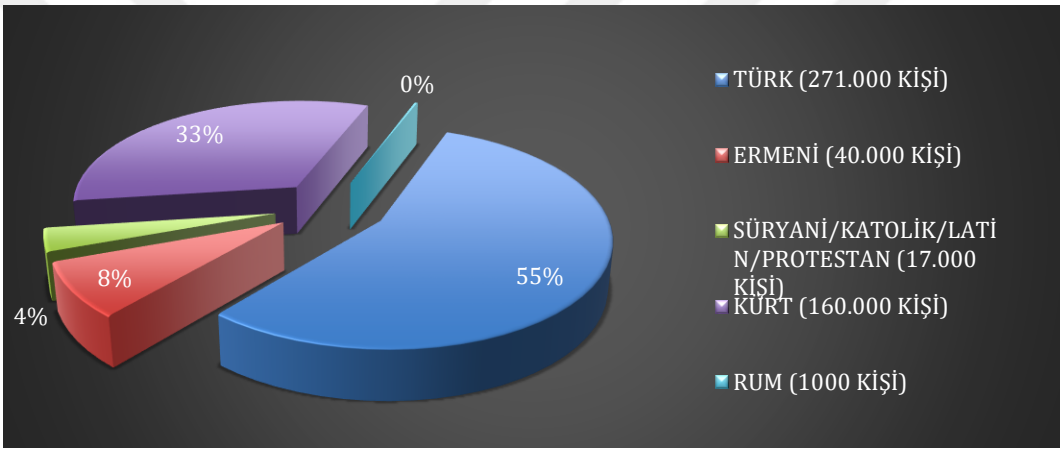

Tablo 1.3. Mamuretülaziz Merkez Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

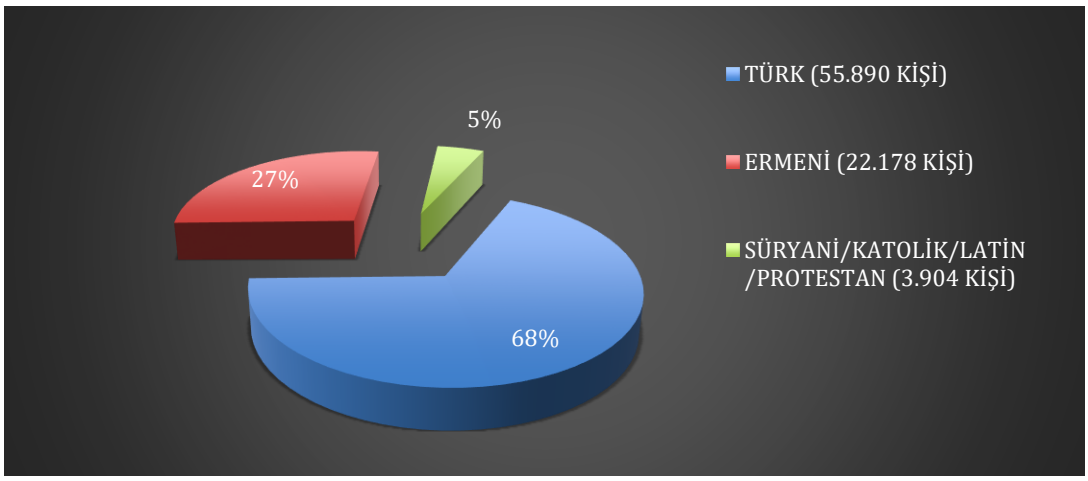

[68] **BOA, DH.ŞFR, 602/19**

Tablo 1.4. Harput Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

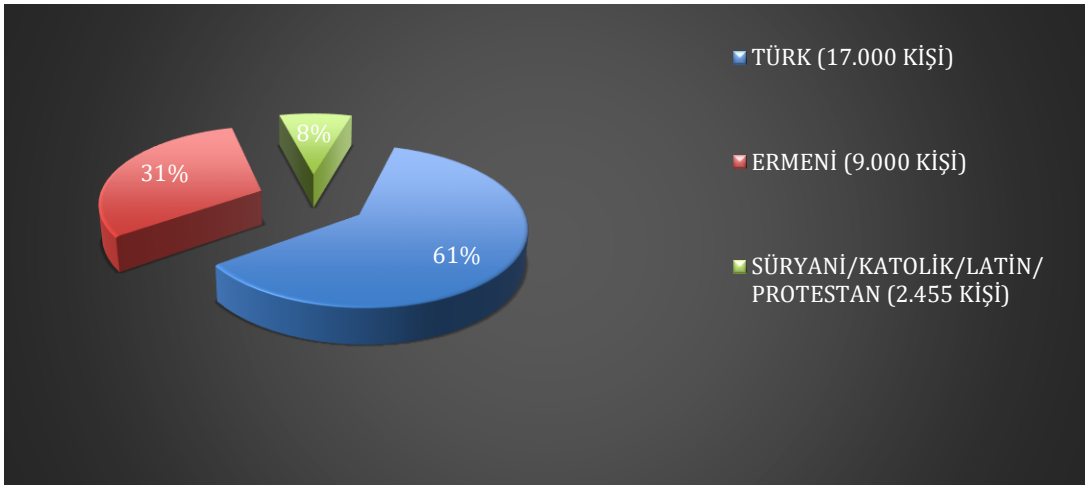

Tablo 1.5. Eğin Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

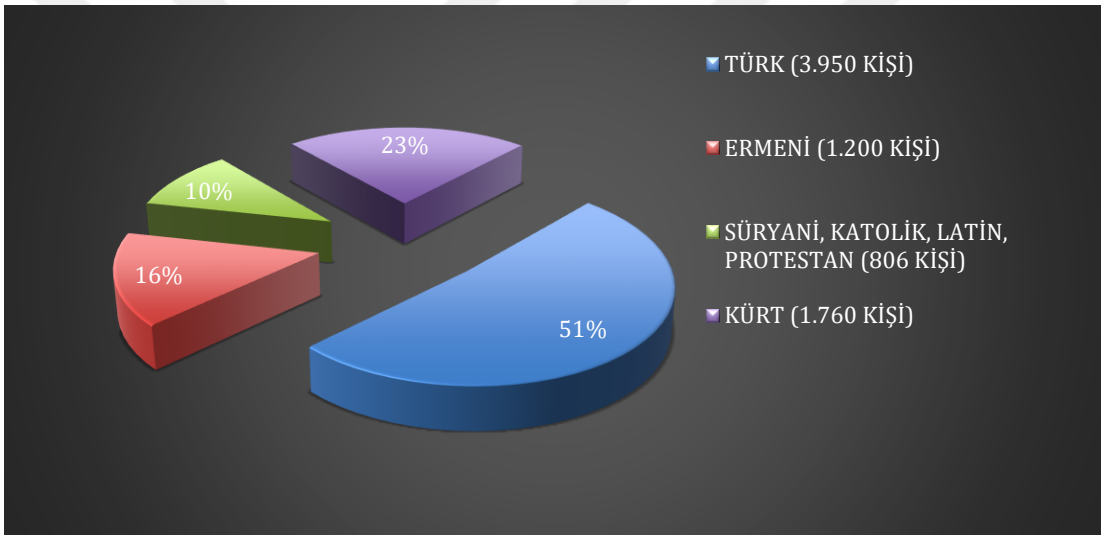

Tablo 1.6. Arapkir Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

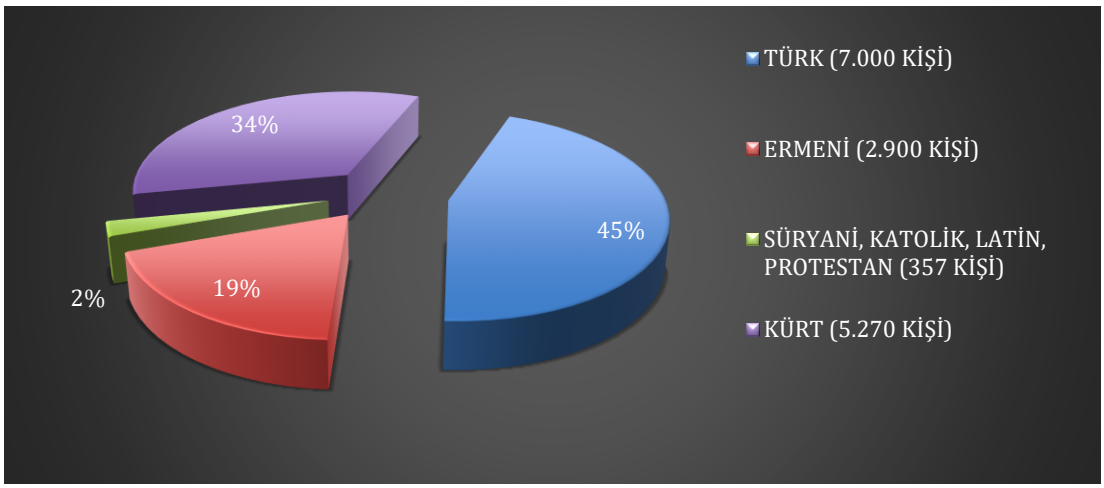

Tablo 1.7. Dersim Merkez Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

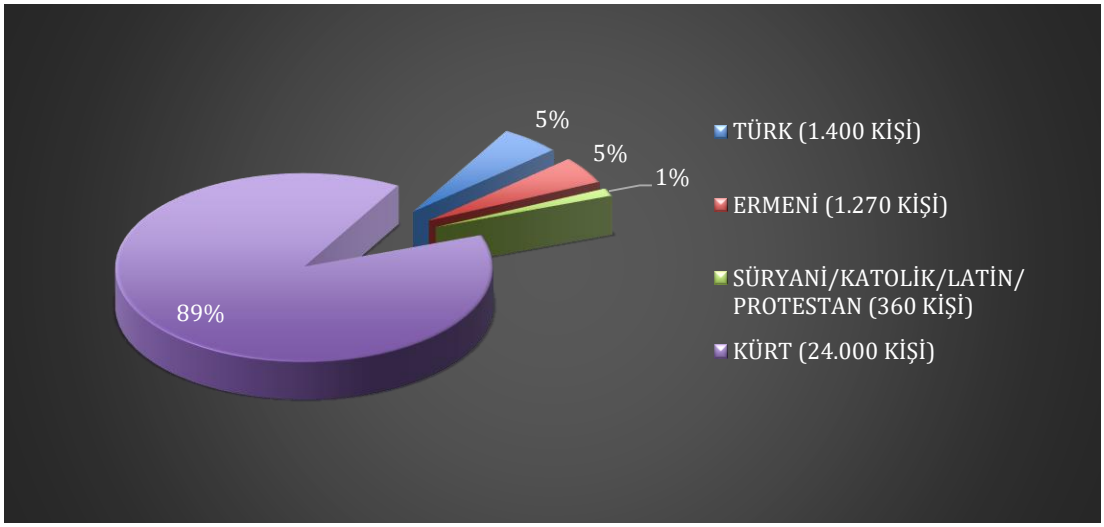

Tablo 1.8. Mazgirt Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

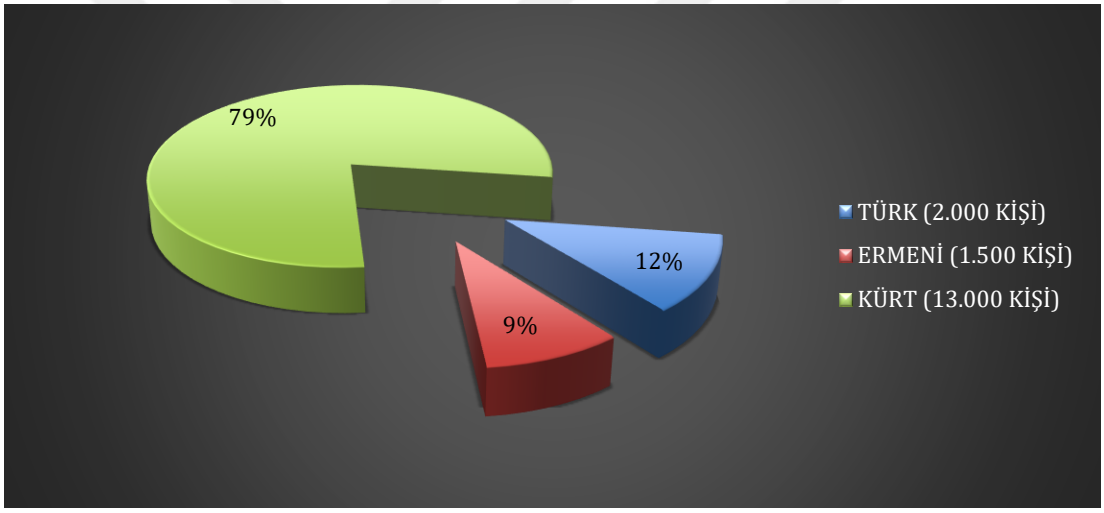

Tablo 1.9. Ovacık Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

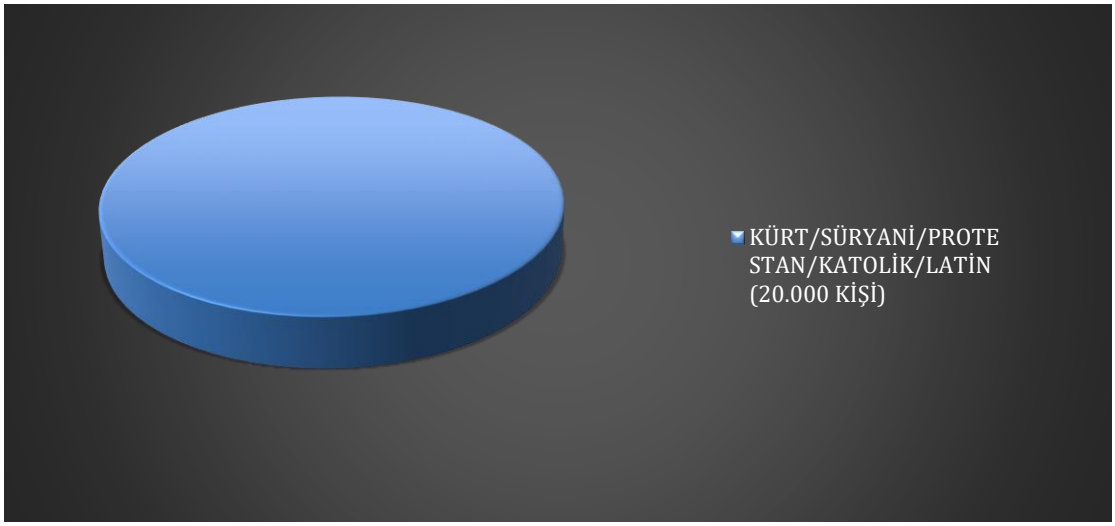

Tablo 1.10. Nazımiye Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

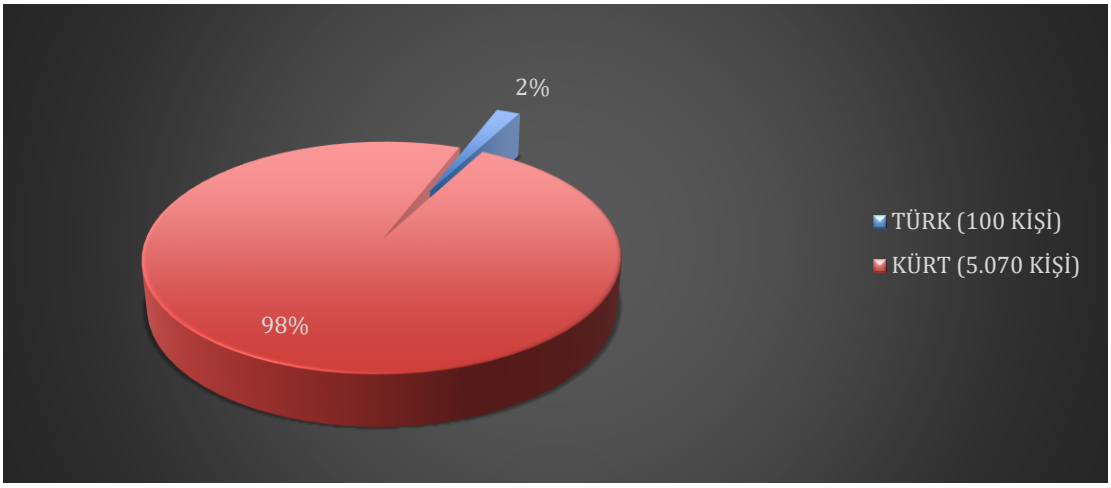

Tablo 1.11. Çemişgezek Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

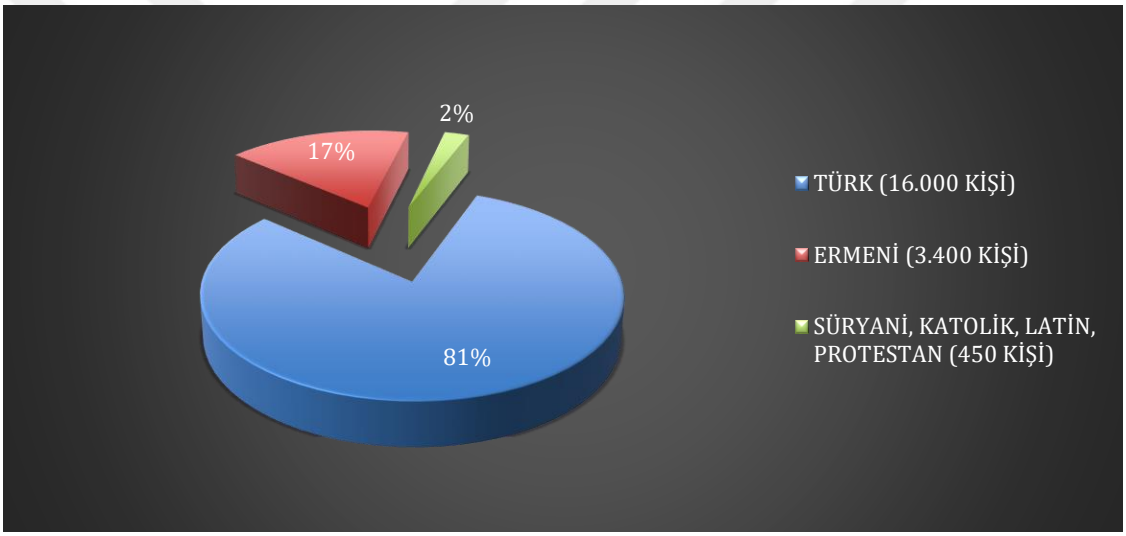

Tablo 1.12. Çarsancak Nüfusunun Etnik Dağılımı (1918)

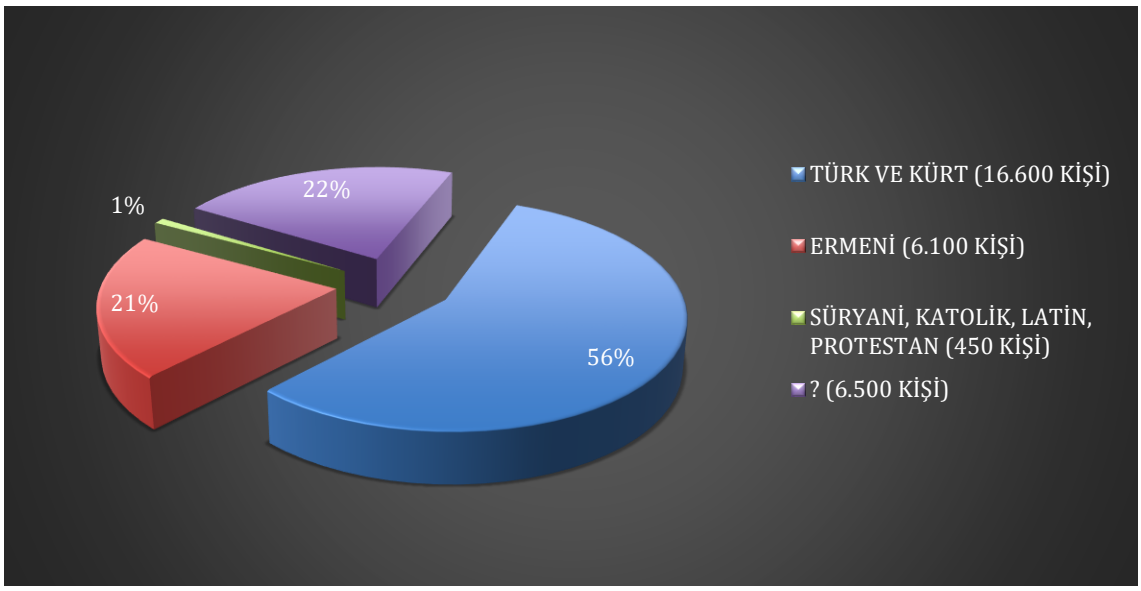

Kazım Karabekir 1920'li yıllardaki Batı Dersim nüfusunun 8.000 ve Doğu Dersim nüfusunun ise 32.000 olduğunu, bu miktarın yarısı kadar da kayıtlara geçmeyen gizli nüfusun bulunduğunu belirtmektedir.[69]

1927 yılında Dersim bölgesini oluşturan şehirler Erzincan ve Elaziz'e bağlıydı. Bu şehirlerin nüfusu şu şekildedir; [70]

Tablo 1.13. Dersim Nüfusu (1927)

YERLEŞİM ADI	NÜFUS
ÇEMİŞGEZEK	13.680
HOZAT	10.487
MAZGİRT	15.837
OVACIK	5.327
PERTEK	13.992
NAZIMİYE	6.394
PÜLÜMÜR	10.573
TOPLAM	76.290

1929 yılına gelindiğinde Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin Başvekil İsmet Paşa'ya verdiği raporda Dersim'in nüfusu 65.058 kişidir. Bu nüfusun 5.357'si Ovacık, 13.704'ü Çemişgezek, 9.958'i Hozat, 15.726'sı Mazgirt, 6.367'si Nazımiye ve 13.946'sı Pertek'te yaşamaktaydı.[71]

[69] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 91

[70] **T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül 1, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1919, s. 7, 167-169

[71] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-23**; Antranik, Pertek'in Dersimliler için bir şehir kadar önemli olduğunu belirtir. 1890'lı yıllarda burada Türkler ve Kürtler çoğunluğu oluşturuyordu. Harput'tan buraya göç etmiş Ermeniler ise azınlıktaydı. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 104-105; Ermeni kaynakları 1928 yılında Dersim'de 2.000 Ermeni yaşadığını iddia etmektedir. Bu Ermeniler dağlık köy ve mezralarda yaşamalarına rağmen Kürtçe konuşmaktadır. Bkz. Hayreni, **a.g.e**, s. 768

Tablo 1.14. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin İsmet Paşa'ya Verdiği Rapora Göre Dersim Nüfusu (1929)

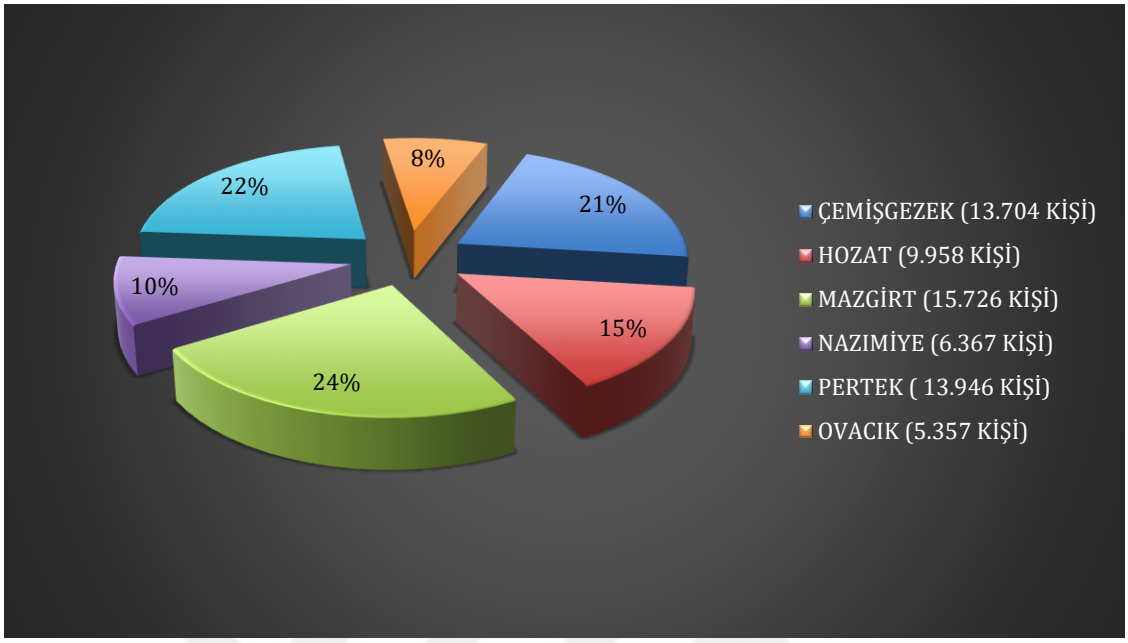

1935 yılındaki Dersim'in Çemişgezek, Kalan, Pülümür, Pertek, Mazgirt, Ovacık, Nazımiye ve Hozat ilçelerinde yaşayanların nüfusu 107.100 kişiydi. 1937 yılındaki nüfusun 65 ile 75 bin arasında olduğu tahmin ediliyordu. 1940 yılında ise nüfus 94.639 olarak tespit edildi.[72]

Bu farklı istatistik bilgilerinin bulunmasının nedenleri arasında Dersim'in sınırlarının muğlaklığı önemli rol oynamıştır. Bunun yanında bazı yabancı ve Ermeni kökenli kişilerin bölge nüfusunu fazla gösterme çabalarının da olduğunu ayrıca belirtmeliyiz. Bu durum siyasi saiklerle yapılan bir propagandaydı. Antranik'in Dersim'in 1888 yılındaki nüfusunu 200.000 olarak göstermesi buna örnektir. Yine Ermeni kökenli bir kişi olan Hagop Şahbazyan, bu konuya daha objektif yaklaşmış olup bölge nüfusunu 1900 yılında 50.000 olarak vermektedir. Zaten bölgeyi gezen Cuinet'te 1891 yılındaki nüfusunu 63.330 olarak tespit etmiştir. İngiliz Yüzbaşı Molyneux-Seel'de 1911 yılı nüfusunun 65.000 olduğunu belirtmektedir. Tabiki en önemli tespit bölgede 21 yıl görev yapmış olan Erkan-ı Harbiye Subayı İbrahim Bey'in verdiği bilgilerdir. Ona göre; 1880 yılında Dersim'de 41.000 erkek nüfus yaşıyordu. Bu veri

[72] Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Fon Kodu: Nss, Seri No: 03, Dosya No: 16, Belge No: 171, **Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953),** Derleyenler Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan**,** İstanbul 2010, s. 219; Yalçın Doğan bu rakamı 107.723 olarak vermektedir. Bakınız. Doğan, **a.g.e**, s. 29; **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s.2

bize bayan nüfusunu da kattığımızda I. Dünya Savaşı öncesinde Dersim'in nüfusu ile ilgili bilgiler sunan Cuinet ve Molyneux-Seel'in vermiş olduğu istatistiki rakamların doğruya yakın olduğunu ispatlamaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Dersim'e sığınmaların da arttığını belirtmeliyiz. Başta Ermeniler olmak üzere devletle problem yaşayan toplulukların ve suçluların sığınağı haline gelen Dersim'in bu dönemde nüfusu artmıştır. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in 1918 yılında yaptırdığı sayım da bu tespitimizi doğrulamaktadır. Ali Seydi Bey'in raporuna göre Dersim'in nüfusu 118.050'dir. Yine bu dönemde propaganda faaliyetleri için Dersim'in nüfusunu fazla gösterme çalışmalarına bir örnek, Amerika'nın Harput konsolosu olan Leslie A. Davis'in verdiği bilgilerdir. Buna göre; 1914-1917 yılındaki Dersim'in nüfusu 500.00'di ve bu rakamın 150.000'i Ermeni'ydi ki bu rakamın doğru olması imkansızdır.

I. Dünya Savaşı'nın bitimi ile bölgedeki Ermenilerin köylerine dönmesi sonucu bölgedeki nüfusta da azalma görülmüştür. Nitekim 1927 yılında T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün yaptığı sayıma göre, Dersim'in nüfusu 76.290'dır ve yine 1929 yılında Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin raporunda ise Dersim'in nüfusu 65.058 kişidir. Gazeteci Yalçın Doğan'ın 1935 yılı nüfus sayımını ifade ettiği belgede verilen 107.723 rakamı bölgeye çok büyük bir göçün varlığına işaret etmektedir ve doğruluğu şüphelidir. Zira 1937 yılı nüfusu olarak Son Telgraf gazetesinin 15 Haziran 1937 günü yayınlanan veriler nüfusun 65.000-75.000 aralığında olduğunu ifade etmektedir ve akla daha yatkındır.

Sonuç olarak Dersim'i oluşturan nüfusun 1908-1938 yılları arasında çok büyük değişimler yaşasa dahi 65.000 civarında olduğu sonucuna varabiliriz.

1.6. Dersim'in İnanç Özellikleri

Hristiyanlık öncesi dönemde Dersim'in kuzeyi putperest tapınakların bulunduğu bir bölgeyi kapsamakta ve Pagan Ermenilerin yerleşim alanları arasında yer almaktaydı. Dersim'e komşu olan Kemah (Ani) Ermeni krallarının anıt mezarlarının (gerezman) bulunduğu yerdi. Bu mezarlar kralların ölüm günlerinde ziyaret edilirdi. Ayrıca bu şehirde pagan tanrılarının başı olan Aramazd'ın tapınağı da bulunmaktaydı. Bu yapı tapınaklar içerisinde önemli bir konuma sahipti. Tanrıça Anahit'in tapınaklarından biri de yine Dersim'e komşu olan Erzincan (Akilisen, Erez)'daydı. Yunanistan'dan getirilen

Artemis heykeli buraya yerleştirilmişti. Bu heykel Erzincan'ın Anahit kült merkezi olarak önemini göstermekteydi. Kemah'ın Tortan (Doğan) köyünde ise Barmaşin Tapınağı bulunmaktaydı. Kemah ile Erzincan arasında kalan tapınakların ve anıt mezarların bulunduğu bu bölge Anahityan bölgesi olarak ünlenmişti. Tanrıların babası Aramazd'ın oğlu Tanrı Mihr'in tapınağı da Tercan'daki Pakariç (Çadırkaya, Bagayaric, Bagariç, Pekeric, Pekeriç) köyündeydi.[73] Bölge, putperest tanrılara ibadet edilen önemli bir merkezdi. Ayrıca İran etkisi de yoğundu. Bu bölgede Helen döneminden kalma Yunan etkisi de bulunmaktaydı. Ancak İran etkisine göre daha yüzeyseldi. Bunun yanında Tercan, ticaret ve zanaat açısından oldukça gelişmişti. Burası önce putperestlik, daha sonra da Hristiyanlık döneminde taşıdığı değerden dolayı Ermeniler için kutsal sayılıyordu. Bölgede Hristiyanlığın yayılması neticesinde Ermenilerle birlikte Dersim'in bazı aşiretleri de ortak ibadet mekanlarını ziyaret eder hale geldiler. Bunlardan biri de Erzincan ve Tercan arasında inşa edilen Sırıklı Surp Toros Manastırı'dır. Orada Lusavoriç'in haç şeklindeki sırığı dikilirdi. Antasdan ayini yapılırdı.[74]

Dersim'e komşu olan bu yerleşimler Dersim'i de etkilemişti. Ayrıca Dersim'de pagan dinlerin kalıntılarının yanında Zerdüşt ritüellerini de görmekteyiz. Zerdüştlerde, güneş ve ay, aynı Kızılbaş Dersimlilerde olduğu gibi kutsal sayılmakta, güneşin yeryüzündeki simgesinin ateş ve ocak olduğu kabul edilerek ateşe hürmet

[73] Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 114; Tortan (Doğan) Köyü; 20. Yüzyıl'ın başlarında 450 nüfusa sahipti ve Hristiyandı. Bkz. Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 49; Miroğlu, **a.g.e**, s. 76; Ermeni yerleşimi olan Tortan Köyü, Kral Dikran'ın MÖ 1. yy'da Asur ülkesinden getirdiği tanrı Bar-şamma'nın fildişi ve gümüşten heykelinin bulunduğu tapınak merkezi idi. Ermenilere Hıristiyan dinini getiren Aziz Krikor'un naaşı ölümünden bir süre sonra Erzincan'ın Sebuh (Köhnem) dağında bulunarak buraya defnedildi. Pakariç köyü, Ermeniler için çok önemliydi. Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Yukarı Pakariç Köyü'nde 1000 hane ve Aşağı Pakariç Köyü'nde ise 200 hane Ermeni vardı. Daha fazla bilgi için bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 107; Dersim bölgesinde Ermeniler, alnında yıldız veya yarım ay şeklinde akıtma bulunan büyük hayvanları Vartavar'da pagan tanrıça Anahit'e kurban ederdi. Bu hayvanların Anahit'e ait olan ve dağlarda yaşayan boğaların yavruları olduğuna inanılırdı. Vartavar: Büyük Tufan'da kurtuluşu simgeleyen bayrama verilen addır. Daha fazla bilgi için bakınız; Mary Kilbourne Matossian-Susie Hoogasian Villa, **Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı**, Çeviren Altuğ Yılmaz, Aras Yayınları, İstanbul 2006, s. 207; Dersim'i gezen Mark Sykes, Dersimlilerin görünüşte Pagan olduklarını fakat kendilerine Şii dediklerini yazmaktadır. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 570

[74] Ermeni Rahip Bardizaktsi, Sırıklı Surp Toros Manastırı'nı ziyaret eden Dersimlileri Kürt ve Zaza şeklinde ifade etmektedir. Biz bu ifadeyi Dersim'in bazı aşiretleri şeklinde ifade ettik, zira bütün Dersimli Zazaca konuşan toplulukların manastırı ziyaret ettiğini ileri sürmek yanlış olacaktır. Sırıklı Surp Toros Manastırı; Surp Theodoros Manastırı veya Sırıklı Manastırı şeklinde de bilinir. Günümüzde daha çok Sırıklı Manastırı olarak adlandırılır. Surp Krikor tarafından kurulduğuna inanılır. Surp Salahuni'nin oğlu olup babası tarafından 11 Mayıs 296 tarihinde Hristiyan olduğu için öldürülür. Ermeni kilisesinin ilk Hristiyan şehitleri arasında gösterilir. Bu mezar manastırın yanındaydı. Erzincan'ın güneydoğusunda 1800 m. yükseklikteki Bulanıktepe'dedir. Antasdan ayini ise doğu-batı-kuzey ve güney yönlerine dönülerek dünyanın takdis edilme duasıdır. Lusaroviç, Ermeniler arasında Hristiyanlığı yayan bir din adamıdır. Ermenilerin putperestlik dönemine ait kitapları yaktığı iddiaları bulunmaktadır. Bkz. Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 47, 66-67; Doğu Anadolu'daki Pers etkisi için bkz. Yıldız Deveci Bozkuş-Sultan Deniz Küçüker, **Armenia (Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi)**, Enesis Kitap, Ankara 2011, s. 50-57; Dersimliler arasında Tanrıça Anahit'e dair çok sayıda geleneksel anlatı halen bulunmaktadır. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 350; Kemah'ın eski ismi Ani'dir. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 4

gösterilmekteydi. [75] Başka uluslarda olduğu gibi, Hristiyanlık öncesi putperestlik döneminde Dersimli Ermenilerin de güneşe tapındıkları efsanelerde geçmekte, güneş ve ateş, Ermeniler tarafından da kutsal kabul edilmekteydi. Ermeniler, Hristiyanlık öncesindeki bu inanç evresini Gravasdutyun/Ateşperestlik olarak adlandırmaktadırlar. Ermenilerin Hristiyanlığı kabul edişleri ile birlikte Hristiyan din adamları, Ermenilerin güneşe ve ateşe olan bağlılıklarını ortadan kaldırmak için mücadele etmiş, ancak eski inançlardan gelen ve kutsal sayılan kavramların Hristiyanlık içine entegre edilmesinin önüne geçememişlerdir. Güneş'e tapınmanın Ermenilerde ne kadar derin izleri olduğunu anlamak için Ermenilerin dua ederken yüzlerini doğuya çevirdiklerini anımsamak yeterlidir. Ayrıca Ermeni kiliselerinde mihrabın yönü güneşe göre ayarlandığı gibi mihrabın merkezinde güneş sembolü bulunmakta, sabah dualarında güneşin adı söylenmektedir. Sabah doğan güneşe, akşam ise aya karşı gösterilen saygının eski dinlerden özellikle de Mitraizm'den kaynaklandığı görülmektedir. Bu inanç, Partlar, Samosililer, Rutullar, Aşuvalılar, Hurriler ve Mitanniler döneminden başlayarak Dersim'de yaygınlaşmıştır.

Kültürlerin iç içe yaşadığı bir coğrafyada karşımıza çıkan bir başka örnek ise paganist inançlardan gelen doğadaki varlıkları kutsal sayma kültüdür. Hristiyanlık öncesi Gravasdutyun Ermenileri güvercini kutsal saymaktaydılar. Bu inanç kültünü Yahudi dini geleneklerinde de görmekteyiz. Bu kültün Ermenilerin bulundukları coğrafyaya göç eden İbranilerden geçme ihtimali de bulunmaktadır. Hristiyanlık sonrası aynı güneş ve ateş kültünde olduğu gibi güvercin kültü de Hristiyanlık içinde görünür durumuna geldi. Aynı inanışın Kızılbaş Dersimlilerde olduğunu, günümüze kadar ulaşabilmiş mezar taşlarından müşahede edebiliriz. Bugün Dersim'deki pirlerin mezar taşlarında aynı pagan inanç ile işlenmiş güvercin resimlerinin işlendiğini görebilmekteyiz.[76]

[75] Bu inanç Ermenilere Partlardan geçmişti. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s.15; Dersimlilerin güneşe tapınması, özellikle Yezidilerin benzer adetlerini de kuvvetle hatırlatır. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s.92

[76] Keğam Kerovpyan, **Mitolojik Ermeni Tarihi**, Çeviren Sarkis Seropyan, Aras Yayınları, İstanbul 2012, s. 65; Jiyan Kureyşan, "Dersim Ermenileri", **Sanat ve Hayat**, sayı 21, İstanbul 2006, s.103; Guran Ehl-i Hak'kının inançları ve uygulamalarında doğaya tapıldığını gösteren birçok unsur vardır. Bu tapınma şekli Alevilerinkine, özellikle Dersim Alevilerinkine oldukça benzemektedir. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s.193-195; Kemal Burkay, **Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan,** Phoenix Yayınevi, Ankara 2015, s. 110-111; Hozat'ın en eski yerleşikleri arasında Rutullar bulunmaktadır. Bu halk M.Ö. 2.000 yıllarında bölgede meskundu. Tevrat, Rutullar ile ilgili bilgiler vermektedir. Rutullar gibi Hozat'ın en eski topluluklarından biri de Samosiler'di. Samosi günümüzde Hozat'a bağlı bir köy olarak varlığını devam ettirmektedir. Aynı zamanda Hozat'ın en eski köyüdür. Bkz. Saltık, **Zamanın Döngüsünde Dersim**, s. 18; Mark Sykes, Munzur Dağı'nın zirvesinde Dersimlilere ait mezarların ve bir yazıtın bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 371

Bunların yanında Dersimli Raa Haq topluluğu, Maniheizmden mülhem bazı inançlar ile özellikle Zerdüştlük, Yahudilik ve Mazdekiliğin mirasçıları da oldular. Abbasiler döneminde İran ve Maveraünnehir'de ortaya çıkan ve hulûl inancına sahip olan bazı Şii grupların Zerdüştlük kaynaklı oldukları bilinmektedir.[77] İngiliz misyoner Herry H. Riggs, 1911 yılında yazdığı "Dersim Kürtlerinin Dini" adlı makalesinde de bu duruma değinir. Dersimlilerin güneşin tüm yaşamın kaynağı olduğuna inandıklarını ve bu nedenle her sabah doğan güneşe saygı gösterdiklerini, ateşin Tanrının en büyük hediyesi olduğunu ve Kürtlerin kalplerinde ateşe karşı kutsal bir saygı duyduklarını belirtir.[78]

Bu tanrılar ve özellikleri çevre inançlardan etkileşimi de ortaya koymanın yanında daha sonra bölgede var olacak olan dinleri de önemli ölçüde etkilemişti. Hristiyanlaşma sürecinde tanrılar, tapınaklar, festivaller ve kutlamalar Hristiyan azizlerini anma ve kutlama günlerine, tapınak şehirler ise Ermeni Hristiyanlığın merkezlerine dönüştü.[79] Tanrıça Anahit'in günü başka bir kadının, Hz. İsa'nın annesi Meryem Ana'nın günü oldu. Dönüşüm aşamalı gerçekleşerek, önce aziz şehitleri anma günü, daha sonra da Meryem Ana günü olmuştur. Ermeni Kilisesinde bu dönüşüm sonra düzeltilmiş ve kutlama Ermeniler arasında her yerde yayılmıştır.[80] İlkçağda bir çok Ermeni prensliğine bölünmüş olan bölge, hiçbir zaman tamamen Ermenileşmemiştir.

---

[77] Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 26; Mazda ve Zerdüşt öğretileri için bakınız. E. Hemgin, **Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi**, Berfin Yayınları, İstanbul 2011; Mesih kökenli inançların İslam'dan önceki dönemler de Türk zümreleri arasında belli ölçüde tanınmakta olduğuna dair bir takım ipuçları bulunmaktadır. Bu inançlardan Zerdüştilik, Maniheizm ve Mazdekizm gibi İran kökenli dinlerin Türkler arasına girdiği kesin gibidir. Bakınız. Ocak, **Babailer İsyanı**, s. 80; Hulul: Tanrı ruhunun herhangi bir bedene girdiğine inanmak anlamına gelmektedir; Pagan bir din olan Mitraizm'de ay ve güneş kutsal kabul ediliyordu. Hatta Sasani kralları kendilerinden önce yaşamış olan firavunların iddia ettikleri gibi güneş ve ayın kardeşi olduklarını söylüyorlardı. Bakınız. Franz Cumont, "The Mysteries of Mithras", **The Open Court (A Monthly Magazine)**, c. 16, No: 549, Chicago 1902, s. 456; Ayrıca Mitra inancı hakkında geniş bilgi için bakınız. Mehmet Alıcı, **Kadim İran'da Din (Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı)**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, s. 138-156; İbranilerin Dersim'deki Raa Haq inancına etkisi için bakınız. Saltık, **Zamanın Döngüsünde Dersim**, s. 19-23

[78] Herry H. Riggs, "The Religion of the Dersim Kurds", **The Missionary Review of the World**, c. 34, Funk and Wagnalls Company Publishers, New York 1911, s. 738-739; Herry Riggs'in misyonerlik yaptığı kolej 1878 tarihinde Ermenistan Koleji adı altında faaliyete geçmiş, 10 sene sonra Babıali'nin itirazı üzerine ismini Fırat Koleji olarak değiştirmiştir. Fırat Koleji'nin dili Ermeniceydi. Papazlar tarafından yönetilen kolej, Osmanlı Devleti'ne karşı halkı ve öğrencileri organize etmiştir. 1915 yılına kadar faaliyette bulunan kolej, Ermeni ayaklanmasına verdiği destekten dolayı sınır dışı edilen müdür Herry Riggs'in görevinin sona ermesi ile kapanmıştır. Bakınız. Adnan Şişman, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006, s. 61-62; Herry Riggs'in Dersimlilerin dini ile ilgili makale yazması Amerikalıların bölgeye ilgisinin kanıtlarındandır.

[79] Ermenilerin yaşadığı coğrafyada farklı yerlerde tapınakları veya sunakları ile Aramazd kültünün yaşatıldığını söyleyebiliriz. Aramazd kültünde, Nasavard (yeniyıl) ilk ayın ilk günlerinde yeni yılı şenlikleri olarak kutlanıyordu. Aynı zamanda bölge iklimine göre tam olarak yeni mahsullerin hasatının yapıldığı bir döneme denk geliyordu. Anlaşılan üzüm hasatının yaklaştığı bir dönemdi. Bu nedenle hala Ermeni Kilisesinde 15 Ağustos'ta Meryem Ana yortusunda üzüm kutsaması yapılır ve üzüm perhizi bozulur. Daha fazla bilgi için bkz. Seyfeli, **a.g.m**, s.150-180. İsa'dan 600 yıl önce, İranlılar, Marlar ve onların müttefikleri olarak İskitleri ya da Sagları Batı Asya'da yok ettiler. Anahit'e onur ve hediye vermeyi görev bildiler. Anahit Sagyan olarak anıldı. Anahit'in tanındığı yer Mar ülkesi idi. Erzincan'ın bir kasabası idi. Tanrıça yalnız Ermenilere ait sayılırdı. Bkz. Şahbazyan, **a.g.e**, s. 36

[80] Seyfeli, **a.g.m**, s.158

Ancak 107 kilise ve 50 manastırın harabeleri bazı dönemlerde Hristiyanlığın ne kadar gelişmiş olduğunun en etkileyici kanıtlarıdır.[81] 1911 yılında bölgeyi gezen İngiliz Yüzbaşı Molyneux-Seel de bölgede geçmişte, 136 kilisenin ve 4 manastırın bulunduğunu belirtir.[82]

13. yüzyılda Horasan'dan göçtükleri iddia edilen aşiretlerle bölgede bulunan topluluklar karışmışlardır. Bölgede var olan kadim dinlerin kalıntıları ve Hristiyanlık ritüelleri üzerine Dersim'e gelen aşiretler kendi inançlarını da bölgeye taşıdılar. Bölgede etkileri var olan Panteizm, Zerdüştlük gibi dinlerin arasına Şii İslam, Sünni İslam, Şamanizm, Mazdaizm, Karmatilik, Brahmanizm, Yezidilik ve Yahudilik de katıldı. Antranik, Dersimlilerin kendilerine özgü, hiçbir kitaba bağlı olmayan sözlü bir dinlerinin olduğundan söz etmektedir. Bu din, eski dinler, Hristiyanlık, İslam ve Museviliğin karışımıdır. Hasluck ise Alevilerin, Tevrat'tan metinler içeren Buyruk ve Yusef kitablarının olduğundan bahsetmektedir. 16. Yüzyıla gelindiğinde kimliğini yenileyen Dersim aşiretleri, Alevilik hamuru içerisinde başka kültürleri de yoğurarak Alevi mitolojisini oluşturdu. Dersim bölgesi dışında hiçbir Alevi ya da Kürt bölgesinde görülmeyen, antik Anadolu kültüründen Mazdaizm'e ve Şamanizm'e kadar uzanan, çeşitli inançlarla beslenen bu özellik, Dersimlileri tek Tanrı inancından uzaklaştırarak, olasılıkla daha önceden de bildikleri çoktanrıcılığa sürüklemiş ve böylece "Dersim Aleviliği" olarak adlandırabileceğimiz "Panteizm" ve "Dersim Panteonu" oluşmuştu. Dersim Panteonunda baş tanrı "Hızır" şekline dönüştü. Panteonun diğer tanrılarını ise Kureyş (Seyit Mahmud Hayrani), Bamasor (Baba Mansur), Düzgün Baba (Şah Haydar), Sultan Hıdır (Üryan Hıdır), Munzur Baba, Ağuçan, Şıh Delili Berhecan, Sarı Saltuk (Sarı İsmail), Seyit Hoca Süleyman, Seyyit Gabani, Şıh Hüsamettin Aseli ve Derviş Cemal olarak sıralayabiliriz. Yöre halkı için umut ve yardım kaynağı olan bu Tanrılar ve Tanrısal kişilikler, yaptıkları söylenilen efsanevi mucizelerle, yaratılan mitolojinin devamlılığını sağlamışlardır. Yaratılan bu Tanrılar ve Tanrısal kişilikler için, bir tür tapınak görevi gören ziyaretler yapılmış olup, bu yerlerde, kişiliklere adanan kurbanlar kesilerek çeşitli dileklerde bulunulmuştur. Bütün bu Tanrıların dışında; Yunan, Roma

[81] Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 384-385
[82] Molyneux-Seel, **a.g.m**, s. 55

ve Mısır mitolojilerinde olduğu gibi Dersim mitolojisinde de çeşitli dağ, su, göl, ağaç ve kaya unsurlarının efsaneleri ve yaradılış öyküleri vardır.[83]

Ermeni din adamı Hagop Şahbazyan, Kızılbaş Dersimlilerin dini inanışları hakkında şunları yazmaktadır; Hristiyan dinini sayarlar ve onun kurucusu olan Tanrı'nın beden almış olduğuna inanırlar. Kızılbaşların dini, Ari düşüncesinin etkisindedir ve insan şeklindeki Tanrı'yı ararlar. Musa'nın, İsa'nın, Muhammed'in ve Ali'nin tanrısal nitelikler taşıdığına inanırlar. Episkoposları olduğunu, hiyerarşik bir sınıfa sahip olduklarını, eski Hristiyanlar olduklarını daha sonra Müslümanlığı seçtiklerini söylerler. Onların İran'dan geldikleri düşünülmektedir.[84]

Ermeni Rahip Boğos Natanyan da Ermenistan'ın gözyaşı adlı eserinde Kızılbaşların sosyal yapısından bahsetmekte ve Şahbazyan'a benzer şu bilgiler vermektedir; "Hristiyanlara yakındırlar. Hristiyanlığa benzer ayinleri vardır. Bir kısmı Hz. Ali'nin dinini takip ediyor. Dua için camiye gitmezler. Irk ve din olarak Türklerden

---

[83] Ertuğrul Danık, "Dersim Alevi-Kürt ve Zaza mitolojisi ve Pantheonu Üzerine", **Birikim Dergisi**, İstanbul 1996, sayı:88, s.64-66; Bir değişken figür olarak Hızır'ın, Küçük Asya ve genelde Yakındoğu halk dini araştırmalarında özel bir yeri vardır. Ortodoks Sünni Müslümanların bir eren olarak kabul ettiği Hızır, Suriye, Mezopotamya, Küçük Asya ve Arnavutluk'un Şii mezhepleri tarafından (yani Nusayri, Yezidi, Kızılbaş ve Bektaşi) Müslüman olmayan topluluklar arasında yürüttükleri propagandanın amaçları için kasıtlı olarak kullanılmış gibidir. Suriye, Rum ve Arnavut Hristiyanları için Hızır; İlyas ve Aziz Georgios'la özdeştir. Ermeniler içinse Anadolu'nun gözde azizi Sarkis'in eşiti görülmüş, ve tıpkı Suriye Müslümanlarının Aziz Georgios kiliselerine hac ziyareti yapması gibi, Dersim'in Kızılbaş Kürtleri de Aziz Sarkis Ermeni Kiliselerine ziyaretlerde bulunmuştur. Bkz. F.W. Hasluck, **Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I**, Çeviren Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 267; F.W. Hasluck, **Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam II**, Çeviren Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 177; Osmanlı belgelerine göre kendisi de Zeytuni yani Yahudi olan Antranik'e göre Museviliğe yakın olan Dersimliler, bu inancın dini ritüellerini büyük ölçüde yaşatmaktaydılar. Ancak Musevilikten farklı olarak Tanrı tarafından gönderilen tek kutsal kişinin Ali olduğuna inanırlardı. Bkz. **BOA, HR.SYS, 2879/3**; Yeritsyan, **a.g.e**, s. 122; Antranik'in bu tespitini doğrulayacak bir veri de Alevilerin tıpkı Museviler gibi ancak anne ve babaları Alevi olanları kendilerinden görmeleridir. Bu şekilde Aleviler, soy üzerinden kurulan bir din oluşturmuşlardır. Bkz. Gürdal Aksoy, **Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e (Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş)**, s. 21; Ağuçanlar, Dersimli bir seyit ailesi ve kabilesidir. Kendilerini Zeynel Abidin sülalesinden, yani Ehlibeyt'ten geldiklerini iddia ederler. Fakat bu durum iddiadan öteye geçmemektedir. Zira, bu konuda tarihi bir belge bulunmamakta, Nuri Dersimi'nin ifadesiyle sadece bir hurafeye dayanmaktadır. Şeyh Hasan aşiretlerinden olan Karaballı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan ve Laçin Uşağı aşiretleri ve bu aşiretlere bağlı olan diğer kabileler bu aileye saygı gösterirler. Bu ailenin merkezi, Hozat'ın Barkini Köyü'dür. Bkz. Dersimi, **Hatıratım**, s.117-118; Barkini/Bargini Köyü'nün günümüzdeki adı Karabakır'dır. Ayrıca, çok geniş bir dede ve talip kitlesi bulunan bu ocak, hiyerarşide en üst mürşit ocağıdır. Bu ocak, bir Batı Dersim Ocağıdır. Doğu Dersim ve Dersim merkezinde örgütlü değildir. Elazığ'ın Sün köyü ve Malatya'nın Yeşilyurt İlçesine bağlı Mineyik köyü'de Ağuçan Ocağı'nın diğer merkezleri kabul edilir. Fakat Mineyikliler, kökenleri hususunda daha çok Zeynel Abidin'i öne çıkarmakta, Ağuçan adını kullanmamaktadırlar. Bunun yanında, Kızılbaş-Safevi hareketinin ana damarlarından birini Vefailik oluşturmaktadır. Safevi hareketinin en büyük destekçileri arasında Irak ve İran Bektaşi grupları yer alır. Vefailik ile Bektaşilik arasında bu anlamda bir bağ bulunmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde etkili olan Vefailiğe, Ağuçan Ocağı'nın bağlanışını burada aramak gerekmektedir. Bkz. Güler, **a.g.m**, s. 159-162, 171; Orta Anadolu'da özellikle Sivas, Divriği, Tokat ve Dersim Alevileri arasında Sarı Saltuk kültü oldukça yaygın olup, bazı Alevi dedeleri onun soyundan geldiğine inanır. Bakınız. Ocak, **Babailer İsyanı**, s. 193; Dinsel açıdan bakıldığında Alevi toplulukların ürettiği kavramların 8. ve 13. yüzyıllar arasında Irak ve İran'dan çıkmış akımların bir devamı olduğu görülmektedir. Bakınız. İbrahim Karakaya, "Alevi Kürtler ve Dersim Aleviliği", **Pir Sultan Abdal Dergisi,** sayı: 42, Ankara 2001, s. 69; Frederick William Hasluck, **Heterodox tribes of Asia Minor**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra 1922, s. 336

[84] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 95-96

ayrıdırlar. Seyit adı verilen dini liderleri vardır. Ona büyük saygı gösterir, elini öperler. Onun emirleri hemen yerine getirilir. Dinleri geleneklerine dayanır. Türkler devlet sahibi oldukları için, gösterişte Türklük satarlar. Ancak Ermeni manastırlarına gider, bazen de meyve ve başka hediyeler götürürler. Dersim'in içinde eskiden kalma yarı yıkık ya da tamamen harap olmuş, manastırlar ve kiliseler bulunmaktadır. Eski ve yeni mezarlıkları da vardır. Hepsinin üzerinde haçlar oyulmuştur. Aynı zamanda bu yerlerde dua da ederler, kiliseyi kutsal sayarlar. Bir Dersimliye "Sen hangi dindensin?" diye soracak olunursa haçtan başka şey tanımadığını söyler. Ermeniliği ve Hristiyanlığı kabule sıcak bakıyor gibi görünmektedirler. Dua kitapları yoktur. Ayrıca Dersimlilerin dini-edebi kitapları da yoktur. Şeyhlerin emrettiği her şeyi din kuralı olarak kabul ederler. Yani sağlam bir temele dayalı dinleri yoktur. Lokma ayini denilen gizli yaptıkları bir ayinleri vardır. Kızılbaş denen grubun içinde sayıları az olan bir grup vardır ki, onlar aynı Hristiyanlar gibi İsa'ya inanırlar. Türklerin elinden kurtulup da özgürce Hristiyanlığı yaşayacakları günü beklediklerini söylerler."[85]

Harput Amerikan Konsolosu Esquire'ın Dersimliler hakkındaki gizli raporunda ise Sünni Kürtlerin ve Müslümanların, bölgedeki topluluklara, inançsız dedikleri nakledilmektedir. Dersimliler arasında inanç birliği yoktur. Kimileri panteisttir (Çok Tanrıcı). Kimileri ise insan öldüğünde ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiğine inanır. Bu arada hepsi Muhammed'in damadı olan Ali'nin takipçileri (Alevi) olduklarını itiraf ederler. Fakat kendilerine Ali'yi dini rehber olarak alan İranlı Şiilerden köklü olarak farklıdırlar. Bu halkın Hristiyan kilisesine benzer bir teşkilatları vardır. Üyeler dikkatle seçilir. Her Cuma günü özel oturumlar yapılır, ekmek ve su dağıtılır. Her birinin başında "Ağa" ya da lider "Reis" bulunan ve her biri bir Seyit'e ya da lidere sahip olan aşağı yukarı 50 Kızılbaş kabilesi vardır. Bu Seyitler, Yahudi rahip sınıfı gibi görevlerini miras yoluyla alırlar. Kızılbaşların hiç bir dini kitabı yok, bununla beraber "kitapsız" bir insan olmanın hoş karşılanmayan bir şey olduğuna inandıkları için bir kitapları olduğunu iddia ederler. Bunların değişmez amacı Osmanlı Hükümetinden

[85] Natanyan, **Palu-Harput 1878,** s.149-150, 154-155; Nitekim Mamuretülaziz Vilayetine gönderilmiş olan 16 Ocak 1899 tarihli şifreli bir telgrafta; Dersim, Akçadağ, Erguvan, Hasançelebi ve kısmen Hekimhan'da bulunan Alevilerin propagandalar karşısında Protestanlığa meylettiğinin haber alındığı ifade edilmektedir. Bu durum ecnebi misyonerlerin teşviki sonucunda meydana gelmiştir. Bkz. Erdal Açıkses, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 136-137, 278; Dersimli şeyhler iki türlüdür. Birisi tekke, dergah, makam sahibi olan teşkilatçı şeyhlerdir. Diğerleri ise bunların müritleri, dervişleri olan dilencilikle geçinen kişilerdir. Bakınız. CA, 1/178 (47-4)-29/772, Akt. Serap Yeşiltuna, **Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul 2015, s. 129; 1838 yılında bölgeyi gezen İngiltere'nin Erzurum Konsolosu James Brant, bölgedeki Tujik/Dujik Kürtlerini Mum(Çırağ) söndürenler olarak adlandırmakta ve Müslümanların bu topluluğa Kızılbaş dediklerini yazmaktadır. Bakınız. James Brant, **1838 Yazında Kürdistan**, Çeviren A. Celil Kaya, Rupel Basım Yayın, İstanbul 2014, s. 36

bağımsız olmaktır. 50 yıl önce yabancı himaye sağlama ve Türklerden kurtulma umuduyla Amerikan misyonerleri tarafından Protestan olarak kabul edilmeleri için bir hareket başlatmışlardır.[86]

Dersim Kızılbaş geleneğinde yaşanan Gagan Bayramı bir nevi yılbaşı olarak kutlanmakta olup Ocak ayının ikinci haftasına denk gelmektedir. Benzer bir gelenek de Ortodoks-Gregoryen Ermeni Kültüründe de mevcuttur. Ermeniler Gağant adı altında yılbaşını ve müteakiben 6 Ocak'ta Noel Bayramlarını kutlarlar.[87] Bu benzerliklerinin yanında Dersim'de çok sayıda Ermeni köyü vardı. Bu köylerde Hristiyanlığın getirdiği alışkanlıklarını muhafaza ederlerdi. İçlerinde Türk barındırmazlardı. [88] Manastırlar Dersimli Ermeni ve Kızılbaşlar için önemliydi. Özellikle Havlor Surp Garabed manastırı herkes için önemliydi. Ermeniler ve Kürtler ona taparlardı. Antranik, Kızılbaş Kürtlerin, Ermeni azizlerine inancının Ermenilerden fazla olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca bölgede bulunan manastırlara Ermeni ve Kürt köyleri vergi vermekteydiler.[89] Kürt köylerinin bir kısmının manastırlara vergi vermesi bu köylerin Ermeni Hristiyan kökenli oldukları tezini güçlendirmektedir.

Ermeni isyanlarının başlaması ile beraber 1894 yılından sonra Doğu Anadolu'daki Ermenilerden bir bölümü din değiştirerek İslam ahalisi arasına karışmışlardır. Böylece kendilerine karşı artan tepkinin verebileceği zararlardan korunma yoluna gitmişlerdir. 1915 yılında da benzer bir politika takip eden bazı Ermeniler göç etmemek ve bölgede kalabilmek için din değiştirme yolunu seçmiştir. Din değiştirmede kendilerine en yakın hissettikleri Kızılbaş Aleviliğini tercih

[86] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 32-34; Dersimlilerde ruhani liderlik, bazı soylara aittir ve bu durum babadan oğula geçer. Bakınız. "Rusya imparatorluğu Coğrafya Topluluğu (ZIRGO Notları) Kont Bestujev-Rümin nezareti altında. Sankt Petersburg 1863, c.1, s. 5-12", Akt. Munzur Çem, **Dersim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)**, Vate Yayınları, İstanbul 2010, s. 408; Bu seçilmişlik kavramı Dersim'in dede aşireti olan Kureyşanlılarda mevcuttur. Bakınız. Yılmaz, **a.g.e**, s. 98-99

[87] Kureyşan, **a.g.m**, s.99; Daha fazla bilgi için bakınız; Matossian,Villa, **a.g.e**, s.198, 321

[88] Malatya ve Dersim yöresinde yerleşen Kürt ırkından biri de Haçovalılardır. Dinsel anlamda Haçyan olarak ifade edilirler. Daha fazla bilgi için bakınız; Şahbazyan, **a.g.e**, s. 94

[89] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 69, 73-76; Aziz Vaftizci Yahya'nın Ermeni Kilisesi'ndeki karşılığı Surp Garabed'dir. Ermenice de Garabed önder, önde gelen ve yolları açan demektir. Ermeniler Surp Garabed yani Vaftizci Yahya'nın başının Kayseri'de, sağ kolunun Dersim-Halvori'de, bedeninin ise Muş'ta gömülü olduğuna inanırlar. Ermeniler için kutsal sayılan bu üç yerde Surp Garabed adıyla manastırlar inşa etmişlerdir. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 355; Surp Garabed Manastırı'nın kuruluş tarihi bilinmemektedir. Fakat Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmesinin ardından inşa edilen ilk kilise ve manastırlar arasında yer aldığı iddia edilmektedir. Bu manastır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gündoğan, **a.g.e**, s. 19, 294-297; Şüphesiz dini nitelikteki kişilerin adına manastırlar inşa etmek iskan faaliyetlerini kolaylaştırma için toprağı kutsallaştırma anlamı ve amacı taşımaktadır.

etmişlerdir. Kızılbaş Aleviliği özü itibariyle birçok din ve kültürle olan benzerliği bakımından Hristiyan olan Ermenilere sığınabilecekleri güvenli bir liman olmuştur.[90]

Ayrıca Osmanlı-Safevi Savaşlarının Dersim'in Alevileşmesinde önemli rol oynadığı ve İranlı Şii Türkmenler ile Sünni Osmanlılar arasındaki bu çatışmanın bölgedeki farklı unsurları Alevilik kimliği altında birleştirdiği, Dersim bölgesinin Safeviler yanında saf tuttuğu ve Osmanlı Devletinin sarp Dersim bölgesine fazla müdahale edememesinin etkisiyle Aleviliğin bölgedeki çeşitli unsurlar için zamanla ortak kimlik haline geldiği de unutmamalıdır.

Dersim toplumunu oluşturan diğer bir unsur ise Yezidilerdir. Bu inanç sahipleri şeytanı kutsal sayarlar ve onun hakkında kötü söz söylemezler.[91] Bu toplumunun arasında Maniheist inancın kalıntılarına rastlanır. Bunun göstergesi kişi adı olarak 'İnci' isminin kadınlara verilmesidir. Ehl-i Hak ve Yezidi inançlarına göre, yaratıcı kendi saf nurundan kandil biçiminde bir inci yarattığından bu obje kutsaldır. Mazgirt ve çevresinde yaygın olarak kullanılan bu isim, Yezidilerde yaratıcı Melek Tavus simgesi sayılır ki, bunun Maniheist bir kalıntı olduğu iddiası bulunmaktadır. İnci adının Erivan, Ani civarından Dersim'e göç eden Şadililerce getirilmiş olması bir olasılık olarak dikkate alınabilir. Ayrıca yöreye yakın Erzincan'ın ticari yolların geçtiği önemli yerlerden biri olması, bölgenin bir dönem Maniheist misyonerlerin uğrak yerlerinden biri olduğunu göstermektedir. Çünkü Maniheist misyoner gruplar arasında tacirler de bulunmaktaydı.[92] Türklerde Yezidilik inancının bulunmadığını da burada vurgulamalıyız. Baha Said'e göre; Dersimliler Yezidi ve Tavusi olarak ikiye ayrılmaktadır. Onların meydanlarının merkezlerinde mor beyaz helezoni çizgili bir direkleri vardır. Bunu "Hacer-i Esved" olarak görürler.[93] Bölgeyi gezen Rahip Bardizaktsi, Yezidiler hakkında bilgiler verir. Ona göre; Yezdiler; ne vaftiz ne de sünnet

[90] Kureyşan, **a.g.m**, s. 102; Ermeniler bu din değiştirmelerin zorla yaptırıldığını iddia etmektedir. Bakınız. P. F. Charmetant, **Ermeni Katliamları Raporu (1894-1895),** Çeviren Mehmet Yurdakul, Peri Yayınları, İstanbul 2012; s. 77-97; Fakat Ermenilerin bu iddialarının gerçeği yansıtmadığı Osmanlı arşiv vesikalarında görülmektedir. Aksine Osmanlı yetkilileri bu gibi din değiştirmelerin konjonktürel olduğunu bildiklerinden ihtidaları kabule yanaşmamaktadır. Bakınız. **BOA, BEO, Sadaret Evrakı A.MKT. MHM, 657/24**

[91] **BOA, Y.E.E, KAMİL PAŞA EK 86/40-3959, 1341;** Şeytan, mel'un, lanet gibi kelimeler Melek Tavus'u ima ettiği düşüncesiyle telaffuz edilmez. Bkz. Ahmet Taşğın, "Yezidiyye", **DİA**, c. 43, İstanbul 2013, s. 527

[92] Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 29-30

[93] Dersim inancına göre Kabe'nin Hacer-i Esved'i Melek Tavus'un lanetine mazhar olduğundan kararmıştır. Hacer-i Mükerrem ve Al-i Tavusi'ye mahrem olarak verilmiştir. Bunu ağyar göremez. Bu inancın yanında Dersimliler alaca ağaçlarının İblis'in vücudu zahir olunca çiçekleneceğine de inanırlar. Dersim Ocağı aynı zamanda diğer ocaklara göre daha Rafizi kabul olduğu için, gerçekten Dersim Ocağı "Yezidi" ayinine bağlı olduğundan bağımsız bir bölüm ve tür teşkil eder. Bkz. Baha Said Bey, "Anadolu'da Gizli Mabetler III, V, VI" ve "Sufiyan Süreği, Kızılbaş Meydanı", **a.g.e**, s. 139-173

olurlar. Bunun yanı sıra İsa adına da yemin ederek "be İsa-i nurani" diyorlar. Ayrıca kadeh kutsama törenleri yapıyorlar ve İsa adına bu kadehten içiyorlar. Kutsanmış şarabın bir damlasının bile zayi olmamasına dikkat ediyorlar. Ne dua ediyor, ne de oruç tutuyorlar. Önderleri Şeyh Adi'nin (Şeyh Haddi) herkesin yerine dua ettiğine inanıyorlar. Hz. Muhammed'in adı dışında tüm Türk isimlerini kullanıyorlar. İnançlarına göre cinayet, soygun ve hırsızlık günahtan sayılmıyor.[94]

Dersimliler, çeşitli etkiler altında Paganlık, Karmatilik, Zerdüştlük, Yezidilik, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın pek çok katmanını bağdaştırarak çok özel bir dini inanç sistemi geliştirmişlerdir. Bu inançları kesinlikle anlaşılmaz bulan bölgenin Sünni ve Osmanlı iktidarı, bu gizli dini amellere daima kuşkuyla yaklaşmıştır. Erkeklerin kırmızı bir başlık taktıkları İranlı Türkmen aşiretlerden hareketle Kızılbaş olarak nitelenen bu dini inancın yandaşları da, tıpkı Hristiyanlar gibi gavur olarak adlandırılıyorlardı. Gerçekten de Kızılbaşların inancının dışa yansıyan belirtilerinde gelenekçi bir Müslümanı tedirgin edecek her şey vardı. Bu batıni dini inanışa bağlı insanlardan bir kısmı her gün yedi günlük bir oruç döneminden sonra kutlanan Surp Sarkis ya da Oniki Havariler, Surp Nışan, Hake Sun (Hristiyan Ermenilerle bir arada kutladıkları Kırmızı Yumurta Bayramı olarak da anılan Paskalya) bayramlarına koşut olarak, doğuya dönerek dua ederler, hamur teknesinden çıkan hamurun üzerine haç işareti çizerlerdi. Hac mevsimlerinde Ermeni manastırlarını daima ziyaret ederler ve bu manastırlara kendi ata mirasçılarıymışçasına sahip çıkarak, onları her türlü dış saldırılara karşı korurlardı. Hazreti Hasan, Hüseyin ve Musa Peygamberi andıkları bayram günleri de vardı; fakat Ramazan'ı kutlamazlardı. O günlerde, evlerde gizli akşam ayinleri düzenlenir, en iyi bilenlerin anlattıklarına göre, hepsi aynı aşirete mensup dini bir kastın uyulmasını sağladığı bir düzen doğrultusunda şarkılar söylenir ve dans edilirdi. Tüm bu inançları bir potada eritmiş olan Dersimlilerin en çok ziyaret ettikleri ibadethaneler arasında, Nazımiye'nin batısındaki Surp Sarkis Manastırı ve Halvori/Alevori'ye (Karşılar) yarım saat uzaklıkta bulunan Dujik'teki Surp Garabed Manastırı vardı. Bu manastırda geniş bir aile yaşıyordu, ailenin reisi ibadethanenin de başrahibiydi ve bu "miras" amcadan yeğene geçiyordu. 1860'a dek başpiskoposluğun merkezi olan Surp Garabed Manastırı, art arda gelen saldırılar sonucunda eski görkemini zamanla yitirerek, bir çöküş dönemine girdi. 9. yüzyılda inşa edilmiş

[94] Yezidilerin, Asurlulardan kalma karışık bir soy oldukları kabul ediliyor. Bkz. Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 59-60

Yergayn/Ergan'daki (Geçimli) Kızıl Manastır da Dersim'in en önemli hac yerlerinden biriydi ve Kızılbaş beylerin koruması altındaydı.[95]

Yukarıda bahsedilen Hristiyan din adamı, elçi ve seyyahların ortaya koyduğu bu tez ve çalışmaların ana hedefi bölgenin Ermeni ve Hristiyan olduğu yönündeki iddialara dayanmaktadır. Dersim'de Hristiyanlar bulunmakla birlikte bölgenin tamamının bu din inananlarından oluştuğu tezi doğru değildir. Bunun yanında Dersim'de geniş ölçekli ihtida hareketleri olmuş, çok sayıda Ermeni 1890'lardan itibaren aşiretlerin içerisine karışmıştır. Bölgedeki din değiştirmeler, Ermeni nüfusunun az gözükmesini sağlamıştır. Fakat bölgeye yoğun şekilde gelen Türkmenlerde dahil olmak üzere çeşitli unsurlar da göç etmiştir. Bölge üzerinde etkinliği olan ve Dersim'i yöneten beylerin ikametgahı olan Çemişgezek'in yoğun Sünni Müslüman Türk nüfusu göz ardı edilmemelidir. 1918 yılına gelindiğinde 19.450 kişi olan Çemişgezek nüfusunun 16.000'ı Türktür. Bu şehirde yaşayan Ermeni, Süryani, Katolik, Latin ve Protestanların nüfusu sadece 850 kişidir. Yine 1918 yılı nüfusuna göre Dersim merkezi olan Hozat'ın nüfusunun % 5'i Mazgirt'in % 9'u ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu iddia edilen Çarsancak'ın % 21'i Ermeniydi. Bu durum Dersim'in geneline baktığımızda Hristiyan Ermeni nüfusunun genel orana göre oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Ancak ihtida edenler Kürt gözüktüğünden belirtilen rakamlardan çok daha fazla Ermeni nüfusun bölgede barındığı da dikkate alınmalıdır.[96]

1.7. Dersim'de Dil

Dersim Alevilerinin çoğu, İran kökenli ve Gurani'yle bağlantılı, Kürtçe'ye oldukça uzak, Zazaca'ya akraba olan kendilerine has bir dil konuşurlar. Bu dil Acemce ve Ermenice kelimelerin karışımıdır. Eski Kapadokya dillerinin de izleri görülür.[97] Muş

---

[95] Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 385; 1334 (1918) yılında Matbua-i Orhaniye tarafından basılan ve Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muharicin Müdüriyet-i Umumisi tarafından yayınlanan Kürdler; Tarihi ve İçtimai Tedkikat adlı eserde Dersimli Dujikler müstesna olmak üzere Mamuretülaziz Vilayetinin Kürtlerinin genelinin İslam olduğu belirtilir. Bkz. Dr. Friç, **Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 78; Dr. Friç'in Osmanlı Milli Emniyet görevlisi Arnavut Naci İsmail olduğu, bizzat Talat Paşa tarafından görevlendirildiği ve Kürt aşiretleri üzerine araştırmalar yaptığına dair iddialar bulunmaktadır. Bkz. Suavi Aydın, "Kürdler ve Habil Adem" Dr. Friç, **Kürdler; Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. viii-ix

[96] **BOA, DH.ŞFR, 602/19**

[97] Kürtler bu dile "Dersimce" demektedirler. Bakınız. Orhan Türkdoğan, **Alevi Bektaşi Kimliği**, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s. 165-166; Dersim Zazacasında çok sayıda Ermenice kelime yer almaktadır. Taylor, bu dilin Zazaca'nın tuhaf bir türü olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Taylor, **a.g.m**, s. 319; Guran Ehl-i Hak topluluğunun popüler dini pratikleri ve efsaneleri Dersim Alevileriyle çarpıcı benzerlikler göstermektedir. Bu iki grup, yakın komşularının dilinden oldukça farklı diller konuşmakla birlikte dilsel olarak da birbirlerine yakındır. Bu durum bu iki grubun, esas olarak İran kökenli ama sonradan birçok Türk orjinli unsurların da karıştığı erken ortaçağ Deylem ile birleşmiş olan bir kültürel orijine sahip olduklarını göstermektedir. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s.172; Şahbazyan, **a.g.e**, s.39, 94-95; Hovsep Hayreni, Dersimli Ermeni aşireti Mirakyanların Dersimlilerin

ve Palu yöresinde yaşayan Zazaların kullandığı dil ise Kafkas Osedilerinin kullandıkları lehçeye benzemektedir.[98] Bu dilde Buhara taraflarından gelme Tacik, Eskialan, Türk ve sonradan da Arap ve Kürt lisanlarının karıştığı sözcüklerde bulunur.[99] Antranik, Dersimlilerin dillerinin Farsça, Kürtçe, Türkçe, Arapça, Ermenice ve bilhassa Zazaca (Dımıli) ve bölgeye belli bir süre hükmeden milletlerin dillerinin bir karışımı olduğunu söyler.[100] İngiliz yüzbaşı Molyneux-Seel'e göre; ise Dersim'de konuşulan dil, Müslüman Zazaların Dersim dağlarını istila etmesi sonucu Ermeni yerlilerinin büyük bir kesimine kendi dillerini empoze etmesi ile oluşmuştur.[101]

konuştukları dile etkisinden bahsetmektedir. "Mirakyanlar genel olarak C, S, J seslerini kullanmıyor, içinde bu seslerin geçtiği kelimeleri TS, DZ, S, Z ile telaffuz ediyorlardı. Mesela 'cegav' yerine 'tsegav', 'cur' yerine 'dzur', 'şun' yerine 'sun', 'jam' yerine 'zam' gibi. Bu gibi özelliğini Zazaca (Dımili) konuşan Dersimlilerde de görmek mümkündür. Onlar da özellikle Türkçeden ödünç aldıkları kelimeleri telaffuz ederken, yukarıda anılan sesleri benzer şekilde değişime uğrattılar. Örneğin 'çay' yerine 'tsay', 'cam' yerine 'dzam', 'şeker' yerine 'seker', 'jandarma' yerine 'zandarma' derler. Bkz. Hayreni, **a.g.e**, s. 59; Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 54; Burada şunu da belirtmeliyiz ki, Dımıli konuşan bölge Dersim'in doğusunu kapsamaktadır. Bu benzerlik Dersim aşiretlerinin bütününü kapsamaz. Fırat, Dersim'de ağırlıklı olarak konuşulan dilin Zazaca tanımlanmasını dışarıdan dayatılan bir durum olduğu iddiasında bulunmaktadır. Ayrıca Zazaca'nın İrani dil ailesine özgü bir dil olduğu, Kürtçenin bir diyalektiği olmadığı hakkında bakınız; Fırat, **Herkesin Bildiği Sır...,** s.144-145; Yaşar Kalafat ise Dımililerin Zazacayı anlamadığını ve dillerinde Ermenice kelimelerin olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Ermenicede de Dımiliceden kelimeler vardır. Bkz. Yaşar Kalafat, **Karşılaştırmalı Bingöl/Çapakçur Dımili Halk İnançları**, https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://yasarkalafat.info/wp-content/uploads/2015/11/kalafat201571955.pdf, s. 2, (17.8.2015); Kalafat ayrıca Bingöl Alevi Zazalarının Dersim Zazalarının dilini anlamadıklarını belirtmektedir. Bkz. Yaşar Kalafat, **Karir Zaza-Türk Halk İnançları**, https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://yasarkalafat.info/wp-content/uploads/2015/11/kalafat201585213.pdf, s. 1, (17.8.2015); Mark Sykes'da Dersimlilerin dilinin kendilerine has olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 571; Zazalar ile Dersimlilerin birbirlerinin dillerini anlamadıklarına dair bkz. Bülent Varlık, **Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936**, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 136

[98] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 38

[99] Son Telgraf, 23 Haziran 1937, sayı: 421-107, s.6

[100] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 180; Dersim Zazacası yani Dımilice dilinin gramer yapısı ve sözcükleri için bakınız. Terry Lynn Todd, **A Grammer f Dimili (Also Known As Zaza)**, Near Eastern Studies: Languages and Literatures in The University of Michigan Doktora Tezi, Michigan 1985

[101] Molyneux-Seel, **a.g.m**, s. 67

1927 yılında Dersim bölgesini oluşturan şehirler Erzincan ve Elaziz'e bağlıydı. Bu şehirlerde kullanılan anadil tablosu şu şekildedir; [102]

Tablo 1.15. Dersim'i Oluşturan Yerleşim Yerlerinde Kullanılan Anadil

YERLEŞİM YERİ	TÜRKÇE	KÜRTÇE	ERMENİCE	ARAPÇA	ARNAVUTÇA	BİLİNMEYEN
ÇEMİŞGEZEK	11944	1627	103	1	5	
HOZAT	2147	8043	297			
MAZGİRT	610	15118	97	1		11
OVACIK	56	4211	GENEL TOPLAMDA GÖZÜKEN 1060 KİŞİ OVACIK'IN ANADİL KISMINDA GÖZÜKMEMEKTEDİR			
PERTEK	6009	7926	57			
NAZIMİYE	796	5598				
PÜLÜMÜR	830	9741	2			
TOPLAM	22392	52264	556	2	5	11
GENEL NÜFUS TOPLAMI			76290			

1. 8. Dersim'de Ekonomik Hayat

Dersimliler, eskiden köyler ve kom adı verilen köylere bağlı genellikle bir ailenin yaşadığı en küçük yerleşim birimlerinde yaşardı. Komlarda kardeş veya amca çocukları otururdu. Komlar büyüdüğünde mezra olarak adlandırılır ve genellikle de orayı kuran aile reisinin ismini alırdı. Dersimlilerin evleri, umumiyetle bir giriş, bir oda ve bir de Bane kei denen üç üniteden meydana gelen küçük pencereli ve alçak damlı evlerdi. Ev halkı, günlük yaşamını, evlerin Bane kei denilen kısımlarında geçirirdi. Odalar genellikle misafirlerin ve erkeklerin kullanımına açıktı.[103]

[102] **T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, s. 233-236
[103] Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937-1938..**, s. 33-38

Dersimlilerin geçim kaynakları genelde hayvancılık, çiftçilik ve daha çok geliştirdikleri şarapçılıktı. [104] Ermeni köylerinde görülen üzüm yetiştiriciliği, Dersimlilerde de görülürdü. Bağcılık bölgede önemli bir ekonomik etkinlikti. İhracat ise az miktarda peynir ile sade yağ ve keçi derisinden ibaretti.[105]

Aşiret kollarının, etraftaki köylere yaptıkları talanlardan elde ettikleri mallar da ekonomik etkinlikler arasında yer alırdı. Böylece yaz boyunca çapulculukla kazandıklarını kışın harcarlardı. Adeta bunların işleri ve geçim yolları bu olmuştu. Dersim yöresinde halk hem hükümete ve hem de bunlara haraç verirdi.[106]

Dersimlilerin yaptıkları bu talan hareketlerinin bölgenin fakirliğinden ileri geldiği sürekli dillendirilmiştir. Antranik ise Dersim adlı eserinde Harput, Diyarbekir, Muş ve Sivas'ın verimli ovaları gibi Dersim'de de yeterli miktarda tarım alanı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Dersim'de, bilhassa ovalarda, pamuk tarımı dışında da her türlü ekim yapmanın ve bu ekimden bire sekiz ve bire on ürün almanın mümkün olduğunu ifade etmektedir.[107]

Nitekim Erkan-ı Harbiye Subayı İbrahim Bey'de 1880 yılında bölge ile ilgili yazdığı ve sonradan sultana arz ettiği raporunda, Dersim'e eklenen Çemişgezek ve Çarsancak kazaları hariç olmak üzere Dersim'in büyük kısmında darı ekildiği ve ancak kendilerini idare edecek kadar olduğunu, hububat ekilmekte ise de bu güce nüfusun üçte ikisinin sahip olduğunu belirtir. Kalan üçte bir nüfus ise günlük maişetlerini tedarik etmekten acizdir. Bu kısım çırılçıplak olarak senenin büyük kısmını bitkilerden beslenerek geçirmektedir. Kısaca ne bulursa onunla idare ederek yaşamını sürdürmektedir. Ayrıca Dersim'de Osmanlı askerinin ihtiyacı olan odun ve yakacak dışında gerekli olan her türlü zahire ve erzak, Harput, Diyarbekir, Erzurum ve Erzincan gibi komşu yerlerden getirilerek ihtiyaçlar karşılanmaktadır.[108]

Dersim'in çarşısı olan kasabası olmadığından, ahalinin muhtaç oldukları mallar bazı seyyar satıcılar tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca Dersimli kadınlar kilim ve halı

[104] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 94; Dersim'de hayvancılık daha çok koyun ve keçi besiciliği şeklindeki küçük baş hayvancılıktı. Bölgede en çok darı ekilirdi. Bakınız. Yazarı belirtilmemiş, "Dersim", **Hayat Ansiklopedisi**, İstanbul 1932, c. 3, s. 1087

[105] **İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi**, no: 92582, (Bu klasörde bir adet rapor bulunmaktadır.)

[106] Ziya Yergök, **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Harbiye'den Dersim'e (1890-1914),** Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 167; Mark Sykes'da bölgede soyguncuğun yaygın olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 570-571

[107] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 91

[108] **İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi**, No: 92582, (Bu klasörde bir adet rapor bulunmaktadır.)

imal ederlerdi.[109] Dersim'deki ticaret seyitlerin kontrolündeydi. Mal ve can emniyeti açısından oldukça tehlikeli olan yolculuklar, bölgede nüfuzu bulunan seyitlerin kontrolünde gerçekleştirilirdi. Yörede sürücülük mesleği, bu seyitler tarafından yapılmaktaydı. Pertek yolundan Mamuretülaziz'e, Mercan yolundan ise Erzincan'a yapılan insan ve yük nakilleri seyitlerin kontrolünde tehlikesizce yapılırdı.[110]

Dersim yer altı madenleri konusunda da oldukça zengindi ve Osmanlı döneminde Mazgirt'teki tuz madeni işletilmekteydi. Ayrıca Kemir, Ağa, Pülümür, Vartenig ve Tuzla'da tuz yatakları vardı. Antranik, Mazgirt'tekini ziyaret ettiğini seyahatnamesinde anlatır. Ayrıca Dersim Sancağıyla Koçgiri kazası halkı tuz ihtiyaçlarını Kemah kazasının çeşitli mahallerinden de tedarik ederdi. Bölgede altın, gümüş, bakır, kurşun, nitrat ve petrol de bulunmaktaydı. Petrol, 20. yüzyıl başlarında hala bölgede önemsenmeyen bir madendi. Fakat Antranik bu madenin ileride tek zenginlik kaynağı olabileceğini, Tercan'da bulunan petrolün, Erzincan'a doğru, Mamahatun'dan iki saat uzaklıkta ince bir damar halinde suyla karışık bulunduğunu belirtir. [111] Natanyan'da bölgede tuz çıkarıldığını eserinde belirtir. Bunun yanında Natanyan'a göre, bölgede altın olmasına rağmen çıkarılamamaktadır. Ayrıca Nor Küğ yakınındaki dağlarda kömür çıkmaktadır. Bu madenler devlet eliyle kullanılmaktadır.[112] Antranik ise altının çıkarıldığını, topraktan 1/10 oranında temiz ve has altın elde edildiğini belirtmektedir. Madenin bulunduğu yer Dujik-Baba Dağı yakınlarındaki, Havlor Surp Garabed manastırının güneyine 40-50 adım uzaktadır. Bu maden Romalılar tarafından da işletilmiştir. Hatta işlenen altının kalıntıları olan toprak yığınları madenin mağarasının yanında durmaktaydı. Romalılardan sonra bir ara Mirakyanların madeni

---

[109] Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam**, c. 3, Mihran Matbaası, İstanbul 1308, s. 2131-2132

[110] Abdulkadir Yuvalı, "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleri İle İlgili Bazı Mektuplar", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 23, İstanbul 1988, s. 59

[111] 8 Temmuz 1918'de Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti'den Erzincan Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta Dersim livasıyla Koçgiri kazası halkının tuz ihtiyaçlarını ötedenberi Kemah kazasının çeşitli mahallelerinden tedarik ettiklerinden bahsediliyordu. Bu yerlerin doğrudan doğruya hükümet tarafından idare edilecek olursa ahaliye tuz verildikçe mukabilinde alınacak zahire ile livanın sıkıntılarını gidermenin mümkün olacağı belirtiliyordu. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 89/26**; Yolumuz ormanlık, inişli çıkışlı, virajlı, dar geçitlerle doluydu. Güçlükle yol alarak Mazgirt tuz madenine vardık. Bir vadi içinde 8-10 odalı iki katlı bir han gözüküyordu. Handa, hükümet tarafından tuz madenine gönderilmiş Türk görevliler ve dolaşarak tuz satan irili ufaklı kervanlar kalırdı. Bu tuz işletmesinin daha bir kaç sene öncesine kadar açılmış olmadığı anlatıldı. Yakınındaki dağın altından küçük bir tuzlu su akarmış; bakımsız, kendi haline bırakılmış bir kaynakmış. Mazgirtliler ve yakın çevredeki Kürt ve Ermeni köylüler buradan testilerle, küplerle tuzlu su taşır, böylece bütün yıl evlerinin tuz ihtiyaçlarını karşılarlarmış. Ama son zamanlarda Türk hükümeti Harputlu birkaç Ermeni'nin fikriyle bu tuz madeninde düzenleme yapmaya gitmiş. Tuzlu su için birkaç havuz yaptırılmış, burada birkaç gün dinlenen su yarı yarıya katılaşarak tertemiz beyaz tuza dönüşür olmuş. Hükümet vergi ödemeden oradan tuzlu su almayı yasaklamış. Ama bakmış ki bu yasak faydasız, o iki katlı hanı yaptırıp madeni sürekli kontrol edecek Türk görevliler atamış, onlar da tuzlu sudan çalanların yakasına yapışmaya başlamış bilgisini vermektedir. Ayrıca Dersim'de nitratın bol olduğunu İzol ve Hıran bölgelerinde bir dağın tamamen nitrat olduğunu belirtir. Daha fazla bilgi için bakınız; Yeritsyan, **a.g.e**, s. 56-57, 92-95

[112] Natanyan, **Palu-Harput 1878,** s. 200

işletip kendi adlarına para bastıkları iddiası da bulunmaktadır. Antranik, Dersimli yerlilerin bölgede madenler bulunduğunu bildiğini fakat bu durumun herkesçe bilinmesine engel olduklarını belirtir.[113]

Dersim'e yakın Keban'da da gümüş çıkarılmaktaydı. Keban Maden-i Hümayununa ait gümüş madeninin verimli olarak işletilebilmesi Dersim dağlarından çıkarılan kömürün miktar ve sevkine bağlıydı.[114]

Dersim'de kaplıcalar da bulunmaktadır. Bunların en ünlüsü Kuzuçan'daki Soğuksu denilen madensuyudur. Burası aynı zamanda adak yeridir. Her türlü hastalığı tedavi edici kutsal bir kaynak olduğuna da inanılır.[115]

[113] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 93

[114] Dersim'deki eşkıyalık hareketleri kömür çıkarılmasını sekteye uğrattığı gerekçesiyle asilerin terbiye edilmesi Osmanlı memurları tarafından sıklıkla istenmekteydi. Ayrıca Maden-i Hümayun'a ait bütün yerleşim alanları kanun dışı grupların saldırılarına maruz kalıyordu. Bu yüzden güvenli bir çalışma ortamı sağlanamadığı için dağdan odun ve kömür çıkaran baltacılara layığı ile iş yaptırılamıyordu. Bu yörede herhangi bir kazanın voyvodalığını elde etmek için eşkıyalık yapan grupların yardımından istifade edildiği, hatta bazılarının voyvodalığa talip diğer muhaliflerin üzerine saldırmasının teşvik edildiği görülmekteydi. Maden Emini Salih Paşa, 1824 yılında İstanbul'a gönderdiği raporunda, voyvodalığa her yıl yeni birinin atanması dolayısı ile halef ve selefin çoğaldığını, birbirlerine icray-ı garaz ve nefsanîye ibtidar edildiğinden bu havalideki kazaların bütünüyle perişan olduğunu belirtir. Bakınız; Kemal Kaya, "19.Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sayı 19, Ankara 2006, s. 246-247

[115] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 96

2. TARİHTE DERSİM

2.1. Roma İmparatorluğu ve Türklerin İdaresinde Dersim

Bir kısım kaynaklar, Dersim'e önce Sümerlerin ardından Asurluların hakim olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Avrupalı tarihçilerden Maspero ve De Morgan da milattan önceki dönemlerde Dersim'de Turani bir ırkın varlığından söz etmektedirler. Anadolu birliğini sağlayan Hititler de bir süre Dersim'e hakim olmuş fakat bu uzun sürmemiştir. Bölge daha sonra sırasıyla Med, Pers, Makedon ve Partların eline geçmiş, ardından Roma egemenliği dönemi başlamıştır. Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye ayrılması ile Dersim, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır.[116]

Şebinkarahisar'ın doğusundan başlayarak Malatya'ya inen askeri yol üzerinde kurulmuş olan Doğu Roma kalelerinden bazıları, Dersim bölgesi içinde bulunmaktaydı. Sasani ve Arap sınırı üzerinde bulunan Dersim, doğudan gelecek saldırılara karşı Romalılar tarafından meydana getirilen tampon yerli prenslikler yönetimine bırakılmıştı. Bunun sonucu olarak dağlık ve sarp bir bölge olan Dersim, Müslüman Arapların Anadolu üzerine yaptıkları akınları önlemede etkili olmuştur. Roma İmparatorluğu'na hiçbir zaman tam olarak bağlanmayan Dersim, Hristiyanlık devresinde heteredoks Hristiyan mezheplerinin barınağı olduğu gibi, İslam hâkimiyeti devresinde de mutezile Müslüman tarikatların sığındığı bir bölge olmuştur.[117]

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal'ı Anadolu seferine memur etmesi ve İbrahim Yınal'ın da Doğu Anadolu'nun büyük kısmını başarıyla fethetmesi Türk tarihi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü Hristiyan ve İslam kaynaklarının da belirttiği gibi Türkmenlerin büyük göç dalgaları şeklinde Anadolu'nun içlerine doğru yaptığı yürüyüş Oğuz Türklerinin bu bölgeleri yurt edinmelerini sağlamıştır. 1057 ve 1059 yıllarına gelindiğinde Ebu'l Kasım Saltuk, Tuğrul Bey zamanında bu bölgelere akınlar yapmış Erzurum, Erzincan, Kemah ve Sivas'a kadar olan bölgelerde hâkimiyet tesis etmiştir. Dersim ve civarı da işte bu akınlar sırasında Oğuz Türklerinin yoğun uğrak bölgesi haline gelmiştir. 1071 yılında Malazgirt zaferi ile birlikte Selçuklular Doğu Anadolu'da yeni idari teşekküller meydana getirmiş, ardından Anadolu'da Saltuklular, Mengücekler, Danişmendler ve Artuklular gibi beylikler

[116] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 11-12; Part Krallığının en son başkenti Ovacık'ın Pardi köyüdür. Bakınız. Saltık, **Zamanın Döngüsünde Dersim**, s. 18

[117] Daha fazla bilgi için bkz. Yazarı belirtilmemiş, "Dersim", **Milli Eğitim Bakanlığı Türk Ansiklopedisi**, c. 13, Ankara 1966, s. 109; Dersim'de Roma-Sasani mücadelesi için bkz. Aksoy, **Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e (Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş)**, s. 68

kurulmuştur. Bu dönemde Dersim, Erzincan ve havalisine hâkim olan Mengücekliler ile Nazımiye ve çevresini elinde tutan Saltukluların hâkimiyetine girmiştir. Bu süreç Dersim'in çeşitli Türkmen beylikleri arasındaki el değiştirmesiyle devam etmiştir.[118]

Artukoğullarının Türkmen emiri Belek Gazi, Haçlı saldırılarına karşı savunmasız kalan bölgeyi hâkimiyet sahası içerisine alarak, Mengüceklere ait Dersim'i topraklarına katmıştır. Bunları yaparken bir yandan da Haçlılarla mücadelesini devam etmiştir. Onun, amcası İlgazi ile birlikte Haçlılara karşı sefere çıkmasını fırsat bilen Mengücek oğlu İshak, 1118 yılında bölgeye girerek Dersim'i geri almıştır. Fakat Haçlı seferinden dönen Belek Gazi, 1119 senesinde Mengücek oğlu İshak'ın üzerine yürümüş ve Mengüceklerin ittifak yaptığı Trabzon Dukası Kostantin Gabras ile beraber yenerek esir etmiştir.[119]

Zaman içerisinde Dersim'de Selçuklu etkisi giderek artmaya başlamıştır. Bu arada bölgeye İran Horasan'ından birer tarikat halifesiyle gelmiş olan aşiretler, bu halifelerin mürşitlik ve rehberliği ile hareket ettiler. Bu halifelerin rehberliği 1212 tarihinde Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından tasdik edildi. Alaeddin, bunlara verdiği şecerelerle, birçok Türk aşiretini bu babalara çırak hakkını vermeye mecbur tutarak, bu kabileleri, mürşit ve rehberlerin manevi nüfuzlarına teslim etti.[120] Böylece Selçuklular, halifelerin aracılığı ile aşiretler üzerinde otorite sağlama yoluna gittiler.

1228 yılına gelindiğinde ise Sultan Alaeddin, Erzincan ve Kemah çevresini Mengüceklilerin elinden aldı. Adıyaman, Kahta ve Çemişgezek kalelerinin de alınmasıyla beraber bölgedeki Mengücek hakimiyeti son buldu. Bu arada bölgeye Türkistan ve Horasan bölgelerinden gelen bir kısım Alevi Türkmen nüfus bölge için dinamik bir unsur haline geldi. Bu aşiretler Dersim ve Erzincan civarındaki dağ etekleri başta olmak üzere bölgeye yayıldı. Dersim'e gelen Türkmenler bölgede var olan topluluklarla kaynaşarak, zamanla bu aşiretlerin büyük bir kısmının kullandığı Zazacayı anadil olarak benimsedi. Moğolların bölgeye hücumları sırasında bu aşiretlerin önemli bir bölümü dağlara çekildiği gibi Palu, Erzincan ve Erzurum'daki Türkmen aşiretleri de

[118] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 11-14
[119] Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 58-59, 151; Hüseyin Kayhan, "Artuklu - Dânişmendli İlişkileri Hakkında"**, Belleten**, c.LXXII, sayı 264, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 478
[120] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 23; Alaeddin Keykubat bu aşiretleri Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskan etti. Bakınız. Ocak, **Babailer İsyanı,** s. 49

Dersim'in iç kesimlerine göç etti. Ayrıca Moğol istilasından kaçan Harzemşahlılar da bölgeye geldiler. Dersim'de hâkimiyetini sürdüren Selçuklularla 1230 yılında Yassı Çemen Savaşını yapan Harzemşahlılar bu savaşta yenilerek dağıldı. Harzemşahlı hükümdarı Celaleddin, Dersim'e sığındığı sırada burada bir dağlı tarafından öldürüldü. Fakat bu hükümdarın manevi etkisi Dersim'de devam etti. Bu badireyi atlatan Selçuklular, Anadolu'da Türkmen babaların isyanı ve Moğol baskısı ile karşılaştı. Ayaklanmalar ve Moğol baskısı devletin sarsıntı geçirmesine yol açtı. Anadolu'ya dalga dalga gelen Moğollar, 1243 yılındaki Kösedağ Savaşı ile Selçukluları yenerek bölgede hâkimiyetini tescilledi.[121]

Moğol yayılmacılığı Kösedağ Savaşı'ndan sonra bölgede artarak devam etti. 1259 yılında Moğol hükümdarı Hülagü, Anadolu'ya büyük bir baskın yaptı. Ardından Erzincan'a oğlu Yeşmut'u vali tayin etti. Hülagü'nün Türk boylarına ve çevredeki diğer etnik unsurlara karşı uyguladığı şiddetin sonucu olarak aşiretlerden canlarını kurtaranlar, doğu illerinin yüksek dağlarına, Dersim, Akçadağ, Maraş ve Sivas havalisinin sarp yerlerine sığındı. Yeşmut, Dersim'e de kuvvetlerini göndererek iki ay Nazımiye çevresini talan etti.[122] Moğolların etkisini yitirmesinin ardından bölge sırasıyla Eretna, Mutahharten ve Kadı Burhaneddin devletlerinin hâkimiyetine girdi.[123]

2.2. XX. Yüzyıl Başına Kadar Osmanlı İdaresinde Dersim

Timur, 1387 tarihinde Osmanlı Devleti'nin doğu sınırına doğru akınlara başladı. Kuzeydoğu Anadolu'daki Türkmen aşiretleri, Timur'un önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına göç etti.[124] Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra Sivas ve Dersim'deki Osmanlı etkisi artmaya başladı. Fakat Timur'un yayılmacılığına karşı bölgede set oluşturamadılar. 1402 yılındaki Ankara Savaşı'nda alınan yenilgi sonucunda, Dersim ve çevresinde Osmanlı etkisi zayıfladı. Bölgedeki Türk kabile ve boyları Timur'un baskısı altına girdi. Aşiretler birbirleriyle kavga etmeye başladı. Hormekliler, Haydaranlılar ve Alanlılarla şiddetli çatışmalar yaşadı. Kara Yakup adındaki bir Dersimlinin kabileleri idaresi altına almasıyla bu durum sona erdi. Bu sükûnet havası uzun sürmedi. Timur'un Anadolu'dan çekilmesi ile bölgede oluşan güç boşluğu kaosa neden oldu. Çeşitli bey ve çeteler

[121] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 14-15; Ocak, **Babailer İsyanı**, s. 49
[122] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 68
[123] Miroğlu, **a.g.e**, s. 6-7
[124] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 71

bölgede faaliyet içinde bulundu. Bu durum Akkoyunluların hâkimiyetine kadar devam etti.[125]

Osmanlı Devleti'nin fetret dönemi olarak adlandırılan iktidar mücadelesi dönemini parçalanmadan atlatmasından sonra, Doğu Anadolu'ya tekrar ilgisinin arttığı görüldü. Fatih Sultan Mehmet, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun üzerine giderken yolu üzerindeki Çemişgezek'i de aldı. Fakat Dersim'in iç kısımlarına girmedi. Çemişgezek bölgesine Türkmenleri yerleştirerek zorunlu iskâna tabi tuttu.[126] Bu durum Osmanlı'nın bölgede kalıcı olduğunu göstermesi açısından önemliydi.

Osmanlıların, Akkoyunlular tarafından tehdit edilmesi üzerine Fatih Sultan Mehmet 1473 yılında, Otlukbeli seferine çıktı. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın, Fatih Sultan Mehmet tarafından mağlup edilmesi üzerine Osmanlı Devleti doğuda hakimiyeti ve üstünlüğü tekrar ele geçirdi. Dağılan Akkoyunlular ve onlara destek veren zümreler, Pülümür ve Ovacık'a sığındı.[127] Bu durum Dersim'in bir muhalefet merkezi haline gelmesini sağladı. Anadolu'da bu gelişmeler olurken İran'da Şii Safeviler etkin hale geldiler. Safevi tahtına 1502 yılında küçük bir çocukken oturan İsmail, kısa sürede Anadolu'yu istila etme hedefini kendine amaç edindi. Bunun için de mezhep farklılıklarını ön plana çıkaran bir politika benimsedi. Gelinen durum Anadolu'ya hakim olan Osmanlılar için ciddi bir tehdit oluşturdu. Şah İsmail, özellikle doğu illerindeki ve Dersim'deki Alevi kabileleri kendi tarafına çekme faaliyetlerinde bulundu. Kendine bağlı olan halifelerini bölgeye göndererek hem Şiilik propagandası yaptırdı, hem de Osmanlılara karşı siyasi muhalefeti örgütledi.

Şah İsmail'in bu amaca matuf olarak son derece dikkate değer uygulamalarından biri, Kızılbaş zümrelerini kendisine bağlı hiyerarşik bir düzene sokmasıydı. Şah İsmail, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin mevcut yapısını kullanarak, aşiretlerin hem reislerini, hem de dini lider konumundaki şeyhlerini ya bizzat yanına çağırdı ya da halifeleri aracılığıyla kendilerine seyitlik belgesi göndererek kendisine bağladı. Böylece seyit yada dede denilen bu liderlerin kendisine bağlı olan kişiler üzerinde otoritesi hem kutsallık kazandı hem de bizzat Şah İsmail'e bağlanmış oldu. Bu durum gerçekten önemliydi. Zira bu kişiler, Anadolu'da kendi bağlılarından topladıkları nezir ve

[125] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 15-16
[126] Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 49
[127] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 16-17; Mark Sykes Dersim'i gezerken, kendilerinin Akkoyunlulardan geldiğini söyleyen kimseler ile karşılaştığını ve buna şaşırdığını söylemektedir. Bu durum bölgede Türklerin varlığı ispatlamaktadır. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 371, 571

sadakaları İran'a yollamaya başladılar. Gelinen durum kendi tebaası olan Alevi kesimlerinden toplayacağı vergilerden oluşan çok önemli mali kaynağın, Osmanlı hazinesine değil, düşman olan Safevilerin hazinesine transfer edilmesi demekti ve hiç de küçümsenecek bir kayıp değildi.[128]

Şah İsmail sadece propaganda faaliyetleri ile sınırlı kalmadı. Anadolu'yu işgal faaliyetlerine de ağırlık verdi. Kızılbaş beylerinden Nur Ali Halife'yi Çemişgezek'i işgal için görevlendirdi. Nur Ali, Çemişgezek'in hakimi Hacı Rüstem'den bölgeyi çatışmasız teslim aldı. Bunun üzerine Şah İsmail, Hacı Rüstem'i Irak'taki bir bölgeye yönetici olarak atadı. Zaten Şiilik mezhebinin etkilerinden dolayı Dersimliler, Safevileri kendilerine yakın hissediyorlardı. Bunun bir göstergesi de Kemah Kalesi'nin Safevilerin eline geçmesi sırasında Şah İsmail'e yardımcı olmalarıydı.[129]

Osmanlıların Dersim ve çevresi ile ilgilendiği bu dönemde mezhep itibariyle Şah İsmail'e bağlı olan beyler bölgeye hakimdi. Erzincan halkı ise Sünni mezhebindendi. Dersimliler, Erzincan halkına gece baskınları düzenliyordu.[130] Şah İsmail ve Safevi meselesi, Osmanlılar için büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Bu tehlike Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi ile sona erdirildi. Şah İsmail'e destek veren birçok aşiret savaş sonrasında cezalandırıldı.[131] Yavuz'un hiddetinden kaçan Tercan ve Erzincan civarında yaşayan Çarıklı, Lolanlı, Şahdeli, Aslan Uşağı ve Balaban aşiretleri Dersim'e sığındı.[132] Bölge, merkezi otoriteye karşı, potansiyel ve aktif bir tehdit merkezi haline geldi.[133] Şah İsmail'e ve Şiiliğe karşı koymak için Ankara, Konya ve Karaman taraflarından çok sayıda Sünni Türk aşireti, Muş, Bayezid ve Van taraflarına gönderildi.[134] Dersim ve çevresine yerleşen Türkmen aşiretleri arasında Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymir yer alıyordu. Ardından Uluyörük ve

---

[128] Ay, **a.g.e**, s. 151-152
[129] Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 52-53
[130] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 93
[131] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 17
[132] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 75; Yavuz Sultan Selim'den kaçan aşiretler Dersim'e sığınmıştır. Munzur, Tujik ve Mercan dağları aşiretlerin yeni mekanları olmuştur. Bu durum Dersim'in Kızılbaş kimliğini güçlendirmiştir. Bkz. Necmi Günel, **Dersim İsyanı**, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 49; Ersal, **a.g.e**, s. 136; Yavuz Sultan Selim'in bu seferi sırasında Sivas, Erzincan ve Kemah dolaylarındaki birçok Ermeni sanatkar da İstanbul'a getirildi. Bakınız; Saro Dadyan, **Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi**, Everest Yayınları, İstanbul 2011, s. 68
[133] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 17; Osmanlı Devleti döneminde taşrada ortaya çıkan Celali İsyanlarında, Dersim ve yöresinde yaşayan Kızılbaş toplulukların ciddi roller üstlendiği görülmektedir. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 57
[134] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 77; 1517 yılına gelindiğinde Kemah, Bayburd, Kiğı, Çemişgezek ve İspir sancakları Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlıydı. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 27; Yavuz Sultan Selim'in Dersim'i fethi sırasında Milli aşiretinden bazı kimseler bölgeye yerleşti. Bu aşiretin fertlerine Milan adı verildi. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 368

Bozoklu oymakları da bölgeye yerleşti. Alevi Türkmen zümreleri için bölge bir sığınak vazifesi görmeye başladı.[135]

Çaldıran Zaferi'nden sonra Osmanlı Devleti, Diyarbekir merkez olmak üzere Musul, Çapakçur, Mardin, Harput, Bitlis ve Dersim'i de içine alan geniş bir coğrafya da eyalet meydana getirdi.[136] Bu dönemde Dersim, Bayburt Sancağı'na bağlandı. Daha sonra has, zeamet halinde Çemişgezek, Pertek ve Sağman beylerine tabi oldu.[137] Bölgeye iskan faaliyetleri devam etti. 1539 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman, İran seferine giderken, doğu illerinin sarp dağlarına kaçan Alevi ve Türkmen aşiretlerinin Erzurum, Harput ve Kiğı ovalarına yerleştirilmesini istedi. Bunun üzerine Koçgiri aşireti, Sivas'ın Zara bölgesine, Şahdeli aşireti, Palu ve Kiğı taraflarına, İzol ve Hıran aşiretleri Pertek bölgesine, Balaban aşireti Balaban deresine, Şahveliyan, Kimsoran, Hamoçik oymakları ise Tercan ovasına yerleşti.[138] 1628 yılına gelindiğinde ise Sultan Dördüncü Murad, Dersim'deki Türk aşiret ağalarının bir kısmını Erzincan'da huzura kabul ederek, bunların doğu yaylasının geniş ovalarına çıkmalarını istedi. Bu tarihten sonra Dersim'den ayrılan yirmi kadar Türkmen aşireti, Hınıs, Varto, Tercan, Kiğı, Bayburt, Erzincan, Erzurum ve Sivas'ın ova ve dağ eteklerine yayıldı. Bu aşiretler arasında yer alan Balaban aşiretine mensup Hıdıkanlı kabilesi, Hınıs ilçesinin merkez kasabasına bağlı, Başköy, Meydan, Kalecik ve Çiçekli köylerine ve Kırdım deresinde bulunan Çarıklı aşiretinin (Sisan) kabilesi; yine Hınıs ilçesinin Mirseyit, Mirgezer, Şağlam, Halefan ve diğer köylerine ve Erzincan'ın Danzig bölgesinde oturan Lolan aşiretinden ayrılan Kacer ve Kasım kabileleri de Varto merkez kasabasının Halefan, Sigir, Keçan ve Karaköy bucağının Selçuk, Dirban, Kiranlık, Şeyh Pir ve İskender köylerine ve o çağda Tercan dağlarında bulunan Bütükan kabilesinin bir kısmı Hınıs ilçesi Halil Çavuş bucağının Karaağaç, Beyyurdu ve diğer köylerine ve Şahdeli

---

[135] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 17

[136] Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 12

[137] Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 53; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 18; 18. yüzyılda devletin artan nakit ihtiyacından dolayı Çemişgezek dirlik gelirlerini kapsar bir şekilde, mukata'alaşma sürecini yaşamıştır. Bunun devamı olarak vergi kaynaklarının tasarruf hakkını kişinin hayatta olduğu sürece elinde bulundurabildiği malikane uygulamasının hayata geçirilmesi takip etmiştir. Bakınız. Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali-İdari Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukata'ası", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, sayı: 52, İstanbul 2011, s. 13-25; Bu durum Çemişgezek Beylerinin Dersim üzerinde zaten var olan etkisini daha da arttırmıştır.

[138] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 79; Kanuni Sultan Süleyman'ın doğuya yaptığı seferler sırasında Erzincan ve Kemah civarından birçok Ermeni, İstanbul'a getirildi. Bu Ermeniler arasında en dikkat çeken ise Eğin'den getirilen sarraf ve kuyumculardı. Eğin, Vaspurakan Ermeni Krallığı'nın son prensleri tarafından kurulmuş bir bölgeydi. Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'a getirerek Hasköy'e yerleştirdiği sarraf ve kuyumcular ilerleyen dönemlerde gerek devlet ve gerekse Ermeni cemaati idaresinde önemli roller oynadılar. Daha fazla bilgi için bakınız; Dadyan, **a.g.e**, s. 68

aşiretinden ayrılan bir kabile, yine Hınıs ilçesinin Şahverdi ve Künav köylerine ve yine Şahdeli aşiretinin bir kabilesi olan Cünan kabilesi Lal oğulları da şimdiki Karlıova ilçesinin Liçik, Kayık, Akdaş köyleriyle Korto mıntıkasının Başköy ve Şılıkan köylerine gelip yerleştiler. 1639 tarihinde Hormek, Hiran, İzol ve Kureyşan aşiretleri birleşerek Hayderan, Alan, Dememan ve Arili aşiretleriyle çarpıştı. Bu aşiretler arasındaki kavgaları Seyitler ve Şeyh Hasan boyları aracılık yaparak barıştırdı. [139]

Dersim, Osmanlı Devleti'nin kontrol etmekte ve asayişi sağlamada en çok problemle karşılaştığı bölgesi durumundaydı. Etrafta eşkıyalık yapan kişiler ve asker kaçakları Dersim'e sığınarak buradaki dağlarda dolaşıyorlardı. Bölgedeki aşiretler de sürekli isyan halindeydi.[140] Tanzimat'a kadar aşiretlerin bölgeyi paylaşarak söz sahibi olduğu Dersim'de, halk bu aşiret reisleri ve beylerinin elinden çok acılar çekmişti. Hükümetin verdiği emirlerin dinlenmediği, kanunların uygulanamadığı Dersim, adeta şiddet ve güvensizlikle anılır olmuştu.[141]

Şeyh Hasanlu, Disümlü ve Dücük eşkıyaları Ma'adin-i Hümayun idaresinin bağlı olduğu bölgelerde toplum düzenini bozacak ve maden işlerini aksatacak faaliyetler içinde bulundu. Bunun yanında Pülümür beyi Şah Hüseyin, 1828 ve 1830 yılları arasında Dersim'deki güçlerini Osmanlıların saldırısına karşı teyakkuzda bulundurmaya devam etti.

19. yüzyılın kudretli hükümdarlarından II. Mahmut, Osmanlı Ordusu'nu yeni bir düzene sokmak istedi. Reformların yaygınlık kazandığı bu yıllarda doğuda iki yeni ordu oluşturuldu. Bu ordulardan ilki Samsun, Sivas, Arapkir ve çevresini, diğeri de Trabzon, Erzincan, Erzurum ve Van'ı kapsayacak şekilde tasarlandı. Trabzon'dan Van'a gidecek olan ordu, Dersim üzerinden geçirilmek istendi. Dersimliler bunun üzerine Osmanlı Ordusu'na karşı Erzincan ve Kemah taraflarında saldırılarda bulundular.[142]

Dersim mıntıkasını teşkil eden, Çemişgezek, Pertek, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Mazgirt, Kiği, Çarsancak ve Kuzuçan sancakları 16. ve 19. yüzyıllarda çoğunlukla Diyarbekir Eyaleti ve kısa süreli olsa da Erzurum Eyaleti'nin idari taksimatı içerisinde yer aldı.[143] Ayrıca bölgede farklı ve dolaylı yönetim yapıları geliştirildi. Sadakat ve sembolik vergiler karşılığında geniş toprakların kontrolü aşiret reislerine bırakıldı veya

[139] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 24-25, 80-81
[140] Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'ruzat**, İstanbul 1980, s 115
[141] Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918),** Ötüken Yayınevi, İstanbul 2005, s. 191
[142] Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 58-59; Fahrettin Tızlak, **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1755-1850),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 144
[143] Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 85

aşiret elitinin mensupları bürokratik ve askeri görevlere getirildi.[144] Hatta Tanzimat'tan sonra meydana gelen bürokratik değişime rağmen bu uygulama Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam ettirildi.

Tanzimat'ın getirdiği merkezileşme siyasetinin neticesi olarak Osmanlı toplumsal yapısında da bazı değişikler meydana gelmeye başladı. Özellikle asırlardır yerleşmiş olan gelenekleri ve yaşayış biçimini değiştirmek kolay olmadı. İnançlarının çiğnendiğini, özerkliklerinin ellerinden alındığını ya da çıkarlarının zedelendiğini düşünen kesimler yeni sisteme karşı oldukça sert direnç gösterdiler.

Tanzimat devri, doğu illerinde kudretli bir ıslahat ve büyük bir yenilik yapmıştır. Doğunun bütün bucaklarında nahiye müdürlükleri, ilçelerinde kaymakamlıklar, sancaklarında mutasarrıflıklar kurulmuştur.[145] Fakat bu yenilikler bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Dersim'de Tanzimat'ın getirdiği yeni düzeni kabule direnç gösteren bölgelerin içinde yer almıştır. Bunun yanında bölge, sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan gelişmemiş, uzun seneler burada devlet otoritesinin yeterince sağlanamaması yüzünden sosyal, kültürel ve ekonomik yatırımlar yeterli düzeyde gerçekleşmemişti. Burada kurulan derebeylikler de bölgedeki çalışmaların devlet eliyle yapılmasına engel olmuşlar, özellikle 1848 yılından itibaren Dersim'de devlet otoritesini tesis etme çabalarına karşı direnç göstermişlerdi. Aşiret reisleri düzenlerinin bozulabileceği endişesini sürekli taşımış, buna karşı devlet, birçok kez bölgeyi düzene koymak isteğiyle ıslahat teşebbüsünde bulunmuştur. 1854'ten itibaren 1880, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 ve 1914 tarihlerinde ciddi adımlar atılmışsa da Osmanlı Devleti'nin büyük problemlerinin olduğu bu yıllarda yapılanlar da yalnızca iyi niyetli çalışmalar olmaktan öteye geçememiştir.[146]

Bölgedeki yatırımları engelleyen derebeyleri, yalnız Dersim'deki aşiretlerde mevcut değildi. Ermenilerde de derebeyleri vardı.[147] Fakat derebeylik sisteminin en katı şeklini Dersimliler yaşıyordu. Derebeyleri, Osmanlı Devletinin hiç bir devrinde,

---

[144] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s.19

[145] Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 93; Osmanlı Devleti'nin Dersim'e olan ilgisizliğinin kırılmaya başlaması merkezileşme siyasetinin bölgede uygulanmasıyla olmuştur. Bakınız; Güler, **a.g.m**, s. 164

[146] Aydoğan, **a.g.e**, s. 192; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 22; II. Mahmut dönemi yeniliklerine karşı Dersimlilerin direnişi ve Osmanlı kuvvetlerine karşı örgütlenmeleri hakkında bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 155-158; Ayrıca II. Mahmut, Ermeniler lehine doğuda Kürt derebeylerine darbe vurmuş, Ermenileri memnun etmeyi arzulamıştı. Bu durum karşısında Kürtler, Ermenilere karşı savunma durumuna geçmişti. Bkz. Dersimi, **Hatıratım**, s. 38; Tanzimatın Dersim'deki feodal yapıya ve çeteciliğe mani olamadığına dair bkz. Kadri Kemal Kop, "Türkiye ve Kürtler Yahut Doğu Anadolu'ya "Politik" Bir Bakış", **Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)**, Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 168-169

[147] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 59

tamamıyla tedip edilememişlerdi. Bu durumdan daima diğer unsurlar zarar gördü. Hükümet aşiret reislerinin en zararlılarını, Yemen ve Basra gibi uzak bölgelere sürgün etti. Dersim'de kısmi bir sükûn tesis edildi.[148]

1848 yılında Dersim, Erzurum Vilayetine bağlı Hozat'tan idare edilen sancak oldu. Burası 50 haneli bir köy iken, yapılan ıslahatlar neticesinde kışlayı hümayun kuruldu ve 1600 haneli bir kasaba haline getirildi. 1849 yılında Kemah, Gercanis, Kuruçay, Koçgiri ve Maden kazaları Dersim Sancağına ilave edildi. 1850 yılında Erzurum'a bağlı olan Dersim'in, 1851 yılında Harput'a ilhak edildiğini görüyoruz.[149] 1852 yılına gelindiğinde Dersim dâhilinde devlet otoritesi kurulmuş olmakla birlikte, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır. Ancak bölgede isyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır.[150] Bu arada Dersim, bölgedeki Ermeni ihtilalcilerinin sığınağı olmaya devam etmiştir. 1853 yılında, Ermeni ihtilalcilerinden Ropen ve 18 arkadaşı Dersim'e sığınmıştır. Bu kişiler hükümete teslim edilmeyerek, Seyit İbrahim tarafından Rusya'ya verilmiştir. Bu durum bölgedeki aşiretlerin devlete isyan edenlere karşı korunak vazifesi gördüğünün de kanıtı olmuştur. Ayrıca bölgedeki bazı aşiretlerin Ermenilere karşı duyduğu sempatiyi de göstermiştir.[151]

23 Eylül 1854 tarihinde Dersim Sancağından idare olunan Koçgiri aşiretinin meskun olduğu bölge kaza yapılmış ve müdürlüğe aynı aşiretten Diyab Ağa getirilmiştir. Bu yıl içerisinde bir kısım aşiretler Erzincan ve Tercan kazalarına bağlı köylerde eşkıyalıkta bulunmuştur. Ayrıca 1854 senesine ait vergilerini vermemişlerdir. 1855 yılında başlayan Osmanlı-Rus Harbi sırasında doğuya ilerleyen Osmanlı Ordusu, Dersim'e de girerek bölgeyi itaat altına almaya çalışmış, bunda kısmen başarılı da olmuştur. Fakat 1860 tarihine kadar vergi ve asker alma konusunda bir ilerleme

---

[148] 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa, vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş, fakat askere almak hususunda başarı sağlanamamıştı. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 136; Tedib: edeplendirme, terbiye etme, haddini bildirme, cezalandırma anlamlarına gelmektedir. Bakınız; Devellioğlu, **a.g.e**, s. 1229; Dersim'de aşiret fertleri, reisin sülalesinin en küçük ferdine hatta kadınlarına varıncaya kadar saygı gösterip itaat etmeyi görev sayardı. Bu yüzden her hangi bir ağayı sürgüne göndermek fayda sağlamazdı. Zira o ağanın kız evladı dahi olsa babasının sahip olduğu liderliği devam ettirebilirdi. Bakınız. Ramazan Balcı, **Osmanlı'nın Doğu Siyaseti**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 132-133

[149] Mehmet Köçer/ Murat Babuçoğlu/ Cengiz Eroğlu, **Osmanlı Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907)**, Aydan Yayıncılık, Ankara 2009, s. 107; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 129; Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 89; Hüseyin Irmak, "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler", **Herkesin Bildiği Sır Dersim**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 248

[150] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 24-25

[151] Dersimi, **Hatıratım**, s. 47

sağlanamamıştır.[152] Aynı yıl, Dersim'de yol yapmak için, on sene vergi alınmaması teklif edilmiş, bu teşebbüste akim kalmıştır.[153] Aşiretlerin ıslahı ve bölgedeki uygulamalar hakkında devlet merkezine yazılan arzlardan Dersim'deki askeri harekâtlarda mevsim şartlarının da önemli rolü olduğunu görmekteyiz.

1860'dan sonra ise Dersim'de sırasıyla Şah Hüseyin, Gülabi, Mansur ve Şeyh Süleyman gibi reisler etkin oldular. 1863 senesine kadar Dersim'e hâkim olan derebeyi Hüseyin,[154] vergi vermeyi reddedip yakın il ve ilçelere yönelik olarak talan hareketleri yapınca, Vidin'e sürgüne gönderilmiştir. Yerine oğlu Ali Bey geçirilmiştir.[155] Hüseyin Bey, sürgünden kaçmış ve tekrar Dersim'e gelmiştir.[156] Fakat kendisinin ve ailesinin Dersimliler üzerinde nüfuzu kırılmaya başlamış ve oğlu Ali Bey, Dersimlilerin kendi nüfuzları aleyhine başlayan hareketlerini durdurmakta başarılı olamamıştır.[157] Hüseyin Bey, kısa bir süre sonrada ölmüştür.[158] 1874 yılında hükümet Dersim'e bir sefer düzenlemiş ve bölgedeki otoritesini sağlamlaştırmıştır. Aşiretler ile oldukça zorlu bir mücadele sonrasında Mazgirt, Kızılkilise vb. şehirlere devlet görevlileri yerleştirilmiş, fakat ana şehirler dışında kaymakamların otoritesi çok genişletilememiştir.[159] 1875 yılı ise Ali Bey'in yeğeni Hüseyin Bey'in[160] Pülümür'e, Gülabi Bey'in ise Mazgirt'e kaymakam olarak tayin edildiği senedir. Bu dönemde ağa ve şeyhlerden bölgedeki idari memurluklara atama yapılması Dersim'de hükümet tarafından planlanan ıslahat programlarının uygulanması hususunda zorluklar çıkmasını sağlamıştır. Bu durum ayrıca tedip hareketlerini de etkilemiştir. Bölge kökenli kaymakamlar, mutasarrıflar ve memurlar, bu hareketleri önlemeye veya geçiştirmeye çalışmışlardır.[161] Bunun üzerine bölgedeki yerel iktidar otoriteleri arasındaki kavgaları ve çevre illere karşı yapılan talan

---

[152] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim,** s. 24-25; Yeritsyan, **a.g.e**, s. 157
[153] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2, Bu bilginin yazarı belli değildir.
[154] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim,** s. 18, 24-25
[155] Ertuğrul Danık, "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", **Birikim Dergisi**, sayı: 98, İstanbul 1997, s. 45
[156] Osmanlı Hükümeti, Dersim ve Doğu'daki aşiret reislerinin çıkardığı karmaşaya bir son vermek amacıyla bölgede kalıcı bir düzen kurmayı hedefledi. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla da 1863-1864 yılları arasında kapsamlı bir projeyi uygulamaya geçirdi. Dersim'i de içine alan Anadolu kıtasını tümüyle ıslah etmek üzere Fırka-i Islahiye adında özel bir kuvvet oluşturdu. Fakat Eflak ve Boğdan'da karışıklıkların çıkması üzerine ıslahat çalışmaları yarım kaldı. Bölgeye gönderilmiş olan Fırka-i Islahiye'nin bir kaç taburu Balkanlara sevk edilmek üzere geri çekildi. Böylece Osmanlı Hükümeti Dersim'i de içine alan Doğu ıslahından vazgeçmek zorunda kaldı. Bakınız. Tuncay Öğün, **Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 381-382; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 18
[157] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 154, Antranik, Ali Beg'in Osmanlıya tabi olmayı kabul ettiğini ne varki Dersimliler üzerindeki otoritesini yitirdiğini ve aile konağına dönerek yalnız yaşayan bir beg haline geldiğini, bunun yanında isyan etmeye devam eden iki-üç bin civarında Dersimlinin de yakalanarak Trabzon üzerinden İstanbul'a sevk edildiğini yazar. Daha fazla bilgi için bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 159
[158] Danık, "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", **Birikim Dergisi**, s. 45
[159] **BOA, HR.SYS, 84/2**
[160] Danık, "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", **Birikim Dergisi**, s. 46
[161] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 18

hareketlerini yatıştırmaya yönelik olarak Ahmet Muhtar Paşa harekete geçmiştir. Onun yönlendirmesiyle Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey, Dersim aşiret reislerini Erzurum'da toplantıya davet etmiştir. Bu toplantıya Hüseyin ve Gülabi Beyler katılmışlardır. Toplantıda merkezin güvenlik konusundaki önerilerine Gülabi Bey olumlu yaklaşmıştır. Dersim'e döndüğünde öneriler doğrultusunda çalışmaya başlayan Gülabi Bey, bir süre sonra öldürülmüştür. Girişimlerin olumsuz sonuç vermesi ve yaşanan sıkıntıların devam etmesi üzerine, 1861-1865 yıllarında Erzincan Ordu Müşiri olan Mehmet Derviş Paşa, Dersim'e tedip harekâtı düzenlemiştir. [162] Fakat bu harekat kışın başlaması üzerine tamamlanamamıştır. [163] 1860-1877 yılları arasında ise Osmanlı yönetimi Hozat ve Mazgirt'te birer kışla yaptırmış, bu kışlalarla Dersim'e nüfuz etmek istemiştir. Fakat bu duruma en büyük tepkiyi yine Osmanlı yönetiminin bu bölgeye memur olarak atadığı kaymakam unvanını taşıyan kişiler göstermiştir. Dersimli aşiret reisleri, nüfuz ve güçlerinin zayıflayacağı endişesiyle Osmanlı'nın girişimlerini engellemeye çalışmışlardır. [164] 1875 yılında redif taburuna asker verilmesi için yapılan teklifi Dersimliler cevapsız bırakmıştır.[165] Dersimlilerin bu tavırları Rusların da dikkatinden kaçmamıştır. 1877 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nın öncesinde Kafkas Rus Erkân-ı Harbiyesi, savaş sırasında Dersim ve Kuzuçan Kızılbaşlarının Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyeceği istihbaratını almış, aşiretlerin savaşın daha ilk günlerinde Rusların hesabına çalışacaklarını ön görmüşlerdir. Bundan dolayı Ruslar, galip gelmeleri durumunda ve bilhassa Erzurum işgal edildikten sonra, Dersimlilerin kendileri hesabına harekete geçeceklerini düşünmüştür. Osmanlı idarecileri buna karşı, Dersimlilerin iç işlerine karışmayarak geleneksel alışkanlıklarıyla baş başa bırakmıştır. Bu tutum Dersim ve Kuzuçanlıların Osmanlı ordusuna yardım etmesi için alınmıştır. Osmanlı idarecilerini tedirgin eden husus, 15.000 kadar Dersimli milis kuvvetinin Ruslara yardım etmesi durumunda Rus ordusunun ulaşım emniyetinin sağlanacağı öngörüsüdür.[166]

Beklendiği gibi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca Dersimliler, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kendilerinden istediği on bin milislik yardım teklifini kabul etmemişlerdir. Aksine Ruslara yardım vadetmişlerdir.[167] Osmanlı topraklarında bulunan

[162] Danık, "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", **Birikim Dergisi**, s. 46
[163] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 93
[164] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 26
[165] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2
[166] **D.V.J.U.K.D.R**., s. 157-158
[167] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 26; Dersimlilerin 1877-1878 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslara yardımları konusunun yer aldığı "Kürtler ve Emperyalizm" adındaki makale Bütün Birlik

Rus ajanlarının faaliyetleri sonucunda Mazgirt kaymakamı Nafiz Bey ve reislerden Munzur Bey, Erzurum'a giderek Rus konsolosuna "Muharebe olursa Dersim'in yardım edebileceğini" söylemiştir. Bunun üzerine savaşın ilk günlerinde Ruslar, Dersim aşiretleriyle ilgilenmeye ve onları kendi yanlarına çekmeye büyük bir önem vermişlerdir. Dersim aşiretleri üzerinde özel araştırmalar yapan gizli Rus askeri memurları savaş sırasında bu unsurlardan nasıl yararlanabileceklerinin planlarını geliştirmişlerdir. Bununla birlikte bu aşiretler Dersim'in bazı bölgelerindeki kaleleri işgal ederek hükümet kuvvetlerine karşı faaliyetlerini arttırmışlardır. Ayrıca Mazgirt ve Hozat'ta Osmanlı askerlerinin boşalttığı kışlaları yakmışlar,[168] bölgede bulunan Ermenilere karşı da saldırılar gerçekleştirmişlerdir.[169]

Bu durum karşısında Dersimlilerin saldırgan hareketlerini cezalandırmak için 1878 yılında Kürt İsmail Paşa, Dersim merkezine gönderilmiştir. İsmail Paşa, ilk olarak Hozat yakınlarındaki Bahtiyarlı aşiretini itaat etmeye davet etmiştir. Fakat Bahtiyarlılar bu daveti reddetmekle kalmamış, aynı zamanda Hozat'ı kuşatmışlardır. Bunun üzerine harekete geçen Kürt İsmail Paşa bu kuşatmayı ortadan kaldırmıştır. Dersimliler bu sefer Kelkit-Bayburt sınırına kadar Erzincan mıntıkasını nüfuzları altına almak için Erzincan'a saldırmıştır.[170] Rusya ile yapılan savaş devam ettiğinden, Osmanlı ordusu bu saldırı karşısında zor durumda kalmıştır. Dersimli aşiretler devletin düştüğü zafiyetten yararlanarak bazı isteklerde bulunmuşlar, reisleri af edilir ve serbest bırakılırsa, silahlarını Rus ordusu aleyhine kullanacaklarını, aksi takdirde hükümete karşı isyana devam edeceklerini söylemişlerdir. Hükümet yetkilileri bu istekleri kabule mecbur kalarak, reislerin sağ kalanlarını affetmiş, ardından Dersim'e göndermiştir. Bu reisler

---

Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan Byulleten Pressı Srednego Vostoka (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisinin 1932 yılının 13-14 nolu sayısında basılmıştır. Bu makalenin yazarı Kürdoğlu'dur. Daha fazla bilgi için bakınız. Mehmet Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 404-450; **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2; Antranik, Hüseyin Bey'in Osmanlı Sultanına asker ve vergi konusunda bazı koşullar ileri sürdüğünü belirtir. Antranik'e göre; Hüseyin Bey, "Biz savaş için vergi ödemeyiz, askeri de bir şartla veririz. Dersimli kuvvetler arasına hiçbir yabancı asker veya komutan katılmayacak. Dersim'in ayrı ordusu olacak ve emir komutası bende olacak." demiştir. Antranik, Sultanın istemeyerek de olsa koşulları kabul ettiğini fakat Hüseyin Bey'in dışındaki Dersimlilerin ise buna yanaşmadığını da yazar. Fakat bu ifadeleriyle çelişen Antranik, eserinin başka bir yerinde Kuzuçan'dan 10.000 kadar asker de toplandığını söyler. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 160-161

[168] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 26-27

[169] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 157

[170] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 95, Bu dönemde Dersimliler, güçlerini gruplara bölerek Dersim'in Osmanlı'ya bağlanan bölgelerinde isyanlar çıkarmaya devam ettiler. Osmanlı Devleti'ne görünüşte tabi olan aşiretlerde bu isyana katıldılar. Bu çeteci gruplar öylesine gözü kara idi ki, sık sık Hozat, Pah ve Kızılkilise'ye saldırıyorlardı. Osmanlı görevlilerini kılıçtan geçiriyor, bütün kışlaları, cephanelikleri, genelde devlet mallarını talan ediyorlardı. Osmanlı yönetimi ise onca kuvvetine rağmen bu çeteleri püskürtmekte başarılı olamadı. Zira bu askerler, izole bir halde yalnızca şehirleri mesken tutmuşlardı. Daha fazla bilgi için bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 167; Bu isyanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Türk Ordusunu ciddi olarak zor durumda bırakmıştır; Bahtiyarlı aşireti, Çemişgezek yakınında 30 kadar köyde yerleşikti. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 571

Dersim'e geri dönünce, intikam almaya kalkışmışlar, isyan eskisinden daha geniş bir alana yayılmıştır.[171] Bölgeye Ali Şefik Paşa'nın başkanlığında ıslahat heyeti gönderilmiş, fakat heyet Dersimliler tarafından silahları alınarak esir edilmiştir.[172] Bunun üzerine ıslahatın icrasına, Derviş Müşir Paşa görevlendirilmiştir. Derviş Paşa isyanı bastırma faaliyetlerine hemen girişmiştir. Asilerin, Erzurum, Mamuretülaziz, Malatya ve Erzincan çevresine kadar bütün bölgeye yayılan saldırılara karşı[173] önlemler almıştır. Bu tavır karşısında Ovacık ve Çarsancak aşiret reislerinin bir kısmı çeşitli unvan ve nişanlar alarak Hamidiye Alaylarına kaydolmuştur.[174]

Bu sırada Dersimlilerle Ermeniler arasındaki arazi kavgaları da bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bu çatışmanın bir sonucu olarak Dersim'deki Ermeniler 1880-1890 yılları arasında büyük bir göç yaşadı. Topraklarını, evlerini, kiliselerini ve manastırlarını Kızılbaşlara terk ettiler. Kızılbaşlar, Dersim'in çeşitli kasabalarına yerleştiler.[175] Zaten bu tarihten öncede Dersim ve Çarsancak bölgelerinde manastırlar terk edilmiş ve sahipsiz duruma gelmişti. Bölgeyi gezen Ermeni Rahip Boğos Natanyan bu durumu belirtir ve manastırların eski bakımlı haline getirilmesinin zor olmaması gerektiğini vurgular.[176] Bu durum bize 1880 yılından önce de Ermenilerin artık eskisi kadar dini mekânlarına gelmediklerini hatta bazı Ermeni aşiretlerinin göç etmenin yanında din değiştirerek Alevi kimliğini benimsemiş olduklarını da göstermektedir.

Dersim'de hükümetin nüfuzu 1880 tarihinde "Vilayet" haline getirilmesiyle arttı. 1888 yılında merkez Hozat olmak üzere, Ovacık, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Pertek, Kuzuçan, Kızılkilise ve Pah, Mamuretülaziz (Harput) vilayetinin bir sancağı haline dönüştürüldü. Dersim bir sancak olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu durumunu devam ettirdi.[177] 1891 yılına gelindiğinde Dersim'in merkezinde

---

[171] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 136

[172] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 95

[173] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 137; Bu dönemde Dersim'deki aşiret reislerine çeşitli heyetler gönderildi. Devlete itaat etmeleri koşuluyla, bol miktarda silah, nişan, unvan ve makam sözü verildi. Aşiret reislerinin bir kısmı Sultan Abdülhamid'in önerilerini reddetti. Bir kısım aşiret reisleri ise, önerileri kabul etti. İtaatkar görünen aşiret reislerine, gayet iyi silahlar verildi. Fakat bu reisler, silahları alınca tekrar çetelerini toplayarak, çevredeki köy ve kasabalara saldırdı. İnsanlar kılıçtan geçirilerek, köy ve kasabalar ateşe verildi. Antranik, Sultan II. Abdülhamid'in bu durum karşısında hem şaşırdığını hem de öfkelendiğini yazmaktadır. Bu ihanet karşısında Sultan, birkaç tabur asker ve 8-10 dağ topunu uhdesine verdiği Fazlı Ferik ve Derviş Müşir Paşaları, Dersimlileri dize getirmek üzere görevlendirdi. Daha fazla bilgi için bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 168-169; Moskova'daki Sovyet Bilimler Akademisi'nde akademisyen olan Halfin, isyanın sebebini vergilere bağlamaktadır. Bakınız. N.A. Halfin, **19.yy'da Kürdistan Üzerine Mücadele**, Çevirenin adı bulunmamaktadır, Komal Yayınları, Ankara 1976, s. 99

[174] Yeritsyan, **a.g.e**, s. 170

[175] Molyneux-Seel, **a.g.m**, s. 68; **BOA, HR.SYS, 84/2**

[176] Natanyan, **Palu-Harput 1878,** s. 88

[177] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 18-19; Bu dönemde devlet otoritesini tanımış olan yerlerin yöneticileri Dersim etrafındaki vilayetlere bağlandı. Örneğin Tercan ve Kuzuçan, Erzincan Mutasarrıflığına (Erzurum Vilayeti) bağlandı. Hozat vilayetlikten mutasarrıflığa indirildi ve Harput Vilayetine bağlandı.

750 talebeli 9 ilk mektep, 170 talebeli 6 medrese vardı. Bu talebelere her sene entari, kuşak, fes ve günlük buğday ekmeği verilirdi.[178] 1893-1905 yılları arasında Dersim'de karışıklıklar devam etti. Dersim çevresinde 1894-1896 yılları arasında Ermeni fedaileri özellikle Kiğı dağlarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulundular. Bu eşkıyalardan zarar gören Dersim'in etrafındaki birçok kasaba ve şehir halkı, Osmanlı hükümetine saldırıya uğradıklarını bildirdiler. Bunun üzerine 1896 yılında Müşir Zeki Paşa, olayları bastırmak için hükümet tarafından görevlendirildi. Zeki Paşa birtakım köklü tedbirler aldı ve durumu bir raporla hükümete aktardı.[179] Düşünülen tedip ve ıslahat projesine Şakir Paşa'da katkıda bulundu.[180] Şakir Paşa, bu meselenin köklü çözümü için askeri tedbirler yanında, esas olarak Dersim ahalisinin eğitilerek cehaletten kurtarılması gibi tedbirlerin alınması gerektiğini Babıali'ye bildirdi.[181] Zeki Paşa'nın bölgede yaptığı faaliyetler arasında birçok aşiret liderinin çocuklarının İstanbul'da özel olarak kurulan aşiret mekteplerine gönderilmesi de bulunmaktaydı. Bu mekteplerden mezun olanlar, yaver veya yüzbaşı rütbeleri ile orduda görev aldılar. Zeki Paşa, Dersim'e özel hediyeler göndermeyi, aşiret liderlerini Erzincan'a davet ederek gönüllerini almayı da ihmal etmedi.[182] Bunun yanında muktedir bir kumandanın idaresi altında 25 taburluk bir kuvvetle tedip hareketlerinin yapılması ve aşiretlerin birliğinin kırılması düşünüldü. Ayrıca muhalefet edenlerin Yemen ve Trablus'a sürgün edilmesi ve kaymakamlık vazifesine askerlerin getirilmesi kararlaştırıldı. Zeki Paşa, Ermeni meselesini düşündüğü için sonradan bu planından vazgeçti.[183] Dersim'de 1905 yılı içerisinde de birtakım karışıklıklar meydana geldi. Suç işleyenlerin cezalandırılmaları zorunluluğu hissedildi. Küçük çapta bir askeri harekat tertip edildi. Fakat geniş çapta yapılması planlanan harekattan Harput valisinin isteği üzerine vazgeçildi.[184] Dersimliler bu arada bölgede

---

Kaymakamlarca yönetilen Pah, Mazgirt, Kızılkilise, Peri ve Çemişgezek, Hozat Mutasarrıflığının yönetimine verildi. Bu kasabalardan uzak kalmış Dersim'in doğusundaki bazı köyler ise Kiğı kaymakamlığının idaresi altına girdi. Bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 168

[178] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2.

[179] Çarsancak'a saldıran Dersimli eşkıyalardan dördünün öldürülmesi üzerine intikam alma amacıyla 500 eşkıya bölgeye geldi. Bunun üzerine eşkıyanın zarar verebileceği köylere asker yerleştirildi. Eşkıyanın bölgede bulunan askerlere saldırması üzerine bir teğmen ve bir zaptiye şehit oldu. Bir yüzbaşı ve on asker yaralandı. İki zaptiye kayboldu. Askerlere saldıran eşkıyanın içerisinde 60 kadar Ermeni olduğu tespit edildi. Bkz. **BOA, A.MKT.MHM, 658/3**; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 29, Dersimi, **Hatıratım**, s. 48

[180] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2.

[181] Mamuretülaziz Valisi Rauf Paşa, Şakir Paşa'nın Dersim ile ilgili ıslahat düşüncelerinin kazada tatbikinin mümkün olmasına rağmen, burada meydana gelen Ermeni olayları sebebiyle ziraatin sekteye uğradığını, kazaya bağlı 360 köyden en verimlileri olan 60 köyde bu nedenle istenilen neticenin alınamayacağını düşünüyordu. Bkz. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899),** Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 133,193-194

[182] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 95

[183] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2

[184] Naşit Hakkı Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 153; 30 Ağustos 1905 tarihinde Munzur Suyu'nun ötesine sürülmüş olan Dersim eşkıyası reisleri takım takım gelerek teslim oldular. Bu aşiret reisleri az mikdarda silah ve çalınan eşyayı da geri iade ettiler. Fakat etraftan gasb edilen hayvanların büyük

var olan sükûnetten ve hükümetin gösterdiği hoşgörüden faydalanarak, nüfuz alanlarını genişletmek, Mamuretülaziz ve Malatya yöresini nüfuzları altına almak istiyorlardı. [185] 1906 yılının Şubat ayında Dersim'de geniş çaplı yağmalamalar görüldü. Fakat yağmalamalara karşı önlem alınamadığından eşkıyanın cüreti daha da arttı. Öyleki liva nüfusunun tahriri için gereken çalışma yapılamadığı gibi, eşkıyanın engellemesi ve kış şartları nedeniyle oluşturulan tahrir komisyonları köylere gidemedi. Bunun üzerine tahririn ilkbahara tehiri gerekli görüldü. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, 7 Mart 1906 tarihinde Umur-ı Erkan-ı Harbiye Dairesine çektiği telgrafta Dersim aşiretlerinden yağma ve isyanda ileri giden 6 aşiretin tenkilinin ve Dersim eşkıyasının tecavüzlerini engellemek için 6 tabur daha asker ilavesiyle mevcut kuvvetin 8 tabura ulaşması gerektiğini belirtti. Ayrıca bölgenin uygarlaşmasına uygun mektepler, yollar açılmasını ve ahalinin ticaret ve ziraata alıştırılmalarını, münasip mahallerde kışla ve karakollar inşasının önemini vurguladı. 10 Mart'a gelindiğinde Kemah ahalisi eşkıyaların saldırılarının durmaması üzerine Mamuretülaziz'deki yetkililere çektikleri telgrafta "Mallarımızı itlaf ile köylerimizi harabeye çeviren Dersim ekradının tecavüzlerinden kurtarılmamızı istiyoruz. Tedbir alınmaması halinde umumen hicret edeceğiz" dediler ve ıslahatların bir an önce başlamasını istediler. Bunun üzerine Dahiliye Vekaleti Sadarete yazdığı yazı ile eşkıyanın tedib edilmesinin gerekli olduğunu bildirdi. Eğer bu gerçekleşmez ise başka mahale nakledilmelerinin talep etti.[186]

---

kısmı geri iade edilmedi. Bunun üzerine eşkıyanın üzerlerine üç koldan askeri harekat yapıldı. Bu harekat sonucunda eşkıyadan on beş kişi öldürüldü ve yüz hayvan ele geçirildi. Bkz. **BOA, DH.MKT, 1287/13**

[185] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 95

[186] 1906 yılının Ocak ayında Dersim Kürt eşkıyasının Erzincan, Kemah, Eğin, Çemişkezek ve çevresindeki tecavüzlerinin önlenmesi ve gasp edilen mallarının geri alınması için halk defalarca başvuruda bulundu. Bunun üzerine Ovacık'a davet edilen aşiretlerden icabet edenlerle bir araya gelindi ve kendilerine nasihat edildi. Yıllardır Kürt eşkıyasının saldırılarından muzdarip olan halkın talebi üzerine hazırlanan defterlerde yazılan yağma mallarını geri almak üzere görevli memurlar ağalarla beraber gittiler. Geri alınan yağma mallarının listesi 3 kıta telgrafla arz olundu. 1615 ağnam ve kedi, 137 öküz ve inek, 22 ester ve bargir, 162 parçada 18.270 kuruş kıymetli nakit ve eşya sahiplerine teslim edildi. Belgede bulunan "Dersim'in minelkadim-i malum ve müsellim olan ahval-i seyyiesinden ..." cümlesiyle Dersim'in adeta suçla özdeşleştiği belirtilmektedir. Yine Kürt eşkiyasının kötü ahvallerinin alışılmış bir durum olduğuna değinilmektedir. 6 Ocak 1906 tarihinde ise Dersim eşkiyasının tecavüzlerinin önlenmesi ve yağmaladığı malların geri alınması için Dersim ve Erzincan mutasarrıfları birleştiler ve harekete geçtiler. Eşkiyadan bir kısım mallar geri alındı. Geri alınan mallar az olsa da bu icraatın üzerlerinde olumlu tesiri oldu. Ancak baharla birlikte tedib ve tenkile devam edilmezse eşkiya şımaracak, cesaretlenecekti. Devamlı bir ıslahatın icra edilmesi gerekliydi. Dersim'de ıslahat uzun zamandan beri tahakkuk etmişti. Fakat Dersim'de söz konusu olan bu duruma rağmen hükümet gereken icraatı yapamamıştı. Baharın gelişiyle beraber yeterli miktarda kuvvetle tenkil ve tedib hareketine devam edilmeli, eşkiyanın yağmaladığı mallar geri alınmalıydı. Şubat ayında Ovacık'ta toplanan Dersim ve Erzincan mutasarrıfları ile Nizamiye 74. Alayın Miralayı Abdülfaik Bey'in yağmalanan malların geri alınması için yapılan teşebbüsleri ihtiva eden mazbatası sadarete gönderilmişti. Gasp edilen malların az bir kısmı geri alınabilmişti, zaman darlığı nedeniyle istenen sonuç elde edilememişse de halkın gözünde hükümetin itibarı artmıştı. Yollar inşası ve ahalinin cehaletten kurtarılması için mektepler açılması gerekmekteydi. İşe tedbir-i tenkiliyeden başlanmalıydı. Bakınız. **BOA, ŞD, 1490/2**; Miralay; günümüzde Albay rütbesine denk gelen bir rütbedir. Bakınız. İhsan Ilgar, "Harb Tarihi, Tarih Boyunca Türk Ordusu", **Ordu Dergisi Özel Nato Nüshası**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, sayı 181, İstanbul 1957, s. 12; Tenkil: uzaklaştırma, örnek olacak bir ceza verme ve tepeleme anlamı taşımaktadır. Bkz. Devellioğlu, **a.g.e,** s. 1258

Ağustos ayına gelindiğinde Dersim'in Mazgirt, Kızılkilise ve Çarsancak taraflarında hükümete karşı tekrar isyan başladı. Bölgede tahrip ve yağmalamalar oldu. Güvenliğin sağlanması için Gümüşhane ve Kelkit redif taburları Dersim'e sevk edildi. Yağmalamalara katılanlardan tespit edilenler tutuklandı.[187]

2.3. 1907 Dersim İsyanı

1907 senesi mayısında havalar açılıp dağlar ve dereler geçit verince, itaatkar ahaliye karşı bazı aşiretler tarafından saldırılar tekrar başladı. Kızılkilise kazası sınırları içindeki Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş, iki bin kişi ile Kiğı köylerini bastı. Bunun yanında Hozat'ın Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Resik aşiretlerinin de Kemah ve Çemişgezek köylerine akınlar yaptığı görüldü. Aşiretlerin akınlarda ele geçirdikleri hayvan ve eşyaları gasp etmesi, köyleri yakması ve müdafaada bulunanları da öldürmesi üzerine bu baskınlardan kurtulmak isteyen bölge ahalisi şehirlere göç etmeye başladı. Nihayet hükümet, diğer aşiretlere de ibret olması için, bu üç aşiretin cezalandırılmasına karar verdi. Bu durum karşısında askeri ve mülki makamlar ile saray arasında devam eden uzun yazışmalardan sonra nihayet 14 Ekim 1907 yılı Pazartesi günü Harput redif tugayı komutanı Neşet Paşa komutasında Dersim bölgesine harekât başlatıldı. Bu arada mevcut askeri birlikler takviye edildi ve 5 nizamiye taburuna iki top verildi. Bu harekâtta Neşet Paşa, Dersim'deki nizamiye kuvvetlerinden yararlandı. Paşa, harekâtın birinci günü eşkıyanın merkezi olan Amutka köyünü ve civar tepeleri ele geçirdi.

Harekâtın devam ettiği günlerde eşkıyaya Karaballı ve Ferhat Uşağı aşiretleri de yardım için katılmışlarsa da tedip hareketinin şiddeti karşısında tutunamayarak dağınık bir halde Hozat'ın batısında Ali Boğazı ve Tafar deresinin iki tarafındaki sarp araziye ve buradaki mağaralara sığınmaya mecbur kaldılar. Arazinin elverişli olmaması ve bilhassa aralıksız kar yağışından geçit ve yolların kapanması harekâtın devam ettirilmesini zorlaştırıyordu. Esasen harekât kısmen de olsa amacına ulaşmıştı. İsyan eden ve etrafa zarar veren üç aşiret diğer aşiretlerin ayaklanmasına meydan vermeden dağıtıldı. Bunun

[187] **BOA, BEO, 3353/251473**; Bu olaylar sırasında cinayet işleyen ekrad ve reislere gözcülük etmek suretiyle yardım ettikleri tespit edilen Dersim'in Çarsancak kazasının Zeri köyünden Alanlı aşiretinden Hüseyinoğlu Hıdır'ın, Elaziz Divanı Harbi Örfisi tarafından 15 sene müddetle küreğe konulmasına karar verildi. **BOA, DUİT, 172/48**, Zeri köyü günümüzde Tunceli ilinin Mazgirt ilçesinin Akpazar bucağına bağlıdır. İsmi değiştirilmiş olup günümüzde Şavkın olarak adlandırılmaktadır. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 787

sonucunda harekâta son verilerek, ordu Hozat'a geri döndü. Aynı zamanda Neşet Paşa, Dersim Komutanı vazifesiyle Hozat'ta görevlendirildi.[188]

1907 yılındaki askeri harekât, mevsim ve tabiatın zorlukları dolayısıyla tam manasıyla istenildiği şekilde bitirilemediğinden, bu durum Dersim aşiretlerini daha çok cesaretlendirmişti. Ayrıca Koç Uşağı reislerinden Halil Ağa'nın oğlunun tutuklaması, aşiretlerin erzak ve hayvanlarının hükümet tarafından müsadere edilmesi, Dersim'e buğday girmesinin engellenmesi gibi tedbirler aşiretleri tekrar isyan hazırlığına sevk etti.[189] Aşiretler, askeri harekâtın intikamını almak için aralarında yeni bir ittifak kurdular. Bu yeni isyan hareketinde lazım olan silah ve cephaneyi yurt dışından temin etmek için Ermenilerden yardım aldılar. Dersimlilerin 1908 yılı baharında çeşitli karakol ve kışlalara hücum edecekleri ve köyleri yağma ederek isyan çıkaracakları askeri makamlarca haber alınmıştı. Bölgeden gelen istihbarat da bunu teyit etmişti. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, dışarıdan silah ve cephane tedariki konusunda yardımlarını esirgemeyen Ermenilerin fiili olarak da Dersimlilere katılmaları durumunda, Osmanlı Devleti'nin dış tesirlere daha açık kalacağını düşünüyordu. Bunun yanında sarp olan Dersim bölgesinin de Ermeni fesat ocağı haline geleceğini ileri sürerek Dersim isyanının 1908 yılı içerisinde kökünden halledilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu isyanın bastırılabilmesi için de Dersim'de bulunan dört nizamiye taburundan, mevcutları az olan ikisinin takviyesi ve bunlara ilave olarak da 2 nizamiye, 12 redif taburu, bir süvari alayı ve üç batarya ilavesi gerektiğini düşünüyordu. Zeki Paşa ayrıca oluşturulacak olan tedip kuvvetinin Neşet Paşa'nın emir ve komutasına verilmesini istiyordu. Bu isteğini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye teklif etti. Bu teklif uygun görüldü ve mali yönüne ilişkin kısımları hakkında Maliye Nezaretine tebligat yapılmak üzere Seraskerlikten Babıali'ye yazı yazıldı.

Zeki Paşa, Dersim civarındaki Tokat, Yenihan, Niksar, Zile, Harput, Arapkir, Tercan ve Palu taburlarının altışar yüz mevcutla silah altına alınmalarını ve Karahisar redif tugayından olup Erzurum'da silah altında bulunan Karahisar, Hamidiye, Koçhisar ve Malatya redif taburlarının da tedip için tahsis edilmelerini istiyordu. Ayrıca bunlara iki nizamiye taburu ile bir nizamiye süvari veya bir hafif süvari alayının katılmasını da teklif etti. Zeki Paşa'nın tedip harekatının yapılması hususundaki istekli tavrına rağmen,

[188] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 137-138; Burhan Özkök, **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 7-8
[189] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 30

oluşturulacak kuvvetin teşkili için para temini, tedip hareketinin ülke dışında oluşturacağı siyasi tesir, tedibin ne derecede olacağı ve toplanması teklif edilen kuvvetin kâfi gelip gelmeyeceği gibi konular devlet kurumları arasında sonuç alınamayan yazışmaların ve tartışmaların kapısını açtı. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın tenkil hareketinin kesin sonuca erdirilmesini istemesine karşı Elaziz Valisi de başlangıçta aşiretlerin tecavüzlerine mani olacak tedbirlerin alınmasının yeterli olacağını, zaruret hali olursa tedip hareketine girişilmesini istiyordu. Bu fikirler karşısında Babıali ve Dahiliye Nezareti kararsızdı. Hiçbir takviye kuvvet almayan tedip kuvvetleri komutanı Neşet Paşa, Hozat'a hiç olmazsa iki nizamiye taburunun gönderilmesini ve Kızılkilise'deki iki bölüğün hemen takviye edilmesini ordudan ısrarla istedi. Bu yazışmalar olurken Dersim'de durum gergindi. Değişik yerlere inşa edilmiş olan karakolların zaman zaman eşkıya tarafından gözetlendiği görülmekteydi. Bu durumdan dolayı Dersim'in en zayıf halkası görülen Kızılkilise'deki iki askeri bölük Malatya'daki redif taburu ile takviye edildi.[190]

[190] Özkök, **a.g.e**, s. 8-9

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. MEŞRUTİYET İLANI SONRASI DERSİM

1.1. İdari Yapılanmada Değişim ve Aşiretlere Etkileri

Dersim, Osmanlı Devleti'nin kontrol etmekte ve asayişi sağlamada problemle karşılaştığı bölgelerden biriydi. Bölgedeki sorunların çeşitliliği, doğru şekilde analiz yapılmaması ve çözüm yolu olarak "idare-i maslahat" [191] prensibinin görülmesi meselenin daha da çetrefil bir hal almasına yol açmıştı.

İsyanların sebepleri çeşitliydi. Aşiretlerin devletin Sünni karakterine soğuk bakmasının yanı sıra bölgedeki memurların yolsuzlukları, coğrafi şartların zorluğundan dolayı devlet otoritesinin tesis edilememesi, memurlara yeterli maaş verilememesi, maaş ödemelerinin vergi tahsilatına bağlı bulunması, vergi yolsuzlukları, jandarma sistemindeki aksaklıklar, yabancı tahriki ve süregelen sıkıyönetimden bazı mülki memurların çıkar sağlaması gibi [192] sebepler bölgedeki karışıklıkların ana nedenleri arasında yer alıyordu.

Meşrutiyetin ilanı, idare-i maslahat yaklaşımının değişmesini beraberinde getirdi. Başlangıçta Dersimli aşiretler yeni rejimin destekçisi oldular. Zira meşrutiyetin getirdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet vaat eden sloganlar sayesinde Dersimliler kimliklerini açık bir şekilde ortaya koymaya başladılar. Yeni rejimin kurulmasına katkıda bulunmayı arzuladılar. Hatta meşrutiyet ile beraber Türkçe konuşan Aleviler arasında köy okullarının inşası gibi faaliyetler hız kazandı.[193] Fakat çok geçmeden hükümetin merkezileşme çalışmaları ve İkinci Meşrutiyet'le birlikte inşa edilen yeni devlet sistemi, bölgede rahatsızlık oluşturdu. Ağalar, beyler ve dedelerle temsil edilen aşiretler, yeni oluşan durumu kabul etmek istemediler. Zira, yeni rejim onların

[191] İdare-i Maslahat; Bir işi iyi kötü yoluna koyma, bir işi şöyle böyle görme anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Devellioğlu, **a.g.e**, s. 471

[192] Dersim hakkında eskiden beri süre gelen olumsuz imaj memurların çoğunluğunu halkın cehaletinden faydalanarak şahsi menfaat elde etmeye sevk ediyordu. Bölgeye gönderilen memurların kalitesiz oluşu ve adaletsiz davranmaları da halk ile devlet arasında iletişim kurulmasını zorlaştırıyordu. Mahkemeler de kişilerin etkisinde kalıyor, halkın adaletten ümidini kesmesine yol açıyordu. Daha fazla bilgi için bakınız. Balcı, **a.g.e**, s. 134-142

[193] Harput'ta bulunan misyonerler meşrutiyetin ilanından sonra Dersim'e seyahatin güvenli olduğunu söylüyorlardı. 1908 yazında hükümet Dersim aşiretlerine karşı gönderilen askeri taburları geri çektikten sonra onların yerine bölgeye nutuk çeken hevesli gençleri gönderdi. Ayrıca aşiretler eskiden kalma çakmaklı tüfekleri hükümete teslim ettiler ancak modern silahları teslim etmeyerek sakladılar. Meşrutiyet ile beraber ülkede meydana gelen değişime büyük bir ilgi vardı. Meşrutiyet Dersim'de ülkenin başka kesimlerinde olduğundan daha fazla ilgi gördü ve bölgede değişiklik meydana getirdi. Dersim'de koruma olmaksızın gezmek mümkün değilken rutin hale geldi. Bölgedeki bazı kişiler İttihat ve Terakkiye üye oldular ve devlette önemli görevlere getirildiler. Bunlardan biri de Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'di. Bkz. Hans-Lukas Kieser, **Iskalanmış Barış (Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938),** İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 555-557

hakimiyet alanına el uzatmakla kalmadı, onları zapturapt altına almaya da başladı. Meşrutiyet öncesinde devletin otoritesini temsil eden vergi, askerlik ve adaletin hakim kılınması prensibi yeterli derecede sağlanamıyordu. Meşrutiyetle beraber vergi, askerlik gibi yükümlülükler ile adalet mekanizmasının işler hale getirilmeye çalışılması, köprü ve yol yapımı gibi müdahaleler devletin bölgede hakimiyetini arttırması anlamına geliyordu.

Devletin hakimiyet alanını genişletmek için yaptığı müdahaleler üzerine bölgede irili ufaklı onlarca başkaldırı eylemi yaşanmaya başladı. Bu isyanların temelinde ağa ve seyitin konumunu yitirme endişesinin yanında kültürel değişime uğrama korkusu da vardı. Bazen aşiret reisleri kaybettikleri konumu kazanmak için gelen mutasarrıflarla ilişki sağlama yoluna giderek de çözüm arıyorlardı. Aciz mutasarrıfların, yerli eğitimsiz nahiye müdürleri ve memurların Dersim'i idare edememeleri çatışmaları körükledi.[194]

Meşrutiyet, Dersim ve çevresinde yalnızca ağa, seyit ve aşiretleri değil, Ermeni komitelerini de memnun etmemişti. Ermeni komiteleri faaliyetlerini durdurmadı. Ermeni kilisesi de ayrılıkçı faaliyetlerine devam ederek, Ermenilerden aldığı paraları Taşnak ve Hınçak cemiyetlerine aktardı.[195] Zira Ermeni örgütleri Osmanlı Devleti'nin uyruğu olarak bir hürriyet yaşamaktan çoktan vazgeçmişlerdi. 1893 yılında Philadelphia'da 8. Episcopal Savior Church'de Ermeniler tarafından yapılan toplantıda Hınçaklar, bağımsızlık yemini etmişlerdi.[196]

1.2. 1908 Dersim İsyanı ve Neşet Paşa Harekatı

1908 yılına kadar Dersim'de yapılan ıslahat denemeleri daha çok askeri ve güvenlik içerikli olduğu için amacına ulaşamamış,[197] askeri harekatlar yeterli hazırlıklar

[194] Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937-1938...,** s. 43; Kop, **a.g.m**, s. 169

[195] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 116; Taşnak Komitesinin merkezi Boston şehrindeydi. Ayrıca Newyork, Paris, Londra, Cenova, Kıbrıs ve Bulgaristan'da birer şubesi vardı. Avenik Baltacıyan, Antranik, Tiflisli Hayık Serdaryan ve katibi Sivaslı Agob Boyacıyan ile Kasadarı Kirkor Çakmakçıyan Taşnakların etkin kişileri arasında yer alıyordu. Bu terör komitesinin kararları Varna ve Tiflis taraflarından amele kıyafetinde geçirilen seyyar hafiyelerle Anadolu'daki Ermenilere ve bazen de Kıbrıs'taki Hınçakyan Komitesinin aracılığıyla Maraş ve İskenderun yoluyla gönderilen ajanlar vasıtasıyla bölgedeki çetelere ulaştırılıyordu. Bkz. **BOA, ZB, 47/11**; 1887 yılında Marksist düşüncedeki bazı Ermeni öğrenciler, Cenevre'de Hınçak Partisi'ni kurdu. 1890 yılında ise Tiflis'te Rus halkçı ve terörist örgütü mensubu Narodnaya Volya üyelerinin, ulusalcıların, liberallerin, Hınçaklı Marksist Ermenilerin bulunduğu bazı öğrenci ve entelektüeller Taşnaksutyun Partisi'ni kurarak faaliyete geçirdi. Taşnak Ermenileri, Hınçakların amaçladıkları Rus himayesindeki bir Ermenistan'dan ziyade tam bağımsızlık taraftarıydı ve milliyetçi bir ideolojiye sahipti. Ayrıca Hınçakların Ermeni sorununa dahil ettikleri sosyalizm konusunda da iki parti farklı görüşler içerisindeydi. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Gerard Dedeyan, **Ermeni Halkının Tarihi**, Çeviren Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 449-556

[196] Kemal Çiçek, **Ermenileri Zorunlu Göçü (1915-1917),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 19

[197] Aydoğan, **a.g.e**, s. 192

tamamlanmadığından ve siyasi irade yoksunluğundan başarılı olamamıştı. Bundan dolayı artık Dersim'deki aşiretler, hükümeti dinlemez hale gelmişti.[198] Bu duruma son vermek için bazı tedbirlerin alınması düşünüldü. İlk önce Dersim Sancağının asayişinin temini için bir Heyet-i Islahiye teşekkül ettirilmesi amacıyla Meclis-i Mebusan'da görüşmeler yapıldı.[199] Türkler ile Dersimliler arasındaki bağları güçlendirmek için maarif gibi vasıtalar kullanıldı. Dersim mutasarrıflığına, maarif işleri ile ulema, imam ve gerekli olan inşaat masrafları için 10.000 lira verildi.[200] Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa da Dersim sorunu ile ilgili olarak Sadaret, Harbiye Nezareti ve Dahiliye Vekaleti ile yazışmalara devam etti. Onun düşüncesi ıslahatların uygulanması yanında bölgenin kesin tedip edilmesi yönündeydi. Bunun yanında Mamuretülaziz Valiliği ise idare-i maslahat fikrini savunuyordu. Sadaret ve Dahiliye Nezareti ne yapılması gerektiği hususunda tereddüt içindeydi. Dersim Sancağı Meclis İdaresi ise 1908 Mart'ında, Zeki Paşa'nın düşüncelerini destekler nitelikte bir rapor hazırladı. Bu raporda; Hozat, Mazgirt, Kızılkilise ve Ovacık halkının çalışma önerilerine olumsuz baktıkları, vergi borçlarının olduğu, sürekli vergi kaçırdıkları, silahlandıkları ve gasp olaylarına karıştıkları belirtildi.[201]

Bu arada Dersim'de Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Resik Uşağı aşiretleri, 1907 yılında üzerlerine yapılan harekatın intikamını almak için aşiretler arasında ittifak arayışına başlamıştı. Ayrıca bu aşiretlerin silah ve cephane tedarikine uğraştıkları, havalar açıldıktan sonra karakollara, kışlalara saldıracakları, köylere akın yapacakları da haber alınmıştı.[202] 1908 yılı Nisan ayının başlarında, Koç Uşağı aşireti lideri İdare İbrahim, aşiretler arasında genel bir ittifak sağlamak için, ilk önce eskiden beri düşmanı olan Karaballı aşireti lideri Kangozade Mehmet Ağa'nın evine gidip barıştı.[203] Bu durum karşısında hükümet, aşiretler arasında ittifak gerçekleşmeden ve genel bir isyana dönüşmeden önce tedibin yapılmasına karar verdi. Lazım gelen tedbirler alınmaya başladı. Tedib için Neşet Paşa görevlendirildi. Nihayet, Nisan ayı ortalarında Koç Uşağı aşireti etrafa saldırmaya başladı.[204] Bu aşiretin tek başına hareket etmesi basit bir olay olarak görüldü. Fakat aynı zamanda Pülümür aşiretlerinin de toplanmakta oldukları

[198] Naşit Hakkı Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 44-45
[199] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima Senesi 1, c. 1, 26 Kânunusani 1324, s. 505-506, Ankara 1982
[200] **BOA, HR, TO, 542/55**
[201] Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 94
[202] **D.V.J.U.K.D.R**, s.176
[203] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 96
[204] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Yergök, **a.g.e**, s. 167

haber alındı. Aslında bu isyan 1907 yılındaki isyanın devamı niteliğindeydi.[205] İsyanın yayılma eğiliminde olması[206] üzerine Koç Uşağı aşiretinin yaşadığı bölgelerde meydana gelen saldırılara karşı tedbir alınması hususunda harekete geçildi. Sancak merkezine iki tabur asker sevk edilmesini Mamuretülaziz Vilayeti, Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'dan istedi.[207] Bu arada Diyab Ağa önderliğinde[208] Mayıs başlarında Karaballı aşiretinden Kangozade Mehmet, Ferhat Uşağı reisi Diyabzade Süleyman, Zeynozade Mustafa (Miçi), Alişerzade Kego, Cemşit, İdare Hüseyin ve Seyit adındaki aşiret reisleri Kangozade'nin evinde toplandılar. Üç gün süren müzakereden sonra bu reisler, hükümete karşı isyanda ittifak kararı aldılar. Ayrıca isyan hareketinin nasıl yapılacağını kararlaştırdıktan sonra ant içerek dağıldılar. Bütün bunlar büyük bir isyanın yaklaşmakta olduğunun göstergesiydi. İsyana yönelik ve hükümete karşı silahlı itaatsizlik halini alan bu hareketlerden sonra 23 Mayıs 1908'de Alişerzade Kego, kardeşi ve yardımcıları Elazığ'dan Hozat'taki askerlere erzak getirip geri dönmekte olan müteahhidin katırlarına Hozat ile Soğuksu arasında el koydu. Ayrıca bu gibi hırsızlık ve gasp olaylarını devam ettireceklerini hükümete bildirmeleri için katırların sürücülerini serbest bıraktı. Bu olayı Çemişgezek'ten Hozat'a gelen postanın çevrilmesi takip etti.[209]

Dersim'de artan gerilim neticesinde aşiretlerin tedibi için ıslah kuvvetlerinin silah altına alınması lüzumu hissedilmeye ve Tokat redif alayının silah altına alınması hükümet çevrelerinde tartışılmaya başladı. Fakat Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, bu durumun vakit kaybı getireceğini, hazır bulunan Sivas Aziziye redif taburunun Dersim'e sevkinin daha uygun olacağını düşünüyordu.[210] Tüm bu görüş alışverişleri arasında eşkıyalık olayları artarak devam etti. Karaballı aşireti reisi Mehmet Ağa'nın oğlu Mehmet Ali ve kardeşinin oğlu Halil ile elli kadar yardımcısının Şavak köy Jandarma karakolunu basarak askerlerin silah ve cephanelerine el koydukları da görüldü.[211]

---

[205] Özkök, **a.g.e**, s. 9
[206] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138
[207] **BOA, BEO, NGG.d/228, 585/476**
[208] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 44
[209] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Özkök, **a.g.e**, s. 10; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 96-97; **D.V.J.U.K.D.R**, s.177
[210] **BOA, BEO, NGG.d/228, 528/430**
[211] Özkök, bu köyün ismini Şuvakköy olarak vermektedir, Özkök, **a.g.e**, s. 9-10; Ali Kemali Bey ise Şavak Köy olarak zikreder. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Nuri Dersimi de bu köyü Şavak Köy olarak yazmaktadır. Ayrıca Dersimi, Şavak Köy baskınından sonra bölgedeki memurların uzaklaştırılarak yerlerine Dersimli Kürtler'in görevlendirildiğini yazar. Bkz. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 97

Bölgede olaylar artarak devam ettiği halde köklü bir tedbir alınamadı. Bundan dolayı eşkıyanın cesareti arttı. 31 Mayıs 1908 sabahı Ferhat Uşağından Diyab, Seyithan, Koç Uşağından İdare Hüseyin, Demiroğlu Hüseyin, Şam Uşağından Alu ve Resik Uşağından Bekiroğullarının idaresi altındaki 500 kadar eşkıya, Çemişgezek'in üç mahallesine ait hayvan sürülerine el koydu. Bu olay sırasında ahaliden yaralananlar olduğu gibi bazı kişiler de esir alındı. Bu durum vaziyetin gittikçe kötüye gideceğini gösterdi. Çemişgezek'in asiler tarafından basılması üzerine az miktarda bulunan asker ve jandarmaya halktan da bazı kimseler katılarak eşkıyanın takibine gidildi. Ancak akşama kadar süren çatışma neticesinde hayvanlar ve esirler geri alınamadığı gibi üç kişi de kayıp verildi. Ayrıca yaralananlar da oldu. Çeşitli silahlar ile bir miktar cephane de asilerin eline geçti. Kuvveti asilerden çok az olan müfreze başarılı olamayarak eşkıyanın takibi altında kasabaya dönmek zorunda kaldı. Müfrezeyi takip eden Dersim eşkıyası askeri ve idari bazı binalara bir süre taciz ateşi açtıktan sonra Ekrek köyüne çekildi. Bunun yanında bir kaç güne kadar şehre tekrar saldıracaklarını söylemeleri için esir almış oldukları kişileri serbest bıraktılar. Bütün bu olaylar karşısında askeri ve mülki makamlar ihmale devam etti. Tedip hareketini bekleyen askeri birlikler bir sürü çatışmalara rağmen harekete geçirilmediği gibi hareketin mali hususları da çözülemedi. Çemişgezek baskını özellikle meydana getirdiği sonuçlarla büyük tehlike oluşturmasına rağmen buradaki askeri müfrezenin Mamuretülaziz'den gönderilen 25 Jandarma eri ile takviye edilmesinden başka bir şey yapılamamıştı. Bundan cesaret alan ve birlik halinde hareket eden aşiretler, Dersim'in diğer aşiretlerini de isyana davet ettiler. Bu amaçlarına ulaşmak için de ittifak yapılmamış Dersim'in aşiretlerini isyana katılmaya davet için adamlarını gönderdiler. Ayrıca ileride toplanma yeri olabilecek yerlere erzak depolamaya başladılar. Asilerin propaganda faaliyetleri hükümetin gözünden kaçmadı.[212] Aşiretler arasında kıyafet değiştirerek dolaşan kişilerden bazıları ve Koç Uşağı reislerinden Pozan köyünden Halil Ağazade İsmail, Jandarmalar tarafından tanınarak tutuklandı. Toplanma yerlerine gönderilen erzaktan bir kısmı da ele geçirildi. Bunun yanında Dersim'e tahıl sokulması yasaklandı. Halil Ağazade İsmail'in yakalanıp hapsedilmesi, erzakları ve hayvanlarına el konulması, Dersim'e buğday sokulmasının yasaklanması gibi faaliyetler asilerin etrafa saldırılarını daha da arttırdı. İsyanın liderlerinden olan Kangozade Mehmet, Diyabzade Süleyman, Zeynozade Miçi,

[212] Ekrek Köyü, Eğrek olarak da adlandırılır. Ermeni nüfusun bulunduğu bu köyü, Ermeniler Yerets Akrak veya Yerets Akarag olarak adlandırırlardı. Bu isim Ermenicede papaz çiftliği manasına gelmektedir. Günümüzde Gözlüçayır adını almıştır. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 241; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Özkök, **a.g.e**, s. 10-11

Alişerzade Çemşit, Müminzade Mehmet ve Kego imzalarıyla Dersim mutasarrıfı Ziya Bey'e bir tehdit yazısı gönderildi. Bu yazıda el konulan tahılın, hayvanların ve Halil Ağazade İsmail'in bir haftaya kadar isyancılara iade edilmediği takdirde aşiretler tarafından yapılacak saldırılardan kendilerinin sorumlu olmayacaklarını bildirdiler. Bu durum hükümet ve askeri birliklerin açıkça tehdit edilmesiydi[213] ve hükümete karşı bir notaydı.[214] Bunlara karşı elde hazır kıta yoktu.[215] Bu arada Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, Dersim isyanını bastırmak için redif taburlarının toplanmasının ve gerekli paranın tedarik edilmesinin uzun zaman alacağını düşünüyordu. Ayrıca Dersim'deki askeri kuvvetler küçük müfrezelere ayrılmış olduklarından aşiretlere karşı hızlı harekatlar düzenlenemiyordu.[216] Dersim'de isyan devam ederken Hanikin'e gönderilmek üzere Diyarbekir'de toplanmış olan altı nizamiye taburundan 74. alayın 4. taburu ile redif taburlarından silah altına alınmış olan Kelkit ve Gümüşhane taburlarının acele olarak Dersim'e sevk edilmeleri Seraskerlik makamına teklif edildi. 31 Mayıs 1908'de bu taburların Dersim'e sevklerine izin çıktı.[217] Askeri kuvvetlerin az ve birbirine yardım edemeyecek mesafelere ayrılmış olması, eşkıyanın yaptıklarının cezasız kalmasına sebep olmuştu. Bu durum asilerin cüretlerini arttırdı.[218] Zeki Paşa, redif taburlarının Çemişgezek'e ve nizamiye taburlarının ise Hozat'a hareket etmesini emretti. Dersim kuvvetlerine eklenmiş bu taburlarla isyanın bastırılıp asayişin sağlanması, asker ve halka ait olan askeri malzemenin eşkıyadan geri alınıp tekrar sahiplerine iade edilmesi amaçlanıyordu. Buna rağmen asilerin tedibi hususunda tam başarı sağlanamayınca her yapılanın cezasız kaldığını gören Dersim halkı hükümete karşı isyan etti. Bundan sonra olaylar sürekli hale geldi.[219] 1 Haziran 1908'de 2.000 kadar eşkıya, Laçin Uşağının merkezi olan Kakbil Köyü'ndeki müfrezeye saldırı gerçekleştirdi. Asiler, iki saat devam eden çatışma sonucunda az kuvvetle savunulan müfreze binasını ele geçirdi.[220] Aynı zamanda bu çatışmada iki asker şehit oldu, yedi asker yaralandı ve dört er de kayboldu.

---

[213] Ali Kemali'ye göre; esasında Dersim'e erzak girişinin yasaklanması aşiretleri korkutmuştur. Fakat korkularını göstermemek için, bir ültimatomla hükümetin bu tedbirlerden uzak durmasını istemişlerdir. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Özkök, **a.g.e**, s. 10-11; Abdülkadir Gül, **Öteki Dersim,** İdil Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 304

[214] Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 159

[215] **D.V.J.U.K.D.R**, s.178

[216] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138

[217] **BOA,Y.MTV, 310/162**, Hanikin günümüzde Irak sınırları içerisinde olup Osmanlı hakimiyeti döneminde Bağdat Vilayeti'ne bağlıydı.

[218] **D.V.J.U.K.D.R,** s. 178

[219] Özkök, **a.g.e**, s. 11-12

[220] Kakbil Köyü, günümüzde Buzlutepe Köyü adını almıştır. Tunceli'nin Ovacık ilçesine bağlı bir köydür. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğünün hazırladığı Köylerimiz 1 Mart 1968 gününe kadar adlı eserde Kakbil olarak geçen köyün ismi Ali Kemali'nin Erzincan adlı eserinde Kakper, Burhan Özkök'ün Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları adlı eserinde ise Kakbel olarak geçmektedir. Nuri Dersimi de köyü Kakper olarak adlandırır. Ayrıca, Özkök'ün eserinde Kakbil saldırısı 1 Haziran olarak geçerken, Ali Kemali bu olayın 2 Haziran'da olduğunu yazmaktadır. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 138; Özkök, **a.g.e**, s.12; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 97

İki subay ve 25 er ile beraber müfrezenin silah ve cephanesi de asilerin eline geçti.[221] Ele geçirilen askerler Hozat'a gönderildiler.[222] Aynı gün Hozat-Ovacık hattını tamire çıkan telgraf müfettişi ile arkadaşları isyancıların saldırısına uğrayarak soyuldu. Telgraf alet ve malzemesini gasp eden isyancılar[223] daha sonra müfettişi ve alıkoydukları 25 eri serbest bıraktılar. Kafileyi oluşturan grup çıplak bir vaziyette Hozat'a geldi. Aynı gün Diyab Ağa idaresindeki isyancılar Çemişgezek'i baskı altına aldılar.[224] 2 Haziran 1908'de Çemişgezek'e saldırı başladı. Eşkıya Çemişgezek'e girdi. Bunun üzerine Arapkir'den bir bölüğün acele olarak bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Aynı zamanda Dersimlilerin Hozat'a saldırı fikrinde oldukları haber alındı. Çemişgezek'in Kızılkilise ile olan haberleşmesi kesilmiş bulunmasından dolayı Hozat'taki durum hakkında kesin bir bilgi edinilemedi. Bundan sonra gönderilmekte olan erzakın güvenli bir şekilde sevkine çalışıldı. Bu arada Çemişgezek'in nizamiye taburu parasını getirmekte olan çavuş ve üç asker 5500 kuruş ile yolculuk yaparken 20-30 kadar eşkıyanın saldırısına uğradı. Üzerlerinde bulunan para, elbise ve silahlar gasp edildi. Bu olay sonunda bölgedeki para tahsilatları konusunda görevlendirilecek kişilerin gerekli tedbirler alındıktan sonra yola çıkarılmasına karar verildi. Erzincan'daki Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, Serasker Rıza Paşa'yı bu hususta bilgilendirdi. İsyan yayılmaya devam ediyordu. Komraş Köyü asiler tarafından abluka altına alındı. Hozat nizamiye taburuna ait olan 1318 kilo pirince, Zeynozadelerden Süleyman Ağa'nın oğlu Galu tarafından el konuldu. Artık ekradın kol kol her tarafta, kasaba ve devlete isyan etmeyen köylerin etrafında bile dolaşmakta oldukları haber alınıyordu. Bu asayişsizlere rağmen Serasker Rıza Paşa, gerekli tedbirlerin alındığı hususunda Babıali'yi bilgilendirdi.[225] Asiler, Pertek ve civar köylerini de kuşattılar.[226] Dersim'in en önemli geçidi olan Pertek Sefinesi geçidini ve civarındaki tepeleri tutarak Dersim'in her taraftan ulaşımını ve

---

[221] Özkök, **a.g.e**, s. 12
[222] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 97
[223] Ali Kemali, **a.g.e**, s.138-139
[224] Özkök, **a.g.e**, s. 12-13
[225] **BOA, Y.MTV, 310/162**; Belgelerde Komraş olarak geçen köyün adının diğer telaffuz şekilleri Kurmeş/Kömraş'tır. Komraş, Osmanlı döneminde Çemişgezek'e bağlı bir köydü. Daha sonra Pertek'e bağlanmıştır. Bakınız; Karekin Vartabed Sırvantsdyants, Toros Ahpar Ermenistan yolcusu, **Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler**, Hazırlayan Arsen Yarman, c. 2, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, c. 2, s. 317; **Köylerimiz**, s. 52; Bu köy Pertek'e 17 km. uzaklıktadır. Sırasıyla Huri, Mitanni, Urartu, Med, Pers Artaksiad, Sasani, Doğu Roma ve Arap dönemlerini yaşamıştır. Köyde Alevi inancının yanı sıra Hrıstiyanlığı benimsemiş diğer toplulukların da izlerine rastlanmaktadır. Köyün bulunduğu bölgede Ermenice isimler görülür. Bargiyan, Anikele, Ruygoman, Vank, Gıraban, Bazirgan ve Korte Istevıran bunlardan bazılarıdır. Kilise tarlası denilen yerde eskiden Ermenilere ait kilise ve değirmen olduğu söylenmektedir. İran Kirmanşah kökenli oldukları iddiaları da bulunmaktadır. Bkz. http://www.kurmesliler.com/index.php?option=com_content&view=article&id=24:kurmes-koeyuenue-tanyalm&catid=27:sosyo-kueltuerel&Itemid=62, (7.9.2015)
[226] Özkök, **a.g.e**, s. 12

telgraf hatlarını tahrip ederek iletişimini kestiler.[227] İsyancıların amacı Mamuretülaziz'e saldırmaktı. Bunun hazırlıklarını yapıyorlardı.[228] İletişim, tedip ve tenkil işlerinin düzenlenmesi ve idaresi için çok önemli olduğundan iletişimin aksaması zorlukları daha da arttırdı.[229] Etraftan zamanında haber alınamadığı gibi alınan haberler de yeterli değildi.[230] İsyancılardan şikayette bulunan bölgeler, şikayetlerini değişik vasıtalarla bildirmeye mecbur oldular. Bu durum zaman kaybına yol açmıştı. Alınacak tedbirler de durumun değişmesinden dolayı sonuç vermedi. Olaylardan askeri ve mülki makamlar zorlukla haberdar edilebildi. Bu arada Zeki Paşa, Çemişkezek ve Hozat'a hareket etmesi emredilen iki redif ve bir nizamiye taburu ile işin başarılamayacağını anlamıştı. Bundan dolayı Seraskerlik, Erzurum'da bulunan Karahisar redif tugayından Karahisar, Hamidiye, Koçhisar taburlarının ve Diyarbekir'den alınacak bir nizamiye taburunun hızlı bir şekilde Dersim'e sevk edilmelerini istedi. Ayrıca Dersim'e yakınlığı dolayısıyla Cibranlı aşiretinden oluşturulan 36. hafif süvari alayının da silah altına alınmasını uygun gördü.[231]

6 Haziran 1908'de Teftişi Askeri Komisyonu, Dersim eşkıyası tarafından yapılan saldırılardan dolayı tedibin gerekli olduğunu sadarete bildirdi ve tedbir alınmasını istedi. Komisyona göre tedibin ertelenmesi, eşkıyanın tecavüzünü arttırıyordu. Bunun üzerine Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa, komisyonun isteğinin Meclisi Vükela tarafından görüşülmesi zorunluluğunu II. Abdülhamid'e bildirdi. Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun tedip için gerekli tedbirlerin alınması hususundaki isteğine cevap Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından verildi. Zeki Paşa, Erzurum'daki üç redif taburunun Dersim'e sevkinden vazgeçilerek yerine Tokat redif alayıyla Arapkir redif taburunun silah altına alınmasını ve Diyarbekir'de bulunan nizamiye 73. alayın 4. taburunun Dersim'e sevk emrinin verilmesini, eşkıyalık ve tecavüzlerin Dersim'de bulunan diğer aşiretlere yayılması durumunda Erzincan, Harput, Mamuretülaziz ve Palu redif taburlarının toplanmaya hazır bir halde bulundurulmasını istiyordu. Zeki Paşa'ya göre; bölgede uzun süredir asayiş ve inzibat sağlanmıştı. Fakat öteden beri isyan halinde bulunan Dersim eşkıyasının asayişi bozmaya çalıştığı görülüyordu. Her yıl Dersim'e alay ve taburlardan kuvvetli müfrezeler gönderilerek eşkıyanın etrafta yapmış olduğu tecavüz ve soygunlar durdurulmaya çalışılıyordu. Buna rağmen son dönemlerde eşkıya

[227] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 178
[228] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 97
[229] Özkök, **a.g.e**, s. 12
[230] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139
[231] Özkök, **a.g.e**, s. 12

tecavüzlerinin artması, bazı müfreze ve kasabaların saldırıya uğraması dikkat çekiyordu. Zeki Paşa'ya göre gelinen bu durumun baş sorumlusu Mamuretülaziz Valisi Kıbrıslı Halit Bey'di ve gelişen hadiselere karşı tedbir almamıştı. Bundan dolayı Dersimlilerin aşiret reislerinde cesaret meydana gelmişti. Ayrıca bu durum bölgedeki Ermenilerin durumdan istifa etmesini sağlıyordu. Valinin tutumu hakkında Dersim mutasarrıf Ziya Bey ve kumandanı daha önceden birçok kere şikayette bulunduğu gibi mutasarrıflık tarafından sadarete aralıklarla bu durum bildirilmişti. Diyarbekir'de dahi vahşi aşiretleri, bu aşiretlere meyilli olan reis İbrahim Paşa'nın aşiretine ve çeşitli aşiretlere teslim etmişti. Bundan dolayı vilayetin asayiş ve inzibatı sekteye uğramıştı. Zeki Paşa, bu durumun ortadan kaldırılması için, Dersimlilerin yapısını bilen, muktedir ve faal bir valinin bölgeye gönderilmesini istiyordu.[232] Bu arada isyana katılanların sayısı yaklaşık 10.000 kişiyi bulmuştu [233] ve isyan yayılmaya devam ediyordu. Durumun acil olmasından dolayı 8 Haziran 1908 Pazartesi günü Zeki Paşa'nın ve komisyonun teklifleri nazırlar tarafından görüşüldü ve komisyonun mazbatası incelendi. Dersim eşkıyasının saldırgan hareketlerinden dolayı cezalandırılmasına kararı verildi. Tedibin tehir edilmesi durumunda eşkıyanın tecavüzlerinin artacağı, yayılacağı ve Ermenilerin de bu durumdan istifade ederek kıyama kalkacağı görülüyordu. Mesele tedbir alması için Dahiliye Nezareti'ne havale edildi.[234] Bu arada aynı gün Dersim ile telgraf iletişimi tamamen kesildi. Bölgedeki durumun çok tehlikeli bir hale geldiği hakkında haber alındı.[235] Dersim'de görevli istihbarat elemanları tarafından verilen raporlarda 2000 kadar asinin Ovacık taraflarında toplandıkları bildiriliyordu.[236]

9 Haziran 1908 Salı günü isyancılar, Ovacık kışlasını kuşatarak çatışmaya girdiler. Çatışan askerleri teslim olmaya sevk etmek için de kışlanın suyunu kestiler.[237] Asilere Seyit Rıza liderlik yapıyordu. Garnizon komutanı bir askeri kuşatma hattından kaçırarak Kemah'a gönderebildi ve Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'yı haberdar etti. Gelinen durum karşısında ordu, II. Abdülhamit'ten isyancıları bastırma iradesini aldı.[238] Aynı anda Hozat'ta eşkıya tarafından baskı altına alınmaya başladı. Bunun üzerine Erzincan'da bulunan 8. Nişancı taburu ile 26. Alayın I. taburunun erlerine hayvanları

[232] **BOA, Y.PRK.KOM, 16/33; BOA, DH.ŞFR, 443/25; BOA, BEO, NGG.d/228**, 1107/860; Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 90
[233] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 129
[234] **BOA, İ.DH, 1466/1326**
[235] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 178
[236] Özkök, **a.g.e**, s. 12
[237] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139
[238] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 44

olmadığından taşıyabilecekleri kadar cephane ve iki dağ topu verilerek Osman Şem'i Bey ve Kastamonulu Kucur Hilmi Bey komutasında Ovacık'a hareket etmesi emredildi. Bu birlikler Kemah üzerinden Ovacık'a sevk edildi. 25. Alay'dan bir taburunda Erzurum-Tercan üzerinden Pülümür'e gönderilmesi sağlandı. Ayrıca Diyarbekir'den de iki nizamiye taburu Dersim merkezine,[239] Kelkit ve Gümüşhane'deki redif taburları da Çemişgezek'e sevk edildiler.[240] Kuzeyden gelen bu harekata Atıf Paşa'nın kumanda etmesi emredildi.[241] Bu arada Tokat redif alayıyla Arapkir redif taburunun da silah altına alınması devam ediyordu. Tokat alayının Hozat'a sevk olunması planladı. Arapkir redif taburunun teçhizatı tam olmadığından bu tabur Arapkir mevkiinin muhafazasında kullanılacaktı. Bunun üzerine 36. Hamidiye alayının da silah altına alınmasına karar verildi. 10 Haziran 1908'e gelindiğinde Ovacık'ta çatışmalar yoğunlaştı. Eşkıya bölgedeki kuvvetlerini çoğaltmak için taktik gereği geri çekilmeye başladı. Bu çatışmalarda asker zayiat vermedi. Bölgede tamir edilen telgraf hatları tekrar tahrip edildi. Ferhat Uşağı, Bahtiyarlı, Abbas Uşağı ve Kırganlı aşiretleri çatışmaya devam ediyordu.

Hozat'ta aşiretlerin tehdidi altındaydı. 11 Haziran 1908'de isyan çevre şehirlere de yayıldı. Erzincan, Kemah, Arapkir, Harput ve Palu civarlarında da karışıklıklar çıktı. Dersimliler etrafa zarar veriyorlardı. Dersim sancak merkezindeki 5 tabur asker etraftaki taburlara ablukadan dolayı yardıma gidemiyordu. Bu arada eşkıya, 60 kişilik bir müfrezeyi tahrip etti ve ardından Ovacık'taki kışlaya hücum ederek buradaki taburu kuşattı. Fakat kışlayı işgal edemedi. Bu arada çevre bölgelerden gönderilen kuvvetler Dersim'e girmek üzereydi. İhtiyaç durumunda hemen silah altına alınması için Tercan, Refahiye ve Kiğı redif taburlarının da hazır hale getirilmesi emredildi. Serasker Rıza Paşa, Dersimlilerin isyan etmesinden, Ermenilerin de yararlanma ihtimaline karşı her türlü tedbirin bir an evvel alınması için de Babıali, Dahiliye Nezareti ve Meclisi Mahsusu Vükela'nın hızlı bir şekilde çalışmasını istiyordu. Zira alınan tedbirler ve Dersim'e sevk edilmiş olan taburlar Dahiliye Nezareti tarafından yeterli görülüyordu.[242] Başkomutanlık ordunun harekete geçmesini destekleyerek diğer bölgelerden de gelmesi mümkün olan kuvvetlerin hızlı bir şekilde Dersim'e sevk edilmelerini Dördüncü Ordu'ya bildirdi. Ovacık'a gönderilen askerler, 13 Haziran 1908 Cumartesi günü

[239] **BOA, Y.MTV, 311/34**; Özkök, **a.g.e**, s. 12-13; Yergök, **a.g.e**, s. 167
[240] **BOA, Y.MTV, 311/34**
[241] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 97
[242] **BOA, Y.MTV, 311/34**

Ovacık'taki ablukayı yardı ve burada bulunan askerleri kurtardı.[243] Erzurum'da silah altında bulunan Karahisar, Hamidiye, Koçhisar redif taburlarının silah altına alınmaları emredilmiş olan diğer redif taburları erzak ve nakliye paraları verilmediğinden hareket edemiyorlardı.[244] Meselenin hal edilmesinden sonra 14 Haziran'da Karahisar, Hamidiye ve Koçhisar redif taburları Erzurum'dan Dersim'e hareket için emir aldılar. Fakat bu harekatın köklü bir plan içerisinde yapılmadığı görüldü. Cezalandırma tedbirlerinin, olayların çıkmasına bağlanması bu tedbirlerin yeterli olmamasına sebep oluyordu. Bu durum ise cahil ve mağdur olan halkın hükümetin güç ve nüfuzundan şüphe duymasına ayrıca zarara uğramış hissine kapılmasına neden oldu. Askerler, bölge ile ilgili olarak verdikleri haber ve tekliflere, hükümetin olayların gerçekliğini kontrol etmeden cevap verdiğini ve olayları önemsemediğini düşünüyordu. Halbuki Dersim'de meydana gelen olaylar adi vakaları çoktan geçmişti. Tedip edilmeyen eşkıyanın saldırıları hükümetin otoritesini tehdit eder hale gelmişti. Bu duruma rağmen alınan tedbirler yeterli değildi. Alınan tedbirler arasında Malatya redif taburlarının Kızılkilise'ye, 25 Jandarma erinin yardımcı bir kuvvet olmak üzere Elazığ'dan Çemişgezek'e, iki nizamiye taburu ile iki topun Erzincan'dan Ovacık'a, iki redif taburunun Gümüşhane ve Kelkit'ten Çemişgezek'e, bir nizamiye taburunun Erzurum'dan Pülümür'e ve iki nizamiye taburunun da Diyarbekir'den Hozat istikametine gönderilmesi bulunmakta idi. Erzurum'dan Pülümür'e hareket emri verilen üç redif taburunun ciddi ve köklü tedbirler alınmadığından dolayı Dersim'e gitmesi gecikti. Bu taburların para ve eşya ihtiyaçları da bulunuyordu. Ayrıca 29 Haziran 1908'e kadar silah altına alınması düşünülen redif taburlarının da gelip yetişmelerini beklemek zorunda kalındı. Zaten eldeki yeterli olmayan kuvvetlerle yapılacak askeri bir harekatın başarılı olma ihtimali düşüktü. Sonuç getirmeyecek bir harekatın yapılması, eldeki az sayıdaki kuvvetin de kaybedilmesi ihtimalini düşündürtmekteydi. Artık bu ihtimali de göz önünde tutan köklü bir tenkil planının acele olarak tespiti ve tatbik edilmesi zorunluluğu baş gösterdi. Fakat redif taburlarının seferberlik ihtiyaçlarının ve harekatın yapılması için gerekli olan para ve vasıtaların acele olarak tedarik edilmemesi harekatın düzenli bir şekilde yapılamamasına sebep oldu. Pülümür taraflarında tedip hareketine tahsis edilen askerlerin bu iş için yeterli gelmeyeceğini gören 4. Ordu Komutanlığı, Erzincan, Refahiye ve Kiğı redif taburlarının da bölgeye sevk edilmesini ve bu taburların Mehmet Sami Paşa komutasına verilmesini seraskerliğe teklif etti. Bu teklif hemen kabul edildi.

[243] Özkök, **a.g.e**, s. 13
[244] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139

Diyarbekir'den Hozat'a hareket etmeleri emredilen nizamiye taburları Yarbay Yusuf komutasında 15 Haziran 1908 Pazartesi sabahı Pertek sefinesinden yürüyüşe geçti.[245] Hozat'a 6 saat mesafedeki Cevizlik mevkiinden itibaren, birbiri ardınca üç hat oluşturan 700 eşkıya birçok tepeyi tutmuştu. Bu asiler ile sabah başlayan çatışma akşama kadar devam etti. Askerler başarılı olarak eşkıyanın tuttuğu hattı ele geçirdi. Ertesi günde asilerle çatışmaya devam edildi. İsyancıların direncini kıran askerler, eşkıyanın diğer mevzilerini de ele geçirerek, 16 Haziran 1908 Salı akşamı Hozat'a girdi. [246] Bu harekat sonucunda Elazığ-Hozat yolu açıldığı gibi telgraf hattı da tamir olundu. Böylece haberleşme tekrar sağlandı.[247]

Hozat'ın askerler tarafından ele geçirilmesi üzerine eşkıya geri çekildi.[248] Buna rağmen çete şeklinde hareket eden isyancılar etraftaki köy ve kasabalara saldırarak zulüm ve vahşetlerine devam ettiler. Ahalinin malları yağmalandı, insanlar öldürüldü. Saldırılar sonucunda haberleşme de kesildi. Bu sıralarda Çemişkezek ve Ovacık'ta da asilerle askerler arasında çatışmalar devam ediyordu. Eldeki tüm imkanlara rağmen 10.000 kişiyi geçen asilere karşı başarılı bir sonuç alınamıyordu. İsyan başladığından beri Hozat ile Ovacık arasındaki yol ise hiç açılamamıştı.[249] 28 Haziran 1908 Pazar günü Çemişgezek ile Hozat arasında asilere karşı elde edilmiş olan başarı, isyanın liderlerinden Seyit Han'ın öldürülmesine rağmen kesin neticeye ulaşamadı. Eşkıya Tafar deresindeki sarp ve engebeli yerlerde hazırladıkları kovuklara çekilmişti. İsyan, artık Dersim'de büsbütün şiddetini arttırdı. Eldeki kuvvetlerle bu isyana karşı köklü tedbirler almak mümkün değildi. Erzincan alayı, Arapkir redif taburu ve hafif süvari alayının Dersim'e sevki hususunda hala zorluklar yaşanıyordu. Bu alayların eksikleri tamamlanamamıştı. Zaten silah altına davet edilen redif taburlarının da büyük bir kısmı toplanamamıştı. Tokat redif alayının masraflarının karşılanması hususunda da sıkıntılar yaşanıyordu. Dersim'e gelmek üzere hazırlanan Arapkir, Erzincan, Kiğı, Tercan ve Refahiye taburları, yiyecek ve nakliye işleri için lazım olan paranın vilayetlerce temin edilmemesinden dolayı Dersim'e gelemiyorlardı. Bu sebepten dolayı silah altına alınmış olan redif taburlarından büyük bir kısmı yürüyüşe geçemedi. Bölgeye hareket eden birlikler arasında Erzurum'da bulunan Karahisar sancağına mensup Karahisar,

[245] Özkök, **a.g.e**, s. 13-14
[246] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139; Özkök, **a.g.e**, s. 14
[247] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139
[248] **BOA, BEO, NGG.d/228, 1096/479**
[249] Özkök, **a.g.e**, s. 14; Ali Kemali, asilerin adeta bir ordu gibi harp ettiklerini ve bütün bu haşeratı tenkil etmenin mümkün olmadığını ve Ovacık yolunun açılamadığını belirtmektedir. Bakınız; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 139

Hamidiye ve Koçhisar taburları vardı. Fakat bu birliklerde, 14 Haziran 1908'de emir aldıkları halde 29 Haziran Pazartesi günü hareket edebildiler. Hükümete karşı silahlı ilk isyanın başlamasından 51 gün geçmesine rağmen yeterli miktarda kuvvet bölgeye sevk edilemedi. Dersim'e ulaşabilen diğer kıtalar arasında ise Gümüşhane ve Kelkit kıtaları bulunmaktaydı. Bu durumdan dolayı alınan tedbirlerin sorunu çözme yeterliliğinde olmadığı ve genel asayişsizliği bertaraf edemeyeceği ortaya çıktı. Bazı yerlerde kazanılan başarılar da sonuç ve tesiri itibariyle yeterli değildi.[250] Bu arada bölgedeki isyana karşı Cibranlı aşireti de askeri birliklere destek olmak için kuvvet gönderdi. 7 Temmuz'dan itibaren, ihtiyat ve düzenli birliklerden oluşmuş askeri birlikler ve Cibranlı aşiretine bağlı süvari alayı, Batı Dersimlilere karşı harekata başladı. Bu arada askeri birliklerde tifüs salgını da tehlikeli bir durum meydana getirmişti.[251] 13 Temmuz günü eşkıya Çemişgezek köylerine saldırılarına devam etti. Köylülerden öldürülenler ve hayvanları gasp edilenler oldu. Ahali bu saldırılarla birlikte köylerini terk ederek Çemişgezek merkezine göç etmeye başladı. [252] Bu zor durumda bazı kazaların ahalisinin asilere cephane ve erzak gönderdikleri tespit edildi. Çemişgezek, Kemah, Erzurum, Kuzuçan, Tercan ve Çarsancak bölgeleri ahalisinden bazı çiftlik sahipleri eşkıyaya yardım ediyordu. Sadece bununla da kalmıyorlar harekat hakkında ajanlık da yapıyorlardı. Hatta bölgedeki karışıklıklardan yararlanmak isteyen Ermenilerin isyancılara yardım ettiği güvenilir kaynaklardan doğrulanarak tespit edildi.[253] Ermeniler bölge ile ilgileniyorlardı. O sıralarda Harput Ermeni Komitasının liderliğini yapan Antranik, Dersim ile iletişim halindeydi. Ayrıca Antranik, Amerika'nın New York şehrindeki Ermeni komitesi üyelerinden Murat ile de irtibattaydı. Ermeniler, Dersim'de olduğu gibi Harput'ta da karışıklık çıkarma çabası içindeydiler. Ermeni Komitacı Murat'ın Amerika'da bulunan Harput ve civarı Ermenilerini memleketlerine geri dönmeleri için teşvik ettiği tespit edildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne gitmek üzere Kıbrıs'a gelen Ermenilerin tamamının Harputlu oldukları ve Tuzla iskelesinde 50-60 Ermeni'nin bulunduğu anlaşıldı. [254] Bu kişilerin bölgede karışıklık çıkarmak için organize oldukları düşünülüyordu. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, Ermenilerin bu

[250] **BOA, BEO, NGG.d/228, 1243/977; 1225/960; 1174/510;** Özkök, **a.g.e**, s. 14-15; Ali Kemali, hareket tarihini Burhan Özkök'ten farklı nakletmekte olup "28 Haziran'dan itibaren taburlar, mahallerinden Dersim istikametine harekete başladılar." demektedir. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140
[251] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 99
[252] **BOA, BEO, 3356/251662**
[253] **BOA, Y.MTV, 312/127**
[254] **BOA, ZB, 616/47**

faaliyetlerine engel olunması için Mamuretülaziz Vilayetinin bilgilendirilmesini Serasker Rıza Paşa'dan istedi.[255]

15 Temmuz 1908 Çarşamba gününden itibaren bölgeye yeni gönderilen askeri kıtalar isyanın olduğu bölgeye ulaşmaya başladı. Dersim'e askeri kuvvetlerin gelmesi isyancılar arasında korku uyandırdı. Asiler bu büyük güç karşısında itaat etmeye başladı. Tedip hareketleri Dersim geneline yayılmadan Abbas Uşağı, Bahtiyar Uşağı, Ferhat Uşağı ve Karaballı aşiret reisleri de devlete sığınma talebinde bulundu. Böylece asayişin sağlanması hususunda ilk sonuçlar elde edilmeye başladı.[256] Bu arada Seyit Rıza'nın Köyü Ağdat ele geçirildi.[257]

18 Temmuz Cumartesi günü Hozat'ın Necami köyüne nasihat için gönderilen Dersim Jandarma tabur ağası, belediye reisi ve mülkiyede çalışan bir katipten oluşan heyet aşiret reislerinin şikayetlerini dinledi. Bu aşiret reisleri içerisinde Aşağı Abbas ve Bahtiyarlı aşiret reisleri ile Bahtiyarlı aşiretine sığınan Karaballı ve Ferhat Uşağı aşiret ileri gelenlerinden bazıları da bulunmakta idi. Aşiret reisleri, çok zor durumda ve perişan olduklarını, kendilerinin devlet gücüne karşı koyamayacaklarından itaat ettiklerini söylediler. İsyanlarına Mamuretülaziz Valisi Halit Bey ile eski Dersim mutasarrıfı Ziya Beyin tavırlarının neden olduğunu da ifade ettiler. Bununla birlikte artık isyan etmeyeceklerine istenildiği şekilde teslim olacaklarına, diğer reis ve ağalarla da görüştükten sonra üç güne kadar onların da birlikte teslim olmalarını sağlayacaklarına dair yemin ederek güvence verdiler. Heyet teslim olmalarının bazı şartlar ile kabul edilebileceğini ifade etti. Bu şartlar arasında, şimdiye kadar asker ve halktan gasp ettikleri bütün silah, cephane, hayvan ve eşyanın iade edilmesi ve bunların yanında devletin kendilerine yapacağı teklifleri eksiksiz yerine getirmeleri yer alıyordu. İstenilen şartlar yazılı bir belge ile de ilan olundu. Ayrıca Dersim ahalisinin Osmanlı mülkündeki diğer vilayetlerdeki halk gibi emniyet içinde ticaret yapabilmelerinin sağlanması, teslim olacakların mal, can, ırzlarının muhafaza edilmesi ve muhtaç olanlara ise yardım yapılması güvencesi verildi.[258] Bunun üzerine Karaballı, Ferhat Uşağı, Bahtiyar Uşağı ve Abbas Uşağı reisleri olan Kangozade Mehmet, Diyabzade Süleyman, Veli ve Zeynozade Miçi Ağalar şartları kabul ederek Hozat'a geldiler. Neşet

[255] **BOA, Y.MTV, 312/127**
[256] Özkök, **a.g.e**, s. 15; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140
[257] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 99
[258] **BOA, Y.PRK.ASK, 259/12; BOA, Y.A.HUS 523/128**

Paşa'ya teslim olarak devlete boyun eğdiler.[259] Fakat Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Resik Uşağı aşiretleri isyana devam edip etmeme hususunda tereddüt içinde kaldı.[260]

Bu arada Dersim eşkıyasına bazı kazalardan cephane ve erzak yardımı gönderildiği ve Ermeniler tarafından da yardım edildiği Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından tespit edildi.[261]

20 Temmuz 1908 Pazartesi günü tedip kuvvetleri iaşe, nakliye, elbise ve teçhizatları eksik olarak Çemişkezek, Hozat, Ovacık ve Pülümür'de toplandılar.[262] Dersim içindeki bu kuvvetler, redif ve nizamiye askerlerinden ibaret olup, 26 tabur asker, Cibranlı aşiretine mensup süvari alayı, iki dağ topu ve dağ bataryasından oluşmaktaydı. Bu kuvvetlerin başında Neşet ve Atıf Paşalar bulunmaktaydı.[263] Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Resik Uşağı aşiretleri üzerine harekete geçilerek, Çemişkezek'in Üçbey köyünden gasp edilen hayvanlar geri alındı. Fakat Şavak nahiyesinin Tetik köyünden gasp edilen 95 katır geri alınamadı. Ayrıca ahaliden dört ölü, asker olarak da iki yaralı verildi, 17 er de kayboldu.[264] 21 Temmuz Salı günü süratle silah altına alınan 550 kişilik Hamidiye 36. Alay erleri, Arapkir'den Ovacık taraflarına sevk olundu. Bölgenin dağlık olmasından dolayı bu birlikler Ovacık merkezde istihkam edildi. Bu sevkten sonra bölgede hükümetin kontrolü arttı. Bu kuvvetler, Tercan ve Erzincan ovasına rahatsızlık veren Dersim eşkıyasını tenkil ve etrafa verdikleri zararların tesirlerini bitirmek üzere görevlendirildiler. Hamidiye 34. Alayı da 300 mevcutla silah altına alınarak ovalarda ve icap eden noktalarda gezdirilmek üzere görevlendirildi. Ayrıca Serasker Rıza Paşa bu birliklerin iaşesinin, maaşlarının ve ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Babıali'den istekte bulundu.[265]

Dersim'de harekat devam ederken, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan olundu. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ıslah çalışmalarına da ağırlık verilmeye başlandı. Ayrıca,

[259] Özkök, **a.g.e**, s. 15; Nuri Dersimi, Hükümet kuvvetlerinin, Hozat merkezine girmesiyle, Karaballı ve Bahtiyarlı aşiretleri liderlerinin Neşet Paşa'ya teslim olduklarını, hatta Osmanlı Ordusu'na yardıma başlayarak, harekat nokta ve geçitlerini gösterdiklerini belirtir ki, bu tarih 16 Haziran'dır. Bakınız; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 99
[260] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140
[261] **BOA, BEO, NGG.d/228, 1483/1152**
[262] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 179
[263] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140
[264] Özkök, **a.g.e**, s. 15-16
[265] **BOA, Y.MTV, 312/175; BOA, BEO, NGG.d/228, 1572/671**; Yergök, **a.g.e**, s. 185

Meşrutiyetle hükümet, Dersim'in güneyine de sokulmayı başardı, fakat isyan durmadı.[266]

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte umumi af tartışmaları da başladı. Dördüncü Ordu Müşirliği, 23 Temmuz 1908 tarihinden önce suç işlediğinden dolayı tutuklu bulunanların da ilan edilmesi düşünülen umumi aftan yararlanmasını istiyordu. Bu gerçekleşmezse Dersim aşiretlerine olumsuz etkisi olacağını düşünüyordu. Meclis, bunun üzerine tutukluların adedi, ismi, tutukluluk tarihleri, tutukluluk sebepleri, haklarında malumat ve kanuni takibatlarının durumunun mahallinden sorulmasına karar verdi.[267] Ayrıca 27 Temmuz 1908 tarihinde teslim olan aşiret reislerine Dersim'e harekat düzenlenene kadar dokunulmamasına karar verildi.[268]

Umumi af yönündeki tartışmalar devam ederken aşiretlerin saldırıları da devam ediyordu. Pülümür yönünde hareket eden Bako Ağa liderliğindeki Keçelan, Lolan ve Bal aşiretleri 28 Temmuz'da Danzik ve Harsi mıntıkalarında askeri kuvvetlere karşı şiddetli çatışmaya girdi.[269] Eğin etrafında bulunan Ekratta etrafa zarar vermeye devam etti. Bunun üzerine Eğin ahalisi hükümete dilekçe ile başvurarak Zeki Paşa'dan şikayetçi oldu. Eğinliler, eşkıyanın Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından himaye edildiğini iddia ediyor ve Zeki Paşa'dan rahatsızlıklarını ifade ediliyorlardı.[270]

30 Temmuz'a gelindiğinde eşkıyanın saldırıları devam ediyordu. Neşet Paşa komutasında toplanan taburların eksiklikleri tamamlandı. Ovacık, Pülümür, Çemişgezek, Hozat ve Kızılkilise'de bulunan tedip ve tenkil kuvvetleri harekata hazır hale geldiler. Bu kuvvetlere Umum Kumandan Neşet Paşa, Mirliva Mehmet Sami Paşa, Ovacık Kaymakamı Fehmi Bey ve Mirliva Atıf Paşa liderlik ediyordu. Tenkil kuvvetleri, verilen karar gereğince 30 Temmuz 1908 sabahı dört koldan harekete geçtiler. Mehmet Sami Paşa komutasındaki birlikler, ilk gün Pülümür içerisindeki asi

---

[266] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2
[267] **BOA, MV, 133/10**
[268] **BOA, BEO, 3372/252839**
[269] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 99-100; Danzik, günümüzde Dereboyu adını almıştır. Kırmızı Köprü-Pülümür'e bağlı bir köydür. Bu köy Ermeniler tarafından Dantzeg/Danzig/Dantsig olarak adlandırılmaktaydı. Bu ad Ermenice'de Armutçuk anlamına gelmektedir. Danzik'te 1914 yılında 287 Ermeni (31 hane) ve 330 Kürt yaşamaktaydı. Ayrıca bu köyde Meryem Ana Kilisesi, Karasun Manug ya da Surp Simeon, Surp Tateos ve Surp Sarkis manastırları ve 30 öğrencili bir okul bulunmaktaydı. Bkz. Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 459; Harsi Köyü ise günümüzde Pülümür'e bağlı olup Kovuklu adını almıştır. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 374, 638; Mark Sykes, Keçel aşiretinin 1.000 aileden oluştuğunu yazmaktadır. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 571
[270] **BOA, BEO, 3364/252235**; Eğin ve çevresinde yoğun Ermeni nüfusu bulunmakta olup diğer Ermenilerden farklılık arzetmekteydi. Bu durum soyadlarına da yansımıştı. Çoğunlukla Eğinli aile soyadlarında "onts, unts, ints, yents" gibi ekler mevcuttu. Bkz. Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar**, s. 67

köylerden Dağbey köyü ve civarındaki önemli tepeleri tuttu. Bu tepeler çok sarp olmasına rağmen eşkıyanın elinden alındı**.** 2 Ağustos Pazar günü Cibran aşireti ile birleşmiş olan Şeyh Hasanlı aşiretinin, Danzik'in batı sırtlarındaki mevzileri gece saldırısıyla zapt edildi.[271] Aşiretler bu çatışmada büyük kayıp verdiler. Bazı isyancı liderlerin öldürülmesi ile beraber asilerin direnci kırıldı. İsyancıların başarısızlığı o ana kadar isyan etmemiş olan aşiretleri de ümitsizliğe sevk etti. Çemişkezek, Hozat ve Ovacık müfrezeleri de asilerle çatışarak ilerlediler. Önlerindeki eşkıyayı püskürterek Balıkhan (Palikan) dağları eteklerinde birleştiler. Hükümet kuvvetlerinin, Balıkhan dağının tepesinde asilerin tuttukları mevzileri de ele geçirmesi üzerine eşkıya bu bölgeden de kaçtı. 3 Ağustos 1908 Pazartesi sabahı üç kol halinde Sincak (Sincik) ve Boğır (Pokir) dağlarına ilerlendi. Asiler tedip kuvvetleri karşısında başarılı olamayarak mevzilerini terk ettiler. Kaçan eşkıya takip edildi. Koç Uşağı, Şam Uşağı, Laçin Uşağı ve Yukarı Abbas Uşağı aşiretlerine ait köy ve mahsuller yakıldı. Eşkıya takibi Munzur suyunun doğusuna kadar devam etti.[272] Balıkhan tepelerinin ele geçirilmesinin ertesi günü, Seyit Rıza'nın evinin olduğu yöne askeri kuvvetler ilerledi. Topçu ateşi ile Seyit Rıza'nın evinin bir bölümü yıkıldı. Babasının mezarı da tahrip edildi. Fakat Seyit Rıza, askeri kuvvetlerin bölgeye intikalinden önce evi boşaltıp kaçmıştı. Askeri birlikler Yokir Dağı eteklerinde toplandı. Burada aşiretlere beyanname neşredildi. İsyana katılmayanlara zarar verilmeyeceği, silah bulunduranların silahlarını teslim etmeleri gerektiği, eğer bu gerçekleşmez ise evlerinin yakılacağı ilan edildi. Bu bildiri yayınlandığından itibaren 15 gün içerisinde silahlarını teslim etmeyenlerin mallarına el konulacağı ve cezalandırılacakları duyuruldu. Seyit Rıza bu arada teslim oldu. Ardından serbest bırakıldı. Fakat Seyit Rıza'nın beyanname hükümlerine uymadığı görüldü.[273] İsyanın hafif tedbirlerle önlenmesi mümkün olmadığından askeri harekata devam edildi. Hükümet kuvvetleri, 10 Ağustos'ta Danzik ve Harsi'de iki kısma ayrılarak, şiddetli direnç gösteren asileri Pülümür'ün uç sınırı sayılan Aşkirik sırtlarına attı. Bir gün sonra da çevirme harekatı ve şiddetli çatışmalar sonucunda Aşkirik'e girildi.[274]

---

[271] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 180; Dağbey Köyü, Kırmızı Köprü-Pülümür'e bağlı bir köydür. Dağbek olarak da adlandırılır. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 161

[272] Özkök, **a.g.e**, s. 16

[273] Yergök, **a.g.e**, s. 190-192

[274] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140; Aşkirik Köyü, günümüzde Tunceli/Pülümür'e bağlı Kocatepe Köyü'dür. Köylerimiz adlı eserde Aşkirek olarak adlandırılır. Bakınız; **Köylerimiz**, a.g.e., s. 610, Ermeniler ise bu köye Aştarag adını vermektedir. Bu isim Ermenice de "kule" anlamına gelir. Nuri Dersimi Aşkirik'teki bu harekata Trabzon'dan gelen birliklerinde katıldıklarını belirtir. Bakınız; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 100

Hükümet kuvvetlerinin başarısı karşısında Ferhat Uşağı reislerinden Diyab ve Şahin Ağalar ile Laçin Uşağından Abbas Ağa teslim oldu. Ayrıca Abbas Ağa, 9 mavzer tüfek ile telgraf hatlarından çaldıkları malzemeleri geri getireceğine dair söz verdi. Ellerinde bulundurdukları silahları ve telgraf malzemesini getiren ağalar bundan dolayı serbest bırakıldılar. Bu hadiselerin akabinde diğer aşiret reisleri de teslim olmalarının kabul edilmesi için seyitleri aracılığı ile haber gönderdiler. Başlamış olan tedip harekatı devam ederken Harbiye Nezareti, meşrutiyet ilanı nedeniyle memleketin her tarafında eşkıyalığın durduğu,[275] Dersim gibi vatanın bir parçasında kan dökülmesinin uygun olmadığını bölgedeki birliklere bildirdi. Ayrıca yerel hükümet yetkilileri ile beraber hareket edilmesi gerektiği, isyana meyilli olan aşiret reislerinin çağrılarak diğer aşiret reislerine ise haber verilerek meşrutiyetin nimetlerinden yararlanmalarının sağlanması ve gereksiz masraf yapılmaması tebliğ edildi.[276] İsyan sırasında hizmet ve sadakati görülen Yeşil Ağa'ya maaş bağlandı.[277] Bu arada Kırgan aşireti meşrutiyetin ilanı üzerine isyan etmeyi bırakanlar arasına katıldı. Fakat Arslan, Beyit ve Maksut Uşağı aşiretleri saldırılarına devam ettiler.[278]

11 Ağustos'a gelindiğinde devam etmiş olan takipler sonucu itaat altına alınan aşiretlerin sayısı 17'yi bulmuştu. Bu harekatın sonuçları hakkında Neşet Paşa tarafından seraskerliğe bir rapor sunuldu.[279] Bu raporda Neşet Paşa; *"Dersim kuvve-i tedibiyesi Hozat, Çemişgezek, Ovacık mevkilerinde olmak üzere bir cebel bataryası, bir Hamidiye Süvari Alayı, beşi redif, yedisi nizamiye olmak üzere, 12 tabur ve bir de tecemmü (yığınak) etmekte bulunan Harput redif taburundan mürettep bir grup kolu ile Pülümür 'de, bir şark kolu bir de Kızılkilise (Nazımiye) ve havalisinde toplu bir Nizamiye redif taburundan ibarettir. Bu kuvvetlerle 13 gün zarfında, 17 aşiret halkı tedip ve dehalete mecbur edilmiştir. Pülümür kolu Şeyh Hasanlı dahilindedir. Kızılkilise (Nazımiye) kolu da beş aşiret ile Haydaranlı'ya yürüdü. Bunları tedip için bir haftalık bir zaman tahmin ediliyor"* demişti.[280]

[275] Özkök, **a.g.e**, s. 16-17; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 140
[276] Özkök, **a.g.e**, s. 17
[277] **BOA, BEO, NGG.d/228, 1707/776**
[278] Ali Kemali, **a.g.e**, 140
[279] Özkök, **a.g.e**, s. 17
[280] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 181-182

11 Ağustos 1908'de ordu, Aşkirik civarındaki dağlara toplanmış isyancıları kuşattı. İmha edilmeyen aşiretlerin bir kısmı Haydaranlı aşiretine sığınmıştı.[281] Bunun üzerine ordunun 200 kişilik Kızılkilise koluna, devlete bağlı aşiretlerden Kureyşanlı, Arilli, Sakanlı, Şeyh Mehmetli ve Karsanlı aşiretleriyle birlikte Haydaranlılara karşı bir harekat yapması emri verildi. Arazinin uygun olması halinde harekatın Pülümür'e kadar uzatılması da düşünüldü. Bu arada harekat başarılı bir şekilde devam etmesine rağmen arazinin engebeli durumundan dolayı isyancılardan bazıları kuşatma çemberini kırarak etrafa zarar vermeye devam etti. Bunun üzerine Kemah, Çemişgezek ve Eğin halkı İstanbul'a şikayette bulundular.[282] Ayrıca Ovacık taraflarında henüz tedip edilmeyen Beyit, Arslan, ve Maksut Uşağı aşiretleri de isyana devam ediyordu. Neşet Paşa, bunlara karşı askeri birliklerin saldırılarını şiddetlendirmesi hususunda emir vererek isyancı aşiretleri etkisiz hale getirdi. Buna rağmen aşiretler hala köylerini müdafaa edebilecek durumlarını korudular. [283]

Bu sırada Dördüncü Ordu Komutanlığına vekaleten Birinci Ferik Ahmet Paşa atanmış, 19 Ağustos'ta Munzur suyu geçilmişti. Kandil ve Dujik Baba dağlarında bulunan üç isyancı grup dağıtıldı. İsyancıların reislerden olan İdare ve Kasımoğlu teslim olmak zorunda kaldı. 200 kadar mavzer ele geçirildi. Bu kişilere bağlı olan isyancılarda teslim olmaya başladı. Kalp aşireti de teslim olanlar arasındaydı. Bahtiyar aşireti ise isyana devam ediyordu. Bu aşiretin tedibi için Sencık Dağı'na askeri kuvvetler sevk edildi. Koç Uşağı aşiretine mensup Timuroğlu Hüseyin ve altı arkadaşından alınan 98 sığır ise Çemişgezek ahalisine verilmek üzerine geri gönderildi. Ahmet Paşa, tedip harekatının birkaç güne kadar biteceğini düşünüyordu. Harekata hız verdi. Askeri birlikler, isyanlarıyla ünlü Keçel Uşağı aşireti reislerinden Bako, kardeşi Yusuf, Ahmet, Pançirli köyünden Seyit Abbas ve yardımcıları üzerine sevk edilerek bu aşiret liderleri teslim olmak zorunda bırakıldı. Asilerin gasp etmiş oldukları silahlar geri alındı. Teslim olan aşiretlerin köylerine dönmeleri sağlandığı gibi vergilerini vermeleri hususu da kabul ettirildi. Haydaranlı aşireti isyana hala devam ediyordu. Ahmet Paşa, tedip kuvvetleri komutanlığı ve Dersim mutasarrıflığından harekatın durumu hakkında aldığı gözlemleri içeren yazılardan yararlanarak bir rapor hazırladı. Bu raporu Harbiye

[281] Özkök, **a.g.e**, s. 17; Erzincan Kemaliye'ye bağlı olan Başpınar köyünün eski ismi (Baş)Vartenik'tir. Bu köyden İbrahim Öztürk ile 2011 yılında yapılan mülakattan Başvartenik'in bir Ermeni köyü olduğunu öğreniyoruz. Bu köy Alevi Ermeniydi ve hepsi Haydaran aşiretindendi. İbrahim Öztürk Ermeni olan köyün ne zaman Haydaran olduğunu bilmediğini söylemektedir. Ebeveynlerinin Ermeni Mirakyanlardan olduğunu ifade etmektedir. İbrahim Öztürk'ün babası Abraham olan adını İbrahim olarak değiştirmiştir. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 365
[282] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 181
[283] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 141

Nezareti'ne gönderdi. Neşet Paşa, harekatı yakından takip etmek için Sençık dağında birkaç gün kaldı. Bu arada harekat kısmi olarak durmuştu. Neşet Paşa'nın amacı askerler dinlendikten sonra harekata kaldığı yerden devam etmekti. Bunun için askerler Ovacık, Hozat ve Çemişgezek'e gönderildi.[284] Harekattan dönen askerler yorgun ve gıdasızdı. Ayrıca kıyafetleri kötü durumdaydı. Hastalık da baş göstermişti. Bu arada iaşe sıkıntılarının giderilmesine çalışıldı.[285] Kıtaların şehir merkezlerine çekilmesi halkta harekatın bittiği düşüncesini uyandırdı. Bunun üzerine harekata devam edilmesi için Eğin, Kemah ve Çemişgezek ahalisi tekrar şikayetlerde bulundular.[286] Eşkıya askerlerin çekilmesinden istifade ederek saldırılarına devam etti. Kemah'ta 6 kişi öldürüldü. Eğin'de de asiler faaliyetlerini arttırdı. Bunun üzerine bölgeye kuvvet sevk edildi.[287]

Bu arada eşkıyanın senelerden beri devam eden tecavüzlerinden gözü yılmış olan halk, tedip yapılmamış demeye başladı. Şikayetlerin ardı arkası kesilmedi. Nihayet Neşet Paşa'nın rüşvet aldığı ileri sürüldü. Bölgeden Babıali'ye, Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine telgraflar çekildi.[288] Bunun üzerine Harbiye Nezareti, tedip kuvvetleri komutanı Neşet Paşa'yı sıkıştırarak tedibin hızlı ve şiddetli olmasını emretti. Bu gerçekleşmezse sorumlu tutulacağı kendisine tebliğ edildi.[289] Bu sırada asiler dağılarak Dujik Dağı ve civarına sığınmışlardı.[290] Durum bu şekildeyken Neşet Paşa görevden alındı. Yerine Pülümür kolu komutanı Mehmet Sami Paşa tayin edildi.[291] Bu karar 3 Eylül 1908 Perşembe günü Dördüncü Ordu'ya tebliğ edildi. Dördüncü Ordu Komutan Vekili Ahmet Paşa, tenkil harekatının icra tarzı ve sonuçları hakkında Harbiye Nezareti ile aynı düşüncede değildi. 8 Eylül Salı günü Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda; askeri kuvvetler ile Dersim aşiretlerinin tedip ve tenkil edildiğini, kapanmış olan yol ve geçitlerin açıldığını, Haydaranlı aşireti hariç diğer aşiretlere itaat ettirildiğini, bununla beraber gelecekte Dersim'de çıkabilecek isyanın kesin bir şekilde engellenmesinin hükümet tarafından ıslahat yapılmasına ve bölgede iyi bir idare kurulmasına bağlı bulunduğunu, askeri harekatın bitmek üzere olduğunu, Ovacık, Hozat ve Çemişkezek taraflarına geri çekilen taburların harekata son vermek için geri çekilmediklerini, aksine

[284] Özkök, **a.g.e**, s. 17-18; Yergök, **a.g.e**, s. 192
[285] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 141
[286] Özkök, **a.g.e**, s. 18
[287] **BOA, BEO, 3392/254335**
[288] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 141
[289] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 181
[290] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 37
[291] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 182

yorulan askerlerin dinlenmesi için bu girişimde bulunulduğunu, cezalandırılmasına karar verilen Haydaranlı aşiretinin üzerine 8 taburluk kuvvetli bir müfrezenin sevki düşünüldüğünü, bunların dışında Kalan deresi aşiretlerine de askeri bir harekat yapılması ile beraber tedibin sonlandırılmasının planlandığını yazdı. Ayrıca şikayette bulunan kaza ve köylerin ise şikayetlerinin yerinde olmayıp bunların eskiden beri aşiret saldırılarından korkmuş olmalarından ve asilere beslemiş oldukları intikam hislerinden dolayı fırsattan istifade etmek için şikayette bulunduklarını, Dersim ıslahatı hakkında Babıali'nin karar vermesi ve bununda zaman geçirmeden uygulanması gerektiğini ifade etti. Bu yazılı rapora rağmen Harbiye Nezareti tenkil hareketi ve sonuçlarından memnun değildi. Bu sırada Dördüncü Ordu Komutanlığı'nı vekaleten yürüten Ahmet Paşa'nın yerine Abdullah Paşa getirildi. Abdullah Paşa, tenkil komutanlığı vekaletinin Mehmet Paşa'ya verilmesini istemedi. Bölgedeki arazinin engebeli olmasından dolayı ordunun idaresinin Ali Paşa gelinceye kadar Neşet Paşa'nın kumandasında kalmasını nezarete teklif etti.[292]

Harekatın tamamlanmamış olmasından dolayı Ovacık'ta bulunan Arslan Uşağı ve Maksut Uşağı aşiretleri henüz kesin bir şekilde tedip edilmemişti.[293] 9 Eylül 1908 Çarşamba günü yapılan tedip harekatı sonucunda asilerin liderlerinden Halil, Adalı Memiş, Güreşoğlu Hüseyin, Mahmut, Seyithan ve sekiz kişi yakalanmıştı.[294] Bu arada meydana gelen çatışmalarda aşiret reisleri ile beraber 10 kişi esir alındı. 13 asi öldürüldü ve 20 kadar da yaralı asi ele geçirildi. Hükümet kuvvetlerinin kaybı ise 1 şehit ve 2 yaralı idi. Böylece Arslan ve Maksut Uşağı aşiretlerininde tedibi tamamlandı.[295] Öldürülenler arasında Seyit Ali Rıza da bulunuyordu. Bu harekat neticesinde çok sayıda köy halkı teslim olmasına rağmen harekatta istenilen sonuca yine de ulaşılamadı. Abdullah Paşa, Harbiye Nezaretinin talebi ve bölge halkının isyancılardan şikayetlerinin devam etmesi üzerine araştırma yaptırdı.[296] Bu araştırmanın sonucunda yapılan harekat ile Dersim'de ıslahat yapıldığı süsü verildiğini ifade ediliyor ve ıslahatın gerçeği yansıtmadığı ve temelsiz olduğu belirtiliyordu. Yapılan icraat

[292] Özkök, **a.g.e**, s. 18-20; Kölemen lakabı ile tanınan Abdullah Paşa, 1864 yılında Trabzon'da doğmuştur. Mısır Ordusu Süvari Miralayı Türk Kölemenlerinden Rüstem Bey'in oğludur. Harbiye'den kurmay yüzbaşı çıktıktan sonra Hicaz'da, Mısır'da askeri vazifeler görmüş, Erkanı Harp Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. 1904 yılında Mabeyn Erkanı Harbiye Reisi olarak Müşirliğe yükselmiştir. Meşrutiyet'in ilanıyla Dördüncü Ordu Komutanlığına tayin edilmiştir. Bakınız; İbrahim Alaettin Gövsa, "Abdullah Paşa", **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945, s. 4
[293] **D.V.J.U.K.D.R**, a.g.e., s. 182
[294] Özkök, **a.g.e**, s. 20
[295] **D.V.J.U.K.D.R**, a.g.e., s. 182
[296] Özkök, **a.g.e**, s. 20

birkaç köy ve ekinleri yakmaktan ibaret kalmıştı. Islahat ile tedip birlikte yapılmadığından, Dersim tedibi kesin sonuca ulaşamamıştı. Tedip kuvvetleri elbisesiz, teçhizatsız ve erzaksızdı. Hatta askeri malzemeleri eksik olarak sevk edilmişti. Talim görmüş az bir kuvvetle harekatta başarılı olmak mümkün iken gereksiz yere fazla asker toplanmıştı. Bu askerlerin iaşe işleri tanzim edilememiş ve erler aç bırakılmıştı. Bu nedenlerden dolayı tedip harekatında istenilen sonuca ulaşılamamış ve harekat yarım bırakılmıştı. Gerçi bazı aşiretler teslim olmuşsa da Haydaranlı gibi bulunduğu coğrafyanın sarplığı ve eskiden beri vahşetleriyle ün salmış bu aşiret henüz tedip edilememişti. Ayrıca teslim olan aşiretlerin bu tavırları şüpheliydi.[297] Bu sebeplerden dolayı köklü bir tedip harekatına ihtiyaç vardı. Bu harekatın başarıya ulaşabilmesi için düzenli çalışan menzil hattı yapılmasına ve böyle bir hattın tesisi için ise bir aylık zamana ihtiyaç duyuluyordu. Mevsimin kışa yaklaşmasından dolayı acele edilmesi de gerekiyordu. Tedip harekatının ıslahat planına uygun yapılması da zorunluydu. Fakat elde bir plan olmadığından Dersim tedip ve ıslahatını sonuçlandırmak mümkün olmamıştı.[298]

Rapora rağmen Harbiye Nezareti neticelerden yine memnun olmadı. Bu sırada Kör Alişan, Ovacık Müfrezesine erzak getiren Gümüşhane Redif Taburunu Sıçan Gediğinin doğusunda, Dersim tarafındaki çaşırlıkta pusuya düşürüp beş eri şehit etti. Fakat bu hadiseyi Kör Alişan'ın yaptığı başlangıçta tespit edilemedi. Kör Alişan askeri birliklerin yol açmasına ve erzak getirmesine yardım ederek suçunu gizlemeye çalıştı.[299]

Bu sırada Dersimliler tarafından hayvanları gasp edilen Kemah'ın Kan ve Posti köylerinin hayvanlarının Ovacık'ın Gedik köyünde Arslan Uşağından Kör Alişan'ın hayvanları içinde olduğu haber alındı. Bunun üzerine bir miktar asker ile köye gidildi. Fakat Alişan'ın kaçtığı görülerek, kışlaya geri dönme kararı verildi. Çekilme başlarken Maksut ve Arslan aşiretleri tarafından askerlere yoğun şekilde ateş açıldı. Bu sırada hayvanlarını almaya giden Kan ve Posti köylülerinden 5 kişi asiler tarafından öldürüldü. Çatışma sonucunda askerler, kayıp vermemiş olmasına rağmen 3 tane mavzer tüfeği saldırganların eline geçti.

[297] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 182; Özkök, **a.g.e**, s. 20
[298] Özkök, **a.g.e**, s. 20
[299] Yergök, **a.g.e**, s. 196

Eskiden beri bölgedeki aşiretlerine karşı yapılan askeri harekatlar sırasında aşiretlerin Dersim dışına tecavüz etmedikleri biliniyordu. Fakat harekat devam ederken ve bölgede tedip için bulunan 30 tabur bulunurken aşiretler, Kemah, Eğin ve Çemişgezek kazalarına saldırarak yağmaya başladılar. Bu yağmanın daha öncekilere benzemediği görülüyordu. Bölgede tam bir facia yaşanıyordu. Bu durumdan dolayı Dersim'de meydana gelen durumu yerinde incelemenin gerekliliği hususunda Erzurum vilayeti, Babıali'den istekte bulundu. 9 Eylül'de Dersim eşkıyasının tedibi için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini yerinde tespit etmek üzere Meclis-i Mahsusu Vükela kararıyla, Ferik Ali Paşa ile Şura-yı Devlet azasından Mustafa Bey'in bölgeye gönderilmesi ve harcırahlarıyla ilgili muamelenin yapılmasına karar verildi.[300]

Harbiye Nezareti, 12 Eylül 1908 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanlığı'na yazdığı telgrafla da Dersim ve çevresini iyi bilen Ali Paşa ve Şurayı Devlet üyesi Mustafa Bey'in bölgeye hareket ettiklerini bildirdi. Ayrıca tenkil harekatında başarılı olamadıkları düşünülen Neşet Paşa ile Mehmet Paşa'nın Ali Paşa'nın bölgeye intikali ile emir ve komutayı bırakmaları emredildi.[301]

Bu arada 22 Eylül 1908'de Bulgaristan istiklalini ilan etti. Meşrutiyetin ilanı ile her tarafta meydana gelen taşkınlıklar, tedip kuvvetlerinde de etkisini gösterdi. Redifler terhis edilmek için isyan ettiler. Birçok tabur ve bilhassa Pülümür tarafındakiler terhis ve tezkerelerini alabilmek için ayaklandılar. [302] Bu durum askeri birliklerde kötü sonuçlar doğurabilirdi. Redif taburlarının uzun zaman silah altında tutulması tehlikeliydi. Bir seneden beri silah altında tutulan Karahisar redif alayı askerlik kurallarını ihlal ediyordu. Yapılan nasihatler sonucunda terhis için beş gün daha sabredeceklerine söz vermişlerdi. Bunların silah altında tutulmaları Dersim'e sevk edilmelerinden daha büyük bir hata olacaktı. Kuzuçan'da etkili olan kişilerden önümüzdeki yaz mevsimine kadar sorun çıkarmayacaklarına dair namus üzerine teminat alınmıştı. Harbiye Nezareti, Ali Paşa ve Mustafa Bey'in bölgede yapacakları incelemenin sonuçlarına göre rediflerin terhis edilip edilmeyeceğine karar verecekti. Çünkü Dersim'de kalacak olan nizamiye taburları ile düşünülen ıslahatın uygulanmasının mümkün olup olmayacağı bilinmiyordu. Bu sebepten dolayı rediflerin bir süre daha silah altında kalmaları zorunlu olduğundan bu zaman zarfında uygun

[300] **BOA, BEO, 3393/254452; BOA, BEO 3394/254537**
[301] Özkök, **a.g.e**, s. 19-20
[302] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 141

olmayan haller olursa bu duruma imkan verilmemesi tebliğ edilmişti. Gerçekten redifleri disiplin altında tutmak mümkün olamıyordu. Özellikle Karahisar redif alayı erleri disiplinsiz davranışlarına devam ediyordu. Terhis zamanı gelmemiş erler bile terhis edilmeyi talep etmekteydi. Mehmet Paşa istifa etmesine rağmen orduya yazdığı bir raporla bu şartlar altında bir şey yapılmasının mümkün olamayacağını ve redifleri terhis etmenin silah altında tutulmalarından daha hayırlı olacağını belirtti. Bu rapor sonucunda ordu komutanlığının Harbiye Nezaretine yazdığı ikinci bir teklif üzerine 30 Eylül 1908 Çarşamba günü terhisi gelen nizamiye erleri ile birlikte rediflerin terhisi istendi. Ayrıca terhis edilen erlerin yerine asker toplanmasına, Tokat ve Merzifon'da bulunan iki nizamiye taburunun yedek olarak Erzincan'da bulundurulmasına izin verildi. Bu emir üzerine, diğer redif birliklerinin de disiplini ihlal edecek hareketlere meydan verilmeden terhisine başlandı. Kış yaklaşmıştı.[303] Harekat mevsimi de zaten geçmek üzere olduğundan, eldeki kuvvetler hükümet tarafından Dersim hakkında verilecek kararı beklemek üzere garnizonlarına iade edildiler.[304] En sonunda mevsim göz önüne alınarak, bu sene tedibe devam etmenin mümkün olmadığına karar verildi. Bazı merkezlerde müfrezeler terk edildi.[305]

Ali Paşa, Erzincan'dan Kemah yoluyla Ovacık'a gelirken buradaki müfreze ile küçük bir harekat düzenledi. Amacı bu bölgede çalınmış olan hayvanların geri alınarak sahiplerine iade edilmesiydi. Ovacık'a vardığında buradaki nizamiye taburlarından ikisinin Erzincan'a iade edildiklerini gördü. Eşkıya tedip edilmemişti. Ulaşım aracı yoktu. Kış mevsimi gelmişti. Bunun yanında elde kalmış olan zayıf nizamiye askerlerinin hastalıklar ve harekat dolayısıyla maneviyatı bozulmuştu. Ali Paşa, bu durumlardan dolayı bir şey yapılmasının mümkün olmadığını ve yalnız isyancıların saldırılarına maruz kalan yerlerin halkının güvenliğinin sağlanmasının gerekliliğine inandı.

İhtiyaç olan yerlerde asker bulundurulması amacıyla Ovacık, Çemişkezek ve Hozat'ı dolaştıktan sonra merkeze geri döneceğini 3 Ekim 1908 tarihli raporu ile Harbiye Nezaretine bildirdi. Ali Paşa, birkaç gün süren araştırmalarından sonra Neşet Paşa tarafından yapılan harekatın, bulunulan hal ve şartlara göre iyi sonuçlandırılmış olduğuna kanaat getirdi. Bundan daha fazlasına imkan yoktu. Bu durumu Harbiye

[303] Özkök, **a.g.e**, s. 21
[304] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 141-142; **D.V.J.U.K.D.R**, s. 183
[305] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 183

Nezaretine bildirdi. Gerçekte tam bir tedip harekatı yapılamamakla beraber Hozat civarından Dujik Dağına kadar olan yerlerdeki isyancılar tedip edilmişti. Bundan sonra yapılması lazım gelen husus bu bölge hakkında esaslı ve köklü ıslahatlar yapılıncaya kadar bölgede asayişin sağlanmasını gerçekleştirmekti. Ali Paşa, yumuşak bir siyaset takip ederek zararları sınırlandırmak ve mümkünse bölge halkını silahlarından arındırarak sükûneti sağlamayı düşünüyordu. Buna binaen aşiretlerle temasa geçen Paşa, hayvan, eşya ve silahların birkaç güne kadar saklandıkları yerlerden çıkarılarak teslim edilmesi konusunda aşiretlerden söz aldı. Bölgede geçirdiği süre sırasında Ali Paşa, aşiretlerin kuvvet ve kudretlerinin kırıldığını, bu sene bölgede isyan olmasını beklemediğini 6 Ekim Salı günü Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda belirtti.[306]

Bu arada Neşet Paşa ile Dersim Mutasarrıfı Hayri Bey'in arası iyi değildi. Hayri Bey, Neşet Paşa'yı İstanbul'a şikayet etmişti. Dersim'deki bu iki devlet görevlisinin arasındaki husumet gündeme oturdu. Aralarındaki husumet kurumlar arasındaki yazışmalara da konu oldu. Hayri Bey, Neşet Paşa'nın Dersim'deki tedip kuvvetleri en mühim noktalara ulaşmış iken sebepsiz olarak geri dönüp, takibata devam edilmesi için verilen kesin emir olmasına rağmen buna uymadığını iddia ediyordu. Yapılan araştırma neticesinde Ferik Neşet Paşa'nın harekata devam ettiği ve mutasarrıflığın yazısının doğru olmadığı anlaşıldı. Dersim tedip kuvvetleri komutanı Ferik Ali Paşa'nın gönderdiği telgrafta bile askeri harekat hakkında aynı görüşler ifade edilmişti. Bu durumun şahsi düşmanlıktan ileri geldiği görülmüştü. Bunun üzerine Dersim'in önemi göz önüne alınarak uygun bir mutasarrıfın bir an evvel Dersim'e atanmasına karar verildi.[307]

Dersim Mutasarrıfı Hayri Bey, bölgedeki askerlerin faaliyetlerinden memnun değildi. Neşet Paşa'yı bundan sorumlu tutmaktaydı. Bu arada Hayri Bey'in bölge halkının yaptığı faaliyetleri desteklediğini gösteren bildirileri daha öncede Babıali ile Harbiye Nezareti arasında fikir ayrılığı meydana getirmişti. Bu durumdan dolayı Dersim hakkında Dördüncü Ordu Komutanlığı'nın da fikir ve düşünceleri istendi. Ordu komutanı da yazdığı cevapta Ali Paşa'nın raporunu tasdik ediyordu. Bunun üzerine

[306] Özkök, **a.g.e**, s. 22
[307] **BOA, DH.MKT, 2647/77**

Dersim mutasarrıfı Hayri Bey'in verdiği yazılı raporların tamamen düşmanlığa yönelik olduğu anlaşıldı.[308]

Bu arada Ali Paşa özellikle aşiretlerin güvenini kazanmayı ve dolayısıyla isyana barışçı bir yolla son vermeyi gerekli görüyordu. Bu sebepten dolayı isyana karışan bazı aşiret reislerini serbest bıraktı. Bu davranışın aşiretler arasında olumlu tesir bıraktığı görüldü. Zaten Ali Paşa, Dersim'de mertliğiyle tanınan ve sevilen bir adamdı. Bölgeye tayin olduğunda yerli halk da sevinmişti. Suçları bağışlanan isyancılar, kuzu gibi olmuş bayram ediyordu. Bölge halkı, çalınan mallarını almak için aşiretlerin arasına girmeye ve bulabildiği mallarını geri almaya başladı. Bu duruma rağmen geri alınan mallar çok az olduğundan ahali memnun edilemedi. İsyana karışmış olan aşiret reislerinin serbest bırakılmış olması şikayet konusu oldu. Ali Paşa hakkında malları çalınan ahaliden bazıları şikayette bulundu. Şura-yı Devlet üyelerinden Ali Paşa ve Mustafa Bey'den oluşan heyetin araştırmaları sonucu Dersim'de gelecek ilkbaharda hükümet tarafından hazırlanacak bir programla işe başlanılması uygun görüldü. Ayrıca Dersim mutasarrıflığı da sorumluluğu altında bulunmak üzere bölgeye muktedir bir komutan tayin edilmesi kararı verildi. Heyet bir müddet sonra İstanbul'a geldikten sonra verdiği ayrıntılı bir raporda Dersim ıslahatı hakkında asayiş ve emniyet işleriyle Nafia ve Maarif Nezaretinin ilgilenmesi gerektiğini, yerli memurların değiştirilerek yerlerine dürüst ve becerikli memurların getirilmesini de teklif etti.[309] Ayrıca Mustafa Bey ile Ferik Ali Paşa, bir an evvel Dersim'de yol inşası ve tamiri lüzumunu da gündeme getirdi. Ticaret ve Nafia Nezareti bu teklifleri inceledi. İnceleme sonucunda Dersim ve Anadolu'nun bazı kısımlarında ticari ve askeri yolların yapımının gerekli olduğu anlaşıldı. Yolların ulaşımı kolaylaştıracağı ve çabuklaştıracağı da göründü. Fakat belediye bölgede yolların inşasında çalışacak işçilerin ücretlerinin %1'ni bile ödeyemiyordu. Maliye'de de bu yollara ayrılacak para yoktu. Bunun üzerine Vilayet-i Sitte yollarının askeri ve iktisadi önemi dikkate alınarak oluşturulması düşünülen Nafia bütçesine Dersim'de yapılacak yollarında dahil edilmesi hedeflendi. [310] Heyetin raporu ilgili nezaretler arasında bazı anlaşmazlıkları da beraberinde getirdi. Bu durum bütçenin uygulanmasına imkan vermedi. Ayrıca Dördüncü Ordu komutanlığı, bölgedeki valiler ve Babıali arasında sonu gelmeyen yazışmalar devam etti.

[308] Özkök, **a.g.e**, s. 22
[309] Yergök, **a.g.e**, s. 199; Özkök, **a.g.e**, s. 22-23
[310] **BOA, BEO, 3485/261322**

Sonuç olarak 1908 yılı çeşitli tedip ve tetkik heyetlerinin çalışmaları; haberleşmeler, tatbik edilmemiş tetkikler, tavsiyeler ve yarım kalmış tedbirlerden ibaret kaldı. Islahatların yapıldığını gösterecek bir adım atılmadı. Alınan her karar, askeri bir harekat yapılması düşüncesini içeriyordu. Ülkenin ortasında eğitimsiz ve fakir bir halk kütlesinin yalnız askeri bir harekat ile yola getirileceği sanılıyordu. Eğitim, bayındırlık, adliye ve iktisat konularında ıslahatın fiili bir adımı atılmıyordu.[311] Bunun yanında Pah hariç, müdürlüklerin oluşturulması süreci 1908 yılından itibaren başladı. Fakat bu icraat ta kağıt üzerinde kaldı.[312] Ovacık'taki nahiye teşkilatı yapılamadığı gibi kaza kadrosu da tamamlanamadı. Vergileri toplama ve askere alma konusunda da başarılı olunamadı. Askeri harekat, bölgedeki evlerin ve tarlaların yakılması, hayvan ve eşyanın yağmalanması dışında pek bir işe yaramadı. Arazinin sarp ve meşelik oluşundan dolayı isyancıların çok az bir kısmı yakalanabildi. [313]

Bunun dışında Dersimli aşiretler etraftaki eşkıyalık faaliyetleri sonucunda Eğin ve Çemişgezek ahalisinden 1 milyon iki yüz yirmi yedi kuruş değerinde eşya, 24 bin adet muhtelif cins hayvan çalmışlar, ayrıca birçok hane ve mesken yakmışlardı. Ayrıca 50 masum sivilde Dersimli aşiretler tarafından katledilmişti. 1908 Dersim tedibi 24 tabur asker ile yapıldı. Devlet 100 bin liradan fazla masraf yaptı. Fakat komutanların bölgeyi iyi tanımaması tedip hareketini başarıya ulaştırmadı. Ayrıca bölgede incelemelerde bulunan ıslah heyeti idama mahkum Teymuroğlu Hüseyin'i Hozat hapishanesinden serbest bırakmıştı. Bu durum hükümeti güçlendirmek yerine daha da zayıflattı. Zira kanunların tatbikinde istikrarlı bir politika takip edilmemesi yapılan askeri operasyonları halkın ve aşiretlerin nezdinde muteber hale getirmemişti. Dersim'in çevreleyen Eğin, Çemişgezek ve Kemah ahalisinin hükümete şikayette bulunması bölgeye asker celbine sebep olmuş, fakat harekattan istenilen sonucun elde edilememesi eşkıyanın ilkbaharda bu bölgelerde katliam yapacağı algısını kuvvetlendirmişti. Zira Dersimli aşiretlerin talan ve katliamlarının cezalandırılamaması, gasp ile geçimini sağlayan aşiretleri cesaretlendiriyordu. Bu durum harekata 1909 yılında da devam edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.[314]

---

[311] Özkök, **a.g.e**, s. 23
[312] **BOA, HR.SYS, 84/2**
[313] Yergök, **a.g.e**, s. 201
[314] **BOA, DH.MKT, 2753/97**; Dersimlilerin kendi komşuları Türk köylerine yönelik özellikle Erzincan, Malatya ve Sivas'ın Türk köylerine yönelik mala ve cana kast niteliğindeki saldırıları, bu eylemlere maruz kalan bölgeler halkında çok ciddi ölçülerde can ve mal kaygısı doğurmuştur. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 73

Bu arada Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıklaması ile yer yer yurt genelinde taşkınlıklar başlamış, harekat yapılmasına da imkan kalmamıştı. Bölgede sükunete ihtiyaç vardı.[315] Dersim'deki nizamiye taburları geldikleri görev bölgelerine geri gönderilerek tedip harekatının 1908 senesine ait olan eylem safhası kesin sonuca ulaşılamadan bitirilmiş oldu.[316] Böylece Dersim'e yapılan askeri harekatın pek az faydası görüldü.[317] Devlet, yüzbinlerce altın lira harcamasına rağmen yapılan fedakarlıklar boşa gitti. Aşiretlerdeki silahlar toplanamadı.[318] Meşrutiyet döneminde derebeyleri güçlendi ve aşiretlerin bünyelerinde en ufak bir sarsıntı olmadı. Ayrıca Seyit Rıza'nın Dersimlilerin gözündeki popülaritesi arttı.[319] Dersim ağaları ve yaşlıları meşrutiyet yönetiminin sonunun nereye varacağını kestiremediklerinden rahat durmayı ve Meşrutiyet'e bağlı görünmeyi uygun buldular. Fakat bu yönetimden de umduklarını bulamayınca eşkıyalıklarına devam ettiler.[320]

1.3. 1909 Dersim İsyanı ve İbrahim Paşa Harekatı

1908 yılı tedibinin istenilen şekliyle tamamlanamaması tedip hareketine 1909 yılında da devam edilmesi gerektiğine dair tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Dersim'de merkezi otoritenin tesis edilmeye çalışılması ve vergilerin alınmasına geçmiş dönemlere göre daha fazla riayet edilmesi aşiret reislerinde rahatsızlık meydana getirdi. Bunun yanında zaten bölgedeki ahali de devlete vergi vermek konusunda pek de istekli görünmüyordu. Bütün bunlar siyasi otorite ile bölge halkı arasında iletişimi giderek zayıflatıyor ve zaten sorunlu olan bağların daha da incelmesine ve gevşemesine sebep oluyordu.

17 Ocak 1909'da Erzincan beylerinin zulüm ve vurgunlarından yakınan Pülümür kazası ahalisi, Meclisi Mebusan'a bir dilekçe gönderdi. Bu yazıda her sene yapılan müzayede de köylerin zulmedenlere dağıtıldığı, iki yıldan beri mal ve canlarının harap olduğu ve bu durumdan dolayı ahalinin sefil duruma düştüğü ifade ediliyordu. Maliyeye birçok kere bu duruma çare bulunulması için müracaat edilmişti. Fakat Dersimlilere göre, hükümet tarafından bu duruma itibar edilmemişti. Bu dilekçe üzerine yapılan

[315] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 142
[316] Özkök, **a.g.e**, s. 21
[317] Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi (10 Temmuz İnkılabı ve Netayici)**, Pınar Yayınları, İstanbul 1992, s. 36
[318] Yergök, **a.g.e**, s. 201
[319] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s.12, 45
[320] Yergök, **a.g.e**, s. 200; Dersimliler, 1908/1909 yıllarında bölgede gerçekleştirilen askeri harekatları İttihat ve Terakki'nin Dersim'e boyun eğdirme operasyonu olarak görmektedir. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 61

tahkikatta vurgun olduğuna ve fazla öşür alındığına dair olan şikayetin aslı olmadığı anlaşıldı. Aynı zamanda geri alınmak üzere dağıtılan paralar ile de bölgedeki ahalinin ihtiyaçlarının bir dereceye kadar giderilmiş olduğu ortaya çıktı.[321] Dersim'deki bu hadise, vergi verme konusunda ahalinin pek de istekli olmadığını bir kere daha gösterdi.

Bu arada Dersim'deki isyan ateşi düşmemişti. Bölgede yeni bir kıyamın hazırlıkları yapılmaktaydı. 30 Ocak 1909'da İzollü Kadızade Ali Ağanın oğlu Hacı Kaya'nın arkadaşları ile beraber Dersim'e yakın çeşitli köylerde barut ve ateşli maddeler imal ederek Dersim'e gönderdiği yapılan aramada tespit edildi. Bunun yanında kendisinden barut almaya gelen Dersimli kişilerden üçünün barutun kurutulduğu sobanın patlaması sonucu öldüğü de belirlendi. Hacı Kaya tutuklanmadı. Bu durum güvenlik zafiyetinin bölgede hala devam ettiğini ve asayişi sağlamakla görevli memurların görevlerini hakkıyla yapmadığını gösteriyordu.[322] Güvenlik memurlarının bu durumu bölgedeki kanun dışı faaliyetlerde bulunan kişileri daha da cesaretlendiriyordu. Dersim'de nüfuzu bulunanlar ise hükümet nezdinde faaliyetlerine devam ediyor, İstanbul'daki hükümet ile temaslarını sürdürüyorlardı. Bu kişiler, isteklerini bazen telgraf bazen de bizzat başkente gelerek iletiyorlardı. Dersim'in etkin simalarından Diyab Ağa da bunlardan biriydi. 1908 yılındaki tedip harekatı sürerken, Ferhat Uşağı aşireti reisi Diyab Ağa, tebdili kıyafetle Dersim'den Trabzon'a giderek, bölgeye yapılan askeri harekatı telgrafla İstanbul nezdinde protesto etmişti. Bunun üzerine Babıali, Diyab Ağa'nın İstanbul'a bizzat gelmesini istemişti.[323] Diyab Ağa'nın İstanbul'a çağrılması, hükümetin Dersimin nüfuz önderlerinin fikirlerini ciddiye aldığının göstergesiydi. 1909 yılı Şubat ayında görüşmelerde bulunmak için İstanbul'a gelen Diyab Ağa,[324] Dahiliye ve Hariciye Nezaretleriyle temasa geçti. Bu temaslarda güttüğü amaç, ordu yönetimi hakkında kanuni takibat yapılmasını sağlamaktı. Fakat meşrutiyet ilan edilmiş olduğundan isteğine ulaşamadı.[325] Bu sırada Eğin ahalisinden ve kendi aşiretinden bazılarının şikayeti üzerine hapsedildi. Durumu haber alan ve Dersim ıslahatından sorumlu olan Ferik Ali Paşa, Diyab Ağa'nın tutukluluğunun devamı halinde Ferhat Uşağı aşiretine olumsuz tesirlerde bulunacağını, hatta isyanına sebep

[321] **BOA, DH.MKT, 2896/10**; Müzayede: Osmanlı toprak hukukunda, miri arazinin, devlet adına hususi memuru tarafından reayaya ihale edilmesi işlemine verilen addır. Bu hususta geniş bilgi için bakınız; Halil Cin, "Osmanlı toprak hukukunda miri arazinin hukuki rejimi ve bu arazinin tmk. karşısındaki durumu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 22, Sayı: 1, Ankara 1966, s. 745-798

[322] Hacı Kaya İstanbul'a giderek hükümet nezdinde faaliyetlerine devam etti. Mamuretülaziz Valiliği tarafından geçte olsa yakalanması ve adliyeye teslimi konusu takip edilmeye başlandı. Bakınız; **BOA, DH.MKT, 2674-84**

[323] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.102

[324] **BOA, BEO, 3492/261854**

[325] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.102

olabileceğini hükümete yazılı olarak bildirdi.[326] Bu bilgilendirme neticesinde Diyab Ağa serbest bırakıldı.[327]

Ferik Ali Paşa'nın uyarıları ile Diyab Ağa'nın serbest bırakılması devletin içine düştüğü zafiyetin de bir göstergesiydi. Zira tahkikat yapılmadan ve şikayetin mahiyeti hakkında bilgi edinilmeden Diyab Ağa serbest bırakılmıştı. Dersim içi dengeler bir kez daha kanunun uygulanmasını engelliyordu.

2 Şubat 1909'da Erzincan Mebusu Osman Fevzi Bey, Meclisi Mebusuna bir takrir verdi. Bu takrirde Dersim eşkıyasının yüzlerce seneden beri etrafındaki kasaba ve köylerin ahalisini doğradığı ve maişetlerini perişan etmek suretiyle binlerce ocağı söndürdüğünü yazdı. Resmi kayıtlarla bu sabitti. Ancak yakın senelerde Dersimli eşkıyaların tecavüzleri artmıştı. Ahali eşkıya çetelerine hususi vergi veriyordu. Buna rağmen kendilerini kurtaramıyorlardı. Osman Fevzi Bey, Anadolu'nun orta yerindeki bu çıbanın bir çok kasaba ve köyü harabeye çevirdiğini, şimdiye kadar yapılan ıslahat denemelerinin başarılı olamadığını ve 1908 yılında yapılan askeri harekatın da sonuçsuz kaldığını belirtti. Osman Fevzi Bey'e göre; ahalinin feryadını duyan olmadığı gibi Dersim'de büyük bir ıslahat da yapılmamıştı. Hatta 1908 yılında yapılan askeri harekatın başarısızlığı eşkıyanın daha da hiddetlenmesine neden olmuştu. Osman Fevzi Bey, Meclis Mebusan'ın ilkbahardan önce tedbir almasını ve ıslahata başlamasını istedi. Dahiliye Nezaretinden de izin alınmasını talep etti.[328]

Dersim Ermenileri de bölgedeki durumdan şikayetçiydiler. Bu şikayetlerini çeşitli vasıtalarla hükümet yetkililerine iletiyor, basın yoluyla da kamuoyuna isteklerini bildiriyorlardı. Bu şikayetlerden biri Hozatlı Ayrik Ahronyan imzasıyla 4 Şubat 1909 tarihli Manzume-i Efkar Gazetesinde neşredilen mektuptu. Mektup, Ermenilerin beklentilerini ve serzenişlerini yansıtması açısından önemliydi.

Bu mektupta Ermenilerin durumlarının acınacak bir halde olduğu belirtiliyordu. Ermeniler düştükleri kötü durumdan kurtulmak için hangi çözüm makamına müracaat edilmesi gerektiğinin tayin edilmesini istiyordu. 35 seneden beri çevre köylerden

[326] **BOA, BEO, 3492/261854**; Dersim ahvalini arz etmek üzere Dersaadet'e gelen Diyab Ağa'nın verdiği bilgilerden sonra mahfuzen memleketine gönderildiği ve cihet-i adliyece tutuklandığının Dersim'den gelen Ferik Ali Paşa tarafından verilen varakadan anlaşıldığının Meclis-i Mebusan Riyasetine bildirildiğine dair bkz. **BOA, DH.MKT, 2783/58; BOA, BEO. NGG.d/ 228, No: 4074/1058**
[327] **BOA, BEO, 3497/262234**
[328] **BOA, DH.MKT, 2742/97**

Dersim'e Ermeniler sığınmış ve yerleşmişti. Ahronyan'a göre, bu Ermenilerin bir parça ekmek bulabilecek durumları vardı. Ermeniler, Kanuni Esasi'nin ilan edildiği zaman meşrutiyeti destekleyerek haksızlıkların son bulunacağını zannettiklerini fakat bu nimete ulaşabilmek için istibdat dönemini aramak lazım geldiği ifade ediyorlar, gelinen durumu eleştiriyorlardı. Ahronyan, ayrıca bu nimete ulaşabilecek layık kimseler değilmişiz diyerek serzenişte bulunuyordu. Mektupta, Dersimli Türkler tarafından Abdülhamid zamanında yapılan mezalimin yeni idare zamanında da devam ettirildiği iddia ediliyordu. Ahronyan'a göre bunun için de bir takım kimseleri bu işe alet ediyorlardı. Mektupta ağır ifadelerin geçmesi devlet memurlarına hakaretler içermesi de göze çarpıyordu. Ermenilere göre bu işleri devam ettiren "necis köpek" müdde-i umumi muavini idi. Ayrıca subaylardan Hamil Ağa ve Salim Efendi ile ayaktakımı olarak tabir edilen bir Ermeni memur dahi müddei umumi muavini ile beraber hareket ederek birçok ocağı söndürmüştü. Ahronyan, Çarsancak ve Ovacık kazaları memurlarının da Ermeni milletine karşı saldırılar gerçekleştirdiklerini, Ermeni kadınlarının namusuna dokunduklarını ve kızlarını dağa kaçırdıklarını iddia ediyordu. Hatta Ahronyan'a göre, bu durum artık normal olarak görülür olmuş, Ermeniler can çekişir duruma gelmişti. Boğazlandığımızı duyurmak için Patrikhaneye, Sadarete, Selanik İttihat ve Terakki merkezine ve diğer makamlara müracaat ettik ise de hiçbir cevap alamadık diyordu. Mektupta geciken adaletten dolayı Ermeni ahalinin tamamen ümitsiz olduğu da belirtiliyordu. Ahronyan; "Her dakika ölmekten ise bir katliam olsun ki çekmekte olduğumuz işkenceler ölümle son bulsun" diyordu. Bu arada mektupta Dersim Başkomiseri Hurşit Efendi'nin insaniyetine de vurgu yapılıyor ve takdir ediliyordu. Ahronyan mektubun devamında "masum kimseleri müdafaa için her fedakarlıktan çekinmiyorsa da ne yazık ki bir kişi ne yapabilir. İşte durumumuz bu durumdadır. Rica ederim muharrir efendi bize bir kurtuluş yolu gösterin kime müracaat edelim. Artık telgraf ücretine tahammül edecek halimiz kalmadığı gibi bu hakaretleri çekmeye de gücümüz kalmamıştır." diyordu.

Dersim Ermenilerinin durumuyla bazı mahalli memurlardan şikayet eden bu yazı hükümet görevlilerinin dikkatinden kaçmadı. Ermenilerin şikayetlerini içeren açık mektup hakkında Dahiliye Nezareti, Mamuretülaziz Vilayetine incelenmesi ve gereğinin yapılması hususunda emir verdi. Verilen emirde müdde-i umumi muavini ile suça karıştığı ileri sürülen diğer şahıslar hakkında ortaya konulan iddiaların

doğruluğunun araştırılması, Dersim'deki durum hakkında gerçeğin ortaya çıkarılması ve nezarete haber verilmesi istendi.[329]

Ermenilerin serzenişlerinin ifade edildiği bu mektubun payitahtta etkili olması ve memurlar hakkında araştırma izninin çıkması devletin merkezindeki yöneticilerin Ermenilerin sesine kulak verdiğini gösteriyordu. Ancak bölgedeki belirsizlik bu ve bunun gibi tahkikatların hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını engelliyordu. Zira her atama ve yer değiştirme Dersim'deki otorite boşluğunun daha da fazla artması anlamına geliyordu. Zaten inkılaptan sonra bölgedeki idarenin nasıl olacağı hususu devlet bürokrasisinde tartışma konusuydu.

Bu arada ordunun eksiklerinin giderilmediğini[330] ileri süren Dördüncü Ordu komutanı Abdullah Paşa'nın görevinden ayrılması üzerine yerine vekaleten Ordu Kurmay Başkanı Esat Paşa getirildi.[331] Harbiye Nezareti, yeniden başlayacak olan Dersim tedibi için ne kadar kuvvete ihtiyaç olduğunu Esat Paşa'ya sordu. Bunun üzerine Esat Paşa, bölge ile ilgili bir rapor hazırladı. 17 Şubat 1909'da hazırlayarak gönderdiği raporda, Dersim'e gönderilecek kuvvetin az olmasını istedi. Zira Dersim'de yol olmamasından dolayı buraya gönderilmesi düşünülen kuvvetlerin iskan ve iaşesinin sağlanması güçtü. Ayrıca sevk ve idaresi de birçok zorluk barındırıyordu. Dersim'de önemli mevkilere yerleştirilmek üzere seyyar ve sabit yedi veya sekiz yüz mevcutlu yedi taburla bir bölük süvarinin harekat için yeterli olduğunu bildirdi. Bunların yanında iki dağ bataryası ile sekiz ağır makinalı tüfekin tedip işini başarmaya yeteceğini, tedip işinin başarıya ulaşması halinde ise bu askeri birliklerden bir kısmının Kemah, Eğin, Pertek, Çemişgezek, Mazgirt ve Erzincan'a kaydırılmasının iyi olacağını belirtti. Bu müfrezelere çadır, yük hayvanı, bir aylık erzak verilmesi, erzak ve hayvan tedariki için de para gönderilmesi gerekliydi. Kuvvetlerin iaşesi için de Erzincan ve Harput'ta kurulması gereken yiyecek ambarlarına ihtiyaç vardı. Esat Paşa, aynı zamanda

[329] Cevap şu şekildedir: Hozat'tan Ayrik Ahronyan, Dahiliye Nezareti'nden Mamuretülaziz Vilayeti Celilesine, Hozat'tan Ayrik Ahronyan imzasıyla "Manzume-i Efkar" gazetesinde münderiç olan 4 Şubat sene 1909 tarihli mektubun suret-i mütercimesi savb-i valalarına irsal olunmakla, mündericatına ve müdde-i umumi muavini ile saire haklarında dermiyan olunan ahvale nazaran bi't-tahkik hakikat-i keyfiyetin inbası hususuna himmet buyrulması babında 7 Şubat sene 1324, **BOA, DH.MKT 2747/90**

[330] Yergök, **a.g.e**, s. 205-206

[331] 1862 yılında doğan Esat Paşa, Yanyalıdır. Yanya Belediye Reisliğinde bulunmuş olan Mehmet Emin Efendi'nin oğludur ve Vehip Paşa'nın kardeşidir. 1890 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harbiye'den mezun olmuştur. Almanya'ya gönderilen Esat Paşa, orada Askeri Üniversitede bulunmuş ve Goltz Paşa'nın yardımcılığını yapmıştır. 1897 Yunan Harbinde Yanya Kolordu Erkanı Harbiyesinde bulunmuş, 1899 yılında ise Harbiye Mektebinde Ders Nazırlığı yapmıştır. 1907 yılında Üçüncü Ordu Müşir Muavini sıfatıyla Selanik'e gönderilmiştir. Bakınız; Gövsa, **a.g.e**, s. 122; 1909 yılında ise vekaleten Dördüncü Ordu Kurmay Başkanı görevinde bulunmuştur.

Dersim'in mülki idaresinin muktedir bir komutana verilmesi ve tediple beraber derhal idari ıslahata da geçilmesini teklif etti. Bunun yanında bayındırlık ve eğitim işlerine önem verilerek bölge halkının da medeniyetin nimetlerinden yararlandırılması gerektiğini vurguladı. Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye'yi Umumiye'nin görüşüyle bu teklifleri uygun buldu. Yalnız bölgeye gönderilecek insan ve hayvan için daha az paranın yeterli olduğunu düşünerek durumu Babıali'ye bildirdi.[332]

Tedip ve ıslahat için bu faaliyetler yapılırken, 28 Şubat 1909'da Dersim aşiret reisleri kendilerine çeşitli iftiralar atıldığını iddia ettikleri bir telgrafı sadarete çektiler. Bu telgraf, Arilli aşireti reisi Hüseyin, Alanlı aşireti reisi Keko, Kureyşanlı aşireti reisi Ali, Soranlı aşireti reisi Timur, Şeyh Mehmed aşireti reisi Ali, Demenanlı aşireti reisi Cebrail, Loskanlı aşireti reisi Keko, Karsanlı aşireti reisi Mezra, Hormek aşireti reisi Süleyman'ın imzasını taşıyordu. Bu aşiret reisleri, Dersim'de meydana gelen olayların bütün Dersim ahalisine teşmil edilmemesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Ayrıca umumi affın Dersimlileri de kapsamasını istiyorlardı.[333]

Mart ayı gelmesine rağmen hükümetin bir adım atmadığını gören Dersim milletvekilleri meseleyi meclise getirerek bu sorunun kesin sonuca ulaştırılmasını ve masum halkın eşkıyanın saldırılarından kurtarılmasını istediler. Bunun üzerine Meclisi Mebusan, hükümetin gerekli tedbirleri almasına, önce tedip ardından ise ıslahat yapmasına karar verdi.[334]

Buna rağmen soygunlardan bıkan halk ile beraber mahalli idareler ve mebuslarda hükümete şikayetlerini bildirmeye devam ediyorlardı. Hükümet yaz gelip soygunlar başlamadan evvel tedip işini bitirmek istiyorsa da eksiklerin tamamlanması ve gerekli paranın temini hususunda Harbiye Nezareti ile yazışmalarını sürdürüyordu. Bu arada Esat Paşa'nın yerine 1909 yılının 15 Mart'ında İbrahim Paşa, Dördüncü Ordu komutanlığına tayin olundu.[335] İbrahim Paşa'nın göreve gelmesinin akabinde 31 Mart (13 Nisan 1909) olayı patlak verdi. Bu hadisenin bölgede de etkisi görüldü, subaylar emir ve kanun dinlememeye ve talim yapmamaya başladı. İbrahim Paşa'nın bölgeye

[332] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 187-188; Özkök, **a.g.e**, s. 23-24
[333] **BOA, DH.MKT 2762/50**
[334] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 187-188; Özkök, **a.g.e**, s. 24; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 143
[335] İbrahim Paşa'nın Dördüncü Orduya tayin olduğuna ve maaş bağlandığına dair belge için bakınız; **BOA, BEO, 3528/26576**; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 143; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 103

intikalinden sonra yaptığı ilk iş kanuna uyulmasını sağlamak oldu.[336] İbrahim Paşa, yapılan işleri ve düşünülen fikirleri tetkik ettikten sonra 15 Nisan 1909 tarihli bir şifreyle kendi fikir ve kanaatlerini Harbiye Nezaretine bildirdi. Bu şifrede İbrahim Paşa'nın fikirleri şu şekilde idi;

Dördüncü Ordu'nun makinalı tüfeklerinin henüz teşkil edilmemiş olmasından Dersim tedibi için oluşturulacak kuvvetlerin on taburdan aşağı olması doğru değildir. Nakliyat için hayvan alınması, erzak ve yem tedarik edilmesi zamana ve paraya bağlı olduğundan ilk önce paranın yetiştirilmesi lazımdır. Şimdiye kadar yapılanlardan anlaşıldığına göre Dersim tedip ve ıslahatında başarılı olunamaması nedeni komutanlarla mülki amirlerin beraber hareket etmemesinden kaynaklanmaktadır. Aksine birbirleriyle rekabet edercesine farklı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun için de yeni dönemde böyle bir duruma meydan vermemek gerekmektedir. Yapılacak tedip ve ıslahatların başarılı olması için Dersim sancağının bağlı bulunduğu Mamuretülaziz valiliğinin ve tedip kuvvetleri komutanlığının Trabzon redif kuvvetleri komutanı Ahmet Abuk Paşa'ya verilmesi uygundur. Bunun yanında hemen tedip hareketine geçmeyip korkmuş gözüken Dersimlileri, birbirlerine yardım etmek adetleri olmasından ve 10.000'e yakın silahlı asi bulunmasından dolayı isyana sevk etmemek için önce devletin kararını kesin bir dille anlatmak gerekmektedir. Ayrıca silahların teslim edilmesinin teklif edilmesi ve bunun kabul edilmemesi halinde ise tedibe başlanması aynı zamanda idari ıslahata da geçilmesi uygundur demişti.[337] İbrahim Paşa, tedibin yanında ıslahatın yapılması gerektiğini ve asıl önemli olanın ıslahat olduğunu özellikle vurgulamaktaydı.[338]

Bu rapor üzerine Harbiye Nezareti, Mamuretülaziz valisi ile askeri kuvvetlerin komutanının Abuk Ahmet Paşa olması teklifini Babıali'ye bildirdi. Bununla beraber hayvan, yem ve teçhizat masrafı olarak kabul edilen paranın nakit olarak verilmesine çalışıldığı da rapor edildi. Tedip için gerekli olan hayvanların Erzurum, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetlerinden satın alınmaya çalışıldığı, fakat gerek hayvanların satın alınması ile naklinin ve gerekse diğer eksikliklerin giderilmesinin paraya bağlı bulunduğu bilgisi verildi. 20 Nisan 1909'da Dersim tedibi için Erzincan, Erzurum, Muş, Hozat, Kızılkilise ve Çemişgezek'ten 9 tabur hazır hale getirildi. Bu arada Dahiliye

[336] Yergök, **a.g.e**, s. 209-210
[337] Özkök, **a.g.e**, s. 25
[338] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 38

Nezareti, Abuk Ahmet Paşa'nın askeri harekatlar sırasında vilayet işleri ile de uğraşmasının zor olacağını düşünüyordu. Bundan dolayı Abuk Ahmet Paşa'nın Mamuretülaziz valiliğine tayininin uygun olmadığını Babıali'ye bildirdi. Ahmet Abuk Paşa'nın Mamuretülaziz valiliğine tayini gerçekleşmediği gibi 9 taburluk kuvvete tayini de gerçekleşmeyince yerine ordu tarafından tayin edilecek subay aranmaya başlandı.[339]

Bu arada askeri harekât zamanı geçmekteydi. Dersim için lüzum görülen kuvvetin hemen sevk edilmesi gerekliydi. Ayrıca gerekli para da bir türlü verilemiyordu. Bu konuda gerekli paranın sarfı hakkında Babıali, Maliye Nezaretini bilgilendirdi. Bu sonuçsuz haberleşmelerde ordu zor duruma düşürülmüştü. İbrahim Paşa, 10 Mayıs Pazartesi günü şifreli bir telgraf ile durumu bir kere daha Nezarete bildirdi. Bu şifrede Dersim'e harekat yapılmasının paraya bağlı olduğu halde henüz paranın verilmesine karar verilmediği belirtiliyordu. Hazineden günlük ihtiyaçların temini için büyük zorluklarla para alındığından hazırlığın bitirilmesine ait bir şey de yapılamamıştı. Yalnız Diyarbekir'den ordunun erzakından verilmek üzere pirinç alınmıştı. Bu arada İstanbul'dan gönderilen un ve peksimetin toplanmasına da başlanmıştı. Nakliye hayvanlarının ordunun hazinesinden bedeli verilerek satın alınması Sivas, Erzurum ve Harput vilayetlerine yazıldığı ve baytar da gönderildiği halde istenilen sonuca varılamamıştı. Ayrıca Dersim için ayrılmış taburlara verilen ihtiyat kuvvetlerinin bugüne kadar yarısı bile toplanamamıştı. İstenilen paranın havale olarak verilmesi yoluna gidilirse bunun tahsilinin uzun zaman alacağı, dolayısıyla hızlı hareket edilmesi için paranın nakit olarak verilmesi gerektiği özellikle belirtilmişti.

Bunun yanında Babıali'den valilere talimat verilmesi gerekliydi. Ordu dahilinde üst dereceli subaylardan tedip kuvvetini sevk ve idare edecek komutanlar bulunuyorsa da bunların vazifeleri başından ayrılmaları uygun olmayacağından nezaret tarafından uygun birinin hemen gönderilmesi İbrahim Paşa tarafından isteniyordu.

Bu rapor üzerine Harbiye Nezareti, nakliye askerlerinin hızlı bir şekilde celbi için valilere talimat verilmesi hususunda Babıali'de girişimde bulundu. Bununla beraber tedip kuvvetleri komutanlığına nezaretin istediği isimler arasında yer alan Piyade Dairesi Komutanı Said Paşa ve eskiden Musul komutanı olup emekli olan Yusuf Ziya Paşa ile uzun zamandır tecrübesinden dolayı Yemen de istifade edilmek üzere

[339] Özkök, **a.g.e**, s. 25-26

Dördüncü Orduda bulunan topçu yarbayı İskender Bey'den birinin tayini uygun görülerek ordunun fikri istendi. Ordu, 20 Nisan 1909'da verilen cevapta Yusuf Ziya Paşa'nın tayinini kabul ettiğini bildirdi.[340]

Dersim'deki aşiret reisleri hükümet tarafından alınmak istenen ıslahat ve güvenlik tedbirlerine daima engel olmaya çalışırlardı. Bunun için Harput gibi şehirlerde elde ettikleri memurlar aracılığı ile yapılacak işleri yavaşlatır veya iptal ettirirlerdi. Bu durum halkın nazarında memurların itibarını zayıflatırdı. [341] 19 Mayıs 1909 tarihine gelindiğinde Dersim Sancağındaki emniyet ve asayiş meseleleri bir kez daha Meclis-i Mebusan'ın gündemine geldi. Dersim'deki ıslah faaliyetlerinin başarısızlığının nedenleri üzerinde duruldu. Osman Fevzi Bey, ıslahatlardaki başarısızlığın Mamuretülaziz valilerinin gerçek olmayan beyanlarından ileri geldiğini iddia etti. Ona göre, ıslah heyetlerinin gitmesine bu ortamda lüzum yoktu. Devlete asi olanlar karşılarında askeri kuvvetleri görmeliydi. Bu sayede bölgede bir iyileşme söz konusu olabilirdi. Dersim çevresindeki ahalide rahat bir nefes alabilirdi. Bu fikirlere rağmen meclis, Dersim'deki emniyet ve asayişin temin edilmesi için bir ıslah heyeti oluşturulmasına ve bölgeye gönderilmesine karar verdi.[342] Zaten Müşir İbrahim Paşa'da bu heyetin oluşturulmasını ve harekat başlamadan önce bölgeye intikal ettirilmesinin istiyordu. Zira ona göre bölgedeki sorunlar sadece askeri harekat ile çözülemezdi. [343]

1909 yılının Haziran ayına gelindiğinde tedip hazırlıkları devam ederken, diğer yandan da Dersim'de askerlere ve halka karşı saldırılarda bulunanların gıyaben yargılanmalarına başlandı. 14 Haziran 1909 Pazartesi günü askerlere karşı silah kullanarak erlerden bazılarını katleden ayrıca cephane ve tüfeklerini gasp eden Karaballı aşiretinden Kangozade Mehmet Ağa, Mamuratülaziz Vilayeti İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi'nce gıyaben idam cezasına çarptırıldı. Sonradan yakalanan Kangozade Mehmet Ağa ve arkadaşları mutasarrıflık vekaletinde bulunan sancak muhasebecisi Şefik Bey tarafından adliyeye teslim edilmeden serbest bırakıldı. Halbuki 1908 yılındaki Dersim isyanının faillerinden biride Kangozade Mehmet Ağa'ydı. Bu durum vilayete, İstinaf Müdde-i Umumiliğinden yazı ile bildirilmişti. Buna rağmen gıyaben mahkum olan failler, yakalandıkları halde Şefik Bey tarafından serbest

[340] Özkök, **a.g.e**, s. 26-27
[341] Balcı, **a.g.e**, s. 131
[342] **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,** Devre 1, İçtima Senesi 1, C. 3, 9 Mayıs 1325, s. 597
[343] **BOA, DH.MKT, 2809/51**

bırakılmıştı. Adliye Nezareti bu durum karşısında Şefik Bey hakkında icap eden muamelenin yapılması hakkında harekete geçti.[344] Bu durum yöredeki memurlar arasında isyancıları destekleyen kişilerin olduğunu bir kere daha kanıtlıyordu. Aynı zamanda memurlar ile aşiret ağalarının arasındaki dayanışmayı göstermesi açısında da önemliydi.

Bölgedeki yerel memurların kanun dinlemez tavırlarına rağmen, Dersim hakkında devlet tarafından takip edilen programın uygulanması için vilayet tarafından türlü fedakarlıklar yapılıyordu. 23 Haziran 1909 tarihine gelindiğinde Dersim'deki huzurun devam etmesi için önemli görülen tedbirler alınmaya başlanmıştı. Bölgede alınan tedbirler, yalnız aşiretlerin tedip edilmesine yönelik çalışmaları kapsamıyordu. Dersim'de kanunlar hilafına hareket eden devlet memurlarının da cezalandırılması yoluna gidildi. Bu tedbirler arasında Dersim jandarma taburu kumandanı Emin Efendi ile Mülazım Hamza Ağa'nın merkez vilayete aldırılması da bulunmakta idi. Bu iki kişi hakkında yapılan tahkikat evrakları posta ile Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Ayrıca Mutasarrıf Ziya Bey'in tertibiyle Dersim'de teşkil edilen kumpanyanın çevirdikleri entrikalar adliye dairelerince ortaya çıkartılmış, akabinde adı geçen şahıslar hakkında adli merciler tarafından kanuni takibat başlamıştı. Dersim'de soruşturmayı yürüten savcının adil olmadığı sonucuna varılarak, bir an önce oradan uzaklaştırılması için bu defa da İstinaf Müdde-i Umumiliğinden Adliye Nezareti'ne yazı yazıldı. Bu yazıda belirtildiğine göre; Dersim'i isyan halinde gösterip kendi çıkarlarına hizmet etmek için bazı mutasarrıflar, yardımcıları ile beraber huzuru bozmak istemişlerdi. Mamuratülaziz Valisi Nusret Bey'e göre Mutasarrıf Ziya Bey ve yardımcıları, sancak muhasebecisi Şefik Bey'i de kendi suiistimallerine alet ederek askeri sevkiyatı hızlandırmak istemişlerdi. Nusret Bey'e göre maliyenin değişik kısımlarında çalışırken görevini kötüye kullanmış bulunan sancak muhasebecisi Şefik Bey'in de azledilmesi veya değiştirilmesi gerekiyordu. Bu durum, vilayet defterdarı ile beraber maliye nezaretine bir yazı ile bildirmişti. Ayrıca savcı ile muhasebeci hakkındaki gerekli işlemlerin süratli bir şekilde yerine getirilmesi sadaretten istendi.[345] Nusret Bey'in bu raporu karşılık buldu ve Ziya Bey görevden alınarak, yerine Mehmet Hayri Bey mutasarrıf olarak tayin olundu.

[344] **BOA, DH.MKT 2847/40**
[345] **BOA, DH.MKT, 2858/51**

Nusret Bey bir yandan bölgede suistimali bulunan memurların cezalandırılması ile uğraşırken, diğer taraftan tedip hazırlıklarına da devam ediyordu. Bu arada Dersim'e sevk olunacak askerler için icap eden erzak tutarı hakkındaki haberleşmenin neticesi Mamuratülaziz Nizamiye Kumandanlığından bildirilmişti. Maliye Nezareti'nden gelen cevabi telgrafta, belirtilen erzakın değeri için Harbiye Nezareti'yle haberleşmenin devam etmekte olduğu ifade ediliyordu. Bu mesele kesin bir sonuca ulaşmamıştı. Erzak ve iaşe müteahhitlerinin kontrat süreleri sona erdiğinden yeni bir ihaleye de gidilmemişti. Bu erzak eski müteahhitlere aldırılacak olur ise hazine zararının fazla olacağı ve bu kadar çok erzakın vaktinde tedarik ve depolanmasının güç olacağı açıktı. Mamuretülaziz Valisi Nusret Bey, özellikle erzakın tedarik ve depolanması meselesi çözülmeden askeri sevkiyata başlanmasının içinden çıkılamayacak durumlara neden olacağını görüyordu.[346] Nusret Bey'in tedip hazırlığı devam ederken, Dersim'de yapılacak tedip harekatının nasıl olması gerektiğine dair Dahiliye Nezareti'nden Dersim Mutasarrıflığına direktifler yağıyor, asayişin sağlanmasının tabi bir durum olarak ele alınmasının yanında gereksiz hareketlerden kaçınılması tavsiye ediliyordu. Dahiliye Nezareti, öncelikle askeri kuvvetlerin bölgedeki ahalinin gönlünü kazanmasını istiyordu.[347]

27 Haziran 1909'da çok stratejik konumda olan telgraf memurlarının bölgedeki aşiretlerle hareket ettiği anlaşıldı. Eğin kazası ahalisinden olan telgraf memurları Dersim meselesine iştirak etmişlerdi. Vazifelerini suiistimal eden bu memurlar hakkında görev yaptıkları yerlerin değiştirilmesine karar verildi. Bunun üzerine Eğinli oldukları anlaşılan Eğin merkez müdürü Mehmed, memur Faik, Mamuretülaziz merkezi memurlarından Hayri, Mehmed Ali ve Cemal Beyler Trablusgarp, Ankara, Kosova ve Adana vilayetlerine gönderildi.[348] Bu durum memur atamalarında gerekli araştırmanın yapılmadığının da bir kanıtıydı. Dersimli aşiretler bölgedeki hükümet icraatlarını ve faaliyetlerini bu memurlar vasıtasıyla öğreniyordu. Bu olay gösterdi ki, alınan tedbirler aşiretlere sızdığından sonuç alınamıyordu.

Bölgeye aktarılan birliklerin karşılaştığı diğer bir sorun da ulaşım problemiydi. Bu durum Nusret Bey'i de meşgul ediyordu. 4 Temmuz'da Mamuretülaziz Valisi Nusret Bey, Dersim merkezinde bulunan Hozat'tan Erzincan'a kadar açılışı

[346] **BOA, DH.MKT, 2858/14**
[347] **BOA, DH.MKT, 2855/9**
[348] **BOA, DH.MKT, 2862/67**

kararlaştırılmış askeri yol için Babıali'den istenilen tahsisatın henüz verilemediğini Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Ayrıca bu mesele ile ilgili Nafia Nezareti'nden bir takım cevaplar verildiğini, halbuki öneminden dolayı bu yolun hemen açılmasının Dersim için kararlaştırılmış olan ıslahatın esaslarından olduğunu hatırlattı. Bu yolun açılışına başlanması Dersim'in hususi öneminden dolayı gerekli idi. Bundan dolayı yolun yapılmasının süratli bir şekilde icrasını istedi.[349] Bu hatırlatma Babıali'de etkili oldu. Meselenin öneminden dolayı Ticaret ve Nafia Nezareti bu yolun yapılması için 20.000 lira tahsis etti.[350]

Dersim'deki durum, askeri harekat hazırlıkları, ıslah ve tedibin nasıl olacağı hususu Meclisi Mebusan tarafından da önemli bir mesele görülüyordu. Tezkereye ihtiyaç olduğundan önceki zorluklarla karşılaşmamak için sevkiyata hemen başlanılması görüşüldü. 5 Temmuz 1909 Pazartesi günü Dahiliye Nezareti Mektubi Kaleminden Harbiye Nezaretine, Dersim'in ıslah ve tedibi için hızlı bir şekilde asker sevkinin yapılması gerektiğini belirten bir yazı yazıldı. Bu yazıda; Dersim'e sevk edilecek askeri kuvvetler için gerekli olan hayvanların tutarı, iaşesi ve donanımları ile ilgili lazım gelen meblağın bütçeye dahil olan hayvan tutarından karşılanması gerektiği belirtildi. Ayrıca sevkiyatın bir an evvel yapılması da istendi.[351]

6 Temmuz 1909'a kadar Harbiye Nezareti ile Babıali arasında paranın temin edilmesi ve ödenmesi konusunda yazışmalar oldu. Nihayet tahsis edilen 7000 lira da mal sandıklarından tamamen tahsil edilemedi. Gönderilen para ile ancak 250 nakliye hayvanı satın alınabildi. Bundan dolayı erlerin celbi hızlı bir şekilde yapılamadı. Harbiye Nezareti hazır olmadan harekete geçmek istemiyor, istenmeyen durumlarla karşılaşmamak için tedibin tam ve kesin olmasını arzuluyordu. Fakat işin önemine ve zamanın yetersizliğine rağmen kesin sonuca ulaşılması gerektiğini Dördüncü Orduya bildirdi. Ordu komutanı İbrahim Paşa, nezaretin bu emri ile zor duruma düştü. Zira verilmiş olan para, hayvan satın alınması için verilmişti. Ordu vazgeçilmez ihtiyaçlar için kendi havalesinden para harcamaya mecbur kaldı. Malzeme ve harekat ihtiyaçları için gerekli olan para gönderilmemişti. Bunun yanında ıslah heyeti ile harekat için tayin edilmiş kuvvet komutanı da gelmemişti. Planlanan ıslahat, tedip ve harekatın kimin tarafından icra edileceği askeri makamlarca bilinmemekteydi. Bu durumun

[349] **BOA, DH.MKT, 2865/59**
[350] **BOA, DH.MKT, 2873/15**
[351] **BOA, DH.MKT, 2866/18**

sorumluluğunu alacak ilgili ve yetkili olanların mümkün olan en kısa zamanda gönderilmesi istendi. Ayrıca orduya hareket etmesi hakkında açık emir verilmesi ve ödendiği bildirilen paranın nakit olarak yetiştirilmesi gerekliliği, Dördüncü Ordu komutanı İbrahim Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Tedip için gerekli olan girişimlere hızlı bir şekilde başlanabilmesi ancak bu eksikliklerin giderilmesi ile mümkündü.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, tahsis olunan paranın Sivas, Erzurum ve Mamuretülaziz vilayetleri bankalarından nakit verilmesinin yazılmış olduğunu geriye kalan 800.000 kuruşun da 11 Temmuz 1909'da ödendiğini, tedip komutanının da gönderilmek üzere olduğunu haber verdi. Mevsimin uygun olmasından yararlanarak derhal harekete geçilerek Dersim işinin bitirilmesini istedi. Dâhiliye Nezareti de bu durumdan bilgilendirildi. Fakat tedip için yalnız paranın verilmesi de yeterli değildi. Gönderilmekte olduğu bildirilen komutan da henüz tayin edilmemişti. Nezaretin her şeyi olup bitmiş gösteren telgrafından dolayı üzüntü içinde olan İbrahim Paşa, nezarete 13 Temmuz 1909'da şifreli bir telgraf yazdı.

Harbiye Nezaretinin tedip harekatına mevsimin uygunluğundan yararlanarak başlanması hakkındaki telgrafı meselenin çözülmesi görevinin Dördüncü Orduya bırakıldığını gösteriyordu. Bunun üzerine Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa, elindeki imkanlarla hazırlıklara başladı. İaşe durumu halledildi. Askerliği biten erlere tezkere verildiğinden dolayı birliklerin mevcutlarında azalma olmuştu. Fakat İbrahim Paşa'ya göre meselenin halli için 5 veya 6 tabur yeterliydi. Bu durum üzerine taburların arttırılması yoluna gidildi. Harput, Arapkir ve Çemişgezek'teki taburların Dersim'e sevkine karar verildi. Muş ve Diyarbekir'deki birliklerin de Harput ve Çemişgezek'e gelerek ihtiyat kuvveti olarak bulunması sağlandı. Ayrıca Kiğı'daki taburun Pülümür'e gelmesi, Kızılkilise ile Hozat'ta bulunan taburların yerlerinde kalması ve Ovacık'ın Hopik köyünde ise karargah kurulması planlandı. Ayrıca Malatya'daki taburda bölgeye sevk edildi.

24 Temmuz 1909 tarihinde genel harekata başlanmasına karar verildi. İbrahim Paşa, kan dökmeye meydan verilmeksizin amaca ulaşmak istiyordu. Bunun için Dersim ağalarına nasihatlerde bulunma lüzumunu hissetti. Aşiret reislerinin boyun eğeceklerini ve güven vadedecekleri umuyordu. Fakat ona göre ıslahatlar fiili olarak uygulanmazsa

bu itaat ve teminatlar katiyen etkili olmazdı. Dersim probleminin çözümü için mülkiyeden bir yardımcıya da ihtiyaç vardı. İbrahim Paşa, Mamuretülaziz Valisi Nusret Bey ve Dersim mutasarrıfı Hasan İzzet Bey ile görüşmekte, tedip ve ıslahat hakkında onların fikirlerine başvurmaktaydı. Fakat bu kişilerin konuyla yeteri kadar ilgilenmediklerini düşünüyordu. Bundan dolayı kendisine yardımcı olarak özel bir ıslah heyeti tayin edilmesini, eğer bu gerçekleşmez ise geçici olarak Erzincan Mutasarrıf Vekili Şefik Bey'in mülkiye müşaviri sıfatıyla kendisine yardımcı olmasını istedi. İbrahim Paşa'ya göre Dersim meselesi hakkında Mamuretülaziz valisi ve Dersim mutasarrıfı bilgi sahibi değildi. Bu yüzden harekat ve askeri hazırlıklar uzamış, istenilen sonuç elde edilememişti.[352]

İbrahim Paşa, Harbiye Nezareti'nden istekleri hakkında hala cevap alamamıştı. Bunun üzerine cevap beklemekte olduğunu nezarete bildirdi. Nezarette Babıali'den neticeyi sorduğunu, Şefik Bey'in kendisine yardımcı olmak üzere atanmasını beklememesini ve harekata devam etmesini istedi. Bu yazışmanın hemen ardından Şefik Bey'in Babıali tarafından İbrahim Paşa'ya yardımcı olmak üzere atandığına dair 21 Temmuz 1909 tarihinde Dahiliye Nazırından telgraf geldi. İbrahim Paşa ise Harbiye Nezareti'nin harekata hazırlıklar tamamlanmadan devam edilmesi gerektiğine dair ısrarlı telkinlerine karşı Dersim meselesinin önemini hatırlattığı bir yazıyı nezarete gönderdi. Bu yazıda Dersim için yapılması gerekli olan faaliyetlerin tedip ve ıslahat olarak iki kısımda ele alınması gerektiğini hatırlattı. İbrahim Paşa, geniş yetkilerle işe girişmek istiyordu. Bu yazı ile bunun teminine çalışmıştı.[353] Dahiliye Nezareti ise Dersim'in tedibi için yapılan askeri hazırlıkların tamamlandığını düşünüyor, bundan

[352] **BOA, BEO, 3605/270359**; Özkök, **a.g.e**, 27-30; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 104

[353] Dahiliye Nazırından gelen telgrafta Dersim eşkiyasının tenkili hususatında umurı mülkiye müşaviri hakkıyla Erzincan Mutasarrıf Vekili Şefik Bey'in Dördüncü Ordu Müşiri Paşa'nın refakatına verilmesi lüzumuna dair Harbiye Nezaretinden ba takdim tervic işar muvafık maslahat olacağından mumaileyhin müşiri müşarünileyha terfiki lazım gelenlere tebliğ ve neticesi beyan olunmak işarı aliyyesiyle tevdi buyurulan tezkire üzerine mumaileyh Şefik Beyin o suretle terfiki Erzurum vilayetine telgrafla tebliğ kılınmış…3 Receb 1327 ve 8 Temmuz 1325, Bkz. **BOA, BEO, 3605/270359**; İbrahim Paşa'nın nezarete gönderdiği yazı şu şekildedir; "Dersim meselesi bir asırlık müzmin bir ceriha ve sahası takriben 250 saat terbiinde 500 kadar karyeyi ve 54 aşireti muhtevi cesim ve vasi bir kıtadır. Bu kıtada yapılması muktazi icraat iki şıkkı muhtevidir ki, bunlardan biri tedibatı askeriye, diğeri de ıslahatı medeniyedir. Ancak bu iki şıktan bizzat maksut ve emel olan icraat ve teşkilatı medeniye olup tedibatı askeriye bu maksada musil vesaiti icraiyeden ve teferruattan maduttur. Mahiyetçe yekdiğerinden farklı olan bu iki kısım icraatın memzucen bir elden cereyan ve binaenaleyh tensibi daverileri veçhile her iki hususa ait vazifenin tarafı aciziden deruhte edilmesi zaruri ise de butunu adideden beri melufu şekavet ve bedavet olan bu kıtai cesime efradının ıslah ve temdini hususunda fevkalkanun bazı tedabiri esbabiyeye de tevessül edilmesi lazım bulunduğundan bu bapta kabinece salahiyeti vasia ve matlubeyi muhtevi bir kararın ittihaz ve tebliği elzemdir. İstihzarat ikmal edildiğinden harekatı askeriyeye mübaderet tebliği emirden ibarettir. Binaenaleyh ıslahatı medeniyeye ait esas mesele hakkında kabinenin mukarreratına olan ihtiyaç kati ve bedidir. Mahı halin 20. Pazartesi günü harekatı askeriyeye ibtidar edilmek mukarrerdir. Ancak bugünden itibaren nihayet daha iki buçuk aylık bir zaman harekata müsait olup ondan sonra kışın tesiratı manii hareket ve icraat olacağından bu defaki teşebbüsat dahi sevabıkı misillü akim kalmamak için yukarıda istenilen mukarreratın tebliğine orada intizar olunacağı" maruzatında bulundu. Bkz. Özkök, **a.g.e**, 30-31

dolayı tedibin biran önce yapılmasını istiyordu. Ayrıca tedip için Dördüncü ve Altıncı Ordunun hemen harekete geçmesini talep ediyordu.[354]

İbrahim Paşa, 2 Ağustos 1909'da harekata başladı. Ordu harekata başladığını nezarete yazarken yetki meselesini bir defa daha hatırlattı. İbrahim Paşa kabine tarafından kabul olunan program ve salahiyetin kendisine bildirilmesini istedi. Bu sırada Erzincan'da hazırlanan kuvvetler, Sultan Seydi istikametinden Dersim'e hareket etti. Munzur dağlarının Mercan boğazından geçti. [355] İbrahim Paşa ayrıca, Hozat kumandanlığı aracılığıyla Dersim aşiretlerine bildirimde bulunarak, yapılmakta olan askeri hareketlerin yalnız Ovacık aşiretlerine karşı yapılacağını ve diğer hiçbir aşirete saldırılmayacağını bildirdi. [356] Bu arada Sadaret, İbrahim Paşa'nın anlaşamadığı Mamuretülaziz valisi Nusret Paşa'yı azletmeye karar verdi.[357] Zaten uzun zamandır müstebit hareketlerde bulunduğu iddiasıyla Meclisi Mebusuna şikayet edilen Nusret Paşa'nın yerine vekaleten Lazkiye Mutasarrıflığı yapmakta olan Mehmed Ali Bey tayin edildi.[358]

İbrahim Paşa, 4 Ağustos 1909 Çarşamba günü Ovacık kazasının Hopik Köyü'nde karargah kurarak, ilk önce aşiretlerin silahlarını toplamak için gereken uyarıyı yaptı. Fakat Paşa'nın istekleri reddedildi. Ovacık köyleri, aşiretler tarafından tamamen boşaltılarak, köylerin ahalisi dağlara, ormanlara ve vadilere çekildi. Çete kuvvetleri de ordu karargahının arkasını sardı. Mercan boğazından başka hiçbir geçit yeri olmadığından, arkadan gelen erzak, cephane ve yardım kollarının orduya ulaşması engellenmeye çalışıldı. Maksut Uşağı, Şemikan, Resik Uşağı ve diğer aşiretler de Hozat ve Ovacık arasında savunma hattı oluşturdu. Bu sayede Diyarbekir ve Harput'tan Dersim merkezine gelen taburların İbrahim Paşa kuvvetleriyle birleşmesi engellendi. Bu kuvvetlere geriden erzak ve cephane gelecek yollarda kesildi. Bundan dolayı ordu erzaksız kaldı.

İbrahim Paşa işi siyasetle halletmek istiyordu. Aşiret reislerine haber göndererek yanına çağırdı. Bunun üzerine 35 kadar aşiret reisi gelerek bağlılıklarını bildirdi.

---

[354] **BOA, MV, 130/30**

[355] **BOA, BEO, NGG.d/ 229, 1636/1739; BOA, DH. MUİ, 4-2/31**; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 143; Özkök, **a.g.e**, s.31; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.104

[356] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 104

[357] Özkök, **a.g.e**, s. 31

[358] Vekaleten Mamuretülaziz Valiliğine atanan Mehmet Ali Ayni Bey, 2 Şubat 1910 tarihinde asaleten tayin olunmuştur. **BOA, DH.MKT, 2761/65; 2783/43; 2821/34; 2880/37; 2888/21; 2892/57; BOA, İ.DH, 1476/1327; 1479/1328; BOA, BEO, 3610/270714; 3611/270757; 3697/277263**

İbrahim Paşa, bu kişilere ziyafet verdi. Ayrıca aşiret reislerine "Ağalar, bu gece Dersim'in talihinin açıldığı bir gece olacak, yurdumuz fesat ve şekavetten artık kurtulacak" mealinde bir nutuk söyledi. Aşiret reisleri arasında sözüne çok itibar edilen Seyit Kasım, İbrahim Paşa'nın nutkuna karşılık olarak "bizim için yeni bir gün doğdu. Bu bir ihsanı hüdadır, bunun kadrini bilmeliyiz, Ağalar, beni dinleyiniz! Ne zamana kadar şekavetle yaşayacağız? Bugünden itibaren o lekeyi kabul etmemeliyiz. İnşallah bundan böyle aramızdan adavet kalkar, adalet girer." dedi. Seyit Kasım'ın konuşması etkili oldu ve aşiret reisleri duygulandılar. Hükümetin her emrine ve her teklifini kabule hazır olduklarını söylediler. Aşiret reisleri meşrutiyetin ne gibi yenilikler getirdiğini bilmiyordu. Bunun üzerine Erzincan, Dersim mutasarrıfı ve subayların bulunduğu ortamda reislere; meşrutiyetin getirdiği yenilikler, hükümetin olaylara bakışı ve askeri kuvvetlerin güçlü olduğu anlatıldı. Ardından aşiret reislerine yemin ettirildi. Ayrıca isyanın biran önce bitirilmesi konusunda uyarıldılar. [359]

Kendilerine, silahlarını ve asker kaçaklarını teslim etmeleri için 10 gün mühlet verildi. Gece Meşrutiyet namına şenlik yapıldı. Havayi fişek atıldı. Hürriyet şarkılarıyla müzik çalındı. Böylece aşiret reisleri üzerinde olumlu bir hava oluşturuldu. Eğlenen ve nasihatleri dinleyen reisler gecede ordugahta misafir edildiler. Sabah kahvaltı verilen reisler, daha sonra aşiretlerine geri döndüler. İbrahim Paşa, davet edilmesine rağmen gelmeyen aşiret reislerinin korktuklarını ve bazılarının ise yaşadığı yerlerin uzak olmasından dolayı gelmediklerini düşünüyordu. Ayrıca bu görüşme neticesinde aşiretlerin askeri harekat yapılmadan da ikna edilebileceğini inandı. Fakat askeri tedbirlerin devamında yana tavrından da vazgeçmedi.[360]

11 Ağustos 1909 tarihi ile Nezarete yazdığı diğer bir şifresinde aşiretlere edilen nasihat neticesinde reislerin istenilenleri yapacaklarına söz verdiklerini, şimdilik Dersim'de kan dökülmesine ve tedip harekatı yapılmasına gerek kalmadığını, ancak bölgede ıslahatın ve idari yapılanmanın gerekli olduğunu bildirdi. Dersim'de askerlerin bulundurulmasının zorunlu olmadığı yerlerden alınarak toplu mekanlara

[359] Ali Kemali, **a.g.e**, s.144; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.104; Özkök, **a.g.e**, s. 31-32; Harekat devam ederken nüfus tahriri yapılacak Pülümür kazası ahalisinin itaatsizliğinden dolayı muamelelerin zorluk çıkarmadan bitirilmesi Dahiliye Mektubi Kaleminden Erzurum Vilayetine bildirildi. Bkz. **BOA, DH.MKT, 2894/82**
[360] **Tanin**, No: 342, 15 Ağustos 1909

yerleştirilmelerini de istedi. Bunun yanında Helyos (Pırıldak) ile haberleşilerek her ihtimale karşı hazır bulunulduğu da rapor edildi.[361]

Bu arada Dersim ıslahatına dair İbrahim Paşa'nın istediği yetkiler çeşitli yazışmalara konu oldu. [362] Meclisi Vükela da Dersim meselesi ile ilgili olarak Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın istekleri hakkında 14 Ağustos 1909 Cumartesi günü bazı kararlar almıştı.

İbrahim Paşa'nın teklifleri arasında;

1- Dersim ahalisi fakir ve borçlu olduğundan 1908 senesine ait vergilerin bir kereliğine bağışlanması ve 1909 senesinden olan borçlarının sonbaharda tahsili,

2- Dersimliler arasında pek çok asker bakayası bulunduğundan ve yaşı ilerlemiş olanlardan bir fayda gelmeyeceği bilindiğinden askeri mükellefiyetleri bulunan kişilerden 1907, 1908 ve 1909 seneleri içerisinde kuraya tabi olanların bir kerede askere alınması,

3- Adliyenin gıyaben mahkum ettiği kişilerin sayısının çok olmasından dolayı yalnız 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra kanun hilafına hareket eden ve cinayet işleyenlerin hükümete teslimi,

4- Sürekli haydutluk ve cinayet işleyenlerin mahkumiyet tarihine bakılmaksızın bunlar hakkında kanun hükmünün tatbiki için ordu tarafından araştırma yapılması ve bunların yakalanarak hükümete teslim edilmesi,

5- Aşiretlerin elinde bulunan silahların tamamının toplattırılması,

6- II. Meşrutiyet'ten önce bakaya kalanların ve sürekli suç işleyenler hariç tutulmak üzere suç işleyenlerin af kapsamına alınması,

7- Mülki İdare tarafından kabul edilen 40 köyden oluşacak olan kazalar kurulması ve her kazanın üç nahiyeden oluşması, kurulacak nahiye müdürlüklerine aşiret reislerinin 500 kuruşluk maaşla atanması, bu merkezlerde müdürlerin refakatlerine geçici olarak jandarma vazifesini ifa eylemek üzere muktedir zabitan

[361] **BOA, BEO, NGG.d/229, 1768/1880**; Özkök, **a.g.e**, s. 32
[362] **BOA, BEO, NGG.d /229, 1691/1799**

kumandasında asker müfrezeleri yerleştirilmesi, yararlı olmadığı görülen zabıta taburunun hemen lağvı ile jandarma teşkilatına bağlanması, Dersimde bulunan iki tabur nizamiye askerinin beş ve altı tabura çıkarılması, Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in iktidarı zayıf olduğundan münasip bir sancağa nakledilmesi ve yerine mülkiye mektebi mezunlarından birinin tayin edilmesi, Kemah hanedanından olup Refahiye kaymakamlığı vekaletinde bulunan Sabit Beyin mutasarrıf muavinliğine tayin edilmesi, yeni mutasarrıf gelinceye kadar bu görevi yerine getirmesi, kendi yetkisinin ne olduğu ve sınırları hakkında alınacak kararların hızlandırılması yer alıyordu.

İbrahim Paşa özellikle, birinci, ikinci ve üçüncü ve beşinci maddelerde yer alan teklifler ve askeri mükellefiyetler ile 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra suç işleyenlerin tutuklanmasını ve hızlı bir şekilde cezalandırılmasını ve ahalinin elinde bulunan silahların hepsinin toplattırılmasını istiyordu.

Meclisi Vükela ise; meşrutiyetin ilan edilmesinden önce suç işleyen ve gıyaben mahkum olanlar hakkında gerekli olan muameleye dair hükümet tarafından tanzim edilen layiha-i kanuniye, meclisi umumide görülmekte olduğundan onun neticesini bekliyordu. Dördüncü madde de gösterilen suç ve cinayet işleyenler hakkında herhangi bir karar alınmamıştı. Bunun yanında mülki teşkilat hakkında görüşmeler de devam diyordu. Ayrıca mutasarrıfın değiştirilmesi ve zaptiye taburunun lağvı maddeleri görüşülmüş ve İbrahim Paşanın teklifleri kabul edilmişti. Ayrıca Dersim'de bir mutasarrıf muavinliği teşkiline ait yapılması gerekli olanlar ile görevden alınacak olan mutasarrıfın yerine gönderilecek yeni mutasarrıf, bölgeye ulaşıncaya kadar muavinliğe Sabit Bey'in atanması kabul edildi ve gerekli işlemler Dahiliye Nezaretine havale edildi.

Bununla birlikte ıslahatlar yapılsa bile Dersim ahalisinin durumu göz önüne alındığında, yeniliklerin geçici tesir yapacağı düşünülmekteydi. Bundan sonra Dersimde hoş olmayan olaylar çıkarsa kati bir şekilde bunlara izin vermemek için ne gibi tedbirlerin alınması gerekli ise bunların hemen gerçekleştirilmesi İbrahim Paşa'dan istendi.[363]

Zaten İbrahim Paşa, bölgede gerekli olan asayiş tedbirlerini uzun zamandır uyguluyordu. 24 Ağustos 1909'dan itibaren askerlerden korkarak evlerini terk eden ve

[363] **BOA, MV. 130/76**

çevreye dağılan Dersimliler, gördüklerini adaletli tavır karşısında eski yerleşim yerlerine dönmeye başladılar.[364] 28 Ağustos 1909 tarihine kadar Haydaranlı aşireti ile çevredeki birkaç aşiretler hariç bütün Dersim aşiretleri hükümetin tekliflerine boyun eğdi ve silahlarını hükümete teslim etmeyi kabul ettiler.[365] Bunun üzerine ordu aynı gün Erzincan'a hareket etti. Kemahlı Sağıroğlu Tahir Paşa'da Dersimlileri ve özellikle de Ovacık aşiretlerini ayaklanmaya teşvik etmek suçuyla yargılanmak üzere Erzincan'a getirildi. Fakat Sağıroğlu Tahir Paşa Kemah'ta intihar etti.[366]

İbrahim Paşa, 30 Ağustos'a kadar itaat eden aşiretlerle iletişimi devam ettirdi. Ayrıca itaat etmeyen aşiret reislerine adamlar gönderdi. Teslim olmaları istendi. Bu tarihten itibaren hükümetin emirlerine itaat etmeyen, Pülümür kazasının Pancıras köyü taraflarında bulunan Haydaranlı ve Demenanlı aşiretleri üzerine askeri harekata başladı. İbrahim Paşa'nın emrindeki askeri kıtalar**,** 1 Eylül 1909'da Pancıras Köyü'ne vardı ve ordugah burada kuruldu. Pülümür'deki tabur da buraya sevk edildi. Böylece askeri kuvvetler; beş piyade taburu, bir bölük süvari ve 10 tane dağ topu ile üç makinalı tüfeğe ulaştı.[367]

Peri taraflarında bulundurulan 74. Alayın I. taburu da Pah'a gönderilerek, iki dağ topu ve bir makinalı tüfekle takviye edildi. Böylece Kızılkilise ile de irtibat sağlanmış oldu. Harekat için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra, isyana devam eden Demenanlı ve Haydaranlı aşiretlerine adamlar gönderildi. Aşiret reisleri tekrar uyarıldı.[368] Fakat bulundukları bölgenin sarp ve geçilmez olduğuna inanan aşiret reisleri, itaat etmeyi kabul etmediler.[369] Bunun üzerine bölgeye takviye kuvvet getirilmesine karar verildi. Ovacık'ta bulundurulan iki taburdan 76. alayın II. Taburu Hopik karargahına gönderildi.[370]

Harekat devam etmesine rağmen Dersim'deki soygun faaliyetleri de durmamıştı. 2 Eylül'de Erzincan'a gelmekte olan mekkareler, 15 silahlı Kürt tarafından gasp edildi.

---

[364] **Tanin**, No: 351, 24 Ağustos 1909
[365] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 144
[366] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 105
[367] **BOA, DH.MUİ, 3/2-54; BOA, BEO, NGG.d/ 229, 1703/1807**; Özkök, **a.g.e**, s. 32
[368] Özkök, **a.g.e**, s. 33
[369] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 144; Bu aşiret havzasının her taraftan gayet sarp ve dik kayalıklarla kuşatılmış olan arazisine girmek zordu. Zira derin dereler ve tepelerden oluşuyordu. Bu durumdan dolayı şimdiye kadar Dersim'e karşı yapılan askeri hareketlerin hepsinin dışında kalmıştı. Dolayısıyla Hayderanlı namı mağlup olmaz şeklinde adlandırılmıştı. Ayrıca arazisi istila olunamaz tabi bir kale olarak tanınıyordu. Bakınız; Özkök, **a.g.e**, s. 34; Haydaranlı aşiret reisleri, bu durumdan dolayı arazinin ele geçirilemeyeceğine inanıyorlardı. Arazinin konumu onları cesaretlendiriyordu.
[370] Özkök, **a.g.e**, s. 33

Bu kişileri yakalamak için Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey, bölgeye müfreze gönderdi. Yapılan ihbar neticesinde bu kafileyi soyanların arasında Keçel Uşağı Reisi Munzur Ağa, Abbas, ve Ermeni Ovanes'in oluştuğu anlaşıldı.[371] Bu kişilerin yakalanması için çalışma başlatıldı.

7 Eylül tarihinde Pülümür'deki Haydaranlı Aşireti'ne itaat etmeleri tekrar teklif edildi. Fakat aşiret reisleri teklifi yine ret ederek silahla karşılık verdiler. Bunun üzerine askeri birlikler, Haydaranlılara üç koldan saldırı başlattı.[372] Harekata yedi tabur, bir mitralyöz bölüğü ve dağ bataryası takımı katıldı. Asilerin teslim olmaları için askeri birliklerin çağrıları saldırı sırasında da devam etti. Haydaranlılara beş heyet gönderildi. Fakat her defasında silahla karşılık verdiler. Bunun üzerine asilerin bulunduğu bölge yoğun saldırı sonucu 5 saat içinde ele geçirildi. 100 kadar Haydaranlı öldürüldü. Ayrıca evleri ve ekili arazileri yakıldı. Bu harekatın sonunda iki bin hayvan ele geçirildi. Bu hayvanlar, etraftaki kazalarda bulunan kamu kurumlarına teslim edildi. Bölgenin arazisinin çok sarp olmasına rağmen harekata katılan askerlerden zayiat verilmedi.[373] Çaresiz kalan Haydaranlılar, iki gün sonra çoluk çocuk, erkek kadın perişan bir kafile ile ordugaha geldi. Bu kişilere, ordugahta bulunan eşya ve hayvanlar verildi. Gerekli görülen nasihatler tekrar edilerek, hepsi geri gönderildi.[374] Altmış seneden beri hükümetin hiçbir tesiri altında bulunmayan, içerisine hiçbir hükümet memuru girmemiş ve asker ayağı basmamış olan Haydaranlı aşiret havzası içindeki köyler böylece ele geçirilmiş oldu. Sonunda aşiret liderleri hükümetin egemenliğini tanımaya mecbur kaldılar.[375]

Harekat, 10 Eylül 1909 Cuma günü son buldu. Tedip kuvvetleri Pülümür'e ve Erzincan'a hareket ederek 15 Eylül'de buraya ulaştılar.[376] 16 Eylül de ihtiyat askerlerinin terhisine başlandı. Aynı zamanda Nizamiye kıtaları yerlerine döndü. Böylece 1909 senesi Dersim tedip hareketi bitirilmiş oldu. Fakat bu hareket sonrasında gerekli olan idari ıslahata yine başlanamadı. Islahatın yapılmaması hükümetin bölgeye nüfuz etmesini geciktirdi.[377] Fakat Dersim itaat altına alındığından mülki vazifelerin

[371] **BOA, DH.KMS, 55-2/28;** Mekkare: Osmanlı Ordusunda taşıma işlerinde kullanılan hayvanlara verilen isimdir.
[372] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 144
[373] Özkök, **a.g.e**, s. 33-34; İngiliz Yüzbaşı Seel Bey, harekatta askeri zaiyat olduğundan bahsetmektedir. Seel Bey'in raporu için bkz. **BOA, HR.SYS, 84/2**
[374] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 144-145
[375] **BOA, HR.SYS**, 84/2; Özkök, **a.g.e**, s. 34
[376] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 145
[377] **BOA, BEO. NGG.d/229, 2158/8195**; Özkök, **a.g.e**, s. 34

gerçekleştirilmesi sağlandı.[378] Dahiliye Nezareti hükümetin Dersim'e nüfuz etmesi için faaliyetlere başladı.[379]

Dersim'deki harekatın bittiği günlerde Trabzon ve etrafındaki vilayetlerde uzun zamandır soygunculuk yapan Dersim eşkıyasından Püsküllüoğlu ve Mamo, Erzincan mezralarında görüldü. Fakat askerler Refahiye yolu üzerinde gasp olayları ile ilgilendiğinden Püsküllüoğlu üzerine asker sevk edilemedi.[380]

Trabzon bir liman şehri olduğundan bölge kaçakçılığın merkezi konumundaydı. Bundan dolayı asayiş olayları Trabzon ve çevresinde çok görülüyordu. Trabzon ile Dersim arasında kaçakçılık çok yaygındı ve iki bölge arasında mesafe uzun olmasına rağmen iletişim sürekli idi. Özellikle Dersim eşkıyası Trabzon'a kadar uzanan hat üzerinde faaliyetlerde bulunuyordu.[381]

Dersim'de istenilen ıslahata başlanamamasına rağmen yine de 1908 yılında gerçekleşen tedip sırasında zarar gören bölge ahalisinin zararı tanzim edilmeye çalışıldı. Dersim ekradının tedibi sırasında top ateşinden dolayı Pülümür'e bağlı olan Tanzik köyündeki bazı Ermeni evleri yıkılmış ve yanmıştı. Evlerde oturanlar meskensiz kalmış ve sefalet içine düşmüştü. Bu durumun devam etmemesi için, yıkılan evlerin tamiri için gerekli olan 12.500 kuruşluk paranın hazineden ödenmesi konusunda 25 Kasım 1909 tarihinde karar verildi.[382]

---

[378] **BOA, BEO, NGG.d/229, 2184/1302**
[379] **BOA, BEO, 3641/273029**
[380] **BOA, DH. MUİ, 7-3/8**
[381] Trabzon ile Dersim arasında ekonomik ve kültürel bir bağ bulunmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri ve Emniyet Arşivleri Dersim ile Trabzon arasında kaçakçılık ve eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olduğunu göstermektedir. Ayrıca Rusların Dersim ile ilgilenmesi de bir liman şehri olan Trabzon üzerinden olmuştur. 29 Ekim 1890 tarihine ait bir belgede "Rusya'nın Rize konsolosu beraberinde bulunan beş kişi ile birlikte Trabzon vilayetinden yurt içi seyahat izni alarak hava değişikliği bahanesiyle Dersim'e gitmek üzere Erzincan'a gelmiş, Dersim'in kayalardan oluşan dağlık bir yer olduğu, yolların kar yağışından yer yer kapandığı bir mevsimde hava değişikliği yapılacak bir mahal olmadığı ancak vahşet ve cehalet içindeki halkı devlet aleyhine kışkırtmak ve karışıklık çıkarmak gayesinde olduğu ayrıca yapımına başlanılan yolları ve ordunun durumunu görmek Rusya'nın istilası için uygun bir zemin oluşturmak ve bu maksatla Ermenileri kışkırtmak gibi çalışmaları olduğu öğrenildiğinden mürur tezkiresi değişikliği gerektiğinden Erzincan'da hükümet marifetiyle alıkonularak kendisi takibe alınmıştır. Rusya konsolosunun her sene sıkı-fıkı bu havaliyi dolaşıp askeri bakımdan önemli olan noktaları, mevkileri keşfetmeleri ve açıktan açığa Hıristiyan ahalinin Ermenistan hayaliyle ifsad edilmesi devletlerarası hukuka aykırı bir durum olup hiçbir şekilde kabul edilemez olduğundan eğer bu fenalıklara güzel bir şekilde son verilmez ise ilerleyen zamanlarda Rus konsoloslarının şımarıp istedikleri (karışıklık,bozgunculuk) faaliyetlerini sergileyecekleri gibi buna karşılık (bölge üzerinde emelleri olan) İngiltere konsoloslarının da aynı faaliyetlere kalkışacakları şüphesini akla getirdiğinden, gereğinin yapılması sizin yüksek emirlerinize bağlıdır. Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiri Mehmed Zeki" Bakınız. BOA, Y.PRK.ASK, 66/25, Akt. Türkan Erbengi/Emin Kutluğ, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, Kuşak Ofset, İstanbul 2005, s. 81
[382] **BOA, MV, 134/32**

Bölgedeki ayaklanma bastırılmış, zarar gören bölgenin yaraları sarılmaya başlanmıştı. Bu arada bölgenin sükûnete kavuşması için genel bir affın gerekliliği tartışılmaya başladı. Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa affın kapsamının geniş olmasını savunuyordu. Mamuretülaziz Valisi Mehmet Ali Bey ve Dersim Mutasarrıfına asaleten tayin olmuş olan Sabit Bey ise bu düşünce de değillerdi. Mehmet Ali Bey, aşiret ileri gelenlerinin esir ettikleri memurlara yaptıkları kulak kesmek gibi işkencelerden dolayı idam ile cezalandırılmalarını istiyordu.[383]

Dersim'deki olaylara karışan ve tutuklu bulunan 26 kişiden 23'ü İstinaf Mahkemesine sevk edildi. Diğer üçünün ise savcı tarafından sorgusuna devam edildi. Harput'ta tutuklu bulunan Koç Uşağı'ndan İdare, Maksut Uşağı'ndan Kasım oğlu Munzur, Laçin Uşağı'ndan Aydınoğlu Ağa, Abbas ve Ferhat Uşaklarından Kahraman amcazade ve Babazade Süleymanoğlu Kör Ulvi, Abbas Uşağı'ndan Seyit Ağa ve Seyit Alişer ile halen firarda bulunan Karaballı aşiretinden Kangozade Mehmet Ağa ile Hayroğlu Ahmet Ağa adlı suçluların eskiden beri bölgede çeşitli suçlar işledikleri, işlenen bu suçların Dersim'e harekatlar düzenlenmesine neden oldukları ve gasp hadiselerine karıştıkları tespit edildi. İdare, Kasımoğlu Munzur ve Aydınoğlu Ağa adındaki suçluların ise işledikleri cürüm inanılamayacak kadar zalimceydi. Bu kişiler ellerine geçen memurların kulaklarını kesmişler ve çeşitli işkenceler yaparak öldürmüşlerdi. Dolayısıyla bu üç kişinin affa layık bulunmadığına ve idam edilmelerinin Dersimli suçluların sindirilmesinde olumlu tesir yapacağına karar verildi.[384]

1909 yılındaki Haydaranlıların tedibi için yapılan harekattan sonra, Dersim'de kısa bir süre sükûnet sağlanmıştı. Sükûnetin diğer sebebi de 1910 yılında Dersimlilerin

---

[383] **BOA, BEO, 3679/275883;** Mamuretülaziz Valisi Mehmet Ali Bey'in 8 Kanunuevvel 1909 tarihli ve Dersim Mutasarrıflığı'na atfen yazdığı bir tahriratta şöyle diyordu: "Dersim iğtişaşında (karışıklık, kargaşa) zimethal (fail) eşhas 26'dır. Elyevm Koç Uşağı'ndan İdare ve Maksut Uşağı'ndan Kasımoğlu Munzur ve Laçin Uşağı'ndan Aydınoğlu Ağa ve Abbas ve Ferhat Uşağı'ndan Kahraman Ağazade Diyabzade Süleyman ve mahdumu Kör Alo ve Abbas Uşağı'ndan Seyit Ağa ve Seyit Alişar ile hali firarda Karaballı'dan Kangozade Mehmet Ağa ve Hiroğlu Ahmet nam şerirlerin, affı aliye gayri layık oldukları ve alelhusus (hepsinden önce) Koçoğlu İdare ve Kasımoğlu Munzur ve Aydınoğlu Timur Ağa nam melunlar ellerine geçen memurların kulaklarını kesmek ve sair işkenceyle öldürmek gibi harekatı şenaatkarane (alçakça, iğrenççe hareketler) bulunmuş olduklarından, bu üç şahsın da salben (asılarak) idamları, Dersim tedip ve ıslahına pek güzel tesir edecektir. Müşir İbrahim Paşa ise 23 Kanunuevvel 1909 tarihli bir tahriratında hulasaten şöyle diyordu: "Mevkuf bulunan bir kaç şahsın affa şayan görülmemesi, bütün Dersim vekayiinin bunlara tahmili demektir. Bu doğru değildir. Mevkuf olmayanlar arasında daha eşnaları (fenaları) vardır. Batınlardan beri ihmal yüzünden şekavetin çoğaldığı bu mıntıka, birkaç kişinin mevkufiyeti veya idamıyla emniyetli olamaz. Çünkü fıtraten vahşi bir halktır. Daima askeri tedip ve tertip ile maksada gidilemez. Dersim iğtişaşında isyandan hariç kalmış bir fert hemen gösterilemez. Harput vilayetince teklif olunan idam, intikam hislerinin tahrikinden başka bir şeye yaramaz. Dersim'i salaha götürecek yegane kuvvet 'adliye'dir. Halkın hükümet ve adaletten emin olması lazımdır. Bkz. **D.V.J.U.K.D.R**, s. 184-185; Yılmazçelik, **a.g.e**, 108

[384] **BOA, BEO, 3679/275883**

af için hükümete çeşitli başvurular yapmış olmasıydı. Zira af edilenler bölgede olumlu bir hava meydana getirmişti.[385] Buna rağmen yine de münferit olaylar Dersim'de yaşanmaya devam ediyordu. Haydaranlıların tedibi sırasında firar eden eşkıyadan iki kişi öldürüldü.[386]

9 Kasım 1910'da Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, suçsuz olduğunu düşündüğü ve diğer aşiret ağaları ile birlikte asayişsizliğe sebep olmaktan dolayı tutuklu bulundurulan Kalan aşireti ağalarından Nuri Ağa'nın af edilerek serbest bırakılmasını Dahiliye Nezaretinden istedi. Hükümet daha önceden bu durumu uygun görerek Nuri Ağa'nın serbest bırakılacağı sözünü vermişti. Fakat Nuri Ağa'nın hala tutuklu bulunması Kalan aşiretini huzursuz ediyordu. Bu arada tutuklu bulunan ve suçları sabit görülen aşiret reislerinin Diyarbekir'e sevki başlamıştı. Kalan aşireti reisi Nuri Ağa, sevk edilirken Mamuretülaziz'de alıkonuldu. Kalan aşiretine de haber verilerek aşiret tatmin edildi. Fakat hala Dahiliye Nezareti, Nuri Ağa'nın Diyarbekir'e sevk edilmesi gerektiği yönünde kanaat içindeydi. Zira araştırmalar neticesinde bu ağanında suça iştirak ettiği görülmüş ve Diyarbekir'e sevk edilmesi kararı verilmişti. Bu durum Sabit Beyi zor durumda bıraktı. Zira aşirete hükümet tarafından serbest bırakılacağına dair verilen vaadi vardı. Bu gerçekleşmez ise aşiret halkının hükümete karşı güveni zedelenecekti. Nuri Ağa'nın serbest bırakılması Sabit Bey için önem arz ediyordu.[387] Aşiret ağalarının bu sevkiyatından dolayı 13 Kasım'da herhangi bir çatışma ihtimaline karşı Dersim'deki birliklere top takviyesi yapıldı. Bu yapılırken Dördüncü Ordu, Harbiye Nezaretinden sevk izni aldı. Mutasarrıf Sabit Bey'in fikri sorulmadı. Bu arada taburlar yaz harp nizamından çıkarılarak, kış şartlarına göre tanzim edildi. Bu sırada askerler arasında havanın soğumasından dolayı hastalık arttı. Mutasarrıf Sabit Beyin de izni alınarak üç tabur, Hozat, Kızılkilise ve Çemişkezek merkezlerine iskan olundu. Yalnız Dersim'de kalmış bir tabur Harput'a aldırıldı. Bu sevk sırasında Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey'in

[385] **D.V.J.U.K.D.R**, a.g.e, s. 190
[386] **BEO, NGG.d/229, 3600/4399**
[387] Dersim Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine çekilen şifrenin sureti şu şekildeydi; Kendisinin hükümete sadakat ve hizmetten başka hiçbir hareketi görülmediği halde diğer ağalar miyanına katılarak mağdur edilen ve el-yevm merkez vilayette mevkuf bulunan Kalan aşireti rüesasından Munzur Ağazade Nuri Ağa'nın hiçbir cürmü olmadığı halde umum miyanına katılarak müddet-i mediden beri mevkuf bulunması aşiret-i mezkurenin hükümete karşı sadakat ve itaatlerini ihlal etmektedir. İleride gönderilen heyet tarafından kendilerine vaki olan tebligat miyanında Nuri Ağa'nın da inşallah yakında çıkarılarak yanlışlık tashih edileceği ve bu sebeble kendisi Diyarbekir'e gönderilmeyerek el-Aziz'de alıkonulduğu söylenilmiş ve bu suretle aşiret-i mezkure halkı tatmin edilmişti. Şimdi ise umum miyanında tutulan evrak-ı tahkikiyeye karşı mümaileyhin beraati mümkün olamadığı ve evrakının ikmalinde onun da Diyarbekir'e gönderileceği anlaşılmakla şu hal hem adalete münafi ve hem hükümet-i meşrutanın verdiği vaat aşiret-i mezkure halkınca fena bir tesir husule getireceği cihetle tahliyesi min külli'l-vücuh elzem olan mümaileyhin mazhar-ı avf-ı ali buyurulmaklığı için icab eden makamata arzına müsaade buyurulması maruzdur. Bakınız; **BOA, DH.ŞFR, 663/140**

ordunun yetkilerine müdahale edercesine tavır alması askeri kanatta rahatsızlık uyandırdı. Ordu, Dersim'de jandarmanın asayişi sağlamada yeterli kalmadığını hissettiğinde askeri kuvvetlerin müdahale etmekte geri kalmayacağını beyan etti. Bunun yanında Sabit Bey'in de asayişin sağlanması hususundaki fikirlerine müracaat edildiği Dahiliye Nezaretine bildirildi.[388]

Bu arada 1909 Dersim tedibinin vergi toplanması konusunda olumlu sonuçları görüldü. 27 Kasım 1910 Pazar günü Mamuretülaziz Valisi Mehmet Ali Bey tarafından Dahiliye Nezaretine bildirildiğine göre; Dersim sancağına yerleşen sükun ve asayiş dolayısıyla 1909 senesi martından ekime kadar bölgede 1 milyon 387.494 kuruş tahsilat olduğu halde 1910 senesinde tahsilatın 2 milyon 89.042 kuruş olduğu beyan edilmişti. Bu durum takdir edilmekte idi.[389]

İbrahim Paşa'nın harekatından sonra 1911 yılına kadar bölgede sükûnet sağlandı. Bölge halkı arasındaki bağlar güçlendirmeye çalışıldı. Bundan dolayı halk eğitimi, imam ve hocaların maaşı, kamu binaları inşaatı vs. için Dersim Mutasarrıfının emrine 10,000 £ verildi. Hatta bölgeyi gezen İngiliz Yüzbaşı Seel'e göre; devlet tahsil etmekte çok istekli olmasa da aşiretler vergilerini ödediler ve az sayıda aşiret mensubunu da asker ve jandarma olması için orduya verdiler. İki yıl öncesine kadar altı taburun giremediği Dersim'de artık bir jandarma bile güvenliği sağlayabiliyordu.[390] Fakat 1911'de Pülümür tarafları tekrar karıştı. Haydaranlılar yine ayaklandı. Diğer aşiretlerde onlara destek verdi. Bunun üzerine Haydaranlı, Bal Uşağı, Keçel Uşağı, Aşkirik, Lolan ve Yukarı Abbas Uşağı aşiretleri üzerine dar dairede askeri bir harekat yapıldı. Dersimliler bu harekata iki ay kadar direndi. Harekatı yapan askeri birliklerin Danzik, Dabey, Gürk ve Zamak köylerini yakması ve yıkması üzerine Dersimlilerin direnişi kırıldı. Aşiretler tekrar görüşmeye yanaştı. Bunun üzerine hükümet tekrar idare-i maslahat yoluyla meseleyi kapattı.[391]

---

[388] **BOA, DH.ŞFR, 664/157**

[389] **BOA, DH.MTV, 38/11**

[390] **BOA, HR.SYS, 84/2**; İngiltere'nin Van Viskonsolosu Yüzbaşı Molyneux-Seel, 1911 Şubat ayında Bitlis, Muş; Kiğı ve Erzincan taraflarına gezi yaptı ve bu gezi ile ilgili izlenimlerini rapor halinde İngiliz büyükelçiliğine gönderdi. Aynı zamanda Haziran ayı sonundan başlamak üzere Harput ve Dersim güzergahıyla Erzincan'a bir gezi yapmayı planladığını da büyükelçiliğe bildirdi. İngiliz elçiliğini bilgilendirmesinden sonra Vustan, Muş, Kiğı, Peri, Erzincan, Çemişgezek, Hozat ve Harput yörelerini dolaştı. Bu gezi raporlarını ise 9 Ekim 1911 tarihinde büyükelçiliğine gönderdi. Bkz. Musa Şaşmaz, **İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin İddiaları (1878-1914)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 294

[391] **D.V.J.U.K.D.R**, a.g.e, s. 190-191; Kalan, **a.g.e**, s. 99; Bal Uşağı aşireti 2.000 aileden oluşmaktaydı. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 571

1.4. Çarsancak'taki Arazi Meselesi

1860 yılında Çarsancak'taki Ermeniler ile Dersimli Kürtler arasında arazi sorunu ortaya çıkmıştı. Hatta bir ara bölgedeki Ermeniler, hükümeti protesto etmek için Rus uyruğuna geçiş talebinde bulunmuştu.[392] Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bölgedeki arazi sorunu tekrar gündeme geldi. 1909 yılının Eylül ayından itibaren ise iyice alevlendi.[393]

Arazi meselesinin nedeni 19. Yüzyıl başlarında Kızılkilise Dereova köyünden bölgeye gelen Ermenilerin,[394] Çarsancak beylerinin çeşitli arazilerine yerleşmeleriydi. 26 Eylül 1909'da Çarsancak köylerinde oturan Ermenilerin yaşadıkları ev ve bahçelerin sahibi olan Müslüman bey ve ağalar, Ermenilerin kendi mülklerinden çıkmasını istedi. Fakat Ermeniler buna yanaşmadı. Bu anlaşmazlığın büyümeden yatıştırılması için gerekli önlemlerin alınması konusunda hükümet yetkilileri arasında yazışmalar oldu. 28 Eylül 1909'da Çarsancaklı bey ve ağalar, mülklerin kendilerine ait olduğunu ve kanlarının son damlasına kadar bu arazileri koruyacaklarını ilan ettiler. Meselenin halli için kurulmuş olan komisyon da işin içinden çıkamadığından istifa etti. Meclis-i İdare-i Kaza kararıyla Ermenilerin nihai hüküm verilinceye kadar evlerinden çıkarılmaması bildirildi. Bunu duyan bölgedeki ağalar, beyler ve Ermeniler Çarsancak'a geldiler. Fakat her iki tarafta ikna edilerek geri gönderildi. Tekrar bir komisyon kurulması düşünüldü. Bölgenin etkin liderlerinden Arslan Bey'in, Ermenilerin ev ve bahçelerden çıkarılması hususunda teşvik edici olup olmadığı araştırılmaya başlandı. Yine

---

[392] Hayreni, **a.g.e**, s. 87

[393] Bu sorun Doğu Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Dersim'de ve Dersim'i çevreleyen yerleşim alanları arasında yer alan Erzincan, Tercan, Harput, Eğin ve Arapkir'de de vardı. Tercan bölgesinde 15.000 dönümden fazla arazi ve 300 kadar ev, değirmen; Eğin, Arapkir, Malatya ve Dersim'de ise 50 kadar köyden 1800 tarla, 5000 dönümlük arazi, 203 ev, Dersim'in Çarsancak kazasında ise 40 köye ait çeşitli tarlaların da bulunduğu 200.000 dönümden oluşan arazi anlaşmazlık konusuydu. Çarsancak'taki arazilerin çoğu bağ ve bostanı kapsamaktaydı, Bakınız; Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, Çevirenler Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992, s. 218-220

[394] Mehmet Yıldırım, "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", **Dört Dağa Sığmayan Kent (Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar),** Patika Kitap, İstanbul 2013, s. 49; Kızılkilise kazası Dereova köyündeki Ermenilerin göçüne neden olan Kürtler ile Ermeniler arasındaki ihtilaflı arazi meselesi için bakınız. **BOA, DH.MUİ, 77-2/15**; Dereova köyünün ne zaman kurulduğu bilinmiyor, fakat kurucularının Der Ovan ve kardeşleri olduğu Ermeni krallıkları döneminde yönetici sınıfı oluşturdukları biliniyor. Bu aile Bıciyenk (Bıcigiller, Bıciler) adını taşımaktaydı. 1856 yılına kadar Dereovan köyü tamamen bu ailenin fertlerinden oluşuyordu. Daha sonra Mirakyanlar adını alan bu aile Bıciler adını da kullanmaya devam etmiştir. Mirakyanların soyu Der Ovan ve kardeşlerine dayandığından bu topluluğa Derovantsik (Derovanlılar) adı da verilmiştir. Ayrıca Der ismi Ermenilerce din adamları için kullanılan bir saygı ifadesidir. Dereovan çevresindeki aşiretlerin Mirakyanlarla karıştığı iddiaları da bulunmaktadır. Bu bölgede günümüzde Kureyşan ve Alan aşiretleri yaşamaktadır. Ağuçanlar ocağının piri Derviş Gülabi'nin torunu Seyit Ali'de Der Ovan'ın kendi pirleri olduğunu belirtmektedir. Seyit Ali kendi atalarından miras kalan kutsal el yazması eserlerin Vank'ın yıkıntılarına yakın bir mağara da saklandığını da ifade etmektedir. Bkz. Hayreni, **a.g.e**, s. 56-57, Der ismini kullanan Ermeni din adamlarının kutsal kan taşıdığına inanılmaktadır. Bu din adamlarının İbrani kökenleri bulunmaktadır.

Çarsancak'ta etkin olan Ahmet Bey ile Çarsancak'a gelmiş olan Mamuratülaziz Vali Vekili Mehmet Ali Bey görüştü. Fakat nihai bir sonuca varılamadı.[395]

Bu sırada Çarsancak'taki arazi anlaşmazlığı ile meşgul olan Osmanlı yetkililerine yeni bir problem çıktı. Dersim bölgesi ile Amerikalılar da ilgilenmeye başladı. 2 Ekim 1909'da Dersim'in Aşağı Abbas Uşağı aşireti reisi Zeynozade Miçi Ağa Harput'a geldi. Amerikalılar tarafından kendisine mühim miktarda para verildi. Amerikalılar bölgeye muhtariyet verilerek Dersim'i terk edeceklerini kendisine ifade ettiler.[396] Bu durum bölgenin Osmanlı devletine karşı çıban başı olarak kullanılmak istendiğinin deliliydi. Bağımsızlık teklifi bölgedeki aşiretleri ve Ermenileri cesaretlendirdi. Çarsancak'taki olaylara da dolaylı etkisi görüldü. Zira Ermeniler bölgedeki isteklerinde daha ısrarlı bir tutum içerisine girdiler.

Çarsancak'taki durumu araştırması için Mazgirt Kaymakamı Ekrem Bey gönderildi. Ekrem Bey, araştırmayı sonlandırarak, 18 Ekim 1909 tarihinde Hozat'a geri döndü. Bu tahkikat neticesinde Ermenilerin elinde hiçbir resmi evrakın olmadığı anlaşıldı. Bölgedeki bey ve ağaların, Ermenileri odun kesmek, bulgur kaynatmak, dam tamir etmek, zahire taşımak mukabilinde ev ve arazilerinde barındırdıkları görüldü. Bu bir bakıma ev sahibi kiracı ilişkisiydi. Buna rağmen bölgede karışıklık meydana gelmemesi için şimdilik Ermenilerin ev ve bahçelerden çıkarılmaması uygun görüldü.

25 Ekim 1909'da Peri kasabası ahalisi, Ermeni marhasalar ve ağalar, Çarsancak'a gelen Sabit Bey ile görüştü. Bölgedeki sükûnetin mesele sonuçlanıncaya kadar devam ettirilmesine ve bir komisyon kurulmasına karar verildi. 26 Ekim 1909'da arazi sorununun halli için Çarsancak'ta komisyon oluşturuldu. Teşkil edilen bu komisyonda kaymakamın başkanlığında, mal müdürü, komiser, belediye ve meclis-i idare üyeleri, belediye reisi ve Ermeni marhasası bulunuyordu. Bunun yanında bölgenin etkin kişileri Ahmet ve Arslan Beylerin bir karışıklığa mahal vermemesi için Mamuratülaziz merkezine getirilmeleri Vali Vekili Mehmet Ali Bey tarafından istendi.[397] Artık bu problemin devlet tarafından verilecek bir kararla çözülebileceği anlaşılmıştı.[398]

---

[395] **BOA, DH.MUİ, 18/2-17**
[396] **BOA, DH.ŞFR, 637/89**
[397] **BOA, DH.MUİ, 18/2-17;** Marhasa Ermeni din adamlarına verilen isimdir.
[398] Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Adliye Nâzırı nâmına Müsteşar tarafından yazılan yazı şu şekildedir; Nâzır Beyefendi Hazretleri, Umum Çarsancak ahalisi vekilleri Papas Serkis Donabet Semerciyan, Manuk Bağdoyan,

28 Mart 1910 Pazartesi günü Mamuretülaziz Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen şifrede vilayet dahilinde Çarsancak meselesi hariç herhangi bir sosyal çatışma olmadığı; ancak bazı Ermeni gazetelerinin halk arasında nefreti teşvik edici neşriyatta bulunduğu belirtildi.[399] Bu neşriyatlar devam ettiği takdirde Dersim'de olayların çıkması kaçınılmazdı.

Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, bölgedeki en ufak bir ihmalin tekrar karışıklığa sebep olacağı endişesini taşıyordu. Eğer böyle bir durum ile karşılaşırsa mesuliyet kabul etmeyeceğini Dahiliye Nezaretine bildirdi. Bunun yanında Sabit Bey, bölgede olaylar cereyan ederken 1 Nisan ile 15 Mayıs 1910 tarihleri arasında izne çıkmak istedi. Bunu da bağlı bulunduğu Mamuratülaziz valisinden talep etti. Vali Mehmet Ali Bey ise Sabit Bey'in sonbaharda izin kullanmasını istiyordu. Ancak Sabit Bey, Kemah'a gitmek istediğini, buna ihtiyacı olduğunu ısrarlı bir şekilde ifade etti. Vali, Çarsancak'ın için de bulunduğu duruma bakarak aslında Sabit Bey'e izin vermek istemiyordu. Zira bölge gergindi ve her an olaylar patlak verebilirdi. Ancak yine de durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirerek ne yapılması konusunda mesuliyeti ve izni oraya havale etti.[400] Bunun yanında Çarsancak'taki arazi meselesi de görüşülmesi için sadarete sevk edildi.[401] Mamuretülaziz Valisi Mehmet Ali Bey'in Çarsancak'taki arazi meselesini sadarete havale etmesi bölgede çıkabilecek kargaşaya karşı sorumluluğu Babıali ile paylaşmak istediğini gösteriyordu.

1912 yılı içerisinde Dersim'deki Kürt ve Ermenilere ait arazi meselesi hala çözülemediği gibi Sadrazam Küçük Mehmet Said Paşa'nın doğu vilayetleri hakkında Meclisi Mebusan'da yaptığı konuşmadan da Dersimliler tedirgin oldular. Bu beyannameden ellerindeki arazilerin alınıp Ermenilere verileceği zannına kapıldılar. Kamuoyunda dahi bu husus tartışılmaya başladı. Ortamın gerilmesi üzerine sadrazamın konferans ve nutuk için bölgeye intikal edeceği ve Dersim'de ekseriyeti Kürtler teşkil

---

Manuk Kapoyan imzalarıyla nezâret-i acizîye evvelce keşîde olunan telgrafnâmede mahall-i mezkûr beyleri tarafından vuku'a getirilen zulüm ve ta'addîden ve taht-ı temellüklerinde bulunan arazilerinin zabtına kıyâm ve harâsetlerine mümâna'at edildiğinden bahisle şikâyet olunmasına mebnî sebk eden isti'lâma cevaben Mamuretülaziz Vilâyeti İstînâf Müdde'î-i Umumîliği'nden vârid olan şifreli telgrafnâmede Çarsancak ağa ve beyleriyle Ermeni çiftçiler arasında tasarruf-ı arazi meselesinden dolayı henüz mahkemeye müracaat mesbûk olmayıp ancak elli-altmış seneden beri zaman zaman teceddüd ve tekerrür eylediği anlaşılan işbu arazi tasarrufu ihtilâfâtının devletçe verilecek karara göre hallinden başka bir çare olmadığı ve bu cihetle makam-ı vilâyetden nezâret-i celîlelerine arz edilmiş olduğu bildirildiğinden hâlen bu bâbda Bâbıâlice bir karar ittihâz olunup olunmadığının inbâsı hususuna müsaade-i aliyye-i nezâret-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında emr u irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 10 Rebîülevvel sene [1]328 ve fî 9 Mart sene [1]326 / [22 Mart 1910] (imza), **BOA, DH.MUİ, 78/36**

[399] **BOA, DH.ŞFR, 662/78**

[400] **BOA, DH.ŞFR. 662/23**

[401] **BOA, DH.MUİ, 78/36**

etmesinden dolayı onlara teminat vereceği duyuruldu. Ayrıca toprak meselenin çözümü için Mamuretülaziz Vilayeti ile Dersim Mutasarrıflığı arasında yazışmalar hızlandı. Şubat ayı içerisinde arazi ihtilafının halli için Lütfi Fikri Bey Halep'ten Dersim'e gönderildi. Teftiş heyetleri de meselesinin halli için rapor hazırladı. Bölgedeki arazi meselesine bu kadar ehemmiyet verilmesi boşuna değildi. Zira arazi işleri Dersim'de bir asayiş meselesiydi ve bölgedeki etnik unsurlar arasında nifak sebebi oluyordu. Bu bakımdan hükümet için önemliydi.[402]

Fakat bu gibi olayların devam etmesine bir son verilemedi. Arazilerin büyük kısmı Müslüman ağa ve beylerindi. Bunun yanında bazı arazilere aşiret ve kişilerin el koyduğu da görülüyordu. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber Ermenilerin bazı mallarına Dersimliler tarafından el konuldu. Bu husus Osmanlı yöneticilerinin dikkatinden kaçmadı ve arazilerin haksız şekilde tasarruf edilmemesi için yerel idarecilere uyarıları oldu.

1.5. 1912 Seçimlerinde Dersim

Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, Dersim'in ruh haline nüfuz etmiş bir mutasarrıftı. Bölgenin ileri gelen ailelerinden Kemahlı Sağıroğullarına mensuptu. Sağıroğulları, İttihatçıları desteklemeleriyle bilinirdi.[403] Sabit Bey'in Dersim'e atanması, aşiretlerin üzerinde korku oluşturmuştu. Fakat bilinen asayişsizliklerini de devam ettirmişlerdi.

1912 seçimleri öncesinde bölgede halen gasp hadiseleri devam etmekteydi. Sabit Bey, disiplinin tesisi yolunda çalışırken, bir gün Tercan'da iki katırın, Seyit Rıza'nın adamları tarafından çalındığı şikayeti geldi. Mutasarrıf Sabit Bey, Dersim'deki en ufak bir saldırı ve hırsızlığa derhal müdahale ederek bir daha bu gibi olaylara imkan vermemeyi düşünüyordu. Büyük bir müfreze hazırlatarak, 400 jandarma toplattı. Bu jandarmalar Hozatlı Hızır Çavuş'un emrine verildi. Hızır Çavuş hayatını Dersim dağlarında zabıta memuru olarak geçirmiş, Dersim'i iyi bilen bir jandarmaydı. Dört yüz

[402] **BOA, DH.SYS, 53/31**; Çarsancak'taki araziler her ne kadar Türk beyleri ile bazı Kürt aşiretlerine ait ise de bölgede Ermenilere ait arazilerin aşiretler tarafından gasp edildiği de görülüyordu. 13 Haziran 1912 Perşembe günü Ermeni Milleti Patrikliğinden Adliye ve Mezahib Nezaretine yazılan yazıda, Erzincan sancağının Pülümür nahiyesinin Pergari köyü Ermeni ahalisinin tasarrufunda bulunan Çermanlar merasına bölgenin Kürt ağalarından Sulubeyoğlu Rıza adındaki kişi tarafından tecavüz edildiği bildirildi. Ayrıca arazinin üzerine ev ve binalar inşa edilmeye başlanmış, bu gasp olayının sona erdirilmesi için mahalli makamlara yapılan müracaatlardan da istenilen sonuç elde edilememişti. Bu duruma son verilmediği takdirde ziraatle meşgul olan ahalinin hayvanlarını otlatmak için yer bulamayacakları patrikhane tarafından belirtildi. Bkz. **BOA, DH.H, 5/69**

[403] Sağıroğulları Kemah'ın önemli aileleri arasında yer alıyordu. Bölgede hükümet taraftarlığı ile ün salmışlardı. Kemah'taki büyük konakları bölgeye gelerek vazife yapan ekabirin ve askerlerin uğrak yerleri arasında yer alırdı. Bakınız. Ali Rıza Eti, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 9

jandarma ve bir o kadar da milis aşiret mensubu Seyit Rıza'nın üzerine gönderildi. Çatışma oldukça şiddetli oldu. Hükümet yanlısı dört milis ve sekiz asi öldürüldü. Seyit Rıza, Kutu Deresi'ne kaçtı. Jandarma kuvvetleri bütün Yukarı Abbas Uşağı aşiretini tedip ettikten sonra birliklerine geri döndüler. Bu harekatın bitmesiyle Seyit Rıza, çalınan katırlarla ve gasp hadisesine karışanlarla birlikte teslim oldu. [404]

Bu gibi asayiş problemleri ile birlikte Dersim seçim sürecine girdi. 1912 seçimleri Osmanlı siyasi hayatındaki dikkate değer seçimlerden birisiydi. Bu seçimde, İttihat Terakki Fırkası ilk defa geniş ölçüde teşkilatlanmış şubeler açmaya devam eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Ahrar ve bağımsızlardan oluşan muhaliflere karşı seçimlere hazırlandı. Seçim sürecince fırkalar arasındaki mücadele hoşgörüden uzaktı. İttihat ve Terakki Partisi, güvenlik politikalarından dolayı Dersim ve çevresinde ciddi bir muhalefet ile karşılaştı. Bu olumsuz havayı kırmak için fırka mensuplarından bazıları seçim dolayısıyla Anadolu'yu gezmeye başladılar. Mustafa Necip, Ubeydullah Efendi ve Şeyh Ahmet Fakih Beyler Sivas'a geldiler. Diğer taraftan bazı vaizlerde Trabzon'dan Dersim'e kadar olan bölgede dolaşarak, Lütfi Fikri gibi mualif mebuslar aleyhinde propaganda yaptılar. Böylece muhaliflerin etkinliği Dersim ve çevresinde kırılmaya çalışıldı. Buna karşı Dersim mebusu olan Lütfi Fikri Bey gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayları ise fırka adına Anadolu'nun bir çok yerine giderek konuşmalar yaptılar. Bu minvalde Dersim mebus adayı Lütfi Fikri Bey, 2 Şubat 1912 tarihinde İstanbul'dan vapura binerek Beyrut'a gitti. Burada bir konferans verdi. Ardından Harput'a hareket etti.[405]

Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey ve onu destekleyen İttihatçılar ile mualifler arasında Dersim seçimleri hususunda sürtüşme vardı. 1912 yılının 7 Şubat'ında Dersim ahalisinden Ahmed Fuad, Ali, Mehmed, Papaz Ağşe ve Agop gibi şahıslar milleti soyduğunu ve mazlum kanını emdiğini iddia ettikleri Dersim Savcı Muavini Ferid Efendi'nin irtikab ve yolsuzluklar yaptığını ileri sürerek değiştirilmesini istediler. Dersim ahalisi tarafından şikâyette bulunmasına kızan Ferid Efendi'nin buna tepki göstererek ahaliyi susturmak istediğini ayrıca mebus seçimlerinde Dersimlileri tahrik ettiğini ileri sürdüler. Bununla da yetinmeyerek seçimleri muhalefete kazandırmayı

[404] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 45-48
[405] Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 133-135, 146; Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2008, s. 441

arzuladığını, seçimlerle ilgili telkinlerde bulunduğunu, memuriyetinin nüfuzunu kullanarak çevresini etkilediğini ve kendi amaçlarına ulaşmada başarılı olduğunu da iddia ettiler. Şikayette bulunanlar, gücünü milletin imhası yolunda kullanmaktan çekinmediğini iddia ettikleri Ferid Efendi'nin görevine hemen son verilmesini talep ettiler.[406]

Mamuretülaziz Vali Vekili Nazım Bey'e göre ise, Dersim Savcı Muavini Ferid Efendi ile Mutasarrıf Sabit Bey'in arasının açık olması problemin ana kaynağıydı. Zira her ikisinin siyasi düşünceleri birbirine zıttı. Bu yüzden Dersim'in idaresi bozulmuştu. Bölgenin durumunu göz önüne alan Nazım Bey, 15 Şubat'ta İttihat ve Terakki Fırkası muhalifi olan Ferid Efendi'nin değiştirilmesine karar verdi ve isteğini Adliye Nezareti'ne bildirdi.[407]

Papaz Ağşe ve Agop gibi Ermeni kökenlilerin güvenlikçi politika izleyen Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey'in yanında yer alması, Ermeniler ile İttihat ve Terakki Fırkası arasındaki gerilime rağmen Meclis-i Mebusan seçimlerinde Ermenilerin İttihatçıları desteklediğini göstermekteydi. Zira Ermeniler ile İttihat ve Terakki seçim öncesinde anlaşmışlardı. Bundan dolayı Ermeniler, İttihatçıların zaferi için çalıştılar.[408]

Bu sırada Diyarbekir'e gelen Lütfi Fikri Bey, Dersim'de seçimlerin yapılmakta olduğunu haber aldı ve durumu İstanbul'daki Hürriyet ve İtilaf Fırkasına bildirdi. Mamuretülaziz'den çektiği telgrafla Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey'in el çabukluğu ile Dersim'deki seçimleri bitirdiğini yazdı. 28 Şubat 1912 tarihinde Harput'a gelen Lütfi Fikri Bey, Dersim'e yetişemeden seçimler yapıldığı için mebus seçilemedi.[409] Fakat seçimler Sabit Bey'in, Ermenilerin ve Ferid Bey'in istedikleri şekilde de sonuçlanmadı. Şubat ayında gerçekleşen seçimler sonucunda Dersim vekilliğini bağımsız aday Salim Bey kazandı.

---

[406] **BOA, DH.MTV, 19/26**
[407] **BOA, DH.MTV, 19/25**
[408] İttihat ve Terakki, Ermenilere (Taşnaksutyuna) 1912 seçimlerinde 19 mebus vaat etti. Bkz. Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat Terakki-İşbirliğinden Çatışmaya**, Çeviren Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, Aras Yayınları, İstanbul 2013, s. 97
[409] Lütfi Fikri Bey'in uzun seçim gezisinin dikkate değer bir sonu oldu. Beyrut ve Şam'da nutuklar verdikten sonra Dersim'e doğru yola çıktı. Fakat seçimlere yetişemediği için Dersim'e bir seyyah gibi girdiğinde iş işten çoktan geçmişti. Lütfi Fikri'nin Diyarbekir'den fırka merkezine Dersim'deki seçimler hakkında çektiği telgraf; "Muvasalatımdan evvel mebus intihabı, daha doğrusu tayini bir emr-i vaki haline getirmek için Dersim'de kanun ayaklar altına alınarak şöyle uydurma sür'atli, gülünç bir intihab yapılıyormuş, daha bir haftalık yolum var. Elimde tayyare yok ki, uçayım." şeklindeydi. Ayrıca Dersim seçimlerini kaybeden Lütfi Fikri Bey, daha sonra yapılan Harput ve Malatya'dan mebus adayı olmak için namzetliğini koydu. Bakınız. Birinci, **a.g.e**, s. 146, 163

1.6. Balkan Harbi Sırasında Dersim

1912 yılı seçimlerinden sonra da Dersim'deki asayişsizlik durulmadı. Ayrıca adliye ile mülkiye memurları arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, adliyenin her işe karıştığından vazifelerini yapamadıklarını düşünüyordu.[410] Bunun yanında Dersim'deki devlet kurumlarına atanan yerel idareciler de devletin kurumlarını işlemez hale getirdiler. Hatta devletin kurumlarını kapatmaya kadar işi götürdüler. 25 Ağustos 1912 tarihinde Pülümür kaymakamı olan Hasan Hayri Efendi kazada şer-i şerife artık uyulmayacağını tebliğ ederek mahkemeyi şeriye'yi kapattı.[411]

Dersim'deki devlet kurumlarındaki bu kargaşalık ortamında Balkan Savaşı patlak verdi. 8 Ekim 1912'de savaşın başlamasıyla bölgedeki kuvvetlerin bir kısmı Dersim ve çevresinden çekildi. Bölgedeki askeri kuvvetler azaldı. Bu durumu gören[412] Dersim aşiretleri, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kuruçay, Refahiye, Çemişkezek ve Erzurum'daki kaza merkezlerine saldırılara başladı. Bu genel bir isyan değildi. Aşiretlerin cana ve mala karşı bu saldırıları esnafın, zanaatkârın ve halkın tepkisine yol açtı. Hükümet, bölgedeki aşiretleri kontrol altına almak için Kemahlı Sağıroğlu Sabit Bey'i görevlendirdi. Fakat Yukarı Abbas Uşağı aşireti reisi Seyit Rıza, Sabit Bey'in idareciliğini tanımadığını ilan etti. Bunun üzerine Sabit Bey, jandarma ve milis alayları oluşturarak Seyit Rıza'nın üzerine harekat başlattı. Seyit Rıza, Doğu Dersim'in diğer aşiretleriyle ittifak yapmak istedi. Fakat bir kısım aşiret bırakın ittifakı, Sabit Bey'in yanında Seyit Rıza'ya karşı harekata katıldı. Bu sırada İttihat ve Terakki Partisi iktidardan düştüğü için Sabit Bey, harekata son verdi.[413]

Sabit Bey'in idareciliğini tanımayan Seyit Rıza, 1912 yılı Aralık ayında Mercan Boğazı'nda Yukarı Abasan aşireti tarafından yapılan soygundan dolayı sorumlu tutularak, gıyabında idam cezasına mahkum edildi. Bölgenin hassasiyetinin farkında olan Osmanlı Devleti, "hukuki şahsiye davası baki kalmak üzere" idam cezasını affetti.[414]

---

[410] **BOA, DH.MTV, 39/6**
[411] **BOA, DH.MTV, 22/6**
[412] Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 163-164
[413] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 191; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.106; Kalan, **a.g.e**, s. 99-100; Munzur Çem, **Dersim'de Alevilik**, Peri Yayınları, İstanbul 1999, s. 186
[414] Seyit Rıza'nın af edildiğine dair belge şu şekildedir; Dersimin Yukarı Abbas aşireti reisi olup gıyaben idama mahkum Seyyid Rıza'nın affı Mazbata Dahiliye Nezaretinin miyanei (arasında) bendeganemizde müteala olunan tezkiresinde dermiyan (teklif, öne sürmek) olunduğu üzere Dersimin Yukarı Abbas aşireti reisi olup gıyaben idam cezasına mahkum olduğu halde bu defa merkez kuraya(karyeler) gelerek arzı dehalet etmiş olan Şeyh Rıza hükümetten mütebait (uzak) bulunması Dersim'in asayiş noktayı nazarından mahzurdan salim olamayacağı

Birinci Balkan Savaşı'nın başladığı bir sırada aşiretlerin kasabalara saldırması hükümeti zor durumda bıraktığından aşiretlerin idare-i maslahat tutumu ile yönetilmesi uygun görülmüştür. Aynı zamanda suçluların af edilmesi gibi icraatlarla meselenin üzeri kapatılmaya gayret edilmiştir.

anlaşıldığından hukuku şahsiye davası baki olmak şartıyla merkumun afvı aliye mahzariyeti zaruri görülmüş ve bu babda tanzim olunan irade-i seniye layihası tezkire-i mezkure ile arz ve takdim kılınmış olmağla katibe-i ahvalde..İrade-i seniye layiha...Dersim Yukarı Abbas aşireti reisi olup gıyaben idam cezasına mahkum olan Seyit Rıza hukuku şahsiye davası baki olmak üzere af edilmiştir. Bu irade-i seniyenin icabı dahiliye adliye nezaretleri memurdur. Bkz. **BOA, MV, 228/15**; Ayrıca bakınız. **BOA, İ.MMS, 156**

İKİNCİ BÖLÜM

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA DERSİM (1914-1918)

2.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Dersim'in Durumu

1914 yılında gelindiğinde Dersim'de süregelen karışıklıklar mülki, askeri memurları ve hükümeti tedirgin etmeye devam etmekteydi. Fakat bölgedeki bu durum Dersimle sınırlı değildi. Dersim'e komşu olan bölgeler özellikle Palu ve çevresi de eşkıya faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı yerler arasında bulunuyordu. Dersim aşiretleri, Dersim ve çevresinde yeterli kuvvet olmadığını hissettiklerinde çevre vilayetlere saldırıyorlardı. Dolayısıyla bölgedeki stratejik noktalarda yeterli kuvvet bulundurulması Dersim için bir zorunluluktu. Fakat yeterli değildi. Nisan ayında Palu'daki asilerin cezalandırılmaları için gönüllü jandarma kıtası toplanmıştı.[415] Fakat bu kuvvet, asker sayısının azlığından dolayı caydırıcı olmaktan çok uzaktı.

Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, 8 Nisan 1914'te Dâhiliye Nezaretine çektiği şifreli telgrafta Dersimlilerin kendilerini güçlü gördüklerini ve civarda onları engelleyecek askeri bir kuvvetin olmadığına inandıklarını bildiriyordu. Bundan dolayı Dersim'de çıkan sorunları kendi yöntemleriyle çözme yolunu benimsediklerini ifade ediyordu.[416]

Dersim'deki aşiretlerin bu vaziyetine ilave olarak bölgedeki memurlar arasında eylem ve düşünce birliğinin olmaması da diğer bir sorunu teşkil ediyordu. Bölgedeki yerel memurlar arasında uyum problemi yaşanmaktaydı. Bu durum devlet yönetiminde güvenlik zaafı oluşturuyordu. Dersim'in en tepe noktasındaki Mamuretülaziz Valisi Kazım Bey'in, Çarsancak Mahkeme Reisi Ragıp ve Müdde-i Umumisi Emin Beyler ile arası iyi değildi. Vali Kazım Bey, bu kişilerin Dersim'deki mülkiye, zabıta ve maliye memurlarıyla uyumsuzlukları olduğunu, hükümet icraatlarına karşı da her türlü zorluğu çıkardıklarını, aynı zamanda Ermeni ahaliyi tahrik ettiklerini iddia ediyordu. Bu durumu fırsata dönüştüren Ermeniler ise haksızlığa maruz kaldıkları iddiasıyla Patrikhaneye şikayette bulunuyorlardı. İşin aslı ise mülki amirlerin yetkilerini aşarak adli makamlara müdahale etmesinden kaynaklanıyordu. Vali Kazım Bey, kendisine bağlı memurların usulsüzlüklerini örtbas etmek için bölgedeki savcı ve hakimlere baskı yapmaktaydı.

[415] **ATASE, BDH-4438-41-001-32**
[416] **BOA, DH.ŞFR, 423/47**

Dersim mutasarrıflığında bir takım usulsüzlükler tespit eden savcıların, kanunların verdiği yetkiye dayanarak bazı memurları cezalandırmaları Vali Kazım Bey'in tepkisine neden olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan Kazım Bey, Ermeniler ile Çarsancak bey ve ağaları arasında çözülememiş olan arazi meselesi ile İstanbul'u üstü kapalı tehdit ediyordu. Hatta Vali bundan dolayı Dersim Ermenileri ile bölgedeki toprak ağaları arasındaki problemin yeniden alevleneceğini ileri sürüyordu. Valiye göre, savcıların usulsüzlük yapan memurları cezalandırması devlet otoritesinin zaafa uğratılmasına sebep oluyordu. Kazım Bey, bölgedeki memurların yıpratılmaması gerektiğine inanıyordu. Ona göre, Dersim'de yapılan faaliyetlere uygun olmayan ve memurların icraatlarını ahali nezdinde etkisiz kılan ufak bir hareket, Dersim'i alt üst etmek ve hükümetin başına sıkıntılar açmak için yeterliydi. Vali Kazım Bey, Dersim'de mülki idarecilerin otoritesinin zedelenmesinden sorumlu tuttuğu Ragıp ve Emin Beylerin görevlerine son verilmesini, yerlerine kendisi ile uyumlu çalışabilecek kişilerin gönderilmesini istiyordu. Bu isteğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey de Mamuretülaziz Valisi Kazım Bey ile hem fikirdi. Sabit Bey'e göre, bölgedeki memurlar, eskiden beri idari amirlerini her türlü yetki ve iktidarı elinde bulunduranlar olarak tanımıştı. Bu kişilerin, hükümetin emirlerine karşı itaatleri kanun korkusundan ziyade memurların şahsi tavırlarının tesirine göreydi.[417]

Kanunları uygulayan Ragıp ve Emin Efendilerin Mamuretülaziz Valisi Kazım Bey'in tepkisini çekmesi bölgede yönetim zaafiyetinin olduğunu gösteriyor, devletin erkleri arasındaki çatışma Dersim'in güvenliğine de zarar veriyordu.

Dersim'deki gerilim, idari zaaflar ve Ermenilerin faaliyetleri, bölge ile yakından ilgilenen Rusların harekât alanını daha da genişletti. Ruslar, Dersim ve Erzurum'daki Kürtlerin isyan hazırlıkları yaptığına dair Rus gazetelerinde neşriyata başladılar. Petersburg Sefir Vekili Fahreddin Efendi, Rus gazetelerindeki haberleri İstanbul'a bildirdi. Bunun yanında bölgedeki Osmanlı yetkilileri genel bir ayaklanma olacağı hususunda herhangi bir hazırlık görememekteydiler. Bölgedeki askeri kaynaklardan gelen istihbarat neticesinde Rus gazetelerinde çıkan haberlerin propaganda amaçlı olduğu kanısı daha da güçlendi. 24 Mayıs 1914 Pazar günü Tiflis'te yayınlanan *Rus Kovasi* gazetesinde aşiret reislerinin toplantı yaptıklarına dair haber tekrar yayınlandı. Dersim'de bir isyan çıktığına ve bu isyanın ciddi olduğuna vurgu yapılan haberden

[417] **BOA. DH.ŞFR, 423/118**

dolayı bölgede endişe oluştu. Fakat Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığı tarafından bölge takip edilmekteydi. 28 Mayıs 1914 tarihinde Dokuzuncu Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa, Harbiye Nezaretine yazdığı şifreli telgrafta aşiretlerin Erzurum'da toplantı yapmadıklarını, Dersim'de de isyan hazırlığı olmadığını, çıkan haberlerin asılsız olduğunu bildirdi.

Ayrıca bölgeyi yakından görmek isteyen 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa, Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey ile görüşmek üzere Pertek'e gitti ve müzakerede bulundu. Bu sırada bir aydan beri Sabit Bey tarafından Dersim'e destek kuvvet olarak gönderilmesi istenen iki tabur asker bölgeye geldi. Galip Paşa, Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey ile yaptığı görüşmeden memnun kaldı. Bu durumu Harbiye Nezaretine rapor etti. Bu raporda Sabit Bey'in memurlara örnek olacak evsafta olduğunu ve bölgede cereyan eden olayları uzakta olduğu zamanlarda dahi takip ettiğini vurguladı. Ayrıca Sabit Bey'in Dahiliye Nezareti'nin medarı iftiharı olduğunu da belirtti. Galip Paşa, Sabit Bey'in Dersim'deki faaliyetlerini gördükten sonra yabancılar tarafından çıkarılan asılsız haberlere değer verilmemesini de istedi.

Ancak tüm bu yalanlamalara rağmen Dersim'de bir isyan hazırlığından endişe ediliyordu. Nihayet Erzurum Valisi Reşit Bey, Dersim'de Seyit Ali ve Taha adlı kişilerin bölgedeki Dersimli aşiret reisleri ile müzakerelerde bulunduğunu öğrendi ve durumu hemen Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. [418] Bu durum Dersim'deki Rus istihbaratının etkinliğini gösteriyordu. Ayrıca haberlerin Tiflis kaynaklı olması da dikkat çekiydi. Zira Tiflis Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı ve Ermeni cemiyetlerinin faaliyet içerisinde olduğu bir şehirdi. Tiflis'teki Avlabari bölgesi Ermeni mahallesi olarak anılıyordu. Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde ayrılıkçı emelleri olan Ermeniler terör faaliyetlerini bu şehir üzerinden organize ediyordu. Tiflis'in hem entellektüel hem de tedhişçi Ermenilerinin Dersim'deki aşiretler ve Ermeniler ile irtibatları bulunmaktaydı.[419]

---

[418] **BOA, HR.SYS, 84/87; BOA, DH.ŞFR, 428/17**; Bölgedeki Osmanlı yetkililerinin genel bir ayaklanma olacağı hususunda herhangi bir hazırlık görmediklerini ifade etmelerine rağmen 19 Mayıs'ta 1914 tarihinde Dersim'in Ovacık taraflarındaki bazı kişilerin soygun yaptıkları ve isyan propagandasında bulundukları tespit edilmişti. Bakınız. **BOA, DH.EUM, 2.ŞB, 1/35**; 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey hakkında Harbiye Nezareti'ne verdiği rapor için bakınız. **BOA, DH. EUM, 78/18**

[419] Ayrıca Tiflis'teki Avlabari bölgesi halk arasında Cemal Paşa'nın katledildiği yer olarak da anılmaktadır. Cemal Paşa, Ermeni mahallesi olan Avlabari'nin Kura nehri kıyısında Bedros Der-Boğosyan ve Ardaşes Kevorkyan adında iki Ermeni komitacı tarafından 21 Temmuz 1922 tarihinde öldürülmüştür. Ermeni iddialarına göre cinayeti İngilizler tertip etmiştir. Zira Cemal Paşa, Afganistan'a gidip orada bir ayaklanma hazırlığına karar vermiştir. Bunu ise İngilizler Hindistan'daki güvenlikleri için tehlikeli görmüşlerdir. Bkz. Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar**,

2.2. Sabit Bey'in Mamuretülaziz Valiliğine Tayini ve Savaşa Hazırlık Faaliyetleri

Dersim'de Ermenilere ait mühimmat ele geçirilmesi, bölgede isyan için propaganda yapılması, Rus gazetelerinde aşiret reislerinin isyan için toplantı yaptıklarına dair haberlerin çıkması ve aşiretlerin bölgede kendilerini engelleyecek askeri birliklerin bulunmadığına inanmaları Dersim'de bir isyan çıkacağını göstermekteydi.

Nihayet Dersim'deki isyanın ilk belirtileri Kırgan aşiretinin, Sin nahiye müdürü Pertekli Mehmet Efendi ve jandarmaların mallarını gasp ederek nahiyeden çıkarmalarıyla görüldü. Devletin egemenliğine başkaldırı demek olan bu olay, bölgede var olan gerginliği daha da tırmandırdı. Bunun üzerine Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, Kırganlılar üzerine askeri harekât başlattı. Harekât başlamadan önce Yukarı Abbas aşireti reisi Seyit Rıza, Kırganlılara destek sözü vermişti. Fakat harekât başladığında fikir değiştirerek hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldı. Bu aşiret dışında Kav, Arslan, Bezgar ve Bahtiyar Uşağı aşiretleri de hükümet kuvvetlerine destek verdi. Kırgan aşireti, askerlerin ve milis kuvvetlerin Teştek'te kurdukları karargaha saldırdı. Bu saldırı sırasında Kırgan aşireti reisi Süleyman Ağa ağır yaralandı ve bir süre sonra öldü. Aşirete mensup asiler dağıtıldı. Kaçanlar ise askeri kuvvetler tarafından takip edildi. Aşiretin destek aldığı köyler yakıldı. Çaresiz kalan Kırganlılar ordu kuvvetlerine teslim oldu.[420]

İsyanın bastırılmasında başarılı rol oynayan Dersim Mutasarrıfı Sabit Bey, Dersim'deki adli memurlarla geçinemeyen Kazım Bey'in yerine Mamuretülaziz Valisi tayin edildi.[421] Boşalan Dersim Mutasarrıflığı makamına da Esat Rauf Bey atandı.[422] Sabit Bey'in vali tayin edilmesi Dersim'deki dengeleri değiştirdi. Zira Sabit Bey'in

---

s. 286; Cemal Paşa'nın Tiflis'in neresinde ve kim tarafından öldürüldüğü de kesinlik kazanmış değildir. Cemal Paşa'nın Büyük Pedro Caddesi'nde cinayete kurban gittiği de iddia edilmektedir. Taşnaksütyun Komitesi fedailerinden Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan tarafından öldürüldüğü ileri sürülmüş ve bu kişiler tutuklanmıştır. Ancak katiller, hiçbir zaman belirlenip açıklanmamıştır. Bkz. **Cemal Paşa, Hatıralar**, Hazırlayan Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 8-9

[420] Bu harekat sırasında Seyit Rıza'nın Kırganlılara söz verip sonra hükümet kuvvetlerinin yanında yer alması sonraki yıllarda bu iki aşiret arasında düşmanlıkların artarak devam etmesini sağlamıştır. Bkz. **D.V.J.U.K.D.R**, s. 191; Kırganlıların isyanına karşı Seyit Rıza'nın kendisini savunduğu ve Mamuretülaziz Vilayetine gönderdiği mektup, Cumhurbaşkanlığı arşivinden Hüseyin Aygün tarafından alınan belgeler arasındadır. Bakınız; http://www.gomemis.com/portal/haberdetay.asp?ID=243, (5.10.2015); Teştek Köyü, günümüzde Tunceli'ye bağlı Atadoğdu Köyüdür. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 56; 1914 yılında köyde 135 Ermeni ve 62 Alevi nüfus yaşıyordu. Teştek'te Surp Toros Kilisesi ve Surp Tovmas Manastırı vardı. Teştek'e Ermeniler Taştag diyorlardı. Bu isim Ermenice Ovacık demekti. Bakınız; http://www.nisanyanmap.com/?yer=32212&haritasi=atadoğdu , (12.8.2015)

[421] **BOA, BEO, 4301/322535**

[422] **BOA, BEO, 4304/322752**

Kemahlı olması ve bölgeyi çok iyi bilmesi, ona bölge meselelerinin çözümünde büyük avantaj sağlıyordu. Bunun yanında Sabit Bey'in ailesinin geçmişte Dersimli aşiretlerle sorun yaşamış olması vilayette baskıcı bir yönetim kurduğuna dair eleştirileri de beraberinde getirmişti. Dersimli aşiretler, Sabit Bey'in intikam hisleriyle hareket ettiğini iddia ettiler. Sabit Bey'in Mamuretülaziz vilayetine atanmasından sonra devletin Dersim'de etkisi giderek artmaya başladı. Sabit Bey, devletin ve milletin varlığının Dersim gibi yerlerin itaat ettirilmesi ile var olacağına inanıyordu.[423]

Dersim'de bu gelişmeler yaşanırken, Almanya Rusya'ya savaş ilan etmiş ve I. Dünya Savaşı patlak vermişti. Bu olay Dersim üzerinde süre gelen karışıklığın artmasına yol açtı. Osmanlı Devleti savaşa girme ihtimaline karşı 3 Ağustos 1914 günü seferberlik çağrısı yaptı. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı ve Avrupa'da yaşanan savaş, Dersim ve civarındaki Ermenileri endişeye sevk etti. Ermeniler, devletin kanunlarına riayet etmeyerek orduya katılmamaya ve mükellefiyetlerini yerine getirmemeye başladılar. Daha önce ordu birliklerine katılanlar ise askerden firar ettiler.[424] Bu dönemde Erzincan Ermenilerinin dörtte üçü İran ve Rusya'ya kaçtı. Nizamiye ve amele taburlarına alınanlar ise firar ederek, yollarda tesadüf ettikleri hasta ve hava değişimi için dinlenmeye gönderilmiş olan askerlere saldırdı.[425] Zeytuni Antranik ve İshak gibi önde gelen Ermeniler ise Osmanlı Devleti'ne karşı çeteler teşkil edilmesi faaliyetlerine girişti.[426] Ayrıca Dersim'e Ermeni çeteler tarafından çok miktarda silah sokuldu.[427] Dersim'de alınan güvenlik önlemelerine rağmen asayişsizlik devam etti. Bölge suçluların, asker kaçaklarının ve Ermeni firarilerin sığındığı bir liman oldu.

Bu duruma bir örnek; 27 Ağustos 1914 tarihinde Mamüretülaziz'den Erzincan'a gitmekte olan 53. Alay askerlerinden 6 askerin birliğinden ayrılarak, ekmek almak için

---

[423] **BOA, DH.ŞFR, 459/32; BOA, DH.EUM. 2.ŞB, 4/60**

[424] Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s. 50; "Kafkas ordumuzun gerileri evvelce Düvel-i İtilafiyye tarafından ihzar edilmiş olan Ermeni teşkilatı ve Ordu-yi Osmaniden silahlarıyle firar eden ve işbu teşkilata iltihak eyliyen Ermeni çeteleri tarafından vuruluyordu. Ordu-yi Osmani bu suretle iki ateş arasında kaldığından hatt-ı ricat'in kesilmesi tehlikesi derpiş oluyordu." Bakınız. Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İz Yayınları, İstanbul 1993, s. 321-322

[425] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 116

[426] Antranik, Anadolu'da Rusya ile harp zuhurunda çeteler teşkil etmek maksadıyla Rusya hükümeti tarafından Kafkasya'ya sevk olunmak üzere Rusya'ya davet olunmuştu. Antranik'in yanında Varna Ermeni Kilisesi hizmetinde bulunmuş olan Mateos ve Agob'da vardı. Bkz. **BOA, HR. SYS, 2879/3**; İshak'ın da Zeytuni Antranik ile beraber Türk ordusuna karşı faaliyetler içinde bulunması ile ilgili bkz. Ebru Alıcı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 1, c. 2003-1, Bolu 2003, s. 230

[427] Tedip hareketleri sırasında Dersimlilerde en modern silahlar görülmüştü. Bkz. **Son Telgraf,** 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2

Ovacık ile Erzincan arasında Kalan aşireti köylülerinden birisinin hanesine gitmesiydi. Burada askerlerin dördü şehit edildi, iki askerde kaçmayı başararak Erzincan'a ulaştı. Yapılan tahkikatta cinayetin, idama mahkûm olduğu halde 20 gün önce jandarmalar tarafından ölü olarak ele geçirilen Kalanlı meşhur asi Hayroğlu Ahmet Ağa'nın oğlu ve beş yardımcısı tarafından öç alınmak üzere yapıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Dersim Seyyar Jandarma Taburu ile Erzincan Seyyar Jandarmasından bir bölük, takip için Ovacık merkezine sevk edildi. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, olayı bizzat takip etti.[428] Bu aşiretin tedibi için harekete geçilirken, hükümet taraftarı bazı aşiretler de olaya karışan kişilerin yakalanması için yardımcı oldular. Alınan tedbirler neticesinde askerleri şehit edenler tutuklandı. Askerlerin mavzerleri tutuklanan bu kişilerin üzerinden çıktı.[429]

Sabit Bey'in I. Dünya Savaşı başlangıcında Mamuretülaziz Valisi olarak atanmasının yararları savaş sürecinde görülmeye başladı. Zira Sabit Bey, bölgedeki asayişin sağlamasının yanında, mesaisinin büyük kısmını ordu ile ilgili işlere ayırıyor, askerlerin her türlü ihtiyacı ile de bizzat ilgileniyordu. I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin kapısındaydı ve Dersim her an patlamaya hazır durumdaydı. Tehlikenin farkında olan Sabit Bey, savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Ordu için tedarik edilen 20 bin küçük baş hayvandan kavurma, zahireden ise bulgur ve un yaptırdı. İşe yarayan hayvanların orduya verilmesi hususunda ısrarlı emirler verdi. Fakat bu hususta tam başarı elde edemedi. Tekâlif-i Harbiye ve yardım suretiyle elde edilen tahıl, aşiretlerden elde edilen merkepler, gerekli araç ve gereçler, orduya ulaştırılmak üzere menzil müfettişliğinin izniyle Eğin ambarına sevk edildi. Sevk devam ederken menzil müfettişliğinden alınan emirle erzak ve hayvanlar Erzincan'a nakledildi. Hâlbuki Vali Sabit Bey, Malatya ve Mamuretülaziz'in erzak ve hayvanlarının Eğin ambarına, Dersim Sancağının erzak ve hayvanlarının ise Erzincan'a naklini istiyordu.[430] Zira savaş

[428] **BOA, DH.ŞFR, 442/43; BOA, DH.EUM, 2.ŞB, 2/22**

[429] 8 Ekim'de Kalan aşiretinin tedibatı gerçekleştirildi. 15 Ekim'de ise suçlular yakalandı. Bakınız: **BOA, DH.ŞFR, 444/74**

[430] **BOA, DH.ŞFR, 443/81**; Mamuretülaziz Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen şifreye göre; 14 Ekim 1914 tarihine kadar kolordu için sarf edilen erzak ve hayvanlardan başka Harbiye Nezaretine arz edildiği üzere gerek Tekalif-i Harbiye ve yardım ve gerek aşiretlerden toplanan hububat şu şekildeydi; 3.800.032 okka erzak, kavurma yapılmakta olan 20.000 küçükbaş hayvan, 1155 okka yapağı, 522 adet gömlek, 7350 adet çuval, 1740 kazma ve kürek, 28.000 çift çorap ve 22.000 adet pamuklu mintan. Ayrıca toplanan bu malların bir kısmı Dersim yoluyla Erzincan'a ve bir kısmı da Eğin anbarına nakl edildi. 1914 senesindeki vilayet mahsulü 1913 yılına göre azdı. Her sene Diyarbekir'den gelmekte olan hububatın ise bu sene ortamın güvenli olmamasından dolayı gelme ihtimali bulunmamaktaydı. Bundan dolayı gerekli olan ihtiyaçların yerel kaynaklardan zaruri olarak alınması gerekiyordu. Mamuretülaziz Vilayetinin hububat ve hayvanlardan başka bir milyon okka buğday ile 200.000 okka arpa ve 20.000 küçükbaş hayvan verebileceği gücü kalmıştı. Bkz. **BOA, DH.İUM, E-73/9**

gerçekleşirse Malatya ve Mamuretülaziz'den Eğin'e, Dersim'den ise Erzincan'a ulaşmak daha kolay olacaktı.

Yaklaşan Rus tehlikesine karşı bölgeden doğuya asker sevki başladı. 15 Eylül 1914 tarihinde Mamuretülaziz seyyar jandarma alayının iki taburu ordu kumandanlığının emriyle Erzurum'a hareket etti. Fakat Dersim'deki asayişsizlikten dolayı Dersim Jandarma taburunun bölgeyi muhafaza etmesi için Dersim'de bırakılması uygun görüldü.[431] Zira Kırgan aşiretinin isyanı bastırılmasına rağmen bölgedeki karışıklıklar sona ermemişti.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarına asker yığmaya başlaması Rusya'yı kuşkulandırdı. Çünkü Kafkas sınırında Rusya'ya karşı önlemler alınmaktaydı. Ermeniler ise Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine yayılmacı siyaset izlemesinden memnundular. Zira daha önce İngilizlerden ve Fransızlardan istedikleri oranda destek alamamışlardı.[432] Ruslar ise Osmanlı topraklarından göç eden Ermenilere kucak açmıştı. Zaten Rusların, Güney Kafkasya'ya yayıldıkları zamandan beri özellikle Ermeniler arasında etkinliği bulunmaktaydı.[433] Tiflis bu faaliyetlerin merkezi konumundaydı.

Bu sırada Kafkasya'daki Osmanlı sınırları da muğlaklığını koruyordu. İran'da nüfuz bölgeleri oluşturmuş olan İngiltere ile Rusya, Babıali'ye birer nota vererek daha önce Osmanlı Devleti'ne terkedilen Doğu vilayetlerinin bir ay içerisinde tahliyesini istedi. Ayrıca Basra körfezinden Ağrı Dağı'na kadar Osmanlı-İran sınırının Rusya, İngiltere, Osmanlı ve İranlı üyelerden oluşan bir sınır komisyonu tarafından tespitini talep etti.[434] Zor durumda olan Osmanlı Hükümeti bu teklifi kabul ederek sınır tespit komisyonunun faaliyete geçmesine izin verdi.

---

[431] **BOA, DH.ŞFR, 441/11; BOA, DH.EUM. 2.ŞB, 1/50**

[432] 11 Eylül 1914 tarihli Ermeni Arev Gazetesi, Ermenilerin Rusya'nın yayılmacı politikasından memnun olduklarını belirtmektedir. Bakınız; M. Kalman, **Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid**, İstanbul 1994, s. 96; Ermeni Arev Gazetesi, 1914-1919 yılları arasında Bakü'de yayınlandı. Edebiyat, Siyaset ve Toplumsal konuları ele aldı. Yayıncı Antaram Birliğiydi. Başlangıçta Bakü'de Kordz gazetesinin devamı olarak yayınlandı. Ancak daha sonra Taşnaksutyun Bakü Merkez Komitesi'nin yayın organına dönüştü. Bakınız; Zakarya Mildanoğlu, **Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000**, Aras Yayınları, İstanbul 2014, s. 126

[433] Ali Arslan, **Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu'nun Rolü, Kafkas Araştırmaları II**, Elif Ofset, İstanbul 1996, s. 19-37

[434] 1908 yılında Savuş Bulak, Bana, Serdeşt, Sülduz, Uşna, Lâheycan, Sine ve Rumiye'ye bağlı olan Dol, Dest, Branduz, Terguvar, Merguvar, Somay, Bradoşt ve Selmas'a bağlı Çarik Osmanlı Devleti'nde kalmasına karar verilmişti. Fakat İran'da nüfuz bölgeleri oluşturmuş olan İngiltere ile Rusya Babıali'ye birer nota vererek daha önce bize terkedilen Doğu vilayetlerinin bir ay içerisinde tahliyesini istedi. Bunun için Tahran'da ve İstanbul'da müzakereler yapıldıktan 17 Kasım 1913'te İstanbul'da Sadrazam Sait Halim Paşa ile İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet, İran Büyükelçisi Mirza Mahmut Han ve Rusya Büyükelçisi Giers arasında Osmanlı-İran sınırının tahdidine

30 Eylül 1914 tarihinde Rusya Tahdid-i Hudut Komisyonu heyeti, sınır bölgesine geldi. Ardından heyet, Muş'un Kaz Gölü yöresine gitti. Bayezid Rusya konsolosu vekili ve tercümanı bulunan Oseb Efendi, fırsattan istifade ederek gizlice Kaz gölünden ayrılarak Dersim'e ve Tercan'a yakın olan Ovacık'a gitti. Osmanlı yetkilileri, Oseb Efendi'nin izinsiz Ovacık'a gitmesini ve henüz geri dönmemesinin sebebini araştırmaya başladı. Ayrıca kendisine ne gibi muamelede bulunulması gerektiği konusunda karar vermeye çalıştı. Bu tavrın bölge hakkında istihbarat toplama amacına matuf olduğu düşünüldü.[435] 4 Ekim 1914'te Rusya Konsolos Vekili ve Tercümanı Oseb'in Ovacık'tan Makü'ye gittiği ve geri gelmediği anlaşıldı.[436]

Bu hadise Osmanlı topraklarında yabancı bir resmi devlet yetkilisinin izin almadan ne kadar rahat hareket edebildiğini, devleti en çok uğraştıran bölgelerden olan Dersim civarına izinsiz gidebildiğini ve hükümetin bu konuda acziyet içerisinde olduğunu göstermekteydi.

Dersim ile sadece Ruslar ilgilenmiyordu. İngilizler de Dersim'i yakından takip ediyordu. İngiltere'nin Diyarbekir Konsolos Tercümanının Dersim'de propaganda yapacağı istihbaratı alındı. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in müdahalesi ile bu durum engellendi. Rusların ve İngilizlerin Dersim ile ilgilendiğinin aleni olarak gün yüzüne çıkması üzerine bölgenin ileri de sıkıntı oluşturacağını öngören Vali Sabit Bey, kolordu komutanıyla görüşerek, Dersim'de milis teşkilatı kurulması için hazırlıklara başladı.[437]

Sabit Bey, Dersim'i muhtemel bir savaşa hazırlarken, bunun yanında bölgeye insani yardım yaparak ahaliyi de hoşnut etmeye çalışıyordu. Bu yardımların organize edilmesi için Dersim'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Şubesi kuruldu.[438] 22 Ekim 1914'te bölgedeki halka destek olmak üzere maddi yardım sevkiyatı yapıldı.[439] Aynı günlerde durumu tetkik için Dersim'e bir teftiş heyeti de geldi. Bu heyet Dersim'deki nüfus

---

dair bir protokol imzalandı. Bu vesika sınırın 1848 statükosu üzerinden tespitini kararlaştırdı. Adı geçen yerleri, Osmanlılar zaten 1913 Ağustos'unda boşaltmıştı. Komisyon faaliyete geçti. Fakat sınır tespiti işi bitirilemeden 1914 yılında harp başladı. Bakınız; Nihat Erim, "Türkiye Cumhuriyet'inin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 9, Sayı: 1, Ankara 1952, s. 21; Komisyon sınırın belirlenmesi hususunda objektif bir çalışma yapamadı. Belirlenen sınır içerisinde Osmanlı Devleti'nin topraklarından bazı bölgeler de İran'a dahil edildi. Bu durum bölgenin Sünni Kürt aşiretlerinde rahatsızlık uyandırdı ve çatışmalara neden oldu. Bakınız. Fatih Ünal, **Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 149

[435] **BOA, DH.ŞFR, 443/25**
[436] **BOA, DH.ŞFR, 443/78**
[437] **BOA, DH.EUM.2.ŞB, 2/10**
[438] **TKA, 270/63**
[439] **TKA, 270/6**

kayıtlarının ne durumda olduğunu araştırdı. Dersim nüfus memuru Rıza Efendi'nin nezdinde yapılan teftiş neticesinde bir çok eksiğe rastlandı.[440] Heyetin incelemeleri, vilayette devlet için lazım olan kayıtların hala sağlıklı bir şekilde tutulamadığını gösteriyordu.

2.3. Savaşın Başlaması ve Milis Kuvveti Oluşturma Çabaları

Sünni Müslüman dayanışmasına kuvvetli bir münacatın yapıldığı ve Cihad-ı Ekber'in ilan edildiği I. Dünya Savaşı, bir bütün olarak Dersim toplumu üzerinde etki oluşturmadı.[441] Hatta resmi makamların seferberlik ile ilgili önlemleri Dersim'de dirençle karşılaştı. 1907-1909 yılları arasında tedibe maruz kalmış olan Dersim aşiretlerinin bir kısmının devlete karşı olan tavrı sadece soğuk değil, kin ve nefret doluydu.[442]

Seferberlik hazırlıkları Dersim sancağı ve çevre sancaklardaki asayişi de olumsuz etkiledi. Bu dönemde hapishanelerin güvenliğinin sağlanmasında zaafiyetlerin ortaya çıktığı görüldü. Dersim'de bir kısım mahkum, bu durumdan istifade ederek hapishanelerden kaçmayı başardı. Aynı şekilde Dersim'e komşu olan sancaklardan çok sayıda firari mahkum Munzur Dağları'na sığındı. Dersim bölgesi, bu geniş coğrafyada firar eden mahkûmların toplandığı bir yer haline geldi. Mahkumların bölgede serbestçe gezmeleri, gasp hadiselerinin artmasına yol açtı. Bu durum Dersim asayişini olumsuz etkiledi. Fakat hükümet, imkansızlıktan ötürü firari mahkumlara müdahale edemiyordu.[443] Hatta, Dersim mutasarrıfının elindeki jandarma kuvvetinin yerli unsurlardan teşkil edilmiş olması başlı başına bir sorundu. Bölge aşiretlerinden

---

[440] Bu teftiş neticesi Mamuretülaziz Mülkiye Müfettişliğince bir rapor haline getirildi. Bu raporda Dersim'deki durum şu şekildeydi; nüfus memurunun karye ve kazaları devr etmediği ve vukuatı ilmuhaberlerinin bazı sütunlarının imla edilmediği ve ezcümle tarihi veladetlerin Arabi kısmı boş bırakıldığı gibi Rumi kısmında yevmi veladet gösterildiği ve münahakatı ilmuhaberlerinde izinnamenin tarihi irae olunmadığı ve katibi sani Dursun Efendi tahrirat kaleminde istihdam edilmekte olup bunun yerinde tahrirat kalemi mülazımı 315 tevellüdlü Tahsin Efendinin nüfus kaleminde ifayı vazife eylediği anlaşılmış ve halbuki nüfus kitabet sanisinde istihdam eyleyecekler hakkında nüfus nizamnamesinin 16. Maddesinde muharrer evsafı Dursun Efendi haiz olmadığından tebdili icab edeceği etyan edilmiş olmakla badelmütalaa iktizasının temini zımnında nüfus müdüriyetine havalesi.. Bkz. **BOA, DH.SN.THR, 56/60**

[441] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s.102

[442] M.S. Lazarev, Ş.X. Mıhoyan, E.İ. Vasilyeva, M.A. Gasratyan, O.İ. Jigalina, **Kürdistan Tarihi**, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s. 185-186; Dalkılıç, **a.g.e**, s. 207; Dersimli aşiretlerin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna karşı mücadele etmesinin yanında askerliğini yapan Dersimliler de yok değildi. Pertek ve Çemişgezek'te %80, Mazgirt'te %60, Nazımiye'de %24 ve Dersim'in diğer taraflarında ise %10 oranında askerlik yükümlülüğünü yerine getiren nüfus bulunmaktaydı. Bu durum gözönüne alındığında bütün Dersimlilerin Osmanlı Ordusu karşıtı olduğunun söylenemeyeceğini görmekteyiz. Bkz. **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2

[443] Af edilmesi istenenler arasında; Ovacıklı Kasım oğlu Munzur, Yusufanlı ve Haydaranlı aşiret reisleri, Yukarı Abbas Uşağı aşiretinden cinayet işlediği zannından dolayı gıyaben idama mahkum olan ve tutuklanamayan Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hasan, Maksut, Koç Uşağı ve Bahtiyar aşireti ileri gelenleri, Kırganlı Selman Ağa, Yukarı Abbas Uşağından Gülabi ve Mahmut bulunuyordu. Bkz; **BOA, DH.EUM. 2. ŞB, 3/8**

oluşturulmuş jandarma birlikleriyle güvenliğin sağlanması akılcı ve gerçekçi bir yaklaşım değildi.

29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Bu gelişme, Dersim aşiretlerini hareketlendirdi. Bölgenin kaosa sürüklenmesinden endişe eden Dersim Mutasarrıfı Rauf Bey, ortamı yumuşatmak için hapishanelerde tutuklu bulunan mahkumların serbest bırakılması fikrindeydi. Ona göre, hüküm giyen mahkûmların savaş ortamında serbest bırakılması, Dersim ahalisi üzerinde müspet bir etki meydana getirecekti. Dersim'de genel bir affın çıkarılması bölgedeki karışıklığın azalmasına yardımcı olacaktı. Hatta bu af ile Dersim'de barış tesis edilebilecekti. Genel aftan beklenti, esasında çaresizlikten ileri geliyordu. Dersim Mutasarrıfı, eldeki kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı bölgede çıkabilecek büyük bir isyanın bastırılamayacağını ön görüyordu.

Savaşın başlarında Osmanlı kuvvetlerinin Doğu cephesinde tutunmakta zorlandığı görüldü. Ordunun erzakının, işgal edilme riski taşıyan bölgelerden daha güvenli bölgelere nakledilmesine karar verildi. 5 Aralık 1914'te Dâhiliye Nezareti, Erzurum vilayetine ait erzakın Eğin'e yığılmasını, hatta daha batıya sevk edilmesini istedi. Dâhiliye Nezareti, ayrıca Dersim mutasarrıflığını bu konuda görevlendirdi. Eğer erzakın nakli konusunda Dersim Mutasarrıfı Rauf Bey başarılı olamaz ise, görevden azledileceği ve yargılanacağı kendisine bildirildi.[444] Sevkiyat işini organize etmek ve milis kuvvetleri oluşturmak üzere Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey de Eğin'e hareket etti.

Harbin şiddetlenmesi üzerine Osmanlı yetkilileri, bölgedeki aşiretlerden asker tedarik etmeyi düşündü. Aşiretlere bu istek Eğin'e gelmiş olan Sabit Bey vasıtasıyla duyuruldu. Bunun üzerine bazı aşiretler, teklifi kabul etti. Bazıları ise kendi güçlerini kuvvetlendirmenin yollarını aradı.[445] Hükümetin teklifini kabul eden aşiretler olması üzerine, Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Dâhiliye Nezaretine 14 Ocak 1915'te Eğin'den telgraf çekti ve gönüllü müfreze birlikleri oluşturulması hususunda Dersimlilerle anlaşmaya varıldığını bildirdi. Bu durum cephedeki kuvvetler için olumlu bir gelişmeydi. Ancak Dersim karlarla kaplıydı. Bundan dolayı aşiretlerin ihtiyacı giderilse bile cepheye ulaşım zorlukları bulunmaktaydı. Dersimliler de cepheye

[444] **BOA, DH.ŞFR, 47/328**
[445] Kalan, **a.g.e**, s. 100-101

ilkbaharda gitmeyi vaat ediyordu. Bundan dolayı bahar gelmedikçe aşiretlerden istifade etmek zordu. Sabit Bey, baharda kalabalık bir mevcutla gidebileceğini ümit ediyordu. Ayrıca toplanacak bu grupların teşkilatlanması için gönderilecek görevlinin masraflarına ait tedbirler de düşünülmeliydi. Bu olumlu gelişmelere rağmen Sabit Bey, Dersimli aşiretlerin fazla yalancı olduğuna ve sözlerine itimat edilemeyeceğine inandığından bu korkusunu Talat Paşa'ya yazdı. [446] Sabit Bey, milis kuvvetlerinin toplanması gerçekleşse dahi aşiretlere güvenmediğinden dolayı tedirgindi. Talat Paşa ise askere olan ihtiyaçtan dolayı ülke genelinde seyyar ve sabit jandarmaların savaş alanına hemen sevkini ve 40-45 yaş arası askerlerin ise bazı durumlarda dahiliye hizmetlerinde görevlendirilmelerini istiyordu. Bu konudaki isteğini Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'e bildirdi.

Bu gelişme, Dersim seyyar jandarma taburunun kaldırılmasını da gündeme getirdi. Fakat bu durumun gerçekleşmesi halinde sıkıntı ortaya çıkacaktı. Zaten Jandarma taburunun bölgeden hareket edeceğinin Dersim'de duyulması asi aşiretlerin ahaliye saldırılarını arttırmıştı. [447] Diğer taraftan Kafkas Cephesindeki sıkıntıların artması üzerine Ordu, sancağın asayişinin muhafazası için bırakılmış olan Dersim seyyar jandarma taburunun harp alanına sevk edilmesine karar verdi.

Bu arada Dersim'in asi aşiretlerine Müslim ve Gayri Müslim bir hayli asker firarisi iltihak etmişti. Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey, bundan dolayı Dersim seyyar jandarma taburunun buradan kaldırılmasının önü alınamayacak zor durumların ortaya çıkmasına neden olacağını düşünüyordu. Mutasarrıf, taburun burada kalmasını ısrarla istemekteydi. Taburun hareket edeceğinin duyulması üzerine asi aşiretlerin etraftaki ahaliye saldırdığını [448] öğrenen Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Dersim'deki seyyar jandarma taburunun yerinde bırakması lüzumunu değerlendirmeye başladı. [449]

---

[446] **BOA, DH.ŞFR, 457/84**; Ali Rıza Eti'nin anılarından 1914 yılı Kasım ayı içerisinde Dersimlilerden bir tabur oluşturulmuş olduğunu görüyoruz. Fakat bu tabur askerlik yükümlüğünü yerine getirenlerin oluşturduğu bir taburdur. Bunun yanında kendisi de Eğinli olan Ali Rıza Eti, taburu oluşturan Dersimliler için "Dersim dağlarında kahraman olan bu herifler, burada kedi kadar olamıyorlar" diyerek savaşma konusundaki isteksizliklerini ifade etmektedir. Bakınız. Eti, **a.g.e**, s. 47

[447] **BOA, DH.ŞFR, 49/125; BOA, DH.EUM. 2.ŞB, 4/60**; Bu dönemde Dersim'deki jandarma teşkilatında kaliteli er sıkıntısı vardı. Bunun sebepleri arasında aşiretlerden er istihdamının sağlanması da yer alıyordu. Jandarma kalitesinin düşük olması dolayısıyla bazı problemlerde yaşanıyordu. Görevini kötüye kullanan jandarmalar ise en ağır şekilde cezalandırılıyorlardı. Buna bir örnek; 14 Ocak 1915 tarihinde nakil vasıtası olan hayvanları ve asker firarilerini toplamak için Ovacık'ın köylerine gönderilen jandarmaların rüşvet alması gösterilebilir. Suçları tespit edilen ve yargılanan jandarmalar, 3'er sene kalebent cezasına ve aldıkları rüşvetin üç misli para cezası ödemeye mahkum edildi. Bu miktarı vermedikleri takdirde hapis cezası uygulanmasına da karar verildi. Bakınız. **BOA, İ.HB, 164/67**

[448] **BOA, DH.ŞFR, 458/94; BOA, DH.EUM. 2.ŞB, 4/60**

[449] **BOA, DH.ŞFR, 49/125**

Bu arada Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in aşiretlerin sözünde durmayacağı yönündeki tahminleri doğru çıktı. Asker vereceğini ifade eden hatta orduya katılan aşiretlerden bir kısmı firar etti. Bunun üzerine Sabit Bey, bunların Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na göre cepheye sevklerinin uygun olmayacağını, orduya katılan az sayıdaki aşiret mensubunun dahi harp meydanından firar edeceğini Dahiliye Nezaretine bildirdi. Ayrıca orduya katılan kişilerin ağalarının idaresinde savaşa gitme isteğinde bulunduğunu Talat Paşa'ya yazdı. [450]

Talat Paşa, Dersim'in içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, 26 Ocak 1915'te cepheye asker sevk edilmesine karar verdi. Hâlbuki Dersim'den asker sevkinin bölgenin savunmasını zorlaştıracağı açıktı. Vali Sabit Bey, bölgedeki sıkıntının farkındaydı. Fakat cephede subay ve askere ihtiyaç olduğundan, kararı uygulayacağını bildirdi.

Bölgede karışıklıklar artmıştı. Dersim'den cepheye asker sevk edilmesi halinde bölgenin savunmasının zayıflayacağını bilen Sabit Bey, asi aşiretlere karşı idare-i maslahat siyaseti takip etti. Bölgedeki taburların cepheye sevk edilmesi durumunda Dersim'deki 40-45 yaş arası erkeklerin silah altına alınması zorunluluğu ortaya çıktı. Enver Paşa, Dersim'de asayişin sağlanması için orduya alınacak bu askerlerin Dersim'den cepheye gönderilecek kuvvetin iki misli olmasına karar verdi. Bu askerler, vilayetlerde polis müdürleri, sancak ve kazalarda polis, nahiyelerde ise nahiye müdürlerinin emrinde olacaktı.[451]

Neticede Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi, Dersim toplumu üzerinde büyük bir kaos meydana getirdi. Genelde Doğu Anadolu, özelde ise Dersim Osmanlı, İngiliz, Rus ve Alman politikalarının mücadele alanıydı. Bu mücadele alanının içerisinde yer alan Dersim, coğrafyasında barındırdığı aşiretlerin konjonktürel tutumu nedeniyle ilgi odağı oldu.

Bununla birlikte, savaş başladığında Dersim aşiretleri, Osmanlı Devleti'ni destekleme konusunda tereddüt yaşadı. [452] Önemli sayıda aşiret, bu savaşı devletle

[450] **BOA, DH.ŞFR, 458/118**
[451] **BOA, DH.ŞFR, 459/32; BOA, DH.EUM. 2.ŞB, 4/60**
[452] I. Dünya Savaşı öncesinde Alman subaylar Doğu Anadolu'yu dolaşarak bölgenin stratejik yerleri ve ticari potansiyeli hakkında bir dizi araştırma yaptı. Ulaşım yollarını inceledi. Erzurum'daki Alman Konsolos Andreas aralarında Dersim ve Harput'un da bulunduğu şehirleri gezdi. Bu geziler sırasında aşiretler ile ilişki kurdu. Bakınız. Kemal Mazhar Ahmed, **I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan**, Çeviren M. Hüseyin, Doz Basım Yayın, İstanbul 1996, s. 29; Şüphesiz bu ilişkiler ve yörenin özelliklerinin öğrenilmesi, Almanya'nın Dersim'de etkinliğini uzun yıllar devam ettirmesini sağladı. Ayrıca I. Dünya Savaşı öncesinde Rusların da Doğu Anadolu'ya müdahalesinin somut örnekleri

hesaplaşma olarak gördüğünden, Ruslarla veya bölgede etkili olmaya çalışan diğer devletlerle işbirliğine her zaman açık oldular.

2.4. Tehcir Edilen Ermenilerin Dersim'e Sığınması

Dersim'de savaş hazırlıkları yapıldığı sırada Osmanlı kuvvetleri, Munzur Dere'sinin kuzeydoğusundan İran hududundaki Selmas'a kadar olan arazide yaygın olarak bulunuyordu.[453] Osmanlı hükümeti, bir taraftan Dersim'deki asayiş sorunuyla ilgilenirken diğer taraftan da Ermenilerin faaliyetlerine karşı önlemler almaya çalışıyordu. Bu sırada Ermeniler orduya asker göndermediği gibi çete faaliyetlerini ülke sathına yaymaktaydılar. Hatta topyekûn bir isyan hazırlığı içerisinde oldukları görülüyordu. Nitekim Ermeni çeteciler tarafından sistemli olarak Ermeni köylerine talimatlar verilmeye başlandı.[454] Bu talimatların Dersim'i etkilememesi düşünülemezdi. Zira bölge önemli oranda Ermeni nüfusa sahipti.

Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Çarsancak ve Arapkir kazalarının idaresine özel önem verdi. Özellikle Çarsancak kazasının hassas durumu ve kaza kaymakamı Vehbi Bey'in yönetim konusundaki beceriksizliği bir takım adımların atılmasını zorunlu hale getiriyordu. Sabit Bey, yörede terör faaliyetlerinde bulunan Ermenilerle daha etkin mücadele etmeyi planlıyordu. Bunun için Vehbi Bey'in yerine Arapkir Kaymakamı olan Ali Rıza Bey'in Çarsancak'a, Pötürge Kaymakamı olan Hilmi Bey'in Arapkir Kaymakamlığına ve Çarsancak Kaymakamı Vehbi Bey'in ise Pötürge'ye tayin edilmesini Dâhiliye Nezareti'nden istedi.[455]

Bu sırada Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in daha önceden hükümeti uyardığı üzere gönüllü olarak orduya katılanların cephede ve cephe gerisinde askeri disipline uymadıkları görülüyordu. Nitekim, orduda bulunan gönüllü milislerin köylülere zulm etmesi ve zabitlere silah çekmesi sıklıkla görülen vakalardandı. 1915 Mart ayından itibaren Ermenilerle mücadelede etkili olduğu bilinen Teşkilatı Mahsusa birliklerinin

---

vardı. Daha 1913 yılında Osmanlı Devleti'nin Erzincan ve Diyarbekir'e uzatmayı düşündüğü demiryolunu istemediklerini dönemin sadrazamı olan Mahmut Şevket Paşa'ya deklare etmişlerdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içişlerine karıştıklarının göstergesi olduğu gibi yaklaşan savaşında ayak sesleriydi. Bakınız. Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 39; Rusların Anadolu'daki aşiretlerle ilgilenmesi meşrutiyet öncesine dayanmaktaydı. 1910 yılında özellikle hudud boylarındaki Kürt aşiretleri Ruslar tarafından rütbe, nişan ve hediyelerle ödüllendirdi. Bakınız. Ünal, **Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı..**, s. 130-131

[453] **BOA, DH.ŞFR, 460/47**; Selmas; günümüzde İran sınırları içerisinde yer almaktadır. Türkiye'nin Van iline sınırdır.

[454] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 60-63

[455] 3 Mart 1915 tarihinde Mamüretülaziz valisi Sabit Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifre için bkz. **BOA, DH.ŞFR, 463/68**

düzenli ordu yapısı içerisine dahil edilmesiyle, gönüllü milis birlikleri de tedricen tasfiye edildi. Böylece Dersim'de geçici olarak milis kuvvetleri dağıtılmış oldu.[456]

Taşnaksutyun ve Hınçak gibi milliyetçi Ermeni komitelerin, 1915 yılı ilkbaharında büyük Rus taarruzuyla eşzamanlı olarak bir ayaklanma başlatmaları bekleniyordu. Komitelerin terör faaliyetlerine girişmeleri cephe gerisi için ciddi tehlike yaratmaktaydı. Bu durum Osmanlı Ordusu'nun lojistik ve ikmal yollarının kesilmesine yol açabilirdi.

Ermenilerin potansiyel silahlı direniş odakları 3. Ordu hareket bölgesine giden yolların çevresinde bulunuyordu. Bu yollardan biri Sivas, Erzincan ve Erzurum şehirlerinden geçerken diğer yol ise Diyarbekir, Bitlis ve Van'dan geçiyordu. Osmanlı Ordusunu arkadan vurmayı düşünen Ermeniler, Sivas'ı en elverişli bölge olarak görüyorlardı. Bu durum üzerine Osmanlı Hükümeti, 11 Nisan 1915 tarihinde aldığı kararla teröre destek verdikleri gerekçesiyle komitelerin şubelerin kapatılmasına karar verdi. Ayrıca Ermenilerin bölgede *"beşinci kol*" şeklinde yürüttükleri çete faaliyetleri Osmanlı idarecilerini tehcir kararı almaya sevk etti. 24 Nisan 1915'te vilayet ve mutasarrıflıklara acele ve gizli kaydı ile bir genelge gönderildi. Bu genelgede Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması bildiriliyordu. Bu kararın hemen ardından 6 Mayıs'ta Kafkas Cephesi'nde beklenen Rus taarruzu başladı.[457] Erzincan yolunun Dersim'e yakın bölgeden geçmesi ve bölgede çok sayıda Ermeni'nin bulunması hükümet yetkililerini bir takım tedbirler almaya sevk etti.

Dersimli aşiretler de güvenli olarak gördükleri ve Rus cephesinin gerisinde yer alan Dersim'e bir taşıma hattı oluşturarak tehcire tabi olan Ermenilere yardımcı olmaya başladılar.[458] Arapkir, Harput ve Eğin'den Ermeniler, kafileler halinde Dersim'e aktı.[459] Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey de Dersim bölgesindeki aşiretlerin firari Ermenilere sahip çıktıklarını ve kendi içlerinde barındırdıklarını Talat Paşa'ya haber verdi. Tedbir olarak Dersim aşiret reislerinden bir kısmını Ermenilere yardım ve yataklık etmemeleri

---

[456] Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C.I, İstanbul 2014, s. 13-14; Ayrıca Dersimliler ile akraba olan Malatya Akçadağ Kürecik nahiyesinin Alevileri, bölgeye gelen Ermeni askerlerle bir çete teşkil etti. Bu çete bölgede faaliyete girişti. Bakınız. **BOA, DH. ŞFR, 51/130**

[457] Ozan Arslan, **Osmanlı'nın Son Zaferleri 1918 Kafkas Harekâtı**, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 31-32; Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 62-63; Hüsamettin Tugaç, **Türk istiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)**, c. 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 8; Çiçek, **a.g.e**, s. 14

[458] Kieser, **a.g.e**, s. 562

[459] Ermeniler daha sonra aşiretlerin yardımlarıyla Rusya'ya kaçırıldı. Aynı zamanda Dersimli aşiretler harp devam ederken Türkler aleyhine Ermeni komitelerine kılavuzluk ve yataklık yaptılar. Bakınız. Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 88

için Hozat'a gönderdi ve onlara nasihatlarda bulundu. Bazı aşiret reislerine de yanına gelmeleri hususunda tebligat yaptı. Sabit Bey'in aldığı bu tedbirler kısa sürede etkili oldu. Nitekim, Dersim'deki Ermeni firarilerden bazıları hükümet kuvvetlerine teslim olmaya başladı.[460]

Sabit Bey'in aldığı önlemler neticesince Mayıs 1915 tarihine kadar Dersim'de ele geçirilen silahların toplamı 300'ü aşmıştı. Bunun yanında Dersim'de yakalanan Çemişgezekli bir firariden, üzerinde Fransız bayrağı çizili ve İngilizce *"Allah'ın ismi İsa'nın kudretiyle biz tahkikat-ı mükerreme ederiz. Sizin mesleğinizi (yolunuzu) kabul ve sadakatimizi musaddak buraya ekrad rüesası imza ederiz."* yazılı bir belge ele geçirildi. [461] Bu ifadelerde Hristiyanlık vurgusu yapıldığı gibi, Dersim aşiret reislerinin İtilaf devletleri ile işbirliği yaptığının açık bir kanıtıydı. Ayrıca Sabit Bey'in aşiret reislerini kontrol altında tutmak için Hozat'a getirmekle ne kadar isabetli davrandığı da anlaşıldı.

Savaş tüm şiddetiyle devam ederken cephede itaatsizlik had safhadaydı. Dersim gibi cephe gerisinde yer alan bölgelerde ise Ermeni çeteler ve işbirlikçi aşiretler hükümete karşı faaliyet içinde bulunmaktaydı. Bu kişiler için 27 Mayıs 1915'te "*Vakt-i seferde icraat-i hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanun-ı Muvakkat"* adlı yasa çıkarıldı. 1 Haziran 1915'te *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayınlanarak yürürlüğe giren bu geçici kanunun ilk maddesi, savaş sırasında hükümetin emirlerine, memleketin savunulmasına, asayişin korunmasına muhalefet edenlere ve silahlı saldırıda bulunanlara karşı derhal askeri tedbirler alma yetkisi veriyordu. İkinci madde ise, vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını, tek tek

[460] Hükümetin Sabit Bey'le istişare ederek Ermenilere karşı aldığı tedbirler çok yönlüydü. Hükümet, savaş döneminde bölgede askeri tedbirlerin yanı sıra izinsiz inşa edilmiş olan çok sayıdaki ruhsatsız kilisenin durumunu gündemine aldı. Zira bu kiliselerde siyasi propaganda yapılıyordu. Hozat, Mazgirt, Çarsancak kaza ve köylerindeki Ermenilerin izinsiz inşa ettikleri kiliselerin ruhsat almaları için gerekli emirler gönderildi. Ayrıca başvuru evraklarının tamamlanması istendi. Dersim'deki bazı kiliselerin ise tamire ihtiyacı vardı. Fakat bölgede kiliseleri tamir edecek mühendis bulunmamaktaydı. Ayrıca Ermeni Patrikhanesinin bunlara harcayacağı parası da yoktu. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Dersim'deki kiliselerin tamiri hususunda gerekli tahsisatı çıkardı. Zaten Osmanlı Devleti, 1856 yılındaki Islahat Fermanında gayri müslim cemaate kilise, mektep ve hastane inşasında yardım edeceği sözünü vermişti. "1272 (1856) tarihli Islahat Fermanı alisinde gayri müslim cemaat tarafından inşası istenilen kilise, mekteb ve hastane gibi mahaller için idari engel olmadığı halde ruhsatı seniye müsade kılınması ve bu tür işlerde hükümet tarafından vuku bulucak muamelatın külliyen hasbi olması muharrer buyrulmuş olmakla…" Bakınız. **BOA, DH.İ.UM 88/1- 3/34**; Fakat burada ilginç olan husus yardımın Dersim'de çatışmaların yoğunluk kazandığı ve Osmanlı Devleti'nin maliyesinin zor durumda olduğu bir dönemde gerçekleşmiş olmasıydı. Bu durum devletin inançlara saygılı olma politikasının bir tezahürü olduğu gibi bölgedeki gayri müslim ahaliyi hükümete yaklaştırma politikasının da göstergesiydi. Belgede bu kapsamda Çarsancak köylerindeki 22 kilisenin evraklarının da tanziminin istendiği ve fakat Hozat ile Mazgirt'teki kiliselerin adedinin verilmediği görülmektedir. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 470/2**

[461] **BOA, DH.ŞFR, 470/128**; 15 Mayıs 1915'te ise Çarsancak'ta yapılan aramalarda bir adet mavzer, 12 adet gıra tüfeği, 5 adet kundaklı mavzer rovelveri ve 10 adet diğer tüfeklerden ele geçirildi. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 471/13**

veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskan imkanı tanıyordu. Bu kanun ile Dahiliye Nezareti'nin başlatmış olduğu tehcir işi orduya devredilmiş oluyordu.[462]

Tehcir kanunu çıkarıldıktan sonra Rus kuvvetleriyle ittifak yapan Ermeni çeteler, dağlık ve ulaşılması zor olan Dersim bölgesine sığınmaya başladılar. Dersim aşiretleri de bölgeye gelen Ermenilere yardımcı oldular. Teröre bulaşmış olan bu kişilerin iaşelerini temin ederek her türlü yardımda bulundular. Derevank başta olmak üzere çeşitli yerlerde binlercesini sakladılar. 16 Mayıs 1915'te Erzurum'dan üç kafile halinde Mamahatun (Tercan) yönüne doğru tehcir edilen 30.000 kadar Ermeni'den firar ederek Dersim'e geçenler de oldu. Ermenilerin bölgeye geçişlerinde misyonerler de yardımcı oldular. Harput'taki Amerikan misyonerleri de fiili olarak Ermenilerin Dersim'e ilticasına destek verdiler. Hatta, terör faaliyetlerine katılan bazı Ermeniler, Amerikalılar tarafından müesseselerinde saklandı ve gece karanlığından yararlanarak para karşılığında Dersim'e oradan da Rusya'ya kaçırıldı. Bu durum Amerikalıların terör olaylarına karışan Ermenileri, desteklediği savını güçlendirdi. Aşiretleri, Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak amacıyla İstanbul ve Rusya'dan birçok Ermeni komitacı da Dersim'e geldi.[463] Bu kişiler aşiretler arasında dolaşarak devlet aleyhinde propaganda faaliyetlerinde bulundular. Komitacılar, aşiret mensupları ve Ermenileri beraber hareket etmeleri hususunda yönlendirdiler.

Ermeni komitacılar, Dersimlilerin bilinen çapulculuklarından istifade etmek istiyor, onları ordunun ihtiyacı olan ekinleri ve hayvanları gasp etmeye teşvik ediyorlardı. Dersimlilerin Ermenilerle akrabalık derecesinde münasebet gösterecek kadar birbirlerine yakınlık gösterdikleri de görülüyordu. Merkez Komutanı Kaymakam Yarbay A. Cevad Bey, bu duruma tanık olunduğundan Mamuretülaziz Valiliğini uyardı

[462] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 71

[463] **BOA, DH.ŞFR, 53/222**; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 39-40, Rus yazarları 1915 tehciri sırasında Dersim'e sığınan Ermenilerin sayısının 20.000'e yakın olduğunu iddia etmektedir. Bakınız; Lazarev, Mıhoyan, Vasilyeva, Gasratyan, Jigalina, **a.g.e**, s. 188; Dersim halkını hükümet aleyhine kışkırtmak ve ayaklandırmak için İstanbul ve Rusya'dan Dersim'e birçok komitacı gönderildi. Bunlardan birisi elinde İngiliz, Rus, Fransız bayrakları ve resimleriyle yöre halkını Ermenilerle ittifak yapması için kışkırtıyordu. Bir diğeri ise bölgede dolaşırken bir takım vesikalarla yakalandı. Bakınız. Ömer Karayumak, **Emperyalizm Bataklığında Büyütülen Bir Toplum Ermeniler-Ermeni İsyanları-Ermeni Katliamları**, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 217; Rus kuvvetleri Erzincan'ı işgal ettiklerinde Dersim'e sığınan bu Ermenilerin bir kısmı Erzincan'a dönmüşlerdir. Bkz. Raymond Kevorkian, **Ermeni Soykırımı**, Çeviren Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 421-422, 425; Amerikalıların Harput'u Ermenilerin geçiş yolu olarak kullanmaya devam etmesi 1917 yılında Mamuretülaziz valisinin değişmesine kadar bir buçuk yıl devam etmiştir. Bkz. Açıkses, **a.g.e**, s. 308; Misak Babacanyan'ın şahitliği de Ermenilerin Dersim'e sığındığı şeklindedir. Nisan 1915 tarihinde 3.000 Harput Ermenisi Dersim'e kaçar. Bunun dışında Sivas ve Diyarbekir'den de 2.000 Ermeni Dersim'e iltica eder. Bkz. Yazarı Belirsiz, **Kedername-Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı, Ermeni Ulusal Arşivi**, Çeviren Diran Lokmangözyan, Belge Yayınları, İstanbul 2014, s. 404

ve Teşkilatı Mahsusa'nın gerektiğinde tedbirler almasını istedi. Fakat Teşkilatı Mahsusa birliklerinin Dersim'e gönderilmesi hususunda Mamuretülaziz Valiliğinden olumlu cevap alamadı. Zira Vali Sabit Bey, aşiretlerin Ermenilere olan desteğinin ikna edilerek önlenebileceğine inanıyordu. Bunun üzerine Yarbay Cevad Bey, isyan eden Ermenilerin Dersimliler ile yakın münasebet kurmalarına engel olunması ve isyana teşviklerinin engellenmesi için harekete geçti. Takip müfrezelerini duruma müdahale etmeleri için görevlendirdi. [464]

Öte yandan Ermeni komitelerin Dersim havalisinde Rus konsolosluk görevlileriyle birlikte yürüttüğü propagandalar etkili olmaya başladı. [465] Dersimli aşiretler, Ruslara yardım etmenin yanında bizzat Osmanlı Ordusuna karşı silahlı çatışmalara da katılarak Ermenilere destek verdi. [466] Bu sırada Rusya'nın nüfuzunda bulunan meşhur Ermeni çete liderleri Antranik, Muşlu Simpate ve Vanlı Hemazasspe gibi kişiler de Rus subaylarının da yardımıyla bölgede askeri güç oluşturmaya başlamışlardı.[467] Rus ordu komutanlığının gözünde, Ermeni birliklerinin oluşturulması, Rum ve Asuri birliklerinin oluşturulması gibi Osmanlı Devleti ile savaşmanın bir yöntemiydi. Ermenilerin ise bu birliklere katılmalarına sebep, savaş bittikten sonra yaptıkları hizmetlere karşı Rus hükümetinden Ermenistan'ın özerkliğinin kabulünü istemekti. Rusların Kürtleri ve özellikle Dersimlileri kendi taraflarına çekme gibi bir yöntemi tercih etmesi ise, Rus komutanların insan severliklerinden kaynaklanmamaktaydı. Rus Kafkas Kurmay Başkanı Tuğgeneral Bolhovitinov'a göre, sadece Ruslara somut yarar getirmesine bağlıydı. [468]

---

[464] Şifre şu şekilde idi: Ahvali hazıranın tevlid ettiği fırsattan istifadeyle ihtilale cüret eden Ermenilerin Dersim ekradına malum olan ahval-i ruhiyesine bil istinat gerek takip müfrezelerine karar ve gerekse maksad-ı mahsus ihtilalkarane ile Dersime çalışarak Kürtlerin minelkadim meşhud olan çapulculuk ve ihtilalciliklerinden istifadeye şitab ile ahalinin ve ordunun ihtiyacatını tehvin edecek olan mezruat (ekilmiş şeyler) ve mevaşiyi gasba teşebbüs suretiyle fenalık ikaına çalışacakları varid-i hatır olmakta ve mevsimin de buna müsait olması işbu zannı takviye edecek hususattan görülmekte bulunmasıyla beraber eski Ermeni ihtilalinde Derevank'ı ve sair gibi mevakide binlerce Ermeniyi saklamak ve iaşe eylemek gibi ahval-i malum ve "hatta bunların birbirlerine karşı karabet derecesinde bir münasebet gösterecek kadar**"** laubaliyane hareketleri meşhud acize olması hasebiyle keyfiyeti nazarı dikkati alilerine arz ve reyi alileri dahilinde olmak üzere Teşkilat-ı Mahsusaca da ledelhace (gerektiğinde) ittihaz-ı tedabiri de tevessül edilmek üzere bu babda ki mütala-i alilerinin inba buyrulmasını temenni eylerim. Merkez kumandanı kaymakam A. Cevad 19 Mayıs 331**,** Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 53/222**; İngiliz Binbaşı E.W.Charles Noel 1919 yılına kadar Dersimlilerin sakladıkları Ermenilerin 25.000'den fazla olduğunu anılarında yazmaktadır. Bu olayın raporu Ermeni Gazetesi Jagadamart'ta 2 Nisan 1919 tarihinde yer almıştır. Bakınız. E.W.Charles Noel, **Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü)**, Çeviren Bülent Birer, Avesta Basım Yayın, İstanbul 2010, s. 160; Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 55

[465] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 39

[466] Aşiretlerin Ermenilerin Dersim'e sığınmasına yardım etmesinin dışında bizzat Osmanlı Ordusuna karşı silaha sarılarak isyan ettiklerine dair bakınız. Ahmed, **a.g.e**, s. 270

[467] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 39

[468] Mehmet Perinçek, **Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 47, 72-73

Neticede Dersim bölgesi Tehcir Kanunu'ndan en fazla etkilenen yerler arasındaydı. Türk ordusu tehcirden önce ikmal yollarını tehdit eden Ermeni çeteleriyle uğraşırken, tehcir kararıyla bu kez de Ermenilerin sevk ve iskanıyla meşgul olmak mecburiyetinde kaldı. Ermenilerin Dersim'den başka yerlere sevkinde Dersim aşiretlerinin Ermeni toplumuna büyük destek sağladığı görüldü. Pek çok Ermeni, aşiretler tarafından himaye edildi. Bununla birlikte muhtelif bölgelerden sevk edilen Ermenilerin büyük bir kısmı ise Dersim dağlarına sığındı. Dersim aşiretleri kendi coğrafyalarına gelen Ermenilere sahip çıktı, onların her türlü barınma ve iaşelerini sağladı.

2.5. Dersim İsyanı'nın Başlaması ve Yayılması

Rusların desteğindeki Ermenilerin yaptığı propagandalar sonuç vermeye başladı. Küçük çaplı çatışmalar şeklinde başlayan isyan hareketleri, büyük çaplı topluluklardan oluşan çeteler vasıtasıyla Dersim geneline yayıldı. Ermenilerin güdümünde hareket eden dede aşireti Kureyşan ve Kırgan aşiretleri mensubu 600 kadar asi, 4 Mayıs 1915'te Pülümür'ün çevresindeki köylerde toplandı. Bu aşirete Koç, Şam ve Resik Uşağı aşiretleri de iştirak etti. Bölgede çatışmalar başladı. Çemişgezek'in merkez kasabasının hayvanları asiler tarafından gasp edildi. Eğin'in Demir mevkiinde Alman tebaasından olan telsiz, telgraf ve posta memurları soyuldu. Memur, sürücüler ve çavuş yaralandı. Bir asker de şehit edildi.[469] Eğin'e saldırı yapılması isyanın Dersim dışına da sirayet edeceğini göstermekteydi.

Nitekim 1915 yılının Haziran ayında Dersim eşkıyasından beşer yüz kişilik silahlı çeteler Erzincan, Tercan ve Kiğı kazalarına saldırdı. Jandarma karakolları basıldı. Bu baskınlarda jandarmalardan yaralananlar oldu ve silahları gasp edildi. Eşkıyanın takibi için ordudan yeni kuvvet ayrılması mümkün değildi. Erzurum ve Erzincan seyyar jandarma taburları önceden Van'a gönderildiğinden eşkıyanın takibi için kuvvet yoktu. Erzurum Valisi Tahsin Bey'e göre, bölgede görünen Dersim eşkıyasına müdahale edilmezse Erzurum'a sarkacaktı. Bu durum cephe gerisi için büyük tehlike

[469] **BOA, DH.ŞFR, 518/69**; Ermeniler özellikle Koç Uşağı aşiretine çok güveniyorlardı. Bakınız. Saltık, **Zamanın Döngüsünde Dersim,** s. 140; Bunun yanında Dersimlilerin tamamı hükümet aleyhine değildi. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, 5 Haziran 1915 Cumartesi günü Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafla Dersim içlerine girmiş olan Ermeni askeri firarilerinden on yedi şahsın Dumbeli aşireti reisi tarafından yakalanarak hükümete teslim edildiğini bildirdi. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 474/3**; Aynı tarihlerde yurdışındaki bazı Dersimli Ermeniler, bölgedeki karışıklıktan dolayı Osmanlı uyruğundan çıkmaya başladılar. Dersim Sancağı'nın Çemişgezek ahalisinden olup Amerika'daki Cambridge şehrinde ikamet etmekte bulunan Nazarvir Manolyan bunlardan birisiydi. Bundan sonra Memaliki Osmaniye'ye geri dönmeyeceğine ve şayet gelecek olur ise hakkında tebai Osmaniye'ye ait olan muameleye razı olacağına dair verdiği taahhüd senedi hükmüne riayet olunmak üzere Amerika tabiyetine geçmesine Şurayı Devlet kararıyla müsaade olunmuştu. Bkz. **BOA, MV, 231/329**

oluşturmaktaydı. Tahsin Bey, Dahiliye Nezaretine, Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in Dersimliler üzerinde etkili olduğunu bildiriyordu. Ona göre; eşkıyanın saldırılarından Sabit Bey mesuldü. Zira aşiretleri Ermenileri desteklememe konusunda ikna edemediği gibi, silahlı müdahaleyi de geciktirmişti. Tahsin Bey soruna çözüm olarak bölgeye kuvvet sevk edilerek bu mühim sıkıntının durdurulması gerektiğini Talat Paşa'ya haber verdi. Ayrıca bunun içinde diğer vilayetlerden geçici olarak 500 kadar jandarmanın Erzurum'a gönderilmesini talep etti.[470]

Bu sırada Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey ise bölgedeki asayişsizliği önlemek için uyumlu bir ekip kurma faaliyetleri içinde bulunuyordu. Fakat bürokratik engeller hızlı icraatta bulunmasını engelliyordu. Sabit Bey'in bir müddetten beri istemekte olduğu Mamuretülaziz vilayeti polis müdürlüğüne atama yapılmamıştı. Bu durum Sabit Bey'i rahatsız ediyordu.[471] Fakat, Vali Sabit Bey, Dersim'de güvenliği sağlamak için faaliyetlerine ara vermeden devam etti.

Haziran ayı içerisinde suça karışan kişilerden tutuklananlar oldu. Dersim içerisine gelip hükümete teslim edilen bazı Ermeni firarilerin aşiret kadınlarına tecavüz ettikleri anlaşıldı. Bunun üzerine bir kısım aşiretin Ermeniler aleyhine döndüğü görüldü.[472] 6 Haziran 1915 tarihinde Erzurum'dan Erzincan'a göç ettirilen[473] 500 kişilik bir Ermeni kafilesi Dersimlilerin saldırıları sonucu katledildi.[474] Keza, önemli sayıda aşiret, Ermenilerle beraber hareket etmeye devam ettiler. 15 Haziran 1915'te Dersim'in Bahtiyar Uşağı ve Kırganlı aşiretlerine sığınan bir grup Ermeni, bu aşiretlerle birlikte Türk kuvvetlerine saldırdı.[475]

Tehcir sırasında Erzurum'dan sevk olunan Ermenilerin bazı Dersimli aşiretlerin saldırısına uğraması üzerine, sevk olunanların yollarda korunması, saldıranların cezalandırılması ve karşılıklı çatışmalara meydan verilmemesi hususunda Dahiliye Nezareti'nden Erzurum ve Mamuretülaziz vilayetlerine emirler verildi.[476] Hükümet gerekli önlemlerin alınması hususunda elinden gelen çabayı gösterdi. Bu durum

[470] **BOA, DH.ŞFR, 474/123**
[471] **BOA, DH.ŞFR, 475/19**
[472] Ayrıca Erzurum ile Kiğı arasındaki Ermeni eşkıyası Erzurum'a erzak götürmekte olan Dersimli bir jandarmayı katletti ve diğer birçoğunu da yaraladı. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 475/30; BOA, DH.ŞFR, 477/77**
[473] Muammer Demirel, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 53
[474] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s.79
[475] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 40
[476] **BOA, DH.ŞFR, 54/162**; Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2015, s. 264

aşiretler tarafından Ermeniler'e karşı uygulanan şiddet ve cebirin hiç bir zaman soykırım boyutuna ulaşmadığının kanıtıydı.[477]

Alınan tedbirlere rağmen Dersimli aşiretlerden bazılarının Ermenilere karşı saldırıları devam etti. Hükümet, sevk olunan Ermenilerin can güvenliğini sağlamak için asi aşiretlere karşı operasyon yaptı. Çatışmalarda Dersimli asilere zayiat verdirilerek saldırılar kısmen durduruldu. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in yaptırdığı araştırmaya göre, Ermeni kafilelere tecavüz eden asilerin ancak %10'unun Dersimli olduğu anlaşıldı. Geri kalan asiler, Erzincan, Tercan, Kemah, Kiğı ve Diyarbekir vilayetinin Palu Kürtleriydi ki bunlar Dersimli gözükerek her türlü suça iştirak ediyorlardı. Fakat, Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in gözünden kaçan husus, Dersimli aşiret mensuplarının yaşadığı coğrafyanın sadece Dersim ile sınırlı olmayıp Erzincan, Tercan, Kemah, Kiğı ve Palu'yu da kapsıyor olmasıydı. Bu coğrafya Dersimli aşiretlerin yaşam alanı içerisinde bulunuyordu.

Kafilelerin güvende bulunduğu ve en tehlikesiz göç ettiği yer şüphesiz Mamuratülaziz'di. Bu nedenle bölgeye göç yoğundu. Vali Sabit Bey, Erzurum ile Erzurum'a bağlı olan yerlerden çıkarılacak kafilelere güvenilir, becerikli memur ve askerlerin eşlik etmesini istiyordu. Bu isteğini Talat Paşa'ya iletti.[478] Alınan tedbirlere rağmen sevk edilenlere karşı Dersimli eşkıyaların saldırıları devam etti.[479]

Ermeni kafilelere Dersimli asilerin saldırılarının devam etmesi İtilaf devletlerinin bölgeye ilgisini arttırdı. Meydana gelen son gelişmeler, Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'i zor durumda bıraktı. 16 Temmuz 1915 tarihinde Sabit Bey, Ermeni çetelerin Türklere karşı yaptıkları mezalimi anlatmak için Amerika Birleşik Devletleri konsolosundan görüşme talep etti.[480] Fakat bu çaba beyhude bir girişimdi. Zira Amerikan misyoner okullarının Ermeni çetelerine verdiği destek biliniyordu ve bu destekten konsolosun haberdar olmaması mümkün değildi. Muhtemel ki Sabit Bey, konsolostan Ermeni çetelerine Amerikan yardımlarının son bulmasını da isteyecekti.

---

[477] Kieser, **a.g.e**, s. 575
[478] **BOA, DH.ŞFR, 477/77**
[479] Dersim bölgesinden geçen Ermeni kafilelere yapılan saldırılar sonucu 5 bin kişinin öldürüldüğü iddia edilmektedir. Bakınız; Yusuf Halaçoğlu, **Facts On The Relocation Of Armenians**, Turkish Historical Society, Ankara 2002, s. 104-105; Şenol Kantarcı, **Ermeni Sorunu Pencereden Bakmak yada Manzaranın Bütününü Görmek**, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2005, s. 31
[480] **BOA, DH.ŞFR, 666/45**

Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, bir taraftan savaş yorgunu Erzurum ahalisinin tahliyesi ile uğraşırken, diğer taraftan Ermenilerin sevk edilmesine çalışıyordu. 24 Temmuz 1915'te Talat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, vilayet merkezi, Harput, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgirt, Hozat, Arapkir, Kahta, Akçadağ ve Pötürge'nin büyük oranda Ermenilerden tahliye edilmiş olduğunu ve az bir miktarda kalan Ermenin de yakında sevk edileceğini haber veriyordu. Malatya, Hısnı Mansur (Adıyaman) ve Behisni kazaları sevkiyatının da on güne kadar gerçekleşeceğini bildiriyordu.[481] Ancak Dersim'de tahliyeye direnen ve dağlara sığınan Ermeniler de vardı. Aynı zamanda çevre şehirlerden ve kasabalardan Dersim dağlarına ilticalar devam ediyordu.[482] Yaşanan bu gelişmeler, Dersim'in tarihi ve coğrafi misyonunun bir gereği idi. Nitekim, Sabit Bey, Dersim dağlarına firar etmiş olan Ermenilerin uzaklaştırılmaları için girişimlerde bulundu. İsyan ederek dağlara sığınan Ermenilerin vaziyeti hakkında Talat Paşa'yı bilgilendirdi.

Vali Sabit Bey'in tespitlerine göre, son zamanlarda Erzincan ve havalisinden Dersim'e firar eden Ermenilerin sayısında artış vardı. Firar edenlerin büyük bir kısmı Abbas Uşağı aşireti mıntıkasındaki Halvori'de saklanıyordu. Bu Ermeniler, Dersimlileri hükümete karşı isyana kışkırtmakla birlikte, para karşılığında kendilerini de himaye ettirmekteydi. Hükümete karşı ihanet içerisinde olan Ermenilerin askeri harekat ile cezalandırılmaları gerekiyordu. Fakat böyle bir harekat Dersimliler arasında isyana sebep olabilirdi. Bundan dolayı isyan ve düşmanla işbirliği yapan Ermenilerin, devlet yanlısı Dersimli aşiretler vasıtasıyla engellenmesine çalışılmalıydı.[483]

Sabit Bey, Ermeni tehcirinin aşiretler üzerinde meydana getirdiği etkileri de gözlemleyerek Talat Paşa'ya bildiriyordu. Bir şifreli telgrafında Dersim aşiretlerinin birkaç günden beri *"hükümet Ermenileri tamamen mahvetmiş olduğundan şimdide Kürtleri Ermeniler gibi mahvedeceğini çevreye yaydıklarını"* yazdı. Kürt askerlerinin

---

[481] **BOA, DH.ŞFR, 480/141**; Tehcir uygulaması hakkında bakınız; Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri,** Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2009, s. 78-108

[482] Kevorkian, **a.g.e**, s. 419

[483] Belge şu şekildedir; Dersim'den Dahiliye Nezareti'ne, Erzincan ve muhtelif mahallerden Dersim'e firar ederek mukabilinde Dersimlilerin kısmi azamisinin Abbas Uşağı aşireti içerisindeki Halvori'de taassun etmiş bulundukları tahakkuk etmiştir. Gerek Kürtleri hükümete karşı ifa suretiyle ve gerek para makamında kendilerini himaye etmekle bulunan bu hainlerin bir harekatı askeriye icrasıyla tenkilleri Kürtlerden de iştiraka saya badi kırdırmak bu cihetle şu sırada müşkil olacağından bunların yine Kürtler vasıtasıyla defi teşkiline çalışılmakta olduğu..19 Temmuz 1331 Dersim'de Elaziz Valisi Sabit, **BOA, DH.ŞFR, 482/28**; Ermenilerden Protestan ve Katolik olanların sevk edilmesinin durdurulması üzerine Dersim'deki Ermeni Katolik nüfus varlığını sürdürmüştür. 1995 yılındaki bir saha çalışmasında Dersim'de 1390 Ermeni Katolik olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Gül, **Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi**, s. 55

imha edilmekte olduğu şayiası da Dersim'de yayılmıştı. Sabit Bey, bu söylentilerin Bedirhani Abdurrezzak tarafından çıkarıldığını tespit etti. Bedirhani Abdurrezzak, bu tür şayialar yayarak aşiretler arasındaki husumeti ortadan kaldırmayı planlamıştı. Böylece aşiretleri devlete karşı birleştirerek isyan ettireceğini düşünüyordu. Bu istihbaratı alan Sabit Bey,[484] söylentilerin aşiretler arasında olumsuz tesirler meydana getireceğini bildiğinden, telafisi mümkün olmayan hadiselerin çıkmaması için Dersim'e gitmeye karar verdi.

Sabit Bey'in bölgede çıkarılan söylentilerden Talat Paşa'yı bilgilendirmesi üzerine harekete geçildi. Talat Paşa, Mamuretülaziz, Erzurum, Diyarbekir ve Bitlis vilayetlerine telgraflar çektirdi. Dersimlilerin imha edileceği yolunda şayiaların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.[485] Bu söylentiler Kahta ve Pötürge taraflarına da yayılmıştı. Dersimliler, Ermeni köylerinin telkinleriyle etrafa saldırmaya başladı. Muhtelif Türk köylerinde ortakçılık eden Dersimliler ise korkularından, aileleri ile birlikte köylerine kaçtı.[486] Söylentilerin, hükümet tarafından Pülümür ve diğer Dersim kazalarında yapılan inceleme ve soruşturmalardan kaynaklandığı anlaşıldı.[487]

---

[484] Sabit Bey, Dersimlilerden şu anda istifade edilememesine rağmen ileride aşiretlere ihtiyaç duyulabileceğini de düşünüyordu. Mamuretülaziz Vilayetinde müdafaa kuvveti şeklinde kendilerinden istifade etmeyi istiyordu. Bu fikirlerini hayata geçirmek için de teşkilat kurmak üzere Dersim'e gitmeye karar verdi. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 480/144**

[485] Şifreli telgraflar şu şekilde idi: Dahiliye Nezareti Celilesinden Mamuretülaziz Vilayetine 3.Orduya erzak nakliyatının muntazaman devamı temin edilmek şartıyla Dersim'e azimetleri muafıktır. Dersim'de maadasına (diğerlerine) vesairesinde böyle bir şahiya mevcut olup olmadığı hakkında tahkikat ve işarı Nazır Talat 12 Temmuz 1331, Erzurum, Diyarbekir ve Bitlis vilayetlerindeki Ermenilerin mahvedildikten sonra Kürtlerin de imha edeceğine dair Dersim'de bir şahiya deveran etmekte ve aşairin yekdiğeriyle bırakarak birleşmekte olduğu Mamuretülaziz vilayetinin bir işarından anlaşılmakta oralarda da bu kabil şahiyalar işarıyla beraber varsa katiyen tekzibini ve mani olunmasına dair gerekli tedbirlerin alınması hususunda...12 Temmuz 1331, **BOA, DH.ŞFR, 54-A/128**,

[486] **BOA, DH.ŞFR, 666/60**; Ortakçı: diğer ifadeyle maraba da denilen ortakçı, başkasının tarlasında çalışarak veya sürüsüne bakarak belli bir anlaşmaya göre ürününe ortak olan kimseye verilen isimdir.

[487] Ermenilerin tutuklanması sırasında bazı aşiretlerin Ermenileri hükümete teslim ettikleri de görüldü. **BOA, DH.ŞFR, 483/40**; 1915 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Dersim aşiretlerinden bazılarının nakil ve iskan edilmesi suretiyle boyun eğme ve itaat etmesi düşünülmüş, Dersimlilerin cebir ve tazyik görmedikçe arzularıyla medeni ahali içine gelmeyecekleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine sevk edilen Ermeni nüfusunun bulunduğu yerlere Dersimli aşiretlerin iskan edilmesi planlandı. Tahliye edilen hanelerle köylerdeki arazinin bir kısmına Dersim aşiretlerinin iskan edilmesi ve boşalan arazilere 2000 hane kadar muhacir gönderilmesine karar verildi. Dersimlilerden bir kısmının uygun bir zamanda zorla iskan edilmesi için bir kaç bin dönümlük arazi bırakıldı. Temmuz ayına gelindiğinde isyana katılan 8000 Ermeni aile bulundukları bölgeden nakledilmişti. Tahliye edilen bu hanelerin yarısı kasabalara ve diğer yarısı ise çeşitli köylere göç etmişti. Haziran'da bölgelerinden çıkarılan Ermeni hanelerin yarısı bizzat arazi sahibi diğer yarısı da bey ve ağalara ortakçıydı. **BOA, DH.ŞFR, 476/40**; Temmuz ayına kadar; Samsun'dan 3.711 nüfus sevk edilip, Ermeni mahallesi tamamen tahliye edilmişti. Birkaç İranlı, 1 Romanyalı Ermeni ve 5-10 kadından başka burada kimse kalmamıştı. Bafra'dan 1.688 nüfus çıkarılmış ve Ermeni Mahallesi tahliye edilmişti. Sevk edilmeyen yalnız 150 nüfus kalmıştı. Terme'de mevcut 3 Ermeni köyü'ndeki 2.876 kişi önceden diğer köylere dağıtılmıştı. Bunların da beş güne kadar tamamen bölgeden çıkarılmasına karar verilmişti. Ünye'de 3 büyük köy tahliye edilmiş, bu köylerden 2.700 nüfus yola çıkarılmıştı. 2.700 nüfus da sevk için tutuklanmıştı. Fatsa'da 4 ve kasabada yalnız 1.133 nüfus kalmıştı. Bunların da beş güne kadar sevki düşünülmüştü. Çarşamba'dan 5.743 kişi merkeze sevk edilmiş, 18 Ermeni köyü tahliye edilmişti. Ayrıca 4.500 nüfusu kapsayan 11 köydeki nüfusta yavaş yavaş çıkarılmaktaydı. Çarşamba kaymakamı Şaban Efendi'den dolayı işler yavaş işliyordu. Bundan dolayı görevden alınması düşünüldü. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 481/32**

Sabit Bey, hem aşiretlerden milis teşkilatı kurmak hem de Dersimlilerin katledileceğine dair çıkarılan söylentilerin asılsız olduğunu anlatmak üzere Dersim'e gitti. 29 Temmuz'u Pertek'te 30 Temmuz'u ise Hozat'ta geçirdi. Bu sırada ortaya çıkan söylentilerden dolayı Çarsancak, Çemişgezek ve Pertekli Dersimli ortakçı, meracı ve işçiler ailelerini alarak dağlara kaçmaya devam ediyordu. Bu durum tarlalarda kalmış olan mahsulatın hasat edilememesine yolaçtı. Ziraatle meşgul Dersimlilerin bir kısmı mutasarrıf tarafından ikna edildi ve çalıştıkları yerlere geri gönderildi. Ayrıca Sabit Bey, yanına gelen aşiret reislerine bu konu hakkında telkinlerde bulundu. Elli güne kadar çiftçilerin tamamının terk ettikleri arazilere geri dönmesini istedi. Kaçan çiftçileri ikna etmek için aşiret reislerini sığındıkları bölgeye gönderdi. Bunu da yeterli görmeyerek, tarlalarda kalmış olan mahsulün kaldırılması için amele sevk etti. [488]

Meseleyi yerinde görmek ve Dersim'in her yerini teftiş etmek isteyen Sabit Bey, 3 Ağustos 1915'te Ovacık'a geldi. Burada bulunan Ermenilerin sevklerinde takip edilecek usul hakkında Dâhiliye Nezaretini bilgilendirdi. Ardından Ovacık'a firar etmiş ve aşiretleri isyana teşvik etmekte olan Ermenileri, 170 asker ile birlikte bölge dışına sevk etti. Fakat hala kaza içerisinde kalan Ermeniler vardı.

Sabit Bey, bölgedeki aşiret reislerini devletin yanına çekmek için derecelerine göre 200 ila 400 kuruş arasında maaşa bağladı. Ayrıca aşiret reislerine yüzbaşı ve mülazım gibi askeri unvanlar verilmesini Talat Paşa'dan istedi. Sabit Bey, bu tedbirler alındığı takdirde Dersim'de sükûnetin kısmen de olsa sağlanacağını düşünüyordu.[489]

Ağustos 1915'te hala Dersim'de bulunan Sabit Bey, Dersim aşiretlerinden dâhili milis teşkilatı oluşturmaya başladı. Bu konuda Dâhiliye Nezaretine yazdığı telgraflara cevap alamaması kısmen tereddütte kalmasına neden oldu.[490] Ancak geç de olsa Talat Paşa'nın Sabit Bey'in yapacaklarını destekler mahiyetteki telgrafı Dersim'e ulaştı. Bunun üzerine harakete geçen Sabit Bey, milis kuvvetlerini hazır hale getirdikten sonra

[488] **BOA, DH.ŞFR, 481/123**
[489] **BOA, DH.ŞFR, 482/75**; Dersim bölgesinde asayişin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürüten Sabit Bey, bir yandan da yolsuzluklarla mücadele ediyordu. Sabit Bey, Kolordu Kumandanı Süleyman Faik Paşa'nın ihbarı üzerine İttihat Terakki Müfettişi Nazım Bey ile Dersim Mebusu Mehmet Bey'in yolsuzluklarını Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Süleyman Faik Paşa'ya göre, İttihat ve Terakki Müfettişi Nazım Bey, Ermenilerin sevk ve iskanından para kazanmak istiyordu. Bu kişi, Dersim'e geldikten sonra yaptığı hırsızlıklarla amacını belli etmişti. Nazım Bey, mevkiini kötü amaçlar için kullanıyordu. Halkı korkutup eşya ve paralarını gasp ediyordu. Ayrıca bölgedeki Süryanileri tehdide de başlamıştı. Bu işlerde kendisine yardımcı olanlardan birisi de Dersim Mebusu Mehmet Bey'di. Sabit Bey, ortaya çıkan bu nahoş durumun bir an önce son bulması için Talat Paşa'dan yardım istedi. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 483/15**
[490] **BOA, DH.ŞFR, 483/53**

teröre bulaşmış Ermenileri teslim etmeyen Kırgan aşireti üzerine 13 Ağustos 1915'te harekat başlattı. Hazırlanmış olan kuvvetlerden bir kısmı ihtiyat ve gözetlemek için Ovacık'ta bırakıldı. Ovacık tarafından hareket eden aşiretlerden Abbas Uşağı aşireti reisi Seyit Rıza kumandasındaki milis kuvvetleriyle Hozat tarafından hareket ettirilen jandarma milis kuvvetleri, Kırgan aşiretine her iki taraftan saldırdılar. Ardından aşiretin köyleri tamamen yakıldı. Aşiretin merkezi olan Sin köyü de yakılan köyler arasındaydı. Çatışmalar sırasında 12 asi öldürüldü. Kurtulamayacağını anlayan Kırgan aşiret reisi Selman Ağa teslim oldu. Tutuklanarak Hozat'a getirildi. Buradan vilayet merkezine sevk olundu. Kırgan aşireti içerisindeki Ermenilerin bir kısmı da bu askeri harekat sırasında öldürüldü. Sağ kalan asi Ermenilerin bir kısmı da askerler tarafından ele geçirildi. Hükümet kuvvetleri hiç zayiat vermeden az bir kuvvetle önemli bir başarı kazandı.[491] Böylece Dersim'de Ermenilerin hamisi olarak öne çıkmış olan ve devlete karşı isyan halinde bulunan Kırgan aşireti'nin meydana getirdiği tehdit geçici olarak ortadan kaldırılmış oldu.

18 Ağustos 1915'te Talat Paşa, Sabit Bey'e bir telgraf çekerek Dersim aşiretleri hakkında ortaya konan çalışmalar ve gayretten memnun kaldığını belirterek, elde edilen başarıdan dolayı teşekkür etti.[492]

Sabit Bey'in gayretli çalışmaları netice vermeye başlamıştı. Dersim'de isyan çıkarmayı planlayan bazı komitacılar yakalandı. Bu arada bölgede kalan Ermenilerin sevkiyatı da devam ediyordu. Sevkiyat edilecek Ermenilerin ellerindeki silahları teslim etmeleri istendi. Buna rağmen çete eylemlerinin liderliğini yapan ve Hınçak üyesi olan Çemişgezek/Çarsancak delegesi Ermeni Kigork Efendi, kanuni olarak verilen sürede silah ve cephanelerini teslim etmediği gibi evinde yasak yayın bulundurmaya da devam etti. Güvenlik güçleri tarafından Kigork Efendi'nin evine yapılan baskında bir sandıkta 60 adet silah fişeği, Ermenistan'ı temsil eden yasaklı broşürler ve bazı dökümanlar ele geçirildi. Bunun üzerine tutuklandı ve Mamuretülaziz'e gönderildi. Ardından yargılanmak üzere Divan-ı Harbe sevk edildi. Önce idam cezasına çarptırıldıysa da bu karar müebbet küreğe çevrildi.[493] Fakat, Kigork Efendi, bir kaç komitacı arkadaşıyla birlikte kaldığı koğuşu ateşe vererek hapishaneden kaçmayı başardı. [494]

---

[491] **BOA, DH.ŞFR, 483/112**
[492] **BOA, DH.ŞFR, 55/74**
[493] Aynı zamanda Kayseri Ermeni delegesi Hasrof Efendi, Rusya'daki Ermenilerle Osmanlı Ermenileri arasında birlik meydana getirmeye çalışıyordu. Bağımsız Ermeni beyliği teşkili gayesine ulaşmak ve bu yolda ihtilal ile isyan

Alınan tedbirlere rağmen silahlı Ermeni çetelerinin faaliyetleri Dersim'de devam etti. Ermeni çeteler, halen birçok Müslüman Türk köyünde katliamlar yapmaktaydı. Bu katliamlar, Amerika'nın Mamuretülaziz Konsolosu Leslie Davis tarafından Amerika'nın İstanbul Sefiri Morgenthau'a 23 Ağustos 1915 tarihinde bir mektupla bildirildi. Mektupta, Mamuretülaziz vilayetinde Ermenilerin gerçekleştirdiği cinayetler anlatılmaktaydı. Postaya verilen bu mektup Osmanlı güvenlik teşkilatı tarafından açılarak okundu. Yine usulünce kapatılarak sefarete gönderildi.[495] Fakat Henry Morgenthau anılarında, kendisine gönderilen konsolosluk raporları olmasına rağmen Ermenilerin yaptığı katliamları görmezden gelmeye devam etti.[496]

Bu sırada Kafkas cephesindeki ordunun durumu iç açıcı değildi. Ermeni çetelerinin desteğindeki Rus ordusu ilerliyordu. Ağustos 1915'te Talat Paşa, Erzurum Valisi Tahsin Bey'den ordunun ve ahalinin ihtiyacı olan erzakın tespit edilmesi ve Erzurum'a sevki için Sabit Bey ile görüşmesini istedi.[497] Her iki valinin aldığı tedbirlere rağmen Eylül/Ekim aylarındaki muharebelerde kuvvetinin birçoğunu kaybeden Üçüncü Ordu; Rusların şiddetli taarruzları sonucu Erzurum önlerine kadar çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı Ordusu içinde bulunduğu kötü şartlara rağmen, Bitlis'in kuzeyi ile Çapakçur ve Hobek dağı civarlarında Rus saldırılarını durdurmaya çalıştı. Orduya yardım için Halep'ten bir miktar asker sevk edildi. Ayrıca İstanbul'dan harekete geçirilen 13. Tümen de Kayseri'ye ulaştı.[498]

çıkarmak için Ermenileri kışkırtıyordu. Ayrıca ihtilal hareketini idare edenlerin liderlerindendi. Bu suçu sabit olduğundan onunda idamına karar verilmişti. Bakınız; **BOA, MV, 241/71; BOA, DH.ŞFR, 471/34**; Kigork Efendi'nin bölgedeki olumsuz faaliyetleri Cihan Harbi'nin başlangıcından öncesine dayanmaktaydı. 27 Ağustos 1910 tarihinde Mamuretülaziz Vilayeti Ermeni Marhasa Vekili olan ve yapılan Marhasalık seçimini kazanamayan Kigork Efendi, Mamuretülaziz Ermeni Marhasalığı seçimlerinde karışıklık çıkardığından dolayı bölgeden uzaklaştırılmıştı. Bu seçimler sırasında Kigork, Azvat oğlu Mahas Efendi'yi gözünü kör edecek şekilde darp ettirmiş ve Erzurum Ermeni Marhasası Simpat Efendi'yi Mamuretülaziz'e gelmemesi için tehdit etmişti. Ayrıca kendi cemaatinden olmayan Protestanlar ile ittifak yaparak, hemşehrisi olup kötü halinden dolayı istinaf mahkemesi azalığından azledilen Ağa Bey ve dava vekaletinden men edilen Asador ile ittifak yapmıştı. Bu durum Ermeniler arasında büyük bir karışıklık çıkarmıştı. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 664/44**

[494] Ayrıca Ermeni komiteleri ile alakası olduğu anlaşılmış olan Mamuretülaziz Marhasası Bisak Efendi de Musul'a uzaklaştırıldı. Bakınız. **BOA. DH.ŞFR, 484/103**; 1890'lı yıllardan bu yana Anadolu'da Ermenilerin oturdukları neredeyse tüm yerleşim birimlerinde Taşnaksutyun, Hınçak ve Armeniya gibi Ermeni terör grupları örgütlenmiş, ayrılıkçı fikirlerini yaymaktaydı. Ermeni terör grupları propagandalarını gizli yapıyordu. Bu propagandaları durdurmakta Osmanlı hükümetleri yeterli olamadı. Arama ve tutuklamalar sonuç vermedi. Bakınız. Perinçek, **Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu**, s. 37

[495] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 78

[496] Almanya Mannheim doğumlu bir yahudi olan Henry Morgenthau, Kasım 1913-Şubat 1916 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Ermenilerin soykırıma uğradığı iddiasında bulunanların sıkça başvurdukları anı kitabı bulunmaktadır. Bakınız. Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, Doubleday Page and Company, New York 1918

[497] Erzurum Valisi Tahsin Bey, görüşme için Dersim yoluyla Harput'a gidecek ve sevkiyatın yapılacağı Mamuretülaziz-Kiğı yolunda keşifte bulunacaktı. Bakınız. **BOA. DH.ŞFR, 55/237**

[498] Özkök, **a.g.e**, s. 35

Cephe gerisinde de durum iyi değildi. Ermeni komiteciler, Dersim ve Erzincan'da jandarmalara saldırılar düzenliyordu. Kemah Apuşta'da gerçekleştirilen saldırılarda öldürülen Divriği Pinganlı Kuşger oğlu Kiragos'un üzerinde çıkan beyannameden Armudanlıların isyana katılmak için hazırlandığı anlaşıldı.[499]

Hükümet, Dersim ve çevresine yayılan isyanın önüne geçmek için aldığı önlemleri arttırdı. Alınan önlemlerin semeresi kısa zamanda görüldü. Erzincan, Tercan ve Mazgirt arasında yolculara zarar veren Pülümür Danzikli eşkıya Kör Hıdır af edildiği takdirde adamlarıyla hükümetin emrine girmeye hazır olduğunu bildirdi. Yine diğer bir eşkıya Pülümürlü Kekioğlu Dursun da adamlarıyla af dileğinde bulundu. Mülki memurlar ve Üçüncü Ordu bu kişilerin af taleplerinin iyi olacağını düşünüyordu.[500] Böylelikle diğer asilerin bu uygulamayla silah bırakacağı tahmin ediliyordu.

2.6. Sürgün Yeri Olarak Dersim

Dersim kozmopolit yapısına uygun olarak birçok etnik ve dinsel topluluğun sığındığı bir bölgeydi. Aynı zamanda cezaya çarptırılan mahkumların da sürgün yeriydi. Buna örnek 8 Eylül 1912 tarihinde Beyrut iskelesinde Selanik otelinde kalan Mehmet Hayret'in eşyasını çalmaktan tutuklu bulunan ve aynı otelde garsonluk yapan Hasan el-Halil'in hikayesiydi. Hasan el-Halil yapılan tetkikat neticesinde suçlu bulunmuş ve bir seneden aşağı olmamak üzere Dersim'e sürgün edilmesine karar verilmişti. Karar, Beyrut Divanı Harbiyesince tasdik olunmuştu.[501]

Dersim'in sürgün yeri olma özelliği I. Dünya Savaşı sırasında da devam etti. 5 Kasım 1915'te 6. Ordu yaveri Şefik Bey tarafından Dahiliye Nezaretine çekilen şifrede, Bağdat'taki Hıristiyanlardan 58 şahsın İngilizlere casusluk yaptıklarından dolayı

---

[499] Beyanname şu şekilde idi: " Ey Armudanlılar! Biz, evvelce vermiş olduğumuz kavi ve kat'i mevaid üzerine, vatani vazifemizi ifa ettik, ufak bir çete ile gayemizi temin için size Apuşta da bekledik; gelmediniz. İsa'nın menfur ve mel'un evlatları!... hala uyanmadınız mı? Komiteye vermiş olduğunuz kat'i sözü, kiliseye ettiğiniz yemini tutunuz. Dediğimizi yapmazsanız akıbetiniz ölümdür." Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 116; Armudan; günümüzde İliç'e bağlı olan Kuruçay'ın tarihi merkezidir. Ermeni öykü yazarları Hagop Mntzuri burada doğmuştur. Bkz. Kevork B. Bardakjian, **Modern Ermeni Edebiyatı,** Çevirenler Fatma Ünal-Maral Aktokmanyan, Aras Yayınları, İstanbul 2013, s. 210; Apuşta (Apışta/Abuşda/Apuşdeh) 1915 yılında 25 haneden oluşan ve 119 Ermeni'nin yaşadığı bir köydü. Bu köyde Surp Teodoros Kilisesi bulunuyordu. Bakınız; Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 460-461; Apuşta 16. yüzyılda derbentçilikle vazifelendirilmiş bir köy olup, arazisini dağlıktır. Apuşta'da geçilmesi zor geçitler bulunmaktadır. Jandarmaya burada saldırılmasının nedeni geçitte pusu kurulması olmalıdır. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 53, 58; Bu köy günümüzde Erzincan Kemah'a bağlı Aksakal mezrasıdır. Pingan ise günümüzde Sivas Divriği'ye bağlı Adatepe köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 9; Pingan köyünün eskiden kullanılan adları Piykan, Peykan, Pingyan ve Penga'dır. Bkz. Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar**, s. 19; Ayrıca Pingan, İstanbul Ermeni Patrikliği Kaymakamı olan Kevork Aslanyan (1867-1951)'ın doğum yeridir. Bkz. Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, Aras yayınları, İstanbul 2003, s. 46

[500] **BOA, DH.ŞFR, 443/10;** Bu sırada Dersim eşkıyasını faaliyet alanlarına yakın olan Adana, Muş, Urfa ve Antep gibi yerlerde ahaliye Fransız bayrakları dağıtıldığı bilgi alınmıştı. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 653/118**

[501] **BOA, DH.H, 21/1**

Dersim'e sürgün edilecekleri belirtiliyordu. Bu kişiler arasında Bağdat'taki Amerika konsolosu tercümanı Hüsrev Efendi de bulunuyordu. Amerikan Büyükelçiliği, Hüsrev Efendi'nin Dersim'e sürgün edilmemesini istedi. Hüsrev Efendi'nin cezalandırılması halinde Amerikan Büyükelçiliği ile Babıali arasında diplomatik bir krizin çıkma ihtimali vardı. Babıali, olayın daha fazla büyümemesi için Hüsrev Efendi'yi tahliye ettirdi. Fakat sürekli gözetim altında bulundurulması için Bağdat'taki mülki yetkililere de emir verdi.[502] 8 Kasım'da düşmana casusluk edenler Dersim'e sevk edildiler.[503] Devletin Dersim'i sürgün mahalli olarak tercih etmesinde en önemli faktör, yörenin sarp ve ulaşım olanaklarının az olmasıydı. Böylece sürgünlerin bölgeden kaçması engellenmiş olacaktı.

2.7. Rus İlerleyişi Karşısında Dersim

1915 yılının sonbaharında Ruslar, Türklerin Doğu cephesine yeni kuvvetler sevk etmesi üzerine harekâtlarını kısmen yavaşlatmışlardı. Oltu ve Tortum'a yapılan iki Rus saldırısı Türkler tarafından püskürtüldü. Malazgirt ve Van hattında ilerleyen Rus birlikleri ise Bayezid ve Karaköse'nin kuzeyine atıldı.[504] Cephedeki bu kısmi başarılar üzerine İttihat ve Terakki, hem aşiretlerin Osmanlı ordusuna katılımını sağlamak, hem de karışıklık çıkaran asi aşiretleri itaat altına almak için bölgede nüfuzu bulunan Hacı Bektaş-ı Veli Postnişi Cemalettin Çelebi Efendi'yi Dersim'e gönderdi. Fakat Çelebi Efendi, aşiretlerin büyük çoğunluğunu orduya katılmaya ikna edemedi. Bunun üzerine bir kısım aşiret mensubunu yanına alarak Erzurum'a geçti. Bu sırada savaş tekrar şiddetlendi ve Ruslar Erzurum'a doğru ilerlemeye başladı.[505]

---

[502] **BOA, DH.ŞFR, 496/26**

[503] **BOA, DH.ŞFR, 496/72**

[504] Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, III ncü Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 12

[505] Rusların Erzurum cephesinden saldırıya geçmeleri üzerine Osmanlı Ordusunun başındaki Enver Paşa'nın Dersimli aşiretlerle görüşme isteğinde bulunduğunu ve Dersim aşiret liderlerini Vali Sağıroğlu Sabit Bey'in Mamuretülaziz'e davet ettiğini Nuri Dersimi iddia etmektedir. Fakat bu iddiayı doğrulayacak bir belge bulunmamaktadır. Nuri Dersimi'ye göre; Enver Paşa'nın amacı Dersim aşiretlerini, Ruslara karşı Osmanlı Ordusu saflarında savaşa katılmasını sağlamaktı. Enver ve Talat Paşalar Mamuretülaziz'e geldiklerinde, Batı Dersim aşiretlerinin ileri gelenlerinden olan Kangozade Mehmet ve Zeynozade Miçi, Mamuretülaziz merkezine gelerek, Başkumandan Enver ve Sadrazam Talat Paşalar ile Batı Dersim adına görüşmede bulundular. Bu görüşmede Dersimlilerin büyük kuvvetler oluşturarak savaşa katılmaları teklif edildi. Ancak Kangozade Mehmet savaş için kendi aşiretine bile söz anlatamayacağını, diğer Dersim aşiretlerine bilhassa Seyit Rıza'ya hiç sözlerinin geçmeyeceğini söyledi. Fakat Dersimlilerin Alevi olmalarından dolayı, Hacı Bektaş evlatlarından olan Çelebi Mehmet Efendi'ye saygılarının bulunduğunu, bundan dolayı Çelebi Mehmet Efendi cihata sevk olunursa Dersimlilerin onunla savaşa katılacaklarını belirtti. Bunun üzerine Enver Paşa'nın emriyle, Hacı Bektaş Dergâhının başındaki Cemalettin Çelebi'ye görev verildi. Çelebi, Kırşehir'den hareket ederek, etrafına topladığı kalabalık Alevi müridi, subay ve alay mensuplarıyla birlikte Sivas'a gelerek, Dersimlilerin mürşidi olan Ahuçanlı Seyit Aziz'i de yanına alarak Koçgiri bölgesine gitti. Koçgililer, Dersimliler öncelikle savaşa katılırsa kendilerinin de katılacağını vaat ettiler. Bu sırada aşiretler Erzincan'da görüşmeye çağrıldı. Çelebi Efendi, Erzincan'a vardığında aşiretlerle görüştü. Fakat bu görüşmeye Doğu Dersim'den sadece bir aşiret katıldı. Ancak bu aşirette savaşa katılmayı kabul etmedi. Bektaşilik ve Dersim Aleviği arasındaki anlaşmazlıklar bu tarihte bir kez daha belirginleşmiş, devletin yanında yer alan Bektaşiler, Dersim

Rus Generali Vorobyef'e bağlı birlikler, 14 Ocak 1916'da Çilligöl Dağı-Karabıyık-Kuzuçan Tepesi hattını yarmaya girişti. Bu gelişme üzerine 11. Kolordu, elindeki bütün kuvvetleri Rusların saldırdığı bölgeye sevk etti. Cepheye gönderilen birlikler arasında Erzurum'dan Hasankale'ye gelmiş bulunan, Bektaşi Mücahidin Alayı'ndan 500 kişilik bir tabur da bulunuyordu. Bu tabur, Kızılviran-Yeniköy hattını tutmak üzere görevlendirildi. Bütün bu tedbirlere rağmen Rusların askeri üstünlüğü devam etti. Zira Rusların cephe gerisinde de önemli sayılacak bir kuvveti bulunuyordu. Türk kuvvetlerinin ise vasıta eksiği vardı. Bu nedenle cepheye mühimmat ulaştırılamamaktaydı. Cephanesi tükenen Türk kuvvetleri, Kuzuçan Tepesinden çekildi. Çilligöl ve Karabıyık hattını yeni savunma alanı olarak benimsedi. Çilligöl'de çok kanlı çatışmalar yaşandı. Ağır kayıplar veren 3. Ordu, Erzurum'a çekilmek zorunda kaldı. Bu karar, Erzurum Valisi Tahsin Bey'e ve diğer devlet yetkililerine bildirildi. Bunun üzerine Tahsin Bey, şehri savunmak için eli silah tutan Müslümanları silahlandırmaya başladı.[506]

Osmanlı Ordusu, cephe hattından geri çekilmesine rağmen, kısmi de olsa bazı başarılar elde ediyordu. 13 Şubat 1916'da yaşanan şiddetli çatışmalarda Ruslar, 2.000 askerini kaybetti. Ertesi gün gerçekleşen Rus saldırısı da durduruldu. Fakat bu başarılar, cephe genelindeki olumsuz gidişata tesir etmedi. Zira, 10. Kolordu cephesi ciddi sıkıntı içerisindeydi. Elde takviye kuvvet kalmamasına rağmen, asker mücadele ediyordu. Tahsin Bey'e göre, Kayseri'deki fırka, zamanında sevk edilseydi, Erzurum için tehlike kalmayacaktı. Ayrıca hızlı tedbirler alınmadığı takdirde Erzurum'un düşeceğini ve Doğu Anadolu'nun istilaya uğrayacağını Talat Paşa'ya bildirdi.[507]

Erzurum şehri düşmek üzere iken, Dersim eşkıyasının ahaliye ve Ermenilere saldırıları giderek arttı. Cephedeki yoğun Rus saldırıları Dersim'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerin ve asi aşiretlerin elini güçlendirdi. Bu sırada Rus işgaliyle karşı karşıya

---

Kızılbaşlarını ikna etmeyi başaramamışlardı. Bunun üzerine Cemalettin Efendi, yönetimi altındaki bazı alaylarla, Erzurum'a hareket etti. Bakınız; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 107-108, 114-115; Dersimi, **Hatıratım**, s. 74-76; Öyle görülüyor ki Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'de Gülağaya gönderdiği gibi aşiret reislerine mektuplar yazarak vatan savunmasına davet etmiştir. Bakınız. Dalkılıç, **a.g.e**, s. 113

[506] Hakkı Altınbilek-Naci Kır, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, c. II, Ankara 1993, s. 25-34; Savaşın en yoğun yaşandığı anlardan olan 1916 yılının Ocak ayında Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bağdat'tan uzaklaştırılan kişilerin Dersim'e sevk edilmelerini istedi. Bu durum Dersim'in sakıncalı olarak görülen kişiler için sürgün yeri olarak görülmeye devam ettiğini göstermektedir. Bakınız. **BOA, DH.EUM.5.ŞB, 20/40**

[507] **BOA, DH.ŞFR, 509/54**; 12 Şubat 1916 tarihinde Alman Deutscher Hilfsbund Cemiyeti Müdürü Sohart'ın Maraş, Halep, Dersim'in de bağlı bulunduğu Mamuretülaziz, Muş, Adana ve Osmaniye'deki şubelerini ziyaret etme isteği Dahiliye Nezareti tarafından uygun bulunmamıştır. Bu husus Osmanlı devlet ricalinin müttefiki Almanya'nın cemiyetlerine mensup kişilere itimat etmediğini de göstermekteydi. Bakınız. **BOA, EUM.2.ŞB, 17/56**

olan Erzurum'dan 2.000 kadar Ermeni'nin güvenlik gerekçesiyle iç bölgelere nakledilmesine karar verildi. Erzurum Valisi Tahsin Bey, kafile için bir tabur muhafız verilmesini emretti. Bu taburlar, menzil hattını kapamak isteyen, Müslüman köylerine ve erzak kafilelerine saldıran eşkıyanın uzaklaştırılması için görevlendirildi. Tahsin Bey'e göre, savaş sırasında Ruslarla savaşmaktan kaçan ve Türk köylerini talan eden aşiret alaylarının reisleri ile Kürt ağalarının bölgeden uzaklaştırılmaları gerekmekteydi. Gerçekten aşiret reislerinin yarardan çok zararı vardı. Mesela Kör Hüseyin Paşa, üç bin kişilik atlı birliği ile Kılınç Gediği'nde bir Rus süvari alayı karşısından kaçmıştı. Mahmudi aşireti alayları reisleri Hüseyin, Osman, Sadun ve Necib Beyler, Rusları davet ederek Saray kasabasını kendi elleriyle teslim etmişlerdi. Savaştan kaçan Haydaranlı reisleri ise, memur ailelerine ve Müslüman ahaliye saldırmıştı. Ayrıca savaş sırasında aşiret alayları yağma da yapıyorlardı. Tahsin Bey, milletin ve devletin selameti için bunların cezalandırılmasını istiyordu. Ona göre, reisler cezalandırılırsa, aşiret üyeleri korkularından hiçbir suça karışamazdı. Hatta aşiret mensupları, reislerin ortadan kalkmasından dolayı memnun olurdu. Ortam müsait olduğundan, cezalandırmanın hemen yapılması lazımdı. Aşiretlere karşı alınabilecek diğer bir tedbir ise, kur'a çekimi ile ovalara iskan edilmeleriydi.[508]

16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum düştü. Çelebi Mehmet Efendi hemen Erzincan'a döndü. 3. Ordu kumandanı Mahmut Kamil Paşa'da istifa etti.[509] Dersimli aşiretler ise bu süre zarfında geri çekilen Osmanlı Ordusuna saldırarak silah ve cephane elde etmeye çalıştıkları gibi, Mamuretülaziz vilayetini tehdide de başladılar. Erzurum'dan kaçıp gelen halk ise Erzincan'a yığılmaya başladı. Bu muhacirler arasında subay ve aileleri de bulunuyordu ve perişan bir halde sokaklarda yatıyorlardı. Erzincan'da barınacak bir tek oda bile yoktu.[510] Bu sırada Osmanlı Ordusu, Erzurum-Erzincan, Erzurum-Palu, Diyarbekir-Palu ve Erzincan-Harput doğrultusunda sağlık

[508] **BOA, DH.ŞFR, 476/45**; Saray Kasabası günümüzde Van'a bağlı bir ilçedir.
[509] Nuri Dersimi; Çelebi Mehmet Efendi'nin "Dersim'e gidiyorsunuz. Büyük dedem Hacı Bektaş size daima yardımcı olsun, sizden çok memnunum. Dersimlilere selam söyleyiniz. Savaşa katılmadıkları ve gelmedikleri için memnun kaldım. Bu sözümü gizli tutun ve aşiret liderlerinden yalnız en güvenilir olanlara söyleyin. Sizi Dersim'e göndermek zorunda olduğum için gönderiyorum. Sivas'a gideceğim. Orada da çok kalamayacağım, tekkeye döneceğim ve arzu ve emellerine nail olmaları için dua edeceğim." dediğini de belirtmektedir. Çelebi Mehmet Efendi, 15 Mart'ta Sivas'a hareket etti. Bakınız; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 115; Dersimi, **Hatıratım,** s. 77; Mahmut Kamil Paşa 23 Şubat'ta istifa isteğini Başkomutanlığa Tercan'dan yazdığı şifreli bir telgrafla bildirdi. İstifası kabul edildi. Bu istifada savunma hattının nerede olacağı konusunda başkomutanlıkla yaşadığı anlaşmazlık önemli rol oynadı. Bkz. Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1982, s. 2; Erzurum'un düşüşünün Batı kamuoyundaki yansımaları için bakınız. Mehmet Sait Dilek-M. Yasin Taşkesenlioğlu, "Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşünün Batı Kamuoyundaki Yankıları", **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 30, sayı: 50, Ankara 2011, s. 81-104
[510] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 114-115.

merkezleri kurdu.[511] Böylece göç etmek zorunda kalan yaralılar ve hastalara yardımcı olunmaya başlandı.

Savaş tüm şiddetiyle sürdüğü sırada Tercan'da bazı Alevi köylüler askere ateş ederek ölümlere sebep oldu. Ayrıca Alevi askerlerin orduya ihanet ettikleri görüldü. 10. Kolordu'da görev alan ve Sivas halkından olan Alevi askerler firar etti. Cemalettin Efendi ile Erzurum'a gelen iki gönüllü tabur da orduya zarar verdikleri gibi savaş alanından kaçtılar. Tahsin Bey, bu duruma sebep olanın Cemalettin Efendi olduğuna inanıyordu. Hükümet Alevilerin bu gibi tavırlarına eskiden beri dikkat ediyordu. Alevilerin faaliyetleri ürkütücü boyutlara ulaşmıştı. Tahsin Bey'e göre derhal bu konu ele alınmalıydı. Bu düşüncelerini Talat Paşa'ya aktardı. Cemalettin Efendi hakkında "Herhalde orduya hıyanet soktu" diye yazdı.[512]

Rus işgalinin Erzurum'un batısına yayılması üzerine 3. Ordu Komutanlığı, Tercan'daki Menzil Müfettişliğinin Erzincan'a çekilmesini, Erzincan-Bayburt hattından daha doğuya erzak gönderilmemesini, birliklerin bu hattın gerisindeki menzil ambarlarından iaşe temin etmesini, cephe hattında bulunan fazla eşya ve iaşe maddelerinin geriye naklini emretti.[513] Hatta cephenin aldığı yeni durum karşısında harekât bölgesi ile menzil bölgesi arasındaki sınır kuzeyden güneye doğru Giresun-Alucra-Altköy-Kemah hattı olarak belirlendi.[514]

Bütün bu tedbirlere rağmen Ulukışla ile cephenin arasında yer alan yollar yetersizdi. Bu durum menzil işiyle görevli askerlerin sayısının çok olmasını sağlıyordu. Halbuki Ruslar işgal ettikleri bölgelerden Erzincan'a doğru tren hattı inşasına başlamışlar, [515] bölgeye lojistik sevkiyatın yanında asker sevkiyatını da hızlandırmışlardı.

---

[511] Necmi Koral, Remzi Önal, Rauf Atakan, Nusret Baycan, Selahattin Kızılırmak, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c. 10, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 399

[512] **BOA, DH.ŞFR, 510/137**; Bektaşi gönüllüleri askeri eğitim görmemişti. Ayrıca bu çatışmalardan önce Hasanbaba dağı-Ziyarettepe savunma hattında ve Serçe boğazında mevzilerini terk etmişlerdi. Bu durumun devam etmesi üzerine Tahsin Bey'in emri ile Bektaşi gönüllülerden silahları alındı ve doğu hizmetlerinde kullanılmak üzere Erzurum'daki talimgaha götürüldü. Bakınız. Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 62-63

[513] Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 118

[514] Bunun üzerine 8 Temmuz'da Kemah, Divriği de ihtiyat, Kangal'da esas erzak depoları kurulmasına karar verildi. Bakınız; Tuncay Öğün, **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1999, s. 243

[515] İsmet İnönü, **İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım 1884-1918**, Burçak Yayınları, İstanbul 1969, s. 161-162

Daha önce istifa etmiş olan 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa'nın yerine 28 Şubat 1916'da Trakya'daki 2. Ordu komutanı Vehip Paşa tayin oldu ve 29 Şubat'ta Sivas'a ulaştı. [516] Mart ayında bölgedeki Rus ilerleyişini durdurmak için 3. Ordu bölgesine Halep'ten ve İstanbul'dan yardım gönderildi. Bu takviyenin gelmesi üzerine Ruslar**,** harp başlangıcında yaptıkları gibi gayet güzel Kürtçe ve Türkçe bilen kaçak Ermeniler ile 3. Ordu'dan firar ederek Ruslara iltica etmiş olan Mustafa adındaki bir kişiyi arkadaşlarıyla birlikte Dersim'e gönderdi. Özellikle Ermeniler, Dersim'e dağılarak yoğun propaganda faaliyetlerinde bulundu. Bu kişiler aşiretlerin isyan etmesi halinde bölgeye Rusların bağımsızlık vereceği propagandasını yaptı. Tesirlere kapılan bazı Dersimliler, Osmanlı Devleti'nin en zor zamanında silaha sarılarak isyan etti. Bilhassa Doğu Dersim aşiretleri içerisinde isyana katılanların sayısı çoktu. Bölgede bunlara karşı kullanılabilecek mahalli jandarmadan başka da bir kuvvet yoktu. Rusların ilerleyişini durdurmak ve Erzurum-Kiğı-Pülümür-Erzincan istikametini kapamak üzere, 4 Mart 1916'da 615 kişilik bir piyade alayı bölgeye gönderildi. Ayrıca Vehip Paşa, Sivas'tan Erzincan'a gelerek, fiilen komutanlığa başladı.[517]

Dersim asilerinin saldırıları artarak devam etti.[518] Rus ilerleyişi engellenmeye çalışılırken Alevi dedelerinin mensup olduğu Kureyşan aşireti, 8 Mart 1916'da Mazgirt ve Nazımiye kazalarına saldırdı. Yine Kureyşan aşiretinin liderliğinde, Nazımiye kazasının diğer aşiretleri de isyana katıldı. Asiler, bir kaç bin kişiyi buldu. Nazımiye ve Mazgirt kazaları ile Çarsancak arasındaki telgraf telleri asiler tarafından kesildi. Ayrıca bu kasabalar kuşatıldı. Kuşatma altındaki Nazımiye'den haber alınamadı. Bunun yanında aşiretler, Mazgirt'te bulunan 250 kadar silahlı askerin direnci karşısında şehre giremediler. Kuşatmadan dolayı ancak bir ajan vasıtasıyla bölgeden haber alınabildi. Mazgirt'teki kuşatmayı yarmak için Mamuretülaziz'den 100 kişilik süvari gönderildi. Bu yeterli olmazsa 800 kişilik jandarma taburunun sevk edilmesine de karar verildi. Elindeki imkânların sınırlı olmasından dolayı Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Erzurum'un ve Bitlis'in düşmesiyle Rusların yaklaşmasını fırsat gözleyen Dersimlilerin idari tedbirler ile de sükûnetlerinin teminine çalıştı.[519]

---

[516] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 2-3; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 115; Dersimi, **Hatıratım**, s. 77

[517] Özkök, **a.g.e**, s.35; Altınbilek-Kır, **a.g.e**, 148-149, 214

[518] **BOA, DH.ŞFR, 513/85**

[519] **BOA, DH.ŞFR, 512/34**; 2 Nisan 1911 tarihinde Kızılkilise adı değiştirilmiş ve Sultan Mehmet'in oğlu Şeyhzade Nazım Efendi'ye atfen Nazımiye olarak kullanılmaya başlanmıştı. Kızılkilise'nin adının değiştirilmesinin

Dersim isyanı sıradan bir iç isyan değildi. Mazgirt ve Nazımiye'de ayaklanmaya katılanlar içerisinde Rus ve Ermeni çetelerinin ve Bedirhani Abdürrezzak'ın adamları da vardı. Bu durum isyana katılan aşiretlerin Ruslar ile ittifak içerisinde bulunduğunu gösteriyordu. Mazgirt'te bulunan askeri kuvvet, kuşatmaya daha fazla direnemedi. Bunun üzerine asiler kasabayı işgal etti. Nazımiye kazası da asiler tarafından ele geçirildi. Her iki kasabada çok sayıda kişi öldürüldü. Memurların büyük kısmı katledildi. Mazgirt'i asilere karşı savunurken çıkan çatışmada şehit olanlar arasında Mazgirt kaymakamlık vekâletinde bulunan Dersim Tahrirat Müdürü ve Mazgirt Kuvve-i Muazzama Kumandanı Çerkez Polat Bey de vardı. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, daha önceden bölgeye sevk ettiği askeri birliklere ilave olarak, 2 tabur seyyar jandarma ile 150 kişilik bir süvari birliğini daha Pertek ve Çarsancak yoluyla Mazgirt'e gönderdi. Fakat yollar tamamen asiler tarafından kapatılmış olduğu için bu birliklerden haber alınamadı. İsyanın büyüklüğü Sabit Bey'i huzursuz ediyordu. Mamuretülaziz merkezinde jandarma taburları bulunmasaydı merkez vilayeti ve Çarsancak'ın da işgal edilen yerler ile aynı akıbete uğrayacağı anlaşılıyordu. Bu arada Dersim'in merkezi olan Hozat'ta da tedirginlik hakimdi. Zira geçitler tamamen kapalıydı. Orduya erzak ve mal sevkiyatı da tamamen tehlikedeydi. İsyan bastırılmazsa Rus ordusu savaşsız Dersim'i işgal edebilirdi. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'e göre, hem orduya yardımcı olmak hem de Dersimlileri tedip etmek üzere iki top ve iki makineli tüfenk ile 6 tabur askerin Dersim'e gönderilmesine ihtiyaç vardı. Bu isteklerini orduya yazdığı telgrafla bildirdi. Fakat gelen cevap ile bölgeye yardım için asker gönderilemeyeceğini öğrendi.[520]

Mazgirt ve Nazımiye'nin işgal edilmesi üzerine burada bulunan memur ve ahalinin bir kısmı Çarsancak ve Palu'ya kaçmıştı. Ordudan bir bölük askerin bile alınamayacağı anlaşıldığından Erzincan'dan gelen silahlarla 400 gönüllü milis silahlandırıldı.[521] Bu arada Dersimliler, Çarsancak kazasının bazı köylerini de yağmaya başladı. İsyan, Dersim'in güneyine yayılma eğilimi gösteriyordu. Bunun üzerine Diyarbekir Vali Vekili Bedrettin Bey, duruma müdahale için 200 kadar süvari ve 600 kişilik 2 jandarma taburunu bölgeye sevk etti. Bu kuvvet 10 Mart 1916'da Çarsancak'ın

düşünüldüğü dönemde Kırkkilise veya Karakilise adlarının konulması üzerinde durulmuş, fakat bu iki isminde benzer olmasından dolayı Nazımiye isminde karar kılınılmıştır. Bkz. **BOA, İ.DH, 1487/1329.R.10**

[520] **BOA, DH.ŞFR, 512/75; BOA, DH.ŞFR, 512/87**; Nuri Dersimi, Doğu Anadolu'da huzursuzluk çıkarma gayesiyle Rusların Bedirhani Abdürrezzak'ı Rusya'da koruyarak Kürdistan Prensliği kurmak için çok miktarda para verdiğini belirtmektedir. Bakınız; Dersimi, **Hatıratım**, s. 63; Ocak ayı içerisinde Mazgirt Kaymakamı Tevfik Bey, Eğin Kaymakamı bulunduğu sırada emvali metruke konusundaki suiistimalinden dolayı görevden alınmış, Tahkik Heyeti tarafından Divanı Harbi Örfiye teslim edilmesi istenmişti. Dolayısıyla Mazgirt, kaymakam vekili tarafından idare ediliyordu. Bakınız; **BOA, İ.DH, 1519/1334.Ra.18**

[521] **BOA, DH.ŞFR, 512/87**

Paşadan köyüne ulaştı. Palu'dan da yeterli miktar kuvvet Çarsancak'a hareket ettirildi.[522] Yola çıkan kuvvet, bölgenin ileri gelenlerinden Arslan Bey'in Palu kazasındaki akrabalarından toplanarak oluşturulmuştu. Bu arada Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Hozat ve Ovacık kazaları dâhilindeki tarafsız kalan aşiret reislerine adamlarını gönderdi.[523] İsyana destek verilmemesi konusunda reisleri uyardı. Çetelerin Çarsancak halkına saldırılarının ve tecavüzlerinin önlenmesi için gerekli olan tedbirlere hemen başlanması için Palu Kaymakamlığı'na ve Dersim Mutasarrıflığı'na da emir verildi. Ayrıca yedek bir müfreze de bölgeye gönderildi.[524]

Aşiretler tarafından işgal edilen şehirlerden gelen haberler hiç iç açıcı değildi. Asilerin, Nazımiye'yi sadece işgal etmekle yetinmedikleri, hükümet konağını, telgrafhaneyi ve resmi binaları da ateşe verdikleri öğrenildi. İsyancılar, kendilerine katılmayan Mamuretülaziz yolu üzerindeki köyleri de ateşe vererek ilerliyordu.[525] Bunun üzerine bir miktar daha asker, Mamuretülaziz'den asilerin üzerine sevk edildi. Kuzuçan ve Kiğı bölgesi aşiretleri de hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldılar. İsyanı önlemek için 3. Ordu komutanı Vehip Paşa görevlendirildi. Vehip Paşa, aldığı istihbarat bilgilerine dayanarak, isyanın önüne geçilmezse Rusların fiilen Dersim bölgesine geleceklerini öğrenmişti. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde 2. ve 3. Orduların arasındaki irtibat kesintiye uğrayacaktı. İki ordu arasında güvensiz bir sahanın bulunması kabul edilemezdi. Vehip Paşa, bu yüzden isyanın büyük boyutlara ulaşmadan önüne geçilmesi için çeşitli tedbirler aldı. Kemah Boğazı'nda denetimi sağlayarak isyancıların hareketlerini daha geniş bölgelere yaymalarına engel oldu.[526]

14 Mart 1916'da bölgeye sevk edilen kuvvetlerden Alay komutanı Ferit Bey'in süvari müfrezesi ve bir tabur asker, Mazgirt'e iki saat mesafede bulunan Göktepe köyüne girdi. Diğer bir tabur da Çarsancak'ın Pakûn köyüne vardı. Hozat ile Mazgirt'e sevk edilen üçüncü tabur da Hozat'taki aşiret reisleri ile beraber Pertek nahiyesiyle etrafındaki köylerdeki asileri uzaklaştırarak Hozat'a ulaştı. Hozat ve Ovacık aşiretlerinin reisleri Hozat telgrafhanesine gelerek Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey aracılığıyla Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey ile görüştü. Reislere, hükümetin lütuflarına karşı Mazgirt ve Nazımiye'de meskun bulunan aşiretlerin Rus ve Ermenilerin

[522] **BOA, DH.ŞFR, 512/95**
[523] **BOA, DH.ŞFR, 512/87**
[524] **BOA, DH.ŞFR, 512/95**
[525] Özkök, **a.g.e**, s. 35-36
[526] Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 214; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 41

aldatmalarına kapıldıkları anlatıldı. Ayrıca aşiretlerin isyana karışmaları durumunda cezalandırılacakları da ifade edildi. Bunun üzerine aşiret reisleri sadakat yemini ettiler. Hozat ve Ovacık aşiretlerinin sadakatlerinin temini ve asi aşiret reisleri arasında ihtilafların oluşturulmasına kadar taburların daha fazla ileri gitmemesi Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey tarafından Alay Komutanı Ferit Bey'e tebliğ edildi. Ayrıca ordunun gönderdiği iki topun bölgeye ulaşmasına kadar geçen zamanda sorunların giderilmesine çalışılacaktı. Genel durumun alacağı şekle göre tedibe başlanacaktı.[527] Bu arada bölgedeki iletişimin tekrar kurulması güvenliğin sağlanması için önemliydi. 16 Mart 1916'da Nazımiye, Pah ve Mazgirt'in tahrip edilmiş olan telgraf hatlarının onarılması ve korunması için Dâhiliye Nazırı Talat Paşa emir verdi.[528]

Dersim bölgesinde meydana gelen bu isyanın daha fazla büyümesinin önüne geçmek için 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa da isyanı bastırmakla görevlendirildi. Mustafa Kemal Paşa, Dersim'deki güvenliğin sağlanması için milis teşkilatı kurulmasını ve milislere her ay maaş verilmesini istiyordu. Bu milis teşkilatında silah ve cephaneler milislerden olacaktı.[529]

Dersim'deki isyan devam ederken, Ruslar Erzincan'a doğru ilerliyordu. Şubatta Erzurum düştüğü için 18 Mart 1916'da Erzurum Valisi Tahsin Tahsin Bey, Erzincan'daki Vehip Paşa'nın karargâhında bulunuyordu. Yapılan görüşmede, şehrin düşme tehlikesinden dolayı ahaliden göç etmek isteyenlere izin verilmesi kararı alındı. Erzurum'da yaşanan tecrübeden dolayı Tahsin Bey, Erzincan'daki Türklerin; Rusların, Ermenilerin ve Kürtlerin katliamından çekindiklerini, yollardaki her türlü sefalet ve felakete rağmen şehirden gideceklerini tahmin ediyordu. Vehip Paşa'dan Erzincan'ın düşmemesi için elden gelen fedakârlığın yapılmasını rica etti. Ona göre; Ruslar bir hafta kadar Fırat-Sansa hattında tutulursa ve Ulukışla'dan gönderilen kuvvetler yetişirse Erzincan kurtulabilirdi. Fakat 6 Ocak 1916'da yola çıkan kuvvetler hala bölgeye intikal edememişti. Tahsin Bey, 20 seneden beri ordu merkezi olmasından dolayı Erzincan'ın manen ve maddeten çok kıymetli olduğunu düşünüyordu. Erzincan düşerse büyük sıkıntı doğacaktı. Çünkü Sivas'a kadar ne erzak ne büyük bir kasaba vardı. Bu bakımdan Erzincan çok önemliydi. Zaten Bitlis ve Erzurum'un düşmesi ile halkın

[527] **BOA, DH.ŞFR, 513/35**
[528] **BOA, DH.ŞFR, 62/39**
[529] Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 214-215; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 41-42; Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi daha sonra Dersim üzerinde yapacağı tasarruflar da ona tecrübe sağlamıştır. Zira I. Dünya Harbi sırasında Dersim'i tanıma fırsatı bulmuştur.

büyük oranda göç etmesi, Erzincan'ın da tehlike altında bulunması halkın maneviyatını bozmuştu. Halk bu felaketin Almanlar yüzünden meydana geldiğini düşünüyor ve Almanlara tepki gösteriyordu. Zira bölgede Alman askerlerinin faaliyetleri halk tarafından biliniyordu. Halk arasında "*ana toprağı gitti ve gidecek"* sözleri de açıkça dillendiriliyordu. Erzincan eşrafından zarar gören bazı kişiler ise "*hani kuvvet geliyordu, gelecekti"* diye sorup duruyorlardı. Aynı zamanda Dersim aşiretleri, Ruslara dilekçe gönderdiklerini söylüyor, Erzincan'daki hükümet memurlarının şehri terk etmesini istiyorlardı. Durum hiç iç açıcı değildi. Bu olumsuz koşulların yanında Dersimli aşiretlerin bölgedeki saldırıları da Vehip Paşa'yı meşgul ediyordu. Mamsa taraflarında bulunan 30. Fırkaya asiler tarafından ateş açıldı. Çıkan çatışmada birkaç asker yaralandı. Tercan'da ise Birinci Kolordu basıldı. Burada bulunan Kerim Paşa, karargâh askerlerinin şehit oluncaya kadar gösterdiği fedakârlık ve bölgedeki iki fırka da dağlara tırmanarak imha edilmekten son anda kurtulabildi. Gelinen durum isyancı aşiretlerin ordu karargâhlarını basacak kadar işi ileri götürdüklerini gösterdi. Dersimli aşiretlerin bu saldırıları Osmanlı Ordusuna zaman kaybettirdi. Ruslar ise bu durumu fırsat bilerek bölgeye yığınak yapmaya devam etti. Vehip Paşa, Rusların, bölgeye dört fırka gönderdiğini haber aldı. Erzincan'a yardıma gelen iki fırka ile bölgenin elde tutulamayacağını anlamıştı. Vehip Paşa'nın bölgedeki kuvvetlerden ümidi kalmamıştı. Erzurum Valisi Tahsin Tahsin Bey'den şehrin durumu hakkında, Talat Paşa'ya özel yazı yazmasını istedi. Talat Paşa'dan özellikle bu bölgeye önem vermesini bekliyordu. Zira Vehip Paşa, bölgeye gelecek askeri yardımlarda geç kalındığını düşünüyordu. Ayrıca Tahsin Bey'in hükümet tarafından kendisine aracılık etmesi için Erzincan'a gönderildiğine inanıyordu. Ulukışla'dan hala kuvvet yetişemediğine göre, geleceği şimdiden düşünmek gerekiyordu. Ona göre; olabilecek felaketleri hafifletmek için durumu millete önceden haber vermek hükümet için yararlı olacaktı.[530]

Bölgede oluşan kaos ortamından yararlanan aşiretlerin Tercan'daki I. Kolorduyu basmaları meyvasını verdi. Nitekim Tercan, Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar, Tercan'ı işgal etmekle üç tümenlik artçı Türk askerinin arkasına sarktılar. Bu askerler

[530] Birinci Dünya Savaşı'nda Von Der Goltz gibi Yahudi asıllı Alman subayların İttihat Terakki yöneticilerini, özellikle Enver Paşa'yı yanlış yönlendirdiği hakkında bkz. Betül Ulutin, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kutülamare Muharebeleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 69-70, 105; Almanların I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki politikalarını yönlendirdiğine dair halk arasındaki söylentiler için bkz. **BOA, DH.ŞFR, 513/81**; Sansa, Hristiyan ve Müslüman nüfusunun karışık yaşadığı bir köydü. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 141; Sansa günümüzde Erzincan'ın Üzümlü (Tanyeri Bucağı) ilçesine bağlı bir köydür. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 459; Ermeni Romancı Hagop Oşagan (1883-1948)'da I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da meydana gelen olayların arkasında Almanları görmektedir. Bkz. Bardakjian, **a.g.e**, s. 207

çemberden kurtulmak için çekilmeye mecbur kaldılar.[531] 18 Mart 1916 tarihinde Dersimlilerin saldırıları Erzincan taraflarına da yayılmaya başladı. 80 kadar Dersim eşkıyası Kemah Boğazı'nın Dersim taraflarındaki köyleri ayaklandırarak Harput-Erzincan yolunun güzergâhı üzerinde olan Kemah Boğazı'nı ulaşıma kapatmak istedi. Böylece Rus işgaline karşı Erzincan'ın yardımına Mamuretülaziz'den gelebilecek yardımlar önlenecekti. Asker firarisi takibinde bulunan Kemah Kaymakamı Recep Ragıp Bey Arsacık (?) Nahiyesinde bulunduğu sırada asilerden 200 kişi nahiyeyi basarak kaymakamın bulunduğu evi kuşattılar. Fakat cesur bir kişi olan kaymakam, birkaç jandarma ile beraber sabaha kadar çatıştı. Birkaç kişi kayıp veren eşkıya bunun üzerine kaçtı. Çatışma sonucunda tepeleri tutan 25 jandarmadan 4'ü şehit oldu. Bu olayın hemen ardından Erzurum seyyar jandarması bir cebel topu ile Kemah Boğaz'ı muhafazasına ve eşkıyanın tedibine gönderildi. Böylece Kemah Boğazı gibi stratejik bir geçidin elde tutulmasına çalışıldı.

Dersimliler arasında bir söylenti dolaşıyordu. Bu söylenti savaşın başından beri Osmanlı Devleti aleyhine gerçekleştirdikleri eylemlerin hükümet tarafından cezasız bırakılmayacağı şeklindeydi. Çünkü savaşa yeterli düzeyde asker göndermedikleri gibi etrafa zarar da vermişlerdi. Ayrıca Dersimliler, Osmanlı hükümetinin zor durumda olduğu ve Erzurum'un Rus işgaline uğradığı bir dönemde Kürt hamisi olarak görülen Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin Türkler tarafından katledildiğini söyleyerek propaganda yapıyorlardı. Yusuf İzzettin Efendi hakkındaki bu propaganda İtilaf devletlerinin fikriydi ve savaşın devam ettiği bir anda manevi birlikteliğe büyük zarar veriyordu. Erzurum Valisi Tahsin Bey, bu propagandaların önüne geçmek ve isyan eden aşiretleri cezalandırmak için seri bir darbe vurulması gerektiğine inanıyordu. Bu gerçekleştiği takdirde Dersimlilerin, derhal teslim olacağını düşünüyordu. [532]

Dersimli eşkıyalar, 19 Mart 1916'da Çarsancak kazasının merkezi olan Peri kasabasını da işgal etti. Asilere karşı mücadele eden askeri taburlardaki Kürtler, silahlarıyla beraber isyancılara katıldı. 20 Mart'ta ise Dersim aşiretlerinden büyük bir grup, işgal ettikleri Mazgirt ve Nazimiye tarafından taşkın halinde Mamuretülaziz

[531] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 2

[532] Tahsin Bey, uzun süreden beri bölgede görevdeydi ve bölgeyi iyi tanıyordu. Tahsin Bey, Erzurum'dan göç eden Türk muhacirlerini çırıl çıplak soyacak kadar kötülük gösteren bu eşkıyaya ne yapılırsa azdır diyordu. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 513/78**; Ne tesadüftür ki, Dersimlilerin Yusuf İzzeddin Efendi hakkındaki iddiaları Ermeniler tarafında da dillendiriliyordu. Hatta Şeyhzadenin, Enver Paşa tarafından Çanakkale de öldürüldüğü söyleniyordu.

yönüne akmaya başladı. Saldırıları durdurmak için bölgeye gönderilen iki jandarma taburu ve 250 kişilik süvari müfrezesi dört gün boyunca çatıştıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Bu çatışmalarda 60 kadar asker şehit oldu. Süvari müfrezesi ve bir tabur, Palu ve Pertek taraflarından Murat Suyu'nu geçerek Mamuretülaziz'e geri döndü. 200 kişilik bir müfreze ise Çemişkezek kasabasına konuşlandı. Bu arada ümit veren bir gelişme yaşandı. Aşiret reislerinin önde gelenlerinden Karaballı aşireti reisi Kangozade Mehmed, Abbas Uşağı reisi Zeynozade Mustafa ve 500 kadar Ermeni'yi sakladığı söylenen Pilvenk aşireti reisi Kösoğlu Hacı Ağa sadakatlerini göstermek için Sabit Bey'in yanına geldiler ve hükümete bağlılıklarını bildirdiler. Aşiretlerin isyanına karşı Hozat, Ovacık ve Çemişkezek'teki memurlar da heyecanlanmıştı. Jandarmalardan başka hiçbir kuvvet bölgede bulunmamaktaydı. Bu olumsuz koşullardan dolayı Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, meseleyi özel olarak görüşüp, çatışma yaşanmadan çözmeye çalışmaktaydı.[533] Zira elinde yeterli kuvvet yoktu. Talat Paşa ise Dersim tedibi hakkında Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in tek başına hareket etmesini istemiyordu. Böyle bir durumda alınacak tedbirlerin uygulanmasının zor olacağını düşünüyordu. Alınacak tedbirler ve masraflar hakkında ordunun bilgi vermesinden sonra hareket edilmesini istiyordu.[534] Bu sırada Başkomutanlık Vekâleti, Rus istilasını durdurmak için yeni bir ordu toplamaya karar vermişti. Bu amaca matuf olarak, 13. Tümenin Harput'a gönderilmesi 3. Ordu'ya emredildi. 22 Mart 1916 Çarşamba günü 13. Tümenin Sivas'a geçmiş olan bölük ve taburları Erzincan istikametine hareket etti.[535] 25 Mart'ta Dersim eşkıyası Palu'ya yakın yerlere saldırdı. Mülki memurlarda dâhil askerler savunmaya geçti. Mülki memurlarında savunma ile ilgilenmesi resmi işlerin durmasına yol açtı.[536] 27 Mart'ta Dersim-Kiğı hududundan bazı asilerin geçmesi üzerine Palu-Çapakçur yolunun muhafazası için Harput'tan gönderilen 300 kişilik birlikten 100 asker, Palu Jandarma Komutanının öncülüğünde bölgeye sevk edildi.[537] Bu sırada her türlü söz ve teminat vermelerine rağmen Dersim'in Hozat ve diğer bölgelerindeki aşiretler de isyan etti. Devlet bir kere daha bölge aşiretlerinin verdiği sözlerin muteber olmadığını gördü ve itaatlerinin sözde kaldığını anladı. Bu aşiretler, Hozat, Çemişkezek, Pertek ve Eğin'e

[533] **BOA, DH.ŞFR, 513/105**; Pilvenkli Hacı Ağa'nın 500 Ermeniyi sakladığı 1915'deki tehcire tanıklık eden Misak Babacanyan tarafından ifade edilmektedir. Yazarı Belirsiz, **Kedername-Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı…,** s. 405

[534] **BOA, DH.ŞFR, 62/106**; Vehip Paşa ve Sabit Bey'in verdiği karar ile Dersim'in Nazımiye ve Pülümür kazalarından 30 kadar aşiret reisi karargaha davet edilmişti. Bu aşiret reisleri teklifi kabul ederek Sabit Bey ile görüştüler. Bakınız; **BOA**, **DH.ŞFR, 514/10**

[535] Özkök, **a.g.e**, s. 36

[536] **ATASE, BDH-4438-41-001-27**

[537] **ATASE, BDH-4438-41-001; ATASE, BDH-4438-41-001-01**

bağlı köylere saldırdılar. Eğin ile Erzincan arasındaki yollara da zarar verdiler. Artık Dersim Sancağının tamamen asilerin eline geçeceği görülüyordu. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Mamüretülaziz ve Erzincan arasındaki irtibat, erzak ve malzeme sevkiyatının saldırıdan korunması için hiç olmazsa bir tabur askerin Eğin'e yollanması gerektiğini düşünüyordu. Fakat bunun gerçekleşmesi zordu. Zira yeterli kuvvet yoktu. Dersim ve Eğin'de çıkan bu isyanların planlı ve birbirine bağlı olduğu açıktı. İsyancıların Hozat ve Çemişkezek'i ele geçirmesi halinde bazı taleplerde bulunacakları da haber alınmıştı. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, bu duruma düşmemek için Sivas'tan gelecek bir fırkanın bölgeye intikalini istiyordu. Ona göre, eğer bu gerçekleşmezse Dersimdeki isyanın çok geniş bir çevreye yayılacağı aşikârdı.[538]

28 Mart 1916'da aşiretlerin saldırılarından dolayı askeri hatların muhafazası için tedbirler alınması gerektiğine karar verildi. İsyancı aşiretlerin, Palu merkezine doğru ilerleyişi devam ediyordu. Kemah Boğazı, hala Erzurum Seyyar Jandarma Taburları tarafından kontrol altında tutuluyordu. Bundan dolayı Dersimli isyancıların, Kemah ile Erzincan arasındaki bölgeye girmeleri engellenmişti. Bu geçidin elde tutulması isyanın Dersim'in kuzeyine yayılmasına kısmen set çekti. Fakat Harput ile Eğin yolu korumasızdı. Bundan dolayı asilerin, askeri nakilleri engellemeleri mümkündü. Erzurum Valisi Tahsin Bey, yalnız askeri hatların muhafazasının temini ile yetinilmesi için Eğin'e bir jandarma taburu gönderilmesini Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'den istedi. Vehip Paşa cephede bulunduğundan gelişen durum kendisine hemen bildirilemedi. Bu durum karşısında Dersimliler, Sabit Bey'e saldırıları durduracakları konusunda teminat vererek vakit kazandılar. Ancak verdikleri sözde yine durmadılar. Sabit Bey aldatıldığını anladı. Dersimlilerin isyanı ordunun hareket ve ulaşımını sekteye uğratmaya devam ediyordu. Dersim dağları eteklerinde bulunan Türklerin, ziraatla meşgul olmaları nedeniyle emeklerine zarar verilebileceğinden yapılması düşünülen harekât ertelendi. Erzurum Valisi Tahsin Bey, Pülümür ve Kemah aşiretlerinin Dersimlilerin isyanına katılmayacağına inanıyordu. Fakat isyan uzarsa bu durumun değişebileceği endişesini de taşıyordu. Bundan dolayı Dersim meselesine Babıali tarafından daha fazla önem verilmesini istiyordu.[539] Ona göre Dersimlilere, Harput taraflarından vakit geçirilmeden hızlı ve şiddetli darbe vurulmalıydı. Artık bu kaçınılmaz bir hal almıştı. Eğer bu gerçekleşmez ise yaz geldiğinde orduyu daha da zor

[538] **BOA, DH.ŞFR, 514/98; BOA, DH.ŞFR, 515/1**
[539] **BOA, DH.ŞFR, 515/1**

duruma sokacaklardı. Tahsin Bey, İstanbul'dan yardım bekliyordu. Fakat çektiği telgraflara bir türlü cevap alamıyordu. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya çektiği şifreli bir telgrafta kendisine 15 gündür cevap verilmemesinin sebebini sordu. "*Acaba rahatsız mısınız diye merak ediyorum*." dedi. Tahsin Bey, harbin ümit edilenden fazla uzamasının hayatı ve ekonomiyi olumsuz etkilediğinin farkındaydı. Babıali zor durumdaydı. Bu olumsuz şartlara rağmen savaşın başarılı sonuçlanması için çalışılmaktaydı. Bölgedeki yetkililer Avrupa'daki harbin durumunu takip ediyorlardı. Talat Paşa'dan genel durum hakkında bilgi alıyorlardı. Zira Avrupa'daki gelişmeler Dersim ve çevresini de etkilemekteydi. Bilhassa Vehip Paşa, Almanların durumunu anlamak istiyordu. [540]

29 Mart 1916'da isyana katılan aşiretlerin sayısı arttı. Doğu Dersim'in Demenan, Haydaran, Kureyşan, Karsan, Alan, Şeyhan, Suran, Yusufan ve Pilvenk aşiretleri, on bin kişilik silahlı kuvvete ulaşmıştı. İsyan, Çarsancak'ı daha fazla etkilemeye başladı. Hükümete bağlı Çarsancak Karaçor köyleri yağma edildi. Bu köylerin beyleri Mamuretülaziz'e kaçmak zorunda kaldı. Saldırıları Haydaranlılardan Paşa, Fındık Ağa ve Kureyşanlı Seyit Ali idare etti. [541] Etki sahasını genişleten isyancılar, Erzincan-Harput arasındaki bölgeye ve 2000 kadar asi de, Palu'nun kuzeydoğusunda askeri birliğe saldırdı. Bu durum Maden mutasarrıflığını telaşa düşürdü. Zira Palu'nun düşmesi çok tehlikeli bir duruma yol açacaktı.[542] Palu'nun ve Harput'a kadar olan bölgenin elde tutulması için Diyarbekir ve Mamuretülaziz'deki jandarma taburları ile 13. Piyade Tümeni harekete geçirildi.[543] Bu kuvvetin 3 Nisan 1916'da bölgeye intikal etmesi hedeflendi. [544] Ayrıca Diyarbekir'den toplanabilecek yeni jandarma kuvvetlerinin de en kısa sürede Palu'ya sevk edilmesine karar verildi. Palulu ahaliden de istifade edilmesi hususu araştırılmaya başlandı. Palu'ya asilerin yaklaştırılmaması için her türlü tedbirin alınması için 3. Ordu Komutanı Mehmed Vehip Paşa tarafından Diyarbekir'deki 12. Kolordu Kumandanlığına emir verildi.[545] Bölgeye intikal edecek olan 13. Tümenin bir taburunun ise Hekimhan'dan Arapkir yoluyla Eğin'e geçmesi emredildi. Böylece Erzincan ile Mamuretülaziz arasındaki ulaşımın kesilmemesi için önemli bir adım atıldı. Fakat isyanın Dersim dışındaki Alevi kitleyi de

[540] **BOA, DH.ŞFR, 515/10**
[541] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 116; Çakçur olarak da adlandırılan Karaçor günümüzde Elazığ Palu'ya bağlı Çaybağı köyüdür. Bakınız; **Köylerimiz**, s. 138
[542] **ATASE, BDH, 4438-41-001-05**
[543] Özkök, **a.g.e**, s. 36; Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 215; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 42
[544] **ATASE, BDH, 4438-41-001-22**
[545] **ATASE, BDH, 4438-41-001-15**

etkilediği kısa sürede anlaşıldı. Malatya'nın Akçadağ kazası ekradı da isyana katıldı. Zira bu bölge ahalisi ile Dersimlilerin akrabalıkları bulunmaktaydı. Bu durum karşısında Malatya'da bir tabur asker bulundurulduu. Artık isyan durdurulamazsa Mamuretülaziz vilayetinin her tarafına anarşinin yayılacağı aşikardı.[546]

2.8. Dersim Asilerinin Erzak Depolarına Saldırısı

Dersim isyanı Çapakçur (Bingöl)'a doğru yayılmaya başladığı sırada Çarsancak'taki asi aşiretlerin de Palu'ya doğru hareket ettikleri görüldü. 30 Mart 1916'da Palu merkezine yakın köylere Dersimli asiler tekrar saldırdı. Bölgede bulunan gönüllü milisler ve jandarma kenti korumaya çalıştı. Zira Palu'da erzak deposu bulunuyordu. Ayrıca Palu, isyanın yayıldığı Çapakçur gerisinde bulunmasından dolayı da son derece önemliydi. Buranın düşmesi asilerin işini kolaylaştıracaktı. Buna rağmen Palu'da düzenli askeri kuvvetlerin bulunmaması ve eldeki mevcut jandarmaların yetersizliği yetkilileri düşündürmekteydi.

Dersimlilerin saldırılarının nedeninin Rus askeri harekâtı olduğu açıktı. Osmanlı kuvvetlerinin cephede Ruslarla savaştığı bir sırada yapılan bu saldırı Osmanlı Ordusunu erzaksız bırakmak gayesini taşıyordu ve Rusların ilerleyişini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştı. Tedbir olarak etraftaki jandarma bölüklerinden bir miktar jandarma bölgeye gönderilebildi. İsyancıların saldırılarını durdurmak mümkün olmadığı takdirde Palu kazası için bazı yedek tedbirlerinin alınması da düşünüldü. Dersimlilerin mümkün olduğu kadar çabuk tedip ve tenkili gerekliydi. İdari bir surette meselenin halli mümkünse hızlı bir şekilde bu yolun da denenmesi kararlaştırıldı.[547]

Bu sırada hükümet aleyhine propaganda da bulunan birisi binbaşı diğeri yüzbaşı kıyafetinde iki şahsın Dersim'e geçtiği ahali tarafından haber verildi. Palu Kaymakamlığı'ndan Diyarbekir Vali Vekili Bedrettin Bey'e bildirildiğine göre; bu kişiler halkı tahrik faaliyetleri içerisindeydiler ve Veliahd "İzzeddin Efendi merhumun vefatı intihar eseri değildir." diyorlar, Ruslardan yardım görmekte olduklarını da söylüyorlardı. Hükümet yetkilileri, Dersim işinin uzun boylu muallakta kalmasının sıkıntılı olacağını bir kere daha gördüler. Bölgedeki çatışmanın zeminini söylentilerin meydana getirdiğini anladılar.[548] Zira Ruslar bu gibi söylentilerle savaşın devamından

[546] **ATASE, BDH, 4438-41-001-26**; Malatya Akçadağ ekradının Dersimliler ile tarihi bağları bulunmaktadır. Zira Dersimliler, bu bölge üzerinden Dersim'e göç etmişlerdir.
[547] **BOA, DH.ŞFR, 515/39**
[548] **BOA, DH.ŞFR, 515/38**

yana olmayan Yusuf İzzettin Efendi'nin oğullarının propagandasını Dersim ve çevresinde yaptırarak, halkın direncini kırmaya gayret ediyorlardı.

Erzurum Valisi Tahsin Bey, elinde kalmış olan Erzurum Seyyar Jandarma Taburu'nu Pülümür yoluyla isyanın yayıldığı bölgeye gönderdi. 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa bölge ağalarını iyi tanıyordu. Ağalara para ve hediyeler dağıttı. Bu sayede ağalardan bazılarını elde etti. Ağalar ve aşiretlerden bazıları ise Erzurum Jandarma Tabur Kumandanı Kazım Bey'in emri altında bulunuyordu. Harput'a sevk edilen kuvvetlerden dolayı Nazımiye bölgesinde bu kuvvetlerle güvenlik sağlanmaya çalışıldı.[549]

Asiler, sadece Dersim'e komşu olan doğu yönündeki kasabalara değil, batı yönündeki kasabalara da baskınlara başladılar. 31 Mart 1916'da Dersimli 30 kadar asi Divriği kazası sınırındaki Pingan köprüsüne yakın köylere saldırı da bulundu. Yaşanan çatışma da asker ve ahaliden çok sayıda zayiat verildi. Kangal ve Divriği'den Erzincan'a sevk olunan erzakın geçeceği yere çok yakın olan bu saldırı dikkat çekiciydi ve Erzincan'ın lojistik desteğini kesme amacı taşıyordu. Sivas Valisi Muarrem Bey, olaya hemen müdahale ederek Sivas'tan 100 askeri Divriği'ye gönderdi[550] ve asilerin saldırılarına engel oldu.

İsyan artık Dersim'in birçok yerinde önü alınamaz bir hal almış, bölgedeki yerel yetkililerin can güvenliği kalmamıştı. Yerleşim yerlerinden tahliyeler başladı. 1 Nisan 1916'da Çemişkezek hapishanesi muhafızları vazife yerlerinden alındı. Ardından mahkûmlar ve tutuklular, köylerini aşiretlerin saldırısından koruması için Dersim Mutasarrıfı Esat Rauf Bey'in emriyle tahliye edildi. Mutasarrıfın bu icraatı Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından hoş karşılanmadı. Tahliye sebebinin hızlı bir şekilde araştırılmasına karar verildi. Hâlbuki genel durum itibariyle artık isyan eden aşiretlere karşı daha etkili tedbir alınması zorunluluğu vardı. Fakat bu durum gerekli olsa bile nezaret kendisine sorulmasını ve gelecek cevaba göre davranılmasını istiyordu.[551] Dâhiliye Nazırı Talat Paşa da hapishanedeki mahkûm ve tutukluların kanunsuz olarak tahliye edildiğini düşünüyordu. Bundan dolayı duruma müdahale etti ve mahkumların

[549] **BOA, DH.ŞFR, 518/63**
[550] **BOA, DH.ŞFR, 515/45**
[551] **BOA, DH.ŞFR, 62/197**

serbest bırakılmalarının sebeplerinin kendisine bildirilmesini istedi.[552]

Bu sırada Dersim asiler, Peri suyunu geçerek Palu kazasına tekrar saldırdı. Şehirde 2 milyon kilo erzak bulunuyordu. Ordu ve bölgedeki halk için bu erzak çok önemliydi. Saldırıları engellemek için 500 kişilik gönüllü milis ve 300 kişilik bir müfreze bölgeye geldi. Asilerin büyük bir kısmı Palu'dan uzaklaştırıldı.[553] Buna rağmen 2 Nisan'da da Palu merkezine yakın olan yerlere Dersim aşiretlerinin saldırıları devam etti. İsyancılar, gönüllü asker ve jandarmayla, Çapakçur müfrezesinden oluşan kuvvet karşısında 60'dan fazla ölü ve bir o kadar da yaralı bırakarak bölgeden çekildiler. Asilerin sığınağı haline gelmiş olan bazı köyler yakıldı. İki koldan takibe devam edildi. Mazgirt'teki isyancılar da bölgeden uzaklaştırılmaya çalışılıyordu. Askeri kuvvetleri takviye için mümkün olduğu kadar gönüllü jandarma sevk edilmeye çalışıldı.[554]

13. Piyade Tümeni'nin bir kısmı ise Malatya üzerinden Harput'a ilerliyordu. Tümenin bu kısımda piyade, topçu kıtaları, süvari, istihkâm bölükleri, bir köprücü treni, bir telgraf takımı ve yeterli miktarda nakliye kolları vardı. 60. Alayın 2. ve 3. taburları ise Rus istilasına karşı Bayburt'a sevk edildi. 13. Tümen Dersim sınırı üzerinde bulunan Cincike'ye gidecekti. Böylece 13. Tümen tamamıyla Dersim harekâtına tahsis edilmiş oluyordu. Yine bu sıralarda Ruslar da Çapakçur'un 35 km kuzeydoğusundan Sipki boğazına taarruza başlamışlardı. 4 Nisan 1916'da Kiğı'nın Çonak Köyü ile etraftaki köyler Dersim eşkıyasına katıldı. Bölge ahalisi isyancılara cephane ve silah verdi. Yolların bozukluğu ve nehirlerin taşmasından dolayı 13. Tümen ancak 6 Nisan 1916 günü Harput'a ulaşabildi.[555]

Kürt aşiretlerinden oluşan milis kuvvetleri, gönüllüler ve halkın da yardımları ile Palu'ya saldıran asiler, Yüzbaşı Rauf Bey'in önderliğinde 9 Nisan 1916'da Peri Suyu'nun kuzeyine atılarak Palu tehlikeden kurtarıldı. [556] Ayrıca Peri Suyu'na kadar ilerlemiş olan müfrezeler, bölgeyi muhafaza edecek tedbirler aldı.[557] Böylece erzak deposunun bulunduğu Palu korunmuş oldu.

---

[552] **BOA, DH.ŞFR, 65/81**
[553] **BOA, DH.ŞFR, 515/72**
[554] **BOA, DH.ŞFR, 515/80**
[555]**ATASE, BDH, 4438-41-001-44**; 10 Nisan 1916 günü tümen komutanı Salahaddin Adil, 11. Kolordu komutanlığı vekâletine, yerine de 4. Alay Komutanı Kazım Bey, vekil olarak 13. Tümen komutanlığına verildiler. Bkz. Özkök, **a.g.e**, s.36; Çonak Köyü, günümüzde Bingöl Kiğı'ya bağlı Çomak Köyüdür. Bakınız; **Köylerimiz**, s.155
[556] **ATASE, BDH, 4438-41-001-50**; Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 215; Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 42
[557] **ATASE, BDH, 4438-41-001-50**

2.9. Yerel Memurların Asilere Destek Vermesi

Dersim'deki en önemli problemlerden biri de bölgedeki memurlardan bazılarının isyancı aşiretlere yardım etmeleriydi. Bu durum yerel memurların bölgede görevlendirilmelerinden kaynaklanmaktaydı. Merkezi hükümet bölgedeki aşiretlere destek veren ve isyana teşvik eden memurları takip ediyordu. Fakat bu gibi davranışta bulunan memurlar uzaklaştırılmalarına rağmen Dersim'e yakın yerlerde görevlendirildiklerinden bölge ile irtibatları devam ediyordu.[558]

Bürokrasi de görevli olan memurların dışında Dersim'de jandarma olarak görevlendirilen askerlerin de büyük kısmı bölgedeki aşiretlerin üyelerinden seçiliyordu. Bu durum da güvenlik zafiyetini beraber getiriyordu. Zira aşiret fertlerinden oluşan jandarma görevlileri, aşiret reislerinin etki alanından uzaklaşamıyorlardı. Bazen görevini icra için aşiretlerin üzerine sevk edilen jandarma görevlileri silahlarını bile aşiretlere teslim etme cüretini gösterebiliyordu.

2.10. Dersim'e Ait Resmi Evrakın Asilerce Yakılması

Dersim İsyanı'nın devam ettiği sırada 12 Nisan 1916 tarihinde Defteri Hakani Emaneti Tahrirat İdaresinden Dersim Mutasarrıflığına çekilen telgrafta; Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak kazaları kayıtlarının Dersimli aşiretler tarafından yakıldığına dair rivayetin doğruluğunun tespiti ve tapu memurların durumu hakkında bilgi istendi. Ayrıca diğer yerlerin kayıtlarının da tehlikeye maruz kalmaması için gerekli görülen tedbirlerin neler olduğu soruldu.[559] Fakat uzun süre durum hakkında bilgi edinilemedi. Zira bölgedeki işgal dolayısıyla haber alınamıyordu. Bu soruya Mamuratülaziz Nüfus Müdürü Hasan Tahsin Bey, Sicil Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyetine ancak 25 Aralık 1916 tarihinde cevap verebildi. Hasan Tahsin Bey, Dersim eşkıyasının saldırısı sırasında Çarsancak kazasının yalnız İslam esası vukuat defterlerinin kurtarılarak diğer nüfus evraklarının yakıldığını bildirdi. Bu evraklar arasında Mazgirt, Nazımiye kazalarının umum defter ve evrakının olduğu, bölgenin nüfus memurluklarının bilgilendirmesinden anlaşılmıştı. Ayrıca Ovacık kazasına ait kayıtlar ve evraklar da Dersim eşkıyasının istilasından dolayı yerlerinde terk edilmişti. Yakın zamanda

[558] Dahiliye Nezaretinden Erzurum Vilayetine çekilen şifreli bir telgrafta; Kiğı'nın Kigork mahallesi ahalisinden olup vilayet merkezi mürettebatından iken 1 Ağustos 1329 (14 Ağustos 1913) tarihinde Tercan kazasına nakledilmiş olan komiser muavini İsmail Hakkı Efendi bin Ali'nin orada olup olmadığı ve orada ise kendisinin vilayetçe ne surette tanındığının, Dersim Kürtlerini isyana teşvik için o taraflara giden şahıslar arasında bulunup bulunmadığının tahkik edilerek acilen bildirilmesi Nazır Talat Paşa tarafından 28 Mart 1332 (10 Nisan 1916) tarihinde istendi. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 62/288; BOA, DH.EUM.2.ŞB, 20/9**

[559] **BOA, DH.ŞFR, 62/322**

çalışılmaya başlanmış olan Çarsancak, Mazgirt, Nazımiye kazalarının yanmış olan sicil ve vukuat defterlerinin nasıl telafi edileceği muammaydı.[560]

İşgal altına alınan yerlerdeki kayıtların yakılması Ermenilerin I. Dünya Savaşı sırasında izlediği bir politikaydı. Ermeniler her türlü askerlik şubesi kayıtlarını ve nüfus defterlerini çatışmalar sırasında yaktılar.[561] Dersim'de yenilenmiş olan kayıtların yakılması da Ermeni sığınmacıların işine yaradı. Zira bölgeye sığınan Ermeniler yerli ahalinin arasına karıştı ve bunları Dersimlilerden ayırt etmek imkansız hale geldi. Böylece tehcir den kurtulan bir hayli Ermeni'ye Dersim yeni yurt oldu.

2.11. 13. Tümenin Dersim Harekatı

3. Ordu, düşmanın istila yolu üstünde ve cephe hattının gerisinde aşiretlerin çıkardığı Dersim İsyanı'nı cephedeki düşmandan daha tehlikeli görüyordu. Bu durumdan dolayı bir tümenini bu isyanın bastırılması için bölgeye göndermek zorunda kaldı. 13. Tümen'in Dersim sınırı üzerinde bulunan Cincike'ye yerleşmesine karar verildi. Bu şekilde 13. Tümen'in tamamıyla Dersim harekâtına tahsis edilmiş olması Dersim'de heyecan yarattı. Fakat isyan durulmadı ve artarak yayılmaya devam etti. 12 Nisan 1916'da Dersimli asiler, Palu'ya yeniden saldırmak için toplandı. Bunun üzerine bir miktar silahın bölgeye gönderilmesi düşünüldü. Rauf Bey müfreze kumandanı olduğundan bu işi organize etti. Yeterli miktarda cephane ile beraber 200 martini tüfek toplanarak Palu'ya sevk edildi. Bu arada 13. Tümenin bir taburunun Harput'ta iki gün istirahat etmesi, yedi taburunun aşiretlerin işgali altındaki Peri'ye gitmesi ve dört adi cebel topunun da Dersim'e gönderilmesine karar verildi. Ayrıca sahra topçusu Harput'ta bırakılacaktı. Taburların Peri'ye gönderilmesindeki amaç Dersimli isyancıların cezalandırılmasına hemen başlamaktı. Zira asiler, Peri'yi kontrol ediyordu. Peri'ye asker sevki için köprü kurulması hazırlıkları da başladı.[562] 14 Nisan günü Dersim tedibi için görevlendirilen 13. Tümenin iki taburu Peri'ye, beş taburu da Çarsancak'a hareket etti. Kuvve-i Tedibiye Kumandanlığına tayin edilen Erkânı Harbiye Kaymakamı Şevket Bey de Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'in misafiri oldu. Bu buluşmada durum

[560] **BOA, DH.SN.THR, 75/101**
[561] Hüseyin Koca, Tek Parti Dönemi, "Umumi Müfettişlik Raporlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Yönelik Ermeni Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Asam- Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, c. 1, Ankara 2003, s. 254
[562] **ATASE, BDH, 4438-41-001-58**; Özkök, **a.g.e**, s. 36-37

değerlendirildi. Bir hafta sonra tedibe başlanması kararlaştırıldı. Tedip kuvvetinin gelmesinden dolayı Dersimlilerin saldırılarının da azaldığı görüldü.[563]

Bu arada geceleyin ilginç bir gelişme yaşandı. Hozat aşiretlerden bir kısmının şehirden kaçtıkları tespit edildi. Halbuki Hozat'taki aşiret reislerinin görünüşte de olsa hükümete itaat ve bağlılık gösterdikleri görülmekteydi. Bundan dolayı aşiret reisleri Dersim sancağı merkezinde oturmaktaydı. 15 Nisan 1916 günü bazı birlikler ile sıhhiye ve süvari bölükleri de Harput'a geldi. Fakat topçu alayından bir tabur, yollara yardım için bırakılan bir bölük ve istihkâm askerleri şiddetli fırtınadan dolayı gecikti. Zira Fırat üzerindeki kayıklar işlemiyordu. Kurulan köprüyü de nehir çökertmişti. Cephane ve erzak kollarının ise ne zaman geleceği kestirilemiyordu. 13. Tümene ayrıca iki seri ateşli dağ bataryası verilmesine karar verildi. Aynı gün asiler Pertek'e saldırdılar. Bunun üzerine derhal iki topla 46. Alay taburları bölgeye gönderildi. Fakat bu saldırının Pertek'e yapılmadığı ve hadisenin Pertek civarında bulunan jandarmalarla yapılan ufak bir çatışmanın abartılı olarak bildirilmesinden kaynaklandığı anlaşıldı.[564] Bu hadise askeri birlikler arasındaki iletişimin yeterli derecede sağlıklı yapılamadığını göstermişti.

Çemişkezek ve Eğin köylerine karşı aşiretlerin saldırıları devam ediyordu. Jandarmalar asilerle sürekli çatışma halindeydi. 16 Nisan'daki çatışmalarda asiler 12, jandarmalar ise 7 kayıp verdi.[565] İki sahra topuyla Pertek'e hareket eden taburun hem geçitleri tutması hem de orada ikamet etmekte olan Hozat aşiretlerini tehdit etmesi düşünüldü. Bu kuvvet sayesinde ordunun güçlü olduğu gösterilecekti. Pertek'e gönderilen kuvvetler ise eşkıyaya rastlamadı. Askeri birliklerin sevki için Murat nehri üzerinde Pertek civarında bir köprü inşa edilmesi gerekiyordu. Ayrıca Palu, Közek ve Peri'deki 9000 insan ile 2000 hayvan için gerekli olan erzak ve yemin tedarikine çalışıldı. 20 Nisan 1916'da süvari bölüğü, 4. alayın 1. 2. ve 4. Taburları, istihkâm bölüğü, ekmekçi takımı, 21 Nisan'da ise tümen karargahıyla tümenin diğer kısımları Palu üzerinden Peri'ye hareket ettiler. Aynı gün içinde 13. Tümen, Peri Suyu güneyindeki Hoşi'ye gelerek ordugâhını kurdu.[566]

Şevket Bey'in, getirdiği birlikler, kolordu kuvvetleri ve Çerkes alaylarıyla destekleniyordu. Harekata Çarsancak beyleri de katılmıştı. Bu arada Çemişgezek'te

[563] **BOA, DH.ŞFR, 517/15**
[564] Özkök, **a.g.e**, s. 37
[565] **BOA, DH.ŞFR, 516/18**
[566] Özkök, **a.g.e**, s. 37-39; Hoşi günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Karşıkonak köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 330

Maraş'tan göç etmiş bulunan Ermeni nüfus vardı. Bu kişilere 24 saat içinde Maraş'a geri dönmeleri, aksi halde tedip edilecekleri bildirildi. Fakat bu uyarı Ermeniler tarafından önemsenmedi. 23 Nisan 1916'da Pilvenkli isyancıların yağmaladığı Pertek ile Çarsancak'a askerler harekât gerçekleştirdi. Pilvenk aşiretine karşı yapılan bu harekât sonucunda Pilvenk köylerinin büyük bir kısmı yakıldı. [567] Ayrıca bir dizi tedbir yürürlüğe kondu. Bunlar arasında; Peri ile Pertek arasındaki köprünün güçlendirilmesi ile tedip edilen bölgelerin kuzey sırtlarının keşfinin yapılması vardı. Bunun yanında Köseoğlu, Kırgan, Soroğulları, Zekmatlı, Koç Uşağı, Şam Uşağı, Resik Uşağı ve Topuz Uşağı aşiretleri isyan etmelerinden dolayı cezalandırılacaklardı. İtaat eden aşiretler ise cezalandırılmayacaktı. Fakat itaatkâr aşiretlerin asileri kendi bölgelerine sokmamaları gerekiyordu. Şevket Bey, kan dökülmemesi çarelerine de başvurmaktan geri kalmadı. Birliklere tedip sırasında mümkün olduğu kadar yumuşak ve samimi davranmalarını tavsiye etti. Ayrıca ahaliye duyurulmak üzere bir beyanname neşredildi. Bu beyannamede isyana katılan kişilerin teslim olmaları halinde cezalandırılmayacağı ilan edildi.[568]

26 Nisan 1916'da Harput'tan gelen yedi taburun da bölgeye intikal etmesiyle Şevket Bey komutasındaki kuvvetlerin sayısı arttı.[569] Fakat Peri bölgesinde isyancılarla hala temas sağlanamamıştı. Eşkıya daha ziyade Nazımiye ile Ohi deresi arasında bulunmaktaydı. Aynı gün Şevket Bey, Palu'dan iki yüzden fazla gönüllü aşiret mensubu toplamasını ve Peri'de bulunmak üzere sevk edilmesini Palu kaymakamlığından istedi. Gerek toplanacak bu milislerin gerekse Çarsancak bölgesinden toplanan milislerin askeri birliklerde misafir edilmesi düşünülüyordu. Bu sırada asiler, Peri kasabasının çevresinde bulunuyordu. Paş köyüne gönderilen 200 gönüllüden oluşan milislere ateş açıldı. Bunun üzerine bölgede arama yapıldı. Fakat asiler bulunamadı. Asilerin köylere kaçtıkları düşünüldü.[570]

27 Nisan 1916 günü sabahı süvari bölüğü Muhindi, Mazgirt ve Vaskirt köprüsü istikametlerinde keşfe gönderildi. Diğer birliklerde Peri Suyu'nu geçmeye çalıştılar.

---

[567] **BOA, DH.ŞFR, 63-75; BCA, 030-0-010-000-000-110-740-23**; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.118-119; Pilvenk aşiretinin tedibinden sonra Dersim aşiretlerinin harekatın durdurulması yönünde Osmanlı yöneticilerine telgraf çektiklerine dair iddialar bulunmaktadır. Bakınız. E. Hemgin, **Osmanlı-Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi**, Cilt III, Doz Basım Yayın, İstanbul 1997, s. 385

[568] Özkök, **a.g.e**, s. 38-39

[569] Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi (1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar)**, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 232

[570] Özkök, **a.g.e**, s.39-40; Paş köyü günümüzde Elazığ Karakoçan'a bağlı Akkuş köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 24

Fakat mevsim sebebiyle sular yükselmiş olduğundan Peri Suyu geçilemiyordu. İstihkam Bölüğü, 50-60 metre uzunluğunda ve 1.5 metre genişliğindeki köprüyü bitirdi. Buna ek olarak da iki kayık inşa etti. Akşama kadar süvari bölüğünün bir kısmı, üç piyade bölüğü ve ekmekçi takımı Peri Suyunun kuzeyine geçirildi. Hasta ve yaralılar düşünülerek Peri'ye bir revir ve karantinahane inşa edildi. Bölgede yapılan keşifler sonucunda Munzur Suyu üstünde geçit olmadığı, Pertek'ten Mazgirt ve Peri'ye uzanan telgraf hattının ise asiler tarafından kesildiği görüldü. Ayrıca asilerin Kızılkale, Kerney, Pozo mezrası, Göktepe etrafında dağınık halde bulundukları ve sayılarının 300 kadar olduğu da tespit edildi. Bu kişilerin bir kısmı aileleriyle birlikte eşyalarını kuzeye doğru kaçırmaktaydı. Bu arada asilerle ilk temaslar da sağlanmaya başladı. Köderiç ve Şomi yakınlarında çatışma çıktı.[571]

Harekat devam ederken Şevket Bey, 10 Mayıs 1916'da Enver Paşa'nın Harput'a gelecek olmasından dolayı merkez vilayette bulunmak için 27 Nisan günü Çarsancak'a hareket etti. Planı bir hafta içinde tekrar bölgeye geri dönmekti.[572] 28 Nisan 1916'da kayıklar ile askeri taburlar, Peri suyunun kuzeyine geçmeye devam etti. Gece Zive köyüne hayvan çalmak için baskın yapan asiler, bunda başarılı olamadılar.

Bölgede hareketlilik hız kazanırken, Dersim'de bir beyanname daha neşredildi. Bu beyannamede hükümetin düşmanla uğraştığı bir sırada kasaba ve köylere saldıran aşiretlerin vatana ihanet ettikleri belirtildi. Saldırılara devam eden kişiler cezalandırılacaktı. Asilerden teslim olanlar divan-i harpte yargılanacaktı. Suçsuz görülenler serbest bırakılacak, isyan etmeyen fakat asilere yardım eden aşiretlerde suçlu sayılacaktı.[573] Bu sırada 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Dersim'deki

---

[571] **ATASE, BDH, 2873-291-020-06**; Özkök, **a.g.e**, s. 40-41; Köderiç günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Güneyharman köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 250; Şomi ise günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Gelinpınar köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 226; Muhindi ise bir Ermeni yerleşimiydi. Bu köyde Surp Krikor Lusavoriç, Surp Aristakes ve Surp Vırtanes kiliseleri bulunuyordu. Krikor Lusavoriç'in oğulları olan Aristakes ve Vırtanes, Ermenilerin ilk katogikosları olup her ikisi de Dersim'de gömülüydü. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 353

[572] **BOA, DH.ŞFR, 518/20**

[573] Bu beyanname şu şekildedir; "Dersim ahalisinden bazı aşair hükümetin düşmanla uğraştığı bir sırada civar kasaba ve karyelerdeki komşularının mal ve canlarına taarruzla gaile çıkardılar. Şimdiye kadar kendilerine lütuf ve merhamet gösteren hükümete ve vatana karşı bu suretle hıyanet gösteren canilerin cezalandırılmasını ve Zülfikar adaletine çarpılmasını Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretleri emir ve ferman buyurdular. Bu alçaklığı yapanlar hükümetçe ve herkesçe malumdur. Hükümete sadakat gösteren diğer aşair için hiçbir endişeye mahal yoktur. Onların silahları da kendi yetlerinde kalacaktır. Ancak bunlar da kendi iş ve güçleriyle meşgul olarak rahat oturmalı ve gasıpları kendi içlerine kabul etmemelidirler. Kabul ederlerse kendilerine asi muamelesi yapılacaktır. Gasıpların bilakaydüşart dehaleti kabul olunur. Evvelce isyan edip te dehalet eden aşair efradının mevcudu kadar silah ile tevkif ettikleri eşhas ve yağma ettikleri eşyayı teslime mecburdur. Asilerden dehalet edenler divanı harpçe icra olunacak muhakemenin neticesine göre muamele görecekleri ve kabahatsiz oldukları anlaşılanlar serbest bırakılacaktır. Ancak tedibat esnasında yeniden müsademeye müracaat edenler badehu dehalet ederlerse cezaları bittabi daha ağır olacaktır." Bkz. Özkök, **a.g.e**, s. 43; Zeve adı ile de adlandırılan Zive köyü, günümüzde Pertek'e bağlı Dorutay

isyanın yayılmasını önlemek ve Rusların harekât sahasını daraltmak maksadıyla çeşitli tedbirler aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı bu tedbirlerin daha sonra Van, Muş ve Bitlis'in kurtarılışında yararlı olduğu görüldü. [574]

30 Nisan 1916'da Erzurum Jandarma Tabur Kumandanı Yüzbaşı Kazım kumandasında Nazımiye'ye askeri bir piyade taburu sevk edildi.[575] Bu arada keşif birlikleri, Peri'nin kuzeyinde saldırıya uğradı. Çıkan çatışma sonucunda asiler geri çekildi. Fakat yardım alan asiler askeri birliği tekrar kuşatmak üzere girişimde bulundu. Bunun üzerine birlik güneye çekilmek zorunda kaldı. Göktepe'de 150, Kavaktepe'de 200 ve Çangal da ise 40 kadar asinin bulunduğu görüldü. Asilerin barınmasını engellemek için Beyler mezrası yakıldı. Harekât devam ettiği sırada isyancıların, Kavaktepe ile Şorda'da toplandığı anlaşılmıştı. Peri'de bulunan birliklerin tekrar harekete geçmesiyle isyancılar Kavaktepe ve Kerney bölgesinden uzaklaştırıldı. Ordunun Canik'le Mastan arasında karakol kurması düşünüldü. Alay merkezi Şobek'te bulunacaktı. Bölgedeki çatışmalar harekat genişledikçe arttığı gibi isyana katılmayan bazı köylerde asiler ile birlikte hareket etmeye başlamıştı. 4. Alaya Çangal'da asiler tarafından ateş açıldı. Seyitler köyü ahalisi de eşkıya ile birlikte hareket etti. Bu durum üzerine köylerdeki ahaliye zarar verilmeyeceği duyuruldu. Çatışmalar Pozo mezrası, Kavaktepe, Komi köyü, Paşavank, Kızılkale, Şor ve Danaboran'da devam etmekteydi. Jandarma müfrezesi ve gönüllü milisler asilerin doğuya kaçmasına engel olmaya çalışıyordu. Korcik köyü'ne kaçan asilere ise burada katılanlar oldu. Sayıları çoğalan asiler, çatışmanın şiddetini arttırdı. Amaçları Korcik, Hasan Nuri'nin Komu, Ali Ağa'nın evleri ve Seyitler köyünün eşya ve hayvanlarını kuzeye kaçırmaktı. Bunda da başarılı oldular. Bir kısım asi ise çatışmaya devam ederek bölgede kaldı. Bu kişilerin 500 kişi olduğu tahmin ediliyordu. İsyancıların büyük çoğunluğu yoklama kaçağıydı. Bu bölgedeki eşkıyaların fazla direnç göstermesinin sebebi ise Alan ve Haydaran aşiretinin yaşadığı bölgelere giden yolların üzerinde olmasıydı. Ayrıca seyitlerinin köyleri de burada bulunuyordu. Bölgede çatışmalar devam ederken Palu'dan gönüllü

köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 191; Kumkar köyü Kömkar olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Kömkar köyüdür.

[574] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 42

[575] **ATASE, BDH, 3932-131-002, BDH-3932-131-002a**; Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s.215

Zaza milis kuvveti geldi. Bu kuvvetin gelmesi dengeleri değiştirdi. Asiler çok sayıda zayiat vererek, akşama doğru bölgeden kaçtılar.[576]

Bölgedeki çatışmalar devam ettiği sırada cepheleri gezen Enver Paşa, Dersim'deki çatışmaları yerinden takip etmek ve bilgi almak için 1 Mayıs 1916'da Erzincan'a ulaştı ve burada Vehip Paşa'yı ziyaret etti. Daha sonra Vehip Paşa ile birlikte Bayburt'a kadar üç gün süren bir teftiş gezisine çıktı.[577] Enver Paşa'nın bölgeye gelmesi askeri birliklerin moralini düzelttiği gibi [578] aynı zamanda askerleri hareketlendirdi. 2 Mayıs günü artık Çarsancak merkezi kontrol altına alınmıştı. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Çarsancak merkezine geldi. Asi aşiretlere ait olan ve halkı firar etmiş bulunan[579] Lemit ve Tanız köylerinin yakılması emrini verdi. Ayrıca İzoli aşiretine mensup Mastan, Musta Şako Komu, Seyit Hişt köylerinin yakılması ve bu köylerde bulunan erkeklerin yakalanıp Peri'ye sevk olunması için harekete geçildi. İsyancı köyler dışındaki köylere zarar verilmemesine dikkat edildi. Bu köylerde kalanların işleriyle uğraşmaları duyuruldu. Bütün bunlar olurken iki tabur asker Dağbağa'ya geldi. Diğer bir tabur asker ise Yılanlı Köy ve Munzur Suyu arasını kapattı.[580]

Bölgedeki şiddetli harekâta karşı asilerde Dersim dışından destek almaya devam ediyordu. Erzincan'daki aşiretlerin Ovacık üzerinden Dersim'e silah geçirmekte oldukları, hatta bu silahlardan üçünün tütün mukabilinde bölgedeki kişilere verildiği tespit edildi. Dersim Kumandanı Şevket Bey, bu duruma mani olunması için 3. Ordu Kumandanlığına emir verdi.[581] 3 Mayıs 1916 gecesi ambarları yakmak üzere Şilek köyüne gelen asiler yalnız köy ağasının hanesini yakarak ailesini ve eşyasını götürebildi. Asiler ambarı ateşleyeceği sırada müfrezenin yetişerek süngü hücumuna geçmesi üzerine kaçmak zorunda kaldı. Lodek-Korcik köyleri arasında da 500 kadar asinin toplanmasından dolayı Çat ve Muhindi köyleri yardım isteğinde bulundu. Bu bölgeye asker sevk edildi. Şeyhin köyüne doğru giden süvari bölüğüne ateş açıldığı gibi Kopik köyünde de eşkıya ile çatışma yaşandı. Piyade avcıları eşkıyayı püskürttü. Gece

[576] Özkök, **a.g.e**, s. 42-48; 1916 yılında Paşavank/Peşavenk yada diğer adıyla Paşavenk olan köy, günümüzde Tunceli Pertek'e bağlı Pınarlar köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 448
[577] Yüksel Nizamoğlu, **Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013, s.176-177
[578] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 4
[579] **BOA, DH.ŞFR, 518/57**
[580] Özkök, **a.g.e**, s. 46-47
[581] **ATASE, BDH, 2873-291-054**

2050 rakımlı Sinevartaşı'nın gece hücumuyla ve bomba kullanılarak ele geçirilmesi düşünüldü. Sinevartaşı, Tirgel ve Kırklar dağında mağaralar bulunduğundan buraların iyice aranması ve ele geçirilen bölgenin içinde yer alan yakılmamış olan köylerin yakılmasına karar verildi. Bu işlerin yapılması için de gönüllülerin kullanılması uygun görüldü.[582] Harekata devam eden askeri birlikler, gece baskınıyla Sinevar-Taşlıtepe'yi zapt etti ve ardından eşkıyayı takibe başladı.[583]

Hopik ve Cebir köylerinin bulunduğu bölgenin ele geçirilmesinden sonra Hopik-Faraç-İlhan-Fatma-Polan arasındaki arazide bulunan asi köylerin de yakılması ve eşkıyadan temizlenmesi düşünüldü. Ayrıca Kırklar Dağı ve Munzur suyu arasındaki asilerin kuzeye kaçmasının engellenmesi planlandı. Süvariler ise İzoli ve Hayran köylerini temizleyecekti. Fakat köylerdeki zahireler yakılmayacaktı. Bu harekât gerçekleştirilirken yerel klavuzlardan da yararlanılıyordu. 6 Mayıs 1916 tarihine gelindiğinde Kırklardağı'nın doğu ve batısındaki tepelerin tamamı ordu tarafından ele geçirilmişti.[584]Aynı gün Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Dersim'den Mamuretülaziz'e geldi. Tedip kuvvetlerinin Mazgirt ve Nazımiye taraflarında harekâtta bulunmasından dolayı asi aşiretlerin büyük kısmı Hozat etrafında toplanmış ve telgraf telleri tahrip edilmişti. Hozat üç günden beri saldırıya uğruyordu. Bu saldırılara karşı Abbas Uşağı reisi Seyit Rıza, Karaballı aşireti reisi Kangozade Mehmed ile Ferhat Uşağı aşireti reislerinden Diyab ve Cem Ağalar, bütün aşiretleriyle beraber Hozat'ı sadakatle müdafaa ediyordu. Bu aşiretler ve Hozat'ta bulunan 300 jandarma, Mutasarrıf Ziya Bey'in emrinde bulunuyordu. Saldırganlar yaklaşık 2000 kişi kadardı. Çatışma neticesinde asiler 11 ölü bırakarak kaçtılar. Hozat'ın savunmasında gösterdikleri gayretlerden dolayı da aşiretlerin taltif edilmesine karar verildi.[585]

Hozat'taki bu çatışmadan sonra 11. Tabur, Sinevar dağında asilerin saldırısına uğradı. 7 Mayıs 1916'da harekata devam edilerek, bir müfrezenin Kırklar Dağı'nda bulundurulmasına karar verildi. Kuvvetlerin bu bölgede bulundurulma amacı, Munzur suyunun batısındaki asi aşiretlere karşı tümenin arkasını korumaktı. Ayrıca bir tabur piyade de yeni gelen gönüllülerle birlikte Pah yönünde ilerleyerek Yukarı Gömemiş'in güneydoğusunu ele geçirecekti. Pah'ın batısındaki aşiretler isyana daha fazla destek

[582] Özkök, **a.g.e**, s. 49-51
[583] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232
[584] Özkök, **a.g.e**, s. 51-53
[585] **BOA. DH.ŞFR, 518/107**

verdiğinden bu bölgedeki aşiretlere karşı dikkatli davranıldı. Alan aşiretine mensup Kortik, Kortan, Gömemiş ve Paşayon köyleriyle Pah kasabası ise yakılmadı. 300 erden oluşan Kiğı gönüllülerinin Peri Suyu'nu geçerek Munzur Baba taraflarına saldırması ve eşkıyanın Kalman deresinin kuzeyine kaçmasına engel olması emredildi. Askeri kuvvetler direnç görmeden gönüllülerle Peri Suyu ile Şeyhin sırtları, Kurtlacık, Ribo Mehmet mezrası ve Kurt sırtlarını ele geçirdi. Binbaşı Şükrü Bey müfrezesi Pah'ın kuzeyinde asilerle temas sağladı. Bu çatışma neticesinde bölge ele geçirildi. Ardından müfreze, yukarı Gömemiş ve Kortan-Darboğaz dere hattını tuttu. Darboğaz hattına sıkıştırılan asiler sürülerini bırakarak Dereboyuna kaçtı. Bu bölgede Harçik ve Yukarı Şogayik geçitleri önemli olduğundan eşkıyanın kaçmasına meydan verilmemesi önemliydi. Kırklar Dağı'ndaki müfreze ise eşkıyanın Munzur suyunu geçmesine izin vermeyecekti. Nitekim yapılması düşünülen harekât, önemli bir olay olmadan gerçekleştirildi. 9 Mayıs 1916'da ise Düzgünbaba taraflarına saldırının devam etmesi kararı alındı. Her birlik geçtiği yerlerde aranmamış mağara bırakmayacaktı. Çünkü Pah'ın batısındaki taşlıklarda, Fil deresinde ve Düzgün baba da çok sayıda mağara bulunuyordu. Kısa bir süre sonra Düzgünbaba, sonra da Sapbaba sırtları ile Kalman'ın batısındaki tepeler ele geçirildi. Asilerin bir kısmı teslim oldu. Bir kısmının ise Munzurbaba Dağı eteklerine doğru kaçmakta oldukları görüldü. Pek çoğunun kaçışı engellendi. Yukarı Şogayik'e gönderilen bölük asilerin üzerine ateş açarak 10 kadar ölü, 20 kadar yaralı verdirdi. Bu sırada aşiret gönüllüleri yağmada bulundular. Bunun üzerine birliklere hiç bir gönüllüye cephede görev verilmemesi ve taburların içinde gerilerde bulundurulması emri verildi. Ayrıca Kiğı gönüllülerinin hemen bölgelerine iadesi emredildi.[586] Bu arada Rusların bölgedeki zulmü bazı aşiretlerin Rusların aleyhine dönmesini sağladığından Kemah'ın doğusundaki Kamarik ve Hopik'te bulunan Rus kuvvetlerine karşı aşiretler tarafından baskınlar yapıldı. Bu saldırılarda çok sayıda can kaybı veren Ruslar geri püskürtüldü.[587]

9 Mayıs 1916'da Pertek müfrezesi de harekâta devam ediyordu. Asiler, eşya ve hayvanlarını bırakarak kaçtı. Tutuklanan on beş asi idam edildi. Boşalmış olan köyler yakıldı. Erzurum jandarma taburu komutanı Kazım Bey'de Nazımiye'de aşiretlere karşı on saat devam eden çatışma sonucunda asileri Demenanlı ve Haydaranlı bölgelerine kaçmaya zorladı. Nazımiye'nin kuzeyindeki Munzur Baba ele geçirildi ve Kureyşan

[586] Özkök, **a.g.e**, s. 53-61
[587] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232

aşireti üzerine harekat başlatıldı.[588] Bu sırada Dersim komutanı Şevket Bey, 10 Mayıs 1916'da Dersim ahalisine bir beyanname neşretti. Bu beyanname şu şekildedir;

Dersim ahalisine;

Alçak, cahil ve akılsız adamların, kendi düşmanlarının sözüne inanarak bazı aşiretler isyan ettiler. Hükûmeti bir aşiret zannederek itaatkâr aşiretler hücuma kalktılar. İşte ey ahali, Pah, Mazgirt, Nazimiye civarındaki asi aşiretlerin ne hale geldiğini itaatkar olanlara ne güzel muamele edildiğini gördünüz. Hükümetin adalet ve merhameti kuvvet ve kudreti büyüktür. Onun için nafile yere kendinizi, mal ve mülkünüzü harap etmeyin, hükûmetin emrini tutarak evinizle, köyünüzle, işinizle ve gücünüzle meşgul olunuz. Bazı düşmanlarınız asi aşiretler, ahalisinden teslim olanların öldürüldüğünü söylüyormuş ve sizi hâlâ da aldatıyorlarmış. Yalandır, bunu size söyleyenler alçaktır, düşmanınızdır, elbet askere silâh atar iken yakalananlar öldürülür ve öldürülecektir. Başkasına bir şey yoktur. Kabahati varsa kabahatine göre ceza görür. Öldürülmez ve öldürülmüyor.

Teslim olmak için şartlar şunlardır:

1-Silâh kullanmadan teslim olanlar silâhlarını, yağma ettikleri eşya ve hayvanları, istediğim kimseleri teslim edecekler ve içlerine hiçbir asi kabul etmeyeceklerdir. Diğerleri serbestçe evlerinde, köylerinde ve işlerinde meşgul olacaklardır.

2-Silâh kullandıktan sonra teslim olanlar, teslim oluncaya kadar Pah ve Mazgirt civarındaki aşiretlere dönecekler ve sonra silâhlarını, yağma ettikleri eşya ve hayvanları ve istediğim adamları teslim edecekler ve hepsi hakkında tahkikat yapılarak cezası lâzım gelenler cezasını görecek, kabahati olmayanlar serbest bırakılacaktır. İşte size iki yol. Biri harabiyet ve biri selâmet. . . Hangisini isterseniz o yoldan gidiniz.

3- Tabiatıyla önceden asi olanlar kendilerini pekâlâ bilirler. Son sözlerim bunlaradır. İtaatkar olanlar hükûmetin has evlâtlarıdır. Bunlar rahatça işleriyle meşgul olacaklar ve burunları kanasa derhal bana haber vereceklerdir.

[588] **BOA, DH.ŞFR, 519/21**

Beyanname halka dağıtıldıktan sonra teslim olan asilerin Mamuretülaziz'e gönderilmeleri ve nasıl gönderilecekleri hakkında askeri birliklere talimat verildi. İsyana liderlik edenler, asker kaçağı ve Ermenilerin tümen karargâhına gönderilmeleri birliklere emredildi. İsyana liderlik edenlerin isimleri de bildirildi.[589]

Osmanlı askeri birlikleri bir yandan isyan eden aşiretlerle mücadele ederken diğer yandan ise orduya yardımcı olan Dersimlilerle birlikte Rusların bölgede ilerlemesini engellemeye çabalıyordu. 36. Tümen, Dersimlilerin de yardımıyla Maksut Uşağı'nda bulunan Rusları bölgeden çıkardı.[590] Aynı gün askerler, Fil Dere'sinin kuzeyi-Düzgünbaba-Kalman-Bottan hattına ve Erzurum jandarma taburu ise Kalfert-Sapbaba-Zerkovit hattına ulaştı. Sapbaba tepesi ve geçitleri ele geçirildi. Düzgünbaba'nın kuzeyi ve mağaraları arandı. Kalman Deresi'nde 300 kadar erkek ve kadın yakalandı. Keşif kollarının geçtikleri yerlerde gördükleri dağlarda kalmış insan ve hayvanların toplanarak Pah'a göndermesine karar verildi. Bu arada Fil Deresi'nde bulunan asiler ve sürüler toplanmıştı. Kırklar Dağı'ndaki müfreze de Peri'ye kadar olan köyleri aramaya başladı. Kutu Deresinde 300 asi ile çıkan çatışmada isyancılara 100 kadar kayıp verdirildi. Açılan top atışından kaçmaya çalışanlardan birçoğu dere de boğuldu. Bu arada yardım için takviye birlik bölgeye sevk edilmişti. İsyancılar bulundukları yerde savunma yapıyorlardı. 11 Mayıs 1916'da Düzgünbaba'nın doğusundan Peri suyuna kadar olan bölge tarandı. Bu bölgedeki insan ve hayvanlar toplandı. Mağaralarda hayvan, zahire ve hububat ele geçirildi. Kutu deresi ve Darboğaz suyunun bulunduğu bölge arasında teslim olmak istemeyen asiler öldürüldü. Mağaralar taranarak buğday çuvalları ele geçirildi. 500 kadar asi topçu ateşinden dolayı Zelbaba tepesine kaçtı.[591] Bu çatışmada asiler 100 kadar can kaybı verdi.[592] Kayot'taki orman ve mağaralar da arandı. Bu sırada beş altı erkek ve birkaç kadın orman içinden askere ateş ettiklerinden çıkan çatışmada asilerden üç kadınla iki erkek öldürüldü. Çatışma sonunda üç kadın, bir büyük çaplı mavzer, 800 fişek, 200 kadar koyun ve 20 kadar sığır ele geçirildi.[593] Dersim'deki çatışmaların sonucunda Osmanlı ordusunun başarılı olması üzerine aşiret fertlerinin bir kısmının daha Ruslardan ayrıldığı ve devlete yanaştığı görüldü.[594] Zel dağı'na kaçan asilerin üzerine ise yoğun bombardıman yapıldı ve

[589] Özkök, **a.g.e**, s. 62-63
[590] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi,** s. 232
[591] Özkök, **a.g.e**, s. 61-66
[592] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232
[593] Özkök, **a.g.e**, s. 66
[594] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232

mağaralar arandı. Hasta olduklarından dolayı mağaralarda terk edilmiş olan bir erkek ve altı çocuk, keşif kolları tarafından Nazımiye'ye sevk edildi. Körek suyunun doğusunda, Menvik'in güneyinde, Bottan'ın kuzeyinde ve Mali mezrasından Holil'e kadar olan bölgede bulunan dere ve mağaralarda yapılan araştırmalar sonucunda teslim olanlar hariç asilerden kimse kalmadı. Fakat Kutu deresinin doğusundaki taşlıklar içinde hala yaralı isyancılar bulunuyordu. Bu arada ele geçirilen kadınların ifadesinden anlaşıldığına göre, yaralı asilerin üç günden beri aç ve teslim olma niyetinde oldukları anlaşıldı. Bu kişilerin yakalanması için sevk edilen askerlerin üzerine başka bir isyancı grup tarafından ateş açıldı. Müfreze tarafından teslim alınmak istenen 17 kadının 15'i çıkan çatışmada asiler tarafından öldürüldü. Holil'den aşağı Şogayiğe kadar bölge tarandı. Kayalıklarda hiçbir asinin kalmadığı görüldü. Gece askeri birliğe baskın yapmak isteyen asilerden üçü yakalandı, ikisi ise kaçtı. Yakalanan asilerden ikisinin Ermeni olduğu görüldü. 15 Mayıs 1916'ya gelindiğinde isyanın kaynağı ve merkezi olan Doğu Dersim, 13. Tümen ve Erzurum seyyar jandarma taburu tarafından artık taranmış,[595] ve Nazımiye yoluyla Erzincan'a hareket etmişti. Zira Ruslar Mamahatun'a büyük bir saldırı hazırlığı yapıyordu. Asi aşiretler bu durum karşısında toparlanmak için zaman kazandı. Dersim'deki durum daha da kötüleşti. Hâlbuki yeni kuvvet gelinceye kadar iki taburun Dersim'de 2 gün daha bırakılması 13. Tümen tarafından istenmişti. Bu durum uygun görülmedi ve 2. Ordu birliklerinin ancak 15 gün içerisinde bölgeye ulaşabileceği cevabı verildi. Bunun üzerine zaman kazanılmaya çalışıldı.[596]

19 Mayıs 1916'da 13. Tümen Hopik'e geldi. Böylece Dersim harekâtı da bitmiş oldu. [597] Harekatın bitmesi ile 45 aşiretin tamamen isyan etmiş olduğu anlaşıldı ve Dersim'deki tümen de Mamahatun harekâtına katılmak üzere bölgeden ayrıldı.[598] Bu arada 23 Mayıs 1916 tarihinde oluşan yeni durum dolayısıyla Dersim'deki nahiye müdürleri başka yerlerde görevlendirilerek, bu nahiyelere Kürt müdür atandı.[599] Zira askeri harekât yapılan Nazımiye, Mazgirt ve Çarsancak kazalarının eski memurlarının daha önce saldırı gördükleri aşiret mensuplarına karşı intikam besleyecekleri düşünülüyordu. Bundan dolayı bu kazalarda Dersim isyanı sırasında görevli bulunan

[595] Özkök, **a.g.e**, s. 66-69
[596] **BOA, DH.ŞFR, 520/37**
[597] Özkök, **a.g.e**, s. 69
[598] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232; Pülümür müfrezesi harekatı hakkında Erzincan Seyyar Jandarma Taburu Komutanlığından alınan bilgiye göre; taburun işgal ettiği mıntıka Nazımiye'nin doğusundan Düzgünbaba geçit mahallerinin olduğu bölgeye kadardı. Bu bölgedeki isyancı köyler yakıldı. 45 aşiretin tamamen isyan ettiği anlaşıldı. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 519/54**
[599] **BOA, DH.ŞFR, 520/78**

memurların görevlendirilmemeleri 3. Ordu tarafından istenilmişti. Bu husus göz önüne alınarak, Nazımiye kaymakamı Ali Rıza Bey'in Harput veya Pötürge kaymakamlığına getirilmesi, Mazgirt Kaymakamlığı'na da Hınıs Kaymakamı Tahir Bey'in tayin edilmesi uygun görüldü.[600]

25 Mayıs 1916 günü Ruslar, Mamahatun'da saldırıya geçti. Bu arada Trakya'dan bölgeye nakledilen 2. Orduya komutanlık yapan Ahmet İzzet Paşa, Kazım Paşa vasıtasıyla Karer ve Hormek aşiretleriyle, Pülümür'ün Çarekan ve Kureyşan aşiretlerini kolordu kuvvetleriyle birleştirerek, ilerlemekte olan Rus kuvvetlerine karşı savaşa soktu. Bölgedeki köyler Ruslar ile Ermeniler tarafından yakıldı ve yağma edildi. Çarekan aşiret liderleri Mustafa ve Hasan, Batı Dersim'e, Hormek ve Karer aşiretleri de çok fazla mal ve can kaybından sonra Mazgirt, Çarsancak ve Malatya'ya göç etmek zorunda kaldı. 3. Ordu komutanı Vehip Paşa ise Tercan'ı geri alarak cephede bir girinti teşkil eden düşmanı geri atma kararındaydı. Bu sırada Tercan'ın batısında ve güneyinde Ruslar, bir süvari ve bir piyade alayı bulunduruyorlardı. Dersim'deki ayaklanmanın bastırılmasından dönen 13 Tümen ise hala cepheye ulaşmamıştı. Buna rağmen Türk kuvvetlerinin saldırısı sonucu Tercan geri alındı. Ruslar depoları yaktı ve Tercan'ı boşalttı. Kasabada 500 ton buğday, un, çadır, elbise, top ve cephane ele geçirildi. [601] 1 Haziran 1916'da Tercan'ın geri alınmasında aşiret ağalarından fedakârlıkta bulunanlar harp madalyası ile ödüllendirildi.[602]

2.12. Erzincan'ın İşgali ve Aşiretlerin Ruslarla İşbirliği

8 Haziran 1916'da Ruslar, Çapakçur cephesine saldırıya geçtiklerinde Dersim Dağları harekât mıntıkasının batısında bir duvar vazifesi görüyordu. Bundan dolayı Erzincan'dan Çapakçur'a kadar olan bölgede büyük ölçekte askeri kıtalar bulundurulmuyordu. Ayrıca Kiğı'dan Pülümür üzerinden Sansa Boğazı ve Tercan Ovası'na giden yollar ancak mekkarenin gidişine müsaitti. Rusların Oğnut cephesinde ilerlemesi üzerine bölgeye takviye kuvvet gönderilmesi icap etti. Bunun üzerine Nazımiye'deki Erzurum Jandarma Taburu, gerek asker sayısının fazla olması gerekse top ve makinalı tüfeklere sahip olmasından dolayı Çapakçur'a sevk edildi. Fakat bu kuvvetlerin gidişi Dersim'deki asker sayısını daha da azalttı. Bölgede otorite boşluğu

[600] **BOA, DH.ŞFR, 521/30**
[601] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 122; Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 7-10
[602] **ATASE, BDH, 4438-41-001-30**

doğdu. Dersim'i askeri yönden boş bırakmamak için Erzincan'da yeni oluşturulan avcı taburunun Pülümür'e gönderilmesine karar verildi.[603] Bu sırada Vehip Paşa, Erzincan'da bulunuyordu. Nuri Dersimi'yi aşiretlere nasihat etmesi için çağırmıştı. Dersimi ile yaptığı görüşmede bazı isteklerinin aşiretlere ulaştırılmasını istedi. Bunlar arasında; Dersimlilerin geri gelmekte olan birliklerin dönüş yolunu kapatmaması, silahlarına el konulmaması ve askerlere yardımcı olmasalar da hiç olmazsa zarar vermemesi vardı. Fakat Vehip Paşa'nın bu isteklerine rağmen Dersimli aşiretler, geri dönen askerlerin cephane ve silahlarını gaspetmeye devam ettiler. Dersim silah ve cephane deposu haline gelecekti.[604]

25 Haziran 1916'da Ruslar büyük kuvvetlerle Erzincan üzerine saldırıya başladıklarında Dersimli aşiretler Osmanlı Ordusuna yine yardım etmediler.[605] 3. Ordu karşısında Rus birliklerinin ilerlemesi bölgede Osmanlı Hükümeti aleyhine propagandanın daha da artmasına yol açtı. Bu propagandaya Dersim bölgesindeki bazı aşiretlerle bunların arasında yer alan Ermeni eşkıyalarının öncülük ettiği görüldü. Ermeniler bölgede Ruslarla irtibat ve işbirliği kurmak için gizli faaliyet yürütmekteydiler.[606]

Dersim'e bir daha askeri harekat yapılamayacağı görülüyordu. Çarsancak, Mazgirt, Nazımiye kazalarından aşiret alaylarının oluşturulmasına ihtiyaç vardı. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Dersim'e gitmeyi düşünüyordu. Dersim'de telgraf tellerinin muhafazası, yolların emniyeti için kır serdarı gibi geçici unvan ve maaşlarla aşiret reislerinden muhafızlar tayin edilmesi lazımdı.[607] Ayrıca Çarsancak, Mazgirt ve Nazımiye telgraf tellerinin uzatılması da gerekiyordu. Bunun üzerine Satınalma Komisyonu'ndan 300 lira alınarak telgraf tellerinin uzatılmasına başlandı.[608]

Rus ordusu Temmuz ayı başlarında, engebeli olan Dersim'e yürümekten vazgeçerek bir koldan Mamahatun ve Sansa Deresi'nden Kemah, diğer koldan da Kelkit-Bayburt istikametinden Çardaklı boğazlarına ve Trabzon çevresine sarkmaya

---

[603] Ali Kemali'ye göre; Dersim'de 9 Haziran'dan harbin sonuna kadar ehemmiyetli bir hadise olmamıştır. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 146; Salahattin Selışık, **Büyük Harpte Kafkas Harekat Mıntıkasında 2. Ordunun 1332 (1916) Yaz ve Sonbahar Muharebeleri**, Askeri Mecmua, sayı: 62, İstanbul 1944, s. 8

[604] Dersimi, **Hatıratım**, s. 77-78

[605] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 123

[606] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 42; Rus kaynakları bütün Dersim aşiretlerinin Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Ruslara meylettiğini yazmaktadır. Bakınız. Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 48

[607] **BOA, DH.ŞFR, 524/93**

[608] **BOA, DH.ŞFR, 667/72**

başladı. İkinci Rus ordusu ise, Palandöken Dağları'yla Tercan'a yöneldi. Miralay Şevket Bey'in Dersim'deki faaliyetlerinden dolayı intikam hissi besleyen bazı aşiretler, ilk fırsattan yararlanarak yeniden Osmanlı ordularına saldırılara başladı.[609]

Dersim aşiretlerinin Osmanlı kuvvetlerine saldırılarının devam etmesi Rusların ilerleyişini kolaylaştırdı. Zira bu saldırılar iki Türk tümenini meşgul etti. 2 Temmuz 1916'da Rus saldırıları Bayburt, Tercan ve Erzincan şehirlerine yoğunlaştı.[610] Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'den Dersim'deki durum hakkında ayrıntılı bilgi talep etti. Ayrıca orduya bu konuda bilgi verilip verilmediği, bölgede ihtiyaç duyulan masrafların miktarının ne olduğu ve Dersimli aşiretlerin saldırılarına karşı alınan tenkil tedbirlerinin ayrıntılarının bildirilmesini istedi.[611] 5 Temmuz 1916 günü Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Talat Paşa'ya çektiği telgrafla Dersim'de devlete bağlı ahaliden korunması lazım gelenlerin sığınma isteklerinin kabulünün gerekli olduğunu bildirdi. Ayrıca bu kişilerin bazılarının münasip vazifelerle görevlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Vali Sabit Bey, sükûnetin teminini sağlamak için 2. Ordu Komutanlığı ile de görüştü. Jandarma hizmetini görmek üzere Dersim için bir piyade taburu hazırlandı ve bu taburdan kaza merkezlerine gerekli miktarda asker gönderildi.[612]

Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, bölgedeki tüm karışıklıklara rağmen Dersim'e gitme isteğinden vazgeçmedi ve harekete geçme kararı aldı. [613] Zira devlete bağlı aşiretlerin desteğini almak istiyordu. Çarsancak ve Hozat'a geçerek burada konakladı. Ardından Mazgirt'in Muhindi Nahiyesine geçti ve aşiret reisleriyle görüştü. Bu sırada Çarsancak yakılmış, Kiğı tahliye edilmiş, Mazgirt ve Nazımiye çevresi isyancı aşiretler tarafından ele geçirilmişti. Bölgeye askerlerin sevk edilmesi üzerine tedirgin olan Dersimliler arasında dedikodu başlamış, vaziyetleri değişmişti. Buna rağmen Sabit Bey, tedbiri elden bırakmadı. Kendisinin emrine verilmiş olan taburu Nazımiye'ye gönderdi.

---

[609] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 123; Trabzon 18 Nisan 1916'dan beri Rus işgalindeydi. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız. N. Monasterev, **Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi**, Çeviren Atıf Tuğrul, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, Ankara 1948, s. 42; İşgal Rus donanması vasıtasıyla yapıldığından halen şehrin çevresi tam anlamıyla kontrol altına alınamamıştı. Trabzon çevresine hakim olmak için Ruslar, Bayburt üzerinden hareket geçti.

[610] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 11,15

[611] **BOA, DH.ŞFR, 65/150**

[612] **BOA, DH.ŞFR, 524/108**; Bu arada Balaban aşireti reisi Gül Ağa, Ruslara karşı savunmada bulunmasına rağmen aşiretinin büyük bir bölümünü yitirerek ve kendisi de yaralı olarak Erzincan'a geldi. Ardından 5 Temmuz günü Munzur Dağı'nı aşarak Dersim'e sığındı. Bakınız; Dersimi, **Hatıratım**, s. 78

[613] **BOA, DH.ŞFR, 525/17**

İki bölük askeri ise Mazgirt'te bıraktı. Bu sayede yapılacak herhangi bir saldırının engelleneceğini düşündü.[614]

3. Ordu ise kısıtlı imkanlarıyla, Doğu Karadeniz'in en büyük ikmal limanı olan Trabzon'u kurtarmaya çalışırken, Erzincan ve Erzurum yönünde karşı taarruza geçen Rus Generali Nikolay Yudeniç, Erzincan'ın kuzeyinden, Çardaklı Boğazı'na indi. 10 Temmuz 1916 da Tercan'ı ve 25 Temmuz'da da Erzincan'ı işgal etti.[615] Bu sırada bir Osmanlı müfrezesi Akdağ'da bulunmaktaydı. İşgalin yayılması üzerine Gülağa Mücahitleri de bölgeye intikal emri aldı.[616] Rus Ordusu 3. Ordu'yu Erzincan'ın batısına attıktan sonra 2. ve 3. Ordu arasında kalan Dersim'in dağlık arazisi iki ordu arasındaki ulaşımı zorlaştırdı. Rus Ordusu ise bu durumdan istifade ederek, bölgede yığınağını arttırdı.[617] 3. Ordu karargahı Refahiye'ye taşındı.[618] Erzincan'ın işgal edilmesiyle Dersim'e kadar olan bölgenin kontrolünü ele geçiren Rus ordusundaki Ermeniler bölgede etnik kıyım yaptılar. Bölgeyi terk eden ahali Anadolu'nun diğer bölgelerine göç etmeye başladı.[619] Rus askerleri de bu kıyım ve yağmaya katıldılar.[620]

Kemah Boğazı'na doğru çekilmekte olan 28. ve 36. Tümenlerin çekilme hattı Dersim'in Ovacık ve Gülap aşiretleri tarafından kesilerek, karşı koymaya çalışan Osmanlı subayları öldürüldü. Ayrıca bölgeden göç eden memurlar ve aileleri de aşiretlerin saldırılarına uğradı. Saldırıya uğrayan birliklerdeki erler esir edilerek, askeri teçhizatları ellerinden alındıktan sonra serbest bırakıldı. Askere saldıran aşiretler arasında Abbas Uşağı, Arilli, Bal Uşağı, Keçel Uşağı ve Bolatlı aşiretleri de yer almıştı. Aşiretlerin Türk kuvvetlerinin gerisine yaptıkları bu saldırılar, Rus ileri harekatını daha da kolaylaştırdı.[621]

Erzincan'ı işgal eden Ruslar, Dersim aşiretlerine kendilerinin yanlarında yer almaları için para dağıttı. Erzincan'a gelen aşiret reisleri, Rusları Dersim'e davet ederek ve kılavuzluk yaparak Ruslarla birlikte hareket etti. İdare Ağa, yüze yakın Ermeni'yi

---

[614] **BOA, DH.ŞFR, 525/101**
[615] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 124; Ozan Arslan, **a.g.e**, s. 34; Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri,** s. 11
[616] Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 303
[617] Selışık, **a.g.e**, s. 28
[618] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 13
[619] Sasuni, **a.g.e**, s. 245-246
[620] Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 15
[621] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 100-102, 105-106; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 124; Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri,** s. 14-15, 36

yanına alarak Erzincan'daki Ruslara sığındı. Ruslar, Osmanlı Ordusu'na karşı kullanması için İdare Ağa'ya 30 mavzer tüfeği ve 50 sandık cephane verdi. Erzincan'a gelen Hormekli Süleyman ve Bolatlı Seyithan Ağalar, Rus komutanı Nikola Nikolaeviç ile görüştü ve kendilerini 33 seneden beri hasretle beklediklerini söylediler. Abbas Uşağı aşireti reisi Seyit Ali Ağa, aşiretiyle beraber Ruslara sığındıktan sonra 25 lira maaşla nahiye müdürlüğüne tayin edildi. Şeyh Hasan aşiretleriyle ile irtibat kurdu ve Osmanlı kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi alarak Ruslar adına casusluk yaptı.[622]

Erzincan'ın işgali ile Hozat'a bulunan ve asayişin teminine çalışan Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, Harput'a geri döndü. Bazı aşiretlere tebligatta bulundu. Dersim'deki durum hakkında daha önce görüştüğü aşiret ileri gelenleri ile haberleşti. Fakat aşiret reisleri tarafından kendisine verilen bilgilerin doğru olmadığını anladı. Ordunun Refahiye ve Suşehri'ne kadar çekilmesi sebebiyle Ruslarla Dersimliler arasında saldıran bir tarafın kalmamış olduğunu öğrendi. Dersim'e gelen Rus kuvvetleri ve Ermeni çetelerinin Dersimlilerle beraber hareket ederek memurları ve ahaliyi öldürdükleri haberini de aldı. Mamuretülaziz Valisi Sabit bu hakikati ayrıntılı olarak 3. Ordu Komutanlığına yazarak Dersim ile Ruslar arasındaki hududun acilen kapatılmasını veya Dersim Sancağı'nın tamamen tahliye edilmesini istedi. Sabit Bey, Murat ve Fırat nehirlerinin Palu, Mamuretülaziz ve Eğin taraflarındaki kısımlarında müdafaa kuvvetlerinin bulunmasını arzuluyordu. 27 Temmuz 1916 Perşembe günü Ruslar ve Dersimlilerin arasında hiçbir engelin kalmamış olduğuna dair Dahiliye Nezareti Celilesine gayet gizli notunu düşürerek şifreli bir telgraf gönderdi. Bu yazıyla Dersim ile Ruslar arasında sınır kalmadığını Talat Paşa'ya bildirdi.[623] Aynı gün Rusların 153. ve 154. alayları, top atışı desteği ile Fırat Irmağı civarlarından saldırıya geçti. Dersim aşiretleri ise 36. Tümene arkadan saldırarak, Ruslara destek verdi. Bunun üzerine 35. Tümen Sine dağında çekilmek zorunda kaldı. 28 Temmuz 1916 günü de aşiretler ile birlikte Rusların saldırıları devam etti.[624]

Ermeni çeteleri ile birlikte hareket eden Dersim aşiret ileri gelenleri genel bir karar almak maksadıyla Tekepınarı civarında bir Rus komutanı nezaretinde 30 Temmuz

[622] Rus birliklerini Hozat'a getirenler arasında Koç Uşağı'ndan İdare Ağa ve Kalan aşiretinden Hayroğlu Ahmet Ağa vardı. Hozat'a Osmanlı kuvvetleri ordugah kurduğundan bu girişimi akim kaldı. Bakınız. Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 79, 89, 96, 98-103

[623] **BOA, DH.ŞFR, 526/65**

[624] Fevzi Çakmak, **Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekatı (Şark vilayetlerimizde, kafkasya'da İran'da)**, Hazırlayan: Ahmet Tetik, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 392

1916'da toplandı. Bunun üzerine Vehip Paşa, hareketin genişleyebileceği endişesiyle ve asileri tedip etmek maksadıyla görevlendirdiği birlikleri harekete geçirdi. 3 Ağustos'ta Pülümür'e gelen Ruslar, Dersimlilerden yanlarına rehberler alarak aşılması zor bölgelerde önemli ilerlemeler kaydettiler.[625] Rusların Pülümür'ü işgali sırasında bütün resmi kayıtlar da yakıldı.[626] Arilli aşireti reisi Yörikzade Hasan Ağa, Pülümür işgali sırasında Ruslarla çarpışmayarak yardım ettiğinden dolayı harp madalyası ile taltif edilerek Danzinik nahiyesi müdürlüğüne atandı.[627]

Bu sırada Kiğı kazasının büyük kısmı 2. Ordu'nun geri çekilmesinden dolayı korumasızdı. Mülkiye memurları da ordu ile beraber şehirden ayrılmıştı. 6 Ağustos 1916'ya gelindiğinde Kiğı'nın mülki işleri Pülümür kazasının vekaletine verildi. Palu savcısı Fazıl Bey, mülki işlerin tesisi için tayin olundu. Fazıl Bey'in vazifeleri arasında Kiğı'nın memurlarını toplamak ve uygun bir yeri merkez yaparak idari işleri tesis etmek de bulunmaktaydı.[628] Bölgedeki Osmanlı mülkiyesi yeniden yapılanırken, Kiğı'ya 11. Tümen tarafından gerçekleştirilen harekat başarılı oldu. 11 Ağustos 1916'da şehir, Rus işgalinden kurtarıldı. 2. Ordu da Şeytan Dağlarına doğru ilerlemeye başladı.[629]

Askeri ihtiyaçlardan dolayı tedip ile görevli 13. Tümen'in Dersim'den cepheye sevk edilmiş olması bölgede otorite boşluğuna neden olmuştu. Dersim aşiretlerinin Ruslarla temasları artarak devam etti. Aşiret reisleri, Ruslara yardım etmek ve onlara bağlı olduklarını göstermek için Erzincan'dan bir Rus müfrezesinin Ovacık'a gelmesini istedi. Bu olay, hükümetin ve ordunun Dersimli aşiretlere karşı takip ettiği siyasetin artık sekteye uğradığını gösteriyordu.[630]

Nihayet 13 Ağustos 1916'da süvarilerden oluşan bir Rus müfrezesi aşiretlerin daveti ile Ovacık merkezine geldi. Burada yarım saat kaldıktan sonra geri döndü. Düşman müfrezesinin Ovacık'a yaklaşması üzerine kaza kaymakamı Ragıp Bey başka bir köye gitti. Ruslar, kaymakam vekaletinde bulunan İsmail Efendi dahil hiçkimseye zarar vermediler. Ancak telgraf tellerini kestiler. Ovacıklılar da telgraf tellerinin kesilmesine yardımcı oldu. Böylece Ovacık ile diğer yerleşim yerleri arasındaki

[625] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, s. 43-44
[626] Necmettin Sahir Sılan Arşivi, **Belgeyi yazan belirsiz, Pülümür Kazası Genel Durum Raporu (1936), Dersim Harekatı ve Bürokrasisi (1936-1950),** İstanbul 2011, s. 12
[627] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 102
[628] **BOA, DH.ŞFR, 527/71**
[629] Selışık, **a.g.e**, s. 17; Ruslar ile yapılan Kiğı muharebelerinde ve Dersimlilerle mücadelelerde yararlılık göstermiş olan Kiğılılara nişan ve nakit para hediyesi verilmiştir. Bkz. **BOA, DH.KMS, 44-2/46**
[630] **BOA, DH.ŞFR, 552/70**

haberleşme kesildi. Ovacık'ta Osmanlı devlet memuru olarak yalnız kaymakam vekili bırakılarak diğer memurlar Çemişkezek'e gönderildi. [631] Bölgede devlet otoritesinin sağlanması için gönderilen 20 kadar nizamiye eri de saldırılar karşısında duramayarak, Kemah'a gitti. Bunun üzerine Kaymakam Vekili İsmail Efendi de Hozat'a geldi. Bu sırada Hozat'ta üç tabur asker bulunuyordu. Bu birliğin Dersim'de bulundurulması isyancı halkın baskı altında bulundurulması içindi. Buradaki askerler, 2. Kolordu'ya katılmak üzere Komancık Tepesine hareket etti. Aşiretlerin saldırıları karşısında bölgeye yeniden asker sevkinden vazgeçildi. Ruslar bölgeye gidip gelmeye devam ediyordu. Bu durumun önüne geçilmesi için Ruslara ait askeri erzak depolarına saldırı planı yapıldı. Bu sayede Rusların Ovacık'tan çekileceği düşünülüyordu.[632]

27 Ağustos 1916 tarihinde Ruslara ait bir piyade taburu, süvari bölüğü ile öğleden sonra ise iki tabur asker Melikan Yaylası istikametinden doğuya doğru harekete geçti. Havalar iyice soğumuştu. Ali Rıza Paşa, Rusların soğuktan dolayı kuvvetlerini kışlalara çekmeye başladıklarını düşünüyordu. Bu sırada Elmalı Vadisi'nde de çatışmalar yaşanmaktaydı.[633] 28 Ağustos'ta Tercan, Pülümür ve Kiğı arasında yer alan düşman kısmen Melikan yaylası sırtlarına çekilmişti.[634] Bu kuvvetlere karşı, 7. Tümen faaliyette bulunuyordu. Birlikler arasındaki irtibatın süvari zabit keşif kolu tarafından tesis edilmesine karar verildi. Bu arada Ruslara karşı saldırı hazırlığı da yapılmaktaydı.[635] 7. 14. ve 16. Tümenler arasında haberleşmeler devam ediyordu. 14. Tümen komutanı Miralay Ali Fuat Bey, 16. Tümeni aralıklarla bilgilendirmekteydi.[636] 29 Ağustos'ta Ruslar bölgeden çekilmeye başladı. Melikan yaylasının kuzeydoğusundaki sırtlardan Celiköy tepesine doğru hareket ettiler. Miralay Ali Fuat Bey, çekilen Rus birliklerini gözetlemeye devam etti.[637] 30 Ağustos 1916'da Ruslar'ın önünün kapanmasına çalışıldı. Fakat eldeki kuvvetler buna yeterli değildi. İhtiyat kuvvetleri Kızılağaç civarına sevk edildi.[638] Rusların 10'u sahra olmak üzere 200 civarında topu vardı. Rus Ordusu, Çatak Köy'üne doğru saldırıya geçti. 3. Tümen'nin karşısında başarılı olamayarak geri püskürtüldü. Bu birliklere Ali Rıza Bey, komutanlık

[631] Zaten Ragıp Bey kazada yeterli miktarda kuvvet bulundurulamamasından dolayı sekiz ay Harput'ta kalmıştı ve Ovacık'a yeni gelmişti. Bakınız. **BOA, DH.ŞFR, 667/84; BOA, DH.ŞFR, 528/75; BOA, DH.ŞFR, 67/91; BOA, DH.EUM.2ŞB, 26/6**
[632] **BOA, DH.ŞFR, 667/84**; Selışık, **a.g.e**, s. 18, 23; Çakmak, **Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekatı,** s. 283
[633] **ATASE, BDH, 4449-87-048-03**
[634] **ATASE, BDH, 4449-87-009-10**
[635] **ATASE, BDH, 4449-87-009-10a**
[636] **ATASE, BDH, 4449-87-009-11**
[637] **ATASE, BDH, 4449-87-010-03**
[638] **ATASE, BDH, 4449-87-011-02**

yapıyordu.[639] Aynı gün Ruslar, 14. Tümen'e ateş açtılar. Fakat başarılı olamadıkları gibi siperlerini de terk etmek zorunda kaldılar.[640] 31 Ağustos 1916'da Türk Ordusu istirahat halinde iken, Ruslar 16. Kolordu'ya saldırdı. Bunun üzerine 3. Kolordu'da Ruslar'a karşı saldırıya geçti. 14. Tümen'de yardım etmek için hareket etti. Ruslar, Melikan'ın batısına sarktılar. 53. Tümen karşısında bulunan Rus Ordusu, bölgeden uzaklaştırıldı. Düşmanın piyade gücünün kuvvetli olduğu bu çatışmalarda anlaşıldı.[641] Melikan'ın batısında bulunan düşmanın durumunu öğrenmek üzere keşif saldırısı yapıldı.[642] Bu keşif sırasında Rusların, geniş ölçüde tahkimat yaptıkları görüldü. Rus siperlerine bir piyade alayı yerleştirilmişti. 1 Eylül 1916 sabahı Ruslar, 16. Kolordu'ya karşı tekrar saldırıya geçti. 14. Tümen yardım için Rusları ateş altına aldı. Ruslar Melikan Yaylasının doğusuna geçtiler. Bunun üzerine bölgeye ihtiyat kuvveti gönderilmesi düşünüldü.[643] 2 Eylül 1916'da yapılan saldırılarla Ruslar püskürtüldü. Bu saldırılar sırasında Rusların 2 tabur asker kullandığı tespit edildi.[644] 3 Eylül'de Rusların, Melikan'ın kuzeydoğunda keşif kuvvetleri görüldü. Ayrıca Melikan'ın batısından Celigöl Tepe'sinin 5 km kadar güneyine kadar olan bölgede savunma hattı oluşturduğu tespit edildi.[645] 3 ve 4 Eylül günleri bölgede önemli çatışma olmadı.[646] Bu hazırlıkların ardından 4 Eylül'de Ruslar, topçularıyla bombaladıktan sonra bir tabur piyade ile Türk birliklerinin daha önce boşalttığı, Halifan-Çatak hattını işgal etti.[647] Kızılağaç Deresi tarafında da ilerlemeye başladı.[648] Ruslar, Göynük sırtlarında ordugah kurdu. Keşif kolları 4 Eylül Pazartesi günü Göynük Köyü'nde görüldü.[649] 6 Eylül'de Türk keşif kolları sabahın ilk ışıklarıyla beraber Melikan'ın batı ve kuzeybatı sırtlarında Rusların keşif kolları ile çatışmaya başladı. Ayrıca diğer bölgelerde de çatışmalar yoğunlaştı.[650] 12 Eylül'de 53. Tümen cephesine yakın mevkide 2 bölük Rus süvarisi görüldü. Bu bölüklere topçu atışı yapıldı.[651] 13 Eylül'de Rusların, Melikan'ın kuzeybatısındaki sırtlardan çekildiği görüldü.[652]

[639] **ATASE, BDH, 4449-87-011-03, ATASE, BDH, 4449-87-012-02**
[640] **ATASE, BDH, 4449-87-012-03**
[641] **ATASE, BDH, 4449-87-012-04**
[642] **ATASE, BDH, 4449-87-012-08**
[643] **ATASE, BDH, 4449-87-012-09, ATASE, BDH, 4449-87-012-10**
[644] **ATASE, BDH, 4449-87-014-05**
[645] **ATASE, BDH, 4449-87-015-05**
[646] **ATASE, BDH, 4449-87-016-06**
[647] **ATASE, BDH, 4449-87-016-05**
[648] **ATASE, BDH, 4449-87-016-01**
[649] **ATASE, BDH-2670-162-004-03**
[650] **ATASE, BDH, 4449-87-018-04**
[651] **ATASE, BDH, 4449-87-023-01**
[652] **ATASE, BDH, 4449-87-034-02**

Rusların Dersim'in doğusunda yer alan bu saldırıları Osmanlı idarecilerini tedirgin etmekteydi. Hozat'ta bulunan 150 kişilik süvari bölüğünün Mazgirt'te bulunması uygun görüldüğünden Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, bölüğün Mazgirt'e hareket etmesini istedi.[653] 16 Eylül 1916'da Nazımiye merkezine saldırı oldu. Bunun üzerine bölgeye bir tabur asker ile mitralyöz bölüğü gönderildi. [654] Nazımiye Kaymakamı Mehmet Bey, Pülümür aşiretlerine Ruslara karşı beraber hareket etmek için teklifte bulundu. Aşiretleri Ruslara karşı sevke çalıştı. Mehmet Bey, aşiretlerin her istediğinin yapıldığını artık Rusları beraberce bölgeden uzaklaştırmak gerektiğini söyledi.[655] Ayrıca aşiretlerden bölgedeki durum hakkında bilgi istedi. Bazı aşiretler orduya yardımı kabul etti. Mehmet Bey, hangi aşiretlerin yardım için bölgeye intikal ettiğini Dursun Ağa'ya sordu.[656]

Bu sırada Ruslar, Pülümür Kaymakamı Mustafa Bey'in Altun Hüseyin köyündeki konağını bastı ve kadınlara tecavüz etti. Bunun üzerine Mustafa Bey Ruslara karşı ayaklandı. Böylece bölgedeki Rus tehdidi azaldı. Mirliva Mustafa Kemal Bey, kendisine telgraf çekerek teskin etti. Diğer taraftan 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, aşiretleri parayla ikna etmeye çalıştı.[657]

21 Eylül 1916'da aşiretlere cephane sevkine başlandı.[658] Destek veren aşiretlerin yanında Pülümür'den Nazımiye'ye intikal eden Dersimli amele taburları da Rus birliklerinin saflarında Osmanlı Ordusuna karşı çatışmalara katıldı. Fakat başarılı olamayarak birçoğu esir düştü. Komutanları da boğazından yaralandı. [659] Rus kuvvetlerinden bir taburun 14. Tümen cephesinde Celikan'ın kuzeybatısında ilerlediği görüldü. Hemen top atışı yapıldı. Ruslar da top atışıyla mukabelede bulundular. Fakat etkili olamadılar.[660] 22 Eylül'de 7. Tümen cephesinde Rusların, Süryan Türbelerinin kuzey ve batı yamaçlarını tel örgü ile kuvvetlendirme faaliyetleri içerisine girdikleri görüldü. Bir Rus taburu ise Çelebi Külliyesinden Melikan yaylasına doğru harekete geçti.[661] 23 Eylül'de Osmanlı Ordusu'na destek veren ve 6 sandık cephane yardımı alan

[653] **BOA, DH.ŞFR, 531/61**
[654] **ATASE, BDH-2670-162-004-27**
[655] **ATASE, BDH-2670-162-004-26**
[656] **ATASE, BDH-2670-162-004-28**
[657] Çakmak, **Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekatı**, s. 283; Ertuğrul Danık, **Dersim'in Siyasi Tarihi**, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2014, s. 54
[658] **ATASE, BDH-2670-162-004-32**
[659] Karerli Mehmet Efendi, **I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)**, Kalan Yayınları, Ankara 2007, s. 49
[660] **ATASE, BDH-4449-87-042-01**
[661] **ATASE, BDH-4449-87-043-01**

aşiretler hükümete teşekkür etti. Buna rağmen bazı aşiretler yardıma gelmediler. Dursun Ağa; Seyyit Hüseyin Ağa'nın ve Sadıkzade Süleyman Ağa'nın yardıma gelmediğini hükümete bildirdi. Şavalan aşireti bölgede Ruslara karşı mücadele etmeye başladı. Rusların saldırıları ise devam ediyordu. Direnen aşiretlerin bu kuvvetlere karşı koyacak durumu yoktu.[662] Rusların askeri durumu hakkında bilgi edinmek için aşiret fertlerinden içlerine adam gönderildi. Bu kişilerin getirdikleri bilgiye göre Nazımiye'nin güneyinde yer alan Grasor civarında beş tabur Rus kuvveti bulunuyordu. Ayrıca Kiğı'nın Cibir ve Kadıköy köylerinde de düşman kuvveti vardı. Fakat bu köylerdeki kuvvetlerinin durumu öğrenilemedi. Bölgedeki Rusların durumu hakkında sürekli bilgi edinmek için bu işin devam ettirilmesine karar verildi.[663]

Ruslar Dersim'in içlerine doğru ilerlemeye devam ederken 24 Eylül 1916'da Dersimli bazı aşiret mensupları Eğin ve Çemişgezek kazalarına saldırdı ve ahalinin mallarını gasb etti.[664] Bölgeden geçen kafileler vuruldu.[665] Bu olaylar hükümeti daha da zor duruma düşürdü. Zira cephe hattının gerisinde yer alan bölgelerdeki asayişi sağlamada yaşanan zorluklar orduyu da meşgul ediyordu ve durdurulamıyordu. Ruslar bu durumdan yararlanıyor ve işgal bölgelerine yığınaklarını arttırıyordu. 25 Eylül'de Erzincan'dan bir tüccar tarafından Kemah'ta bulunan akrabasına Dersim yoluyla bir mektup gönderildi. Bu mektupta Dersim'den Ermenilerin, Erzurum ve Trabzon taraflarından Rus Kazak süvarilerinin ve 2000 kadar da Kazak piyadesinin Erzincan'a sevk edildikleri belirtiliyordu. Bölgeye gelen işgalciler, Erzincan'daki resmi daireler ile evlerin cam, kapı ve kerestelerini söküp Erzurum'a götürdüler. Kuzuçan'da ise halk Ruslar ile çatışmaya başlamıştı.[666]

Dersim'de durum çok kötü idi. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, yokluk içinde asayişi temine çalışmaktaydı. 29 Eylül 1916'da isyancı aşiretler, telgraf tellerini tekrar tahrip ettikleri gibi Hozat'ı da kuşattılar. Bu sırada bazı aşiret mensupları Hozat'ta tutuklu bulunuyordu. Aşiret liderleri bu kişilerin serbest bırakılmalarını talep etti. Koç ve Şam Uşağı aşiretleri tutuklu mensuplarının serbest bırakılmaları halinde devlete bağlı olan aşiretler ile bölgenin müdafaasına çalışacaklarını bildirdi. Eğer bu durum

---

[662] **ATASE, BDH-2670-162-004-38**
[663] **ATASE, BDH-2670-162-004-49**; Grasor günümüzde Nazımiye'ye bağlı Yukarıdoluca köyünün mezrasıdır.
[664] **BOA, DH. EUM. 2.ŞB. 2/53**
[665] W.E.D. Allen-Paul Muratoff, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 397
[666] **ATASE, BDH-3910-42-001-02**

gerçekleşmezse asi aşiretlere katılacaklarını da ilettiler. Koç ve Şam Uşağı aşiretinin isteklerini ve tehditlerini müdafaada bulunan itaatkar aşiret reisleri de doğruladı. Bunun üzerine sancak meclisinde alınan karara göre tutukluların serbest bırakılmaları kabul edildi. Tahliyelerin çatışmadan sonra yapılacağı bildirildi. Bunun üzerine kasabanın savunulmasına katıldılar ve kasabanın kuzey tarafını kestiler. Bu suretle Koç ve Şam Uşağı aşiretlerinin hücumları bertaraf edilmiş oldu.[667] 9 Ekim'de Ruslar, Rabat ve etrafındaki köylere saldırdı. Buna karşılık vatana hizmet edeceklerini daha önce ifade etmiş bulunan Lolanlı, Kemanlı, Rabat ve Şavalyanlı aşiretleri Ruslara karşı koyarak geri çekilmeye mecbur etti.[668]

12 Ekim 1916'ya gelindiğinde Osmanlı ordusunun devam eden harpte başarılı olması üzerine Dersim aşiretlerinden bir kısmı daha Rusların aleyhine döndü. Bu aşiretler Ruslara karşı mücadele etmeye başladı. Nazımiye aşiretlerinden Pülümür'de bulunan Ruslar üzerine gönderilen kollar Ruslardan 90 askeri öldürdü. Ayrıca 11 askeri de esir aldı. Esirler Nazımiye'ye getirildi. Aşiretlere yardım için Nazımiye merkezine yeterli miktarda Nizamiye askerinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Diğer aşiretlerinde düşman üzerine sevk edilmeleri için çalışıldı.[669] Pülümür'deki Ruslara karşı yapılan bu harekatın başarılı olmasında Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Pülümür kazasını geçici olarak Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'e bağlamasının büyük rolü vardı.[670] Zira Sabit Bey'in aşiretler üzerindeki nüfuzu diğer devlet memurlarına göre daha fazlaydı. Bu durum Sabit Bey'in Erzincanlı Sağıroğlu ailesinin mensubu bulunmasından kaynaklanıyordu.

Ekim ayının sonunda Ovacık'a Ermeni taburlarının geldiklerine dair haber alındı. Fakat bu istihbaratın doğru olmadığı, 15 kişilik Ermeni çetesinin bölgeye geldiği anlaşıldı. Ovacık'a gelen bu komitacılar, aşiretleri Osmanlı Devleti aleyhine isyana teşvik etti. Ancak bunda başarılı olamayarak bölgeden ayrıldı. Munzur Bey ve diğer aşiret reisleri Erzincan'a geri döndü. Mercan civarlarında Zeynel Ağa'nın aşiretine Ovacık'ta Ruslar saldırdı. Pülümür civarında da Ruslar ile aşiretler arasında çatışmalar

---

667 **BOA, DH.ŞFR, 524/60**

668 **ATASE, BDH-2670-162-004-70**; Rabat, Hozat'ın güneydoğusunda yer almaktadır.

669 **BOA, DH.ŞFR, 531/101**; Kazım Karabekir anılarında aşiretlerin konjonktürel davrandığından hareketle, Dersimlilerin Pülümür'de çok yararlı olduğunu, fakat aynı aşiretlerin Erzurum'un düşmesini müteakip Nazımiye, Çarsancak ve Mazgirt'teki memurları ve Türkleri yaşadıkları yerlerden uzaklaştırarak mallarını gasp ettiklerini yazmaktadır. Karabekir'e göre ayrıca hükümete itaat konusunda Doğu ve Batı Dersimliler arasında fark bulunmamaktadır ve her ikisi de isyancıdır. Özellikle Dersim'deki hükümet merkezine yakın olan aşiretler daha fazla isyankardır. Bakınız. Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 90

670 **BOA, DH.ŞFR, 70/56**

devam etti. Rusların Erzincan'da 6 taburunun olduğu tahmin ediliyordu.[671]

Aşiretleri devlet tarafında tutabilmek için her türlü çareye başvuruldu. Rusların aşiretlere karşı takip ettiği politikaları etkisiz kılabilmek için para dağıtmak dahil çeşitli tedbirler alındı. Bu tedbirler arasında Batı Dersim'de milis teşkilatı düzenlemesi ve aşiret ağalarına para dağıtılması da vardı.[672] Rus hükümeti de buna karşılık işgal altında bulundurdukları bölgelerde dağıtılmak üzere askeri valilerine 400.000 ruble ve bu paradan hariç olarak Müslüman muhacirlerin ihtiyaçlarını temin için Ruslar tarafından paravan olarak kurdurulan Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'ye 100.000 ruble gönderdi. Ayrıca Dersim aşiretlerine yardım olarak Rus Kafkas Ordusu Başkumandanlığına 200.000 ruble ulaştırdı. Bu yardımların yanında Müslüman muhacirlere dağıtılmak üzere elbise ve çamaşır imali için Moskova'daki fabrikalara 115.000 metre kumaş sipariş verildi. Osmanlı hükümeti Rusların bölgedeki faaliyetleri hakkındaki bu ayrıntılı bilgileri Stockholm Sefaretinden elde ediyordu. Bu arada Rusların bölgeye gönderdiği paraların miktarı ve verildiği yerler de Rus gazetelerinde haber yapıldı. Böylece işgal altında bulundurdukları bölgelerdeki ahalinin sempatisini kazanmaya ve Rusya'nın Müslümanlara karşı şefik ve hayırhah bir hami olduğu ispatlanmaya çalışıldı. Bundan maksat bölgedeki ahalinin hukukunun temin edildiğini ve refahlarıyla ilgilenildiğini dünya kamuoyuna göstermekti.[673]

Rusların bu faaliyetleri meyvasını verdi ve Osmanlı hükümetinin milis kuvvetlere dağıttığı paradan pay alamayan İdare Ağa[674] Ruslara yaklaştı. Ovacık'ta bulunan İdare Ağa'ya Ruslar bir mektup göndererek irtibat sağladılar. Bu mektuptan sonra İdare Ağa, 2. Ordu tarafından Hozat'a gönderilen kuvvetlerin sayısını öğrenmek üzere Hozat'a gitti. Bu mektup İdare Ağa'nın Ruslar adına çalıştığını ispatladı. 5 Aralık 1916'da 36. Kafkas Ordusu Fırkası Kumandanı Kazım Bey'in Ovacık'a gönderdiği bir kişi ise Ovacık'tan Kemah'a geçti. Bu kişi Munzur Bey'den bir mektup getirdi. Bu mektupta Rusların Erzincan'dan yeni kuvvet getirdikleri fakat miktarının bilinmediği ve aşiret reislerinin telaş ve tereddüt içinde oldukları yazıyordu. Ayrıca 7 Aralık günü Rusların, Çardaklı ve Kemah boğazlarına saldıracakları Erzincan'dan Ovacık'a gelen birkaç Ermeni'den öğrenildi. Bu bilgileri veren kişi, Ovacık'a gitmek üzere tekrar geri

[671] **ATASE, BDH-3910-42-002-05, BDH-3910-42-002-05a**
[672] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 79
[673] **BOA, HR.SYS, 2377/12**
[674] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s.80

döndü.[675] Getirilen malumatın doğru olduğu, 14 Ocak 1917'de Dersimlilerin Kemah Boğazı'nı yolculara kapatarak saldırmasıyla anlaşıldı. 80 kişi kadar olan eşkıya Acemoğlu gerisini tutarak, Harput'a giden cephaneyi gasp etti. Bunun üzerine asilerin cezalandırılması için Erzurum seyyar jandarma taburu görevlendirildi. Taburun bunların üzerine gönderilmesi üzerine çıkan çatışmada asilerden 20 kişi öldürüldü. Saldırganlar yaralılarıyla beraber kaçtı. Çatışma sonucunda jandarmadan da 1 şehit ve 8 yaralı verildi. Eşkıya takip edilerek bunların Kamarik nahiyesine geçtikleri anlaşıldı. Kamarik'te toplantı yapan asilerin tedip edilmesine karar verilerek, bir taraftan aşiret reisleri takip edildi, diğer taraftan da eşkıyaya seri ve şiddetli bir darbe vuruldu.[676]

Eşkıyanın saldırıları 1917 yılının Şubat ayında da devam etti. Erzak deposu bulunmasından dolayı son derece önemli olan Palu'ya aralıklarla aşiretler saldırıyordu. Bu durum Osmanlı Ordusunu zor duruma sokuyordu. 23 Şubat 1917'de asiler tekrar Palu'ya saldırdı. Askeri kuvvetlerin şiddetli bir şekilde karşılık vermesi üzerine bölgeden uzaklaştırıldılar.[677] Osmanlı kuvvetlerinin, hem aşiret mensupları, hem de Ermeniler ve Ruslar ile savaştığı Dersim, Erzincan ve Çapakçur bölgelerindeki durumunu rahatlatan Rusya'daki iç siyasi karışıklıkların çıkması oldu.

2.13. Bolşevik İhtilali ve Dersim

9 Mart 1917 tarihinde Rusya'da ihtilal başladı. Rus ordusundaki disiplin sarsıldı. Rusya'da Kerenski hükümeti iktidara geçti.[678] İhtilal ile birlikte Erzincan'a Ermenilerin yerleşmesi hız kazandı. Rus işgal idaresinde Ermeniler, daha fazla söz sahibi olmaya başladılar.[679]

Erzincan'ın Ruslar tarafından işgaliyle başlayan yağmalamada Ermeni askerler Rusları gölgede bırakıyordu. Ermenilerin Rusları Türkler aleyhine tahrik etmesiyle, 13 Mart 1917'de Ruslar bir beyanname neşretti. Bu beyannameye göre askerlik yaşı gelmiş olmasına rağmen Osmanlı Ordusuna katılmamış veya asker olup da geri çekilme sırasında işgal bölgesinde kalmış kimselerin, üç gün içinde kendilerini bildirmeleri gerekiyordu. Emre itaat etmeyip bu kişileri defterlere yazmayan muhtarların idam

[675] **ATASE, BDH-3910-42-008-01**
[676] **BOA, DH.ŞFR, 543/29;** Kamarik (Ermenice Kemercik, Konuksever Köyü)
[677] **BOA, DH.ŞFR, 667/53**
[678] Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, IV ncü Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 193
[679] Sasuni, **a.g.e**, s. 246-247

edileceğini de duyuruluyordu. Bütün bu olaylar olurken bölgede sözü geçen ve nüfuz sahibi olan Dikran adındaki bir Ermeni şiddetli şekilde Türk aleyhtarlığı yaparak, Rus ve Ermenilerden oluşan bir topluluğa hitap etti. Bu konuşmasında Dikran; Rus Ordusunun Çardaklı ve Kemah boğazlarında tehlike altında olduğunu ve geri çekilmesinin mümkün olmadığını, Osmanlıların geri çekilirken bütün silah ve mühimmatlarıyla birlikte Erzincan'da 2.000 asker sakladığını, Türklerin Rus ordusunu arkadan vuracağını ve tehcir sırasında kendilerini himaye etmiş olan Dersimli kardeşlerinin, bu istihbaratı teyit ettiklerini söyledi. Dikran'ın konuşmasından etkilenen Ruslar tahrik oldu ve şüphelendikleri herkesi tutuklamaya başladı.

Erzincan'daki Türklere yapılan baskı artmışken ve devlet otoritesinin kalmadığı bir anda Türk ordusunda subay olan Mustafa Vefa isyan etti**.** Bu kişi, bir alaya vekaleten komutanlık yapmakta iken, asaleti tasdik olunmadığı ve yerine başkası tayin olunduğundan kırılarak Osmanlı ordusundan firar etmişti.[680] Ayrıca Ruslara sığınan Mustafa Vefa, onların hesabına çalışmaya başlamıştı. Binbaşı Mustafa Vefa'yı Ruslar, Dersim'e göndererek propaganda yaptırdılar. Vefa, Dersimlilerin bir isyan hareketi ile Ruslara yardım etmesi durumunda kendilerine bağımsızlık verileceğini söyleyerek[681] Dersimlilerden bir fırka oluşturulmasına çalıştı. Fakat bu teklifi rağbet görmedi.

Buna rağmen Dersimlilerin işgal altındaki Erzincan'da bulunan Rus ordusuyla ticari temasları da başlamıştı. Osmanlı Ordusu, Ruslar ile cephede savaşırken Alişan Bey, Erzincan'daki Rus ordusunun etlik hayvan ihtiyacını karşılıyordu. Maiyetinde 10 Rus askeri vardı. Buna karşın Ruslara ait atları gasp etti. Askerlerden üçünü de esir ederek Rus hududunu aşarak Dersim'e kaçtı. Bu durum açığa çıkınca, Türk ve İslam düşmanlığı herkes tarafından bilinen Rus kumandanı Lahof çok sinirlendi. İslam komitesi tarafından Mazhar Bey'in yerine gönderilen Abdülmabut Bey'i sıkıştırmaya başladı. Vaziyetin çok kötü bir duruma gelmesi üzerine Dersimlileri iyi tanıyan Abdülmabut Bey, Dersim ağalarına rica ifadelerinin bolca kullanıldığı bir mektup gönderdi. Bu mektupta hayvanlarla esirlerin iadesinin, Müslümanların menfaati icabı olduğunu anlattı. Mektup yazıldıktan bir gün sonra, askerler ve atlar geri geldi. Böylece

[680] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 120
[681] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim** s. 41; Erol Kurubaş, **Başlangıcından 1960'a değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ümit Yayınları, Ankara 1997, s. 31

Lahof'un hiddeti geçti. Abdülmabut Bey'in bu hizmeti çok yerinde oldu. Zira Ruslar zalimane hareket ederek Erzincan'daki sivil Türklere zarar vereceklerdi.[682]

Lahof'un Erzincan'daki işgal faaliyetleri devam ederken, Rusya kaynıyordu. 16 Mart 1917'de Rus Çarı II. Nikolay (Nikolay Aleksandroviç Romanov) tahttan indirildi. Fakat Kerenski hükümeti, İtilaf devletleriyle beraber savaşa devam kararı aldı.[683] İhtilalin ilk günlerinde Rus ordusunda disiplin sarsılmasına rağmen cephede fazla tesiri görülmedi. Erzincan işgali ile sınırlı kalmayan Ruslar Dersim'deki faaliyetlerine hız verdiler. Ruslara karşı Osmanlı askeri yetkilileri de teyakkuzdaydı. 10 Nisan'da Batı Dersim'de keşifte bulunan Ermeni Ohannes oğlu Pavel ve Roman oğlu Dimitri Tergarmozof adındaki iki Rus askeri esir edildi. Üzerinde para bulunan bu askerler sorgulamaya alınarak Rusların cephedeki durumu hakkında bilgi alındı.

Bölgedeki Rus ordusunun 153. Alayı 4 taburdu. 1. Taburu Bırastik Köyü'nde, 2. Taburu Ferank kuzeyindeki Arvus Köyü'nde, 3. Taburu Kiy Köyü'nde, 4. Taburu ise Kamarik'te bulunuyordu. Ayrıca 154, 155, 156. alaylarda bölgede konuşlanmıştı. 154. alay olan Derinski alayı ise Erzincan merkezde bulunuyordu. Diğer üç alay ise Mamahatun (Tercan) civarındaydı. 7. Rus Kafkas Tümeni ise Dersimliler tarafından yapılan keşif taaruzundan sonra bölgeye gelmişti. Bu tümenin 25, 26, 27 ve 28. alayları vardı. Dersimlilerin Osmanlı birliklerine taarruzlarına karşı Osmanlı Ordusunun saldıracağı düşüncesi ile Rus askerleri yerinde bekliyordu. 6. Kafkas tümeni de yedek olarak Mamahatun'da konuşlanmıştı. Rus 153. Alayında dört obüs, 8 sahra topu ve 24 adet mitralyöz mevcuttu. Ayrıca alaylara 30 ila 36 mitralyöz verileceği söyleniyordu. Bu arada Rus Kafkas Ordusu Başkomutanı Cezal Bodebiç Tiflis'te bulunan karargahındaydı.[684]

İhtilalin getirdiği değişim Rus ordusundaki idari yapılanmaya da tesir etmeye başladı. Rus alaylarında görev yapan çeşitli rütbelerdeki Çar taraftarı subaylar tutuklandı. Rus Birinci Kafkas Ordusu Kumandanı Cezal Kalpetin'de vatana ihanet

---

[682] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 121-122

[683] Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 193; Nikolay Aleksandroviç Romanov'un tahtan indirilme süreci hakkında bakınız; Pierre Lorrain, **Romanovlar Bir Hanedanın Sonu**, Çeviren Nihal Önol, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s. 159-186

[684] **ATASE, BDH-5257-1-009**, Osmanlı döneminde şahin besleme işiyle uğraşan ve Hristiyan nüfusa sahip olan Bırastik, günümüzde Kemah'ın Esimli Köyü'dür. Kiy ise Erzincan-Yaylabaşı Köyü'dür. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 59, 151; Tiflis, Türklerin Anadolu'yu fethi ile birlikte Ermeni ve Gürcüler için muhalefet merkezi vazifesini görmüştür. Rusların bölgeye yerleşmesi ile birlikte bu işlevini devam ettirmiş, I. Dünya Savaşı sırasında ise Anadolu'daki Rus istilasının karargahı olmuştur.

etmekle itham edildi, tutuklandı ve Rusya'ya sevk edildi. Yerine Cezal Yagof getirildi.[685] Cephe hattında ise disiplinden ayrılan Rus askerler "Yakında sulh olacak, Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırmaya, kendilerini aç bırakan üst düzey komutanlar aleyhinde galeyana gelmeye başladılar. Bazı Rus subaylar öldürüldü. Bazılarını ise Türklere sığınmaya mecbur kaldı.[686]

Rus ihtilali, Rus ordusunu sarsmış olmakla birlikte ihtilal hükümeti savaşa devam taraftarı olduğundan 1917 yılının Mayıs ayında Rus ordusunun tekrar kuvvetlenmesi ihtimali ortaya çıktı. İtilaf devletleri Rusya'nın savaşa devam etmesi için çabalıyorlardı. Osmanlı Ordusu ise sayıca üstün durumdaki Ruslara karşı hala taarruz edecek durumda değildi. Fakat ihtilalden ötürü Rus ordusu içinde çıkan karışıklık, Rusların Dersim aşiret reislerine verdikleri gaz yağı, şeker ve paranın kesilmesine yol açtı. Vaziyetin değişmesiyle Dersimliler Ruslardan ümidini kesti. Ayrıca Erzincan'daki ahaliye Ermenilerin yapmakta olduğu saldırıların önlememesi, bu durumdan şikayetçi olan Dersimlileri Osmanlı hükümetine yakınlaştırdı. Mayıs ayından itibaren Dersimliler, Ruslar aleyhine faaliyetlerini arttırdılar. Aşiretler, Osmanlı idarecileriyle temasa geçti. Hozat'ta "Batı Dersim Komutanlığı'"nın kurulması üzerine, başta Seyit Rıza olmak üzere aşiret reisleri Hozat'a giderek, işgalci Rusları bölgeden çıkarmak için, hükümete hizmet etmek istediklerini söylediler. Bunun üzerine aşiretlere şeker ve para verildi. Aşiretler adam toplamaya başladılar. Seyit Rıza'nın topladığı 1000 kadar gönüllüye silah ve cephane verildi. Aşiretlerin teşkilatlanması için Binbaşı Ömer Kerami Bey görevlendirildi. Batı Dersim Komutanlığı'nın Pülümür de kurduğu erzak ambarı, aşiretlere yardımda bulundu. Toplanan aşiretler ve nizamiye birlikleri Ruslara saldırmak için hazırlanmaya başladı. Eski Çoruh Müfrezesi Komutanı Halit Bey'in de Dersimlileri Türkler tarafına çekmekte başarılı çalışmaları oldu.

Ruslara ilk saldırı 9 Mayıs 1917'de gerçekleşti. Bu saldırı da Dersimliler Kemah'ın doğusuna baskın yaparak bölgede konuşlanmış olan Ruslara ağır kayıp verdirdiler. 10 Mayıs'ta 36. Tümen, Dersimlilerin de yardımıyla Maksut Uşağı'ndaki Rusları geri püskürttü. 12 Mayıs'ta Kalan aşireti, Ruslara saldırarak Akbaba dağı ve

[685] **ATASE, BDH-5257-1-009-01, BDH-5257-1-009-01a**; Rus ordusu dağılmaya başlamasına rağmen bölgede kendisine yardım eden aşiret reislerine paye dağıtmaktan da geri kalmadı. Nisan ayı içerisinde Rusların bölgeyi işgaline kadar her türlü yardımda bulunan Doğu Dersim aşiretlerinden Keçel Uşağı reisi Pir Ahmet Ağa, Pülümür mahkeme memurluğuna ve Danzik Nahiyesi müdürlüğüne atandı. Bakınız. Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 106-107

[686] Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 195; Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232-233

Erzincan'ın güneyinde bulunan Sürbahan köyünü ele geçirdi. Ayrıca aşiretler, Rusların elindeki Karacakale'yi geri alarak, Rus ve Ermeni 100 kişiyi öldürdüler. Bu köyün yakınındaki Ermeni Taburu da 40 ölü bırakarak bölgeden çekildi. Aşiretlerin Rus ve Ermenilere saldırıları artarak devam etti. Fahribaba Tepesi, Kıranhan Dağı ve Mercan Dağı Dersimliler tarafından ele geçirildi. Ruslar karşı saldırıyla Mercan dağını geri alarak Ovacık'ı bombaladı. Fakat cephedeki Rus askerlerin disiplini artık bozulmuştu. 16 Mayıs 1917'de Erzincan'ın batısındaki Kıranhan civarında "Yakında barış olacak. Türklerle düşmanlığımız yoktur. Taraflar ateş etmesinler." diyerek konuşmak istediler. Bunun yanında Rus askerlerinden Türk siperlerine sığınanlar arttı. 21 Mayıs'ta 3. Ordu cephesinde yapılan görüşmede Rus erleri "piyadelerin Türklere ateş etmek istemediklerini, topçuların ateş ettiklerini, yakında sulh olacağını, kendilerinin muharebeden usandıklarını" söylediler. Bütün cephelerde Ruslar, Türklere düşmanlıklarının olmadığını söylüyorlardı. [687]

Bütün bu olumlu gelişmelere karşı, Ruslarla ittifak yapmış olan İdare Ağa, aşiret milis kuvvetlerinde kendisine kumandanlık görevi verilmesine rağmen kendisine para verilmediğini ileri sürerek Şam, Maksut ve Bizgar aşiretlerini Türkler aleyhine organize etti. Eğin ve Çemişgezek köylerine saldırılarda bulundu. Bunun üzerine Çemişkezek ve Eğin'deki halkın Dersimlilerin saldırılarından korunması için 22 Mayıs 1917'de yerli bölükleri teşkil edildi.[688] Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 25 Mayıs'ta ahaliye saldırdıkları bildirilen Dersimlilerin miktarını, kimler tarafından idare edildiklerini ve saldırılar sonucunda oluşan zararın durumunu öğrenmek için Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'den bilgi istedi.[689] Bu kritik durumda Dersim isyancılarının saldırılarının önlenmesi için tedbirler alındı. Saldırıları organize edenler arasında olan İdare Ağa'ya 70 lira maaş bağlandı. Fakat İdare Ağa, maaş bağlanmasına rağmen hükümet aleyhindeki faaliyetlerine devam ettiği gibi bölgedeki Ermenileri soymayı da sürdürdü.[690]

Osmanlı Hükümeti, özellikle ayaklanma liderliği yapmış olan İdare Ağa gibi kişilerin Ruslar ile yapmış oldukları ittifakın sonuçlarından çekinmekteydi. Zira Dersim'e kadar gelmiş olan Ruslar, ihanet eden aşiret reisleri sayesinde Osmanlı Ordusu ve harekatları hakkında bilgi edinmekteydi. Ruslar ve ajanları söz konusu ayaklanmaları büyük bir dikkatle izliyor ve isyanın devam etmesi için ellerinden geleni

[687] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 232-233; Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 194, 203-204; Altınbilek-Kır, **a.g.e**, s. 421
[688] **BOA, DH.ŞFR, 555/80**
[689] **BOA, DH.ŞFR, 77/27**
[690] Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 80

yapıyordu. Gelişmelere ilişkin ayrıntılı raporlar ise Kafkasya Komutanlığı'na ve Petersburg'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderiliyordu.[691]

30 Mayıs 1917 tarihinde Ruslar tarafından Erzincan'da tutuklanarak bir köyde toplanan Müslümanlara işkence yapıldı. Bu kişilerden 1.000 kadarının Erzurum'a doğru sevk edilmesine de karar verildi. Osmanlı Ordusu, Doğu Dersim aşiretleriyle birlikte tutukluların sevkleri sırasında Ruslara saldırmak için hazırlanmaya başladı. Milislerle irtibat için içlerine adam gönderildi.[692]

Rus ordusundaki karışıklık da devam ediyordu. Monarşi yanlısı tutumuyla bilinen Rus General Nikolay Yudeniç, 12 Haziran tarihinde istifa etmek zorunda bırakıldı. Yerine Petersburg'da geçici bir hükümet kuran Kerenskiy kabinesinin atadığı, General Przevalskiy geçti. Fakat Rus ordusunda disiplin kurma konusunda başarı elde edemedi. Zira Rus erleri, komutanlarını cepheyi terk etmekle tehdit ediyorlardı.[693]

Rus Ordusundaki disiplinsizliklere rağmen çatışmalar da devam ediyordu. 16 Haziran 1917'de Suşehrine gelen bir Rus uçağı etkisiz birkaç bomba attı. Bunun üzerine Türk avcı uçakları tarafından bölgeden uzaklaştırıldı. 18 Haziran'da ise altı Rus uçağı, Refahiye'nin doğusundaki Melikşah lojistik destek noktasına 24 adet bomba atarak birkaç erin yaralanmasına sebep oldu. [694]

Bu arada Mayıs ayı sonundan itibaren asi aşiretlerin Dersim'deki isyanı da bastırılma emareleri göstermişti.[695] Yalnız Dersimli asilerin ani baskınları yüzünden mal ve eşyasını bırakıp, ailesi ile birlikte bölgeden kaçan insanlar vardı. Bu asilerin üzerine yapılan harekat üzerine çalınan mallar geri alınmıştı. Fakat bu kez de sözü edilen mal, eşya ve hayvanlar belediye merkezine, kısmen de orduya dağıtılmıştı. Mağdur olan Dersimlilerin bu durumunu Çarsancak Kazası Bidayet Mahkemesi Savcısı Kemal Bey ve Sorgu Hakimi Edip Efendi inceledi. Ordu ve belediyenin aldığı bu mal ve eşyaların insanlara sonradan verilmediği tespit edildi Sonuçta gerçekten mağdur olan bu insanların mal ve eşyalarından bir şey kurtaramadıkları anlaşıldı. Durumu savcı ve sorgu hakiminden öğrenen Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, mağdurların mallarının kendilerine verilip verilmeyeceğini 27 Haziran 1917 günü Babıali'den sordu.

[691] Ahmed, **a.g.e**, s. 194-195
[692] **BOA, DH.ŞFR, 555/87**
[693] Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 205, Ozan Arslan, **a.g.e**, s. 39
[694] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 234
[695] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim** s. 45

Müsadarenin kanun dışı olduğu ve gerekli olan muamelenin yapılması kendisine bildirildi.[696]

Temmuz ayı başlarından itibaren Kerenski Hükümeti, İtilaf devletlerinin baskıları üzerine saldırılarına hız verdi. Ruslar Galiçya'ya taarruza geçti. 3. Ordu cephesinde de savaş faaliyetleri arttı. Uçak saldırıları, topçu ve piyade çatışmaları sıklaştı. Bir Türk uçağı Kelkit'i bombalarken bir Rus uçağı da Kemah'a bomba attı. Diğer bir Türk uçağı ise Erzincan uçak hangarını bombaladı. 3. Ordu cephesinde şiddetli topçu savaşı devam ediyordu. Bir Rus muhribi, Vona (Perşembe) limanını bombaladı ve geçici olarak asker çıkararak bölgeyi tahrip etti. Türk uçakları ise Mamahatun ve Erzurum'a kadar keşif faaliyetlerinde bulundular. Bu arada Dersimliler, Rasnik'te Ruslarla çarpıştı ve Pülümür Yoncalık'ı zapt eden Rusları uzaklaştırdı.[697]

18 Temmuz 1917'de 26. Fırka kumandanı Kazım Bey, Kafkas Kumandanlığına bir rapor sundu. Batı Dersim Kumandanlığından elde edilen raporda, Dersimliler tarafından esir edilen bir zabit ile üç askerin ifadelerine göre, Ermeni kıtalarının Rus kıtaları ile değiştirileceğinin doğru olmadığı ve Erzincan'da bir Ermeni taburunun bulunduğu anlaşıldı. Düşman saldırı niyetinde değildi. Bunun yanında Doğu Dersim aşiretlerinin desteği neticesinde Kiğı ve Palu cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişi sürüyordu. 6. Kafkas ordusunun 3. Fırkası Mamahatun'da bulunuyordu. Bu birlik 39. Fırka ile yer değiştirmeyi beklediği sırada asi Dersimlilerin saldırısına uğradı.[698] Bu arada Batı Dersim'de 400 kadar Ermeni kuvveti bulunuyordu. Rus askerleri ise bu kuvvetin arkasında yer alıyordu.[699]

Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Dersim aşiretleri Ağustos ayı içerisinde Rusların aleyhine olan saldırılarını sürdürdüler. 12 Ağustos 1917'de Kalan aşireti Karacakale istikametinde düşmana saldırarak 20 kadar kayıp verdirdi. Bu saldırı sırasında ganimet de ele geçirdi.[700] 15 Ağustos'ta Karacakale ele geçirilerek, Kazak ve Ermenilerden 100 kadarı öldürüldü. Karacakale'nin güneyindeki Kürk ve Dağnik köylerindeki Ermeni taburu da 40 kadar ölü bırakarak bölgeden çekildi. Pülümür'ün güneydoğusundaki Fahribaba Tepesi de Dersimliler tarafından ele geçirildi. Munzur'un kuzeyindeki Kıranhan Dağı'na düzenlenen baskınla Ruslar, Kamarik'e sürüldüler.

[696] **BOA, DH.İ.UM, E36/22**
[697] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 234
[698] **ATASE, BDH-3910-42-019, BDH-3910-42-019a**
[699] **ATASE, BDH-3910-42-022**
[700] **ATASE, BDH-3910-42-024**

Karacakale'nin batısındaki Mercan Dağı siperleri ele geçirildi. Ermeniler bölgeden kaçtılar. Ruslar bu saldırıların hemen ardından toparlanarak, karşı saldırı düzenledi ve kaybettikleri Kıranhan Dağı'nı geri aldı. Rus uçakları da Ovacık'ı bombaladı.[701] Bu çatışmalar sırasında Dersimli İdare Ağa'nın 18 Ağustos 1917'deki saldırıyı Ruslara bildirdiğinden şüphelenildi.[702] Karşılıklı saldırıların arttığı bu dönemde Rus uçakları, özellikle Ovacık bölgesinde keşif uçuşlarını sıklaştırmıştı. 11 Eylül günü bir Rus uçağı Ovacık üzerinde görüldü.[703]

Rusların Dersim üzerine yoğunlaştığı bu dönemde, bölgedeki casusluk faaliyetlerinde de artış yaşanıyordu. Düşmana askeri bilgileri sağladığı tespit edilen Pülümürlü Hemşin oğlu Hasan tutuklandı. Mamuretülaziz Divanı Harbi Örfisinde, Hıyaneti Harbiye Kanuna göre yargılanan Hasan idama mahkum edildi. Savcı dava hakkındaki incelemeyi Enver Paşa'ya gönderdi. Enver Paşa'da Padişahın konu hakkındaki kararına göre hükmün verilmesini istedi. [704]

Dersimli aşiretlerin bir kısmının Ruslarla beraber hareket etmeyi bırakması, dağlık olan Dersim bölgesine Rusların sızmalarının azalmasına neden oldu. Eylül sonuna gelindiğinde Ruslara karşı Pülümür'ün güneyinde iki tabur ve milis kuvvetleri, Mercan Dağı doğusundaki Hod'da Şeyh Hasanlı, güneyinde ise iki Kalan aşiret taburuyla Mercandere vadisinde Bit Uşağı bölükleri bulunuyordu.[705]

Bu sırada Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey görevi Refet Bey'e bıraktı.[706] Ekim ayının sonunda gelindiğinde ise Batı Dersim mıntıkasında alay teşkilatı yeniden düzenlendi. Aşiret reislerine ünvanlarına göre ödeme yapılmasına karar verildi.[707] 6262 milisten oluşan yeni alay teşkilatının yapısı şu şekildeydi; [708]

[701] Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, s. 235
[702] İdare Ağa, ayrıca bölgeye sığınan Ermeni casuslardan Nalbant Nasuhi'yi de korumuştur. Bkz; Karabekir, **Kürt Meselesi**, s. 80
[703] **BOA, DH.ŞFR, 441/114**
[704] **BOA, İ.DUİT, 174/41**
[705] Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 204
[706] Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, İsis Yayınları, İstanbul 2003, s. 35
[707] **ATASE, BDH-2687-239-014-01**
[708] **ATASE, BDH-2687-239-014-02**

Tablo 3.1. Milislerden Oluşturulan Alay Teşkilatı

BİRİNCİ ŞEYH HASANLI ALAYI: KOMUTANI KANGOZADE MEHMET AĞA		
	TABUR KOMUTANI ADI	MİLİS SAYISI
1. TABUR	ZEYNOZADE MUSTAFA AĞA	746
2. TABUR	FERHAT AĞAZADE CEMŞİD AĞA	365
3. TABUR	PİLVENKLİ HASANAĞAZADE SÜLEYMAN AĞA	534
BİRİNCİ ŞEYH HASANLI ALAYININ TOPLAM MİLİS SAYISI		1645

İKİNCİ ŞEYH HASANLI ALAYI: KOMUTANI SEYİT RIZA AĞA		
	TABUR KOMUTANI ADI	MİLİS SAYISI
1. TABUR	ZEYNOZADE İBRAHİM AĞA	305
2. TABUR	KOÇ AĞA	338
3. TABUR	BAHTİYAR UŞAĞINDAN VELİ AĞA	397
4. TABUR	YUKARI ABBAS UŞAĞINDAN HIDIR AĞA	379
İKİNCİ ŞEYH HASANLI ALAYININ TOPLAM MİLİS SAYISI		1419

BİRİNCİ SEYDANLI ALAYI: KOMUTANI İDARE İBRAHİM AĞA		
	TABUR KOMUTANI ADI	MİLİS SAYISI
1. TABUR	SEYİT HAN AĞA	457
2. TABUR	MÜNHAL (AÇIK BULUNAN MEMURİYET)	580
BİRİNCİ SEYDANLI ALAYININ TOPLAM MİLİS SAYISI		1037

İKİNCİ SEYDANLI ALAYI: KOMUTANI KASIMOĞLU MUNZUR AĞA		
	TABUR KOMUTANI ADI	MİLİS SAYISI
1. TABUR	BEYT UŞAĞI REİSİ ZEYNEL AĞA	505
2. TABUR	HAYDARANLI EYYÜB AĞA	278
3. TABUR	SEYİT ALİAĞAZADE MAHMUT AĞA	491
PEJGAR UŞAĞI'NDAN YUSUF AĞA		212
İKİNCİ SEYDANLI ALAYININ TOPLAM MİLİS SAYISI		1486

MÜSTAKİL KALAN MİLİS KUVVETLERİ		
	MİLİS KUVVETİ KOMUTANI ADI	MİLİS SAYISI
1. KUVVET	MEHMET CEMAL AĞA	433
2. KUVVET	ABBAS UŞAĞINDAN SEYİT ALİ AĞA	242
MÜSTAKİL KALAN MİLİS KUVVETLERİNİN TOPLAM SAYISI		675

2.14. Rusların Erzincan'dan Çıkartılması

Rus ordusunda disiplin sorunları devam ediyordu. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle Rus ordusu için durum daha da kötüleşmişti. Bolşevikler, amaçlarının sosyal harp olduğunu cephe harbi istemediklerini ilan etmişlerdi. Bu açıklama Rus birliklerinin savaşma arzusu ve morallerini sarmış, birlikler dağılmaya ve firarlar

artmaya başlamıştı. Askeri komiteler ise çar taraftarı olarak düşündükleri generalleri azlediyorlardı.[709]

Vehip Paşa'nın 25 Kasım 1917'de mütareke talep etmesine Rusların düştüğü bu zor koşullara rağmen Bolşeviklerle uyuşmazlık içinde olan Przevalskiy nadir de olsa Türk hatlarına topçu ateşi açtırarak cevap verdi. Fakat daha fazla dayanamayan Ruslar, 7 Aralık 1917 tarihinde karşılıklı ateşin kesilmesi için [710] Türk siperleri önüne beyannameler attılar. Ancak Halit Bey'in milisleri, tazyik çemberini daha fazla sıkıştırmaya devam etti. Rusların geriye giderek yerlerini Ermenilere bıraktıklarını haber alan Türk birlikleri, aç kalmadan ilerleyebilmek için zaman kaybını göze alarak nakil vasıtalarını tedarik etti ve Erzincan'a doğru ilerledi.[711]

Ateşkes isteğinde bulunan Ruslar karşısında rahatlayan Osmanlı Genelkurmayı, 16 Aralık 1917 tarihinde Kafkas Ordular Grubu'nu lağvettiğini açıkladı. Aynı gün Erzincan'da Rus Kafkas Ordusu'nun son komutanı olarak tarihe geçecek olan, savaş yanlısı Kerenskiy taraftarı General Przevalskiy ile 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu mütareke ile Karadeniz sahilinden başlayarak Dersim'de Munzur dağına kadar iki taraf siperleri mütareke hattını oluşturdu. Gerçi Ruslarla yapılan bu mütarekenin çok değeri yoktu. Zaten Rus ordusu çözülme halindeydi. Bu mütareke ile Rusların rahatça geri çekilmeleri sağlanmıştı. Mütarekenin hemen ardından Bolşevikler tarafından "Transkafkasya Genel Askeri Komutanı" sıfatıyla General Leberinskiy bölgeye atandı.

Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından ise Tiflis'te bulunan Fransız ve İngiliz askeri misyonları, Gürcü ve Ermenileri anlaşmayı tanımamaya davet ettiler. Özellikle İngilizler mali ve askeri yardımlarla bulunacakları söylediler. Savaşın sürdürülmesini istediler. İngilizlerin bu çalışmaları semeresini verdi. Bölgeden Rusların çekilmeye başlamasına rağmen bazı Gürcü ve Ermeniler cephede kaldı. Bunun yanında Ermenilerin etkinliği de artmaya başladı. Ermenilerin liderliğini ise komitacı Antranik Toros Ozanyan yapmaktaydı. Ermeni çetelerine karşı ise Kemah-Tirebolu hattında I. ve II. Kafkas Kolorduları ile Bitlis-Palu hattında IV. Kolordu bulunuyordu.[712]

---

[709] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 132; Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 204-205
[710] Ozan Arslan, **a.g.e**, s. 40
[711] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 132-133
[712] Kazım Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, İstanbul 2003, s. 24; Belen, **Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, s. 205-206; Ozan Arslan, **a.g.e**, s. 40-41

Ermeniler; Erzincan, Pülümür, Tercan, Varto, Hınıs ve Pasinler bölgelerini içine alan yönetimler kurdu. Bu bölgedeki Müslümanların, Ermeniler tarafından katledilmesine hız verildi ve malları da yağma edildi.[713] Katliamın elebaşları Sivaslı Murat, Antranik ve Bayburtlu Arşak Boğosyan'dı.[714] Bu durum karşısında bölgeye asker sevki düşünüldü. Fakat Doğu ve Batı Dersim'de bulunan askeri birliklerin ve cebel takımının yerinde kalması gerekli görüldü. Zira bu birlikler her ihtimale karşı Dersimlileri kontrol altında tutmaktaydı.[715]

Erzincan Anlaşmasına rağmen, Rusların Ermenilere desteği devam etti. Ruslar bu bölgeden çekilirken, silah ve cephanelerini kendileriyle birlikte bölgeye gelen Ermenilere bıraktılar. Zira Anadolu'nun doğusunda işgal edilen topraklarda olduğu gibi Erzincan bölgesinde de Ermeniler hak iddia ediyor, Rus hükümeti de bu iddiaları destekliyordu. Osmanlı Devleti'nin işgal altında olan topraklarında bir Ermeni devletinin kurulması için Ruslar ile Ermeniler savaşın başından beri işbirliği içinde bulunuyordu.

1918 yılının Ocak ayında Rus kumandanı Lahof, Erzincan'ı terk etti. Ermeni çeteleri Erzincan'a hakim oldu. Rus üniforması giymiş Ermenilerin katliamları da Rusların Erzincan'ı tamamen terk etmesiyle arttı. Bu sırada bölgede kalan Ermeni çete liderlerinden Sivaslı Murat, Dersimliler ile bir ittifak yapmak istedi. Dersim aşiretlerinin I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'ne uzak, Ruslara ise yakın durmasını sağlayanlar arasında en önemli çabayı gösteren Alişer ile görüşme yapıldı. Fakat Ermeni Murat'ın girişimleri sonuçsuz kaldı. Alişer'in iddiasına göre, Ermeni Murat yalnız Büyük Ermenistan emelini takip eden bir proje teklif etmişti. Bundan dolayı kendisiyle uyuşmak mümkün olmamıştı. Bunun üzerine Alişer, Batı Dersim'e çekilmeye mecbur kaldı. Ermeni Murat, Doğu Dersim aşiretleri liderleriyle de anlaşmaya çalıştı. Keçel Uşağı aşireti liderlerinden kayınbiraderinin ağabeyi Abbasan aşireti lideri Seyit Aliağazade Hüseyin'i, Lolan aşireti liderlerinden Mehmet, Ali ve Yusufağazade Keko Ağa'yı Erzincan'a davet ederek, Dersimlilerle görüşmelere başladı. Sivaslı Ermeni Murat, bütün savaş malzemelerinin ve erzaklarının Ermeni Komitesi tarafından temin

[713] Dersimi, **Hatıratım**, s. 45

[714] Erzincan'daki katliamın çok büyük boyutta olduğunu bizzat Kazım Karabekir'de ifade etmektedir. Bakınız. Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, s. 24, 28; Antranik Çelebyan, **Antranik Paşa**, Çeviren Mehmet Yurdakul, Peri Yayınları, İstanbul 2003, s. 231

[715] Bu arada askerlerin arasında "savaşın neticesine az kaldı; fakat bizde az kaldık; bakalım bu sene ne kadar kalacağız" şeklinde söylentiler görülmekteydi. Bu sözler maneviyatı kırıyordu. Bkz; Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, Nehir Yayınları, c. 4, İstanbul 1991, s. 165

edilmesi şartıyla Dersim'de kendi liderliği altında önemli bir savaş kuvveti oluşturulmasını, bölgenin de içinde bulunduğu topraklarda ortaklaşa olarak bağımsızlığın ilan edilmesini ve kurulacak devletin idaresinin de kendi nüfuzu altında olmasını istedi. Fakat bu görüşme de anlaşma ile sonuçlanmadı. Dersim'den gelen heyet Erzincan'ı terk ederek tekrar Dersim'e geri döndü.[716]

Rus Ordusunun Erzincan'ı boşaltmasıyla birlikte artık Erzurum ve Erzincan arasında Ermeni kuvvetlerinden başka bir kuvvet kalmamıştı ve Osmanlı Ordusu karşısında yalnızdılar. Ayrıca Ermeniler için bölgedeki Kürtler tehlike oluşturuyordu. Bundan dolayı cephe gerisini güvende hissetmiyorlardı. Nitekim bu tedirgin bekleyişleri uzun sürmedi, bölgede çatışmalar tekrar alevlendi.[717] Vehip Paşa, Ovacık aşiretleri ile temasa geçti. Bu durum Erzincan'daki Ermeni kuvvetlerini daha da kuşkulandırdı. Dersimlilerle anlaşmaya varamayan Ermeni liderlerinden Murat, isteklerini zorla da olsa fiili olarak gerçekleştirmek için Dersimlilere ait köylere saldırmaya başladı. Ayrıca propaganda faaliyetlerine de ağırlık verdi. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi bölgedeki milis alayları ile birlikte, Ermenileri bölgeden uzaklaştırmak için harekete geçti. Osmanlı kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine Ermeniler, paniğe kapıldı ve bölgede tutunamayacağını anlayarak Erzincan'ı boşaltmaya başladı. 6000 Ermeni Erzurum'un yolunu tuttu. Ermenilerin geri çekilmesi sürerken bölgedeki halk katledilmeye ve köyler yağmalanmaya devam ediyordu. Bu arada Osmanlı Ordusu silah ve cephane yardımıyla yeniden toparlanmıştı. Dersimli aşiretler de menfaatleri gereği, Osmanlı yönetimine daha fazla yaklaşmıştı. Bu durumu gören ve Palu'da bulunan Ali İhsan Paşa, Binbaşı Hasan Lütfi'yi Doğu Dersim'e, Yarbay Halit Bey'i ise Batı Dersim'e gönderdi. Bu

[716] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 127; Bu görüşme sırasında Ermenilerin Dersimli aşiretler fertleri ile eşit haklara sahip olmak istemediklerine dair iddialar da bulunmaktadır. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun,** s. 8, 45; Ocak ayında Rusların Erzincan'ı terketmesi sırasında Ermeniler tarafından Müslümanların ihtilal çıkaracağı şaiyası çıkarılarak Müslümanlara baskı arttırıldı. Evler tek tek arandı ve bu sürede Müslümanlardan öldürülenler oldu. Rus Kafkas Ordusu Kumandanı General Livetnan Odişelidze, bu şaiayı çıkaranların ve katliamları organize edenlerin en şiddetli şekilde cezalandıracağını Osmanlı yetkililerine bildirdi. Fakat katlimlar artarak devam etti. Bakınız. Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, s. 28-35; Antranik Çelebyan, Nuri Dersimi'nin aksine Sivaslı Murat'ın Erzincan'a iki aşiret reisini getirdiğini, anlaştığını ve onlara at ve altın saat hediye ettiğini ifade etmektedir. Bu kişilerin arasında Alişer'in olma ihtimali yüksektir. Ayrıca bunu duyan diğer aşiret reislerinin de Sivaslı Ermeni Murat'a haber yollayarak kendilerinin de anlaşmak istediklerini söylediklerini yazmaktadır. Sivaslı Murat, aşiretlere güvenmemektedir. Ermeni yardımcı kuvvetler gelene kadar zaman kazanma peşindedir. Fakat Sivaslı Murat'ın beklediği kurtarıcı birlikler hiçbir zaman gelemeyecektir. Zira General Antranik Erzincan'ın elde tutulabileceğine inanmamaktadır. Böylece Ermenilerin aşiretlerle anlaşma politikaları iflas eder. Bakınız. Çelebyan, **a.g.e**, s. 231

[717] Sasuni, **a.g.e**, s. 247; Bu sırada Erzincan'da 3500 Müslüman Ermeni kökenli Sivaslı Murat liderliğindeki Ermeni çeteleri tarafından evlere doldurularak yakıldı. Bakınız. Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, s. 51

subayların Dersim'deki faaliyetleri başarılı oldu. Bir kısım milis kuvveti daha Erzincan'a sevk edildi.[718]

Bu olumlu gelişmelere rağmen Dersim'de hala eşkıyalığa devam edenler bulunuyordu. Ayrıca Sünni Palulular ile Dersimliler arasındaki gerginlik de artmaktaydı. Bölgedeki otorite boşluğu aşiretleri karşı karşıya getirmiş, soygunlar, baskınlar ve katliamlar olağan hale gelmişti.[719] Bu durum hükümet yetkililerini düşündürüyordu. Şubat ayına gelindiğinde bölgede sıkıntı çıkaran bazı Dersim eşkıyasının tedibi için İstanbul'dan bölgeye gönderilen Ali Paşa'nın icraatlarından verim alınamadığı anlaşıldı. Bunun sebebi yine mahalli memurlardan ve ahaliden bazılarının eşkıyalığa devam edenlerle birlikte hareket etmesiydi. Bundan dolayı bölgede asayiş sağlanamamış, eşkıyanın ahaliye karşı zulmü tahmin edilemeyecek hale gelmişti.[720]

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 Şubat 1918 tarihinde Brest-Litovsk'i de yapılan barış görüşmeleri de sonuçsuz kaldığından Harbiye Nazırı Enver Paşa, işgal altındaki toprakların ancak silahla kurtarılabileceğine karar vererek Vehip Paşa'ya gerekli emirleri vermişti.[721]

Vehip Paşa, 12 Şubat 1918'de Erzincan'daki Ermeni kuvvetlerine, işgal altında tuttukları bölgede Müslüman ahaliye karşı yaptıkları mezalimi derhal durdurmamaları halinde askeri harekata başlayacağı uyarısında bulundu. Fakat bu uyarı Ermeniler tarafından dikkate alınmadı. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri, Erzincan'a saldırı harekatı başlattı. Kemah Boğazı'nı geçen 36. Kafkas Piyade Alayı ile 28. ve 29. Kafkas Piyade alayları şehri kuşattı. Şehri üç cepheden çevreleyebilmek için Yarbay Halit Bey komutasındaki 735 kişilik milis ve bir nizamiye taburu askerlerinden oluşan Batı Dersim Müfrezesi Erzincan'ın batısına sevk edildi. Dersim'den hareket eden

---

[718] Lazarev ise Erzincan'dan çekilen Rus ordularına Dersimli müfrezelerin saldırdığını anlatmaktadır. Bakınız; M.S. Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Özge Yayınları, Ankara 1993, s. 17; Nuri Dersimi'ye göre ise bir kısım Dersimli Rus orduları çekilmiş olduğundan ve Ermeni kuvvetleri yalnız kaldığı için mağlup olacaklarını hesapladı. Osmanlı Hükümeti'ne karşı daha önce yaptıkları ayaklanmaları unutturmak ve hoş görünmek için bolca verilen maaşların da etkisiyle milis oldular. Seyit Rıza ise Osmanlı-Rus Savaşı'nda tarafsız kalınmasını istemekteydi. Bkz; Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 129-130; Ermeniler Erzincan'dan çekilirken panik içinde göğe ve Tanrıya lanetler okuyordu. Bakınız. Çelebyan, **a.g.e**, s. 232

[719] Karerli Mehmet Efendi, **a.g.e**, s. 50

[720] Bölge kökenli bazı memurlar tayinlerini Dersim ve çevresine çıkarmaya çalışıyordu. Dersaadet, Beyoğlu posta memurlarından Kemahlı Mehmed İzzet Efendi ile arkadaşlarının geçici olsa bile bölgeye gönderilmesi halinde şekavetin önü alınamayacağını düşünüyordu. **BOA, ZB, 421-126**

[721] Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayınları, İstanbul 2010, s. 138

müfrezenin kötü donanımlı kuvvetleri, olumsuz hava şartlarında Munzur Dağlarını aşarken dona yakalanarak büyük kayıplar verdi. Müfrezeden ancak 250 milis ve 30 nizamiye eri, 12 Şubat akşamı Erzincan'ın güneyindeki Tilhas'a varabildi. Bu kuvvetlere mensup nizamiye taburları karlı dağları aşmaya çalışırken ayakları donmuş olduğundan harekata katılamadılar. Bu arada Erzincan'daki Rus kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Ermeni güçlerinin liderliğini alan Ermeni asıllı Fransız Albay Maurelle, kararlı bir kuşatmanın gerçekleştiğini anladı. 13 Şubat günü şehrin tahliyesine hız veren Ermeniler, cephane depolarını patlatarak Erzincan'ı yakmaya başladılar. Aynı gün Kazım Karabekir komutasındaki 1. Kafkas Kolordusu süngü hücumuyla Ermeni direnişini kırarak Erzincan'a girdi. Ermenilerin şehre verdiği tahrip büyüktü. Savaştan önce 22.000 olan nüfus 9.000'e, hane sayısı ise 6.000'den 1.600'e düşmüştü. İçi insan cesetleri ile dolu kuyular bulundu. Şehrin hükümet konağı, içinde Müslüman sivillerle birlikte yakılmak üzere iken son anda kurtarıldı. Erzincan'ı alan Osmanlı kuvvetleri, şehirde 230 ton yiyecek madde ve 40 ton yem ele geçirdi. Ayrıca Ruslardan kalan çok sayıda mühimmata da el konuldu. Erzincan'ın askeri ve mülki amiri olan Kazım Karabekir tarafından, Yarbay Recep Bey Erzincan'da asayişi sağlaması için atandı. Recep Bey'in çalışmaları ile şehirde kısa sürede sükunet sağlandı. [722]

Ermeniler geri çekilirken Erzurum'a kadar her yerde katliamlar yapmaya devam ediyordu.[723] Erzincan'ın yanı sıra, Pülümür'deki bütün mühimmat ve depo ambarlarını da ateşe verdiler. Yarbay Halit Bey, bölgeden çekilen bu Ermeni kuvvetlerini takibe başladı. 15 Şubat 1918'de Gümüşhane, Torul ve Vakfıkebir, 20 Şubat 1918'de Bayburt ve 22 Şubat 1918'de Ermenilerin katliamına uğrayan Mamahatun (Tercan) kurtarıldı. 24 Şubat 1918'de ise 37. Kafkas Tümeni Trabzon'a girdi. Yarbay Halit Bey, 27 Şubat 1918'de Erzurum'a vardı. 3 Mart 1918 de ise Türk kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında

[722] İngiliz Savaş Bakanlığı'nın Askeri Operasyon Şubesi'nin Fransız Genelkurmay Başkanlığı'na geçtiği gizli raporda Ermeni kuvvetlerinin Erzincan'dan çekilmeden önce büyük miktarda Türk ve Müslümanı katletmiş olabileceğini belirtiyordu. Bakınız. Ozan Arslan, **a.g.e**, s. 47-49; Tilhas; günümüzde Erzincan'a bağlı Kilimli Köyü'dür; James G. Harbord Erzincan'da harpten önce Türk kayıtlarına göre; 23.000 Müslim ve 3400 Hristiyan Ermeninin yaşadığını, savaştan sonra ise Erzincan'ın nüfusunun 17.000 Müslüman ve 200 Ermeni'ye indiğini yazmaktadır. Bkz. James G. Harbord, **Mustafa Kemal Paşa ve Partisi-Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 99; Yazarı belirsiz, **1 nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri**, s. 29-30; Fransız Maurelle'nin idaresindeki Ermeniler, çok sayıda Müslüman sivili evlere kapatarak yaktılar. Maurelle bu durumu Refahiye Rus Mütareke Komisyonu azasından Çapliknin'e telefonla bildirmiştir. Bkz. Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, s. 40-43; Talat Paşa hatıralarında Maurelle'nin Ermeni asıllı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Enver Bolayır, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, Güven Yayınevi, İstanbul 1946, s. 115; Bal, **a.g.e**, s. 138

[723] Ermenilerin bölgede yaptıkları katliamlar hakkında Talat Paşa hatıratında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin Mir Hüseyin Ağa, Dersimli 800 kişi ile birlikte Ermeni çetelerin elinden kurtulmak için Türk hatlarına sığınmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız. Bolayır, **a.g.e**, s. 114-118

tutunamayan Ruslar, Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalandı.[724] Aşiret reisi, milis kuvvetleri komutanı ve Pülümür kazası kaymakamı olan Mustafa Bey, bu çatışmalar sırasında kendisine emredilmesine rağmen askeri harekata katılmadı. Bunun üzerine görevinden azledildi. Yerine Hopa kaymakamlığı yapmış olan Ahmet Hamdi Bey tayin edildi.[725]

Pülümür'de Ermenilerin çekilirken yaptığı mezalime rağmen aşiret reisi olan Pülümür kaymakamı Mustafa Bey'in pasif durması ve milis komutanı olmasına rağmen harekete geçmemesi Ermenilere verdiği desteği gösterdi. Ayrıca bölgedeki aşiret mensuplarından Dersim'e mülki ve askeri yönetici atanmaması gerekliliğini bir kere daha ispatladı.

2.15. Ermenilerin Dersim'den Çıkartılması

Ermeniler, savaş boyunca cephe hattının gerilerini tehlikeye sokacak ve Osmanlı Ordusunun dağılmasına yol açacak teşebbüslerden geri kalmamışlardı. Tehlikenin boyutu o kadar büyüktü ki, Anadolu'nun tamamı Ruslar tarafından işgal edilebilirdi. Böyle bir felakete imkan vermeden Ermenilerin uygun bir bölgeye nakledilmeleri gerekliydi.[726]

Uygun yer olarak Suriye'deki Deyr-i Zor belirlendi ve Ermeniler nakledilmeye başlandı. Bunun üzerine Ermenilerin bir kısmı tehcir edilmemek için dağlık ve hükümetin ulaşamayacağı bölgelere sığındı. Dersim'in dağlık olması ve hükümete karşı olan tavrı Ermeniler için bölgeyi cazibe merkezi haline getirdi.

1915 yılından itibaren başlayan ilticalar savaş sürerken de devam etti. Bu sırada Ermenilerin Ruslara desteği de sürüyordu. Sürgüne sevk olunurken firar eden Ermeniler, Rusya'nın amaçları için Rus ordusuyla birlikte Dersim'e geçtiler ve bu şekilde Ruslar adına casusluk yaptılar. Bunlardan bazıları yakalandı. Bu kişilerden yargılama sonucu suçu sabit olan Harputlu Semerciyan, Agob oğlu Setrak ve Hınıslı Sinekerim casusluk yaptıklarından Hıyanet-i Harbiye Kanunu'na göre gıyaben idama çarptırıldılar. Bu karar 26 Şubat 1917 Pazartesi günü Başkumandan Vekili Harbiye

[724] Dersimi, **Hatıratım**, s. 45-46; Bal, **a.g.e**, s. 138-140
[725] **BOA, DH.ŞFR, 578/111**
[726] Cemal Paşa, **Hatıralar**, s. 411

Nazırı Enver Paşa tarafından Sadarete yazıldı ve 1 Mart 1917 Perşembe günü Sadrazam Talat Paşa tarafından tasdik olundu.[727]

Ermeni birliklerinin Erzincan'ı işgal altında tuttukları süre boyunca da bir çok Ermeni Dersim'e yerleşmiş, bu kişilerin Erzincan ve Dersim'de yaptıkları katliamlar Osmanlı devlet yetkililerini harekete geçirmişti. Dersim Kumandanlığının talebiyle Dersim'de bulunan Ermenilerin toplanma işine başlandı. Fakat bölgede mühtediler de vardı. 4 Mart 1918'de Dahiliye Nezareti, bölgedeki mühtedilerin tehcirinin durdurulmasına karar verdi. Bu kararın uygulanmasını 4. Kolordu Komutanlığından istedi.[728] Fakat emre rağmen Dersim'deki mühtedilerin bölge dışına sevkiyatı devam etti.[729]

Mühtedi olmayanların sevki de sürüyordu. 9 Mart 1918'de sekizi kadın, üçü erkek ve biri çocuk olan 12 kişilik bir Ermeni kafilesi askeri müfreze refakatiyle Nazımiye kazasından Mamuretülaziz'e geldi.[730] Dersim'in diğer bölgelerinden de tehcir edilen Ermeniler, Harput'ta toplanmıştı. Bu arada Harput, Dersim, Kiğı ve Pülümür'deki mülteci ve yetimlerin tamamının Malatya ve Maraş sancaklarına hemen sevk edilmesi sadaret tarafından istendi. Mamuretülaziz Valisi Refet Bey, sevk sırasında iaşe ihtiyacı olacağından memurlara bölgedeki anbarlardan erzak verilmemesini, ayrıca çoğunluğu yetim ve zayıf olan 20.000 mültecinin istenen bölgelere gönderilmesini emretti. Bu sevk sırasında darüleytam ile darüliaşenin ihtiyacı olan erzak ve malların verilmesi dahi mümkün değildi. Zira değişik yerlerden tedarik olunacak ekmek ancak üç günlük ihtiyacı karşılayabiliyordu. Bununla birlikte 4. Kolordu Komutanlığından gelen yazılı emir üzerine 96'sı kadın ve 165'i çocuk olmak üzere yüzlerce Ermeni daha Dersim sancağından çıkarıldı.[731] Fakat bu sayı Dersim'e sığınan Ermeni nüfusu içinde çok cüzi bir yekünü temsil ediyordu.

---

[727] **BOA, DUİT 173/112**
[728] **BOA, DH.EUM.2.ŞB, 72/28**
[729] **BOA, DH.ŞFR, 579/30**
[730] **BOA, DH.ŞFR, 579/106**; Mamuretülaziz'e sevk edilmiş olan Ermenilerle çevre vilayetlerdeki Ermenilerin ilgilendiği görülmektedir. Harput'ta Kürt kıyafetinde dolaşıyorken tutuklanmış olan Palu'nun Tepeköyü'nden Minas oğlu Agob namındaki şahıs buna örnektir. Seferberlik başladığı sırada hal ve tavırlarından şüphenilen bu kişi kendini gizlerken yakalanmış, şüpheli ifade vermesi ve Harput'taki Ermeni kadınlarıyla sürekli temasta bulunduğunun tespit edilmesi üzerine ajan olma ihtimaline karşı sorgulaması için Divanı Harbi Örfiye sevk edilmiştir. Bkz. **BOA, DH.EUM, 5.ŞB. 55/25**
[731] Dersim'den sevk edilmeye devam edilen Ermeni kafilelerinin iaşesi de hükümeti meşgul etmekteydi. 17 Mart'ta iki mıntıka, iaşe başkanlığı sorumluluğuna verildi. Mamuretülaziz Valisi Refet Bey, iaşeyle ilgili talimatların Dördüncü Kolordu Kumandanlığından yazı ile kendisine bildirilmesini istedi. Zira gönderilen talimat ve emirler kendisine ulaşmadığından sıkıntı yaşamaktaydı. Mültecilerin iaşesi ile genellikle menzil kumandanları ilgileniyordu. Bakınız; **BOA, DH.ŞFR, 580/16; BOA, DH.ŞFR, 578/51**

Mültecileri belirlenen yerlere sevk etmek için tanzim edilmiş olan iade talimatnamesi başlangıçta bir Encümen-i Mahsusa ile tetkik edildikten sonra Meclis-i Has-ı Vükela tarafından tasdik edilmişti. Bu talimatname de sevk olunacak kişilerin nasıl gönderileceği, iade yollarının hangileri olacağı ve iskan yerlerinin tespiti gibi hususlar yer alıyordu. 12 Nisan 1918'e gelindiğinde 4. Kolordu tarafından Harput, Dersim, Palu'daki yetimlerden ve acizlerden oluşan 20.000'den fazla mülteci, askerler eşliğinde Maraş ile Elbistan taraflarına sevk edilmeye devam ediyordu. Diğer taraftan Diyarbekir taraflarındaki mültecilerden bir kısmının da asıl memleketlerine iadelerine teşebbüs edilmesi gibi daha etraflı tedbirler alınmasına karar verildi. Bununla beraber ordu mıntıkası dahilinde bulunan mültecilerin sevk, iskan ve iaşesine ait görüşlerin Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyetine bildirilmesi istendi. Bu konudaki proje ve mültecilerin memleket ve miktarları hakkındaki cetveller daha önce Harbiye Nezaretinden gönderilmişti.[732] 19 Nisan 1918'de mültecilerin sevkiyatı devam ederken çıkan karışıklıklarda Mazgirt, Nazımiye ve Ovacık kazalarının sicil defterleri kısmen zarar gördü.[733] 27 Haziran 1918 tarihinde ise Erzincan'dan giden ahalinin bıraktığı araziye Dersimliler yerleştirildi ve arazinin bir kısmına ise ordu tarafından el konuldu. Dahiliye Nazırı Mehmet Talat Paşa, bu durumun sebebinin bildirilmesine dair Aşairi Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nden Erzincan Mutasarrıflığına bir telgraf çektirdi. Sahipli arazilerin gerçek sahiplerine verilmesi gerekiyorken bu arazilerin Dersimlilere tahsis sebebini bilmek istiyordu.[734] Zira bu kargaşa ortamında sahipsiz kalan arazilerin Dersimlilere verilmesi Erzincan üzerinde aşiretlerin etkisini gösteriyordu.

25 Temmuz 1918'de Dersim'e bağlı Mazgirt kazasına tabi Pah nahiyesinde yerleşik Demenan Aşireti'nin aşar vermeyeceklerini bildirmeleri üzerine bu aşiretin top ve mitralyöz ile donatılmış nizamiye askerleri tarafından cezalandırılması gerektiğine Dersim mutasarrıflığı tarafından karar verildi. Ancak durumun hassasiyetinden dolayı kuvvet sevkine imkan yoktu. Zaten Ermenilerin tehcirinden dolayı bölge gergindi. Demenan aşireti de Dersim'e sığınan Ermenileri saklıyordu. Aşar toplanması gibi meselelerin çözülmesi idari tedbirler ile mümkün iken bu gibi sorunlar için kuvvet sevkinin sıkıntı oluşturacağı düşünüldü. Mamuretülaziz Vali Vekili Faik Bey şayet kaymakamın tedbirleri ile sorunun çözülemeyeceği ortaya çıkarsa isyanın etrafa yayılmasına izin vermeden, kaymakamın bizzat aşiretin bulunduğu yere giderek sorunu

[732] **BOA, DH.ŞFR, 86/116**
[733] **BOA, DH.ŞFR, 582/41**
[734] **BOA, DH.ŞFR, 88/262**

çözmesini istedi.[735] Genelde bu gibi sorunların askeri tedbirler öncesinde diyalog yoluyla çözülmesi hükümet yetkilileri tarafından sıklıkla uygulanan bir yöntemdi. Fakat bu gibi tebdirlerin Dersimliler üzerinde pek de tesirli olmadığı görülmekteydi.

9 Ağustos 1919 tarihinde Dersim'in de bağlı bulunduğu Mamuretülaziz Vilayeti dahilinde memleketlerine iade edilmeyi bekleyen İslam mültecileriyle birlikte Ermeni muhacirlerin nüfusu yetimhanelerde mevcut bulunan 500 kadar yetim çocuk, 600 kadar kimsesiz kadın hariç olmak üzere 5000 Müslüman mülteci ve 3000 Ermeni'ydi. Bunların tamamı yardıma muhtaçtı. Bu mültecilerin 6 milyon kuruşluk tahsisata ihtiyacı vardı.[736]

1919 senesinin sonlarına gelinmesine rağmen Dersim'deki Ermenilerin tamamının bölgeden çıkarıldığını söylemek güçtür. Hatta Ermenilerin büyük kısmının bölgede varlıklarını devam ettirdiği söylenebilir. Zira 1938 yılına kadar Dersim'in bazı bölgelerine ordu girememiştir. Zaten Ermenilerin anıları da cumhuriyet döneminde halen Ermenilerin kendi köylerinde var olduğunu göstermektedir. Bu bilgi bile tehcirin bölgede sınırlı gerçekleştiğinin kanıtıdır.[737]

---

[735] **BOA, DH.İUM, E-111/73**; Bu sırada Mamuretülaziz Valisi Refet Bey, görevini Ali Seydi Bey'e devretti. Bakınız; Kuneralp, **a.g.e**, s. 35; Hranush Kharatyan, 1915 sürecinde ve sonrasında özellikle Kutu Dere vadisinden Demenan gibi aşiretlerin yardımıyla binlerce Ermeni'nin Kars üzerinden Ermenistan'a gitmelerinin sağlandığını belirtir. Bkz. **Agos Gazetesi**, 11 Kasım 2013; Ermenilerin Dersim'den çıkarılması devam ederken bölgedeki soygunlarda aralıklarla sürüyordu. 1 Eylül 1918'de 15 kadar silahlı Dersim eşkıyası, ticaret için Tercan'a giderek geri dönmekte olan Erzincanlı 8 tüccarı soydukları gibi içlerinden ikisini de beraberlerinde götürdü. Başköy nahiyesi civarlarında kayalıklar üzerinden saldıran Dersim eşkıyasının iki kola ayrılarak yolculara tecavüzde bulundukları da haber alındı. Çok sayıda eşya ve yiyecek gasp eden eşkıyaların üzerine jandarma ve ahaliden beş kişi gönderildi. Çıkan çatışma iki saat kadar devam etti. Eşkıya gece karanlığından istifade ederek kaçtı. Başköy müdüriyetinin 2 Eylül sabahı bildirilmesiyle merkez jandarma bölük komutanlığından 25 askerlik bir kuvvet daha bölgeye sevk edildi. Fakat eşkıya yakalanamadı. Bkz. **BOA. DH.ŞFR, 594/44**

[736] **BOA, DH.ŞFR, 641/3**; 1918 sonlarında geri dönüş kararnamesinin yayınlanmasıyla birlikte Anadolu'ya dönen Ermenilerin sayısında büyük bir artış yaşandı. Ermeni Patriğinin verdiği rakama göre Dersim de 3.000 Ermeni bulunmaktaydı. Bkz. Zeynep Arslan, **Mamuretü'l-Aziz (Elazığ) ve Çevresinde Asayiş**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 93

[737] Dersim'in Piyek ve Zımeke köylerinde 1938 yıllarında halen Ermeniler yaşamaktaydı. Kework Gregoryan ve ailesi de bunlar arasında yer almaktaydı. Bkz. Emirali Yağan, **Dersim Defterleri Beyaz Dağ'da Bir Gün**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 182; 1937 yılında Zımek köyü keşiş ailesinin yerleşim yerleri arasında yer alıyordu. Bkz. Nezahat Gündoğan, Kazım Gündoğan, "Dersimli Ermeniler: 1937-1938 Dersim Katliamı ve Keşiş'in Ailesi", **Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler**, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 341; 1937 yılına gelindiğinde Dersim'de Ermenilerin varlığını sürdürdüğü yer Halvori köyü Vank mezrasındaki Surp Garabed Manastırı'ydı. Bkz. Gündoğan, **a.g.e**, s. 20; 1980'li yıllara gelindiğinde de Dersim'de Ermenilerin yaşadığı görülmektedir. Bakınız. Laurence Ritter-Max Sivaslian, **Kılıç Artıkları (Türkiye'nin Gizli ve Müslümanlaşmış Ermenileri),** Çeviren Alev Er, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 51; Abdülkadir Gül, Dersim'de yaşayan Ermenilerin 1915 yılındaki sevk ve iskan kanunundan çok az etkilendiğini belirtmektedir. Bkz. Gül, **Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi**, s. 40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DERSİM

3.1. Mondros Mütarekesi ve Dersim

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri Rusların elinde bulunan Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne verilmesi kabul edilmişti. Fakat Ermeniler, Erzurum'dan çıkmaya istekli değildi. Bunun üzerine harekâta devam edilerek 12 Mart 1918'de Erzurum'a girildi. Ardından Bakü'ye kadar ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, 16 Eylül 1918'de Bakü'yü aldı. Fakat bu sırada İngilizler Suriye'de önemli ilerlemeler kaydettiler. Ekim başından itibaren I. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı belli olmuştu. Bunun üzerine Talat Paşa Hükümeti istifa etti. Yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesiyle İngilizler ateşkes görüşmelerine başladılar. Nihayet 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşmanın akabinde Osmanlı Ordusu Kafkasya'yı tamamen tahliye etti.[738]

Mütarekenin hemen ardından 5 Kasım 1918'de Mamuretülaziz Vilayeti'ndeki Amerikalılara ait müesseseler, Dahiliye Nezareti'nin emri üzerine Vali Ali Seydi Bey tarafından tahliye edilerek muhafazaya alındı.[739] Zira 6 Kasım 1918 tarihine gelindiğinde İtilaf devletleri ile Osmanlı devleti arasında yapılan ve mütareke şartlarını içinde bulunduran metin Mamuretülaziz'e henüz tebliğ edilmemişti. Ajansların neşrettikleri şartlarda mütarekenin 24. maddesinde vilayet-i sittede karışıklık çıkması halinde itilaf devletleri askerlerinin bölgeye sevk olunacağı şeklinde haberler yer alıyordu. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, bölgenin durumunu gözönüne alarak, Dahiliye Nezaretinin dikkatini Dersim'e çekmek istedi. Nezarete şifreli bir telgraf çekerek gelinen durumu izah etti. Dersim isyanlarıyla ünlü bir yerdi. Bölge dikkatlerden kaçmamalıydı. Halbuki bölgede seyahatlerine müsaade olunan yabancılar bulunmaktaydı. Bilhassa Ermenilerin bahsedilen bu durumdan istifade ederek kargaşa çıkarıp itilaf devletlerinin Dersim'e asker göndermesine neden olmaları muhtemeldi. Bölgede karışıklık çıkarsa vilayet jandarmasıyla müdahale etmek için eldeki kuvvet de yetersizdi. Mamuretülaziz Valisi Ali Bey bu eksiklikler üzerine Jandarma alay

[738] Bal, **a.g.e**, s. 140-141, 221-228
[739] **BOA, DH.ŞFR, 601/20**

kadrosunun 2.000 kişiye çıkarılmasını ve ayrıca küçük çaplı mavzerlerin hızlı bir şekilde bölgeye gönderilmesi Dahiliye Nezaretinden istedi.[740] Fakat bu istekleri jandarma tarafından pek dikkate alınmadı. Halbuki Ali Seydi Bey'e göre, Mondros Mütarekesinin 24. maddesinin Dersim'i de kapsamasından dolayı Mamuretülaziz Vilayeti bir dakika bile nazarlardan uzak tutulmamalıydı.[741]

13 Kasım 1918'de İstanbul, itilaf devletleri askerleri tarafından işgal edildi. Müslüman olmayanlar silahlandırılmaya başlandı. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in Dersim ile ilgili tedirginliği haklı çıktı. İtilaf devletleri tarafından Dersimlilere çeşitli mühimmat dağıtıldı.[742] Bu durum zaten I. Dünya Savaşı sırasında silah deposu haline gelen Dersim'deki mühimmatın daha da artmasını sağladı. Bölgedeki aşiret reisleri daha fazla özgüven sahibi oldu. Osmanlı devlet ricalinin yabancı devletler tarafından Dersim'in karıştırılmasına yönelik faaliyetlerden rahatsız olmasında ne kadar haklı olduğu görüldü.

Nitekim Dersim'de çeşitli yerlere saldırılar da başlamıştı. Aralarında Ermenilerin bulunduğu 100 kişilik bir çete Eğin'e saldırarak, bir kaç köylünün eşya ve hayvanlarını gasp etti. Eşkıyanın üzerine 100 kişilik bir kuvvet sevk edildi. Ama Ali Seydi Bey bu kuvvetin eşkıyayı yakalayabileceğinden ümitli değildi. Zira jandarma kuvveti terhis münasebetiyle sayıca azalmıştı ve yeterli değildi. Ayrıca hiçbir işe yaramayacak hale gelmişti. Ali Seydi Bey, Dersim'deki gayet vahim olan bu durum dolayısıyla jandarmanın ıslah ve ikmaline kadar iki taburun bölgeye gönderilmesini 6. Ordu Komutanlığı'ndan istedi.[743]

---

[740] **BOA, DH.ŞFR, 601/45**; Ali Seydi Bey, 1896 yılında hakkında verilen bir jurnal üzerine tutuklanarak muhakeme edildikten sonra "arazi-i seniyye" başkatipliği üyeliğiyle Bağdat'a sürgün edilmişti. Bu sürgün sırasında Bağdat'taki aşiretler arasındaki bazı ihtilafları tarafları memnun ederek çözmesi, Dersim'deki aşiretler arasındaki diyalog faaliyetlerinde Ali Seydi Bey'e önemli kolaylıklar sağlamıştır. Bkz. Mustafa Uzun, "Ali Seydi Bey", **DİA**, c. 2, İstanbul 1989, s. 443

[741] **BOA, DH.ŞFR, 604/46**

[742] Nuri Dersimi, bu durumdan istifade ederek 1500 İngiliz tüfeği aldığını, ilk defa sevk edilmek üzere Balya Madeni'ne götürdüğünü ve madende çalışan 1200 Dersimliyi silahlandırdığını anlatır. Bu işçilerin başında Dersim'in dede aşireti olan Kureyşan aşiretinden Süleyman Çavuş bulunmaktadır ve bu kişi madende çalışan bütün işçilerin temsilcisidir. Zaten işçilerin çoğu da Dersimlidir. Bu sevkiyat devam etmiş, Bandırma'ya vapurla getirilen silahlar, trenle Balya Madeni'ne taşınmıştır. Daha sonra Dersim'de çıkarılacak isyanlarda kullanılacak bu gibi mühimmat ve silahlar, Süleyman Çavuş tarafından toplanmıştır. Bakınız; Dersimi, **Hatıratım**, s. 89; Dersimlilerin çalışmak için Balıkesir Balya'yı tercih etmeleri de ayrıca dikkat çekicidir. Bu maden şehri gayrimüslim nüfusuyla öne çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Mercan, "Balıkesir Ermenileri; Hoşgörüden Ayrılığa", **Yeni Türkiye-Ermeni Meselesi Özel Sayısı I**, c. 60, İstanbul 2014, s. 522; Dersimlilerin madenlerde ve baruthanelerde çalışma oranları diğer bölgelere göre yüksektir. Bu durum Osmanlı Devleti döneminde her iki kurumun başındaki kişilerin, bölge ile irtibatlı ailelerden gelmesinden kaynaklanmaktadır.

[743] **BOA, DH.ŞFR, 604/46**

İtilaf devletlerinin baskısı sonucu 20 Kasım 1918'de askeriyeye gelen emir üzerine basına uygulanan sansür de kalktı. Ermeniler artık dillerini serbestçe kullanabilecekti. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, Ermenilere karşı yapılacak yanlış bir hareketten uzak durulmasını istiyordu. Zira Ermeniler en ufak bir çatışmayı abartılı bir şekilde basına yansıtıyordu. Ayrıca Ermeniler hakkında gelen emirler geri döneceklerin iskanı için hanelerinin tahliyesini kapsıyor, memleketlerine gideceklerin yol masraflarının ödenmesini de içeriyordu. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'e göre kendisini emval-i metrukenin varis ve sahibi gören Maliye Nezareti bu konuda rahatsızdı ve susmaktaydı. Bundan başka defterdarlık, geçmişte verilen emirlere bağlı olarak sevk edilen ve hayatta olduğu bilinmeyenlerin birçok emlak, akar ve arazisinin kira bedeli alıyordu. Fakat Ermenilerin buradaki akarına bakmıyor ve seyirci kalıyordu. Ali Seydi Bey'e göre, bu konuda hata defterdarda değil usulde ve nezaret yaveri tarafından konunun dikkate alınmamasındaydı. Bu hususta herekete geçilmesi için defterdarlığa Maliye Nezareti tarafından emir verilmesini istedi.[744] Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in bu konudaki ikazları ve çözüm yolunu göstermesi, emvali metruke konusunda bölge yetkililerinin duyarlı olduğuna bir kanıttı.

Yine bölgedeki yetkililerin çatışmalardan zarar görenler ile ilgilenmesine bir örnek Çarsancak Kazasının merkezi olan Peri kasabasının tahliyesi konusuydu. Peri kasabasındaki 500'ü Ermeni olmak üzere 600 hane bölgede 1917 yılında meydana gelen isyan sırasında askerler tarafından yakılmıştı. Bu harekat sırasında zarar görmeyen 73 hanenin kapı ve pencereleri de tahrip edilmişti. Fakat bu hanelerde yaşamak imkansızdı. Peri'nin bu durumundan dolayı ahalisinin Pertek kasabasına nakledilmesine 26 Kasım 1918 tarihinde karar verildi. Zira Peri'de görevli memurlar artık burada iskanın zor olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Peri'ye geri dönecek olan Ermeniler için yerleşecek ev bulunması mümkün değildi. Bu imkansızlıkların şikayetlere sebep olacağı açıktı. Peri'deki memurlar bu imkansızlıkları hükümet yetkililerine ilettiler. Yapılan inceleme sonucunda kaza merkezinin geçici olarak 500 haneden oluşan Pertek kasabasına nakl edilmesi uygun görüldü. Fakat bölgenin ileri gelen eşrafı buna karşı çıktı. Bu kişiler arasında Çarsancak Müftüsü Abdullah Bey, Meclisi İdari Azası Mehmet, Osman, İbrahim Beyler, Belediye Reisi İbrahim Bey, İmam Mustafa Bey, Muhtar Hasan ve ulemadan Cafer Bey vardı. Eşraf hükümetin kararının mahzurları olacağını düşünüyordu ve bu durum hakkında bir yazıyı hükümete

[744] **BOA, DH.ŞFR, 603/3**

ilettiler. Çarsancak eşrafına göre; Dersimlilerin Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak kazalarını yakma ve yağmalamalarına kadar bölge ahalisi rahat ve güvendeydi. 1915 yılındaki Dersimlilerin saldırılarından sonra Peri ahalisi, arazisi ve eşyası harap edilmişti. Bölgenin tekrar imarı için asker uzun süredir uğraşıyordu. Yakılan binalar arasında yer alan ve 2000 lira değerindeki hükümet konağının hazinenin durumuna bakılmaksızın tekrar inşası düşünülüyordu. Ayrıca Çarsancak eşrafına göre, memurların ikametine yeterli ve hükümet işlerini görecek meskenler Peri'de mevcuttu. Fakat bu şehrin tekrar eski haline dönmesini sağlamakla yükümlü olan kaymakam Ragıp Bey'in telkinleriyle Çarsancak merkezi Peri'nin Pertek nahiyesine nakli kararı verilmişti. Bölge eşrafının tüm muhalefine rağmen bu hususlar dikkate alınmamış, Peri'nin imarı göze alınmayarak 15 bin nüfus mağdur edilmiş, bir kaymakamın keyfine mesele bırakılmıştı.[745] Çarsancak eşrafının muhalefeti netice verdi ve 28 Kasım 1918'de Çarsancak kaymakamı Ragıb Bey ile Pötürge kaymakamı Hasan Niyazi Bey'in becayişlerine karar verildi.[746] Böylece bölge eşrafı ile kaymakam arasındaki huzursuzluk çözülmüş oldu.

Bölgedeki çatışmanın yaraları sarılmaya gayret edilirken diğer taraftan da Dersimli bazı eşkıyaların soygun faaliyetleri devam etti. 14 Aralık 1918'de Erzincan köyleri Dersimli asilerin saldırısına maruz kaldı. Bu durum üzerine Eğin'e bağlı 24 köyün ahalisi adına Özbek köyü muhtarı Süleyman, hükümete telgraf çekerek şikayette bulundu.[747] Bu arada Dersimlilerin Kemah'ta barut tedarik etmeye çalıştıkları da tespit

[745] Çarsancak eşrafının yazısında 1869 tarihinde Çarsancak Kazasının Erzurum Vilayetine bağlı Erzincan Sancağından ayrılarak Mamuretülaziz vilayetine bağlandığı, merkezinin Dersim ekradına engel olan Peri kasabasına nakil edildiği, Tahkik heyeti reisi olan Miralay Şahin Bey'in raporu doğrultusunda bölgede bir kışlayı hümayun inşa edildiği de belirtilmektedir. Bkz. **BOA, DH.İ.UM, 10-2-2-34**, Antranik Dersim adlı eserinde, Peri'de toprak sahibi Ermenilerden bahseder ve şehirde 600 haneden fazla Ermeni olduğunu yazar. Bu Ermeniler; Ermeni-Ortodoks ve Ermeni-Protestan olmak üzere iki mezhebe ayrılmıştı. Ermeni-Ortodoksların bir kilisesi ve Birleşik Ermeni Cemiyeti'nin himayesinde bir okulları, Ermeni-Protestanların ise bir kilisesi ve Harput'taki Amerikan misyonerlerinin himayesinde bir ilkokulları vardı. Türklerin de camisi ve medresesi bulunmaktaydı. Peri'deki sanat, tüccarlık ve tüm zanaatlar Ermeniler tarafından icra edilmekteydi. Türkler ve Kürtler zanaat ve ticaretle uğraşmazlardı. Antranik'e göre Kürtlerin bu işlerle uğraşması mucize olurdu. Kaymakamlık merkezi olan Peri'de bidayet dairesi denilen mahkemede vardı. Kentte ayrıca askeriye ve karakol bulunuyor ve bunları Türk ve Kürt binbaşılar yönetiyordu. Askeriye bir tabur askerden karakol ise yarım tabur jandarmadan oluşuyordu. Güvenlik güçlerinin giyim ve erzak teminini ise Ermeniler gerçekleştiriyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Yeritsyan, **a.g.e**, s. 99-102; Peri hakkında anılarını kaleme alan Hampartsum Çitçiyan, 1915 olayları sonucunda Peri'deki Ermenilerin tamamının öldürüldüğünü yazmaktadır. Fakat **BOA, DH.İ.UM, 10-2-2-34** numaralı belgeden 1918 yılında Peri'deki evlerine geri dönecek olan Ermeniler için evler hazırlandığından bahsedilmektedir. Bu durum Çitçiyan'ın anılarının doğru olmadığını göstermektedir. Bkz. Hampartsum Çitçiyan, **Ölüme Kıl Payı (Ermeni Soykırımından Kurtulmuş Birinin Anıları)**, Çeviren Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2009, s. 179

[746] **BOA, DH.ŞFR, 604/1**

[747] **BOA, DH.ŞFR, 74/195; BOA, DH.ŞFR, 94/142; BOA, DH.ŞFR, 94/195**

edildi ve cephane temin edilmesine çalışılmasının Dersim'de genel bir ayaklanma hazırlığı için yapıldığı düşünüldü.[748]

İtilaf devletlerinin bölgeye müdahalesini sağlamak için çeşitli söylentiler etrafta yayılmaya çalışılıyordu. Mamuretülaziz Vilayeti sınırları içerisindeki Amerikan müesseselerine saldırı yapıldığına dair söylentiler de kamuoyunu meşgul ediyordu. 21 Aralık 1918'de Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği telgrafla vilayet sınırlarında böyle bir saldırının olmadığını ve ayrıca beklenmediğini haber verdi.[749] Bunun yanında Ali Seydi Bey'in Dahiliye, Maliye Nezaretleri ve defterdarlıkla arası iyi değildi. Zira Ermeni tehciri konusunda yapılan bazı icraatlar konusunda hükümet ile ters düşmesi kendisine karşı olan güveni zedelemişti. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi, kendisine gelişen olaylar hakkında bilgi verilmediğini düşünüyordu ve bu durumdan oldukça rahatsızdı. Dahiliye Nezaretine 27 Aralık'ta çektiği bir telgrafla bu düşüncelerini iletti. Geçirilmekte olan önemli zaman diliminde vilayetin siyasi durumu hakkında hiçbir şeyden haberdar edilmediğini, tehlikeli olayların kendisine haber verilmemesi nedeniyle olaylar hakkında karar vermek hususunda zorluklarla karşılaştığını dile getirdi. Özellikle Osmanlı tarihinde mühim bir bölge olan Dersim mıntıkasının bu vilayet dahilinde bulunmasından dolayı bir validen gizlenmeyecek olan siyasi durumun kendisine bildirilmesini istedi.[750] Bu hususların yanı sıra Ali Seydi Bey, Dahiliye Nezareti'nin eski Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey'i Sivas'a atamasından da hoşnut değildi. Ali Seydi'ye göre; Ermeni tehciri sırasında Mamuretülaziz'de vali bulunan Sabit Bey olumsuz rol oynamıştı. Sabit Bey'in Sivas vilayetine gönderildiği haberi bölgede iyi bir tesir yapmamıştı. Ermeni sorununun gündemde olduğu bir sırada Ermeni meselesinin önemli bir sahasını teşkil eden Sivas'a Sabit Bey'in gönderilmesinin dahil ve hariçte kötü yorumlanacağına düşünüyordu.[751]

1919 yılına gelindiğinde bölgedeki karışıklıklar Dersim çevresi de dahil olmak üzere yer yer devam ediyordu. Her sene olduğu gibi Dersim'e yakın olan ve ziraat yapılan bölgelere saldırılar başladı. 7 Ocak tarihinde Çemişgezek ve Eğin'in Dersim'e yakın olan Müslüman köyleri eşkıya baskınına uğradı. Eşkıyalar buldukları dört yüz kadar hayvanı ve bazı eşyaları gasp ettiler. Eğin ahalisi şikayetlerini devlet görevlilerine

[748] **BOA, DH.ŞFR, 619/69**
[749] **BOA, DH.ŞFR, 599/23**
[750] **BOA, DH.ŞFR, 600/9**
[751] **BOA, DH.ŞFR, 600/28**

iletti. Bu durumun haber alınması üzerine derhal bölgeye çevre birliklerden 100 kişilik jandarma kuvveti sevk edildi. Askerlerin bölgeye intikali ile beraber Çemişkezek ahalisine ait tahılın büyük kısmı geri alındı. Fakat Eğin bölgesinden çalınan eşya geri alınamadı.[752] Düzenlenen bu harekatın istenilen netice ile bitirilememesinin nedenleri arasında jandarmanın maddi imkansızlıklar içerisinde bulunmasının da payı vardı. Bölgede yeterli olmayan tedbirlerden dolayı saldırılar Dersim ve çevresinde devam etti. Eşkıyalar Erzincan sınırından Erzurum'a geçti. Bunun üzerine eşkıyayı takip eden müfrezeler, eşkıyayı hanelerinde barındıranları tutuklayarak Tercan'a gönderdi. Sürekli olarak Erzurum vilayeti sınırlarına girip bölgede saldırılarda bulunan eşkıyalar da vardı. Pülümürlü şaki Rıza, oğlu Süleyman ve yardımcıları bu şekilde sınırda faaliyetlerde bulunuyordu. Ardından tekrar Erzincan'a geçerek Erzincan'ın Pülümür, Tercan ve Kığı kazaları arasında dolaşıyorlardı. Bu eşkıyaların cezalandırılması için Erzincan tabur kumandanıyla haberleşen Erzurum Valisi Münir Bey, Tercan ve Kiğı'dan çıkarılacak müfrezelerin karşılıklı takibat yapmasını istedi.[753]

Mütareke döneminin meydana getirdiği boşluktan yararlanmak isteyen eşkıyalar Dersim ve çevresinde faaliyetlerini arttırdılar. 30 Ocak 1919'da Pülümür kazasının Kalecik köyünden Azizoğlu Rıza, otuz kişiden fazla yardımcısıyla Pülümür'ün Şam Derbendi ve Parakçı köylerine saldırdı. Asiler bir takım eşya ve hayvan gasb ederek saklanmak için Nazımiye'ye geri dönmek üzere hareket geçtiler. Haberleşme neticesinde alınan tertibat ile Süleyman Sadık Ağa ve arkadaşları tarafından asi Rıza yakalanarak hükümete teslim edildi. Kaçmayı başaran kişiler ise Nazımiye'nin Haydaranlı aşireti reisi Hızır Ağa'nın yanına gitti. Bunların da yakalanması için Dersim Kaymakamlığı görevlendirildi.[754]

Eğin'e bağlı köyler de saldırılara maruz kaldı. Ovacık aşiretleri eskiden beri bu bölgeyi yağma ediyordu. Bu durum gelenek halini almıştı. 6 Mart 1919 tarihinde Kemah, Eğin ve Çemişgezek'teki Türk köylerini yağmalayan Ovacık aşiretlerini şikayet eden bir dilekçe Meclisi Ayan Riyaseti Celilesine verildi. Dilekçede Mamuretülaziz Vilayeti dahilindeki Ovacık havalisi ekradının eskiden beri Eğin, Kemah ve Çemişgezek kazalarındaki Türk köyleri ahalisini sürekli talan ettikleri vurgulandı. Meşrutiyet idaresinin ilanından önce de devam eden bu gibi tecavüzlerin önü alınacağı

[752] **BOA, DH.ŞFR, 610/101; BOA, DH.ŞFR, 609/93**
[753] **BOA, DH.ŞFR, 616/1**
[754] **BOA, DH.ŞFR, 616/111**

ümit edilirken yeni devirde de durumda hiçbir değişiklik olmamış, saldırılar devam etmişti. I. Dünya Savaşı esnasında da Dersimliler çeteler teşkil ederek bölgede felaketlere sebep olmuşlar, yağma vahim ve kapsamlı bir şekil almıştı. Rus ordularının ilerlemesi üzerine bölgedeki otorite boşluğunu değerlendiren eşkıya düzenli çeteler teşkil ederek bütün köyleri basmış, mal, hayvan ve erzak namına ne varsa hepsini almış, kadın erkek birçok masumu da şehit etmişti. Eğin kazası düşman istilasına uğramamakla beraber bu asiler yüzünden istila gören bölgeler kadar ve belki daha fazla hasar ve felakete maruz kalmıştı. Bu bölgede yerleşik olan itaatkar Türkler bu durumdan çok zarar görmüştü. Tarlalarına bağ ve bahçelerine gidemedikleri gibi birçok zorlukla tedarik edebildikleri hayvan, erzak ve elbiseleri ellerinden alınmıştı. Bir taraftan harpte binlerce şehit veren ve diğer taraftan açlık ve sefalet altında kıvranan bu ahalinin hükümetten himaye görememeleri ve birtakım şakilerin eline bırakılmaları ümit kırıcı bir durum oluşturuyordu. Bu hale bir son verilmesi için birçok kez sadarete müracaat edilmiş ve meclisi mebusana da bölgeden bir dilekçe gönderilmişti. Fakat aralıksız süren bu müracaatların hiçbir semeresi görülmedi.

Mütareke ile beraber bölgeden asker çekilir çekilmez şakilerin saldırılarıyla köylere hücum etmeye başladıkları da görülüyordu. Bu durumdan dolayı Eğinli köylüler ilkbahar geldiğinde tekrar yağma edilecekleri korkusuna kapıldılar. Yollar açıldığı takdirde Eğin'de artık barınma imkanı kalmayacağı anlaşılıyordu. Hükümetin zamanında gerekli olan tertibi almadığı, bölgeye fazla miktarda asker ve jandarma göndererek geçit mahallerini tutmadığı takdirde eşkiyanın bu defa canlı bir ferd bırakmayacakları şüphesizdi. Bölge ahalisi devlet görevlilerinin faciaya fırsat vermeyeceğini ümit ediyordu. Dersim'de lazım olan tedbirlerin alınması hususundaki isteklerini muhtarlar ve ihtiyar heyeti üyeleri bir ariza ile hükümete bildirdi. [755]

Bu müracaat üzerine Dersim ve havalisi ekradının bilinen vaziyetlerinden dolayı Eğin köylerine yapmaları muhtemel saldırılara karşı şimdiye kadar hangi tedbirlerin alındığı hususunda Dahiliye Nezareti, Mamuretülaziz Vilayetinden bilgi istedi. [756] 2 Nisan 1919 tarihinde Malatya da bulunan Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey tarafından verilen cevapta Dersim'in sükûnet içerisinde bulunduğu iletildi. Lakin bu hale güvenmek doğru değildi. Zira Dersim hiçbir zaman durulmamıştı. Ayrıca

[755] **BOA, DH.İ.UM, E-119/44; BOA, DH.EUM.2.ŞB, 67/33**
[756] **BOA, DH.ŞFR, 97/226**

jandarmanın seferberlikten beri sayısı azalmış ve kalitesi düşmüştü. Ali Seydi Bey Dersim'i idare etmek için iki yola başvurdu. Bunlardan birincisi merkez vilayetine gelip giden ağaları hoş tutmak ve kanun çerçevesindeki taleplerini öğrenmek, ikincisi ise 13. kolordu kumandanı ile devam eden iletişim neticesinde Eğin, Çemişkezek ve Hozat'a asker yerleştirmekti. Ali Seydi Bey, bir hafta sonra asker yerleştirmek için Dersim'e gitmeye de karar verdi.[757]

Harp sırasında Dersimlilerin saldırılarında harap olan Mamuratülaziz Vilayeti'ne bağlı Eğin kazası ve çevresindeki yerleşim yerlerine bağlı köylerdeki bu durum Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de dikkatini çekmişti. Müslüman/Hristiyan Ermeni ve Kızılbaşların karışık yaşadığı Pağaştaş, Evrek, Gaşo, Lordin, Pingan, İliç, Atma, Bahçe, Çoylar ve Avarik ahalisi sefalet içinde bulunuyordu. Cemiyet, bölgedeki yetimlere ve muhtaçlara dağıtılmak üzere Eğin'e çamaşır, bez ve elbise gönderdi.[758] Bu durum Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin dolayısıyla Osmanlı Hükümetinin köylere yapılan yardım sırasında Müslüman, Hristiyan veya Kızılbaş nüfusu ayırt etmediğini göstermekteydi.

Eğin ahalisinin askeri tedbirler konusundaki istekleri devam ederken Dersimli asilerin bölgedeki faaliyetleri de aralıksız sürüyordu. 17 Mart 1919'da daha önceden yakalanmış olan şaki Rıza'nın firar eden yardımcıları Dersim'e geçtiler. Bunun üzerine bu kişileri takip eden müfrezeler bölgenin sarp oluşundan dolayı geri döndü. Bunların Nazımiye kazasındaki Haydaranlı aşiret reisi olan Hızır Ağa'nın yanında saklandıkları istihbaratı alındı. Kaçakların Kiğı ile Tercan taraflarına geçmeleri ihtimali de vardı. Bundan dolayı saldırı ihtimaline karşı, stratejik noktalarda kurulmuş olan karakolların takviyesi düşünüldü. Bölgeye yakın olan askeri birliklerden kuvvet gönderilmesine karar verildi.[759]

Mütareke döneminde Dersim aşiretleri çevre şehirlere daha fazla saldırmaya başladı. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen otorite boşluğu yağmacı aşiretlere olağanüstü fırsat verdi. Özellikle Eğin gibi verimli ve zengin bölgelerin ahalisine

---

[757] **BOA, DH.EUM.AYŞ, 9/13**

[758] TKA, 645/143; Bu köylerden Pağaştaş'ın günümüzdeki adı Bağıştaş olup Kemaliye/Erzincan'a bağlıdır. Bkz. **Köylerimiz**, s. 67; Gaşo/Geşo/Keşu'nun günümüzdeki ismi Yeşilyamaç olup Kemaliye/Erzincan'a bağlıdır. Bkz. **Köylerimiz**, s. 657; Lordin/Nordin'in günümüzdeki adı Kayacık olup İliç/Erzincan'a bağlıdır. Bkz. **Köylerimiz**, s. 337; Pingan'ın gümüzdeki adı Adatepe olup Divriği/Sivas'a bağlıdır. Bkz. **Köylerimiz**, s.741; İliç köyünün eski adı Lick/Lic olup günümüzde Erzincan'a bağlı bir ilçedir. Bkz. Sırvantsdyants, **Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler**, c. 2, s. 293; Atma günümüzde İliç'e bağlı bir köydür; Bahçe köyü günümüzde Kemaliye/Erzincan'a bağlı bir mahalledir; Avarik günümüzde Erzincan İliç'e bağlı Çaltı köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 125

[759] **BOA, DH.ŞFR, 621/38**

saldırılar da artış yaşandı. Ermenilerin bu fırsattan istifade ederek İtilaf Devletlerinin müdahale etmesi için bölgeyi karışıklık içerisinde göstermeye dönük faaliyetleri ise Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in tutarlı ve tedbirli davranışları sayesinde bertaraf edildi.

3.2. Mütareke Döneminde Dersim'de İhtida Hareketleri

İslam literatüründe, inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslam dinini benimsemeyi ifade eden ihtida, batı dillerinde "conversion" kelimesiyle adlandırılmıştır. Din değiştirme olayı ile aynı manaya gelen ihtidanın farklı şekil ve şartlarda gerçekleştiği görülmektedir. Samimi inanarak başka bir dine geçenler olabileceği gibi [760] psikolojik, sosyolojik, kültürel ve ekonomik birçok neden dolayısıyla zahiren din değiştirenler de görülebilmektedir.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile beraber bölgede yaşayan Pagan/Zerdüşt/Hıristiyan Ermeni, Rum, Hayhorom, Hazari, Yahudi, Süryani, Asuri ve Yezidi gibi dinsel toplulukların bir kısmının din değiştirip hakim unsur olan Türklerin inancı olan İslam dinini bensimsedikleri bilinmektedir. Bunun yanında sosyal statülerini kaybetmemek için Müslüman görüntüsü verenlerde olmuştur.[761]

Gayri Müslim tebaa arasındaki bu uygulama İslam'ın ilk devirlerinde ortaya çıkmış, Selçuklu Devleti ve Osmanlı hükümranlığı süresince de Anadolu'da geçerliliğini korumuştur. Tanzimatla başlayan süreçte ise gayrimüslimler[762] özellikle Ermeniler, iç içe yaşadıkları komşuları Kürtlerin baskın karakterinden ve aşiret reislerinin baskısından kaçmak için ihtida etmiş, ayrıca Kürt kimliğini benimsemiştir.

20. yüzyıl başlarında Mamuretülaziz Vilayeti, Dersim ve Peri'de ihtida hareketleri artmış, [763] I. Dünya Savaşı'nın getirdiği kaos ortamında ise bu gibi

---

[760] Ali Köse, "İhtida", **DİA**, c. 21, İstanbul 2000, s. 554

[761] Osmanlı Devleti'ndeki kripto Hristiyanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Ahmet Türkan, **Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012; Anadolu'daki ihtida hareketleri; şer'iyye sicilleri, tahrir defterleri, nüfus defterleri ve temettuat defterleri vasıtasıyla görülebilmektedir. Bu defterlerde ismi geçen kişilerin baba ismi Abdullah, anne ismi de Havva olarak zikredilmektedir.

[762] Tanzimat öncesi din değiştirmeler için bakınız. Halide Aslan, **Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876),** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s.12-15

[763] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 15; Mamuretülaziz Vilayeti Ziya Mahallesi Mühtedilerinden Leon zevcesi Mihriye'nin durumu da bu şekildedir. Din değiştirmiş olan ve bundan dolayı tehcir edilmeyerek bölgede kalan mühtediye Mihriye, Müslüman olmayan kocasının tehcir edilmemesi için Dahiliye Nezaretine başvurmuştur. Mihriye, Dersim'e komşu olan Eğin'de gizlenen ve ardından teslim olan kocası Leon'un 4 çocuklu ailesine bakması için af edilmesini nezaretten istemiştir. Bakınız. **BOA, DH.EUM.2.ŞB, 18/51**; Dersim'de demografik yapıyı

uygulamalar daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı Devleti de devrin şartlarına göre pozisyon belirlemiş, konjonktürel olduğuna inandığı ihtidaları kabule pek yanaşmamıştır. Fakat bu konuda el verdiğince insani hususları da göz önüne almaktan geri kalmamıştır.

Savaş sırasında İslamiyeti kabul eden Ermeniler, göç ettirilmeyerek yaşadıkları yerlerde bırakılmıştır. Bu hususta Dahiliye Nezareti'nden 22 Haziran 1915 tarihinde Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Sivas vilayetleri ile Canik mutasarrıflığına çekilen şifre telgrafta, vilayetlerden göç ettirilecek Ermenilerden tek veya toplu ihtida edenlerin gönderilmemesi, ancak toplu bulunanların vilayet dahilinde dağıtılması ve bu emrin gizli tutulması istenilmiştir. Fakat 22 Temmuz 1915 tarihine gelindiğinde Ermenilerin göçten kurtulmak ve farklı muameleye tabi olmak için ihtida ettikleri görülünce bu karardan vazgeçilmiştir. [764] Fakat yine de ihtida edenler Anadolu'dan göç ettirilememiştir. Bunun kanıtı 26 Ocak 1918 tarihinde Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifreli telgrafta olup, ihtida eden Ermenilerin bölgede var olduğunu belirtmesidir.[765]

Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in ifade ettiği gibi Dersim'deki Ermeniler de ihtida etmiş ve bölgeden göç etmemişti. Kasım 1918 tarihinde Peri'nin Pertek'e taşınmasında, kuşkusuz bu şehrin demografik yapısının ihtida etmiş Ermeni unsurdan oluşması ve cihan harbinde bölgede ayaklanma çıkmasının rolü büyük olmuştu. Devlet görünürde ihtida etmiş olan Ermenilere güvenmiyordu. Aralık 1918 tarihine gelindiğinde Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde Hıristiyan ahalinin geçici olarak dinlerini değiştirdikleri hala görülüyordu. Erzincan ve Mamuretülaziz'de bu gibi ihtidaların yoğun bulunduğu bölgeler arasındaydı. 1915'te ihtidaların hükümet tarafından inandırıcı bulunmamasının haklılığı ortaya çıktı. İhtida edenlerin bazıları asli dinlerine tekrar dönmek istedi. Fakat yerel makamların birkısmı bu durumu sakıncalı bularak müsaade etmedi. Bunun üzerine asli dinlerine dönmek isteyenlerin serbest bırakılmalarına dair Emniyeti Umumiye Müdüriyetinden çeşitli mutasarrıflıklara telgraf çekildi. Zira Osmanlı hükümet yetkilileri dinlerine geri dönmek isteyenlere mani olunmasını vicdani dayanaktan yoksun bulmuştu. Zaten bir heyecan eseri olan bu tür

---

etkileyen en önemli olay 1915 Sevk ve İskan Kanunu'dur. Bu kanun ile bölgedeki Ermeniler, izini kaybettirmek için Alevi kimliği altında asıl kimliklerini saklamayı tercih etmişlerdir. Bkz. Gül-Özdemir, **a.g.e**, s. 194

[764] Demirel, **a.g.t**, s. 54-55

[765] **BOA, DH.ŞFR, 608/19**

ihtidalar kanuni de değildi. Kanuni Esasi'de din, mezhep ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmıştı. Bu tavrın kanuna muhalif bir tutum olduğu düşünülmüştü. Esasen bu suretle ihtida edenler bir müddet sonra asli dinlerine geri dönme arzu ve temayülünü gösterdiğinden, bu durumun sürdürülmesi vatan için yararlı da görülmemişti. Bundan dolayı asli dinlerine geri dönmek isteyenlere müdahale edilmemesi kararı benimsendi.[766] Fakat karara rağmen çok sayıda Ermeni, cihan harbinin verdiği karışıklıktan dolayı özellikle Doğu Anadolu'da ve Dersim coğrafyasında asli dinlerine geri dönmedi.

3.3. İngilizlerin Dersim'de Ayaklanma Çıkarma Teşebbüsleri

Dersim'deki olumsuz asayiş olaylarına rağmen bazı sevindirici gelişmeler de yok değildi. 1919 yılının Nisan ayında Mazgirt kaymakamlığı tarafından yapılan araştırma neticesinde bazı bölgelerde Türk ve Kürtler arasında birliğin temin edildiği görüldü. Bu olumlu durumun aşiretlere aracısız yapılan telkinlerden kaynaklandığı, telkinlerin aşiretlerin hükümete daha fazla sadakat göstermesine neden olduğu, bundan dolayı şimdilik Mazgirt'te asayiş konusunda endişe edilecek bir hal kalmadığı anlaşıldı.[767] Fakat İngilizler Dersim ile ilgilenmeye ve bölgede karışıklık çıkarmaya hala çalışmaktaydılar. İngilizler 1914 Ekim ayında da Diyarbekir İngiliz konsolos tercümanı vasıtasıyla da bölgede propaganda yapmaya çalışmışlar, bu durum Sabit Bey'in aldığı önlemler ile önlenmişti.[768] Ancak ayaklama çıkarma teşebbüsleri tamamen durdurulamamıştı.

Nitekim Nisan ayının ortalarında Erzurum'a gelen ve yanlarında önemli miktarda para bulunan İngiliz subayların, bölgedeki işgallere karşı Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığında kurulan Kars hükümetini yıkmak fikrinde olduğu anlaşıldı. Bu kişiler aynı zamanda Dersim'de karışıklık çıkarmak da istiyordu. Zira İngilizler hem ileride kurulmasını istedikleri Kürt devletinin sınırları içerisinde Dersim'in de bulunmasını arzuluyor ve bundan dolayı bölgeyle yakından ilgileniyor hem de Türklerin bölgenin bilinen asayişsizliği ile oyalanmasını istiyorlardı. İngilizlerin diğer bir amacı

[766] **BOA, DH.ŞFR, 92/205;** Mütareke döneminde Ahmet İzzet Paşa hükümetinin icraatlarından birisi de ihtida etmiş kişilerin asli dinlerine dönmeleri için her türlü kolaylığın sağlamasıdır. Daha sonraki hükümetler de yaptıkları açıklamalar ve verdikleri emirlerle bu hususu gündemde tutmuşlardır. Özellikle ihtida etmiş olan kız ve kadınların ailelerine teslimi hususu önemli bir yer tutmuştur. Fakat ihtida eden kadın ve kızlar, çocuklarının da olduğu Müslüman ailelerini bırakmaya yanaşmamışlardır. Bkz. Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida" **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, sayı 6, İstanbul 2004, s. 10-17

[767] **BOA, DH.ŞFR, 625/147**

[768] **BOA, DH.EUM.2.ŞB, 2/10**

da Erzurum'daki Rum, Ermeni ve yerli ahaliden bazılarını casus olarak kullanmaktı. Bu şekilde Osmanlı sınırları içindeki Türklerin kuvvetinin sayısını öğrenmeye çalışıyorlardı. İngilizler durumu tetkik ettikten sonra Gürcü ve Ermenileri, Kars ve civarıyla doğu vilayetlerine saldırtmayı da düşünüyordu. Bu durum Kars hükümetince anlaşılmıştı. Sonunda İngilizler Kars'a bir tabur piyade getirerek, Kars hükümetini etkisiz kılmayı başardılar. Bu askerler Hintlilerden ve Müslümanlardan oluşuyordu. Müslüman askerlerin bölgeye getirilme amacı yerli ahalinin sempatisini kazanmaktı. Yeni gelen taburun 4 top 12 mitralyözü bulunuyordu. Bu askerlerden bir kısmı Sarıkamış'a gidecekti. Sarıkamış ahalisinden bazı alevi köylerine barış konferansına gönderilmek üzere dilekçeler yazdırıldı ve İngiliz generaline verdirilmesi düşünüldü. Bu durum mahalli hükümet tarafından haber alındı. Ardından dilekçelere el konuldu. Gönderilmesine izin verilmeyen dilekçelerin tamamının aynı konuyu işlediği ve aynı kişi tarafından yazıldığı kullanılan ibarelerden anlaşıldı. Dilekçelerin içeriğindeki iddialarda Osmanlı orduları tarafından haksız olarak bütün erzaklarının alındığı ve bu durumdan dolayı sefalet içerisinde bulundukları ifade ediliyordu. Ayrıca kendilerine zahire verilmesi isteniyordu.[769]

Nihayet İngiliz subaylarının Dersim'e adam ve para göndererek aşiretleri Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik etmek istedikleri ve bölgede isyan çıkaracakları istihbaratının doğruluğu anlaşıldı. Bunun üzerine gerekli tedbirlerin alınmasına dair Emniyeti Umumiye Müdüriyetinden Mamuretülaziz, Van, Bitlis ve Diyarbekir vilayetlerine telgraf çekildi. Bölgede çıkabilecek olaylara karşı dikkatli olunması ve asayişi bozacak durumlara meydan verilmemesi vilayetlerden istendi.[770]

Bu hazırlıklar yapılırken, 21 Nisan 1919'da Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi, 13. Kolordu Komutanlığı'yla yaptığı görüşmelerin neticesi olarak, Dersim'in önemli geçit yollarının bulunduğu Arapkir, Çemişkezek ve Eğin'de birer tabur piyade askeriyle bir

---

[769] **BOA, DH.ŞFR, 626/17**; Kars Hükümeti olarak adlandırılan siyasi devlet teşekkülü, Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi veya Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu hükümet, 17-18 Ocak 1919 tarihleri arasında Dr. Esat Bey'in başkanlığında gerçekleştirilen Büyük Kars Kongresi'nin sonucunda Cihangiroğlu İbrahim Bey başkanlığında kuruldu. 12 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgal etmesiyle son buldu. Bu hükümetin sınırları, Elviye-i Selase'nin (Kars, Batum, Ardahan) tamamını kapsamakla birlikte Ahıska, Oltu, Kağızman, Iğdır, Şavşat, Kamerli, Nahcivan, Ardanuç ve Orduabat'ı da içeren yaklaşık 40.000 km^2 'lik alanı kapsamaktaydı. Bkz. Ahmet Ender Gökdemir, **Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989; s. 94-96; Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2011, s. 178-179; İbrahim Şirin, "İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'ne", **History Studies**, c.6, sayı 2, Samsun 2014, s. 129-142; Bülent Tanör, "Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara 1991, s. 423-431

[770] **BOA, DH.ŞFR, 98/266; BOA, DH.ŞFR, 98/267; BOA, DH.ŞFR, 626/17**

miktar süvarinin bulundurulmasına karar verdi. Diyarbekir'den iki tabur bölgeye hareket etti. Böylece Dersim'de İngilizlerin çıkarmak istedikleri isyan engellenecekti. Ali Seydi Bey, hem askerlerin dağıtılması, yerleştirilmesi ve iaşesini temin etmek hem de aşiret reisleri ile görüşmek üzere Dersim'e gitmeyi planladı. Fakat daha sonra Dersim teftişini erteledi.[771]

Ali Seydi Bey, hükümet otoritesinin bölgede devam etmesi ve Dersim'i idare etmek için iki yolun kullanması gerektiğine inanıyordu. Bunlardan ilki vilayet merkezine gelip giden ağaları hoş tutmak ve kanuni taleplerini kolaylaştırmaktı. Diğeri ise 13. Kolordu komutanlığı ile beraber yapılmakta olan haberleşmenin neticesinde Eğin, Çemişgezek ve Hozat'a kademe kademe nizami kuvvetler yerleştirmekti. Böylece aşiretlerin hükümetten korkmaları sağlanacak, olumsuz bir duruma meydan verilmeyecekti.

24 Nisan 1919'da Dersim genel itibarıyla sükunet içerisindeydi. Bu sükunet Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi'ye pek güven vermiyordu. Geçmiş tecrübeler Dersim konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermişti. İngilizlerin bölgeye sızma girişimlerini bildiğinden, faaliyetlerinden haberdar olabilmek için Dersim ile ilgili gelişmeleri de yerel makamlara soruyordu. Ali Seydi Bey, bölgeye dışarıdan müdahalelere engel olmak için bazı tedbirlerin alınmasını istiyordu. Ona göre, her şeyden önce Dersim, birinci sınıf maaşla gayet faal ve cevval bir mutasarrıfa muhtaçtı. Dersim mutasarrıfı bulunan Abdurrahman Bey, namus ve doğruluğuyla tanınan bir zat ise de Dersim'e göre bir mutasarrıf değildi. Dersim'e liyakatli bir mutasarrıfın acilen tayin edilmesi ve bölgeye yollanması lazımdı.

Nitekim her senenin ilkbaharında olduğu gibi Çemişgezek'te meskun olan Koç Uşağı ve Ferhat Uşağı aşiretleri arasında çatışmalar başlamıştı. Bir nasihat heyeti bölgeye gönderilerek aşiretler uzlaştırılmaya çalışıldı. Ali Seydi Bey'e göre Dersim'de bunlar olurken asayişi temin de geç kalınılmamalıydı. Zira karışıklıklar Dersim'e müdahale için fırsat kollayan İngilizlere gerekli kozu verebilirdi. Fakat Dersim'de genel ve siyasi bir hareket ortaya çıkacak olsa eldeki kuvvetlerle isyanı durdurmak da çok zordu. Mevcut güç tamamen yok olmuştu. Jandarmanın sayısı çok azdı ve seferberlikten beri durumu iyi değildi. Bundan dolayı jandarmaya efrad kayıt olunması jandarma

[771] **BOA, DH.İUM, E-50/31**

Umum Kumandanlığı'nın isteğiydi. Eldeki kuvvetlerle çıkabilecek fitne ateşini söndürmek mümkün olmadığı gibi askeri kuvvetlerden istifade ve yardım da mümkün değildi. Üç aydan beri 13. Kolordu kumandanlığıyla cereyan eden ve uzun süren haberleşme neticesi olarak Diyarbekir'den bölgeye ancak bir alay piyade celb ettirilmişti. Bu da asayişi sağlama hususunda yeterli değildi. Terhis sebebiyle süvari alayının sayısı yüz yirmi kişiydi ve iki taburdan oluşmaktaydı. Piyade alayının mevcudu ise yüz elli kişiden ve tam tertipli bir bölükten ibaretti. Firar etmiş olan askeri bakayaların gönderilmesi ile kuvvet arttırılsa bile bir fayda vermeyecekti. Çünkü kışlaya zorla getirilen ve harbin uzun sıkıntılarından bıkmış, usanmış olan asker üç gün sonra tekrar firar ediyordu. Bu sebeple alay kumandanları bunlara silah vermeye bile cesaret edemiyordu. Askere ihtiyacı olan Vali Ali Seydi Bey'in alay namı taşıyan bu müfrezelerin merkez vilayette bulundurulmasını istemekten başka çaresi yoktu. Bölgeye konuşlanacak bu birliğin ara sıra atış ve top talimleri yaparak varlığını göstermesine ihtiyaç vardı. Kolordu da zor durumundan dolayı bölgeye daha iyi asker gönderemiyordu. Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in kaliteli asker gönderilmesi konusunda ümidi kalmamıştı. Olumsuz bir durumla karşılaşıldığında Dersim'de askeri harekata kalkmak mümkün değildi. Yetersiz kuvvetle yapılacak harekat başarısız olursa askerin sindirici gücü kırılacağı için eşkıyanın cüreti artabilirdi.[772]

29 Nisan 1919'a gelindiğinde Dersim'de İngilizler tarafından yapılmış bir tahrik eseri henüz görülmüyordu. Ancak Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, Dersimlilerin karışıklık çıkarma ihtimalini düşünerek, Nazımiye taraflarına ihtiyaten bir tabur asker gönderdi. [773] Dahiliye Nezareti de İngilizlerin faaliyetlerine yardım edeceklerini düşündüğü, Rum ve Ermeniler tarafından Mamuretülaziz vilayetinde açılmış olan Kızılhaç şubelerinin olup olmadığını Vali Ali Seydi Bey'e sordu. Ali Seydi Bey'in gönderdiği cevabi telgrafta Rum ve Ermeniler tarafından açılmış olan herhangi bir şubenin bölgede yer almadığı haber verildi.[774]

Bu sırada Dersim aşiretlerinden Yusufan ve Demenan aşiretleri arasındaki çatışma başladı. Kısa süreli bu çatışma sonucunda ihtilaf, aşiretler arasındaki teamüle uygun bir şekilde, aralarındaki katl maddesi hükmünce çözüldü. Ayrıca alınan bu tedbirlerin aşiretler arasındaki nefreti ortadan kaldırdığı da görüldü. Bütün aşiretlerin

[772] **BOA, DH.ŞFR, 627/18; BOA, DH.ŞFR, 624/44**
[773] **BOA, DH.ŞFR, 627/111**
[774] **BOA, DH.ŞFR, 627/106**

adalete ve barışa ihtiyaç duyduğu bir sırada adliyenin davaları takip etmesi olumlu bir tesir bırakıyordu. Bundan dolayı Şadilli, Kureyşan aşiretleri ile diğer aşiret ağa ve mensuplarının dahi suçlarının ertelenmesi Nazımiye Kaymakamlığı tarafından istenmekteydi. [775] Zira suçluların yargılanması ertelenirse Dersim'de çıkabilecek isyanların önüne geçilebilirdi. Böylece İngilizler bölgeye müdahale edemezdi.

Osmanlı Hükümet yetkililerinin ve Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in uzun süredir bölgeye gelmesini bekledikleri İngiliz subaylar, nihayet 12 Haziran 1919 tarihinde otomobil ve maiyetlerinde dört asker ile birlikte Tercan'dan Erzincan'a hareket etti. Tercan Jandarma Bölük Komutanlığından Dersim Jandarma Tabur Komutanlığına gelen telgrafta İngilizlerin sıhhiye dairesinde ikamet etmelerinin uygun bulunduğu ifade edildi. Aynı günün gecesinde saat 11'de Erzincan'a ulaşan İngilizler geceyi sıhhiye dairesinde geçirdiler ve ertesi gün Mutasarrıf Eşref Bey'i ziyaret ettiler. Görüşme sırasında mutasarrıfın ısrarlı sorularına rağmen seyahatlerinin amacını açıklamaya yanaşmadılar. Kars'tan Erzurum'a ve oradan Tercan'a geldiklerini ifade eden bu iki İngiliz subayı yüzbaşı rütbesindeydi. Bunlardan birinin ismi Karl'dı. Konuşma esnasında Dersim'de asayişin ne durumda olduğunu ve Erzincan'daki Ermeniler tarafından Müslüman ahaliye zulüm yapılıp yapılmadığının ve bilinen tahribatın kimler tarafından yapıldığını sordular. Eşref Bey, Dersim'de asayişin sağlandığını, Rus saldırıları sırasında Ermeniler tarafından İslam ahali üzerinde birçok mezalimin yapıldığını, Ermenilerin bir hayli Müslüman nüfus katletmiş olduklarını, savaş sırasında Müslümanların kasaba ve köylerdeki hanelerinin Rus ve Ermeniler tarafından tahrip edildiğini söyledi. Bu görüşme sonunda Eşref Bey'in görevlendirdiği mihmandar ile iki İngiliz subay, sancağın sıhhiye müdürü ile birlikte çarşı, Ermeni mahallesi, bazı Müslüman mahalleleri, hükümet hastanesi ve eytamhaneyi gezdi. Ayrıca bir caminin minaresine çıkarak şehrin fotoğrafını çekti. İngilizler mahiyetlerindeki 4 asker ve Coci adındaki kişi ile beraber Rum mahallesini de gezdiler. Burada Erzincanlı Gorgu'nun hanesine girdiler. Bunun üzerine etraftaki Rumlar da Gorgu'nun evine geldiler. İngilizlerin yanındaki bir askerin güya Gorgu'nun akrabası olduğu, Tiflis'te bulunan Yinokal adındaki bir Rum'dan Gorgu'ya selam getirdikleri, bu münasebetle Gorgu'yu ziyaret ettiklerini Osmanlı memurlarına ifade edildi. İki gün şehirde

[775] **BOA, DH.ŞFR, 633/121**

kalacaklarını söyleyen bu iki İngiliz subay, ansızın fikir değiştirerek Erzurum'a hareket etti.[776]

Alınan önlemler sayesinde İngilizlerin karışıklık çıkarması geçici bir süre önlenmişti. Fakat İngilizlerin Dersim'e olan ilgisi Kars hükümeti'nin sukutu ile son bulmadı. Dersim'deki karışıklıkların devam etmesi Osmanlı coğrafyasını dizayn etmeyi düşünen İngiltere'nin isteğiydi. Zira Türklerin bölgenin bilinen asayişsizliği ile oyalanmasını istiyorlardı. Böylece daha rahat hareket edebileceklerdi.

3.4. İzmir'in İşgali Sırasında Dersim

15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yunan işgalinin gerçekleştiği sırada tıpkı Kars'ın işgalinde olduğu gibi Dersim'e İngiliz ilgisi tekrar arttı. İngilizler Dersim'deki bir karışıklığın Yunan işgalini kolaylaştıracağını çok iyi biliyorlardı. Haziran ayına gelindiğinde Bayburt'ta Ermenilerin yaşadığı yerlerden olan Kopuz yaylasından 70 kişilik silahlı eşkıya Dersim'e geldikten sonra Munzur Dağı'nı aşarak Kemah'ın Hani köyüne saldırdı ve köyden 9 hayvanı çaldı. İngilizlerin kontrolündeki bölgeden Dersim'e kadar bu eşkıyaların hiçbir engele takılmadan gelmesi dikkat çekiciydi. Eğin'in birkaç köyünü de tamamen talan ettikten sonra tekrar Kemah taraflarına giden bu eşkıya grubu Eğin ile Kemah arasında Şavâklı Kürtlerine tesadüf etti. Çıkan çatışmada Şavâklılar'dan bir kişi öldürüldü. Eşkıyalar tekrar Hani köyüne giderek 3 evi ateşe verdi ve enkaz altında kalan 2 kadını da kurşunla yaraladı. Eşkıya birkaç köyü daha talan ederek ve 6 hayvanı çalarak Munzur Dağı'ndan Dersim'e kaçtı. Munzur Dağı karlarla kaplı olmasından dolayı eşkıyanın tekrar kazaya saldırması bekleniyordu. Gerekli olan yerlerde karakol açılmasıyla yeterli miktarda asker bulundurulması lüzumu hissediliyordu. Zira Dersim'de asayişin temini için jandarma hala yeterli değildi. Erzincan'da bir tabur, Kemah, Refahiye ve Pülümür'de ise birer bölük piyade bulundurulması 15. Kolordu Kumandanlığından daha önce istenmişti. Fakat Yunanlıların İzmir'i işgal etmiş olması, askerlerin toplu bir vaziyette bulundurulmasını gerektiriyordu. Bu durumdan dolayı Dersimli eşkıyalarla yeterli şekilde mücadele edilemiyordu. Erzincan ve diğer mevkilere kuvvet ayrılmasının mümkün olmadığı, Mamahatun'daki süvari alayının Dersim'de ortaya çıkacak olayları önleyecek kuvvette olduğu, 15. Kolordu tarafından Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey'e bildirilmişti. Fakat Mutasarrıf Eşref Bey'e göre, Dersim eşkıyasının saldırıları sürecekti

[776] **BOA, DH.EUM.AYŞ, 15/53**

ve Kemah köylerine yapılacak saldırıların Mamahatun'daki süvarilerle önlenmesi mümkün değildi. Çünkü mesafe çok uzaktı. Saldırıların önlemesi için iaşe tedarik edilmek şartıyla gerekli olan yerlerde askeri piyade kuvvetinin bulundurulması ve bu suretle Dersimli aşiretlerin saldırılarının durdurulmasına gayret edilmesi gerekiyordu. Fakat Eşref Bey'in asker isteme konusundaki ısrarlı taleplerine verilen cevaplar olumsuz olacaktı. Zira askeri kıtalar başka mevkilerde görevlendirilmişti. Bundan dolayı bu bölgeye asker sevki yapılamadı. Dersimli eşkıyaların Kemah'a 70/80 kişilik çetelerle saldırıları devam etti.[777]

Mayıs ayının ortalarında başlamış olan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Anadolu'daki birlikleri tedirgin etmekteydi. Her an batı cephesine kaydırma olabilirdi. Bu sırada Dersim ve çevresindeki Alevi aşiretlerde hareketlenmeler tekrar başladı. İngiliz Binbaşı Noel, Temmuz ayında bölgeye gitmek için ayrılıkçı Kürt milliyetçileri ile İstanbul'da bir görüşme yaptı ve kendisine refakat edilmesini istedi. Kendisine eşlik edecekler arasında Şeyh Abdülkadir'in damadı Moin ve Noel'in ifadesiyle Dersim'in önemli şahsiyeti İbrahim'de vardı. 5 Temmuz 1919'da Sivas'ta 200'e yakın köyde yerleşik bulunan 4 Kürt aşireti sükûnet içinde bulunmalarına rağmen ve hiçbir sebep yok iken etraftaki köylere ve yolculara saldırmaya başladı. Bunun üzerine aşiret reisleri uyarıldılar.[778] Fakat gelişen olaylar daha büyük karışıklığın habercisiydi. Nitekim 16 Temmuz 1919 Çarşamba günü Divriği'nin Pingan ve Rabat köylerine saldıran Dersimlilerle Jandarma ve ahali arasında çatışma çıktı. Ayrıca 500 Dersimli asi, dört koldan Eğin'e gelerek Türk köylerini bastı ve birçok kişiyi öldürdü. Köyler ateşe verildi. Asiler, Koçkiri aşiretiyle birleşerek Sivas'ta siyasi bir ihtilal çıkarmak amacını güdüyorlardı.[779] Bu isyan hareketi Koçgirili aşiretler ile Dersimli asilerin iletişim içerisinde olduğunu ve aynı gaye etrafında birleştiklerini gösterdi. İsyanın yayılması Yunanlıları batıda, İngilizleri doğuda rahatlattı.

Sivas Valisi Reşit Bey, gerekli tedbirleri almaya çalıştı. Sivas merkezinden yüz kadar süvari askeri isyancıların üzerine sevk edildi ve Fırat nehrinin geçitleri tutuldu. Ayrıca Koçgiri aşireti reislerinden Alişan Bey vasıtasıyla Dersimli aşiret reislerine

[777] **BOA, DH.EUM.AYŞ, 16/60**; 1900 yılların başlarında Kopuz yaylası Ermenilerin yerleşim alanları arasında yer almaktaydı. Bu yaylada yer alan Kopuz köyünde 90 hanede 560 Ermeni yaşamaktaydı. Köyde ayrıca iki kilise ve bir manastır bulunmaktaydı. Bkz. Kevorkian, Paboudjian, **a.g.e**, s. 445
[778] **BOA, DH.ŞFR, 636/68**; Noel, **a.g.e**, s. 8
[779] Rabat Köyü, Osmanlı arşiv vesikalarında Ribat olarak geçmektedir. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 101/19-95**

nasihat edildi. Bu nasihatların kısmi olumlu tesiri görüldü ve 17 Temmuz 1919'da bölgedeki olaylar durulmaya başladı.[780]

Dersim'e sınır olan yerleşimler asiler tarafından baskına uğrarken diğer taraftan aşiretler arasındaki rekabette olanca hızıyla devam ediyordu. Zira Dersim'de aşiretler arasında kan davası ve menfaat çatışmaları olağan şeylerdendi. 5 Ağustos 1919 tarihinde Şam ve Koç Uşağı aşiretleri çatışmaya başladı. Aynı zamanda Ferhat ve Karaballı aşiretleri arasında da kanlı olaylar meydana geldi. 17 Ağustos 1919'da ise Koç ve Ferhat Uşağı aşiretleri arasında arbede yaşandı. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Arif Bey tarafından Mamuretülaziz, Bitlis ve Diyarbekir Vilayetlerine gerekli tedbirlerin alınarak olaylara meydan verilmemesi hususunda emir verildi.[781] Ayrıca çatışmalara rağmen aşiret reislerinin ve hatırı sayılır kimselerin de bulunduğu bir toplantı Munzur Baba ziyaretgahında yapıldı. Bu toplantı Ovacık'ta bulunan Mamuretülaziz Valisi Galip Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Seydanlı koluna mensup dört büyük aşiret reisinin katıldığı toplantı da gasp olaylarının yapılmaması kararı verildi ve Munzur suyundan içilerek yemin edildi. Aynı şekilde Koç ve Şam Uşağı aşiret reislerinin de bulunduğu bir toplantı Hozat'ta yapıldı ve aradaki husumetin sonlandırılmasına çalışıldı.[782] Fakat asayişin sağlanması hususunda tedbirlere rağmen Dersimlilerin saldırıları tamamen durdurulamadı.

18 Ağustos 1919 gecesi Kemah'ta görülen 15 kadar silahlı eşkıya Tan köyü civarında çatışmaya girdi ve bölgeden uzaklaştırıldı. Köylere saldıran çetelerden 20 kişilik bir grup zahire çaldı. Asiler bir kaç kol halinde Kamarik nahiyesine geçti. Amaçları etraftaki kazalara ve köylere giden yolcuları soymaktı. Bazı köylerin hayvanları gasp edildi ve Dersim'e götürüldü. Ayrıca Eğin'den Erzincan'a çıkarılan posta, Demirmağara mevkiinde saldırıya uğradı. 151.780 kuruş bulunan evrak çantası, çeşitli eşyalar, posta hayvanları ve jandarmaların binekleri gasp edildi. Kuruçay köylerinde de hayvanların gasp edildiği görüldü. Dersimli asilerin, Kemah, Erzincan, Refahiye, Eğin ve Kuruçay'a saldırıları artarak devam etti. Bu saldırılarda yapmış oldukları mezalim tahammül edilemeyecek hal aldı. Asiler, askeri kuvvet ile tedip edilemeyecek olursa saldırıların devam edeceği aşikardı. Ahali perişan durumdaydı.

---

[780] **BOA, DH.ŞFR, 637/122**; Fakat Dersimli eşkıyaların saldırıları Malatya Pötürge'de devam etti. Pötürgeli bir Süryani Dersimli eşkıyalar tarafından katledildi. Bkz. **BOA, DH.ŞFR, 650/83**

[781] **BOA, DH.ŞFR, 102/31; BOA, DH.ŞFR, 102/164**

[782] **BOA, DH.ŞFR, 644/60**

Dersim'in hemen ıslah edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için cebel topları ve mitralyözlerle donatılmış Sivas'taki 3. Kolordunun Mamuretülaziz'e nakline karar verildi. Zaten Sivas'ta askeri birliklerin bulunması ve bu birliklerin boş durması aleyhte propagandalara neden oluyordu. Bu kolordunun çatışma bölgesine sevk edilmesi ile saldırıların duracağı düşünüldü.[783]

20 Ağustos 1919 tarihinde de saldırılar devam etti. Keçel Uşağı reislerinden Munzur ve Abbas ağalar ile Ermeni Ovannes liderliğindeki eşkıya grubu tarafından Sipikor geçidinden Erzincan'a gelmekte olan mekkariciler saldırıya uğradı ve hayvanları gasp edildi. Aynı gün Kuruçay'in Kamho köyünün sığır ve hayvanlarına Dersimli eşkıyalar tarafından el konuldu. Bunun üzerine bölgede bulunan üç jandarma ve ahali ile eşkıya takibi yapıldı. Fakat bir sonuç alınamadığı gibi 21 Ağustos 1919 tarihinde Kuruçay'ın köyleri 40 kişilik bir çetenin saldırısına daha uğradı. İkiyüz kadar hayvanı gasp eden eşkıya, bu hayvanları Şeytan Köprüsü'nden Dersim'e kaçırdı.[784] Ayrıca Kemah civarlarındaki 15 kişilik bir çete, Şah Melek Köprüsü'nden geçmeye çalışırken muhafız jandarmalar tarafından geri püskürtüldü. 25 Ağustos'ta tekrar köprüyü geçmeye teşebbüs eden asilere jandarmalar tarafından ateş açıldı. Bunun üzerine Dersimli asiler çevredeki köylere dağıldılar. Köylerdeki ahaliyle çatışmaya giren asiler, bölgeden kaçarken hayvanları da gaspetti. [785] Aynı tarihte 25 kişilik diğer bir eşkıya grubu yine Kemah köylerinden gaspettikleri 130 hayvanı Dersim'e kaçırdı.[786] 26 Ağustos 1919'da Dersim'in Topuzlu aşireti mensubu 300 eşkıya, Kuruçay ve Tercan'daki köylere saldırdı. Ahalinin malları ve hayvanları gasp edildi. Bunun üzerine Kuruçay'ın Türk ahalisi hayatlarının tehlike içerisinde olduğuna dair bir dilekçeyi Dahiliye Nezaretine verdiler.[787] 27 Ağustos 1919'da ise Ovacık'ın Koç Uşağı ve Topuzlu aşiretinden 100 kişi Kuruçay'ın Boyalık köyünü ablukaya alarak 700'den fazla hayvanı gasbetti. Ardından bu hayvanları Dersim'e kaçırdı. Erzincan Mutasarrıflığı derhal Dersim Mutasarrıflığıyla haberleşerek gerekli gelen tedbirlerin alınması, eşkıyanın tenkili ve gasp olunan koyunların geri alınarak sahiplerine iadesini istedi.[788] Fakat bir sonuç elde edilemediği gibi olaylar artarak devam etti. 1 Eylül 1919'da Eğin'den Erzincan'a giden posta Dersim eşkıyası tarafından vuruldu. Postayı muhafaza

[783] **BOA, DH.ŞFR, 531/18**; Tan köyü Hristiyanlardan oluşan bir köydü. Günümüzde de aynı adı taşımaktadır. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 66-67
[784] **BOA, DH.KMS, 55/2-28**
[785] **BOA, DH.ŞFR, 643/84**
[786] **BOA, DH.KMS, 55/2-28**
[787] **BOA, DH.EUM.AYŞ, 20/58**
[788] **BOA, DH.ŞFR, 102/289**

eden jandarmalarla sürücü çırılçıplak soyularak eşyaları gasp edildi.[789] 2 Eylül 1919'da ise Dersimli asiler, silahlı olarak Kiğı, Tercan ve Kuruçay köylerini yağmaladı. Ayrıca köylerdeki evleri yakarak, ahalinin hayvanlarını gasp etti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti mahalli huzurun süratle yerine getirilmesi ve şakilerin yakalanması için yerel idarecileri tekrar uyardı. [790] Fakat alınan bütün askeri önlemlere karşı olaylar önlenemedi.

10 Eylül 1919'da Pötürge Şiro'daki ayrılıkçı Kürt hareketinin toplantısına Dersimli aşiretlerin temsilcileri de iştirak ettiler. Aşiretlerin adına Mustafa, Raman, Şekeran, Haydaran aşireti temsilcileri ve Hasanmansurlular katıldılar. İngiliz Binbaşı Noel'de toplantıya geldi. İngiliz destekli toplantıda isyan kararı alındı. Fakat toplantıya katılan azalar takip edilerek bu girişim sonuçsuz bırakıldı.[791]

Saldırıların durdurulması için eskiden beri uygulanan cezaların ertelenmesi konusu da Meclis-i Vükela tarafından görüşüldü. 20 Eylül 1919'da Mazgirt kazasında yerleşik olan İzoli, Şadilli**,** Hıran, Kureyşanlı ve diğer aşiretlerin ağaları ile mensupları hakkındaki kanuni takibatın ertelenmesi kabul edildi. Fakat bu durumun Dersim'in bütün bölgelerine uygulanıp uygulanmayacağı hususundaki tereddüt resmi makamlar arasında yazışmalara neden oldu.[792] Kanuni takibatın durdurulması kararı bir kere daha idare-i maslahat fikrinin öne çıktığını gösterdi. Bu gibi kanuni takibatların ertelenmesi aşiret ağalarının daha pervasızca hareket etmesine yol açtı. Suçluların cezalandırılmaması, devleti yönetenlerin zaafiyet göstermesi zaten bölgede zayıf olan devlet otoritesinin daha fazla aşınmasına zemin oluşturdu. Gelişen olaylar da af uygulamasının yararlı olmadığını gösterdi. Nitekim 28 Eylül 1919'da Pülümür'den Tercan'a gelen asi Felekoğlu Süleyman (Sili) liderliğinde bulunan 30 kişilik bir çete bölgede çapulculuk eylemlerinde bulunduktan sonra tekrar Dersim'e kaçtı. Bu sırada Pülümürlü Sebkan, Yürek Hasan, Sadık ve İbişzade Hızır ağaların adamlarından oluşan 150 kişilik bir grup ile Pülümür'de dolaşan Felekoğlu Süleyman ve adamları Haydaranlı aşiretine mensup kişiler tarafından yakalandı. Ancak Süleyman, Hızır ve Sadık ağalar tarafından himaye gördükleri için serbest bırakıldılar. Bunun üzerine Mamuretülaziz

[789] **BOA, DH.ŞFR, 103/10**
[790] **BOA, DH.ŞFR, 103/14**
[791] Kop, **a.g.m**, s. 187-188
[792] **BOA, DH.ŞFR, 104/141**

Valisi Münir Bey tarafından Haydaranlı Hasan, Felekoğlu Süleyman'ı tekrar tutuklaması için görevlendirildi.[793]

Pülümür'de eşkıya takibi yapılırken, hükümet elindeki imkansızlıklara rağmen elinden geldiğince bölgede zarar görenlere de yardımda bulundu. Harbin bölgede meydana getirdiği mağduriyete bir nebze olsun çare olması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 10 Kasım 1919 tarihinde 4500'den fazla muhtaç kişiye Pülümür'de çamaşır dağıttı.[794] Zira Yunan işgalinin olanca hızıyla sürdüğü bir sırada Dersim'deki aşiretlerin yolculara, mekkarelere, postalara ve çevredeki köylere saldırıları devam ettiğinden halk mağduriyet yaşıyordu.

Erzincan, Sivas ve Dersim'de karışıklıkların sürmesi üzerine, bölgedeki problemlere çare olarak 8 Aralık 1919'da Zeki Paşa, Dördüncü Ordu Müşiri sıfatı ile Erzincan'a ulaştı. Memuriyeti müddetince Erzincan'da çeşitli zorluklara maruz kalan Zeki Paşa başarılı çalışmalara imza attı. Askeri kıtaların bulunduğu bu sancağın, Dersim'e yakın bölgelerine askerler yerleştirdi. Bu faaliyetler Dersim aşiretlerinin her sene bölgeye zarar vermesinin önüne geçti. Erzincan merkezindeki köylere karşı sürekli yapılan saldırılara karşı başarı elde edildi. Ancak eşkıyayı takip edecek jandarmanın miktarı yetersizdi. Tercan'da bulunan süvari alayının Erzincan'a gönderilmesi hakkında istekte bulunuldu. Kolordu ile yapılan yazışma ile 250 mevcutlu bir müfreze, Kemah ve Kuruçay kazalarına hareket etti. Alınan tedbirler neticesinde Erzincan'ın köylerine zarar veren şakiler Dersim'e geri dönerken zorluklarla karşılaşmaya ve Dersim'e kaçabilen suçlularda Mamuretülaziz Vilayeti tarafından her türlü takip yapılarak ele geçirilmeye başladı.[795] 11 Aralık 1919'a gelindiğinde Dersim eşkıyasının Erzincan taraflarındaki hareketleri ciddi şekilde kısıtlanmıştı. Yine de ara sıra meydana gelmekte olan sarkıntılıklardan dolayı ahalinin mal ve canlarının korunmasının temini için tedbirler alınması lüzumu tahkik heyeti tarafından Harbiye Nezaretinden istendi.[796]

3.5. Dersim Mutasarrıfı Osman Nuri Bey Vakası

22 Mayıs 1919'da Dersim Mutasarrıflığına tayin edilen Osman Bey'in,[797] Ayvalık'ta kaymakamlık yaptığı dönemde Ayvalık ve Balıkesir'de Yunan

[793] **BOA, DH.ŞFR, 627/75**
[794] **TKA, 996/19**
[795] **BOA, DH.ŞFR, 653/104**
[796] **BOA, DH.ŞFR, 105/84**
[797] **BOA, DH.İ.UM.EK, 113/36**

taraftarlığında bulunduğu tespit edildi. Bunun üzerine Dersim Mutasarrıfı Osman Bey'in memuriyete devam etmemesine karar verildi. Fakat görevden el çektirilmesine rağmen 1919 yılının Aralık ayında Pülümür yoluyla Dersim'e gitmek için yola çıktığı ve gezdiği bölgelerde İngilizler lehine propaganda yaptığı görüldü. Osman Bey'in Dersim'de memuriyeti uygun görülmediğinden vazifesine iade edilmeyerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin olduğu Hozat'a iade edilmesi Heyet-i Temsiliye'den bildirildi. Eğer bu durum gerçekleşmez, Osman Bey faaliyetlerine devam eder ve ahali tarafından arzu edilmeyen bir muameleye uğrar ise bu durum hükümet nüfuzunun Dersim'de kırılmasını sağlayabilirdi.

Bu arada Osman Bey, Mazgirt ve Nazımiye kazalarına uğrayarak Hozat'a geldi ve dört gün kaldı. Osman Bey'in Dersim üzerindeki etkisinin ne kadar olabileceği bilinmiyordu. Ayrıca Dersim'e yararlı bir şekilde hizmet edeceği de şüpheliydi. Bölgede ortaya çıkabilecek her olumsuz hareketin kendisinden bilineceği kendisine iletildi. Zira doğru olmayan hareketler ve iftiralar içinde bulunabileceği düşünülüyordu.[798] Osman Bey, kendisinin ikaz edilmesi üzerine 17 Aralık 1919'da Mamuretülaziz'e geçti. Hakkındaki suçlamaların doğruluğuna hükümet tarafından kanaat getirilmişti. Artık Dersim'de hizmet etme imkanı kalmamıştı. Kendisi de eşyasının yanına getirilmesini istedi. Uzun müddet Mamuretülaziz'de kalması da uygun görülmediğinden[799] en kısa sürede bölgeyi terk etmesi söylendi. Böylece İngilizlerin etkisinde olan Osman Bey'in Dersim'de oluşturabileceği olumsuz havanın önüne geçilmiş oldu.

3.6. Kürt Teali Cemiyeti'nin Dersim'deki Faaliyetleri

Hevi Cemiyeti'ne mensup gençler tarafından 1918 yılında Diyarbekir'de halk arasında Kürt Kulübü adı ile anılan Kürt Teali Cemiyeti kurularak çeşitli yerlerde şubeleri açılmıştı.[800] Fakat İstanbul dışındaki şehirlerde sınırlı sayıda şube açmayı başaran cemiyet, kendi siyasal geleceğini etkileyecek ölçüde bir Kürt desteğine hiçbir

[798] **BOA, DH.ŞFR, 654/20**
[799] **BOA, DH.ŞFR, 154/65**
[800] Zeynep Çamsoy, **Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927),** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 170; Nazmi Sevgen'e göre 1918'den sonra Kürt istiklal teşebbüsleri dağlardan şehirlere inmişti. Başta Seyit Abdülkadir'in bulunduğu Kürt Teali Cemiyeti olmak üzere birçok Kürt cemiyetinin faaliyetlerini siyaset ve fikir sahasında yayın yapan bazı gazete ve dergiler desteklemişti. Bakınız. Nazmi Sevgen, **Doğuda Kürt Meselesi**, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1970, s.17; Kürt Teali Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle özerklik konusunda sözleşme imzalamıştı. Bkz. Celile Celil, M.A. Gasaratyan, O.İ. Jegalina, M.S. Lazarev, Şakire Mıhoyan, **Yeni ve Yakın Kürt Siyaset Tarihi**, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 110; Kürt Teali Cemiyeti'ne Kürdistan Teali Cemiyeti de denilmektedir.

zaman erişemedi. Bitlis, İstanbul, Elaziz ve Diyarbekir gibi değişik bölgelerde örgütlenerek,[801] Dersim'de de etkili olabilmek amacıyla şube açılması girişiminde bulundu. 7 Şubat 1919 tarihinde Dersaadetten Şeyh Abdullah Efendizade Said Efendi imzasıyla hazırlanan bir yazı, Dersimli ve daha önce suç işlemiş olan bazı kişilere imzalatılarak Mamuretülaziz yöresinde Kürt Cemiyeti teşkil edildi ve kulüp açılarak faaliyetlere başladı. Dersim Şubesi'nin başkanlığına ise Kangozade Ali Haydar getirildi. Cemiyetler kanununa göre böyle bir kulübün kurulması serbest olmasına rağmen Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey, bölgenin hassasiyetinden dolayı kulübün kurulmasından rahatsızdı. Zira bölgede bu gibi kulüplerin varlığı etnik unsurları tahrik ediyordu. Zaten Ermeniler de bu durumu fırsata dönüştürmüşlerdi. Ermeniler, İngilizlere Dersim'deki karışıklıkları abartılı bir şekilde anlatmaya ve bölgenin kendilerine ait olduğu tezini sürekli işlemeye başladılar.[802]

20 Mart 1919 tarihinde Dersim'de umumi bir ayaklanma hazırlığı olduğu söylentilerine dair Mamuretülaziz'den Dahiliye Nezaretine şifreli bir telgraf geldi. Fakat Dersim dahilinde halen hırsızlık vukuatından başka dikkat çeken bir durum yoktu. Bu haberlerin bazı kötü niyetli kişiler tarafından çıkarıldığı ifade edildi. Buna rağmen Mamuretülaziz Valisi Ali Seydi Bey'in daha önceden kurulmasına karşı çıktığı Mazgirt'te teşkil edilen Kürt kulübüne ekrattan bazılarının davet edilmeleri olumsuz etkilere sebep olmaya başlamıştı. Kulübün kapatılması için Mamuretülaziz Valiliği tarafından Diyarbekir'deki 13. Kolordu Kumandanlığına müracaat edildi ve vilayete gönderilecek askerlerden bir taburun Hozat'a, iki taburunda Dersim'in kapıları hükmünde olan Eğin ve Çemişgezek'e sevki istendi.[803] Ayrıca cemiyetin Dersim'deki büroları basıldı.

26 Mart 1919'da Bayburt'ta bulunan ve Sin Nahiye Müdürü olduğunu iddia eden Sadrettin Efendi adındaki bir kişi Kürdistan Teali Cemiyetinin hükümet tarafından resmen tanınmış olduğunu söyleyerek, cemiyetin Dersim şubesine ait olan ve el konulan mühür ile itimatnamenin kendilerine iadesini istedi. Bunun üzerine Erzurum Valisi Münir Bey, mühür ve itimatnamenin geri verilmesini sağladı.[804]

---

[801] Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 156
[802] **BOA, DH.ŞFR, 614/25;** Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 165
[803] **BOA, DH.ŞFR, 622/65**
[804] **BOA, DH.ŞFR, 624/113**; Sin günümüzde Tunceli'ye bağlı Geyiksu köyüdür.

Dersim'de bulunan ve Sin Nahiyesi Müdürü olduğunu iddia eden Sadreddin Efendi'nin Kürt Kulübü'ne mahsus bir mühür ve itimatname ile Bayburt dahilinde dolaşmakta olduğu Dahiliye Nezareti tarafından da haber alınmıştı. Fakat bu kişinin memur olup olmadığı bilinmiyordu. Mamuretülaziz vilayetine bir yazı yazılarak bu kişinin halen memur olup olmadığı soruldu. Ayrıca seyahati hakkında bilgi istendi.[805] Bu arada Dersaadet'ten Kürdistan Teali Cemiyeti adında bir cemiyetin kurulduğuna dair hükümet tarafından resmi bir belge verilmiş ise de bu cemiyetin Dersim'de bir şubesinin açılıp açılmadığından Dahiliye Nezareti'nin haberi yoktu.[806] 13 Nisan 1919'da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Dersim şubesinin açık olup olmadığının araştırılıp acele bir şekilde bildirilmesi de Mamuretülaziz Vilayeti'nden talep edildi.[807]

20 Nisan 1919'da Sin nahiyesinde Sadreddin adında bir kişinin müdür olarak görevlendirilmediği gibi Dersim aşiretleri arasında da bu isimde bir kimsenin bulunmadığı Mamuretülaziz'den Dahiliye Nezaretine bildirildi. Resmi bir sıfatı olmayan Sadrettin Efendi hakkında kanuni kovuşturma yapılmasına karar verildi.[808] Gelinen durum vahimdi. İşgal dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin başkentinde Dersim'deki resmi görevliler bilinemediğini gibi Dahiliye Nezareti, Erzurum ve Mamuretülaziz Vilayetleri arasında irtibat kopukluğu da vardı. Bu durum yönetim zafiyetini gösterdiği gibi istihbarat yetersizliğini de açığa çıkardı.

Kürt Teali Cemiyeti'nin siyasi maksatlı çalışmalarının Dersim'de etkili olması sonucunda 1919 yılının yaz aylarında Dersimli aşiretler özellikle Dersim'in kuzey bölgelerine saldırılar da bulundular. Aralık ayına gelindiğinde de devam eden bu saldırılar, Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın önlemleri sayesinde zor da olsa durdurulmuştu. Fakat bu seferde aşiretlerin saldırıları Eğin kazası köyleriyle Çemişkezek, Arapkir, Çarsancak, Keban ve Harput kazalarına yayıldı. Bu saldırılarla şehirler talan edildi. Harput'ta ve Dersim'de yeterli askeri kuvvet bulunduğu zamanlarda bile Dersimlilerin soygunları tamamıyla durdurulamamıştı. Gelinen durum dolayısıyla jandarma ile asayişin temin edilemeyeceği de görülüyordu. Saldırılara karşı resmi ve gayr-i resmi mümkün olan her türlü tedbirin alınmasına çalışıldı. Kış

[805] **BOA, DH.ŞFR, 97/325**
[806] **BOA, DH.ŞFR, 98/237**
[807] **BOA, DH.ŞFR, 98/143**
[808] **BOA, DH.ŞFR, 98/237**

mevsiminin başlaması da saldırıları azaltacaktı. Fakat ilkbaharda tecavüzlerin tekrar artacağı da kesindi.[809]

Bu saldırıların Yunan ilerlemesini kolaylaştırdığı açıktı. Bunun yanında İngilizlerin Doğu Anadolu'da rahat hareket etmesine de olanak sağlıyordu. Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey'e göre; "Dersim asırlık bir yaraydı." İşgal döneminde bu yaranın olumsuz etkisi daha da yaygınlaşmıştı. Fransızlar Maraş, Urfa ve Antep'i işgal ederek Dersim'e komşu olmuşlar, bölgeye yayılmak için uygun bir zemin bulmuşlardı. Aşiretlerin saldırıları bu zemini oluşturmuştu. Mümtaz Bey'e göre; bu tehlikeli vaziyet karşısında Dersim'e yetkili ve tecrübeli komutanlar gönderilmesi lazımdı.[810]

Kış aylarına girilirken bölgedeki asayiş durumu hükümeti hala meşgul ediyordu. Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Bey, Dersim eşkıyası tarafından yapılmakta olan saldırılardan dolayı halkın can ve mal güvenliğini korunması için tedbirler alınmasını askeri yetkililerden istedi.[811] 24 Aralık 1919'da Dersim'de sükun ve asayişin temini için İzoli, Şadilli, Hizan, Kureyşan ve diğer aşiret mensupları hakkında kanuni takibatın ertelenmesine karar verildi. Bu karar, Dersim merkezine bağlı kazaların aşiretlerini de kapsamaktaydı. Meclis-i Vükela tarafından verilen hükme göre, Dersimli ağalar ve aşiret mensupları arasında meydana gelen suçlar af edilmişti. Fakat Dersimlilerin, Dersim dışında ve itaatkar ahaliye karşı işlediği suçların cezası ertelenmemişti.[812]

Aşiret ağalarının af kapsamına alınmasının çok da yararlı olmadığı Abbas Uşağı reisi Mustafa Ağa'nın oğlunun Pertek'in bazı köylerine saldırması ve çok sayıda hayvanı gaspetmesiyle anlaşıldı. Yağmalanan malların silah zoruyla alınmasına imkan yoktu. Bu arada Dersim'deki aşiretlerden Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini bildiren çok sayıda telgrafta geliyordu. Fakat bu aşiretlerin samimi olmadığı aksine Kürtlük davası güttükleri görülmüştü. Zira Kürt Teali Cemiyeti ile hemfikir olduklarına dair istihbarat alındığı gibi, Şerif Paşa'nın delegeleri oldukları yönünde hem Sadarete hem de İtilaf devletleri temsilciliklerine telgraf çekmişlerdi. Osmanlı Hükümetine çekilen telgrafların

[809] **BOA, DH.ŞFR, 654/83**
[810] **BOA, DH.ŞFR, 654/84**
[811] M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken (Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisinin Açılmasına 4 Eylül 1919- 23 Nisan 1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965, s. 271
[812] **BOA, DH.ŞFR, 105/166**

Kürt Teali Cemiyeti ve bazı gazetelere de yazıldığı görüldü. Bu aşiretlerin bir kısmının siyasi bir hareketin içerisinde olduğu anlaşılıyordu. [813]

3.7. 1919 Seçimlerinin Dersim'e Yansıması

Siyasi maksatlı saldırıların Dersim çevresine yayıldığı bir sırada, 1919 yılının Aralık ayında yapılması kararlaştırılan Mebusan Meclisi seçimleri için çalışmalar da tüm ülke sathında sürüyordu. 11 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine yazılan tamimlerde, milletvekili seçimlerine özen gösterilmesi ve adaylıklarını koyan kişilerin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi istendi. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası, seçimlerin adil olmadığını ileri sürerek boykot kararı aldı. Ermeni ve Rumlar da mecliste yer almamak için seçim çalışmalarına katılmayarak ayrılık fikrinde olduklarını gösterdiler.[814]

Dersim'de seçimler için propaganda faaliyetleri devam ediyordu. Fakat seçimlerin pek adil yapıldığını söylemek güçtü. Zira seçimlere katılan mebus adayları bölgede var olan etkilerini aşiretlerin de desteğini alarak gerçekleştirme yoluna gidiyorlardı.[815] Bu durum bazen fiziki müdahale ve tehdit şeklini de alıyordu. Zaten bölgede aşiret düzeni bulunduğundan bu durum doğal karşılanıyordu. 30 Kasım 1919 tarihinde Dersim Sancağı ahalisinin Lütfi Fikri Bey'i mebus seçmek istedikleri halde Karaballı ve Ferhat Uşağı aşiretlerinin yerel memurları tehdit ederek bunu engellemeye çalıştıkları görüldü. Bu aşiretlerin otorite dinlemez tavırlarına karşı, Koç Uşağı aşireti, Osmanlı Devleti'ne bağlı ve hizmete hazır olduğunu hükümete bildirdi. Ancak Koç Uşağı aşiretinin de bu hususta samimi olmadığı biliniyordu. Zira eskiden beri eşkıyalıklarıyla meşhur bir aşiretti. Bağlılığın nedeni diğer aşiretler ile aralarındaki düşmanlıktı ve hükümete bundan dolayı yakınlaşma eğilimindeydi.

Mebus seçimleri aşiretler arasındaki düşmanlığı daha da katmerledi. Karaballı reisi Kangozade Mehmet'in desteklediği Binbaşı Hasan Hayri Bey ile Lütfi Fikri Bey arasında Dersim mebus seçimleri konusunda kıyasıya bir rekabet oluştu. Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey, Hasan Hayri Bey'in Kürt milliyetçiliği yaptığını düşünüyordu. Bu arada her iki taraf diğeri hakkında şikayette bulunmanın yanında

[813] **BOA, DH.ŞFR, 656/65**
[814] Kenan Ongun, "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 1950'ye kadar genel seçim uygulamaları", **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Sayı: 79, Ankara 2011, s. 9
[815] **BOA, DH.ŞFR, 654/25**

hükümeti tehdit de ediyordu. Hozat'ta yerleşik bulunan Karaballı aşiretinin tehditlerinden ürken Dersim Mutasarrıf Vekili Emin Bey'in Lütfi Fikri Bey'i desteklemesine rağmen Hasan Hayri Bey'i kongre namzedi göstermesi aşiretler arasında nefrete neden oldu. Karaballı aşireti de tepki olarak telgraf hatlarını bozarak bazı yerleri yağma etti. Dahiliye Nezareti Dersim'de meydana gelen karışıklığın yapılacak araştırma neticesinde ne boyutta olduğunu, isyancı aşiretlerin saldırıları ve tehditleri doğru ise bu aşiretlerin engellenmesini ve seçimin serbest bir şekilde yapılmasını Mamuretülaziz Vilayetinden istedi.[816]

Fakat seçim çalışmaları sırasında Dersim ve çevresinde karışıklıklar son bulmadı. Bölgedeki askeri yetkililer de seçimlerin adil yapılabilmesi için faaliyetler de bulundu ve gelişmeleri İstanbul'daki yetkililere iletti. Fakat bölgedeki güvenliği sağlayacak jandarmanın da sıkıntıları vardı. Parasızlıktan dolayı jandarmalara maaş verilemiyordu. Jandarmaların firar etmelerinin engellenmesi için para tedarik edilmesine çalışıldı.[817] Bu arada 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey tarafından da Harbiye Nezaretine çekilen şifreli bir telgrafla Dersim'deki durum ve seçimlere katılan mebus adayları hakkında bilgi verildi. Buna göre; Dersim Sancağı adına mebus adaylığını ilan eden Karaballı aşiretine mensup Binbaşı Hasan Hayri Efendi seçimleri kazanmak üzere bizzat çalışmaktaydı. Bundan dolayı birçok kere Dersim'e gelmek için izin istemişti. Fakat bu durum uygun görülmediğinden müsaade edilmemişti. Bu durum karşısında Hasan Hayri Bey, akrabalarına mektuplar yazarak ve propaganda yaparak mebusluğunu temine çalıştı. Batı Dersim, Hasan Hayri Bey'in mebusluğunu arzu ederken Doğu Dersim ve Çemişgezeklilerde Lüfti Fikri Bey'e taraftardılar. Dersim Mutasarrıf Vekili Emin Bey Çemişgezekli olduğu gibi yeni gelen Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey'de Çemişgezekliydi. Eskiden beri aralarındaki düşmanlık nedeniyle Çemişgezekli olan mutasarrıf vekili ve vali vekilinin Hasan Hayri Efendi'nin mebusluğunu arzu etmedikleri biliniyordu. Bu durumdan dolayı sırf hükümeti tehdit maksadıyla Batı Dersim aşiret reislerinden Hasan Hayri Efendi'yi destekleyenler, Paris'teki Şerif Paşa'nın ve İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyetinin kendilerinin temsilcileri olduğuna dair telgraf çekmişlerdi. Karaballı aşireti reisi Mehmet Ağa bu

[816] **BOA, DH.ŞFR, 104/305; BOA, DH.ŞFR, 656/65; BOA, DH.ŞFR, 653/49;** Koç Uşağı aşiretinin hükümete karşı samimi olmadığı 1919 senesinde Erzincan, Kemah, Eğin, Arapkir, Divriği ve Kuziçan bölgelerine yaptıkları saldırılarla anlaşılmıştı. Bakınız; **BOA, DH.İUM, E-116/58**; Lütfi Fikri Bey'in siyasi mücadelesi ve biyografisi için bakınız; Murat Kurt, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet**, Şehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 70-82

[817] **BOA, DH.ŞFR, 650/80**

telgrafın yazıldığını öğrenince hükümete sadık göründüğünden oğullarıyla kardeşlerini azarladı. Hasan Hayri Efendi ise bu telgraftan haberi olmadığını söyledi. Fakat 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey söylenenlere inanmadı.

Seçimlerin yapılması ile beraber Lütfi Fikri Bey 24 rey aldı. Buna karşı 5 rey fazlasıyla Hasan Hayri Efendi mebus oldu. Cevdet Bey'e göre; Hasan Hayri Efendi cahil, kumarbaz, şahsi menfaatine düşkün, zengin olmak sayesinde külah kapmak fikrinde olan bir adamdı. 30 Kasım 1919'da Batı Dersimlilerin hilafet makamına sadık olduklarına dair yazdıkları telgrafı kendisi tertip etmişti. Bu telgrafa Dersim namına kendisinden başka kimsenin söz söylemeye yetkisi olmadığını da kaydetmişti. Dersim mebusluğunu kazanamayacağını düşününce bunun aksine bir telgraf yazdırması kendisinin içyüzünü göstermişti. Cevdet Bey ayrıca Hasan Hayri Bey'in İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti'nin tesirinde kalacağını, vicdanını bol ecnebi parasına satacağını ve Meclisi Mebusan'da büyük potlar kıracağını düşünüyordu. Bu fikirlerini Dahiliye Nezareti'nin dikkatine sundu.[818]

Batı Dersim aşiretlerinden Hasan Hayri Bey'i destekleyenlerin hilafet makamına bağlı olduklarını ifade etmelerinin sebebi Dersim'in özerkliği konusunda hilafet makamının taviz vereceğini düşünmeleriydi. Lütfi Fikri Bey'de hilafetin devamı konusunu desteklemekteydi.[819]

Seçimler sırasındaki şaibeler seçim bittikten sonra da konuşulmaya devam etti. Zira seçim sırasında bazı yerlerde kanuna uyulmamıştı. Çemişgezek ve Çarsancak kazalarını bunların dışındaydı. Bu kasabalarda seçim çalışmaları sırasında kanuna aykırı faaliyetlere rastlanmamıştı. Fakat Dersim'in kazalarından özellikle Mazgirt ve Nazımiye de Hasan Hayri Efendi'nin çevresi tarafından kendilerine muhalif olanlar tehdit edilmiş, hatta Mamuretülaziz Valiliğine tehdit içerikli telgraflar çekilmişti. Mazgirt'teki seçim yolsuzlukları seçimlerin sonucunu etkilemişti. Belediye teşkilatı olmayan Ovacık'ta ise usulen heyeti teftişiye oluşturulmuştu. Hozat'a gönderilen bir

[818] **BOA, DH.İUM, E-118/23**

[819] M. Kamran Ardakoç, **Hilafet Meselesi (Son Halife Mecit Efendi ve Hanedan Mensupları Nasıl Hudut Haricine Çıkarıldılar)**, Petek Yayınları, İstanbul 1955, s. 24-25, 75-85; Hilafetin kaldırılması tartışmalarının devam ettiği 1923 yılında İstanbul Barosu Başkanı olan Lütfi Fikri Bey, Halife Abdülmecid Efendi'ye seslenen açık bir mektup yazdı. Bu mektupta istifa etmemesini istedi. İstifanın gerçekleşmesinin milletin yüreğini kanatacak bir kötülük olacağını belirtti. Lütfi Fikri Bey, halifelik makamını, hanedanı ve İslam alemini korumak için Abdülmecid Efendi'nin istifa etmemesi gerektiğini vurguladı. Bakınız. Ali Satan, **Son Halife Abdülmecid Efendi (Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde)**, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 91; Hilafetin kaldırılması süreci için bkz. Ali Satan, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 129-216

kişi beş tane eşkıyayı seçim işinde görevlendirmişti. İki dereceli seçim olduğundan bu kişiler de Hasan Hayri Efendi'yi seçmişti. Hasan Hayri Efendi Dersim'de bulunmamasına rağmen mazbata kardeşi Yusuf Efendi'ye verilmiş ve tasdik edilmişti. Bu durum Ovacık seçimlerinin usulsüz yapıldığını gösteriyordu.

Seçimlerin iptal edilmesi gündeme geldi. Ancak Kürt milliyetçiliği faaliyetlerinin yayıldığı görüldüğünden seçimlerin iptal edilmesi durumunda asayişin bozulacağı düşünüldü. Seçimler iptal edilirse bölgede asker bulundurulması zorunluluğu ortaya çıkaracaktı.[820] Bu durumdan vazgeçildi.

Ayrıca Dersimli eşkıyaların, Erzincan'daki mebus seçimleri sırasında çok sık olmamakla birlikte bölgeye sarkıntılık yaptıkları da görüldü. Bunun yanında Erzincan'da kalan gayri müslim ahalinin mebus seçimlerinde taşkınlık yapma ihtimalleri bölgedeki askeri yetkilileri tedirgin etti. Askeri yetkilileri tedirgin eden diğer hususta Erzincan'daki jandarmanın hem yeterli sayıda hem de iyi eğitimli olmamasıydı. Seçimler sırasında Refahiye, Kemah, Kuruçay ve Pülümür kazalarına savcı ve sorgu hakimi de gönderilemedi. Halkın sorunları ile ilgilenilemedi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen seçimler yapılabildi ve eşraftan belediye reisi Halil Bey mebus seçildi.[821] Dersim eşkıyasının seçimler sırasında saldırıları Erzincan ile sınırlı olmayıp, Eğin, Çemişgezek, Arapkir, Çarsancak, Keban ve Harput'a kadar yayıldı. Buna karşılık eldeki imkanlarla tedbirler alınmaya çalışıldı.[822] Fakat bu tedbirler yeterli değildi. Zira bölgede yoğun kuvvet bulunduğu zamanlarda bile eşkıyanın saldırıları tamamen durdurulamamıştı. İşgalden dolayı da bölgede yeterli kuvvet hiçbir zaman bulundurulamadı.

3.8. Koçgiri İsyanı Öncesinde Dersim

Koçgiri İsyanı'nın ilk belirtileri Sivas Kongresi sırasında ortaya çıkmıştı. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine ileride Koçgiri isyanının liderlerinden olacak olan Alişan Bey kongreye katılmış ve burada düşüncelerini açıklamıştı. Buna göre Alişan; Milli Mücadelecilere sultanın yönetiminde bir Osmanlı federasyonu çerçevesinde özerklik teklif etmişti. Dersimlilerin bu istekleri meşrutiyetin ilanı sırasında da görülmüştü. Türkçe, Kürtçe, Ermenice bilen, Dersim'i tanıyan, ayrıca

[820] **BOA, DH. İUM, E-117/10; BOA, DH.ŞFR, 609/83**
[821] **BOA, DH.ŞFR, 653/94; BOA, DH.ŞFR, 653/133**
[822] **BOA, DH. İUM, E-116/36**

bölgede ikamet eden ve II. Abdülhamid döneminde nişanlar almış olan komiser muavini İsmail Efendi, İstanbul'da ihtilal çıktığı zaman Dersim'e gelerek kendilerine destek veren kişiler ile meşru hükümeti ilga ve Şehzade İzzeddin Efendi'nin oğullarından birisini tahta çıkarmak için çalışmıştı. Bu hadise saltanatın Dersim'de karşılığı olduğunu, 1908 İhtilalinin Dersim'de bazı kesimler tarafından çok da desteklenmediğini göstermekteydi.

Milli Mücadele döneminde Dersimliler saltanatı federatif bir çözümün garantisi olarak görerek, Ankara hükümetinin karşısına çıkarttılar. Sivas Kongresi'nin belirgin bir şekilde Müslüman dayanışmasından söz eden söylemi Koçgirili Dersimliler için tedirginlik oluşturuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Alişan'a Büyük Millet Meclisi başkanlığı teklif etti. Fakat Alişan teklifi geri çevirdi. Kasım 1919'da ise İstanbul Hükümeti'nin madalyasını kabul etti. Böylece Sivas Kongresi'nden sonra Dersimli aşiret liderleri Türk ulusal hareketinin kendi çıkarlarını temsil etmediğini düşündüklerini [823] ve bölgenin ileride milli mücadele için sorun oluşturacağını gösterdiler. Zaten Koçgirililerin kurulmakta olan yeni devletin toprak bütünlüğüne karşı, potansiyel bir tehlike oluşturdukları kısa bir süre içinde anlaşıldı. Milli Mücadele taraftarlarına karşı ilk örgütlü hareket[824], Koçgirili Alevi aşiretler tarafından başlatıldı. Ayrıca bu ayaklanma mahalli ve münferit bir ayaklanma olmayıp, Kürt bağımsızlığını sağlama düşüncesinin ilk basamağıydı. [825] Bu düşünceyi İngilizler ve Fransızlar da destekliyordu. Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey, 3 Ekim 1921 tarihinde TBMM'de Koçgiri isyanı ile ilgili yaptığı konuşmasında yabancı desteğinin olduğunu ifade etmişti.[826]

---

[823] **BOA, DH.ŞFR, 515/38**; Kieser, **a.g.e**, s. 567-568; Hatta Kürdistan'ın özerkliği ile ilgili Kürdistan Teali Cemiyeti ile Ferit Paşa Hükümetinin anlaştığına dair iddiaları bulunmaktadır. Fakat şu ana kadar bu iddialar kanıtlanmış değildir. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleri arasında Koçgirili Alişan ve Haydar Beyler de vardı. Bakınız. Mehmet Bayrak, **Dersim-Koçgiri**, Özge Yayınları, Ankara 2010, s. 128-129; Yine Dersimlilerin saltanata yakın durmaları ve etnik farklılıklarından dolayı Kuva-yı Milliye'ye karşı olmaları için bakınız. Ryan Gingeras, **Sorrowful Shores (Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire 1912-1923)**, Oxford University Press, New York 2009, s. 83; Dersimlilerin Şeyhzade İzzettin Efendi'ye destek vermeleri ve saltanatı federatif bir çözümün garantisi olarak görmeleri, Osmanlı Devleti'nin Dersim'i homojenleştirdiği iddialarını tamamen çürütmektedir. Zira Dersimliler, Milli Mücadelecilerin mutlak merkeziyetçi tavrına karşı saltanatı kültürlerini yaşatabilecekleri bir liman olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Dersim'i homojenleştirmeye çalıştığı hakkındaki asılsız iddialar için bkz. Taha Baran, **1937-1938 Yılları Arasında Basında Dersim**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 18

[824] Özoğlu, **a.g.e**, s. 161

[825] Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinden Ayaklanmalar (1919-1921)**, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1974, s. 280; Cemal Bardakçı, **Milli, Tarihi, Dini, İçtimai, Siyasi, İktisadi ve İdari Bakımlardan Alevilik Ahilik Bektaşilik**, Türkiye Matbaacılık, Ankara 1950, s. 59

[826] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 1.Dönem, c. II, 85. Birleşim, 3 Teşrinievvel 1337, s. 253

Milli mücadele sırasında Erzincan vilayetinde hükümete karşı silahlı bir isyan ortaya çıkmamıştı. Ancak Dersim'e komşu olan Sivas vilayetinin Zara kazasının Ümraniye nahiyesinde Koçgiri aşireti tarafından başlatılan isyan, Erzincan kazalarına kadar etkisini genişletti. Dersimli aşiretler tarafından da desteklenen isyan, Kemah, Divriği, Kuruçay ve Refahiye kazalarına yayıldı.[827]

Koçgiri isyanı'ndaki amaç, Sivas'ın doğusu ve Dersim'in bağımsızlığını sağlamaktı. İsyancılar Hozat'ın ele geçirdikten sonra Elaziz, Erzincan, Malatya ve Sivas'a kadar olan bölgede istiklal ilan etmeyi düşünüyordu. Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin bu emrivakiyi kabul edeceğini[828] ve aşiretlerin desteğini sağlayacaklarını hesaplıyorlardı.

Bu isyanın esas gücü ana dilleri Kürtçe olan[829] fakat Türkçe de konuşan Koçgiri aşiretiydi. Mark Sykes'a göre Panteist olan ve bölgede Alevi kimliği ile de bilinen bu aşiret, Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı (Ümraniye), Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık, Kuruçay ilçeleriyle Hamo, Zımara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir alana yayılmıştı. Bu köylerden 16 köy vardı ki sadece Koçgiri aşiretine mensup olanlar oturmaktaydı. Bölgedeki nüfus yaklaşık 40.000 kişiydi. Kuruçay kazasında çok sayıda Türkçe konuşan köy olduğu gibi, Zara ilçesinde de Türkçe konuşanlar çoğunluktaydı. Diğer ilçe ve köylerde de durum aynıydı. Dikkati çeken diğer bir husus da aşiretin oturduğu köy ve kasaba adlarının Türkçe olmasıydı. Bu adlar herhangi bir tarihte değişikliğe uğramış değillerdi. Osmanlı idaresinin buraya nüfuzundan önce kalmış olan adlardı. Bölgede yol, okul gibi medeni vasıtalar olmadığından aşiret daha çok çiftçilik ve hayvancılıkla geçiniyordu. Kendi içerisinde yalnız yaşayan, uysal ve hükümete bağlı bir aşiretti. Fakat hükümetle ilişkilerini aşiret başkanları aracılığıyla yaptıklarından, halk hükümete bir türlü ısınamamış ve bu nedenle aşiret reislerinin halk üzerindeki etkisi sürekli devam etmişti.[830]

---

[827] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 146; Koçgiri aşireti mensuplarının yoğun yaşadığı Zara'da Ermeniler de yaşıyordu. 1879 yılında nüfusları 3000 kadardı. Bakınız. Karekin Vartabed Sırvantsdyants, "Toros Ahpar Ermenistan Yolcusu", Boğos Natanyan'ın kitabının içinde ayrı bir kitap olarak basılmıştır, **Sivas 1877**, Hazırlayan Arsen Yarman, Çeviren Sirvant Malhasyan, Birzamanlar Yayıcılık, İstanbul 2008, s. 466; İbrahim Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara 1977, s. 49

[828] Yazarı belirtilmemiş, **Koçgiri Halk Hareketi**, Komal Yayınları, Ankara 1975, s. 51; Kieser, **a.g.e**, s. 542

[829] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 151

[830] Ertuna, **a.g.e**, s. 259; Mark Sykes, Koçgiri aşiretinin doğayı dişi Allah'ı ise erkek olarak gördüklerini yazmaktadır. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 585

Koçgiri aşiretinin Dersimlilerle sıkı alâka ve münasebetleri vardı. Nüfusları 10.000 civarında tahmin edilen bu aşiretin; ellerindeki tüfeklerin sayısı 2.000 kadardı. Aşiret başlıca İbolar, Sarular, Zazalar, Palular ve Kerteliler adında beş kabileye ayrılmıştı ki, en kuvvetlisi İbolardı. Bu kabilenin reisi Koçgiri aşiretinin en nüfuzlusuydu. İsyan sırasında Koçgiri aşiretinin ileri gelen reisleri arasında II. Abdülhamid tarafından kendisine paşalık rütbesi verilen Mustafapaşazade Haydar Bey [831] ve Sivas, Divriği bölgelerinde hırsızlıklarıyla ünlü kardeşi Alişan Bey bulunuyordu. [832] Ayrıca kayınbabası Hacı Rasim, amcası İzzet ve Mahmut, Gülağaoğullarından Naki, İzzet, Hasan Askerî ve Alişer bulunmaktaydı. Haydar Bey isyanın başlangıcında Ümraniye nahiyesi müdürü, kardeşi Alişan Bey de Refahiye kaymakam vekiliydi.[833] Bu aşiretin ileri gelenleri tahsilli ve iyi yetişmiş insanlardı.[834]

1920 yılı başlarında Paris Barış Konferansında Osmanlı temsilcisi olarak giden heyetin başkanlığını, Şerif Paşa yapıyordu. Aynı zamanda bu heyetin üyeleri arasında Bedirhan Süreyya ile eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'de bulunmaktaydı. [835] Osmanlı temsilcisi olmasına rağmen Şerif Paşa, bir süre sonra Kürt temsilcisi gibi davranmaya başladı. Konferansta bağımsız Ermenistan ve Kürdistan tezlerini savunmak için Paris'te bulunan Ermeni Bogos Paşa ile birlikte hareket ederek önerge sundu.[836] Hatta bir görüşmede Şerif Paşa, Kürtlerin İngiliz mandasına girmesi ve kendi kendini yönetmesi için seçim yapılması talebinde bulundu. Fransız hükümetine yapılan bu talep olumlu karşılandı.[837] Görüşmeler sırasında İstanbul'a gidip, Kürt Teali Cemiyeti'ne yazılan Koçgiri aşireti reislerinden Haydar Bey, Ümraniye'ye geri döndüğünde bu cemiyetin kendi başkanlığında bir şubesini açarak, aşiret reislerini ve bazı Dersim ağalarını üye yaptı. Cemiyet ayrıca Jin adında Kürtçe bir gazete çıkararak propaganda çalışmalarına başladı. Bu gazetenin yazarları arasında Dersimli Hüzni de

[831] Süleyman Beyoğlu, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, Bengi Yayınları, İstanbul 2009, s. 218; Koçgiri'yi gezen Mark Sykes, burada 10.000 ailenin yaşadığını ve kendine özgün bir kabile olduğunu belirtir. Koçgiri aşiretini Sarolar, Barlolar, Garolar, İbolar ve Eski Koçgilililer olmak üzere beş kısma ayırır. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 584-585

[832] Sırvantsdyants, **Sivas 1877**, s. 383

[833] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 151-152

[834] Beyoğlu, **a.g.e,** s. 218

[835] Baki Öz, **Belgelerle Koçgiri Olayı**, Can Yayınları, İstanbul 1999, s. 276-277

[836] Kazım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 161; Ertuna, **a.g.e**, s. 260; Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 322

[837] **TNA, AİR, 23/411**; İngiliz Amirali Sir F. Derobeck'ten Lord Curzon'a gönderilen raporda "Kürdistan, Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir..." denilmektedir. Bu durum Şerif Paşa'nın İngilizler adına çalıştığını göstermektedir. Bkz. Uğur Mumcu, "Azınlık Şovenizmi", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1984

bulunmaktaydı.[838] Yapılan propagandalar ve İmranlı Ermeni Cemaati Papazı Hızerin'in, Ankara hükümetinin her yerde tespit yaparak Kürtleri imha etmek istediği, Kürtleri öldürmek için Türklerin bahar mevsiminin gelmesini bekledikleri, İngilizlerin bu imha hareketine karşı çıktığı şeklindeki kışkırtmaları isyanın başlamasının nedenlerinden biri oldu.[839] Söylentiler yayılarak Alevi kitlesi harekete geçirildi.[840]

Derneğin sekreterliğine getirilen Musa oğlu Alişer,[841] Haydar Bey'in babası Mustafa Paşa zamanından beri Koçgiri ve Dersim aşiretleri içinde sözü geçen bir kişiydi. 1919 yılı kışında Armudan köyünden Mığırdiç isminde bir Ermeni'yi İstanbul'a göndererek, Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyit Abdulkadir'den talimat getirtmişti. 1920 senesi başlarında ise Refahiye'nin Şadilli aşireti reisi Paşa Bey ve yardımcılarıyla Dersim'in Ovacık kazasına ve Hozat'a giderek "hilâfet ordusu müfettişi" unvanını takınarak başına topladığı kimseleri etkilemeye çalıştı. Alişer; Kürdistan'a muhtariyet verildiğini söyleyerek aşiretlerin barışmaları gerektiğini; derhal teşkilâta başlanılmasını; bütün aşiret reisleri ve elebaşılar namına Ankara'ya bir heyet gönderilmesini, Avrupa'nın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara hükümetine tasdik ettirmek icap ettiğini söylüyordu. Şayet Ankara hükümeti bu teklifi kabul etmezse, hükümet aleyhine kıyam olacağını bildirmeliyiz diyordu.

Buna karşı Kürtler daha önce telgraf çekerek Türk hükümetinden ayrılmayacaklarını itilaf devletlerine bildirmişlerdi.[842] Mamuretülaziz'den Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilen bu telgrafta; Kürtlerin soy ve din olarak Türkler'le aynı ülke içerisinde birleştikleri ve yasal kardeş oldukları belirtiliyordu. Telgrafta imzası olan aşiret reislerine göre; Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktu ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamazdı. Ayrıca Osmanlı tarihi içerisinde Kürtlere olumsuz hiçbir ayrımcılık yapılmamıştı. Bütün savaşlarda Kürtler, Türkler'le birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardı. Kürt reisleri ayrıca Rus orduları Anadolu'dan çekildikten sonra, Ermeniler

[838] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 152; Ayrıca Koçgiri ve Batı Dersim aşiret ileri gelenleri İstanbul'da yayınlanan Jin gazetesini okuyor ve misyonerlerle ilişki kurmaya çalışıyorlardı. Bu sırada Wilson Prensiplerinin açıklamaları Jin gazetesinde yer alıyordu. Bkz. Kieser, **a.g.e**, s. 568; 1918 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan Jin (Hayat) Gazetesi'nin yayın hayatı bir yıl sürdü ve 25 sayı yayınlandı. Bakınız. Burkay, **a.g.e**, s. 236-237
[839] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 218
[840] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim** s. 61
[841] Ertuna, **a.g.e**, s. 261
[842] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 152-153

tarafından katledilen Müslüman halkın %80'ninin Kürt olduğunu Bogos Nubar'la uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? diyordu.[843]

Alişer'in bağımsızlık hedefiyle itilaf devletlerine aşiretlerin çektiği telgraf tezat teşkil ediyordu. Alişer nihayet aşiret reislerini, bu telgrafı Türk hükümetinin baskısı altında yazmış olduklarına ve asıl maksatlarının bağımsız bir Kürdistan kurulmasından ibaret bulunduğuna dair bir muhtıra kaleme almaya ikna etti. Bu muhtırayı Kürt Teali Cemiyeti vasıtasıyla itilaf devletleri temsilcilerine gönderdi.[844]

Bunun yanında Anadolu'daki Alevi aşiretler arasında Kürt ve Türk kimliklerinin seçimi konusunda bir tartışma da alabildiğine devam ediyordu. Aşiret reislerinin bazıları Kürt milliyetçilerinin yanında yer alırken, bir kısmı ise uzun zamandan beri düşmanca hisler besledikleri Sünni Kürt komşularına karşı milli mücadelenin yanında yer almayı tercih ettiler ve kendilerini "gerçek Türkler" olarak tanımladılar. Geriye kalan aşiretler ise Aleviliği tek kimlik olarak görmeye devam ettiler.[845]

Koçgiri ve Dersim'de kimlik tartışmaları yaşanırken, bölge de bazı karışıklıklar zuhur etmeye başlamıştı. Halbuki isyan çıkaranlara karşı koyabilecek asker yoktu. Dersim'de sadece 400 jandarma bulunuyor, bunların büyük çoğunluğu ise aşiret fertlerinden oluşuyordu. Jandarma aşiretlerin nüfuzu altındaydı. Bu neferler de Hozat ve çevresinde görevliydi. Zaruretten dolayı Dersim bu şekilde idare ediliyordu. Yeterli mühimmatın olmaması da ayrı bir sorundu. Jandarma'da sadece 350 sandık cephane ve 100 sandık bomba bulunuyordu. Cephanenin azlığı nedeniyle bölgenin muhafaza edilmesi zorlaşıyordu. Dersim aşiretlerinin saldırması halinde yağmaya maruz kalınabileceğinden, bu duruma meydan verilmemesi için cephanenin Mamuretülaziz'e sevk edilmesine karar verildi.

Eşkıya karşısında mukavemet edecek düzenli bir güç bulunmadığından Harput ve Çarsancak'ın köylerine asilerin saldırması hükümeti korkuttu. Zira Dersim ile çevresinin irtibatının kesilmesi ihtimali belirmişti. Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey, eşkıyanın saldırılarından dolayı mamur olan Çemişgezek'in köylerinden eser

[843] Fransız Yüksek Komiserliğine gönderilen telgrafı imzalayanlar arasında; Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey, Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf, Bodmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf, Bal Aşiret Reisi Eyüp, Medanlı Aşiret Reisi Çiçek, Görçeli Aşiret Reisi Yusuf, Abbas Aşiret Reisi Seyit Ali, Rol Aşiret Reisi Hasan, Şadi Aşiret Reisi Yusuf, Zişanlı Aşiret Reisi Muhsin bulunmakta idi. Bakınız; Öz, **a.g.e**, s. 257; Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa'nın anlaşmasına karşı duyulan tepkiler hakkında bkz. Selçuk Ural, "Şerif-Bogos Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, sayı: 14-15, Ankara 2004

[844] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 152-153

[845] 1925'teki Şeyh Said'in Sünni Müslüman isyanına karşı aktif bir şekilde savaşan Varto'da bulunan Alevi ve Lolan aşiretleri bu duruma örnek gösterilebilir. Hormek aşireti liderleri gerçek Türkler olduklarını iddia etmekteydiler. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik,** s. 77

kalmadığını Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Mevcut olan köyler de harap ve perişan bir haldeydi. Çemişgezek'in nüfusu saldırılardan dolayı azalmaya başlamıştı. Harput, Eğin, Çarsancak ve Kemah kazalarında dahi aynı durum söz konusuydu. Bölgeye askeri kuvvet sevki gerekliydi. Zira jandarmanın durumundan dolayı isyanın bu kuvvetlerle önlenmesi mümkün değildi. Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey, jandarmanın derhal işlevsel hale getirilmesini istiyordu.[846]

12 Ocak 1920 tarihinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa tarafından Dersim'de çıkan isyana karşı alınan tedbirler hakkında Dahiliye Nezaretine bilgi verildi. Dersim'in durumunu 13. Kolordu takip ediyordu. Erzincan'da bulunan 15. Kolordu'nun da bölgedeki gelişmeleri takip etmesi istendi. Gerektiğinde Sivas'tan bir süvari alayının Eğin veya Arapkir'e gönderilmesi orduya emredildi. Bütün bu tedbirler Dersim'e komşu olan kasabalarda yaşayan devlete sadık halkın zarar görmemesi içindi. Yoksa isyanı bastırmak amacıyla Dersim dahilindeki asker sayısı harekat için yeterli değildi. Böyle bir isyanın sebep olacağı sonuçlar dikkate alındığında isyana engel olmak gerektiği ortadaydı. Bölgede daha başka tedbirler almanın gerekliliği görülür ise ordu tarafından buna başlanması ve kolordu kumandanlığıyla irtibatta bulunulması Harbiye Nezareti'nden bildirildi.

Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey'e göre isyana sebep, Dersim'deki Kürt Kulübü ve Kürt emellerini yayınlayan ve bu gibi yayınları teşvik eden girişimlerdi. İlk önce yapılması gerekli olan, zehirli fikirleri yayan kaynakların kurutulmasıydı. Bununla beraber Dersim ve Erzincan sancaklarında görev yapmış, buradaki eksikliklerin giderilmesi için gerekli tedbirleri alacak muktedir bir kişi gerekliydi. Ayrıca bölge insanı arasında ırk ve mezhep ayrımı yapmayacak bir mutasarrıf ve vali tayin edilmeliydi. Kazalara da aynı özelliklere sahip kaymakamların atanmasına ihtiyaç vardı. Bu mülki kadrolara atanacak amirlere yeterli miktarda paranın verilmesi de gerekli olan tedbirlerdendi. Sonuç olarak bu durumun ciddiyetle ve süratle çözülmesi gerekiyordu.[847]

Hükümetin zaaf içinde bulunduğunu düşünen Dersim aşiretleri, 21 Ocak 1920'de Dersim, Eğin, Çemişgezek, Arapkir ve Pertek köylerine saldırılarına devam ederek, hayvanları gasp etti. Saldırılar jandarma ile ahalinin yardımı ve kış mevsimin

[846] **BOA, DH.ŞFR, 656/39; BOA, DH.ŞFR, 657/41; BOA, DH.ŞFR, 658/116**
[847] **BOA, DH.İ.UM, E117/41; BOA, DH.ŞFR, 106/94**

bastırmasıyla durduruldu. Bu sırada Koç ve Şam Uşağıyla diğer aşiretlerin reisleri, hükümetin yanında yer alıyor gözüken Karaballı aşireti reisinin ikametgahı olan Ağzonik köyünde toplantı yaptı. Toplantının amacının aşiretlerin birliğinin sağlanması olduğu istihbaratı Dersim mutasarrıflığı tarafından daha önceden elde edilmişti. Bu haber üzerine, Çemişgezek, Pertek köylerinin ve bilhassa Türk köylerinin geniş ölçüde tahrip edileceği anlaşılmıştı. Saldırı yapılacak yerlere hemen askeri kuvvetlerin sevk edilmesine çalışıldı.

Bütün aşiretler özellikle Karaballı ile Koç Uşağı aşiretleri, Ayan Meclisinden Seyit Abdülkadir Efendi, eski polis müdürü Miralay Halit Bey ve Kürt Teali Cemiyeti'yle münasebette bulunuyorlardı. Bu bilgiler, sansür edilen mektuplardan ve muhbirlerin ifadesinden elde edilmişti. Anlaşıldığı kadarı ile bazı aşiretler hükümeti, kararsızlığından dolayı aciz olarak adlandırıyor ve yakın bir gelecekte bu durumdan yararlanmayı düşünüyorlardı. Aşiretler arasındaki bu birliktelik Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey'in ilgisini çekmişti. Halbuki eskiden beri Koç Uşağı, Şam Uşağı ile Karaballı aşireti arasında düşmanlık ve rekabetin varlığı devam etmişti. Oluşan yeni durum dikkat çekiciydi. 13. Kolordu bu konuda hemen uyarıldı. Çemişgezek, Pertek ve civardaki Türk köyleri ahalisinden güvenilir bulunanlar, zincirleme bir şekilde kefil olunarak silahlandırıldı. Dersimliler tarafından gerçekleştirilebilecek geniş kapsamlı bir saldırı karşısında daha fazla askerin bölgeye gönderilmesine karar verildi. Ancak askeri harekat düşünülmedi. Zira meydana gelen olayların itilaf devletlerine fırsat vereceği görülüyordu. Böyle bir durumda İtilaf devletleri ile yapılan antlaşmanın 24. maddesinin yürürlüğe girme durumu vardı. Buna meydan vermemek için her türlü tedbirin alınmasına çalışıldı. Kürt milliyetçi liderlerinden Abdülkadir Efendi ve Halit Bey'in daha ne gibi teşviklerde bulundukları mutasarrıflık tarafından araştırıldığı gibi, mektupların sansür edilmesine, Türklük ve Kürtlük neşriyatı yapan gazetelerin, bilhassa Jin gazetesinin Dersim'e sokulmamasına başlandı.[848]

Ayrıca isyanın önüne geçebilmek için 27 Ocak 1920 tarihinde Dersim mebusu Binbaşı Hasan Hayri Efendi aracılığıyla Dersim'deki aşiret reislerine nasihat edildi. Bunun üzerine 52 aşiret reisi adına dört aşiret reisi tarafından kolorduya telgraf

[848] **BOA, DH.ŞFR, 656/72**; 1920 yılında Mamuretülaziz Vali Vekili Mümtaz Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen bu telgraf, Dersim Raporu adlı çalışmada kaynak gösterilmeden kullanılmıştır. Bakınız. **D.V.J.U.K.D.R**, s. 199-200; Toplantının yapıldığı ve Karaballı aşiretinin merkezi olan Ağzonik/Arsunik köyünde Dersimlilerin kutsal saydıkları kiliselerden biri olan Aziz Mesrob Kilisesi vardı. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 358

çekilerek, devlete sadık kalacaklarına dair söz verildi.[849] Müslümanların birliğine karşı düşmanlık edenlere karşı zafer kazanılması için dua ettikleri de ifade edildi.[850]

Fakat telgraftaki iyi niyet gösterisinin kağıt üzerinde kaldığı kısa sürede anlaşılacaktı. Zira Dersim'deki karışıklıklar durulmadı. Bu sefer bölgeye müfettiş heyeti gönderildi. Heyete ahali şikayetlerini iletti. Ayrıca Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey, Dersim'deki durumu Dahiliye Nezaretine rapor etti. Dersim aşiretlerinin saldırılarının iyi niyetli çabalara rağmen durdurulamayacağı görülüyor, aşiretlerin amacının isyan ederek kendilerine yarar sağlamak olduğu anlaşılıyordu. İsyan bölgedeki ziraate de darbe vuruyordu. Güvenlik sağlanamadığından bölgeden mahsul de alınamıyordu. Bölgedeki devlet teşkilatının da tam işleyememesinden dolayı ziraat faaliyetlerinin eşkıyanın saldırılarından korunması mümkün görünmüyordu. Talan faaliyetlerinin son bulması için aşiret mensuplarını reislerin sultasından uzak tutmak gerekiyordu.

Hükümet otoritesinin zayıf olduğu Dersim'den Erzincan, Mamuretülaziz, Eğin ve Arapkir'e saldırılar durulmadı. Harp dolayısıyla bulunulan zorluktan istifade eden Dersimli eşkıyalar, bölgeye asker sevk edilemeyeğini biliyorlardı. Zaten yaz mevsimi boyunca hemen her gün 60'ar 70'er gruplar halindeki çeteler Kuruçay, Kemah ve Erzincan'a saldırmış ve ahalinin erzakını gasp etmişti. Bölge de tesadüf ettikleri yolcuları da gasp etmeye devam ediyorlardı. Fakat asilere yeterli müdahale yapılamıyordu. Erzincan'da vuku bulan bu saldırılar üzerine Erzurum'dan bölgeye asker gönderildi. Bunun üzerine her defasında olduğu gibi eşkıyalar, Munzur Dağlarına kaçtı. Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey, ilkbahar ile beraber bölgeye eşkıyanın tekrar saldıracağını biliyordu. Bu eşkıyalar Ovacık ile Hozat arasında meskundu ve bölgeye saldırmadan önce engellenmesi gerekiyordu. Eşref Bey, jandarma kumandanlığından yardım istedi. Fakat gasp olaylarına karışan aşiretlerin tedibinin ıslah projesinin yapılacağı bir zamanda gerçekleştirilmesi düşünülüyordu. Eşref Bey'e göre ise ıslah projesinin tatbikine imkan yoktu.[851]

Bu arada itilaf devletleri kuvvetleri Anadolu'yu yer yer işgale devam ediyordu. Ayrıca Osmanlı memurlarının yargılanması sürecine girildiği böyle bir dönemde Dersim'de faaliyetlerde bulunan Osmanlı yetkilileri de çeşitli suçlar isnad edilerek

[849] **BOA, DH.İ.UM, E118/23**
[850] **ATASE, İSH, 7-58, 7-58AA**
[851] **BOA, DH. ŞFR, 658/116**

yargılanmaya başlamıştı. Mahkeme, Mamuratülaziz ile çevresinden gönderilmiş Ermenilerin eşyalarını gaspederek katlettiği ileri sürülen ve halen firarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezi azasından Teşkilatı Mahsusa Üyesi Doktor Bahaddin Şakir Bey'in mülkiye ceza kanunnamesinin 181. ve 170. maddelerine uygun olarak cezalandırılmasına karar verdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Mamuratülaziz görevlisi Resneli Nazım Bey de adı geçen kanunnamenin 45. maddesi 2. fıkrası gereğince 15 sene müddetle kürek cezasına çarptırıldı. Mahkeme ayrıca her iki devlet görevlisinin memuriyetine son verilmesine, mal varlıklarının haczedilmesine ve Dersim Eski Mebusu Mehmet Nuri ile Konya Maarif Müdürü Ferid Beylerin beraatlarına karar verdi. İstanbul Birinci Örfi Dairesi ve Divan-ı Harp kararıyla, Bahaddin Şakir ve Nazım Beyler hakkında gıyaben ve diğerleri hakkında vicahen verilmiş kararlar firariler ele geçirildiklerinden sonra tekrar mahkeme edilmek üzere tasdik olundu. 18 Şubat 1920 günü İrade-i Seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memur kılındı.[852]

1 Mart 1920'de Dersim'de meydana gelmesi muhtemel daha büyük saldırıların engellenmesi için bölgeye kuvvet yığılması çalışmaları başladı. Fakat bu kuvvetin, Dersimlileri imha etmekten ziyade itaatkar unsur haline getirmesi düşünüldü. Ancak bölgeye yakın kolorduların mevcut hazır kuvvetlerinin müsait olmadığı görüldü. Bunun üzerine eşkıya tarafından itaatkar ahaliye saldırı yapılması halinde kolordu kumandanlıklarına müracaat edilerek mümkün olan yardımın sağlanmasına karar verildi.[853] Gerçi bölgedeki saldırılara karşı geniş ölçekte bekçi teşkilatı kurulmuştu. Yalnız 50'şer kişilik çetelere, bu bekçilerle ve az sayıda Jandarma ile mukabelede bulunmak mümkün değildi. Gerektiği zaman destek olunmak üzere dört beş tabur askerin önemli mevkilerde bulundurulması lazımdı.[854]

Dersim ahalisinin alınan tedbirlerle kısmi olarak durulacağı düşünülmesine rağmen, Dersim mebusluğuna seçilen Karaballı reisi Hasan Hayri Efendi'nin aşiret

[852] **BOA, DUİT, 175/67**; Ermeni tehciri mahkemeleri sürecinde Maarif Müdürü Ferid Bey ve Dersim Mebusu Nuri Bey Ermeni tehciri sırasında Ermenilerin mallarına el koydukları ve yağma ettikleri iddiasıyla ikinci derecede suçlu kabul edilerek yargılanmıştı. Ermeni tehcirinden sorumlu olanlar arasında görülen Nuri Bey'e tehcirle alakalı sorular sorulmuştu. Nuri Bey'in verdiği cevap ise tehcirin Dahiliye Nezaretinden gelen emir üzerine başladığını kendisinin tehcir işi ile uğraşmadığı şeklindeydi. Nuri Bey ayrıca, Mamuretülaziz vilayetinde bir iki ufak olaydan başka olayın meydana gelmediğini Ermenilerin eşya ve mallarının bir kısmını kendilerinin sattığını bir kısmını ise Emvâl-i Metruke Komisyonuna teslim ettiğini, bazı Ermenileri de kendi çiftliğin de sakladığını söylemişti. Ferid Bey ise tehcir sırasında hastalığından dolayı yatmakta olduğunu hiçbir tehcir olayına karışmadığını ifade etmişti. Bkz. Zeynep Arslan, **a.g.t**, s. 126; Mamuretülaziz'de tehcirden dolayı mahkemeye verilenlerin sayısı 223 kişiydi. Bkz. Demirel, **a.g.t**, s. 61

[853] **BOA, DH.ŞFR, 108/4**

[854] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 200

liderlerine çektiği kışkırtıcı telgrafla bölge tekrar hareketlendi. Hasan Hayri Efendi bununla da kalmayarak, Dersim'deki memurların azl hususlarına varıncaya kadar bürokratik işlere müdahale etti. Hasan Hayri Efendi'nin müdahaleleri bazı aşiretlerin cesaretlenerek hükümete karşı vaziyet almasına neden oldu.[855] Bunun üzerine valilik tarafından kendisi uyarıldı. Dersim'deki bu isyan emarelerine karşı Mazgirt'teki bazı aşiretler ise gelinen durumdan rahatsızdı. Mazgirt'teki bir aşiret reisinden hükümet yetkililerine gönderilen telgrafta, diğer aşiretlerin yaptıkları kınandı.[856] Fakat oluşan olumsuz durum karşısında Dersimlilerin diyalogla ıslah edilemeyeceğine dair yerel idareciler arasında kanaat oluşmuştu.[857]

Bu arada beraber hareket etmeye başlamalarına rağmen bazı Dersim aşiretlerinin eskiden kalma düşmanlıkları devam ediyordu. Bu durum hükümet otoritesini zaafa uğrattığı gibi bölgede asayiş sorunlarına neden oluyordu. Dersim'deki karışıklıkların sona erdirilmesi için vilayet polis müdürü Ahmet Bey Çemişgezek'e, Encümeni vilayet azasından Mustafa Efendi Pertek'e ve Dersim Jandarma Kumandanı vekili olup merkez vilayetine gönderilmiş olan Yüzbaşı Celal Efendi ise Karaballı aşireti reisinin yanına gönderildi. Ayrıca Pertek'e de 150 kişilik bir müfreze sevk edildi. Bu kişilerin çalışmaları neticesinde ihtilaf çözülememiş olmasına rağmen geçici de olsa gerginliğin çatışmaya dönüşmesi engellendi. Fakat ilkbaharın gelmesiyle eşkıyanın tekrar etrafa zarar vereceği bilindiğinden, askerler teyakkuzdaydı ve bölgede Teşkilatı Mahsusa oluşturulmuştu. Gerek Dersim'e gerek Fransız işgali altında bulunan bölgelere yakınlığı bulunmasından dolayı Behisni ve Kahta taraflarında meydana gelebilecek olumsuz olayların önüne geçmek için önlemler alındı.[858]

Bütün bu isyan faaliyetlerinin yanında hükümetin yanında yer alan aşiret reisleri de yok değildi. Dersimli Abbas Uşağı Aşireti Reisi Seyit Ali Efendi'nin oğlu Erzincan milletvekili Mir Hüseyin Efendi**,** 9 Mayıs 1920 tarihinde bölgedeki aşiretlerin

---

[855] **BOA, DH.ŞFR, 659/41**; Aynı Hasan Hayri Bey, 18 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne verdiği yazıda; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Amerika'daki Rumların gösteri yaparak Osmanlı bayrağına hakaret etmeleri dolayısıyla Karaballı aşiretinden İsmail'in tepki göstermesine değinerek yedi Rum'u öldürdüğünü ve ikisini yaraladığını ifade etmiştir. Hasan Hayri Bey, ayrıca Dersim'de ailesi bulunan İsmail'e maddi yardımda bulunulmasını istemiştir. Bakınız. Orhan Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s. 58-59; İlginç olan Hasan Hayri Bey, Koçgiri İsyanına zemin hazırlayanların arasında bulunmasına rağmen neden kendi aşireti olan Karaballı'ya mensup bir kişiyi meclis gündemine getirmiş ve Karaballı İsmail'in vatanperverliğine vurgu yapmıştır. Görülen o ki Hasan Hayri Bey, bu ikircikli tavrı ile Koçgiri İsyanı'nda başarı sağlanamamasına karşı kendini güvence altına almaya çalışmakta ve isyana teşvik konusunda ileriki zamanlarda suçlandığı takdirde Karaballı aşiretinin vatanperverliğini bu olayla örnekleyebileceğini düşünmektedir.

[856] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 200

[857] **BOA, DH.ŞFR, 659/41**

[858] **BOA, DH.ŞFR, 656/133**

kaynaşmasına dair TBMM'ne bir önerge sundu. Bölgedeki eğitimsizliğin vurgulandığı bu önerge de asayişi bozucu olaylara meydan vermemek için aşiretlerin aydınlatılıp uyarılmaları ele alınıyordu. Ayrıca Hozat, Erzincan ve Nazımiye bölgelerine meclis içinden ve dışından seçilecek birer heyetin gönderilmesi lüzumu bildiriliyordu. Aksi takdirde Anadolu'da ayrılık yaratmaya çalışan İngilizlerin kötü isteklerine kavuşmaları kolaylaşacaktı. Mir Hüseyin Efendi, aşiretlerin yörelerinden şimdilik idari memur atanmasını da istedi. Ancak bu şekilde aşiretlerin hırslarının önüne geçilebileceğini düşünüyordu.[859]

Mecliste Dersim'in problemleri görüşülürken diğer taraftan da bölgedeki çete faaliyetleri olanca hızıyla devam ediyordu. Bu sırada Zara'nın Panza Köyünden Mısto adında bir kişi silahlı çete oluşturarak, Alevi mezhebinden olan Türkleri de bu çeteye sokmaya çalıştı. Hatta 1920 senesi Temmuz'unda Zara'nın Culfa Ali köyündeki Jandarma karakoluna basacak kadar da cüret gösterdi.[860] Baskınlar zincirleme devam etti. Aşiretler Kangal ve Zara çevresinin kontrolünü peyderpey ele geçirmeye başladı.[861]

25 Temmuz 1920'de Refahiye kazası eski jandarma çavuşu ve Alişer'in yardımcısı Şadilli aşireti reisi Paşo, üçyüz kadar adamıyla isyan etti. Bu eşkıya grubu Ağustos ayında Refahiye'den Kuruçay'a gönderilmekte olan cephane kafilesinin önüne çıkarak, 26 sandık cephaneyi gasp etti. Bu başarıdan cesaret alan Paşo, Refahiye'nin güneyindeki Balansor köyüne gelerek hükûmeti destekleyenleri tehdit etti. Alişer de bu sırada Paşo'nun Cengerli mıntıkasındaki Taşdibi Köyü'nde zabit olarak görevlendirilmesini hükûmetten istedi. Esasında Koçgiri aşireti reislerinden Alişan Bey de, kardeşi Haydar Bey ve Alişer gibi, Kürt istiklâli taraftarıydı. Fakat hükûmete sadık görünüyordu. Refahiye kaymakamlığı vekâletini bu sayede elde edebilmişti. Alişer'in Dersim de hükümet aleyhinde yaptığı propaganda bu sırada filiz vermeğe ve tesirini göstermeye başladı. Ovacık kazasının Çerpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermeyeceklerini ve Kemahlıların da vermemelerini tenbih etti ve bunu temine çalıştı. Artık isyan fikrinin Koçgiri dışında da yayılmaya başladığı görülüyordu.

Bu sırada Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde kabul edildi. Sevr

[859] Öz, **a.g.e**, s. 258
[860] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 153
[861] Selahattin Ali Arik, **Yakın Doğu'da Koçgiri ve Dersim (Kızılbaş Kürt Soykırımı)**, Peri Yayınları, İstanbul 2012, s. 295

Antlaşmasında Dersim ve çevresinde plesibit uygulanacağına dair ifadeler, Milli Mücadele kadrolarını endişeye sevk etti. Zaten bölgede ayrılıkçı faaliyetler hız kazanmıştı. Bundan dolayı Dersim'e daha fazla önem verildi. Bu durumun bir tezahürü olarak Mamuretülaziz vilâyetinden, Batı Dersim aşiretlerine bir nasihat heyeti gönderildi. Heyetin yollanmasını zaaf işareti olarak gören Şeyh Hasanlı Ağaları, heyettekilere çok soğuk davrandılar. Gelen heyete cevap olarak; "Sevr muahedesi mucibince Mamuretülaziz, Diyarbekir, Bitlis, Van vilâyetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzım geliyor. Bu teşkil edilmelidir; aksi takdirde bu hakkı silâh kuvvetiyle alacağız." dediler. Ayrıca bir kaç bin Dersimlinin Sivas vilâyetine saldıracağını, bu bölgenin işgalinden sonra ise Ankara üzerine yürüyeceklerini ifade ettiler.

Fakat bu durum gerçeği yansıtmıyordu. Zira Sevr Antlaşmasında Fırat Nehri'nin doğusundaki bölgede referandum yapılması gerektiği üzerinde duruluyor, Kürdistan'ın kurulacağından bahsedilmiyordu. Bu bölgede sadece Dersim'i kapsamıyordu. Aksine Dersim referandum yapılması düşünülen bölgenin küçük bir dilimini ve nüfus yoğunluğunu oluşturuyordu. Gerçekleştirilmesi düşünülen referandumun sonucunda da Sünni Kürtlerin ayrılıkçı tavır takınacağı da şüpheliydi. Bunun yanında İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşmasıyla Dersim'i Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bırakmaları da dikkate değerdi. Sürekli karışıklığın bulunduğu bölge sayesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale olanağı bulacaklardı.

Diğer taraftan bir takım Dersimliler ise, Kangal ve Divriği arasında Hasan Baba tekkesine toplanmışlar, kurulması düşünülen Kürdistan gayesi uğrunda silaha sarılarak çalışmaya başlamışlardı. Ayrıca Doğu Dersimliler arasındaki husumette son bulmuş, her tarafta yağma başlamıştı. Bolican nahiyesinin Karaibo köyünden Deli Esat oğlu Rıfat yirmi kadar eşkıya ile ahalisi Türk olan Günlü çiftliğini bastı. Ahalinin çoğu öldürüldü ve malları yağma edildi. İsyancılar geride sağ bıraktıkları köylülere; "Siz Ermenilere yaptınız, biz de size yapıyoruz, Dersim aşiretleri geliyorlar. Biz Sivas'ı işgal edeceğiz ve sonra Ankara'ya gidip Kongura'yı (Milli Hükümet) devireceğiz" dediler.[862]

[862] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 153-155; **BCA, 030-0-010-000-000-54-354-10**; Sevr Antlaşmasında doğrudan Kürdistan kurulacağına dair bir ifade yer almamaktadır. Referandum sonucunda Kürtler isterse muhtariyet verileceği ifade olunmaktadır. Sevr Antlaşmasının 64. maddesi bunu açıkça göstermektedir. Bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.1, Ankara 1953, s. 525; Ayrıca Sevr Antlaşmasının İngilizce metni için bkz. Lawrence Martin, **The Treaties Of Peace 1919-1923**, c.2, Carnegie Endowment for International Peace, New York 1924, s. 807-808; Ergün Aybars, **İstiklal**

Mamuretülaziz'de bulunan Dersim Mutasarrıfı Asaf Bey, gelinen durumdan endişeliydi. Zira bölgede bulunması gerekli olan 390 jandarma mürettebatından 100 kadarı eksikti. Bu eksikliklerin de tamamlanması zordu. Ayrıca Dersim'deki jandarma erleri bölgedeki aşiretler içerisinden tedarik edildiğinden Asaf Bey bunlara güvenmiyordu. Dersim jandarmasının % 80'i aşiret mensubuydu. Aşiretlerin arasında gerginlik olduğundan eksikliklerin tamamlanması da mümkün değildi ve aşiretlerden jandarma tedarik etmek de güvenlik zaafiyetini daha fazla arttırıyordu. Nitekim tahsildar ile beraber Bahtiyar Uşağı aşireti içerisine giden jandarma erlerinin silah ve cephaneleri aşiret reisi tarafından gasp edilmişti. Gasp edilen askerlerin, Bahtiyar Uşağı aşiretine mensup oldukları ve aşiret mensubu bulunmalarından dolayı gasp hadisesinin kolaylıkla gerçekleştiği anlaşılmıştı. Mamuretülaziz'den Ovacık'a memurlar ile birlikte giden 40 jandarmanın da aşiretler tarafından bu şekilde kolaylıkla gasp edildiği görüldü. Bu gibi hadiseler Dersim'de görevlendirilecek jandarmaların bölgeden alınmaması gerekliliğini ispatladı. Jandarma olarak istihdam edilmiş olanların zaman içerisinde görevlerine son verilmesine karar verildi ve uygulamaya geçildi. Dersim'den istihdam edilmiş olan Ovacık jandarma taburu, tamamen tasviyeye tabi tutuldu ve dört askerden başka kimse kalmadı.

Bunun yanında Dersim'de mülki ve askeri erkan arasında da yeterli iletişim yoktu. Mazgirt'teki askerler ile kaymakamın arası iyi değildi. Bu olumsuz koşullara rağmen Asaf Bey, güvenliğin sağlanması için faaliyetlerine devam etti. Hozat ve Mamuretülaziz yollarında asayişin temini için Pertek'te 25 asker ve aşiretlerin merkezi olmasından dolayı Hozat'ta da 200 askerin bulundurulmasına karar verdi. Dersim'deki asayişin sağlanması için nahiye müdürlüklerinde görevli olan ve zaafları görülen memurlar ile sıkıntı çıkaran aşiret reisleri azl edildi veya değiştirildi.[863]

Mahkemeleri, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 291; Hükümeti destekleyen Balansor köyü, Müslüman nüfuslu bir köydü. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 117; Osmanlı döneminde Belensor/Pelensor/Bilesordum adları da kullanılan köy günümüzde Erzincan Refahiye'ye bağlı Çamdibi Köyü'dür. Taşdibi Köyü günümüzde Refahiye'ye bağlı Arpayazı Köyü sınırları içindedir. Karaibo Köyü ise günümüzde Sivas'ın Zara ilçesinin Çaypınar Köyü'dür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 126, 141; Bu arada Haydar Bey, Divriği kaymakamlığına atanmış olmasına rağmen Divriği'ye gitmeyerek Dersim'e yerleşmişti. Bakınız. Ertuna, **a.g.e**, s. 261

[863] Dersim Mutasarrıfı Asaf Bey'e göre; Mazgirt bölük kumandanı Yüzbaşı Nadir ve Mülazım Hilmi Efendiler'in maiyetlerindeki efradlara nüfuzları yoktu. Bu durum vaziflerini hakkıyla ifa edememelerini sağlıyordu. Ayrıca bu kişiler kaymakamlık tarafından vuku bulan emirlere karşı bir takım olumsuz fikirlerini ifade ediyorlar ve kararların tehirine sebeb oluyorlardı. Yüzbaşı Nadir Efendi, jandarma neferlerinin hizmete alınması hususuyla da ilgileniyordu. Dersim Mutasarrıfı Asaf Bey'e göre bu durum tehlike arz ediyordu ve Nadir Efendi, başka tabura aldırılmalı, yerine başka birisi tayin edilmeliydi. Bkz. Ankara Üniversitesi, **TİTE Arşivi, Kutu No: 93, Gömlek No: 10, Belge No: 1**; I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki Alman Misyonu Başkanı olan Liman von Sanders, 1921 yılında Berlin'de Talat Paşa'nın yargılandığı mahkemede verdiği ifade de savaş döneminde, jandarmalar tarafından Ermenilere kötü muamele de bulunulduğunu söylemiş, tehcirin olabilecek en kötü ellere bırakıldığını ifade etmiştir. Sanders bu

1920 yılının Ekim ayına gelindiğinde Alişer etrafına topladığı 150 kadar asi ile birlikte Kemah köylerini yağmalamaya başladı.[864] 20 Ekim 1920 günü, Dersim aşiretlerinden Bezgar aşiretine mensup isyancılar, Giresun ve Eğin'e gelmekte olan bir yolcu kafilesini Kuruçay'ın Kemhu mevkiinde soydular. Bölgede askeri kuvvet bulunmadığından, Refahiye kaymakam vekili Alişan Bey yüz kadar atlıyla eşkıyanın takibine gitti. Ali Kemali Bey'e göre bu durum göstermelikti. Zira Alişan Bey, talan edilen eşyanın önemli bir kısmını kendine ayırdı. Ardından Dersim'e geçti. Bu sırada Yenihan İsyanı'nın liderlerinden olan Kürt Zalim Çavuş'ta Kangal kazasının Büyük köyünde oturan ailesinin yanına geldi. Etraftaki köylerden çete oluşturdu. Koçgiri aşireti reislerinden aldığı emir üzerine de Karacaviran nahiyesine bağlı olan Bahtiyar ve Türkyenice gibi Türk asıllı köyleri basarak, çocuklar ve kadınlar da dahil köy ahalisine işkence yaptı. Sivas'tan gönderilen seyyar jandarma taburu bu çete ile Kapıkaya köyünde çatışmaya girmesine rağmen çete imha edilemedi. Aksine müfreze bir şehit verdi. Karanlıktan yararlanan isyancılar aynı zamanda müfrezeden 14 askeri de esir aldı. Asiler, esir edilen jandarmaların bir kısrağını ve ellerindeki silahlarını alarak serbest bıraktı. Bu olayın ardından Sivas'ın atlı piyade alayından bir kısım piyade Zara'ya sevk edildi. Zara'daki devlet yetkilileri askerlerden, durumun daha da çetrefil bir hal almaması için eşkıyadan sadece gaspedilen eşyaların geri alınması ile yetinilmesini istedi. Binbaşı Halis Bey, Haydar Bey'den durumu düzene koyacağı ve failleri cezalandırılacağı sözünü alarak meseleyi kapattı.[865] Durumun bu şekilde halledilmesinden hükümette memnundu. Çünkü ordu, Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efendi gailesiyle meşguldü. Bölgeye olayları bastıracak yeterli kuvvet sevk edilmesi mümkün değildi.[866]

1920 yılının Ekim ayı, hükümetin tam manasıyla doğuda etkinlik kurmayı başaramadığını gösterdi. Buna rağmen Koçgiri'deki olaylar doğunun diğer aşiretleri üzerinde büyük bir etki meydana getirmedi. Bu durumun sebebi Koçgiri aşiretinin Alevi olmasıydı. Ankara hükümeti meseleyi yine de ihmal etmedi ve çeşitli nasihat heyetlerini

---

ifadesiyle jandarma birliklerinin yapısına işaret etmiş ve Kürtleri hedef göstermiştir. Bakınız. Suat Zeyrek, "Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası**, c. 23/Bahar, İstanbul 2013, s. 135; Dersim'deki jandarma birliklerinin yapısını düşündüğümüzde Dersim'deki Ermeni tehcirini gerçekleştiren neferlerin büyük kısmının aşiret fertlerinden oluştuğunu söylememiz doğru olacaktır.

[864] Ertuna, **a.g.e**, s. 261

[865] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 155

[866] Ertuna, **a.g.e**, s. 261

bölgeye göndermeye devam etti.[867] Fakat bu heyetlerin bir yararı olmadı.

Kasım 1920 tarihinde Alişan Bey, Pulur'a geldi. Yanında Paşo da bulunmaktaydı. Ardından Pulur aşiret reisleri ile beraber Hozat'a geçti. Hozat'ta 14 Kasım 1920'de isyancılarla birlikte toplantı yapıldı. Bu toplantıya Seyit Rıza katılmadı. Çünkü Seyit Rıza'nın Hozat aşiretlerine güveni yoktu. Nuri Dersimi'nin babası İbrahim'in kaleme aldığı istekler Abbas Uşağı aşireti reisi Miço tarafından Dersim Mutasarrıfı Rıza Bey'e verildi. Miço muhtırayı verirken "Bu isteğimize 24 saat zarfında cevap gelmezse bu parmaklarımla gözlerini çıkarırım" diyerek Rıza Bey'i tehdit etti. Bunun üzerine Rıza Bey, aynı gece Dersim'den ayrılarak, Mamuretülaziz'e geçti. Durum Ankara'ya bildirildi.[868]

15 Kasım 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na asiler tarafından çekilen telgrafta; Kürdistan muhtariyet idaresini kabul eden İstanbul Hükümeti'nin bu hususta kararını Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceği soruluyordu. Ayrıca Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktasının ne olduğu hususunda Dersimlilere cevap verilmesi, Mamuretülaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkasındaki hapishanelerde bulunan mevcut bütün tutukluların hemen serbest bırakılması talep ediliyordu. Bununla birlikte Kürt çoğunluğun bulunduğu mıntıkalardaki Türk Hükümeti idare memurlarının çekilmesi ve Koçgiri mıntıkasına gönderildiği haberi alınan askeri müfrezelerin derhal geri çekilmesi isteniyordu.[869] Meclis'e çekilen bu telgraf sayesinde Dersimli aşiretlerin Koçgiri'deki isyanı destekledikleri artık kesinleşmişti. Muhtıra verildiği sırada, bölgede önemli bir fonksiyon eda eden Kangal'ın Yellice Nahiyesindeki Hüseyin Abdal Tekkesi'nde aşiret reislerinin katılımıyla toplantı yapıldı. Sevr Antlaşmasının uygulanması konusunda kararlar alındı.[870] Ankara durumdan kaygılandı. Zira hem Sivas'taki hem de Dersim'deki Alevi aşiretler Koçgiri'ye desteğini arttırmıştı. Bölgeye nasihat heyeti gönderildi. Heyet, aşiretlerden mutedil olmalarını istediyse de reisleri

[867] Yazar belirtilmemiş, **Koçgiri Halk Hareketi**, s. 47

[868] Arik, **a.g.e**, s. 295, Yazarı belirtilmemiş, a.g.e, s. 48-49; Miço Ağa, Rıza Bey'i tehdit etmesine rağmen daha sonra Ankara'nın mebusluk teklifini kabul etmiştir. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 69

[869] Öz, **a.g.e**, s. 259-260

[870] Arik, **a.g.e**, s. 296, Hüseyin Abdal Tekkesi, Koçgiri İsyanı'nda önemli işlev görmüştür. Bu tekke Ağuçanlara bağlıdır ve Ağuçanlar tekke üzerinde etkili bir konumdadır. Bakınız; Güler, **a.g.m**, s. 170; Hüseyin Abdal Tekkesi'ndeki toplantının 1921 yılı başlarında yapıldığını iddia eden görüşlerde vardır. Bkz. Kenan Kırkpınar, Leyla Kırpınar, **Milli Mücadeleden Günümüze Rutan Aşireti ve Necimoğulları**, Meşe Kitaplığı, 2. Baskı, İzmir 2009, s. 101, Hatta 1920 yılının başında toplantının yapıldığı da iddia edilmektedir. Bkz. Celil, Gasaratyan, Jegalina, Lazarev, Mıhoyan, **a.g.e**, s. 117

ikna edemedi.[871]

25 Kasım 1920 tarihinde Hozat'ta toplanan Batı Dersim aşiret başkanları imzasıyla Mamuretülaziz'den Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne tekrar telgraf çekildi. Çekilen telgrafta, Sevr Antlaşması gereğince Diyarbekir, Mamuretülaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geldiği belirtiliyor, aksi takdirde bu hakkın silah zoruyla alınması hususunda mecbur kalınacağı beyan edilerek[872] hükümet tehdit ediliyordu. Telgraf Ankara tarafından cevaplandırılmadı. Ancak hükümetin durumu görüştüğü bildirildi. Bu arada Sivas'a askeri yığınak yapılmaya başlandı.[873] Ankara hükümetinin bölgenin egemenliğinden vazgeçmeye niyeti yoktu.

Sivas'a asker sevk edildiği sırada Sivas, Kangal ve Divriği postası, Dumuru Dağları'nda Canikan aşireti tarafından soyuldu. Posta Müdürü Divriğili Türk Ayanoğlu Mustafa öldürüldü.[874] Bazı aşiretler ise Koçgiri'ye desteklerini ilan ettiler. Arapkir'in Drejan ve Atma aşiretleri ile Divriği'nin Parçıkan aşireti isyana katılacaklarını hükümete bildirdiler.[875] Ancak bu aşiretler hükümetin kararlılığı karşısında isyana katılmaktan vazgeçerek daha sonra desteklerini geri çektiler.[876]

Koçgiri ve Dersim'deki karışıklıklar devam ederken, 21 Aralık 1920 tarihinde Dersim'in de içinde bulunduğu Mamuretülaziz'deki Ermeniler, İtilaf devletleri temsilcilerine Adana'daki nüfuslarını çok göstermek için güneye göç etmeye başladılar. Fakat bu geçici bir süreliğine göçtü. Zira ilkbaharda intikam için Mamuretülaziz'e büyük kuvvetlerle geri dönmeyi planlıyorlardı.[877]

3.9. Koçgiri İsyanı ve Dersim

[871] Yazarı belirtilmemiş, **Koçgiri Halk Hareketi**, s. 50; Toplantıya katılan aşiretler, Diyarbekir, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Dersim ve Koçgiri'de isyan başlatma kararı aldılar. Bkz. Celil, Gasaratyan, Jegalina, Lazarev, Mıhoyan, **a.g.e**, s. 117

[872] Öz, **a.g.e**, s. 260

[873] Yazarı belirtilmemiş, **Koçgiri Halk Hareketi**, s. 50

[874] Nuri Dersimi, bu olayın düzenleyicisi olarak Divriği'de bulunduğu sırada tutuklanmış ve bu durum Sivas Valisi Reşit Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Bakınız; Dersimi, **Hatıratım**, s. 92

[875] Yazarı belirtilmemiş, **Koçgiri Halk Hareketi**, s. 51; Atma aşireti ile Koçgirililerin isyan için görüşmeleri hakkında bkz. Çabuk, **a.g.e**, s. 240; Divriği ve Arapkir'deki aşiretlerin tarihsel arka planına baktığımızda Dersim'deki aşiretler ile ırk ve inanç bakımından ortak noktalar görürüz.

[876] Arik, **a.g.e**, s. 297-298

[877] **BOA, DH.ŞFR, 657/40**; Aralık ayı içerisinde Demirkapu ve Pülümür'de Ermeniler 20'den fazla kişiyi öldürdü. Çok sayıda kadına tecavüz ederek eşya ve hayvanları gasp etti. Bakınız. Komisyon, **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, c. 2, Ankara 2001, s, 910-911

Koçgiri İsyanı, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türkiye'nin emperyalist güçlere karşı mücadele ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Ümraniye olayları olarak da bilinen isyan, 1921 yılı başlangıcında Birinci İnönü Savaşı sırasında başladı. İkinci İnönü Savaşı sırasında en şiddetli devresine girdi. İsyan yüzünden Merkez Ordusu, Birinci ve İkinci İnönü Savaşları için gerekli olan askerî birlikleri yetiştiremedi. Bu isyan 13. ve 14. süvari tümeniyle, Giresun millî alayını, beşinci tümenden bazı taburları, Erzincan müfrezesini, birçok kaza ve nahiye jandarmalarıyla yerli milisleri meşgul etti. Büyük kısmı süvari olan bu birlikler, İkinci İnönü Savaşına yetişmiş olsalardı, Yunanlıların geri çekilmesi tam bir hezimetle son bulacaktı. Buna engel olan Koçgiri isyanı faillerinin, Türk askeri birliklerine verdiği zararın ve düşmana sağladıkları yararın büyüklüğü şüphe götürmemektedir.[878]

1920 yılının Ekim ayından itibaren, Yozgat olaylarında yer alan ve eşkıyalıkla geçinen Zalim Çavuş, Sivas'a gelerek soygun ve çapulculuk yapmaya başlamıştı.[879] Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki hareketliliği takip ediyordu. Anadolu'daki karışıklıkları önlemek için tedbir olarak merkez ordusu kurulmasına karar verdi. 9 Aralık 1920'de Nurettin Paşa,[880] ordunun yetki alanına giren bölgelerdeki, askeri ve mülki makamların amiri olarak atandı. Hükümet, bir taraftan askeri hazırlıklarını tamamlarken diğer taraftan da meselenin sulh yoluyla çözülmesi için bölgeye Dersimli mebuslardan oluşan nasihat heyeti yolladı. Bu heyet Dersim ve Koçgiri de sözü geçen Seyit Rıza, Alişan ve Nuri Dersimi ile görüştü. Görüşme sonucunda isyancılar devletin egemenliğine zarar verecek taleplerde bulunmaya devam ettiler. Fakat bu talepler Nurettin Paşa tarafından reddedildi. Seyit Rıza, Ankara'ya telgraf çekerek, meclisteki milletvekillerinin Dersim'i temsil hakkına sahip olmadıklarını, Dersim'de müstakil bir idare kurulmasını istediklerini, bu durumun Ankara tarafından kabul edildikten sonra işbirliği yapmaya hazır olduklarını bildirdi.[881]

---

[878] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 150-151; Ümraniye'nin günümüzde ismi İmranlı'dır. Koçgiri İsyanı'nı bastıran Topal Osman, ayaklanmadaki amacın batı cephesine giden yardımları kesilmesi ve Yunanlıların galip gelmesini sağlamak olduğunu söylemiştir. Bkz. Oya Giritli, **Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 68-69

[879] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 218-219

[880] Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)**, Babil Yayıncılık, Ankara 2003, s.137

[881] Bu heyet Erzincan mebusu Osman Fevzi başkanlığından Dersimli mebuslardan oluşuyordu. Seyit Rıza, Alişan ve Nuri Dersimi ile Erzincan'ın Kismisor köyünde görüşen heyete, Koçgiri'ye savaş tazminatı verilmesi, Kürdistan'ın haklarının kabul edilmesi, yerlilerden vali tayin edilmesi ve Kürtçe öğrenim için okulların açılması konularında isteklerde bulunuldu. Arik, **a.g.e**, s. 297-298 Kismisor köyü günümüzde Erzincan'a bağlı Bölükova Köyü'dür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 103

Kışın girmesi dolayısıyla ayrılıkçı ayaklanma için baharın gelmesi ve Dersim dağlarının geçit vermesi beklendi. Fakat bölgedeki baskınlar devam etti. [882] Bu sırada İstiklâl mahkemesi de cepheye asker yetiştirmek maksadıyla, asker kaçaklarının yakalanması için askerlik şubelerini sıkıştırıyordu. Hükümet zor durumdaydı. Hem bu maksadı temin etmek, hem Şadan aşireti lideri Zalim Çavuş adıyla anılan Hüseyin Ağa çetesini ortadan kaldırmak üzere, 14 Şubat 1921 tarihinde 6. Süvari Alayı, Zara ve Ümraniye'ye hareket ettirildi. Fakat alay kumandanı takibata başlayamadı. Çünkü yollar karla örtülüydü. Alayın gelmesiyle birlikte askerlerin aleyhine propaganda faaliyetleri başladı. Türklerin Kürtleri yok edeceği söylentileri Koçgiri'ye yayıldı.[883]

Nurettin Paşa, bölgedeki karışıklıkları takip ederken, diğer taraftan yabancıların faaliyetlerini de izliyordu. Bu minvalde Merzifon Amerikan Koleji ve Hastanesi Müdürü Mr. Havayet ile öğretim heyetinin, Türkiye haricinde bulunan Amerikan mercilerine ve Pupil Hause Müdürü Mr. Friederich Avdis'e yazdığı raporları ele geçirerek Genelkurmay Başkanlığına gönderdi. Raporlarda Aleviler hakkında bilgiler yer alıyor, bir bakıma istihbarat faaliyeti yapıldığı anlaşılıyordu. Hristiyanların en büyük rakibinin İslamiyet olduğu vurgusu yapılan raporlarda, Türkiye'nin de en kuvvetli Müslüman hükümet olduğu ve Rum ile Ermenilerin desteklenmesinin kutsal vazifeleri olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca Müslüman mezhepler konusunda da görüşlerin yer aldığı raporlarda Şiilerin hakiki Müslüman olmadıkları, sayıca çok olmalarına rağmen, Türk nüfusun ekseriyetini teşkil etmedikleri, eğer mezhep serbestliği olursa ermişlerin geçmişte Hristiyan seleflerine gösterdikleri rağbeti gösterecekleri vurgulanıyordu. Hristiyanların vazifesinin bu fırsatı kaçırmamak olduğu başarılı olmak için gerekli olanın da bu olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca raporlarda Aleviler ile de ilgili çeşitli malumat bulunmakta, Kürtlerin ve Alevi Türklerin, Müslümanlaşmış Ermeni oldukları iddia edilmekteydi. Mr. Havayet'e göre bunlar asıllarına rücu ile Ermeniliğe geri döneceklerdi. [884] Ayrıca ele geçirilen raporlarda Anadolu'da Amerikan nüfuzunun temini için Ermenileri ele almak, Kürt ve Kızılbaş kanı Ermeni kanıdır diye bunları Türk camiasından koparıp Ermeni camiasına raptetmek gerekliliği üzerinde duruluyordu. Bu sayede Dersim'deki Kürt camiasının

[882] Balcıoğlu, **a.g.e**, s. 138
[883] Ali Kemali, **a.g.e**, s.156; Ertuna, **a.g.e**, s. 261-262; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.138
[884] ATASE, Klasör: 2485, Dosya: 100, Fihrist: 20,12, Bakınız; Öz, **a.g.e**, s. 260-261, 269-272; Merzifon Amerikan Koleji, Samsun ve çevresinde Rumların Pontusçuluk ideali etrafında toplanmasına büyük katkı sağlamış, Rum ve Ermeni çetelerine yardım yapmıştır. Bu kolej ayrıca Anadolu Alevileri ile ilgilenmiş ve isyan teşvik etmiştir. 1921 yılında ise yıkıcı faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız. Şişman, **a.g.e,** s. 67

Ermeni yapılması düşünülüyordu.[885]

Bu mektupların Ümraniye hadisesinin zuhuru sırasında ele geçirilmesi, Amerikalı misyonerlerin daha önceki selefleri gibi bölge ile ilgilendiğini kanıtlamanın yanı sıra isyanın teşvikçileri arasında yer aldığını da gösteriyordu.

Ümraniye'de düzeni sağlamaya çalışan süvari alayı, önce kaymakamla işbirliği yaparak kaçakları yakalamaya çalıştı ve hatta bölgedeki köylerden birkaç asker kaçağını yakaladı. Fakat aramalar devam ederken bölgede saklandığı bilinen Zalim Çavuş'un sığındığı köylüler ellerindeki eşkıya bile olsa geleneklerine aykırı olduğundan onu teslim etmeyeceklerini,[886] fakat köyden ayrılması halinde gittiği yeri bildireceklerini söylediler.[887]

Yakalanan asker kaçakları, 4 Mart 1921 günü, bir muhafız müfrezesiyle Zara'ya sevk edilirken, Ümraniye'nin yedi kilometre batısındaki Yazıhacı köyünde Kürt Rifat ile Karmanlı Nuri'nin öncülüğündeki asilerin baskınına uğradı. Bu eşkıyaların amacı asker kaçaklarını özellikle Delice köyünden Demirağa'nın oğlu Mahmut'u kurtarmaktı.[888] Kendilerinden sayıca çok üstün olan asiler karşısında çatışmaya giren bölük, asi çemberini yararak Zara'ya gelmeyi başardı. Fakat çatışmada çok sayıda binek hayvanı eşkıyanın eline geçti. Yeterli asker bulunmamasından cesaret alan asiler, o sırada Ümraniye'de bulunan Binbaşı Halis Bey'e haber göndererek, şehri terk etmesini istediler. Ümraniye Bucak Müdürü Koçgirili Haydar Bey, bütün bu olaylara müdahale etmedi. Bu sırada azledileceği haberini aldı ve hükümet kuvvetlerinin aleyhine döndü. Ali Kemali Bey'e göre "foyasının meydana çıkacağından korktu, maskesini attı." Bu durum asilere gizliden verdiği desteği kanıtladı.[889] Bu sırada Nurettin Paşa'nın bölge ile yakından ilgilenmeye başlaması ile Koçgiri'de güvenlik tedbirlerinin arttırılacağını anlayan Zalim Çavuş, af karşılığında teslim olacağını hükümete bildirdi.[890] Af

[885] Abidin Özmen, "Abidin Özmen Raporu", **Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936**, Hazırlayan Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 132-133; Amerikalıların faaliyetlerinin yanında aslen Dersimli olan Ermeni Muses, Suriye'ye geçerek Fransızların havacılık hizmetlerinde bulunmuş, Ankara'da İtalyanlarla çalışmış Dersim'e dönüşte beraberinde bir de telsiz getirerek aşiretler arasında ayaklanma propagandalarında bulunurken yakalanarak mahkemeye sevk edilmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız. Koca, **a.g.m**, s. 259
[886] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 219
[887] Ertuna, **a.g.e**, s. 262
[888] Rahmi Apak, **Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, seri no: 1, c. 6, Ankara 1964, s. 154; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156; Yazı Hacı köyü, Osmanlı Devleti döneminde Yazı Hacey olarak da adlandırılıyordu. Günümüzde ise Sivas'ın İmranlı ilçesine bağlı bir köy olup, Beğendik adını taşımaktadır. Bkz. **Köylerimiz**, s. 85
[889] Ertuna, **a.g.e**, s. 262; Beyoğlu, **a.g.e**, s. 219; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156
[890] Apak, **a.g.e**, s. 154

uygulamasını eşkıyaların zor durumda kaldığında bir sığınak olarak gördüğünü Zalim Çavuş'un bu tavrı bir kere daha gösterdi.

Ümraniye'de bulunan Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey, asilerin şehri terk etmesi konusundaki uyarılarını dikkate almadı. Asiler, 5 Mart 1921'de Zara-Ümraniye telgraf hattını kestikten[891] sonra, mevcutlarını arttırarak 1.000 kişiye ulaştı. Bu kalabalık eşkıya çetesi Ümraniye'yi sardırarak kasabayı ateş altına aldı. Güneş batıncaya kadar devam eden çarpışmada Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey şehit düştü.[892] Jandarma Takım Komutanı Müştak Bey ve 4 er de şehit edildiler. Ayrıca çok sayıda yaralı da verildi. İsyancılar akşam olduğunda kasabaya girerek ahalinin mallarını yağmaladılar. Bazı subay ve erler asilerin eline esir düştü. 135 hayvan, 203 tüfek ve 2 ağır makineli tüfekten oluşan askeri malzemede asilerin talanına uğradı. Bu olaylar olurken Ümraniye Bucak Müdürü ve Koçgiri aşireti reisi Haydar Bey, görevi başına gelmeyerek evinde oturmuş, el altından asilere direktifler vermişti. Ümraniye işgal edildikten sonra ortaya çıkan Haydar Bey, esir edilen subay ve erleri muhafaza etmek bahanesiyle kendi konağına götürerek misafir etti. Hakiki sebep ise, askerleri hükümete karşı elinde rehin bulundurmak istemesiydi. Zira Dersim'de bulunan Alişan'a gönderdiği bir mektupta, her aşiretten 50 kişinin Koçgiri'ye gelerek yardım etmesini bildirmişti. Alişan'ın mektuba verdiği cevap hükümet tarafından ele geçirilince Haydar Bey'in ihaneti anlaşıldı. Alişan bu mektup üzerine Hozat'ta topladığı 500 kadar aşiret üyesiyle Ümraniye'ye doğru harekete geçti. Geçtiği yollardaki silahsız 10 Türk köyünü yağmaladı. Ümraniye Türkkeşlik köyünde 13 Türk'ü ise balta ile öldürdü.[893]

Bu sırada asker kaçaklarını Ümraniye'ye götüren askeri bir bölük, alaya yardım etmek istedi. Fakat 100 kadar isyancı bu bölüğün yolunu keserek çatışmaya girdi. Çatışma sırasında cephanesi tükenen asiler, Zara'dan başka cephane alamadıkları için amaçlarına ulaşamadılar. Ali Kemali Bey, Koçgiri aşireti'nin sebep olduğu bu olay ile cezalandırılmayı tamamıyla hak etmiş olduğunu belirtmektedir. Fakat Yunanlıların Anadolu içerisindeki varlığının buna mani olduğu da aşikardı. Zira Yunan askerleri ile çarpışan kuvvetin miktarını azaltmak uygun değildi. Cezalandırmanın daha müsait bir

[891] Ali Kemali hattın kesilme tarihi olarak 6 Mart'ı gösteriyor olsa da Genelkurmay belgelerinden anladığımız kadarıyla telgraf hattı 5 Mart veya daha önce kesilmiş olması gerekmektedir. Zira Sivas Ordu Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığına bu olayla ilgili bilgiyi 5 Mart tarihinde telgrafla bildirmekteydi. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156; Daha fazla bilgi için bkz. Öz, **a.g.e**, s. 262
[892] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156; Apak, **a.g.e**, s. 154
[893] Apak, **a.g.e**, s. 155; Ertuna, **a.g.e**, s. 262-263

zamana bırakılması ve meselenin yatıştırılması uygun görüldü.[894]

3.9.1. İsyanı Barış Yoluyla Bitirme Çabaları

Ayaklanma anlaşma yoluyla önlenmeye çalışıldı. Koçgiri'nin bağlı olduğu Sivas Valiliği harekete geçti. Bölgenin ileri gelenlerine ve din adamlarına telgraflar çekildi. Ümraniye aşiretlerinin uyarılması rica edildi.[895] Dersim'in Hozat ağaları adına Seyit Mehmet, Ali Şeref, Mehmet Dursun ve Ali Haydar imzalarıyla gelen cevapta: "Hükûmetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehcir etmek niyetinde olduğu malûm olduğundan Koçgirililerin müdafaasının meşru olduğu" bildiriliyordu. Gelen cevabın olumsuzluğu karşılığında Sivas vilâyeti tarafından temyiz mahkemesi üyelerinden Şefik Bey'in başkanlığı altında bir nasihat heyeti hazırlandı. Bu heyet, Ümraniye'ye Koçgiri aşireti reislerinin yanına gönderilecek ve hükümetin Kürtlere haddini bildirmek gibi bir niyetinin olmadığını bildirecekti. Merkez ordusu da, bir taraftan, tedip kıtalarını hazırlıyordu. Koçgirili isyancıların arasında Dersimlilerin de bulunduğu biliniyordu. Bu desteğin boyutu öğrenilmeye çalışıldı.[896]

Batıda Yunan taarruzu beklenirken, Merkez Ordusu'nun büyük kısmı Batı cephesi'ne gitmek üzere yola çıkmıştı. Diğer bir kısmı ise Samsun ve çevresinde silah topluyordu. Bu olumsuz koşullardan dolayı bölgedeki olayların silah kullanmadan sona erdirilmesi için Büyük Millet Meclisi gayret sarf etmekteydi.[897] Fakat bütün iyi niyetli teşebbüslere rağmen olumlu bir sonuca ulaşılamıyordu. Aksine Alişan Bey, Ovacık'ta propagandasına devam etmekteydi. Karışıklığın yayılmasını engellemek ve Sivas'ın batısına geçirmemek için, Genelkurmay Başkanlığı tarafından 13. ve 14. süvari tümenlerinin hemen Sivas'ta toplanmasına karar verildi. İsyanın doğu ve kuzeye yayılmasını engellemek için de Erzincan mutasarrıflığıyla Mamuretülaziz vilâyetine emirler verildi. Aynı zamanda Mamuretülaziz vilâyeti emrine askeri bir kuvvetin gönderilmesi de uygun görülmüştü.

Asilerde boş durmuyordu. Alişanbeyzade İzzet Bey ise 50 kadar maiyetiyle Zara'nın güneyine gelerek Koçhisar kazasında yerleşik bulunan Kormançli aşiretini ayaklandırmak istemişti. Bunun üzerine Sivas'tan Koçhisar'a bir miktar asker

[894] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156-157
[895] Apak, **a.g.e**, s. 155; Naci Kutlay, **Osmanlı'dan Günümüze Kürtler**, Dipnot Yayınları, Ankara 2014, s. 219
[896] Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı-Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor**, Gürer Yayınları, İstanbul 2009, s. 212; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 157; Öz, **a.g.e**, s. 290-291
[897] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 220

gönderildi. Henüz cezalandırılmamış olan Koçgiri asileri Zara'nın doğusundaki Kılavuz köyünü merkez edindi ve köy ahalisini diğer mahallere naklederek, burada savunma hazırlıklarına girişti. Refahiye ve Kuruçay'da Koçgiri aşiretine mensup kişilerin Ümraniye'ye doğru hareket ettikleri de haber alınmıştı. İsyancıların hedefinin Zara'yı da basmak olduğu anlaşıldı. 8 Mart 1921 Salı günü, Koçgirili Alişer ile Dersimin Koç Uşağı aşireti reisi Bra İbrahim, yanlarında 200 kadar asi ile Kemah'ın Hoğus köyüne geldi. Bu arada Polis Munzur idaresinde 150 kadar isyancı ise Üskübürt köyüne vardı. Hudi köyüne tahkikat yapmağa giden Kemah kaymakamı ile jandarma kumandanı esir düştü. Akabinde 9 Mart Çarşamba günü her iki çete birleşerek Terkiloh ve Babu köylerini merkez edindiler. [898]

Şefik Bey'in başkanlığında gönderilen nasihat heyeti de Zara'ya varmıştı. Aşiret reisleri Haydar ve Alişer ile silahların teslimi ve gelecekte doğacak olaylarda faillerin hükümete ihbarı esasına dayanan bir anlaşma yapıldı. Aynı zamanda genel bir af çıkarılması kabul edildi. Asilerin reisleri Haydar ve Alişer güya Kürtleri kıtal ve yağmadan men için, bir beyanname neşrettiler.[899] Tutuklu bulunan Zara Kaymakamını ve subayları serbest bıraktılar.[900] Fakat el altından faaliyetlerine devam ettiler.[901]Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bölgedeki karışıklıkların büyütülerek Kürtlük meselesi gibi gösterilmeye çalışıldığını düşünüyordu. Bunun yanında tedbirler almaya da devam etti. Çeşitli bölgelerden Kuvay-i Milliye tertip edildi. [902] Bölgedeki hareketlilik üzerine 10 Mart 1921 tarihinde Vekiller Heyeti kararıyla Mamuretülaziz, Sivas Vilayetleriyle, Erzincan Sancağı ve Divriği ile Zara kazalarında sıkıyönetim ilan edildi.[903] Suçluları cezalandırmak için mahkeme kuruldu.[904] Fakat isyan Kangal, Divriği, Zara, Gercanis, İliç, Kemah ve Dersim'in bazı bölgelerinde başlamıştı.[905]

3.9.2. İsyanın Askeri Tedbirlerle Bastırılması

Uyarılar ile bu işin çözülemeyeceğini anlayan Genelkurmay, Ümraniye olayının

[898] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 156-158; Kemah'ın Hoğus Köyü, günümüzde Oğuz adını almıştır. Ermenice Hoğs/Hoğis/Hoğıs topraklar anlamındaki köy, 20. yüzyıl başlarında Hayhorom yerleşimi idi. Bkz. Bardizaktsi, **a.g.e**, s. 29; Üskübürt köyü; günümüzde Erzincan Kemah'a bağlı Yücebelen köyüdür. Hudi Köyü günümüzde Erzincan Kemah'a bağlı olan Koçkar köyü'dür. Terkiloh Köyü, günümüzde Erzincan Kemah'a bağlı Kayabaşı köyüdür. Babu Köyü, günümüzde Erzincan Kemah'a bağlı olan Yahşiler köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 336, 368, 540, 588
[899] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 161; Öz, **a.g.e**, s. 289
[900] Tepeyran**, a.g.e,** s. 212; Öz, **a.g.e**, s. 290-291
[901] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 161
[902] Öz, **a.g.e**, s. 291
[903] Apak, **a.g.e**, s. 156
[904] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 220
[905] Arik, **a.g.e**, s. 298

önemli bir isyanın başlangıcı olduğunu ve parça parça gönderilecek kuvvetlerin başarısızlığı halinde asilerin moralinin artacağını görmüştü.[906] Bunun üzerine Yozgat'taki 53. süvari alayına Sivas'a hareket emri verildi. Alişer ile Munzur idaresinde bulunan ve Ovacık'tan toplanan asiler ise Terkiloh'dan Kuruçay'ın Sime köyüne gelerek, müzakere ve nasihat için buraya gelen Kuruçay kaymakamı Talât Bey'i esir ettiler. Ardından kaymakamı çırılçıplak soyarak Kuruçay kasabasına geldiler. Resmî daireleri yağma ettiler. Memurları esir ederek götürdüler. 200 kişilik bir çete ise Refahiye ve Ümraniye'ye sevk olunma ihtimali bulunan askerleri durdurmak için Çermük köyüne gelmişti. Koçgiri asilerinden bir kısım eşkıya ise Divriği kazasının Hamo nahiyesine gelerek, ağnam vergisi tahsilâtı yapan tahsildarları esir, Sünni ve Alevi köylüleri ise isyana teşvik etmişti. Aynı gün Dersim'den gelen bazı asilerin Fırat nehri üzerindeki Şeytan köprüsünü tamir ettikleri de haber alınmıştı.[907]

12 Mart 1921 tarihinde Koçgiri aşiret reislerinin adını taşıyan bir telgraf Sivas vilayetine ve merkez ordusu komutanlığına çekildi. Bu telgrafta bozguncuların Türk ve Kürt Müslümanlar arasına soktukları fitne anlatıldığı gibi bazı memurların kötü idaresinden dolayı Ümraniye hadisesinin meydana geldiği belirtiliyordu. Ayrıca bundan üzüntü duydukları da ifade ediliyordu. İslam unsurlarının birbirlerinden ayrılamayacağı aşiret reislerinin kanaatiydi. Bölgeye gelen heyet hükümetin görüşünü izah etmişti ve aşiret reisleri de sözde ikna olmuştu. Bu durumun akabinde aşiret reisleri kamu malı ve bazı köylerden çalınan hayvan ve malların sahiplerine geri verilmesi için iki komisyon kurulmasını kabul ettiler. Ayrıca İslam kardeşliğinin tekrar tesis edildiğini açıkladılar.[908] Fakat bu çelişkili telgraflar aşiretlerin oyalama taktiği içerisinde oldukları gerçeğini değiştirmedi. Zira batı cephesinde gerçekleşen I. İnönü Savaşı'nda Yunanlılar karşısındaki Türk ordusunun başarıları, Koçgiri bölgesindeki asi aşiretleri tedirgin etmişti. Ordunun kendilerini cezalandıracağını düşünüyorlardı. Bunun için telgrafı çekme ihtiyacı duymuşlardı. Bu tavır isyankar aşiretlerin zorda kaldıkları zaman başvurdukları sözde af dileme yöntemiydi. Uyarmalar ile bu işin önlenemeyeceğini anlayan Genelkurmay Başkanlığı, 5. Kafkas Tümenini ve Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey'i tedip için görevlendirdi. Fakat Yarbay Cemil Cahit Bey, hastalığı

[906] Ertuna, **a.g.e**, s. 264
[907] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 158-159; Sime günümüzde Erzincan İliç'e bağlı Çayyaka köyüdür. Bkz. **Köylerimiz**, s. 142
[908] Öz, **a.g.e**, s. 285

dolayısıyla bu görevi kabul etmedi.[909]

13 Mart 1921 günü Ümraniye bölgesinde ortaya çıkan isyanın bastırılması için, İcra Vekilleri Heyeti tarafından Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'ya olağanüstü yetki verildi.[910] Bu yetki alanına giren yerler arasında Karahisar-ı Şarki, Erzincan ve Dersim Sancağı da bulunmaktaydı. Nurettin Paşa'nın yetkileri arasında bölgedeki aşiret reislerinin itaat etmesini sağlamak ve yaptığı faaliyetleri Dahiliye Vekaleti'ne bildirmek bulunuyordu. Ayrıca gerektiğinde memurların işine son vermek ve bölgeye intikal edecek olan askeri birliklerin yönetilmesi gibi çeşitli vazifelerle de donatılmıştı.[911]

Göstermelik anlaşmalarla Meclisi oyalayan asiler esasında Koçgiri bölgesinde tek Türk bırakmamak konusunda kararlıydılar.[912] 14 Mart 1921 tarihinde Nurettin Paşa bir beyanname yayınlayarak asileri itaate davet etti. [913] Ayrıca askeri birliklere talimatname gönderdi. Bu talimatnamede; Sivas'a bağlı Zara ilçesi dahilinde askeri müfrezenin saldırıya maruz kaldığını ve bazı subaylarla birlikte Ümraniye'de bulunan Zara kazası kaymakamı'nın saldırganlarca tutsak edildiğini belirtti.[914]

Nurettin Paşa bölgeye müdahale için son hazırlıklara başladı. Kendisine yardımcı olmak üzere 550 mevcutlu ve 4 dağ topu bulunan Topal Osman'da bulunmaktaydı.[915] Koçgiri İsyanı'nı bastırmak için bazı askeri kuvvetler Amasya, Ladik ve Merzifon'dan Sivas'a doğru harekete geçti. Bu birliklerden başka 54. süvari alayı Sivas'tan Koçhisar'a, 32. süvari alayı Tokat'tan Sivas'a, mülazım İhsan Efendi kumandasındaki bir miktar jandarma ve 100 kişilik Erzincan milis kuvveti Erzincan'dan Refahiye'ye sevk edildi. Yapılan tahkikata göre ahalisi isyan eden mıntıkalar arasında; Ümraniye; Köse Dağı, Kürt Keşliği, Kürt Kılavuzuare, Farepınar, Atkıran, Osmaniye, Bozel Tepesi, Kaledibi, Tuzla Deresi, Çengel Dağı, Hüseyin Kızıldağ'ı ve Dersim'in Ovacık kazası bulunuyordu.[916]

Askeri birlikler bölgeye intikal etmeye başladığı 14 Mart 1921 tarihinde

[909] Apak, **a.g.e**, s. 156
[910] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 159
[911] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.138; Öz**, a.g.e**, 263
[912] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 221, Kaymakam Şehysuvaroğlu Mahmud Bey, asiler tarafından tutsak edilerek, Maciran'a götürüldü. Bakınız; Arik, **a.g.e**, s. 299-300, Maciran, Sivas İmranlı'nın kuzeyine verilen isimdir.
[913] Sivas askerlik kalemi dahilinde 1892 doğumlu erlerin silah altına alınması, bu erlerin silahlandırılması ve mahalli jandarmalarla birlikte askerlik şubeleri reisleri emrine verilerek, âsîlerin muhtemel tecavüzlerine karşı lüzumlu tedbirler alınması emredildi. Bkz. Ali Kemali, **a.g.e**, 159
[914] Öz, **a.g.e**, s. 290
[915] Arik, **a.g.e**, s. 300
[916] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 158-159

Dersim'in Ovacık bölgesindeki isyancıların sayısı da 500'ü bulmuştu. Asiler, Alişer, Munzur ve Bra İbrahim liderliğinde Kemah üzerinden Ümraniye'ye ilerlemeye başladı.[917] 300 kişilik diğer bir grup ise İliç köprüsünden Fırat'ı geçerek Divriği kazasına yürüdü. 200 mevcutlu asi bir grup da Kemah'ın Terkiloh mıntıkası istikametine hareket etti. Koçgiri asilerinden 300 kişilik bir çete Alişanbeyzade Mahmut Bey liderliğinde Tuzla köyü-Pağnik-Çamözü sırtlarında, 150 kişilik bir çete Karaibo köyü civarında, 85 kişilik bir çete Filik Ali kumandasında Bağlama köyünde, 1000'i silahsız olan 1500 kişilik bir çete de Haydar, Azamet, Taki beylerle Kör Rıfat, Zalim Çavuş idaresinde Boğazviran-Karataş-Maden-Kemucek'in batısında bulunuyordu. Giresun jandarma bölüğü kumandanlığı görevinden yüzbaşı iken uzaklaştırılmış Sadık ise isyanı idare etmekteydi.

15 Mart 1921 tarihinde Zimara nahiyesinin Zinekar ve Huz köylerini işgal eden bir çete ile Divriği jandarmaları arasında çatışma çıktı. Jandarmalar eşkıyayı bölgeden çıkaramadı. Bunun üzerine Divriği şubesinden bir ihtiyat subayı komutasında 75 kişilik bir müfreze gönderildi. Şeytan-İliç köprüsünden geçen âsiler, geri çekilme hattı oluşturmak amacıyla bu köprüleri ellerinde tuttular. Bu köprüleri ele geçirmek için Eğin asayiş bölüğünden iki takım asker, Çaltı Çayı'na kadar gitti. Fakat ileri geçemedi. Kemah halkı eşkıyaya karşı savunma yapmak için hazırlanmaya başladı. Kemah'ı takviye için Erzincan'dan Kemah'a 90 kişilik jandarma kuvveti gönderildi. Asilerin Erzincan'a saldırmaları ihtimali de bulunuyordu. Bunun için el altında bulunan ihtiyat subay ve askerleri de, Erzincan'da silâh altına alındı. Asiler bu sırada ele geçirdikleri Türk köylerindeki silâhları toplayıp köy ve çiftlikleri yağma ederek, kadınlara tecavüz etmişlerdi. Bunun üzerine Giresun millî alayı Şebinkarahisar'ın 15 kilometre kuzeybatısındaki Asarcık köyüne geldi. Kormançlı aşiretine nasihatte bulunmak üzere giden Aziz Bey heyeti tekrar Hafik'e geri döndü. Merkez ordusu karargâhı ise Sivas'a hareket etti. Erzincan'ın muhtemel bir saldırıya maruz kalmaması için de, Bayburt'tan sevk edilen bir tabur asker ve dağ bataryası Erzincan'a geldi. 17 Mart 1921'de Refahiye'nin Taşdibi köyünden Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut, 200 kadar isyancı ile beraber yine Refahiye'nin Türklerle meskûn Balansur köyüne gelerek, bir kısım köylülerin silâhını topladı. Ayrıca gelecek eşkıya için erzak ve yemek hazırlamalarını istedi. Bu hadise üzerine Refahiye jandarma komutanı Balansur'a gönderildi. Yapılan araştırmaya göre saldırganların, Taşdibi, Beküler Mezrası ve

[917] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.147

Mezraa'dan geldikleri tespit edildi. Şadilli aşiretinin de isyan edenler arasında yer aldığı anlaşıldı.[918]

Bu sırada Nurettin Paşa, Amasya'dan Sivas'a geldi.[919] 18 Mart 1921'de Giresun millî alayı Şebinkarahisar'a vardı. Minadaval/Mindeval (Giresun Çamoluk ilçesi) nahiyesi müdürüyle Şeyran jandarma komutanı da kuvvetleriyle Refahiye'ye geldi. Bu sırada Karmanlı Nuri, 40 kadar eşkıya ile Zara'nın Nasıriye köyüne saldırdı. Bir kısım Hayvanı ve eşyayı talan etti. Zara çevresindeki bazı köylerde eşkıya tarafından sıkıştırıldı. Saldırıları yönlendiren Giresun Jandarma Komutanlığı'ndan uzaklaştırılmış olan Yüzbaşı Sadık'tı. Saldırıları durdurmak için Koçhisar'daki 54. süvari alayının bir bölüğü ile Zara takviye olundu. Nihayet Kamarik nahiyesi Kürtleri de isyana katıldılar. Ovacık'tan gelen Kasım oğlu Munzur kumandasındaki Beyt Uşağı aşireti ile birleşerek, Erzincan ile Kemah arasındaki bölgede etkili olmaya başladılar. Telgraf hattını kestiler. Ovacıklı Seyit Rıza da Aşuranlı aşiretiyle birleşerek, Erzincan'ı basmak teşebbüsünde bulunduysa da, amacına ulaşamadı. Bir gün sonra Kelkit jandarma komutanı 34 jandarma ile Erzincan'a geldiği gibi merkez ordusu karargâhı da artık Sivas'ta bulunuyordu.[920]

21 Mart 1921 Pazartesi günü ünlü eşkıyalardan Ateş'in komutasında 300 kişilik bir çete Kemah'ın kuzeyindeki Erkeğan köyünü basarak, bölgedeki Türk köylerindeki halk ile çarpıştı. Köylüler silahları az olduğundan geri çekildiler.[921] Asiler köyü işgal ettiği gibi Erzincan-Kemah yolunu da kapadı. Bu durum Erzincan için tehlike oluşturdu. Ovacıklı Maksut Uşağı aşireti reisi Kasım oğlu Munzur 400 yardımcısıyla kasabayı tehdide başlamıştı. Asiler, Erzincan'ın güneybatısındaki Karamusa köyüne kadar geldiler. Burada mutasarrıfa haber göndererek görüşmek istediklerini bildirdiler. Ayrıca Kemah Boğazı'na hakim olan sırtları da tuttular.[922] Asilerin Erzincan'ı basmaları söz konusuydu. Tedbir olarak Erzincan'daki 11. alayın ikinci taburuyla, bir dağ bataryasından mürekkep müfrezeye eşkıyayı bölgeden uzaklaştırma emri verildi. Bir felâketin olma ihtimali üzerine heyecan ve sıkıntı içinde bulunan halk, 300 kişilik bir milis kuvveti hazırlamıştı. Müfreze'ye katılan bu milis kuvvetleri ile Selüke (Yeşilçay Köyü) ve Ekrek (Sütpınar Köyü) köyleri eşkıyadan temizlendi. Asiler takibe alındı ve

[918] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 159-161; Pağnik Hristiyanlardan meskun bir köydü. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 83
[919] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 221
[920] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.148; Ali Kemali, **a.g.e**, s. 159-162
[921] Apak, **a.g.e**, s. 159; Erkeğan, günümüzde Kemah'a bağlı Karadağ köyüdür.
[922] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 162; Apak, **a.g.e**, s. 159

Fırat'ın güneyine çekilmeye mecbur edildiler. Refahiye'nin Kemeçük (Refahiye Gemecik Köyü) taraflarında ise Mahmut isimli birinin önderlik ettiği bir çete faaliyete başlamıştı. Bu çeteyi ortadan kaldırmak için Şebinkarahisar da bulunan Giresun millî alayı görevlendirildi. Ayrıca 22 Mart 1921'de 81 kişilik bir çete Zara-Koyulhisar yolu üzerinde Şarkiye ile Karabayır arasında postaya saldırdı. Ardından Şarkiye Köyü'nü de kısmen tahrip etti. Seyit Abbas idaresinde bulunan ve 300 kadar olduğu tahmin edilen diğer bir çete ise Kemah'a tabi Hoğus (Oğuz) Köyü'ne geldi. Zeynel adındaki bir çete liderinin emrinde 150 kişilik bir grupta, Kemah cephesindeki müfrezeye saldırdı.[923] Artık Erzincan, Dersim ve Sivas'ta çatışmalar durmak bilmiyordu.

İkinci İnönü Savaşı'nın başladığı 23 Mart 1921 tarihinde Erzincan'ın güneybatısına kadar gelen asiler, bölgedeki Türk köylerini yağma ettiler. Bu durum Yunan saldırısını destekler bir mahiyet aldı. Zor durumda olan Erzincan müfrezesi ve halk kuvvetleri ile takviye edilen jandarma, Karamusa ve Hanzar'a kadar asileri takip etti. Asiler, yaşanan çatışmada kayıp vererek geri çekildiler. Bölgedeki olaylar durmak bilmiyordu aynı günün gecesi Karacaviran, Sorkun, Karahasan ve Atkıran köyleri ahalisi Bulucan nahiye merkezini bastı. 2 kişi öldürüldü ve etraf yağmalandı. 26 Mart'ta 1921 tarihinde Koçgiri aşireti reislerinden Alişan, isyana devam edeceğini Pülümür'deki aşiretlere yazdığı bir mektupla bildirdi. Bu mektupta Kürdistan'ın Avrupalı devletler tarafından tanındığını belirterek bölge aşiretlerini isyana teşvik etti. Fakat Pülümürlüler bu teklife itibar etmedikleri gibi orduya telgraflar çekerek destek verdiler. [924] Ayrıca Kangal aşiretinden Polat Ağa'da Koçgiri aşiretine isyandan vazgeçmesi için mektup yazdı.

Koçgiri İsyanı devam ederken, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Çarsancak'a gönderilen aşiret liderlerinden Rüştü Bey'in buradan Dersim'e saldırısı planlanmıştı. Bu şekilde Dersim'in Koçgiri İsyanı'na tamamen katılmasının engellenmesi düşünülmüştü. Fakat bu plan Nurettin Paşa tarafından kabul edilmemişti. Zira Paşa, meseleyi ordunun çözmesi gerektiğini ve Çarsancaklıların olaylara karışmasının mezhep ayrılığını körükleyebileceği kaygısını taşımıştı. [925]

27 Mart 1921 Pazar gecesi İzzet Bey ve Zalim Çavuş liderliğinde, Kangal

[923] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 162-163
[924] Apak, **a.g.e**, s. 159
[925] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.150

bölgesinden 300 asi Divriği kazasının Sincan nahiyesini bastı. Sincan'daki 25 kişilik müfreze, savunma yapmasına rağmen esir düştü. Divriği ahalisi bu olayı duyunca büyük telâşa kapıldı. Bu arada Çemişgezek'te bulunan alaydan bir bölük, makineli takımı, Arapkir ve Eğin asayiş bölüklerinden oluşan kuvvet Arapkir şube reisinin emrine verilerek Divriği'ye gönderildi. Bu sırada Kormaşlı aşiretinin de asilere iltihak ettiği hükümet tarafından öğrenilmişti. Erzincan, Refahiye, Suşehri, Koçhisar, Zara, Kangal ve Divriği'deki birçok çete, Türk köylerine saldırılarını arttırarak devam etti. 180 kilometre boyunda, 80 kilometre genişliğinde ve takriben 15.000 km^2'lik bir saha bütünüyle karışıklık içerisine girmişti. [926] Bunun üzerine 28 Mart'ta hükümet, Koçgiri'deki isyanı önlemek için kalkışmanın olduğu bölgeye seyahati yasakladı. Böylece Koçgiri izole edildi.[927]

Nurettin Paşa'nın Sivas'a gelmesi ve bölgeye asker yığmanın devam etmesi üzerine korkuya kapılan ve genel aftan yararlanmayı düşünen bazı asiler, affın kabul olunmayacağına dair şüphe duymaya başladı.[928] Daha önce görüşülmüş ve gündemde olan af hakkındaki emri hatırlatarak, üç güne kadar af çıkarılmadığı takdirde, Zara'yı basacaklarını merkez ordusu kumandanlığına bildirdiler. [929] Sivas Valisi Cemal Bey, bu durum karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirdi. Mustafa Kemal Paşa, isyan bastırılmadan çıkarılacak af yasasının uygun olmayacağını düşünüyordu.[930] Zira isyan edenler cezasız kalacak ve bu durum ise asileri daha fazla cüretkar kılacaktı. Daha önceki hükümetler döneminde bu tavrın olumsuz yansımaları defaatle görülmüştü.

29 Mart 1921 tarihinde de asiler Kuruçay köylerine saldırılarını sürdürdüler. Köyler yağmalandı. Divriği Kaymakam Vekili Remzi Bey, halkı uyarmak için yanına Mal Müdürü Bekir Bey ve Jandarma Teğmen'i Kemal'i de alarak 9 jandarma ile beraber Ağıldere köyüne gitti. Fakat esir edildiler. 30 Mart'ta asiler Kemah yakınlarına kadar ilerlediler. Kemah müfrezesi eşkıyaya karşı canla başla mücadele etti. Sayıca çok fazla olan asilere karşı Refahiye ve Erzincan'dan yardım talep edildi.[931] Polis Munzur idaresindeki bir kısım asi ise Kemah'ın kuzeyindeki Kömürköy'e taaruz etti. 31 Mart'ta

[926] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 161-163
[927] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.150
[928] Öz, **a.g.e**, s. 289
[929] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 163
[930] Öz, **a.g.e**, s. 289
[931] Apak, **a.g.e**, s. 160

ise 400 kadar asi Yarağıl, Tuzla köylerine saldırdı.

Bu sırada Topal Osman'da bölgeye intikal etti. Fakat Koçgirili Beko'nun saldırısına uğradı. Çıkan çatışmada makineli tüfek ateşine dayanamayan asiler geri çekilmek zorunda kaldılar. Düzenli ordunun kurallarına pek uymayan ve gerilla savaşında tecrübeli olan Topal Osman'ın bölgeye gelmesi Koçgiri İsyanının şiddetli bir şekilde bastırılacağını gösterdi.

2 Nisan 1921 tarihinde Dersim'den gelen asiler, Refahiye'ye bağlı Mank köyünü yağmaladı. Aynı gün 100 kadar Koçgirili asi, Cano, Otuz İsmail ve Topçu Ali Bey'in idaresinde Divriği'nin Savrun köyüne saldırdı. [932]

Nurettin Paşa, isyanın kuvvet kullanılmadan durdurulmasının imkansız olduğuna inanıyordu. Hemen her gün bir yerleşim yeri basılıyor ve insanlar öldürülüyordu. Bunun üzerine 3 Nisan 1921'de bölgedeki birliklere bir beyanname yayınladı. Beyannamede halkın bütün haklarına saygılı olunacağı, mezhep ve ırk farklarının dikkate alınmayacağı, mücadelenin asilerle yapılacağı ve silahların toplanacağı duyuruldu. Asilere teslim olmaları için 48 saat süre tanındı.[933] Böylece genel harekata başlanacağı ilan edilmiş oldu. Aynı gün Nurettin Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne de bir rapor sundu. Bu raporda bölgede lüzum duyulan incelemenin yapıldığı bildirildi.

Bütün bu duyurulara rağmen aşiretler saldırılarına ara vermedi. 3 Nisan 1921 günü, Zara'nın güneyindeki Yaragil, Tuzlagözü, Peynik ve Kaplan köyü saldırıya uğradı. Fakat köylülerin direnci ile karşılaşan eşkıyalar geri çekilmek zorunda kaldılar. Asiler, Kemah'taki Acemoğlu köprüsünde askeri birlikle de çatıştılar. Fakat Giresun alayı tarafından geri atıldılar. Kangal'da isyan için toplanan aşiretlere nasihat etmesi için İttihat ve Terakki üyesi Ağasızade Hacı Ağa gönderildi. Ancak heyet, yollar tehlikeli olduğundan bölgeye ulaşamadı. 4 Nisan'da Gezge köyü asiler tarafından yağma edildi. Refahiye'nin güneyindeki Divir ve Şahverdi bölgesindeki asi kolları askerlerin başarılı saldırısıyla dağıtıldı. 5 Nisan 1921'de Alişer idaresindeki Dersimli isyancılar ile Koçgiri aşireti reisi Alişan'ın akrabası olan Mahmut'un idaresindeki 600 kişilik eşkıya grubu Refahiye'ye saldırdı. Fakat Giresun alayının karşı saldırısı

[932] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.151-153
[933] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 221; Beyanname yayınlanan birlikler arasında Zara'daki 14. Süvari Tümeni, Koçhisar'daki 13. Süvari Tugayı, Kangal'daki 27. Süvari Tugayı ve Refahiye'deki Giresun Alay Komutanlığı vardı. Bakınız. Ertuna, **a.g.e**, s. 264; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.154

karşısında dağıldılar. Asiler bu çatışma sırasında 50 ölü ve 60 kadar yaralı verdi. Aşiret ileri gelenlerinden bazıları da ölüler arasında yer alıyordu. Bunların cesetleri halka gösterilmek ve moralleri yükseltmek için Refahiye'ye getirildi. Suşehri ve Avşar halk ve müfrezeleri Ümraniye'nin kuzeyindeki geçitleri gözetlemek için Karacaviran ve Buldur'a ilerledi. Fakat 500 kadar olduğu tahmin edilen Koçgirili eşkıyanın saldırısına uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. 6 Nisan'da Zara'nın güneyinde yer alan Tuzlagözü, Yaragil ve Peynik köyleri etrafında 600 kadar asiyle tekrar çarpışma yaşandı. 30 ölü veren Pir Hüseyin, Balçık ve Çatalköylü asiler tutunamayarak kaçtılar. Ölüler arasında Koçgiri ayaklanmasının çıkmasına sebep olan kişiler arasında yer alan eşkıyanın elebaşlarından Karmanlı Nuri de bulunuyordu.

Hükümetin aldığı karşı önlemlerle Divriği'nin ileri gelenlerinden Sağıroğlu Mustafa Bey ve Karapapak reislerinden İsa Bey hükümet tarafına geçti. Özellikle Koçgirili asilerin Divriği'nin köylerine saldırmaya devam etmelerindeki amaç, etraftaki hükümet yanlısı köyleri göç etmeye zorlamaktı. Nitekim Divriği'nin Tavor köyü ahalisi saldırılar karşısında Divriği merkeze göç etmek durumunda kaldı. Kuruçay kazası basıldı. Kadınlar tecavüze uğradı. Dersimli aşiretlerin korkusu yüzünden Fırat nehrinin üzerindeki Kamarik, Gazi Ahşap ve Şeytan köprüleri halk tarafından tahrip edildi. Bu suretle bölgeye Dersimlilerin geçmesine engel olunmak istendi. Eşkıya, Suşehri'ne doğru ilerlemeye devam etti. Bunun üzerine savunma hatları kuvvetlendirilmeye çalışıldı. Dersimli Abbas Uşağı, Ferhat Uşağı ve Karaballı aşiretleri Merkez Ordusuna telgraf çekerek, Koçgiri'ye yapılan harekatın durdurulmasını istedi. Telgrafa verilen cevapta harekatın asilere karşı yapıldığı maksadın bozguncuların ortadan kaldırılması olduğu bildirildi.

Bu sırada isyanın ele başlarından olan Kasımoğlu Munzur ile Beyt Uşaklıların arasının açıldığı bir casus vasıtasıyla öğrenildi. Ayrıca Ovacık'ta bulunan Alişan'ın Dersim'in bazı aşiretlerine mektup yazarak yardım istemesine gelen red cevabı da asilerin moralini bozdu. 7 Nisan 1921 tarihinde Tuzlagöl köyüne tekrar 200 kadar eşkıya saldırdı. Fakat 16 ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar. Zara, Koçhisar, Kangal, Divriği, Şebinkarahisar, Suşehri ve Refahiye'de halktan gönüllü olanlar ile asayiş bölüğü kurulma çalışmaları başladı. 8 Nisan 1921'de ise Suşehri ve çevresindeki Türk

köylerine saldırılar devam etti. [934]

Koçgiri Aşireti reislerinden Mehmet Naki ile Alişer, ayrıca Dersim aşiret reislerinden İbrahim, Mustafa, Mahmut, Seyithan, Mansur imzasıyla Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine 8 Nisan 1921'de telgraf çekildi.[935] Bu telgrafta Zara hariç olmak üzere büyük ekseriyeti Kürtler'den olduğu iddia edilen, Koçgiri kazası ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının ayrı bir vilayet haline getirilmesi teklif edildi. Bu vilayetin başına ise yerli Kürtler'den bir valinin atanması, adliye ve mülkiye memurlarının ise yerlerinde kalması istendi. Ayrıca Meclis'in tehdit edilmesi de söz konusu idi. Zira talepler gerçekleşmezse isyanın Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbekir ve Erzurum'a kadar yayılacağı belirtiliyordu. Bu durumda iki Müslüman milletin arasında kan dökületeceği ve bu durumun da Müslümanlara düşman olanların yüzlerini güldüreceği iddia ediliyordu.[936]

Bu bardağı taşıran son hareket oldu ve Nurettin Paşa, 11 Nisan 1921 günü ileri harekata başladı. Merkez Ordusu'nun isyan için ayırdığı kuvvetin toplamı 3 bin 161 er ve 1351 hayvandan oluşuyordu. Asilerin sayısının kesin bilinmemekle beraber 3.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu. Merkez ordusunun 2771 silah ve 13 topuna karşı ise asilerin 2500 silahı vardı. İki gün içerisinde yapılan baskınlarla asilerin direnci kırılarak, yakalanan suçlular mahkemeye sevk edildi. Fakat Koçgiri İsyanı'nın elebaşları yakalanamadı.[937] Bunun üzerine harekata devam edildi. Asilerin bulunduğu Bırastik ve Pusans köyleri yakıldı. Asilerin elinde rehin bulunan Kemah kaymakamı ve Jandarma komutanı kaçmayı başardı. 12 Nisan 1921 günü Pazarcık'ta toplanmış olan asiler, askerlerin köye taaruzu neticesinde köyü terkettiler. Fırat'ı geçmek isteselerde köprüler tutulduğundan dolayı mağaralara sığındılar. Tavniger ve Karni köyleri de ordu tarafından kontrol altına alındı.

Dersimli eşkıyalar hükümet kuvvetlerine karşı mücade etmelerine rağmen kendi aralarındaki ihtilaflarda sürüyordu. Erzincan'daki Abbas Uşağı aşiretiyle Pülümür'deki Keçel Uşağı aşiretleri arasındaki düşmanlık silahlı çatışmaya dönüştü. Bu durum hükümet kuvvetlerinin işini kolaylaştırdı. 13 Nisan 1921'de Çakşur bölgesinde keleklerle Fırat'ı geçmeye çalışan çok sayıda eşkıya, nehir üzerinde yok edildi. Bu

[934] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.155-157; Apak, **a.g.e**, s. 160; Ertuna, **a.g.e**, s. 268-269
[935] Ertuna, **a.g.e**, s. 269-270
[936] Öz, **a.g.e**, s. 253
[937] Ertuna, **a.g.e**, s. 269-272; Beyoğlu, **a.g.e,** s. 221-222

tarihe kadar yapılan cezalandırma faaliyetleriyle asilerin büyük kısmı ortadan kaldırıldı. 14 Nisan'da mağaralara sığınmış olan eşkıyalar aranmaya başladı. 400'den fazla koyun ve ayrıca bol miktarda erzak ele geçirildi. Giresun ve Kemah müfrezelerinin ortak harekatı devam etti.[938] 14 Nisan 1921 tarihinde 27. süvari birliği ve 53. alay ile çatışmaya girerek Kuruçay'dan kaçan asiler, Kemah'ın kuzeyindeki Acem oğlu köprüsünü geçtikleri sırada Erzincan müfrezesinin baskınına uğradı. Bu sırada 53. alay Kemah'a gelmişti. Çatışmadan haberdar oldu ve hemen Acem oğlu köprüsüne hareket etti. Erzincan müfrezesi, alayın ulaşmasından sonra kuvvetlenince çatışma daha da arttı. Sonuçta asilerden 60 kadarı öldürüldü. Yağma etmiş oldukları hayvanlar ve eşyalar geri alındı. 200 kadar kişiden oluşan asilerin Ovacık kazasının Arslan Uşağı aşiretine mensup Hasan, Hüseyin ağalarla onların adamları olduğu anlaşıldı.[939]

15 Nisan 1921 günü Koçgiri köylerindeki arama sırasında aşiret reisleri tarafından halka dağıtılmış bulunan bir beyanname ele geçirildi. Beyanname üzerinde imza ve mühür yoktu. 16 Nisan'da Haydar ve Alişan'ın konaklarının bulunduğu Boğazveran köyü ele geçirildiği gibi Alişan'ın karısı ve çocukları yakalandı. Bu tarihten itibaren Koçgiri dışındaki asilerin etkinliği de kırıldı. 18 Nisan 1921 tarihinde asilerden bir kısmı aileleri ile birlikte teslim olmaya başladılar. Bu arada Alişer'in evi yakıldı. İsyancılardan olan Ginyan aşireti lideri Murat Paşa'da saf değiştirerek hükümetin tarafına geçti. Ardından konağına çağırdığı Zalim Çavuş ve Seyyit Aziz'i yakalayarak hükümete teslim etti. 19 Nisan'da İngürük, Kapı, Mahmut ve Çofalar bölgesi askerler tarafından tarandı ve Alişan, Haydar, Naki ve Azamet'in evleri tahrip edildi. Ele geçirilen hayvan ve eşyalar Zara'ya gönderildi. Ümraniye ele geçirilerek telgrafnamesi iletişime açık hale getirildi. Böylece bölgedeki 45 günlük kaos sona ermiş oldu. 21 Nisan 1921'de artık ümitleri kırılmış olan asi elebaşları, konuşma ve anlaşma yapma isteğiyle iki aşiret reisinin askerlerle görüşme yapmasını teklif ettiler. Asilere cevap verilmedi ve harekata devam edildi. 23 Nisan'dan itibaren askeri birlikler asileri bölgeden toplamaya başladı. Bu arada bölgeden kaçmaya çalışan Alişan, Haydar ve Alişer ile Erzincan'ın kuzeyinden doğuya kaçmak isteyen elebaşlar Fırat'taki köprüler tutulmuş olduğundan nehri geçemediler. Dersim'e geçmelerine yardım için Balaban aşiretine başvurdular. Fakat ret cevabı aldılar. Bunun üzerine Sipikor Dağı istikametine yöneldiler. Kendilerini takip eden jandarma ile karşılaşan asiler 8 ölü verdi. Bölgedeki

[938] Apak, **a.g.e**, s. 164-166; Karni köyü, bugünkü Gökkaya köyü olup Hristiyanlardan meydana geliyordu. Bkz. Miroğlu, **a.g.e**, s. 72; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.160
[939] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 164-165

çemberin daraldığını gören ve isyana devam eden Kurmançlı aşireti ağalarından 4 kişi ve Zara'nın kuzeyindeki asilerden 50 kişi teslim oldu.[940]

24 Nisan 1921 günü Ümraniye'den hareket eden Giresun Müfrezesi geceyi Koyunkaya köyünde geçirdi ve 25 Nisan sabahı Çıragediği istikametine yöneldi. Çıragediği'ni aşan birlik yarısı atlı yarısı piyade 250 kişilik asi topluluk ile karşılaştı. Müfreze, ilk önce askeri birlik olduğu sanılan asi grubun ateş etmesi üzerine Çaymurt sırtlarına çekildi. 1 saat süren çatışma sırasında asilere yardım geldi ve sayıları 500'ü buldu. Sokova ve Resuller köyleri ahalisi ise askeri birliğe yardım etmek üzere bölgeye intikal etti. Çatışma yaşanırken akşam karanlığı bastırınca müfreze Sokova ve Resuller köylerine çekilerek geceyi burada geçirdi. 27 Nisan günü 28. Süvari Tugayı ise Kovata köyüne geldi ve hemen ardından Çıragediği istikametine hareket etti. Süvari birliği geçidi geçerken iki taraftan ateş altına alındı. Bunun üzerine 28. Tugaya yardım için Giresun müfrezesi geldi. Fakat ateş arasında kalan süvari birliği geri çekilirken ağır kayıp verdi. Gece Bizgi köyünde geçirildi.

Koçgiri asileri karşısında ilk defa bir süvari tugayı düzensiz bir şekilde çekilmiş oldu. Bunun ise asilerin yarısının yok edildiği ve elebaşlarının ise, can derdine düştüğü bir sırada oluşu tugayın tedbir konusunda gerekli dikkati göstermediğini göstermekteydi. 28. Tugay bu çarpışmada 5 subay ve 77 erini kaybetti.

29 Nisan 1921 gecesi ise Topal Osman'ın başından bulunduğu Giresun Müfrezesi, asilerle Çalıyurt'ta karşılaştı ve çok şiddetli bir çarpışma oldu. 400 kadar atlı ve yaya olan asiler, akşam karanlığından yararlanarak Karataş sırtlarına kendilerini atarak kurtuldular. Bu çarpışmada asiler 20 ölü ve 12 yaralı verdi. 30 Nisan 1921'de ise Çakşur'da 24 eşkıya öldürüldü. Haydar Bey'in Azamet'in anneleri ile aşiret reislerinden Hacı Bey'in asiler arasında bulunan karısı yakalandı. Buna rağmen aynı tarihlerde asiler tarafından bölgedeki askeri birliklere iki saldırı daha düzenlendi.[941] 7 Mayıs'ta ise Azamet, Suşehri Asayiş Müfrezesi tarafından yakalandı. 15 Mayıs'ta ihtiyaç üzerine Koçgiri'deki 14. Süvari Fırkasının Batı Cephesi'ne kaydırıldı. Bunu fırsat bilen Dersim aşiretleri tekrar Erzincan'ı tehdit etmeye başladılar.[942]

17 Mayıs 1921 tarihinde Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından

[940] Apak, **a.g.e**, s. 166-169; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.162-165
[941] Ertuna, **a.g.e**, s. 278-279; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.166-167; Çıragediği Erzincan Refahiye'ye bağlı bir köydür.
[942] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.167

Genelkurmay Başkanlığına ve İkinci Kolordu Komutanlığı'na yazılan yazıda; Dersim'in Mazgirt kazası dahilindeki bazı fesatçıların tesiriyle hala Dersim'in batısındaki ahalinin, hükümet aleyhine isyana teşvik edildiği bildirildi. Bunu yapanlar Amerika'dan Dersim'e geri dönen Ermenilerdi. Ermenilerin, Ankara Hükümeti'nin Kürtleri imha etmek istediği ve İngilizlerin buna mani olduğunu gizli olarak yaydıkları tespit edildi. Adacıklılar Dersim'e askeri bir harekat icra edileceğini düşünerek askerin bölgeye intikal edeceği köprüleri tahrip ve işgal etmeyi düşünmekteydi. Nurettin Paşa bu duruma mani olmak için bölgede propaganda faaliyetlerinde bulunan Ermenilerin tutuklanması emrini verdi.[943]

21 Mayıs 1921 gecesi Dersimli asilerden oluşan 400 kişilik bir çete, Kemah'ın güneyindeki Tan köyü tarafından bölgede bulunan askeri birliğe saldırdı. Kemah'ın çevre mahallelerine kadar sarkan asiler 25 evi soydular ve 3 evi yaktılar. Bu saldırılarda Ovacıklılar ile birlikte Dersim'e kaçmayı başaran Alişer, Nuri, Cığız Mehmet, Tarbazlı Memo, Kımıl Aziz, Paşa ve Abbas'da önemli rol oynadı. 24 Mayıs 1921 tarihinde ise Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, Genelkurmay'a bir telgraf daha çekerek Ümraniye tenkil harekatının bitmek üzere olduğunu ve 500 kadar asinin öldürüldüğünü bildirdi.[944] Ayrıca bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede Ümraniye isyanını meydana getiren Koçgiri aşiretiyle onlara katılan, yardım edenlerin din düşmanlarına hizmet ve yardım ettikleri açıklanıyordu. Düşmanların eğer bu bölgedeki asiler ayaklanmasaydı bulunamayacakları bildiriliyor, bilerek bu isyan devam ettiriliyorsa isyan edenlerinde kafir oldukları duyuruluyordu. Koçgiri isyanı bastırılmış olduğundan eğer isyana devam edecek olan olursa ağır bir şekilde cezalandırılacakları ifade ediyordu. Ancak Dersimli aşiretler özellikle Ovacıklılar, Kemah için tehdit olmaya devam ediyordu. Kemah eşrafı bu tehditin sona erdirilmesi için Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya müracaat ettiler. Bu sırada aşiretlerin Elaziz'e saldıracakları istihbaratı alındı. Bunun üzerine Erzincan'a ve Elaziz'e askeri birlikler sevk edildi. Nurettin Paşa ise Ovacık'a yapılacak askeri bir harekat ile sorunun çözüleceğine inanıyordu. Fakat bu teklif Ankara tarafından kabul edilmedi. Bunun sebebi olarak da Batı Cephesinde savaşın devam ettiği bir sırada başarısız olunursa devlet zayıf düşebilirdi.

[943] Öz, **a.g.e**, s. 265
[944] Apak, **a.g.e**, s. 171; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.168

30 Mayıs 1921 tarihi itibariyle Koçgiri aşireti reislerinden Azamet, kardeşleri Bahri ve Sabit, Karacaviran bölgesi isyancı reislerinden Filiçbeyli Hamu, Zara ile Suşehri arasındaki isyancıların liderliğini yapan Çevirmehanlı Aziz, Refahiye asilerinden Aşır, isyancılara muhbirlik yapan Kaçurzade Haydar, yine isyancılara liderlik yapan Filik Ali'nin babası, kardeşleri, oğlu, Şeyh Kasım isminde casusluk yapan bir kişi ile beraber 272 isyancı ölü olarak ele geçirildi. Teslim olanlar arasında ise Ümraniye'deki olaylarının en önemli tertipçilerinden olan ve aynı zamanda Ümraniye Nahiye Müdürü bulunan Koçgirili Mustafapaşazade Haydar Bey, reislerden Naki Bey'in kardeşi İzzet, Hasan Beyler ve yardımcılarından Kiho (Genco) ile 56 isyancı vardı. 200 muhtelif cinste tüfek ve cephane ile hayvanlar da ele geçirilmişti. 207 asker kaçağı da yakalanmıştı. Bunun üzerine isyancıların liderliğini amcası Mahmut Bey aldı.

Dahiliye Vekili Ata Bey, harekat devam ederken Nurettin Paşa'nın devlet bürokrasisinde zorluklarla karşılaştığını düşünüyordu. Zira Genelkurmay'dan karşılaşılan sorunlar hakkında haber alıyordu. 9 Haziran 1921 günü Başbakanlığa yazdığı yazıda Nurettin Paşa'nın taleplerinin karşılanması ve işlerinin geciktirilmemesi hatırlatıldı. Nurettin Paşa'ya verilen yetkilerin Heyet'i Vükela kararı olduğu da ayrıca bildirildi.[945] Nurettin Paşa ile anlaşamayan kişilerin arasında Sivas Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran'da bulunuyordu. Tepeyran, Nurettin Paşa'nın buyurgan tavırlı olduğunu düşünüyor ve davranışlarından rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca Paşa'nın Emniyet Teşkilatı adıyla Canik, Ordu, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Yozgat ve Karahisarışarki sancaklarında silahlı bir güç oluşturma fikrine de karşıydı.[946]

Merkez Ordusu'nun isyanı söndürmedeki kararlılığı Haziran ayı içinde sonuç vermeye başladı. İsyanın liderleri teslim olmaya devam ettiler. 2 Haziran 1921'de Filik Ali, 12 Haziran'da Kapıkayalı Aziz ve İbrahim,[947] 17 Haziran 1921 tarihinde ise asi elebaşlarından Haydar Bey'in kardeşi Alişan ve onunla birlikte olan 32 asi ileri geleni teslim oldu. Asilerden 500'ü yargılanmak için Sivas'a nakledildiler.[948] İsyanın etkisi Koçgiri'de kırıldı. Fakat Koç Uşağı, Beyt Uşağı ve Maksut Uşağı'nın Çemişgezek, Tercan, Pülümür'e saldırıları devam etti. Bu saldırılar, Yunanlıların Samsun'a asker

[945] Öz, **a.g.e**, s. 266-267, 278, 286; Balcıoğlu, **a.g.e**, s.168-170
[946] Tepeyran, **a.g.e**, s. 205
[947] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.171
[948] Apak, **a.g.e**, s. 171; Rahmi Apak'ın aksine Alişer'in 1921 yılının Eylül ayında Ovacık'a geldiği ve beraberinde Alişan Bey ve Mahmut Bey'in olduğuna dair ATASE belgesi bulunmaktadır. Alişer'in teşvikiyle burada bir toplantı yapıldığı, fakat Alişer'in isteklerinin kabul edilmediği belirtilmektedir. Bkz. **ATASE, 773-101aa**

çıkarmayı düşündükleri zamana denk getirildi.[949] 5 Temmuz 1921'de 200 kadar Ümraniyeli vilayete ve merkez ordu komutanlığına çektikleri telgrafla, kendilerine atılan suçun bazı cahil kimseler tarafından yapılan hareketlerin neticesi olduğu bundan dolayı bu lekeyi temizlemek için vatanın müdafaası yolunda savaş cephesine sevk edilmek istediklerini belirttiler. Dağlarda kimsesiz kalan çocukların, açlıktan ve sefaletten ölmemesi için de genel bir af olması isteklerini yinelediler.

7 Temmuz 1921'de İngiliz donanmasının Karadeniz sahilindeki faaliyetlerinin arttığı tespit edildi. Bu durum Yunanlıların sahile çıkartma yapabileceği ihtimalini arttırdı. Sivas'taki süvari kuvvetlerinin kuzeye hareket etmeleri emredildi. Ümraniye bölgesindeki kuvvetlerden dahi istifade edilmesi düşünüldü. Asker firarileri ve silahlar toplandı. 200 kişi daha Sivas'a nakledildi. Ayrıca bunların gözetim altında bulundurularak Batı Cephesi'ne sevk edilmelerinin gerekliliğine karar verildi. Ümraniye'nin savunmasız kalma ihtimalini ortadan kaldırmak için Koçgiri aşiret reislerinden önemli görülen kişiler, Nurettin Paşa tarafından Ümraniye'de toplattırılıp tutuklandı. Sivas'a nakledilmeleri düşünülen bu aşiret reislerinin kaçmalarını önlemek için de gerekli olan tedbirlerin alınması Sivas vilayetinden ve bölge komutanlığından istendi. Böylece bölgedeki karışıklık önemli ölçüde giderilmiş oldu.

22 Ağustos 1921'de Sivas'ta yargılanan aşiret reisleri mahkemede af diledi. Ayrıca itaat etmemiş olan reislerin itaat etmelerinin sağlanması hususunda yapılabilecekler askerler arasında görüşüldü. Koçgiri hadisesi Zara'dan idare edildiğinden burada tutulan asilerin hükümet memuru olan eşraf tarafından affedilecekleri istihbaratı alındı.[950]

Koçgiri'deki olayların Nurettin Paşa idaresindeki Merkez Ordusu ve Topal Osman kuvvetleri tarafından bastırılmasından dolayı Dersim'e kaçan Alişer ve Nuri Dersimi, Seyit Rıza'ya sığınmıştı. Bu kişiler Ovacık ve çevresinde faaliyetlerine devam ettiler.[951] Merkez Ordusu'nun isyanı bastırmadaki başarısı üzerine Seyit Rıza ve Alişer,

---

[949] Balcıoğlu, **a.g.e**, s.172

[950] Öz, **a.g.e**, s. 268, 287-288; İngiliz Donanmasının Karadeniz'deki 1921 yılındaki faaliyetleri için bakınız; Mehmet Okur, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin Karadeniz Politikası", **Tarih ve Medeniyetler Tarihi, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri**, c. 5, Ankara 2012, s. 2225-2226

[951] Seyit Rıza Ağdat'lı olup Meşrutiyetten evvel Ermeni komiteleri ile birlikte çalışmış ve Taşnaksütyun Komitesine yazılarak onların gayelerine and içmişti. 1921 yılına gelindiğinde ise Zara ve Ümraniye havalisinde karışıklık çıkaran aşiret reislerinden Alişan Bey'in katibi ve akıl hocası Alişer ile Koçgiri aşiretinden elini kana bulayan birçok kişiyi himayesine aldı. Bakınız. Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 48; Dilek Solileau, "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair" **Herkesin Bildiği Sır Dersim**, İletişim Yayınları, İstanbul

5 Eylül 1921'de Ovacık'a bağlı Lerenk Köyü'nde aşiret reislerinin katıldığı bir toplantı yaptı. Toplantı da Alişer, Avrupalı devletlerin dört vilayetten oluşan Kürdistan'a vize verdiğini, buna karşılık Ankara Hükümeti'nin bunu red ettiğini, ayrıca Alevilerin yok edilmesi için Türk subaylarına talimat verildiğini söyledi. Alişer'in amacı isyan hareketini daha geniş bir sahaya yaymaktı. Alişer'in bu isteği çok rağbet görmedi. Zira toplantıya katılanların daha önce işlediği suçların cezası "tecil-i takibat kararnamesi" ile dondurulmuştu. Alişer'e destek verdikleri takdirde bu kararnameden yararlanamayacaklardı. Alişer ve tutuklu bulunanlar bu kapsamın dışındaydı. Alişer'e ayaklanma konusunda destek vermemelerine rağmen, onun ve tutukluların da kararname kapsamına alınmasını istediler. Hatta ayaklanma ile hiç ilgisi olmayan hükümete bağlı kişiler de tutukluların tahliyesi hususunda destek verdiler. Bu toplantıda ayaklanma konusunda mutabakata varılamamasına rağmen askeri birliklere saldırılar oldu. Merkez ordusundan küçük bir kuvvetin bölgeye kaydırılması ile tehlikeli durum ortadan kaldırıldı. [952] Aynı zamanda Lerenk köyündeki toplantı da Erzincan Mutasarrıflığının ve bölgedeki askeri yetkililerin bilgilendirmesiyle Amasya'daki İstiklal Mahkemesi tarafından incelemeye alındı.[953]

16 Eylül'de Dersim'den kaçan asilerden bazılarının Kemah'ın Hodi Köyü'ne sığındıkları haber alındı.[954] 19 Eylül 1921'de sayısı belirlenemeyen asiler, bölgeye cephane götüren araçlara Çardaklı Boğazı'nda saldırdı. Bunun üzerine güvenliği temin için bölgeye jandarma müfrezesi sevk edildi. Asiler, cephaneye zarar veremeyerek kaçtı. Ümraniye'de de hala 8 çete şeklinde 600 kişilik bir grup bulunmaktaydı. Eğin'in İliç nahiyesine bağlı köylerden de yiyecek toplayan eşkıya, dağlara çekilmişti. Bu arada asilerden Munzur, Kemah'ın Hodi Köyü'ne geldi. Bunun üzerine 55. Alaya bağlı askerler köyü kuşatarak teslim olmasını istedi. Fakat Munzur bu teklife ateş açarak karşılık verdi. Çıkan çatışmada Munzur ile kendisine refakat eden asiler köyün

---

2010, s. 349; Dersim'e kaçan Alişer'in yanında eşi Zarife ile beraber Aziz Kımıl gibi bazı asilerde bulunmaktaydı. İlk önce Koç Uşağı aşiretine sığınan Alişer, Dürnakar köyüne yerleşir. Fakat Koç Uşağı aşiretinin diğer aşiretlere saldırılarına devam etmesi üzerine Seyit Rıza'ya sığınır. Bakınız; Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun,** s. 47-48

[952] **ATASE, İSH, 773-114,** Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sayı: 4, Ankara 1993, s. 22; Bu dönemde yaşayan yaşlı Dersimliler Seyit Rıza'nın Alişer'i dış devletlere göndermek istediğini söylemektedir. Bakınız. Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 48; Alişer Dersim'e kaçmasından sonra Seyit Rıza'nın yanından ayrılmamış ve aşiretleri isyana teşvik etmeye devam etmiştir. Bakınız. Bayrak, **a.g.e**, s. 141

[953] **ATASE, İSH, 773-130**

[954] **ATASE, İSH, 773-98**

doğusundaki dağlara kaçmak isterken yaralandılar.[955]

22 Eylül 1921'de Dersim'deki durum hakkında Merkez Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Divriği Kaymakamlığından ve bölgedeki askeri birliklerden bilgi istedi. Dersim'den Hozat'ın batısına geçen eşkıya olup olmadığını, var ise ne kadar mevcutları bulunduğunu, nerede olduklarını, asilere karşı tedbirlerinin neler olduğunu ve İliç Köprüsü'nde muhafız bulunup bulunmadığını sordu. Ayrıca bölgede yolcular soyulmuştu. Bu olay hakkında da bilgi istedi. Gelen bilgiler Divriği bölgesinde eşkıyanın ciddi faaliyet içerisinde olduğunu göstermekteydi. Dersim'den 200 kadar eşkıya bölgeye çeşitli kollardan geçmişlerdi. Bu eşkıyanın içerisinde Harputlularda bulunmaktaydı. Asilerin bu saldırısında 80 kadar hayvanın çalındığı anlaşıldı. Arapkir'in köyleri ile Divriği arasındaki köylerden de 800 kadar hayvan gaspedildi. Bu hayvanlar götürülürken, Çaltı köyü civarında jandarma, bölge ahalisi ve yardımcı kuvvetlerin müdahalesiyle karşılaştı. Eşkıyanın sayısı çoktu. Çıkan çatışmada eşkıyadan 4, ahaliden de 1 kişi yaralandı. Eşkıya, Atma ve Köprü geçitlerinden Dersim'e kaçtı. Bu arada İliç Köprüsü ve Eğin ile Kemah geçitleri muhafaza altında alınmamıştı. Zara'ya götürülmekte olan askeri kafileye eşkıya saldırdı. 60 kişi olan Koçgirili eşkıya tarafından kafile dağıtıldı. Atmalılara ait olan 70 kadar hayvan da gaspedildi. Divriği'ye bağlı Sincan nahiye müdürüyle yolcuları soyanların da Koçgiri aşireti mensupları olduğu anlaşıldı. Aşiretlerin bu saldırılarının sebebi, Divriği'de cesur adımlar atan bir kuvvet görmemeleriydi. Bu sırada harekata katılan Abdullah Alpdoğan, Alişer'in Kemah bölgesinde bulunup bulunmadığını Kemah kaymakamlığına sordu. Bölgedeki askeri taburların durumu hakkında rapor aldı. Bu rapora göre; taburlar Kemah'a girmek üzereydi. Hücum müfrezesi ise Kuruçay Ihtik/Ohtik nahiyesindeydi ve Kuruçay'a gitmek üzere emir verilmişti. Ovacık'ta çok sayıda Koçgirili çeşitli kollar halinde çevrede hareket halindeydi. Bu arada Koç Uşağı aşiretine mensup 70 kadar asi de Eğin istikametine doğru hareket etmişti.[956]

25 Eylül 1921'de Dersim'in Ovacık ve Koç Uşağı aşiretlerine mensup eşkıyanın Erzincan'ın doğusundan Eğin'in güneyine kadar olan arazideki yerleşim yerlerine saldırdıkları görüldü. Bu kişiler hayvan hırsızlığı yapıyorlardı. Bunun üzerine bölgedeki ahali şikayetlerini arttırdı. Özellikle asilerin Dersim'in Erzincan ve Kemah'a sınır

[955] **ATASE, İSH, 773-97, 773-97a, 773-97aa, 773-97ab**
[956] **ATASE, İSH, 773-101, 773-101a, 773-101aa**; Atma, Erzincan İliç'e bağlı bir köydür.

bulunan sahasındaki faaliyetlerinin amacı Sivas'ta tutuklu bulunan ve mahkemeye sevk edilen Ümraniye hadisesine karışanların genel bir af kapsamına alınmasını sağlamaktı. Alişer'de bu aftan yararlanmayı umuyordu. [957]

Ekim ayına gelindiğinde bölgedeki olaylar hala durulmamıştı. Mazgirt'in Şadilli aşiretinden Mehmet Ali, aşiret mensubu birkaç kişi ve bölgede bulunan mahkeme azası Mustafa Efendi; Hizanlı Ağa, Haydar ve Ermeni Ovannes tarafından öldürüldü. Bunun üzerine bazı aşiretler intikam hissiyle toplandı. Bölgede yapılan operasyonla toplanan kişiler dağıtıldığı gibi 3 katil de yakalandı.[958]

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bölgede bir daha karışıklık çıkmaması için daha kapsamlı bir operasyonun yapılmasını Genelkurmay Başkanlığına teklif etti. Nurettin Paşa teklifinde; "Asi köyleri dağıtmak, bunları Anadolu'nun başka bölgelerine yer yer serpiştirmek ve Türklerin arasına dağıtmak" tezini savunuyordu. Fakat bu fikre Büyük Millet Meclisinin doğulu milletvekilleri şiddetle karşı çıktı. Hatta tutuklanan ve Sivas'a gönderilen asilerin genel bir af ile hapisten çıkması yönünde propoganda yaptılar. Bunun üzerine Dahiliye Vekaleti ve Genelkurmay Başkanlığı, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın teklif ettiği fikri uygun bulmayarak meclisin müdahalesi ile vazifesinden almak zorunda kaldı.[959] 3 Kasım 1921'de Nurettin Paşa'ya görevinin sona erdiği ve yargılanacağı bildirildi. Nurettin Paşa, Ümraniye isyanında halk teslim olacak iken Topal Osman'a milleti kırdırmak ve ordu mutasarrıfına yetkisi olmadığı halde emir vermekle suçlandı.[960] Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, meclis'te kendisini savunması ile ceza almadı.[961]

12 Kasım 1921'de Ümraniye hadisesinden dolayı Sivas'da tutuklu bulunan Koçgirilerin Divanı Harbte yargılanmasının bitip bitmediği ve o ana kadar tutuklular hakkında oluşmuş olan kanaatin ve işin içinde yabancı etkilerin bulunup bulunmadığını Şark Cephesi Komutanı Kazım Kadri Paşa öğrenmek için merkez karargahına sordu. Ayrıca Koçgiri hadisesini araştırmak için kurulan heyette çalışmalara devam ediyordu. Bu konuda heyet adına Sinop Milletvekili Hakkı Bey faaliyetlerde bulunuyordu.

[957] **ATASE, İSH, 773-114**
[958] **ATASE, İSH, 773-146, 773-146aa**
[959] Apak, **a.g.e**, s. 171
[960] Beyoğlu, **a.g.e**, s. 232-233
[961] Kemal Atatürk, **Nutuk (1920-1927)**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, c. II, İstanbul 1969, s. 629-630; Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Nurettin Paşa'ya ceza verilmemesini destekledi. Bkz. Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak (Askeri, Siyasi, Hususi Hayatı)**, Yeni Asır Yayınları, İzmir 1946, s. 142

Koçgiri ve Dersim Tedkik Heyeti, Aralık ayı ortalarında Ümraniye'ye ulaşmayı düşünüyordu. Bu arada hadise hakkındaki raporlar, bölgedeki yetkililerden istendi ve toplanmaya başladı. Raporlar içerisinde harbiyenin günlük raporları önemli bir yekün teşkil ediyordu.[962]

Bölgedeki aşiret ağalarının faaliyetleri devam ediyordu. 18 Kasım 1921'de Abbas Uşağı aşireti reisi Seyit Ali Ağa'nın ticaret için İstanbul'a geleceği ve Kürt Teavün Kulübü ile temaslarda bulunacağı ve İngilizlerin de bu kişiyi etkilemek için temas kuracağı haberi alındı.[963] Bu durum hükümeti endişeye sevk etti. Zira Koçgiri isyanı bastırılmasına rağmen Dersim'de hükümetin nüfuzu halen sağlanamamıştı.

Büyük Millet Meclisi'nin milletvekillerine yaptırdığı inceleme sonucunda, Koçgiri isyanının özellikle politik bir hareket olarak başladığı tespit edildi. Ayrıca bu isyanın olduğu sırada II. İnönü Savaşı'nı doğuran Bursa-Uşak hattının doğusundaki mevzilerde 23 Mart 1921 tarihindeki Yunan ilerlemesi devam ediyordu. Bu saldırı tarihi bir zaman ayarlaması olduğunu göstermekteydi. Yunan askeri saldırılarından önce ve bu saldırılar sırasında ortaya çıkan Koçgiri isyanlarında itilaf devletlerinin maddi ve manevi etkisi görülmekteydi.[964]

[962] **ATASE, İSH, 773-163, 773-163aa, 773-1631b, 773-163ac, 773-163ad, 773-163ae, 773-163af, 773-163ag, 773-163ah, 773-163ai, 773-163aj, 773-163ak, 773-163al, 773-163am;** Ebukekir Hazım Tepeyran'da kendisinden istenen raporları kurula verdiğini yazmaktadır. Bkz. Tepeyran, **a.g.e**, s. 218
[963] **ATASE, İSH, 773-157**
[964] Apak, **a.g.e**, s. 171-172

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. CUMHURİYET DÖNEMİ DERSİM

4.1. 1923 Seçimlerinde Dersim

9 Eylül 1922 tarihinde Büyük Taaruzun başarıyla sona ermesi ile savaş dönemi kapanmış, yeni bir dönem başlamıştı. BMM hükümeti savaş meydanlarında kazandığı başarıyı barış masasında da gösterebilmek için, Meclisin ve tüm kamuoyunun desteğini arkasında hissetmek istiyordu. Oysa 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesinden ve 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasından sonra bazı basın yayın kuruluşları ve milletvekilleri arasında görüş ayrılığı başlamıştı. Bu ortamda 1923 yılının ilk aylarında Mustafa Kemal Paşa, Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan geziye çıktı. Çeşitli konularda halkla görüşmelerde bulundu ve bu gezi sonucunu İcra Vekilleri Heyeti'ne anlattı. [965] Ardından gerçekleştirmeyi planladığı inkılapları kavrayabilecek ve yeni devletin kurulmasında kendisiyle çalışabilecek dinamik ve itaatkar bir kadro oluşturmak için[966] 1 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verdi.[967]

1923 seçimlerinde siyasal grupların aday belirlemesi hususunda yasal durum özgür bir ortam sunmuştu. Seçim kanununda ve seçimle ilgili olarak yayınlanmış olan beyannamelerde siyasal grupların adaylarını nasıl belirleyeceğine dair hükümlere rastlanmamaktaydı. Seçimlere hazırlıklı olarak giren tek siyasi oluşum Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'ydu. Diğer siyasi çevreler parti disiplininden yoksun bulunuyordu. Bu yüzden seçimlerde ülkenin her tarafında aday göstererek ve belirli bir program çevresinde seçimlere giren başka bir siyasi kuruluş da yoktu. Diğer gruplar daha çok bireysel çalışmalarla ve sadece bireylerin etkin olduğu çevrelerde kişisel olarak seçim çalışması yürütüyorlardı.[968]

---

[965] İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 92-95; Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 142; 1922 yılının Ekim ayında Kığı ve Nazımiye'de oturan Kureyşan, Kabilan, Maveliya kabileleri ile Mazgirt'in Suuşağı ve Alan aşiretleri arasında üstünlük mücadelesi devam ediyordu. Bu aşiretler hayvan çalmanın yanında jandarmaya ateş açılması olaylarına da karışmışlardı. Sukunetin sağlanması için yoğun çaba sarfediliyordu. Bkz. İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.127

[966] Suzan Ünal, **1923 ve 1927 Seçimleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 43

[967] Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 286

[968] Ünal, **1923 ve 1927 Seçimleri**.., s. 89

Seçim süreci başladığı sırada Dersim'de karışıklıklar devam ediyordu. Seçimler sırasında çatışma çıkma olasılığına karşı Dersim'e asker sevkine karar verildi. Fakat sevki kararlaştırılan taburun bulundurulacağı yerin uygunluğu hakkında Erkanı Harbiyeyi Umumiye'nin şüpheleri vardı. Dahiliye Vekaleti eskiden beri askeri kuvvetin konuşlandırılacağı yer olarak Ovacık'ı teklif ediyordu. Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'ya göre, ulaşımı zor olan ve şimdiye kadar hükümet nüfuzunun tesir edilemediği bu bölgede bir tabur kuvvet bulundurmak yetersizdi. Kuvvetin yetersizliği bölgede üzücü olayların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Bundan sonra hükümet otoritesinin tekrar tesis edilmesi için daha büyük kuvvetler sevk edilmesi gerekirdi. Böyle bir müdahaleye askeri durum hiçbir şekilde uygun değildi. Ayrıca harici düşmanlara karşı hazırlanmış olan orduyu bu gibi olaylarda kullanmanın mahzurları vardı. Fevzi Paşa'nın bu görüşlerine rağmen Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, Dersim için gerekli olan taburun Ovacık'a gönderilmesinin gerekli olduğunda ısrar etti. Ali Fethi Bey, kuvvetli olmak şartıyla bir taburun Ovacık'a gönderilmesinin üzüntü verici olayların ortaya çıkmasına sebep olmayacağına inanıyordu.[969]

Nitekim tahmin edildiği gibi 25 Haziran 1923 tarihinde çeşitli suçlarla itham edilen Çarsancaklı Ahmet Bey'in seçimlere müdahale ettiği görüldü. Bunun üzerine kaza kaymakamı ile jandarma kumandanı duruma el koydu. Fakat durumdan zarar görenler seçimler sırasında kaymakam ve jandarma kumandanı tarafından tehdit edildiklerini iddia ettiler. Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'de bu konuda araştırma yapılması için harekete geçti. Konunun tahkiki için Adliye Vekaleti görevlendirildi. Dersim'e bir savcının tayin olunmaması sebebiyle bu hususta araştırmaya imkan bulunamadı. Fakat tahkikat için bölgeye bir heyet gitti ve Hasan Hayri Bey'in belirttiği iddiaların gerçekleşmemiş olduğu anlaşıldı.[970]

28 Haziran 1923'te Dersim'de yapılan mebus seçimlerini Ahmet Şükrü Bey ve Feridun Fikri Beyler kazanarak TBMM'ne girdiler. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanında bu milletvekilleri Dersim'i temsil ettiler. Fakat bu vekillerin kanuna aykırı hareketlerde bulunarak eşkıyalık yaptığı görülen aşiret ileri gelenlerini destekledikleri

[969] **BCA, 030-0-010-000-000-45-291-14**

[970] **BCA, 030-0-010-000-000-74-482-6**; Bu arada Temmuz ayında Çemişgezek'te toplanan kurban derileri paraları ancak 1923 yılının Kasım ayında Ziraat Bankası hesabına yatırılabildi. Bu durum bölgede kurumsal yapının işlerlik kazanmadığını göstermekteydi. Bakınız. **TKA, 84-5**; Lütfi Fikri Bey'in 25 Haziran 1923 tarihinde Tanin gazetesinde yayınlanan seçim bildirgesi için bkz. Lütfi Fikri, **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul 1991, s. 159-160

görüldü. Bunlardan biri de Müdafa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olan Mazgirt eşrafından Kalanlı Aziz Efendiydi. Ahmet Şükrü ve Feridun Fikri Beyler 17 Mart 1924 tarihine gelindiğinde bu kişinin kanunsuz faaliyetlerinin suç sayılamayacağını çünkü bu hareketlerinin memleketin savunması için yapıldığını TBMM başkanlığına verdikleri bir dilekçe ile bildirdiler. Dersim milletvekilleri Aziz Efendi'ye Kuvay-ı Milliye Mensubininin Affı hakkındaki 372 numaralı Kanunun (Teşrinievvel 1334'ten 23 Ağustos 1339 tarihine kadar geçen müddet zarfında müdafaai memleket uğrunda ika edilmiş olan ef'al ve harekâtın cürüm addolunmayacağı hakkında kanun) uygulanmasını istiyorlardı. Böylece Aziz Efendinin Milli Mücadele dönemindeki kanunsuz hareketlerden dolayı suçlanmamasını, bu faaliyetlerin suç kapsamından çıkartılmasını sağlamaya çalışıyorlardı. [971] Dersim mebusları ayrıca Nazımiye ahalisinin milli mücadelede görev aldığını, Dersim Müdafa-i Hukuk Cemiyetine bağlanarak Dersim'in doğu bölgelerini muhafazada gayret gösterdiklerini belirttiler. Bu taleblerinin yerine getirilmesi için Meclisten Adliye Vekaletine verdikleri yazının havale edilmesini rica ettiler.[972] Bu durum aşiret ileri gelenlerinden bazılarının Milli Mücadele taraftarlıklarını öne sürerek Dersim'de işledikleri suçların örtbas edilmesini sağlamaya çalıştıklarını gösterdi.

Bu sırada 21 Mart 1924 tarihinde Dersim'in Başvartenik nahiyesi bir Ermeni ismiyle yad edilmekte olduğundan ahalinin talebi doğrultusunda Kazımiye olarak isimlendirilmesi ve Dersim'deki bu gibi Ermeni isimlerinin umumiyetle Türk isimlerine

---

[971] **BCA, 030-0-010-000-000-6-35-20**; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 9 Kanunusani 1340 tarihli seksenbirinci içtimadan 14 Nisan 1340 tarihli yüzikinci içtimaa kadar**, cilt 5, içtima senesi 1, Ankara 1968, s. 169; 372 nolu 30 teşrinievvel 1334'den 23 ağustos 1339 tarihine kadar geçen müddet zarfında müdafaai memleket uğrunda ika edilmiş olan efal ve harekâtın cürüm addolunmıyacağı hakkında kanun şu şekildedir; BİRİNCİ MADDE-Mondoros mütarekesinin tarihi akdi olan 30 teşrinievvel 1334 tarihinden bilitibar sulhün Büyük Millet Meclisi tarafından tarihi tasdiki olan 23 ağustos 1339 tarihine kadar geçen müddet zarfında müdafaai memleket maksat ve gayesiyle teşekkül etmiş olan her nevi cemiyet ve heyetlerle müfrezelerin kumandan ve efrat ve mensubini veya mumaileyhimin emirleriyle hareket etmiş bulunan ahar zevat taraflarından ika edilmiş olan ve memurini resmiyci Devlet tarafından müdafaai memleket uğrunda ihtiyar olunmuş bulunan efal ve harekât cürüm addolunmaz. Bunlar hakkında takibat icra edilemiyeceği gibi evvelce mahkûm olarak mahpus bulunanlar varsa derhal tahliye olunurlar. İKİNCİ MADDE-Birinci madde ahkâmı hetki ırz efaline şâmil değildir. Bidayeten birinci maddede beyan olunan kimselerden olup da bilâhare hiyaneti vataniye fezihasını irtikâp eylemiş olanlar dahi bu kanundan müstefit olamazlar. ÜÇÜNCÜ MADDE- Birinci maddede sıfat ve hüviyetleri tasrih olunan eşhas tarafından 15 mayıs 1335 tarihinden bilitibar sulhün Büyük Millet Meclisi tarafından tarihi tasdiki olan 23 ağustos 1339 tarihine kadar müdafaai memleketin gösterdiği lüzum üzerine vukubulan mehuzat İstiklâli millî ianesi ve rüsumu addolunur. Ancak tekâlifi milliye mahiyetinde ve vesika mukabilinde alınmış olan emval ve eşyanın bedelleri kemakân Hâzinece tesviye olunur. DÖRDÜNCÜ MADDE-Maznun veya mahkûm oldukları halde kendilerinden veya bittahliye Kuvayi milliyeye iltihak ederek hizmetlerinden istiğna hâsıl oluncıya kadar ifayi hüsnü hizmet ettikleri Hükümeti mahalliyece tahakkuk eden eşhasın kableliltihak sebebi nıaznuniyetlcri olan efalden dolayı takibat icra ve haklarındaki hüküm de infaz olunmaz ve bunlardan elân mevkuf ve mahpus bulunanlar tahliye kılınır. BEŞİNCİ MADDE- işbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır. ALTINCI MADDE- işbu kanunun icrayi ahkâmına Adliye, Dahiliye, Maliye ve Müdafaai Milliye vekilleri memurdur. 9 rebiyülâhir 1342 ve 19 teşrinisani 1339, Bkz. **Kanunlar Dergisi**, c. 2, Ankara 1339, s. 138

[972] **BCA, 030-0-010-000-000-6-35-28**

dönüştürülmesi için Feridun Fikri Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne dilekçe verildi.[973] Başvartenik'in ismi Başpınar olarak değiştirildi.[974] Dersimlilerin isteği ile başlayan bu isim değiştirme uygulaması zamanla bütün bölgeye yayıldı.

Bölgedeki asayiş problemleri seçim sonrasında da devam etti. 21 Nisan 1924 tarihinde Başvekalete bir dilekçe vererek bu soruna değinen Feridun Fikri ve Ahmet Şükrü Beyler Dersim'de asayiş sorununun temelinde yol problemi olduğunu, Hozat-Mamuretülaziz yolu acilen yapılırsa asayişin temin edilmeye başlanacağını belirttiler.[975]

Günümüzde yol yapımı ile bölgeye nüfuz edilmek istenmesinin, sadece hükümet tarafından arzulanan bir olgu olduğu şeklinde genel ve yanlış bir kanaat vardır. Osmanlı hükümdarlığı döneminde yol yapımının istenildiği bilinmektedir. Fakat Dersim'i diğer bölgelere bağlayan yeterli yol yapılamamıştır. Bu belge Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, yol yapımı ile asayişin bölgede sağlanması hususunun Dersim milletvekilleri tarafından istenildiğini göstermektedir.

4.2. Nüfus Mübadelesinin Mühtedilere Etkisine Bir Örnek

Yunanistan ile Türkiye arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'na[976] ek olarak yapılan sözleşme, Müslümanlar ile Ortodoks Rumların karşılıklı yer değiştirmesini de içeriyordu. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Türkiye'deki Ortodoks Rumlar, Yunanistan'a göç etmeye başlamıştı. İhtida etmiş olanların bile gönderilecekleri gazetelerde yer alıyordu. Eski Dersim Mebusu Ramiz Bey'in eşi Münevver Hanım da Ortodoks Rum iken evliliği sırasında ihtida ederek Müslüman olmuştu. Münevver Hanım, kendisinin de mübadeleye tabi tutulma ihtimali üzerine, 29 Temmuz 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne bir dilekçe yazdı. Bu dilekçede kendisinin mübadele dışında tutulmasını istemekteydi. Konu, Bakanlar Kurulu tarafından el alındı. Münevver Hanım'ın göç kapsamında tutulmaması gerektiğine karar verildi. Hatta Münevver Hanım gibi ihtida etmiş olanların da aynı kapsam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği tebliğ olundu.[977] Böylece ihtida etmiş onbinlerce Rum kökenli kişi Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kaldı.

4.3. 1925 Şeyh Sait İsyanı Karşısında Dersimlilerin Tutumu

[973] **BCA, 030-0-010-000-000-6-35-31**
[974] **Köylerimiz**, s. 616
[975] **BCA, 030-0-010-000-000-6-37-35**
[976] Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1943, s. 462
[977] **BCA, 272-0-000-000-011-18-89-23**

Doğu Anadolu'daki koşullardan yararlanmaya çalışan Cibranlı Halit'in liderliğinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasına yönelik çalışmalar 1922 yılında Erzurum'da Azadi Örgütünün kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Bu örgütün üyeleri içerisinde Mutki aşireti reisi Hacı Musa, eski Bitlis milletvekili Yusuf Ziya ve Hasananlı Halit de vardı. Cibranlı Halit ve Hasananlı Halit Beyler, Hamidiye Alaylarındaki aşiretlerin başında devlete hizmet etmişlerdi. Cibranlı Halit Bey, Kürdistan'ın kurulmasının Alevi aşiretlerini kazanmadan gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşündüğünden Dersim aşiretleri ile görüşmelerde bulundu. Azadi Örgütü temsilcileri, Dersim'den Varto'ya göç etmiş olan Hormek ve Lolan aşiretlerinin ağaları ile toplantılar yaptı. Bu toplantılarda Alevi temsilcilerinin Azadi Örgütüne güvensizliklerini belirtmesi üzerine anlaşma sağlanamadı. Hasananlı Halit Bey, Dersim aşiretlerini ikna etmek için bölgeye gitmesine rağmen bir sonuç elde edemedi. 1924 yılına gelindiğinde Yusuf Ziya ve Hasananlı Halit, Bitlis'te isyan hazırlıklarında bulundukları gerekçesiyle tutuklandılar. [978] Erzurum'da bulunan ve Şeyh Said'in damadı olan Cibranlı Halit Bey'de tutuklananlar arasındaydı. Azadi Örgütü mensupları tutuklamalarla oluşan bu lider boşluğunu Şeyh Said ile dolduracaktı.[979]

Bu sırada Suriye'yi işgal altında bulunduran Fransızlar, Halep'te "Kürdistan Cemiyeti" adında bir cemiyetin kurulmasına izin vermişti. Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt hareketini destekleyen bu cemiyetin kurucuları arasında Dersimli olduğu bilinen Refik Halit'te vardı. Bu durum ayrılıkçı Kürt hareketinin lider kadrosunun Dersim'i de etki alanları dışında bırakmak istemediğini göstermekteydi. Cemiyet kısa sürede faaliyetlere girişti. Diyarbekir, Erzurum, Bitlis, Harput ve Malatya'da propagandaya başladı. İngilizlere göre Kürt bağımsızlığı konusunda bu faaliyetlere en güçlü kabile desteği Dersim bölgesinden geliyordu. Bu bölge aşiretleri senelerce Türk kuvvetlerine karşı savaşmıştı. Ayrıca aşiretler 1925 yılına gelindiğinde bu bölgenin İngiliz işgali altındaki Irak sınırına yakın olmasından dolayı İngiltere'nin desteğini arkalarında hissediyorlardı.[980] Kürt hareketinin Fransa işgali altında olan Halep'te aktif olmasından dolayı bölgede insiyatifi elinden bırakmak istemeyen İngiltere de bu harekete örtülü destek veriyordu.

[978] Kalan, **a.g.e**, s. 121-122; Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu (Kökeni ve Gelişimi)**, Çeviren Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 109

[979] Şeyh Said'in ataları Diyarbekir Bismil'in Çilustun köyündendir. Şeyh Said'in dedesi Bağdat'ta eğitim görmüştür. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 43; Şeyh Said'in aile kökenlerinin Bağdat'tan geldiği iddiaları da bulunmaktadır.

[980] **TNA, Air, 23/411**

1925 yılında çıkacak isyan öncesinde Şeyh Said'in aşiretleri isyana teşvik etmek için birçok girişimi oldu. Bu aşiretlere Alevi olmalarına rağmen Dersim aşiretleri de dahildi. İngilizlere göre ise Şeyh Said ister Alevi, ister Sünni olsun devlet aleyhindeki aşiretleri başarılı bir şekilde organize etmekten yoksundu.[981] Buna rağmen ayaklanma kararlaştırılan süreden önce başladı.[982] Dini ve etnik temelli[983] Şeyh Said İsyanı'nın Ergani'den başka Diyarbekir, Elaziz ve Genç taraflarına yayılması üzerine 21 Şubat 1925 tarihinde Başbakan Ali Fethi Bey meclisten bölgede sıkıyönetim ilan edilmesinin onayını istedi. Bunun üzerine Dersim'in de içerisinde yer aldığı bazı vilayetlerde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edildi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde eklenerek dini istismarın önüne geçilmesi kararlaştırıldı. [984] Ayrıca Divan-ı Harblerin kurulmasına da karar verildi.[985]

1925 yılının Şubat ayında Dersimlilerin bilhassa Karaballı, Ferhat Uşağı ve Abbas Uşağı aşiretlerinin Bitlis, Hozat ve Pertek'i basmak için toplantı yaptıkları 3. Ordu Müfettişliği tarafından öğrenildi. Aşiretler, Hozat'ı basarak burada bulunan hükümlüleri salacak, ardından Pertek'e saldırarak burayı tahrip edecekti. Dersimli aşiretlerin isyana dahil olma planı yaptıkları sırada Şeyh Said tarafından görevlendirilen Hasan Fehmi ve Harput'taki asilerin lideri Şeyh Şerif, Hasan Hayri Bey vasıtasıyla Dersim'e çeşitli haberler gönderdi.[986] Ayrıca Şeyh Şerif, Ermenilerin yoğun yaşadığı Hüseynik köyünde Hasan Hayri Bey'i misafir etti. Birçok kere de kendisiyle Elaziz'de görüştü. Bu görüşmeler sırasında Hasan Hayri Bey, Elaziz eşrafının listesini Şeyh Şerif'e verdi. Böylece bölgenin etkin kişilerinin bilgileri isyancıların eline geçti. Ayrıca Dersim aşiret reislerini tahrik ederek isyan etmelerini sağlama hususunda Dersim'de bulunan amcazadesi Celalzade Mehmet Galip Efendi'yle irtibata geçti.[987] Çekilen

[981] **TNA, Air, 23/411**

[982] Reşat Hallı, **T.C. Ayaklanmalar 1924-1938**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1972, s. 87-88; Şeyh Said İsyanı başlamadan önce 1925 yılının Ocak ayında Başvartenik nahiyesi Dersimli aşiretlerin gasp hadiselerine maruz kaldı. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-7-40-6**

[983] Bu ayaklanma her ne kadar dini nitelikli görünse de esasında etnik bir ayaklanmaydı. Alevi Dersim aşiretlerinden bazılarının isyana katılması da bunu kanıtlamaktadır. Ali Fethi Bey'de bu ayaklanmayı irticai nitelikte etnik bir ayaklanma olarak tanımlamaktadır. Bkz. Uğur Mumcu, "Yine Laiklik", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1985

[984] Bu vilayetler arasında Diyarbekir, Dersim, Elazığ, Genç, Kiğı, Hınıs, Muş, Ergani, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari bulunmaktaydı. Bkz. Balkaya, **a.g.e**, s.230; Aybars, **a.g.e**, s. 297-298; TNA, FO, 424/262, P. 91, no: 92, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, Yayınevi adı bulunmamaktadır, Ankara 1975, s. 21

[985] Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, Dipnot Yayınları, İstanbul 2010, s. 54

[986] Bayrak, **a.g.e**, s. 177-179; Palu'ya bağlı Gökdere köyünden olan Şeyh Şerif, isyan sırasında Harput'un işgalini gerçekleştiren asilerin liderleri arasında yer aldı. Gökdere köyü, bir Zaza yerleşimi olarak bilinse de geçmişte bu köyü Ermenilerin Ardurek/Erdürük olarak adlandırmaları, Ermeni/Zaza karışımı bir köy olduğu izlenimini vermektedir. Bkz. **Köylerimiz**, s. 233

[987] Mahmut Akyürekli, **Şark İstiklal Mahkemesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 81; Hüseynik Köyü Ermenilerin yoğun yaşadığı bir köydü. Bu köyde Fransızların okulu, manastır'ı ve mabeti vardı. Bakınız. Şişman, **a.g.e**, s. 186

telgrafta Elaziz Cephesi Kumandanı sıfatı takınan Şeyh Şerif ile Eski Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, Dersim'e geleceklerini ifade ettiler. Ayrıca sukuneti şimdilik muhafaza etmelerini söylediler. Zaten uzun süredir Seyit Rıza, Hasan Hayri Bey'e Dersim'e geçmesi hususunda teklifte bulunuyordu. Şeyh Şerif'in Hasan Hayri Bey ile ilgilenmesi ve Dersim'in ayaklanmaya katılması için teşvikte bulunmasını istemesinin nedeni gerek kendi aşireti Karaballı ve gerekse diğer aşiretler üzerinde etkili olacağı düşüncesiydi. Nitekim bu telgraftan haberdar olan hükümet, Erzincan ve Elaziz'de Dersimli aşiretlere karşı tedbirler almaya başladı. Zira Seyit Rıza, Erzincan'daki ve Koçgiri'deki aşiretler ile Sivas'a saldırmayı planlamaktaydı.[988]

Dersim'in etkin kişiliği Seyit Rıza'nın tavrı hükümet tarafından dikkatle izlenmekteydi. Zira 1925 Şubat'ında Dersim ağaları Cumhuriyet'e bağlılıklarını bildirdiklerinde, Seyit Rıza bunların arasında yer almamıştı ve bu durum onun güvenilecek birisi olmadığı kanısını güçlendirmişti. [989] Bu arada hükümet, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükun Kanunu çıkardı. Böylece asilerle daha etkin mücadele yolunda önemli bir adım atarak olağanüstü yetkilere sahip oldu.

İsyanın önüne geçebilmek için ordu birlikleri Diyarbekir, Erzurum, Mardin ve Malatya bölgelerine yığınak yaptı. Şeyh Said, Diyarbekir üzerine yürüdü ve 7-8 Mart 1925'te yenilgiye uğradı. Böylece ayaklanmanın güneye yayılması engellendi. Bu gelişmeler üzerine Şeyh Said, Dersim ve Muş yöresi ağalarını ayaklanmaya katılmaya teşvik etmeye devam etti. 9 Mart'ta Diyarbekir'e gelen bazı İngiliz silah fabrikası kataloglarının ve mektupların üzerinde "Kürdistan Kraliyet Harbiye Bakanlığı" yazması ayaklanmaya İngilizlerin destek verdiğini gösterdi.[990]

İsyanın yayılmasını engellemek üzerine harekete geçen 5. Fırka kumandanı Kazım Paşa, Elaziz'i isyancılardan geri aldı. Şeyh Said'in aşiretleri isyana katmaya yönelik faaliyetleri Koç Uşağı aşireti üzerinde etkili oldu. Zaten bu aşiret Dersim'de isyanlarıyla ün salmıştı. 20 Mart 1925'te Çemişgezek ve Çarsancak kazaları Koç Uşağı

[988] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 189-194

[989] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 49; Seyit Rıza, Batı Dersim'in Şeyh Hasan aşiretinin liderlerinden olup Seyit İbrahim'in en küçük oğludur. Seyit İbrahim'in yaşadığı yer olan Kalmen Sor ve Lertik'teki Deri Ari köyünde büyümüştür. Babasının ölümüyle Ağdat köyü'ne yerleşmiştir. Tarikatta rehber mertebesine yükselmiştir. Döneminde Dersim aşiretlerinin liderleri arasında en etkili kişidir. Bkz. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 279-282; Dersim aşiretlerinin başında yer alan liderlere "Ağa" denirdi.

[990] Aybars, **a.g.e**, s. 309; Şeyh Said'in İngiliz silah fabrikalarına silah siparişi verdiği, İngiliz silah fabrikalarının da o tarihte İngiliz "Intelligence Service" ile iç içe çalışan silah tüccarı Vasil Zaharoff ile eşgüdüm halinde olduklarını bilinmektedir. Bkz. Uğur Mumcu, "Azınlık Şovenizmi", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1984

aşiretine mensup asilerin saldırısına uğradı. Koç Uşağı'na destek verenler arasında Ermeniler, Şam Uşağı, Sat Uşağı, Resik uşağı ve Karaballı aşiretine mensup asilerde vardı. Çemişgezek'te şiddetli sokak çatışmaları yaşandı. Fakat asiler başarılı olamayarak kasabayı terk etti ve dağlara çekildi.[991]

Şeyh Said ayaklanması, her ne kadar sadece dini nitelikli görünse de Ermeni destekçisi olarak ün salmış olan Koç Uşağı aşiretinin Çemişgezek ve Çarsancak'a saldırması ile gerçeğin böyle olmadığı anlaşıldı. Ayaklanmanın aynı zamanda etnik temelleri de vardı.

Bunun yanında hükümetin yanında yer alan Şadilli aşireti reisi Necip Ağa ve Ağuçanlı Doğandedezade Hüseyin Bey'in yönlendirmesiyle Doğu Dersim aşiretlerinden Palu'ya yakın olan Hıran, Lolan, İzolli ve Suran aşiretleri Şeyh Şerif kuvvetlerine saldırdı. Böylece Şeyh Said'in Dersimlilerin tamamını isyana dahil etme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı.[992] Hükümetin yanında yer alan Dersimli aşiretler, Şeyh Şerif kuvvetlerine karşı ordunun yanında yer alarak cumhuriyetin getirdiği imkanlardan yararlanma hususunda önemli bir merhale katettiler. Bir bakıma yeni sisteme entegre oldular.

İsyan bastırıldıktan sonra aslen Diyarbekirli olan 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım İnanç, Korgeneral Naci İldeniz ve Kabataşlı Nurettin Bey Hozat'ı ziyaret ederek aşiretleri denetlediler ve bölgede aşiretlerin isyanda devletin yanında yer almalarından dolayı teşekkür ettiler. [993] Fakat Seyit Rıza, Hozat'a görüşmeye gelmedi. Seyit Rıza'nın

---

[991] Hallı, **a.g.e**, s. 124; Bayrak, **a.g.e**, s. 179; Mahmut Akyürekli, **1925 Diyarbakır-Elazığ Yargılamaları Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1**, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 218; İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973),** c.1, Yapı Kredi Yayınları, Yayına Hazırlayan Ahmet Demirel, İstanbul 2001, s. 81; Irak'ın eski bakanı, Kürtler ve Kürdistan Tarihi adlı kitabın yazarı olan Muhammed Emin Zeki Beg'de Şeyh Said İsyanı sırasında Ağrı Dağı, Dersim, Sason, Çapakçur, Varto, Muş, Bitlis, Malazgirt, Mazıdağı ve Silvan'da çatışmaların çıktığını yazmaktadır. Asilerin mevcudu 24.500 kişidir. Bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, **a.g.e**, s. 252; Şeyh Said İsyanı sırasında Koç Uşağı aşiretinin 19 Mart 1925 tarihinde Çemişgezek'e saldırdığı da ifade edilmektedir. Bkz. Yazarı belirtilmemiş rapor, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010, s. 502

[992] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 194; Dr. H. Stürmer tarafından 3 Mart 1925 tarihinde Komintern'e sunulmuş olan raporda Dersim'in bu dönemde isyancılar tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir. Bakınız. Perinçek, "Kürdistan'da Ayaklanma", **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi),** s. 276

[993] **TNA, Air, 23/411**; 1937 yılındaki Dersim'in Alevi aşiretleri isyan ettiklerinde 1925 isyanında ezilmiş olan Sünni Kürt aşiretleri onları desteklemedi. Bkz. Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, s. 33, 119; Ayrıca bkz. Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim,** s. 61-62; Şeyh Said'in bizzat Dersim'e geldiği, Alevi aşiretlerin liderleriyle ve Seyit Rıza ile görüştüğü, fakat Seyit Rıza ile anlaşamadığına dair iddialarda bulunmaktadır. Bakınız; Kalman, **Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**, s. 122-123; Şeyh Said, 15 Nisan 1925'te isyanın başından beri yanından ayrılmayan bacanağı Binbaşı Kasım tarafından hükümete teslim edilmiştir. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 53

adı "Cumhuriyet'e bağlı" ağalar arasında kocaman bir soru işareti gibi dolaşmaya başladı.[994]

Ayrıca hükümet bölgede etkinliğini arttırmak ve ıslahatlar yapmak için ilk iş olarak merkezi Diyarbekir olan bir Genel Müfettişlik kurdu. 20 Nisan 1925 tarihinde müfettişliğin başına Mahmut Tali Bey getirildi. Bu müfettişliğin bölgesi Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hakkari, Siirt, Mardin, Diyarbekir, Urfa, Elaziz ve Dersim'i kapsıyordu.[995] Aşiret reislerinin etkinliğini kırmak için de bölgeye müdahale edilmesine karar verildi. Bunun için yapılacak ıslahatlar için de bir rapor hazırlandı. Bu raporun hazırlanmasında Dahiliye Vekili Cemil Bey, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, Çankırı Mebusu Abdülhalük Bey ve Genelkurmay 2. Başkanı Kazım Bey (Orbay)'in katkıları oldu. Bu raporun 10. maddesi şöyleydi;

Aşiret sisteminin 10 sene zarfında ilgası ve halkın doğrudan hükümetle temas ve hukukunun bila vasıta hükümetçe muhafaza ve temini hususu peyderpey mevki-i fiile konacaktır. Bunun için Şarkta hükümet kuvvet ve nüfuzunun bir şube-i idareden mefkureli ve muktedir göndermek suretiyle takviyesi lazımdır. Rapor 8 Eylül 1925 tarihinde kaleme alınmış olmasına rağmen uygulaması tam manasıyla gerçekleşmedi.[996] 14 Eylül 1925'te ise doğu illerini gezen Mustafa Abdülhalik Bey'in (Renda) raporu da Başvekil İsmet Paşa'ya sunuldu. Bu raporda Dersim'deki jandarmanın artık yerel unsurlardan oluşmamasına rağmen vazifelerini yeterli şekilde yapabilecek durumda olmadığı vurgulandı. [997]

Elaziz isyancılar tarafından ele geçirildiğinde eski Dersim milletvekillerinden Hasan Hayri Bey de şehirde bulunuyordu. Hükümet güçleri tarafından Elaziz'in ele geçirilmesinden sonra Hasan Hayri Bey tutuklanmıştı. Tutuklanma gerekçesi; Hasan Hayri Bey'in isyan liderlerinden Şeyh Şerif ile birlikte o sırada Dersim'de bulunan amcazadesi Celalzade Mehmet Galip Efendi'ye gönderdiği telgrafta yer alan ifadelerdi. Ele geçirilen ve mahkemede delil olarak kullanılan telgrafta Hasan Hayri Bey;

---

[994] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 49

[995] Aybars, **a.g.e**, s. 316; Dersim'i de içine alan Umumi Müfettişilik kurulmasına yönelik ilk girişimler Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tartışmaları sırasında gündeme gelmişti. Bu konuda meclise bir tasarı sunulmuştu. Söz konusu tasarıya göre oluşturulması düşünülen 6. Müfettişlik hududları içerisinde Mamuretülaziz (Dersim dahil) bulunuyordu. Fakat tasarı yasalaşmadı. Bkz. Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952),** s. 42

[996] Derya Levent Miyak, **Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 128

[997] Mustafa Abdülhalik, "Tedkik Seyahati", **Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)**, Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 4

isyancılar ile Batı Dersim aşiret ağalarının görüşmesini, onların da isyana destek ve iştiraklerinin sağlanmasını talep ediyordu. Hasan Hayri Bey'e yöneltilen diğer bir suçlama ise Şeyh Şerif'i evinde misafir ettiğinde Elaziz eşrafının listesini ona vermesiydi. Bu iki delil mahkemeye sunuldu ve yargılama yapıldı. Yargılama sırasında Hasan Hayri Bey suçunu kabul etti. Bunun üzerine Hasan Hayri Bey ve Celalzade Mehmet Galip Efendi, "Türk vatanının doğu bölgesi vilayetleri kısmını anavatandan ayırarak müstakil bir Kürdistan hükümeti kurmak maksadıyla şarkta meydana gelen isyanın faillerinden olmaları" suçundan 145 numaralı kararla idama mahkum edildiler. Hüküm, 23 Kasım 1925'te Elaziz'de infaz edildi. Koç Uşağı aşiretinin Çemişgezek baskını davasında da 670 numaralı kararla 143 kişiye idam cezası verildi. Bu kişilerden seksen kadarı yakalanarak idam edildi. İdam edilen kişilerin eş ve çocuklarından oluşan 83 nüfus istediği yerde ikamet ve istediği işte çalışmak üzere Kayseri Valiliği emrine gönderildi.[998]

Şeyh Said başta olmak üzere tutuklanan birçok isyancı için de sonuç aynı oldu ve Diyarbekir'de yargılanarak idam edildiler. İstiklal Mahkemesi Şeyh Said ve arkadaşlarına verdiği bu kararın yanında tekke ve zaviyelerin kapatılmasını da öngördü. Alınan karar Siverek, Mardin, Van, Hakkari, Genç, Siirt, Hınıs, Diyarbekir, Ergani Maden, Malatya, Elaziz ve Dersim'deki yöneticilere bildirildi.[999]

Hasan Hayri ve Galip Beylerin asılmaları Seyit Rıza'nın bölgede toplantılar yapmasıyla sonuçlandı. Seyit Rıza eskiden birlikte hareket etmeyen aşiret reislerinin de katılımıyla intikam almak için hareket geçti. Bunun üzerine Başbakanlık, İstiklal Mahkemesi'nin her çeşit isyana karşı tedbir almasını istedi.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Dersim ve çevresinde yer yer küçük çaplı çatışmalar olmakla beraber kısmi sükûnet sağlandı. Dersimlilerden bazıları Seyyar Jandarma Komutanı'na başvurarak yapımı devam eden Sason-Sivas demiryolu hattında

[998] Zaten Hasan Hayri Bey, dört yıl önce Dersim mebusu iken TBMM'de Dersim'in cumhuriyet kanunları kapsamı dışında tutulmasını da talep etmişti. Bu talebin gerekçesi olarak da hükümetin Dersim için gerekli tedbirleri almadığını Dersim'e karşı vazifesini yerine getiremediğini, dolayısıyla bu yargılamaların adil olmayacağını söylemişti. Bkz. Mahmut Akyürek, **Şark İstiklal Mahkemesi (1925-1927),** Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 23,76-77; Bazı yazarlar Şeyh Said İsyanı'na Dersimli aşiretlerin destek vermediğini iddia etmektedir. Bu kısmi olarak doğru olsa da Hasan Hayri Bey gibi Dersim'in önde gelen bir şahsiyetinin, Dersimli aşiretlerin ayaklanmaya katılmasını temin için faaliyetler içinde bulunması ve bir kısmının desteğinin sağlanmış olması gözden kaçırılmaması gerekli bir husustur. Dersimlilerin ayaklanmaya destek vermediği iddiaları için bakınız. Altan Tan, **Kürt Sorunu (Ya Tam Kardeşlik Ya Tam Birlikte Kölelik)**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 236; Akyürekli, **1925 Diyarbakır-Elazığ Yargılamaları Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1..**, s. 15, 63, 218-223

[999] Aybars, **a.g.e**, s. 356

çalışmak istediklerini bildirdiler. Ayrıca toprak ve ev sahibi olan bazı Dersimliler ise Batı Anadolu'dan bir miktar toprak ve ev verilmesini isteyerek iskan edilme isteklerini ifade ettiler.[1000]

4.4. 1926 Koç Uşağı İsyanı

Hozat'ın kuzeybatısında meskun bulunan Koç Uşağı aşireti, Dersim'in en asi aşireti olup Ermenilere yakınlığı ile bilinirdi. Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere devlete karşı sürekli isyan halinde olan bu aşiret, Seyit Rıza'nın Dersim'in özerkliği konusundaki isteklerini de destekliyordu.[1001] 1925 yılında ortaya çıkan karışıklığı fırsat bilen Koç Uşağı, Dersim'de otorite dinlemez bir halde[1002] hükümeti uğraştırmanın yanında vergi vermek ve askere gitmek gibi yükümlülükleri de yerine getirmiyordu.[1003] Dersim'in diğer aşiretleri de esasında çok farklı değildi. Fakat Koç Uşağı aşireti itaatsizlik konusunda lider olma özelliği taşıyordu.

Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, 2 Şubat 1926'da Dersim'de bir ayaklanma çıkacağına kuvvetle kani buluyorum diyerek hükümeti uyarmıştı.[1004] Zaten Bölge I. Dünya Savaşı'nda silah deposu haline gelmişti. 1925 yılına gelindiğinde Hozat, Ovacık, Nazımiye ve Mazgirt kazaları aşiretlerinin elinde 20.770 adet silah bulunuyordu. Bu silahların 7020 adeti Hozat, 6200 adeti Ovacık, 1800 adeti Nazımiye ve 5750 adeti Mazgirt bölgesindeki aşiretlerdeydi.[1005]

Bu olumsuz duruma karşı hükümet silahları toplamak, bölgede otorite kurulmasını sağlamak, Seyit Rıza'yı destekleyen ve tarihte Ermeni destekçisi olarak da bilinen, önemli bir kuvveti etkisiz kılmak için 19 Eylül 1926 tarihinde Koç, Şam ve Resik Uşağı aşiretlerini tedibe karar verdi. Bu vazifeyi gerçekleştirmek için de sert

---

[1000] Aybars, **a.g.e**, s. 368-369
[1001] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 204
[1002] Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Fon Kodu: Nss, Seri No: 03, Dosya No: 16, Belge No: 171, **Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953),** s. 185; Koç Uşağı İsyanı'nın Şeyh Sait İsyanı'na parallel geliştiği hakkında bkz. Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999),** Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 375
[1003] Hallı, **a.g.e**, s. 175; Yazarı belirtilmemiş rapor, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010, s. 502
[1004] Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, s. 337; Dersim raporlarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Hüseyin Yayman, **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'de Kürt Sorunu Hafızası**, Seta (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), İstanbul 2011, s. 88-173
[1005] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-23** ; 22 Temmuz 1926 tarihinde Irak'a kaçan Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Mehdi'ye Türkiye'deki bazı aşiret reisleri tarafından mektup gönderildi. Bu sırada Kürt hareketi ile irtibatlı olan Dersimli Lolan aşireti mensubu Dr. Ahmet Sabri, Dersim'de bulunuyordu ve Şeyh Mehdi ile irtibat halindeydi. Şeyh Mehdi'nin tavsiyesi üzerine 4 adet silah ve 10 adet makinalı tüfek hazırlandı. Ayrıca İngilizler, Şeyh Mehdi ile görüşmek üzere 15 subay görevlendirdi. Bkz. **TNA, Air, 23/411**

mizaçlı olduğu düşünülen Miralay Mustafa Muğlalı görevlendirildi.[1006] Piyade alaylarının yanı sıra 6 uçak, jandarma ve milis grubunun da bu harekata katılmasına karar verildi.[1007] Bu aşiretlerin tedibi için Çemişgezek'in Koç Uşağı bölgesindeki köylülerden ve Şavak aşiretinden yararlanılması düşünüldü. Başvartenik ve Germili bucaklarından oluşturulacak milislerin başına Binbaşı Mesut Bey ile Vaskovan'dan oluşturulan milislerin başına ise Yüzbaşı Şefik Beyler geçecekti.[1008]

Planlanan harekata aşiretlerin desteğini sağlamak için Elaziz Valisi Ali Cemal Bey, Hozat'ta aşiret reisleri ile görüştü. Bu görüşme sonucunda Dersim'de yapılması düşünülen ıslahatların muhalifi olarak Koç Uşağı aşireti olduğuna ikna olan reisler, bu aşiretin cezalandırılmasına destek sözü verdiler. Toplantıya Ovacık aşiretleri ile Kalan aşiretleri katılmadı. Görüşmenin sonuçları Koç Uşağı aşiretine diğer aşiretler tarafından haber verildi. Vali Ali Cemal Bey'in ısrarlı görüşme teklifleri üzerine görüşmeye katılmayan aşiretler de görüşmeye geldi. Gelenler arasında Arslan, Pezgevran ve Maksudan aşiretlerinin reisleri vardı. Toplantı sonucunda kutsal kabul edilen Munzur suyundan içildi[1009] ve Vali Ali Cemal Bey'in isteklerinin yerine getirileceği sözü verildi. Buna karşılık Dersimli aşiretlerin validen isteği ise tedip sırasında Ovacıklı aşiretlerin bulunacakları yerlere askeri kuvvetlerin gönderilmemesi ve yüklü bir cephane verilmesiydi.

Aşiretlerden destek sözü alan hükümet operasyonu başlattı. 3 Ekim 1926 tarihinde Çemişgezek'ten harekete geçen keşif grubu Koç Uşağı aşiretinin meskun olduğu Ekrek köyüne vardı. Amutka'ya varan diğer bir milis kuvveti ise bu köyü ele geçirerek yaktı. 6 Ekim'de Bozan köyü civarında 30 kadar asinin baskınına uğrayan

---

[1006] Hallı, **a.g.e**, s. 175; Resik ve Şam Uşağı aşiretleri Koç Uşağı aşiretlerinin bir koludur. Bakınız. Çem, **Dersim'de Alevilik**, s. 199-200; Koçuşağı aşireti, Dersim'de devlet ve hükümet için ciddi bir tehlike olarak görülmekteydi. Bu aşiretin tedibine Mustafa Muğlalı'nın görevlendirilmiş olması manidardır. Zira Muğlalı, kendisi için 32 yıl sonra hazırlanacak olan ayrıntılı tahkikat raporunda, "cebbar, gayyur ve bilhassa çok sert bir kumandan" olarak nitelendirmiştir. Bkz. Barış Ertem, **Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın askeri kişiliği**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 12-14; Dönemin hükümeti ancak böyle sert bir komutanla meselenin hallolabileceğini düşünmüş olmalıdır.

[1007] **D.V.J.U.K.D.R**, İstanbul 2010, s. 201

[1008] Hallı, **a.g.e**, s. 175-176; Şavak aşireti yerleşik ve Sünniydi. Bkz. Sykes, **a.g.e**, s. 571; Germili'de 1894-1895 kayıtlarına göre bir adet İptidai Ermeni Mektebi vardı. Bkz. Ali Rıza Özdemir, **Dersim'de Eğitim (1848-1908),** İdil Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 81; Bu durum Germili'nin etnik olarak karışık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

[1009] Munzur dağı ve suyu Dersim'in aşiretleri tarafından kutsal kabul edilmektedir. Su tanrıçası Anahit, bütün ari kavimlerin bir geleneği olup, su içmek o gelenekte söz vermek anlamındadır. Zerdüşt kaynaklı olan bu ritüel "aksine hareket edersem Tanrıça Annemin sütü bana haram olsun" anlamındadır. Bakınız. Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim,** s. 204-206; Çem, **Dersim'de Alevilik**, s. 199; Ali Cemal Bey, her ne kadar askeri harekat için ortamı hazırlamaya çalışsa da, bölgedeki sorunların silah zoruyla çözülemeyeceğini bayındırlık ve imar faaliyetleriyle çözülebileceğini 1926 yılında hükümete verdiği raporda bildirmiştir. Bkz. Yayman, **a.g.e**, s. 97

birlik saldırganları püskürttü. Hozat milisleri Bozan köyündeki çatışmalardan sonra iaşe ve cephaneleri olmadığını ileri sürerek köylerine geri döndü. Bu durum askerlerin moralini bozduğu gibi aşiretlerin her zamanki gibi sözlerinde durmadıklarını gösterdi. Fakat harekata devam edildi. Mamuretülaziz'den gelen bir uçak Tagar Deresi ile Ali Boğazı'nı bombaladı. Gözerek köyü civarında da askeri birliğe saldıran 20 kadar asi açılan karşı ateş neticesinde kaçtı. Harekatın genişleyecek süreceğini anlayan Koç Uşaklı asiler, teslim olma isteklerini 8 Ekim'de ilettiler. Bunun üzerine iki milis eri delege olarak asi reislerine gönderildi. Yapılan görüşme sonucunda teslim olma isteklerini dile getiren reislere ellerindeki silahların hemen teslim edilmesi gerektiği söylendi. Reisler ise aşiret üyelerinin dağınık olmalarından dolayı silahları kısa sürede toplamanın mümkün olmadığını ifade ettiler. Kendilerine 15 Ekim 1926 tarihinde kadar süre verildi. Fakat süre dolduğunda asi reisleri çoğu kırık ve kullanılamaz halde olan 29 tüfek gönderdi. Asilerin silahlarını teslime yanaşmayarak zaman kazanmak istedikleri ve diğer aşiretlerle yardım için irtibat sağladıkları anlaşıldı. 16 Ekim 1926'da askeri birlikler harekata kaldıkları yerden devam ettiler. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Yılan Dağı ve Kırklar Tepesi'ne geçmeye çalışan asiler topçu ateşine alındı. Uçaklar da bölgeyi bombaladı. Buradaki 40 kadar asi tepeyi terk etmek zorunda kaldı. 27 Ekim'e kadar arazi taraması yapıldı ve asilere destek veren köyler topçu ateşine tutuldu. Bu arada Koç Uşaklılar da askerlere baskın yaparak zaiyat verdirmeye çabaladılar. Kırklar Tepesi ve Yılan Dağı'ndaki milisler asilerin saldırısına uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Başvartinik milisleri ise kaçtı.[1010]

Bu sırada hükümet ile hareket eden Ovacık aşiretleri gizlice Koç Uşağı aşiretine cephane vermeye başladı. Koç Uşağı aşireti lideri Seyithan Ağa'ya yüklü miktarda cephane gönderildi. Durumdan şüphenilmesi üzerine 150 katır cephane ile birlikte aşiretlerin arasına adam gönderildi. Bu durum Ovacık aşiretlerini rahatsız etti. Zira aşiretlerin faaliyetleri takip altına alınmış oldu. Çatışmalar devam ederken Koç Uşağı aşiretine mensup aileler Pejgar ve Maksudan aşiretlerinin bölgelerine sığındı. Bu durum üzerine, tedbir olarak Erzincan'dan gönderilen üç piyade alayı Ovacık'a yerleşti. Tedibe katılan aşiretlerin kendi bölgelerine çekilmeleri emredildi. Bunun üzerine ihanete

[1010] Hallı, **a.g.e**, s. 177-192; **D.V.J.U.K.D.R**, s. 202-205; Harekata Ağın ve Çemişgezek'ten katılan milis kuvvetleri de vardı. Bkz. Çem**, Dersim'de Alevilik**, s. 199

devam eden aşiretler geceleri askeri kuvvetlere baskınlar yapmaya başladılar ve ele geçirdikleri malzemeleri Koç Uşağı aşiretine gönderdiler.[1011]

Hozat'ın kuzeybatısında yer alan Unuklu Tepesi'ndeki birliklere saldıran asiler ise başarılı olamadılar. 5 Kasım'da ise asilere büyük darbe vuruldu. Bunun üzerine 100 kadar asinin Çemişgezek'e giderek teslim olmak istedikleri haber alındı. 11 Kasım 1926'da Erzincan müfrezesi ile milislerin ilerlemesi devam etti ve Bresor Gediği ve Deveboynu ele geçirildi. Ardından Yılan Dağı'nın hakim noktaları alındı. 15 Kasım'da asiler tekrar teslim olmak istediler, fakat harekat devam ettirilerek 3000 rakımlı Yılan Dağı'nın doruğu ele geçirildi. Ali Boğazı'ndaki mağaralarda 400 kadar koyun ve keçi, binlerce kilo erzak ve 150 kadar sığır bulundu. 22 Kasım'a gelindiğinde Tagar vadisindeki son mağaralarda arandı ve Koçolu değirmeni tahrip edildi. 28 Kasım 1926'da yenilmeyen ve Dersim'de milli kahraman olarak görülen Koç Uşağı aşiretinin son sığınağı olan Kılabuz Deresi asilerden temizlendi. 4 Aralık 1926 tarihinde harekatın sona ermesinden dolayı askeri birlikler Hozat, Erzincan ve Mamuretülaziz'deki garnizonlarına geri dönmeye başladı.[1012] Zira kışın gelmesiyle Dersim'in dağlarında barınaksız kalan fırkalar zor durumda kalabilirdi.[1013]

Bu harekat sonucunda aşiret fertlerinden oluşturulan kuvvetlerden istifade edilemediği gibi harekatın en önemli anlarında birliklerin süratli hareket etmelerine engel oldukları görülmüştü. Aynı zamanda Seyit Rıza'nın tuttuğu bölgelerden kuzeye Koç Uşaklılar geçirilerek diğer aşiretlerin içerisinde gizlenmeleri sağlanmıştı. Seyit Rıza'nın aşiretinin de bulunduğu Ovacıklı aşiretler, bu şekilde Koç Uşaklılara yardım etmiş oldular. Harekat istenilen şekilde tamamlanamadı. Bu durumun tek sebebi hükümetin yanında görülen aşiretlerin gizlice Koç Uşağı aşiretine yardım etmesiydi. Bunun yanında 1926 yılında Koç Uşağı aşireti'ne yapılan bu harekattan sonra Dersimlilerin etrafa yaptıkları saldırılar da azalma görüldü.[1014]

Esasında Osmanlı Devleti döneminde de görüldüğü gibi aşiretlerden milis ve bölgedeki aşiret fertlerinden jandarma istihdam etmek gibi faaliyetler yarardan çok zarar getirmişti. Bu durum hem insan kaybına hem de maddi hasarlara yol açmıştı.

[1011] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 207-209
[1012] Hallı, **a.g.e**, s. 177-192
[1013] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 209
[1014] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 205-207

Fakat aynı hata sürekli tekrarlanarak, aşiretlerden milis ve jandarma olarak yararlanılmaya devam edildi.

4.5. Hoybun Örgütü'nün Dersim'deki Faaliyetleri

4.5.1. Hoybun Örgütü'nün Kuruluşu İçin Yapılan Fikri Çalışmalar

1879'da Van'da yardımcı konsolos olarak görev yapan İngiliz Yüzbaşı Clayton'un Kürtlerin Ermenilerle kader birliği yapmaya teşvik edilmesini, serbest bir eğitimle aralarındaki dini nefretin yumuşatılmasını ve bu iki ırkın bütünleştirilmesini İngiltere hükümetine teklif ettiğini görüyoruz. Clayton'un teklif ettiği bu durum pratikte Dersim bölgesinde zaten uzun zamandır yaşanmaktaydı. Dersim'de Ermeni unsurunun yoğun olduğu aşiretler Kürtler adına görüş bildirir hale gelmişlerdi. Öyle Ermeni köyleri vardı ki Kürtçe'den başka hiç bir dil bilmemekteydi. Yine I. Dünya Savaşı öncesinde bölgede istihbarat faaliyetlerinde bulunan Rusların görüşü de İngilizlerle benzer özellikler taşımaktaydı. Ruslara göre Kürt ve Ermenilerin Osmanlı Devletine karşı birlikte ayaklanmaları işe başka şekil verebilirdi. Böyle bir ayaklanma çıkarıldığı takdirde bunu hiç kimse engelleyemezdi.

Emperyalist devletlerin bölgeye yönelik politikaları Kürt-Ermeni birlikteliğini öngörüyordu. Fakat bölgedeki bütün aşiretlerin buna yanaşması mümkün değildi. Zira aşiretler arasında Ermenilere mesafeli olanlar da bulunmaktaydı. Bunun yanında bu fikirlere destek veren Koç Uşağı gibi aşiretler de vardı. Bu durumdaki aşiretler ilgi çeken bir konu olmayı hala sürdürmektedir.

Ermeni-Kürt birlikteliğini sağlamaya yönelik görüşler temel alınarak cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlerle Ermenilerin aynı kökenden geldiği hususunu kabul ettirip bunu yaygınlaştırmak için yeni adımlar atılmaya başlandı. Ermeniler ilk kez 1922 yılında Tiflis'te Ermenice olarak Kürt alfabesi oluşturdular. Ayrıca Nikitin'in ifadesiyle 1928'den itibaren Ermenistan'da Kürtçe bir edebiyat yaratıldı. Bu edebiyat vasıtasıyla Kürt ve Ermenilerin aynı etnik kökenden geldikleri tezi işlendi. Ali Kemali de "Erzincan" adlı eserinde bu duruma değinir ve Hoybun cemiyetinin, Kürt lisanı ve edebiyatı yaratmak için faaliyette bulunduğunu söyler. Nuri Dersimi ise Sovyet

Ermenistan'ı olan Erivan'da Kürt kültürüne karşı gösterilen özen ve yakınlığa vurgu yapar.[1015]

Bu durumun bir sonucu olarak, 1927 yılında kurulan Hoybun Cemiyeti ile Ermeni-Kürt ırk birliği iddiasıyla bu iki halkın aynı amaç etrafında birleştirilerek tarihi ve coğrafi bir hak kazanılması çalışmalarına başlandı. Ermeni nüfusunu yeterli seviyeye çıkarmak için de özellikle Zazaların da Ermeni asıllı olduğu iddia edildi.[1016] Böylece Dersim'e Ermenilerin etkinliğindeki Hoybuncular vasıtasıyla siyasi Kürtçülük sokuldu.[1017]

4.5.2. Hoybun Örgütünün Kuruluşu Ve Faaliyetleri

Sünni Kürtler, I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı hükümetine destek verdiler.[1018] Fakat bu durum savaş sonunda oluşan yeni ortamda zayıflamaya başladı. Bunun bir örneği, 1927 yılındaki Lübnan'ın Bihamdun (Bhamdoun) şehrinde kurulan ve Memduh Selim, İhsan Nuri, Mevlanazade Rıfat, Mehmet Şükrü Sekban, Süreyya Bedirhan, Halil Rami, Bedirhanlardan Celadet ile Kamuran'ın yer aldığı Hoybun hareketiydi. İlk toplantılarını Ermeni Vahan Papazyan'ın evinde gerçekleştiren Hoybuncular, Ermenilerden önemli yardımlar aldılar. Paris'teki Kürt göçmen topluluğu ile de yakın ilişkiler kurdular. Fransız idaresindeki Antakya'da köylüler arasında halk birlikleri oluşturdular. Özellikle silahlı birliklerin Antakya'da oluşturulması, bölgedeki Ermeni nüfusunun varlığından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca 1930 yılındaki Ağrı isyanını örgütledi ve yönettiler.

Hoybun'un kurulmasında ve gelişmesinde en önemli rolü oynayan Bedirhanlardı. Bu aile, Aziziyan ailesini temsil ediyordu.[1019] Kürt kimliği taşıyan

---

[1015] Ermeni-Kürt yakınlaşmasını sağlamaya matuf faaliyetlerden birisi de Ermenistan'dan Kürtçe yayın yapan Erivan Radyosu'dur. Bu radyoda yer bulan Kürtlerle ilgili çalışmalarda, dinin işlenmemesi Türkler ile aynı inanca sahip olan Kürtlere dinlerini unutturma çalışması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu radyoda görev alan kişiler Yezidiydi ve kendilerini Ermenilere yakın hissediyorlardı. Bkz. Ali Ağcakulu, **Ortadoğu'da Kürtçe Radyo Yayınları: Erivan Radyosu Örneği (1955-1990)**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.123-125

[1016] Kürtler ile Ermenilerin soybirliği iddialarını konu alan Kenan Ziya Taş'ın çalışması için bkz. Kenan Ziya Taş, "Ermeni-Kürt Soybirliği İddiaları", **Asam-Eren, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongre Bildirileri**, Ankara 2003, Cilt 3, s. 57-64; Ali Kemali, **a.g.e**, s.180; Dersimi, **Hatıratım**, s.41; Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 17; Abidin Özmen raporunda 1935 yılında halen Ermenilerin Kürtler üzerindeki faaliyetlerinden bahsetmekte, Ermenilerin Kürtler ile Yezidileri kendilerine yaklaştırmak için aynı soydan geldiklerini işlediklerini ifade etmektedir. Bkz. Abidin Özmen, "Abidin Özmen Raporu", **Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936**, s. 103

[1017] Ersal, **a.g.e**, s. 136

[1018] Halbert Adams Gibbsons, "Değişmeyen Türkler", **Kürt Davası ve Hoybun**, Çeviren Dilara Zirek, Med Yayınları, İstanbul 1994, s. 15

[1019] Celadet Ali Bedirhan, Latin harfleriyle Kürtçe alfabenin ve bugün bile kullanılan Kürtçe gramerin yaratıcısıdır. Şam'da yayınladığı Hawar (1932-1943) ve Rohani (1942-1943) adlı dergiler modern Kürt edebiyatı tarihinde önemli

Bedirhanların kökenleri hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. Ailenin kökenlerini, Halid bin Velid soyuna ve Abbasilere dayandıranlar vardır.[1020] Ancak ailenin en etkili kişisi olan Bedirhan Bey'in Ermeni ve Kürtleri eşit ve dinleri ne olursa olsun aynı kandan türemiş soylar olarak görmesi [1021] ve en önemlisi aile lakabı olan Aziziyan bize karma bir aileden geldiğini düşündürmektedir. [1022] Ermeni-Kürt Cemiyeti olarak da adlandırılan Hoybun Cemiyeti, Kürtlerle Ermenilerin akraba olduklarını görüşünü ileri sürmüş ise de bu iddiaların siyasi maksatlı olduğu söylenebilir.[1023]

Hoybun Cemiyeti'nin üyeleri içinde Ermeniler olduğu gibi Kürtleri temsil eden üyelerinin Bedirhanlar gibi etnik kimliği şüpheli kişilerden geldiği de bir hakikattir. Zaten Kürtleri temsil ettiğini iddiasındaki Hoybun'un 1927 yılında kuruluşundan sonraki ilk görevi Ermeniler'le yeniden uzlaşma sağlamak ve mümkünse işbirliği yapmaktır. 1927 yılının Ekim ayında Hoybun ile Ermeni halkının temsilcileri Türkler'i ortak düşman ilan etmişlerdir.[1024] Bu noktada dikkat çeken bir başka yön ise I. Dünya Savaşı'nda Kürtlere katliam uygulamış Ermeni çetelerinin uzantıları ile Kürt elitleri oldukları iddiasında olanların sorunsuz bir araya geldikleridir.

Hoybun'un kurmayı düşündüğü Kürdistan'ın sınırları içerisinde Dersim'de yer alıyordu.[1025] Bu yapılanmanın etkileri hemen Dersim'de görülmeye başladı. Demenan ve Haydaran aşiretlerinin içerisinde bazı yabancı kişilerin geldikleri haberi alındı. 1925 yılındaki Şeyh Said ve 1926 yılındaki Koç Uşağı isyanlarının şiddetli bir şekilde

---

bir yere sahiptir. Bunun yanında oryantalist ve dilbilimci Roger Lescot ile birlikte Kürtçe gramerin temel yapısını oluşturmuştur. Kamuran Ali Bedirhan (1895-1978) da erkek kardeşi Celadet gibi aktif bir yayıncı ve yazardı. Roja Nu'yu (1943-1946) ve Ster (1946) adlı ilavesini yayınladı. 1947'de ölümüne kadar Paris'te Sorbone Üniversitesinde Kürdoloji öğretti. Süreyya Bedirhan ise o dönem Kürtler'le yakın bağlantıları olan İngiliz diplomat Major Noel ile yakın ilişki içerisindeydi. Bazı İngiliz kaynaklarına göre İngiliz taraflısı bir politika güderek İngilizlerin yardımıyla bir Kürt devleti kurmak istiyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Uzun, "Prens Süreyya Bedirhan (1883-1938)", **Kürt Davası ve Hoybun**, Çeviren Dilara Zirek, Med Yayınları, İstanbul 1994, s. 7-10; Hoybun Örgütü, Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası, Kürt İstiklal Komitesi ve Ermeni Taşnak Partisi tarafından kurulmuştur. Hoybuncu İhsan Nuri, Ağrı'da isyan çıktığında Irak'taydı. "Aryen ırkının evlatları bağımsızlık mücadelesi veriyor, Zerdüştlüğe mabet olmuş bu dağlara çıkmam lazım" dedi ve bölgeye gelerek isyanın liderliğini ele aldı. İhsan Nuri, Ağrı dağının bir zamanlar Zerdüştlerin ibadet merkezi olduğunu ve Ağrı isyanı sırasında Kürt bağımsızlık bayrağının burçlarına dikildiği bir kıblegaha döndüğünü de söyler. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 108-110; Fransızların Hoybun Cemiyeti'ne destek verdikleri, Kürt Solu çizgisinde yayın yapan Özgürlük Yolu Dergisi'nde yazmaktadır. Bkz. Özgürlük Yolu, Nisan 1977, s. 29, Akt. Uğur Mumcu, "Bölücünün Dış Desteği", **Cumhuriyet,** 16 Ekim 1984; Burada belki de en önemli nokta Ağrı Dağı'nın, Ermeniler ve İbraniler için de kutsal sayılmasıdır.; Ağrı İsyanı, Hoybuncuların İran'ın Hoy kentindeki toplantısından sonra çıkmıştır. Bkz. Kop, **a.g.m**, s. 192-193

[1020] Öğün, **Doğu Mirlerine son veda Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı**, s. 1-3

[1021] Şahbazyan, **a.g.e**, s. 70

[1022] Süreyya Bedirhan, **Kürt Davası ve Hoybun**, Med Yayınları, İstanbul 1994, s. 25-29

[1023] Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 17.

[1024] Bedirhan, **a.g.e**, s. 56; Ekim ayında Hoybun ile Ermeni halkının temsilcilerinin Türkler'i ortak düşman ilan ettiği sırada bazı yabancıların Dersim'i giriş yapmaları da cemiyetin Dersim ile ilgileneceğini göstermekteydi. Bakınız. **Son Telgraf,** 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 2

[1025] Ersal, **a.g.e**, s. 110

bastırılmış olması bölgede gerginliğe neden olmuştu. Böyle bir ortamda yabancıların devlet aleyhine yaptıkları propagandaların tesirleri görüldü. Haydaranlılarda memurlara karşı düşmanca tavırlar sezildi. Fakat önemli bir hadise meydana gelmediğinden harekete geçilmedi. 1928 yılında Dersim'deki soygun hadiseleri tekrar arttı. Yukarı Abbas, Keçel Uşağı, Haydaran, Bal Uşağı ve Dersim'e kaçmış olan Koçgirililerin Erzincan ve Tercan'a, Ovacık'ın Gav aşiretinin Kemah'a, Ovacıklı aşiretler ile birlikte Yukarı Abbas aşiretinin Refahiye, Divriği ve Sivas bölgelerine saldırıları oldu. Özellikle Haydaranlıların Dersim içerisindeki soygun faaliyetlerinden artış meydana geldi. Koçgirililerin ve Dersimli aşiretlerin aynı zaman içinde hareketlenmesi bir ittifakın belirtisi olduğu gibi aynı zamanda Hoybun Cemiyetinin her iki bölge ileri gelenleriyle görüşmesinin de bir tezahürüydü.

1929 yılı içerisinde de Erzincan, Kemah, Kemaliye, Refahiye, Divriği, Kuruçay ve Zara bölgelerinde soygun faaliyetleri devam etti.[1026] Mart ayına gelindiğinde İngilizlerin yardımına ve Fransızlar ile İranlıların müsamahasına mazhar olan Hoybun Cemiyeti, Türkiye'nin güney sınırlarından Ağrı dağına kadar olan bölgede faaliyetlerini arttırdı. Bu cemiyet bölgede menfaatleri zarar gören bazı kişilerden de destek alarak çalışmalar yapıyordu. Hoybun Cemiyeti eskiden bölgede var olmayan Kürtlük akımını bir mefkure haline getirdi. Bu düşünceye muhalif olanların ise ortadan kaldırılmasına karar verdi. Umum müfettişlik, 1929 yazında genel bir isyan çıkacağına dair herhangi bir belirti olmadığını düşünüyordu. Fakat Hoybun'un Ağrı'ya kadar olan faaliyetleri ve Dersimlilerin elindeki silahların toplanılmamış olması dolayısıyla az da olsa küçük isyanlar muhtemel görülüyordu. Bu sırada İran'da çıkan isyanın Dersim'i etkilemesi ihtimali de hükümeti tedirgin etmekteydi.[1027]

26 Mart 1929 tarihinde Dersim'deki bazı aşiretlerin ve İzoli aşiretinin aralıksız silah ve cephane tedarik ettikleri tespit edildi. Bu istihbaratın Halep'ten gelerek Siirt ve civarındaki aşiretler arasından geçen şehzadelerden ikisinin propagandasının neticesi olduğu görüldü. İlkbaharda Mamuretülaziz'deki fırkanın hareketleri sonucu Zazalar ile

[1026] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 207-208

[1027] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-17**; 1928 yılında başlayan Bahtiyari çiftçilerinin isyanı yeni rejim tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştı. Bununla birlikte bu sefer 1929 yılında İran'ın göçebe kabileleri Pevlevilere karşı isyan bayrağını açtılar. İsyan edenlerin arasında Kaşgaylar gibi Türk asıllı göçebe topluluklar da bulunmaktaydı. Daha fazla bilgi için bkz. Stephanie Cronin, "Resisting The New State-The rural poor, land and modernity in İran 1921-1941", **Subalterns and Social Protest History from Below in the Middle East and North Africa**, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2011, s. 156-161

Dersimlilerin müttefiklik yaparak etrafa baskın yapacakları istihbaratı da alındı.[1028] Mazgirt mıntıkasında çalışan seyyar muallim Abdullah Bey tarafından da Maarif Vekaletine gönderilen bir yazıda bölge dahilinde bulunan İzoli ve Hizan aşiretlerinin silah ve cephane tedarik ettikleri bildiriliyordu. Aşiretler bir deste fişeği 15 kuruşa alıyordu. Bu elde edilen silahların ekserisi Suriye üzerinden Mamuretülaziz'e getiriliyordu. Mamuretülaziz'e getirilen bu silahlar Murat Suyu üzerinden hususi kelekler vasıtası ile sevk oluyordu.[1029]

Dersim'deki faaliyetleri takip eden hükümet, bölgedeki etkinliğini arttırmak üzere Nazımiye'nin Erzincan'dan alınıp Mamuretülaziz'e bağlanmasına karar verdi. Zira yol durumu ve coğrafi şartların zorluğundan dolayı bölgede asayişi sağlamak zor oluyordu. Bu yeni düzenleme ile güvenliğin daha kolay sağlanacağına kanaat getirildi.[1030]

Bu sırada 12 Nisan 1929 tarihinde Suriye'deki Fransız yönetimine Cemil Paşazadelerden Ekrem'in teşvikiyle iltica eden Ekrem, Kadri, Bedri ve Mehmet, Fransız istihbaratı tarafından sorguya çekildi. İfadelerinde Kürtlerin isyan için hazırlık yaptıklarını bu defa çıkacak bir isyanda hükümetin kendilerini idam edeceğinden korkarak kaçtıklarını beyan ettiler. Bunun yanında çok sayıda Kürt reisinin de Türkiye'den firar edeceğini ifade ettiler. Fransızlar bunların Halep'te ikamet etmelerine müsaade etti. Bunun üzerine kaldıkları Santral Oteli'ni terk ederek Halep'in Akaba mahallesinde kiraladıkları eve geçtiler. Hoybun üyesi Memduh Selim'in evinde toplantı yapmaya karar verdiler. Şahin oğullarından Mustafa, Bozan ve Kürt Dağı reislerinden Hacı Han Halep'e gelerek firarilerle uzun bir görüşme yaptı.[1031]

[1028] **BCA, 030-0-010-000-000-112-758-14**

[1029] **BCA, 030-0-010-000-000-114-792-4**; Hoybun'un Dersim'deki faaliyetleri devam ederken bölgedeki cinayet ve gasp hadiseleri de devam ediyordu. 26 Mart 1929'da Ferhat Uşağı aşiretinden İsmail, Çemişgezek'in Dursun köyünden 51 davar gaspetti. Yakalanan İsmail Çemişgezek'e götürülürken önlerine çıkan silahlı şahıslar tarafından öldürüldü. Dersim aşiret reislerinden Seyit Rıza, bu durumdan mütessir oldu. Meselenin araştırılması ve yatıştırılması ile İsmail'i öldürenlerin yakalanması hususu Mamuretülaziz Vilayetine, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından bildirildi. Mamuretülaziz seyyar jandarma alayından iki bölük de Hozat'a sevkolundu. Bu sırada hayvan sayımına çıkan memurlarla görüşen Seyit Rıza aşiretlerinin elinde hayvan kalmadığını ve elde bulunan çok az hayvanın da harman zamanına kadar yenileneceğini söyleyerek sayıma çıkarılacak hayvanları olmadığını aksi ispat edilirse beş misli ceza ödeyeceğini söyledi. Dersim'deki diğer aşiretlerinde hayvan sayımına muhalefet etmedikleri görüldü. Bunun yanında münferit hadiselerde yok değildi. Hozat'ın 36 km. kuzeyindeki Zeroh köyünde Kalan aşiret reislerinden Sırhal, 17 köyün hayvanlarını saydırmamış ve hükümete karşı isyankar bir tavır almıştı. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-16**

[1030] **BCA, 030-0-011-000-000-47-11-4**

[1031] **BCA, 030-0-010-000-000-113-711-1; BCA, 030-0-010-000-000-113-711-2; BCA, 030-0-010-000-000-113-711-3; BCA, 030-0-010-000-000-113-711-4**

Nisan ayı içerisinde Fransızlar, Türkiye'nin güney sınırına yakın yerlere yerleştirdikleri Ermeni köylerine keşif gezisi yaptılar. Gezinin ardından Arappınar, Resülayn, Derbesiyye, Amude ve Nusaybin mıntıkalarında Şahinzadeler, Yado ve Haço gibi bazı çetelerin Türkiye sınırlarına tecavüz eden eylemlerde bulunduğu görüldü. Bunun üzerine gerekli tedbirleri almak için Birinci Umum Müfettiş tarafından bölgeye bir gezi düzenledi.[1032] Türk hudud karakolları güçlendirildi.[1033] Ayrıca Dersim'de de güvenlik önlemleri sıklaştırıldı. 18 Mayıs'ta bölgedeki aramalara devam edildi. Adi suçlardan aranan kişilerden bazıları yakalandı.[1034] Temmuz ayı içerisinde Dersim'de bazı karışıklıkların çıkacağına dair haberler hükümet tarafından alınmışsa da Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Dersim'e yaptığı gezi neticesinde bunun doğru olmadığı görüldü. İbrahim Tali Bey, bu gibi haberlerin bölgeyi sürekli karışıklık içesinde gösterenler tarafından çıkarıldığını ve bu kişilerin durumdan menfaat sağladıklarına inanıyordu.[1035]

İbrahim Tali'nin hükümeti bir karışıklık olmadığına dair bilgilendirmesine rağmen, 17 Eylül 1929 tarihinde Palu ve Dicle'den sevk olunan kuvvetlerle Yado çetesi Kayamem köyü civarında çatıştı. Çete Çapakçur istikametine kaçtı. Bu durum dikkat çekiciydi. Zira Fransızlarla irtibatlı bulunan Yado'nun Palu'ya kadar gelmesi Dersim ile Fransızların da ilgilendiğinin işaretiydi. Bu çete içerisinde bulunan Cemil Paşazade Ekrem'in Dersim'e geçerek Seyit Rıza'nın yanına gideceği haber alındı.[1036] Aynı tarihlerde Dersimlilerden oluşan fakat hangi aşirete mensup bulundukları öğrenilemeyen bir çetenin de Pertek civarına geldiği görüldü.[1037]

Hoybun üyelerinin faaliyetleri alınan önlemler sayesinde etkisiz hale getirildi. Bunda Rusların İngilizlerin kontrolündeki Taşnaklara destek vermemesi, Avrupa'dan yardım gelmemesi ve aşiretlerin rekabet içinde bulunması önemli rol oynadı.[1038] Fakat Fransızların Dersim ile ilgilenmesi devam etti. 1935 yılında Hoybun Cemiyeti'nin,

---

[1032] **BCA, 030-0-010-000-000-262-768-16**; Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936**, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 20
[1033] **BCA, 030-0-010-000-000-262-768-17**
[1034] **BCA, 030-0-010-000-000-127-914-12**
[1035] **D.V.J.U.K.D.R,** s. 208; Ağustos ayında Paris'ten Resulayn'a gelen Cemilpaşazade Ekrem ise başlayacak isyana Fransız ve İngilizlerin desteği olduğunu ve çok miktarda silah satın alındığını açıklamıştı. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-113-771-7**
[1036] **BCA, 030-0-010-000-000-128-916-24**
[1037] **BCA, 030-0-010-000-000-128-917-14**
[1038] Ersal, **a.g.e**, s. 111

Dersimli aşiretlerle temaslarının halen devam ettiği istihbarat raporlarına yansımaktaydı.[1039]

4.6. 1930 Pülümür İsyanı

1930 yılının Ocak ayında Erzincan'daki Haydaranlıların etrafa zarar vermesi üzerine bu aşiret üzerine tedip harekatı yapılması düşünüldü.[1040] Zira Kemaliye Ticaret Odasının hazırladığı bir rapora göre, bir ay içinde yalnız Kemaliye soygunculuk yüzünden 60.000 lira zarar görmüştü.[1041] Bunun yanında bölgedeki karışıklık daha ziyade Hozat, Çemişgezek ve Pertek'teydi. Elaziz vilayetinde gerçekleşen suçların büyük bir kısmı bu şehirlerde işleniyordu. Dersim'de bu tarihlerde karışıklık çıkaran aşiretler arasında Yusufan, Demenan, Haydaran, Yukarı ve Aşağı Abbas Uşağı, Kırgan, Şam Uşağı, Kav Uşağı, Bezgar Uşağı, Karaballı, Laçin Uşağı, Kalan, Koç Uşağı, Ferhat Uşağı, Beyt Uşağı, Seyhan, Bahtiyar Uşağı, Maksut Uşağı ve Derviş Cemal aşiretleri yer alıyordu.[1042]

Bölgedeki hadiselerde önemli rol oynayan Baytar Nuri Dersimi, 24 Şubat 1930 tarihinde üzerinde bulunan onüç maddelik nottan dolayı tutuklandı. Sivas Vilayeti Müddei Umumiliği tarafından yapılan araştırma neticesinde bu maddelerin bir kısmının Baytar Nuri tarafından Birinci Umum Müfettişlik'e verilen raporda yer aldığı tespit edildi. Baytar Nuri'nin Mamuretülaziz'den Sivas'a kadar takip ettiği yol üzerinde devlet aleyhinde menfi hareketlerde bulunup bulunmadığı araştırıldı ise de olumsuz bir tavır sergilemediğine kanaat getirildi ve tahliye edildi. Fakat tahliyenin hemen ardından Baytar Nuri'nin Mamuretülaziz'deki evinde yapılan aramada ele geçirilen iki notta Ovacık'taki aşiretlerle Koç Uşağı, Kırgan ve Abbas Uşağı aşiretlerinin teşvikiyle bir Seydanlı ittifakı vücuda getirilmeye çalışıldığı anlaşıldı. Yine bu notlarda; Seyit Rıza'nın üç oğlu ile yeğeninin 200 kişilik bir kuvvetle Yusufan ve Demenanlılara saldırarak 200 koyunu gaspettiği, Fransız manda yönetimindeki Halep'te bulunan Aziz Bey'den gelen bir mektupla Seyit Rıza'nın Suriye'ye davet edildiği, Seyit Rıza'nın hükümet aleyhinde yazılmış bir kağıdı Dersimlilere imzalattığı, Malatya'dan Sultan Hamid'in oğlunun padişahlığına dair Kemah'ta çatışmaya giren Dersimlilerin siyasi bir maksatla görüşmek için Ümraniye Kangal'a gittikleri, Ovacık'taki aşiretlerin silahlanmakta oldukları, Kureyşan aşireti reisi Mehmet Ali'nin girişimleri ile Ovacık

[1039] **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-4**
[1040] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 209
[1041] Hüseyin Avni (Şanda), "Sermaye ve Derebeylik", **Yeni Adam**, c. 5, sayı: 209, Ankara 1937, s. 4
[1042] **D.V.J.U.K.D.R**, s. 209

aşiretleri ve Koç Uşaklıların barıştıkları, Yado çetesinden 6 kişinin Seyit Rıza ile görüştükleri, bu çetenin içerisinde bir İngilizin veya tebdili kıyafetle Cemil Paşazade Ekrem'in bulunduğu ve Batı Dersim'de kıyam hazırlıkları olduğu tespit edildi. Bu notların ele geçirilmesi ile Baytar Nuri, Mamuretülaziz Müddei Umumiliğince tekrar takibata alındı.[1043]

Baytar Nuri'nin evinde ele geçirilen belgelerden bölgede bir isyan hazırlığı yapıldığı kanaati ortaya çıkmaktadır. Osmanlıların son dönemlerinde Sultan Hamid'in şehzadelerinin iktidara geçmesi durumunda Dersim'e özerklik verilebileceği yönünde bölge aşiretleri arasında bir beklenti oluşmuştu. Koçgiri İsyanı bastırılmış olmasına rağmen Dersimlilerin Koçgiri aşiretiyle irtibatının devam etmesi ve saltanat umuduyla görüşmeler yapması da bu beklentinin 1930 yılında bile halen canlı olduğuna dair işaretler taşımaktadır. Dersimli aşiretlerin sözüne önem verdiği Dede aşireti olarak bilinen Kureyşan aşiretinin, aralarında düşmanlık olan Ovacık aşiretleri ile Koç Uşağı aşiretini barıştırması, Seyit Rıza'nın aşiretleri harekete geçirebilmek için aracılık yapması ve Fransızların desteğini sağlamak için görüşmelerde bulunması isyan hazırlığı içerisinde bulunulduğuna dair önemli ipuçları olarak yorumlanabilir.

Nisan ayına gelindiğinde halen bölgedeki aşiretler arasında ittifak arayışları devam etmekteydi. Ovacık'ın Mercan köylerinde ikamet eden Keçel Uşağı aşireti reislerinden Kahraman Ağaoğlu Munzur Ağa, Pülümür'ün Danzik nahiyesinde aralarının açık olduğu bazı reislerle barıştı. Keçel Uşağı ve Danzik'teki daha bir takım aşiret reislerinin Seyit Rıza ve diğer aşiret reisleri ile barışmak üzere 20 güne kadar Ovacık'a gidecekleri Pülümür kaymakamlığı tarafından öğrenildi.[1044] Bu durum Keçel Uşağı'nın aracılığında umumi bir ayaklanma hazırlığı olduğu şeklinde yorumlandı. Zira hükümet isyan için aşiretler arasında böyle bir anlaşmanın olduğunu haber almıştı.[1045]

Aşiretler arası ittifakın gerçekleşmesi için yapılan bütün çalışmalara rağmen 7 Nisan 1930'da Dersim aşiretlerinden Bahtiyar ve Kırganlılar ile Seyit Rıza arasındaki kan davası dolayısıyla tekrar gerginlik yaşandı. Hatta bu aşiretler saldırıya hazırlanmaya başladı. Hükümete yakın siyaset izleyen Kalan aşiretini de ittifaklarına davet ettiler. Seyit Rıza bu duruma karşılık kayınpederi Diyab Ağa'yı Mamuretülaziz'e göndererek

[1043] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-19**
[1044] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-20**
[1045] **D.V.J.U.K.D.R,** s. 209-210

düşmanlarını şikayet etti. İsteklerine cevap alamadığı takdirde Diyab Ağa'nın Ankara'ya gitmesini de istedi. Bahtiyar ve Kırganlılar daha önce de Seyit Rıza'ya karşı tehlikeli olabilecek faaliyetler içerisinde bulunmuşlardı. Seyit Rıza'nın oturduğu köyü, Koç Uşaklılarla beraber muhasara etmişler ve çıkan olaylarda iki kişiyi de öldürmüşlerdi.[1046]

Böylece Dersim ve Koçgiri'de gerçekleşmesi düşünülen isyana en büyük darbe Bahtiyar ve Kırganlıların Seyit Rıza'ya karşı olan tutumları oldu. Ayrıca durumdan haberdar olan hükümet, bölgedeki hareketlenmelere karşı hangi önlemleri alacağını tartışmaya başladı. Zeylan harekatı esnasında bulunan bir Hoybun tamiminde Dersim'in altıncı Hoybun bölgesi olarak gösterilmesi hükümeti tedirgin etmişti. Bunun yanında Ağrı harekatı sırasında da Pülümür aşiretlerinin Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar saldırılar düzenlemesi aşiretlerin Hoybun ile işbirliğini yaptıklarını düşündürüyordu. Ağrı harekatını takip eden günlerde Müşir Fevzi Çakmak, Doğu Anadolu'da yaptığı geziyi, Erzincan ilindeki gözlem ve izlenimlerini 18 ve 20 Eylül 1930 tarihlerinde iki rapor halinde Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına sundu. Genelkurmay Başkanı raporlarında; Erzincan'da yaptığı incelemeleri sırasında ekonomiyi önemli ölçüde zarara sokan, Erzincan'da asayişsizliğin en önemli sebeplerinden olan ve askerlik yapmayacaklarını söyleyen Aşgirik, Gürk, Dağbey ve Harsi köylerinin tedip ve tenkilinin zorunlu olduğunu bildiriyordu. Bu köylerin bulunduğu bölge Birinci Umum Müfettişliğin yetki alanı dışında yer alıyordu. İl jandarma kuvvetlerinin yetersizliğinden dolayı ciddi bir tedibe uğramamışlardı. Bu durum bölgede yaşayan vatandaşlar üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yapmakta, etraftaki Kürt köylerini isyana teşvik etmekteydi. Erzincan-Erzurum yolu üzerindeki Türk köyleri de bunlar tarafından talan ve yağma ediliyordu. Yağmaya uğrayan köyler hayvanlarını bile toplamaya cesaret edemiyor, köyden köye gidemiyor, eşkıyanın gün aşırı saldırılarına ve adam öldürmelerine maruz kalıyorlardı. Bu köylerin mallarının yağma edilmesi günlük bir mesele haline gelmişti. Zayıf olan jandarmanın aczi karşısında bu ahali her an saldırıya uğrayacaklarından korkmakta, bazıları, emlak ve arazilerini tanıdıklarına bırakarak göç etmeyi istemekteydi. Fevzi Paşa, bu olumsuz durumdan dolayı gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini sunduğu raporunda vurguladı.

[1046] **BCA, 030-0-010-000-000-112-759-15;** Bu arada Eylül ayında bazı çeteler Erzincan'ın köylerine baskın yapmaya başlamışlardı. Bakınız. Cumhuriyet, 30 Eylül 1930, s. 2; Seyit Rıza'nın büyük hanımı Elif Hatun, Diyab Ağa'nın kızıdır. Bkz. Kağan Gökalp-Suat Bulut, **Dersim'in Gizlenmeye Çalışılan Gerçek İfadesi Dersimli Diyab Ağa**, Kripto Kitaplar, Ankara 2011, s. 167

Müşir Fevzi Paşa (Çakmak) bu durum karşısında Erzurum'dan bölgedeki Türklere dağıtılmak üzere bir miktar silah gönderilmesine karar verdi. Ayrıca düşündüğü tedbirler arasında, köylere vergi ve asker vermelerinin, silahlarını teslim etmelerinin tebliğ edilmesi de yer alıyordu. Olumsuz bir sonuç alındığı takdirde, bölgede yer alan ve hoyratça tavırlar sergileyen diğer asi köylere etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a gönderilecek bir uçak filosu ile bu köyler bombalanmalıydı. Fevzi Paşa'nın dikkat çektiği diğer bir husus ise, Erzincan merkezinde 10.000 Kürt'ün bulunmasıydı ve bu Kürtler, Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışıyordu. Birkaç sene sonra Erzincan'ı Kürtlüğün istila edeceğinden endişe edilmeliydi. Bölgede örfen Türk, fakat inanç olarak Alevi olan birçok Türk köyü bulunmaktaydı. Bu köyler ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşur hale gelmişti. Bu işe ön ayak olan ve eşkıyalara yataklık yapan Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürtkendi ve Kelarik köylerine karşı tedbir alınması gerekiyordu. Aynı zamanda Dersimlilerin bir sistem dahilinde Türk köylerine yerleşerek Kürtlüğü yaymak, eşkıyaya yataklık etmek ve kılavuzluk yapmak gibi faaliyetlerde bulunduğu görülüyordu. Türk köylerine yerleşen bu ailelerin Türkler arasından çıkarılarak Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin ise il merkezinde polis nezareti altında ikamet ettirilmeleri sağlanmalıydı. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşmamaları ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için tedbirlerin alınmasına da ihtiyaç vardı. Bunların yanında bazı memurların Kürt milliyetçiliği yaptığı görülüyordu. Erzincan sorgu hakimi Pülümür'lü Şevki Efendi'de bunlar arasındaydı ve Kürtleri himaye ederek geceleri evinde toplantı yaptığı biliniyordu. Şevki Efendi'nin il dışına gönderilmesine ve bu gibi memurlar hakkında da aynı işlemin uygulanmasına ihtiyaç vardı.[1047]

Pülümür ve çevresini ilgilendiren hususlarda Fevzi Çakmak'ın raporunu değerlendiren Başbakan İsmet İnönü, bölgedeki vergi ve asker vermeyen köylerin

[1047] Hallı, **a.g.e**, s. 351-352; Fevzi Çakmak'ın bölgede yaptığı teftiş gezisi sırasında Pülümür kaymakamının evine silahlı saldırı düzenlendi. Bunun üzerine saldırının Pülümürlü ağalar tarafından yapıldığı tahmin olunarak harekata karar verildi. Daha fazla bilgi için bakınız. **D.V.J.U.K.D.R**, s. 209-210; Bölgede askerlik yapmama isteği Osmanlı döneminde de vardı. 12 Mayıs 1910'da Dördüncü Ordu'nun kontrolünde bulunan Trabzon'un yanı sıra Erzincan ve Sivas'ın bazı bölgelerinde Şia mezhebinin yayılma temayülünde olduğu tespit edilmişti. Bu durum bölge halkının önemli bir kısmının vatanın müdafaası için askerlik yapmamayı gayri meşru bir yol olarak seçmesine sebep olabilirdi. Bunun üzerine meselenin öneminden dolayı bölgede Sünni din eğitiminin takviye edilmesi hususunda lazım olan tedbirlerin alınması düşünüldü. Harbiye Nezareti bu hususta harekete geçerek gerekli yerleri bilgilendirdi. Bkz. **BOA, BEO, 3749/281155;** Zilan (Zeylan) aşireti, Van Erçiş'ten Karabağ'a kadar olan bölgede dağınık olarak yaşamakta olup, Ermenistan sınırları içinde ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde varlığını devam ettirmektedir. Kürt görünümlü Ermeni örgütü Hoybun'un çıkardığı Ağrı İsyanı'na destek veren bu aşiret üzerine 4-17 Eylül 1930 tarihinde askeri harekat düzenlenmiştir. Bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, **a.g.e**, s.53

tediplerinin zorunlu olduğuna karar verdi. Fakat bu köylerin Batı'ya nakillerinin zor olacağı kanaatinde idi. İnönü, Kürtlük propagandası yapan memurların değiştirilmesini bakanlıklara tebliğ etti. Genelkurmay Başkanlığı da 12 Ekim 1930'da yayınladığı emir ile tedip kararına ana hatlarıyla işaret etti. Harekata, 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı olan Albay Rüştü Bey'in komuta etmesine karar verilerek emrine 11. Piyade Alayı, dört toplu bir dağ bataryası, iki toplu bir dağ obüs bataryası, dört uçak, Erzincan'dan gelecek olan jandarma ve milisler verildi. Bu sırada Doğu bölgesinin yönetiminden ve asayişinden sorumlu bulunan Birinci Genel Müfettişlik, Nazımiye'de yerleşik bulunan Haydaran aşireti reisi Hıdır Ağa ve Kamer Ağa'nın hükümetin emirlerine muhalefet ettiklerini, etraftan gaspettikleri eşya ve hayvanları geri vermeyeceklerini küstahça ifade ettiklerini, bu durumdan dolayı tedibi hak ettiklerini düşünüyordu. Ayrıca Haydaranlıların bu tavırları ilkbahardan beri devam ediyordu. Pülümür'e yapılacak olan harekattan faydalanılarak Elaziz Valisi eşliğine 200 nizamiye, 100 sabit jandarma ve bir miktar milis verilmek suretiyle Nazımiye'ye gönderilmesi Genelkurmay Başkanlığından istendi. Müfettişliğe göre, Pülümür tedibinden sonra bu aşiret ağalarının da cezalandırılması gerekiyordu. Hıdır ve Kamer ağalar ilkin uzaktan sıkıştırılmalı, başarılı olunamazsa uçaklar ile Haydaranlılara ait olan Taçino, Aşağı Dostanlar ve Yukarı Dostanlar köylerinin bombalanması suretiyle bu aşiretlerin tedibi yapılmalıydı. Bu istekler Genelkurmay Başkanlığı tarafından da kabul edildi. Bunun üzerine Birinci Genel Müfettişlik, Elaziz Valisine emir vererek, harekata görünürde denetleme şekli verilerek gerçek amacın gizlenmesini istedi. Bu arada yardım etmesi ihtimal dahilinde olan diğer aşiret ileri gelenlerinin de kontrol altında bulundurulması sağlandı. [1048]

Uçaklar, harekata başlamadan önce, araziyi tanımak ve aşiretlerin vaziyetini öğrenmek için 19-20 Ekim 1930 tarihinde çeşitli istikametlerde keşif uçuşları yaptı. Bu uçuşlar sırasında Aşgirik, Dağbey ve Gürk üzerinde ateşe maruz kaldılar. Uçaklara ateş açanların Abbas Uşağı, Keçel Uşağı ve Birmanlılar oldukları Pülümür Kaymakamlığı tarafından tespit edildi. [1049] 22 Ekim 1930 tarihinde Mazgirt, Pertek, Nazımiye ve Hozat kazaları belediye reislikleri kaymakamlıklara bağlandı. [1050] Böylece harekatın daha

[1048] Hallı, **a.g.e**, s. 351-354
[1049] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 168; Abbas Uşağı ve Birman aşiretlerinin asilere katıldıkları görüldü. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-128-920-12;** Gürk Köyü günümüzde Tunceli Pülümür'e bağlı olan Karagöz köyü'dür.
[1050] **BCA, 030-0-018-001-002-14-69-3**

güvenli bir şekilde gerçekleşmesinin adımı atıldı. Zira belediye reisleri bölge insanından seçildiğinden kendilerine güvenilmiyordu.

Pülümür ilçesinde, 24 Ekim'e kadar tedibi gerçekleştirecek olan müfreze hazırlıklarına devam etti. Bu sırada Erzurum'dan gelecek muhabere kıtası ile doğudan dönmekte olan 11. Alayın 2. Taburunun gelmeleri beklendi. Aynı gün Birinci Genel Müfettişliğin isteği üzerine yöneteceği harekat için Elaziz Valisi Fahri Bey, beraberindeki müfreze ile birlikte akşama doğru Nazımiye'ye geldi. Harekatı yönetecek olan 9. Kolordu Komutanlığından, Azvat karakolu bölgesine gitmek üzere emir alan müfreze de 24 Ekim gecesi Erzincan'dan hareket etti. Uzun bir yürüyüşten sonra 25 Ekim sabahı emredilen bölgeye geldi. Ardından birlik istiharate çekildi. Bu arada komutanlar da araziyi inceleme işiyle meşgul oldular. Harekat yapılacağı söylentisi üzerine telaşa düşen aşiret ileri gelenleri, bölgedeki katilleri bizzat yakalayarak hükümete teslim etmeyi veya hükümet kuvvetleri ile beraber yakalamayı vaat ettiler. Ayrıca Ovacık aşiretleri de hükümete müracaat ederek gaspettikleri malları geri vereceklerini bildirdiler. 25 Ekim 1930 gecesi hareket eden müfreze, herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Dağbek-Harsi hattına geldi. [1051]

27 Ekim tarihinde tedip harekatına başlayan Rüştü Bey, öncelikle Dağbey ve Harsi köylerini tahrip etti. Ağa Ateş, Hasan Ali mezralarını ve Abbas Uşağının mallarını yaktı. Aşgirik köyü'ne bağlı bazı mezralar da kısmen yakıldı. Harsi ahalisi ve Dağbeylilerin bir kısmı Hinzori mezrasına çekildi. Askerler Gürk bölgesine girdi. Asiler bu duruma karşı direnişe geçtiler. Aşgirikliler, Bozbabadağı'na ve Mahmunut Gediği'ne çekildiler. Bu arada Aşgirik köyü'nün ileri gelenleri, müfreze kumandanına müracaat ederek köylerinin bombalanmamasını rica etti. Ne isteniyorsa vereceklerini yazılı olarak bildirdiler. Müfreze komutanı ağaların bu isteğini yerine getireceğini, fakat ağaların görüşmek üzere Pancıras köyü'ne kaza kaymakamı Ahmet Bey'in yanına gelmeleri gerektiğini söyledi. Komutanın bu isteği yerine getirilmedi. Ali Kemali Bey'e göre, ağalar bu davranışlarıyla harekatı yavaşlatarak zaman kazanmak istiyorlardı. İsyancılar etraftaki köylere ve aşiretlere haber vererek onların da mukavemet etmelerini istediler. Bunun üzerine Rüştü Bey, silahlı olan isyancıların firarına meydan vermemek için Aşgirik köyü'nü bombalattı ve mezralarıyla birlikte yaktı. Fakat şiddetli saldırıya

[1051] Hallı, **a.g.e**, s. 355-356

rağmen isyancılardan esir alınamadığı gibi köyde yaralı ve ölülere de rastlanmadı.[1052] Bunun yanında Gürk bölgesine yapılan taarruz başarısızlığa uğradı. Harekatı gerçekleştiren tabur karşısında 150-200 kadar eşkıya bulunmaktaydı. Buradaki durumun düzeltilmesi için bütün alayın Gürk üzerine sevk edilmesi kararlaştırıldı. Bu taarruz Karacakale tepeler hattı güney bölgesinden yönetilecekti. Bu sebeple alay, 29 Ekim 1930 tarihinde öğleden sonra Danzik'in batı sırtlarında toplandı. Ancak iaşe, ikmal yetersizliği, hava ve arazi şartlarının müsait olmamasına rağmen yapılan yürüyüşte erlerde görülen ayak burmaları ve yorgunluk, harekatın bir süre geciktirilmesini gerektirdi. Bunun üzerine eksikliklerin tamamlanması için alay, 31 Ekim akşamı Pülümür'e gelerek istirahata çekildi.[1053]

Bu sırada Kalan aşireti mıntıkasında İngilizlerin Dersim'i himayeleri altına almak istedikleri hakkında propagandalar yapılmakta olduğu ve hükümetin Kürtleri imha ettikten sonra aile ve çocuklarını Ermeniler gibi tehcire tabi tutacakları hakkında söylentilerin mevcut olduğu haberi alındı. Ayrıca İran'nın daha önce Türkiye sınırından uzaklaştırdığı bütün aşiretleri tekrar sınıra getirdiği ve silah verdiği tespit edildi.[1054] Bunun amacı aşiretlerin sınırdan geçerek Türkiye'deki karışıklıklara müdahil olmalarını istemeleriydi.

Vali Fahri Bey, aşiret reisleri ve ileri gelenleri ile görüşme yaptı. Bu görüşmede Kamer Ağa hükûmetin emirlerine tamamen uyacağını söyledi. Hıdır Ağa da aynı fikirdeydi. Fakat zaman geçtikçe bu durumun bir oyalama taktiği olduğu görüldü. Özellikle Haydaranlılar, Pülümür bölgesindeki asilere katıldı. Bu durum karşısında Fahri Bey, Haydaran köylerinin tedip edilmesi gerektiğini düşündü. Bölge tedip edilmediği takdirde, beraberindeki müfrezeyi Nazimiye'de bırakarak kendisinin Elaziz'e dönmesine müsaade istedi. Bölgedeki gelişmelerden haberdar olan 9. Kolordu Komutanlığı, tedip edilecek köylerin etraftaki aşiretlerden yardım alma ihtimalini de düşünerek emniyet tertibatı alınmasını gerekli gördü. Yeni başlayacak tedip dolayısıyla Vali Fahri Bey, Hıdır ve Kamer Ağaların sadakat teminatlarına inanmış gibi görünerek oyalanmasını ve Pülümür tedibi sırasında tarafsız kalmalarının sağlamasını istedi. 9. Kolordunun bu düşünceleri Genelkurmay Başkanlığın tarafından da uygun görüldü.

[1052] Ali Kemali, **a.g.e**, s. 169; Reşat Hallı harekatın 28 Ekim'de başladığını yazmaktadır. Ayrıca, Ali Kemali Bey'e göre, yaralı ve ölülere rastlanmayan Aşgirik'te Genelkurmay belgelerine göre bir hayli zayiat verdirilmiştir. Bkz. Hallı, **a.g.e**, s. 356
[1053] Hallı, **a.g.e**, s. 356
[1054] **BCA, 030-0-010-000-000-128-920-12**

Harekatın bundan sonraki safhasının General Ömer Halis tarafından sevk ve idare edilmesine karar verildi. Pülümür harekatına katılacak kuvvet; 74 subay, 1664 er, 1217 tüfek, 62 hafif makinalı tüfek, 23 ağır makinalı tüfek, 6 top ve 379 hayvandan oluşuyordu. 10 Kasım 1930 tarihinden itibaren askerlerin harekata başlaması, uçakların keşif ve bombalama görevi yapması, ardından Gürk'e taarruz edilmesi kararlaştırıldı. 9. Kolordu Komutanlığı'nın Genelkurmay Başkanlığı'na 11 Kasım 1930'da sunduğu raporda, 10 Kasım'da başlayan harekatın kararlaştırılan plana göre yürütüldüğü anlaşılıyordu. 11 Kasım gecesi Dağbey'in kuzeyindeki kayalıklara sığınan 100 kadar eşkıya, akşam karanlığı ile beraber saldırıya başladı ve bu saldırılar gece yarısına kadar aralıklarla devam etti. Hazırlıklı bulunan birlikler tarafından eşkıyanın bu saldırıları etkisizleştirildi. Karşı saldırıya geçen askeri birlikler asileri geri püskürttü. Bu çatışmalar sırasında asilerden 20 kişi öldürüldü. Buna karşılık ise askerler 4 şehit ve 3 yaralı verdiler. Askeri birlikler Gürk köyüne yapılacak saldırı için arazi incelemesi ve keşfini bitirdiler. Bu arada havanın çok sisli olmasından dolayı harekat 13 Kasım'a ertelendi. Asiler başlangıçta Bal Uşaklılardan oluşuyordu. Fakat 13 Kasım'da Abbas Uşağı, Nazımiye'den gelen Haydaranlı, Mazgirt'ten gelen Dekanlı aşiretleri de asilere katıldılar. Ayrıca köyleri yananlarda asilere iltihak ettiler. Böylece asilerin toplam sayısı 500'e çıktı. Bunlardan 220 kadarı Karacakale Tepeler hattında diğer kısmı ise Gürk köyü kuzeyinde toplanmıştı. 13 Kasım sabahından itibaren askerler taarruza geçerek, Dağbey'in kuzeyindeki sırtlara kadar ilerledi. Bu arada Gürk köyüne girildi ve köy ateşe verildi. Gürk deresinde sıkıştırılan asiler imha edildi. Hut'un batısındaki tepede bulunan eşkıya ile yapılan çatışmada ise eşkıyaya 100 kadar zaiyat verdirildi. Morali bozulan eşkıya dağıldı. Gürk ve Dağbey bölgelerindeki askerler geceleyin bölgeyi tamamen kontrollerine aldı. Bunun üzerine askeri birliklerin Danzik ve Kersinot bölgesine intikaline karar verildi. Pülümür'de bir bölük bırakıldı ve birlikler 14 Kasım'dan itibaren garnizonlarına dönmeye başladılar. Böylece Pülümür harekatı sona erdi.

Elaziz Valisi Fahri Bey, Pülümür'deki tedip harekatından faydalanarak aşiretler üzerinde etkisini arttırdı. Çok sayıda aşiret reisi ve üyesi hükümete teslim oldular. Borçlarını ödemeye, gaspettikleri eşyaları ve ellerindeki suçluları teslim etmeye başladılar. Nazımiye çevresinde de güvenlik sağlanmış oldu.[1055] Bu arada toplumsal muhalefetin merkezlerinden olan Serbest Fırka'nın Kemaliye'deki bürosu kapatıldığı

[1055] Hallı, **a.g.e**, s. 356-360

gibi 26 Kasım 1930 tarihinden itibaren Dersimli aşiretlerin etkisindeki Kemaliye'de Serbest Fırka'nın toplantı yapması da yasaklandı.[1056] Böylece devlet, Dersim'in kuzeyine mücavir alanda hakimiyetini pekiştirmiş oldu. Soygun gibi hadiselerin önüne geçerek devletin var olma gerekçelerinin en başında yer alan güvenliği sağladı.

4.7. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim'i Ziyareti

1930 yılı Pülümür harekatı bölgede kısmi olarak asayişi sağlamıştı. Fakat 1931 yılında bölgede aşiretler tekrar hareketlendi. 22 Ağustos 1931 gecesi 22 kişiden oluşan Pülümürlü Veli oğlu çetesiyle askeri müfreze arasında akşama kadar çatışma yaşandı ve çete Erzincan tarafına kaçtı. Dersim'de aynı hafta içerisinde çeşitli olaylar devam etti. Gümüş köyünden İsmail ve iki refikası Tercan'a giderken Pülümürlü 9 şaki tarafından yolları kesilerek gasp edildi. Hayvan ve eşyalarına el konuldu. Bu arada Aliko çetesi Erzincan ve Erzurum mıntıkalarında faaliyette bulunuyordu. 5 çete mensubu Felik köyünde Reşit Ağa'nın hanesine saldırdı. Evden 300 lira ile çeşitli eşyaları gasp ederek kaçtı.[1057]

Dersim'deki olayların devam etmesi üzerine 8 Kasım 1931 tarihinde Dahiliye Velili Şükrü Kaya, doğu vilayetlerini teftiş etmek için İstanbul'dan bölgeye hareket etti.[1058] Arapkir ve Kemaliye'ye geldiğinde bölge halkı Şükrü Kaya'ya Dersimlilerden zulüm gördüklerini söylediler. Şükrü Kaya ahaliyi dinledikten sonra Dersim ile ilgilenmenin zorunluluk olduğuna karar verdi. Umum müfettiş, vali ve bazı paşalarla beraber[1059] 16 Kasım günü Çemişgezek'e geçti. Bu gezisi sırasında kasabayı çok geri kalmış bir vaziyette gördü.[1060] Hozat, Pertek ve Mazgirt kazalarını da ziyaret etti. Ayrıca Nazımiye, Ovacık, Kemah, Kiğı, Erzincan ve Kangal'a kadar gitmeyi düşündü. Zira Dersimlilerin zararlarını anlayabilmek için bu bölgelerin de görülmesi gerekiyordu. Fakat mevsim uygun olmadığından yalnızca idarecilerin izlenimlerini dinlemekle yetindi. Şükrü Kaya'ya göre artık Dersim meselesinin kati surette halledilmesi lazımdı. Bu durumu tehir etmek sakıncalıydı. Zaman geçtikçe sorunu çözmek zorlaşacak ve zararları artacaktı. Dersim'in kazaları ile beraber 150.000 kişilik nüfusu gün geçtikçe aşiretlerin saldırılardan daha fazla zarar görmekteydi. Dersim'e yakın olan bölge halkının kazanç ve hayatları da aynı şekilde zarara uğramaktaydı. Özellikle son aylarda

[1056] **Cumhuriyet**, 26 Teşrinisani 1930, s. 5
[1057] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-21**
[1058] **Cumhuriyet,** 8 Teşrinisani 1931, sayı: 2696, s. 1
[1059] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-22**
[1060] **Cumhuriyet,** 17 Teşrinisani 1931, sayı: 2705, s. 2

köy basma, direnen köylülerin öldürülmesi ve yol kesme durumu sıradan bir olay gibi algılanır olmuştu. Bu durum halkın maneviyatının da kırılmasına neden oluyordu. Dersim'in iç kısımlarında ise durum daha da vahimdi. Mazgirt ve Hozat kazalarındaki genellikle Türkler ile aşiret hayatını terk ederek çiftçilik yapmaya başlayan silahsız insanlar tamamıyla Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altına girmişti. Bölgede gerçekleştirilen harekata rağmen 1931 yılı içerisinde hala devlete asker ve vergi veren halk, canını ve malını korumak için Dersim'in batı ve kuzey aşiretlerine vergi vermek mecburiyetindeydi. Köylüler tarlasına gidemiyordu. Şehirlere göç giderek artıyordu. Ayrıca Dersim aşiretleri arasındaki düşmanlık, çatışma ve hırsızlık devam ediyordu. Dersim içinde hükümet teşkilatı, zabıtası ve mahkemesi hayalden ibaretti. Bu mekanizma hükmünü ancak itaatkar halk üzerinde göstermekteydi. Dağdaki asilere ve aşiretlere karşı etkisi yoktu. Bu durum, halk nazarında aşiretlerin ve ağaların nüfuzunu arttırıcı bir etkiye yol açıyordu. Dersim'in içi anarşikti. Şükrü Kaya'ya göre; Dersim dıştan görünüşü eli silahlı, teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı gibiydi. Bu ocak gün geçtikçe ısınmakta ve etrafını yakmaktaydı. Acil bir şekilde tedbir alınmaz ve söndürülmezse ateş günden güne etrafa sirayet edecekti. Şükrü Kaya'nın izlenimleri gelinen durumun daha da kötüleşme emareleri gösterdiği şeklindeydi. Dersimlilerin nüfuz ve tecavüz sınırlarının artması, silah tedarik ederlerse daha uzak bölgelerdeki silahsız ve itaatkar halka zarar vereceklerini ve olayların daha geniş bir alana yayılacağını göstermekteydi. Şükrü Kaya, Dersim'de iken Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın oğlu ve Haydaranlı ağalarla da görüştü. Görüştükleri kişiler hakkındaki izlenimleri gayet itaatkar oldukları şeklindeydi. Kaya'ya göre reisler hükümetten himaye beklemekteydi. Ağalar, aşiret tecavüzlerinin cehaletten, fakirlikten, arazi ve geçim darlığından ileri geldiğini söylediler. Hükümet nazarında bölgedeki kişilerin zararlı birer kişiymiş gibi gösterildiklerini belirttiler. Şükrü Kaya'ya göre Seyit Rıza ve Haydaranlı ağalar Türktü. Bazı Kürtlerin hırsızlıklarını onlara atfetmek doğru değildi. Kendileri ile ayrı ayrı görüşüldüğü zaman bütün kötülükleri hasım oldukları diğer aşiret reisleri yapmaktaydı. Diğer aşiret reisleri ortadan kaldırılırsa Dersim meselesi de ortadan kalkacaktı. Fakat görüştüğü aşiret reislerinin ekserisi Seyit Rıza ve Haydaranlı Kamer ve Hıdır ağalardan şikayetçi oldular.

Bölgedeki izlenimlerini rapor haline getiren Şükrü Kaya, bu raporu 18 Kasım 1931'de İsmet İnönü'ye sundu. Bu raporda Seyit Rıza hakkındaki olumlu kanaatlerinin yanında tehlikelerinden de bahsetti. Kaya'ya göre, Seyit Rıza her geçen gün nüfuz ve

iktidarını arttırmakta, diğer ağalara kötü örnek olmaktaydı. Bundan dolayı Seyit Rıza'ya düşman olan ağalar bile kendisine gıpta ile bakmaktaydı.

Raporda, Seyit Rıza'nın Dersim dışındakilerle temasları şüpheli olup Koçkiri'ye kadar yayılan nüfuzuna dikkat çekilmekteydi. Dersim dışındaki suçluları da himaye eden Seyit Rıza, silahlı adamlarını arttırmaktaydı. Tedbir alınmazsa gelecekte Dersim için hazırlanan bir şef olacaktı. Kaya'ya göre; bu durumun oluşmasını sağlayan sistem aşiret sistemiydi. Bu sistemi tehlikeli yapan en etkili sebep ise aşiretlerin silahlı olmasıydı. Aşiretlerde 18.000 ila 20.000 arasında silah bulunduğu tahmin ediliyordu. Dersim'in ıslahı, içindeki ve bilhassa dışındaki halkın saldırılardan korunması için her şeyden evvel Dersim'in silahlardan arındırılması, aşiret reislerinin bölgeden uzaklaştırılması gerekiyordu. Resmi görevliler, halk ile yaptığı görüşmeler ve gezdiği bölgelerde elde ettiği izlenimler Şükrü Kaya'nın bu düşüncelerini pekiştirdi. Ayrıca umum müfettiş, vali, Kazım, Kenan, Osman Paşalar ile diğer vali ve kaymakamlarla yaptığı görüşmelerde onların fikirlerinin de aynı olduğunu gördü.

İsmet İnönü'ye sunduğu raporda izlenimlerinin sonuçlarında sorunun nasıl çözülmesi gerektiğine dair tekliflerini de yazdı. Kaya'ya göre; Dersim'in ıslahı acil ve zaruriydi. Yapılması gerekli olan ıslahatın geciktirilmesi devleti zarara uğratacaktı. Islahatın gerçekleşmesi için silahların toplanması, aşiret ağalarının ve ağa olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması, topraksız ve ağaların adeta esiri durumundaki köylülere Dersim'de veya dışında toprak verilmesi gerekmekteydi. Ayrıca bunların yapılabilmesi için askeri bir harekata ihtiyaç vardı. Harekatın 1932 yılının ilk müsait mevsiminde başlaması başarıyı kolaylaştıracaktı. Bunun gerçekleştirilmesi için seyyar jandarma taburunun takviyesi, Türk köylülerinden bir kısmının silahlandırılması, Çemişgezek, Kemaliye, Sansa ve Kemah Boğazı'nda eskiden olduğu gibi askeri kuvvetlerin bulundurulması gerekiyordu.[1061] Şükrü Kaya'nın raporunun ardından 21 Aralık 1931 tarihinde Birinci Genel Müfettiş olan İbrahim Tali Bey'de hükümete bir rapor sundu. Raporda Dersim'in acilen ıslah edilmesi gerektiği belirtildi.[1062] Şevket Süreyya Aydemir de Kadro dergisinde bölgedeki derebeyliğin kaldırılmasının Ağrı

[1061] **BCA, 030-0-010-000-000-110-740-22**
[1062] Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999),** s. 380-383

Dağı'nın gerisinde pusuda bekleyen Ermeni emellerine ket vuracağını yazdı.[1063] Bu görüşler üzerine bölgeye asker sevk edilmesi devletin gündemine girdi.

Şükrü Kaya'nın Seyit Rıza ve Haydaranlı ağaların Türk olduğu iddiası dönemin ideolojik bakış açısını yansıtmaktaydı. Buna göre Dersim'deki aşiretlerin tamamı Türktü. Fakat Şükrü Kaya'nın aksine bölgedeki isyanların anti Türk propagandalar neticesinde ortaya çıktığı da gözlerden kaçırılmamalıdır. Dersim'deki isyanları sadece soygun ve din eksenli birer ayaklanma olarak gösteren anlayış da yanlış sonuçlara ulaşmamızı sağlar. İsyanlar mezhep eksenli görünüyor olsa da etnik farklılıkların da bunda rol oynadığını söyleyebiliriz.

4.8. Van Alayının Dersim'e Sevki

1932 Nisan ayı içerisinde de Dersim'deki asayişsizlik durumu devam etmekteydi. Ekonomik sıkıntıya rağmen Dersim'e bir harekat yapılması gündemdeydi. Maddi sorunlara rağmen bazı tedbirlerin alınmasına karar verildi. Düşünülen tedbirler arasında jandarma karakolları tesis etmek, Dersim'e yakın bölgelerde jandarma kuvvetleri bulundurmak, Sansa ve Kemah Boğazlarını emniyete almak, Diyarbekir'deki hava kuvvetlerine tatbikat uçuşları yaptırmak, Erzincan, Elaziz ve Malatya'daki garnizonları hazır bulundurmak vardı.[1064] Bu sayede geniş bir harekat yapılmasa dahi Dersim üzerinde hükümetin nüfuzunun arttırılması düşünülüyordu.

6 Temmuz 1932 tarihinde Bahtiyar Aşireti'ne mensup Hoşan Köyü'ne gönderilen tahsildarlardan köylünün paraları olmadığından 20 güne kadar müsaade istedikleri ve bu sırada aralarında "*Kürtçe 20 güne kadar ne olur ne olmaz, asker geliyormuş diye konuştukları*", bazı tepelerde hendekler kazdıkları ve eşyalarını Şerabiye Deresi'ne götürüp sakladıkları haber alındı. Bunun yanında Bahtiyar Aşireti reisi Yusuf'un önceden bir jandarmayı şehit etmesinden dolayı arama kararı bulunmaktaydı. Bölgeye asker geleceğine dair söylentiler etrafta yayıldı. Takibe saha olacak mıntıkada yer alan Hoçan ve Bahtiyar aşiretlerinin köyleri hükümet kuvvetlerinin ilk hamlesini beklemekteydi. Bu aşiretlerin köylerinde hükümetin yalnız katil aradığı, katilin en yakın akrabalarının bile bu durumdan mesul tutulmayacağı propagandası her fırsatta yapıldı.[1065]

[1063] Şevket Süreyya, "Derebeyi ve Dersim", **Kadro Dergisi**, sayı: 6, Ankara 1932, s. 45
[1064] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-2**
[1065] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-3**

Bu sırada bölgeyi gezen Elaziz Valisi Nizamettin (Ataker) Bey'e Maksut Uşağı aşireti mensubu eşkıya saldırdı. Maksut Uşağı'nı tedip etmek için Van Seyyar Jandarma Alayının bölgeye sevkine Genelkurmay tarafından karar verildi. Bu harekatın başarılı olması için Karaballı, Koç Uşağı ve Ferhat Uşağı aşiretlerinin yardımları, hiç olmasa tarafsız kalmaları sağlanmalıydı. Elaziz'deki ve Erzincan'daki piyade alaylarından birer dağ topçu taburu Pertek ve Pülümür'e sevk edildi.[1066] Van alayının Dersim mıntıkasına gelmesi bölgeyi önemli ölçüde etkiledi. Bunun üzerine aşiretler kendilerine karşı bir harekat yapılacağı endişesine düştüler. Aralarındaki anlaşmazlığı kaldırmak için Şeyh Früzan ve bazıları teşebbüste bulundu. Mazgirt'teki Haydaranlı aşireti hükümete olan borçlarını vermeye hazır olduklarını bildirdi. Aynı zamanda Hozat bölgesindeki aşiretler de sadakatını bildirdi. Ayrıca Jandarma katili olan Baytiyarlı Yusuf'a karşı ortak harekat edeceklerini vadettiler.

Dersim'in yerleşim merkezlerine uzak olan bölgelerindeki aşiretlerin devlete karşı itaatkar olmadıkları bilinmekteydi. Van'dan gelen kuvvetin bölgeye ulaşması aşiretleri endişeye sevk ettiği gibi suçluların yakalanması için faydalı olmaya da başladı. Eskiden beri devlet kuvvetlerine karşı faaliyette bulunan suçluların yakalanması zaruri bir hal almıştı. Zira suçluların cezasız kalması devlet ciddiyetine zarar veriyordu. Baytiyarlı Yusuf, Van alayının gelmesi ile hayvanlarını ve adamlarını Kureyşan ve Demenan aşiretleri içine sevk etti. Aşiretten arta kalanlar ise Bal ve Keçel Uşağı aşiretlerine sığındılar ve onlara yardım ettiler. Bu aşiretlere Şam Uşaklıların da yardım ettikleri biliniyordu. Hükümet ise yardım eden aşiretlerin tarafsız kalmasını sağlamaya çalışıyordu.[1067]

11 Aralık 1932 tarihinde Kureyşan, Demenan ve Yusufan aşiretleri yüzden fazla asiyle Mazgirt mıntıkasında bulunan aşiretlere ait olan ve gaspedilen eşyanın geri alınması için Hozat'ın Germil nahiyesine bağlı Abbas Uşağı aşiretine ait Halvori Köyü'nü bastılar. Baskın sırasında bir kadınla bir kız çocuğunu öldürdüler. Fakat bu köyün gasp hadisesini gerçekleştirmediği anlaşıldı. Bunun üzerine saldırılarına son verdiler. Aynı gün Bahtiyar aşiretinin bir kolu da Yukarı Abbas aşiretine bağlı Hozat'ın Zeginan Köyü'nü bastı. Seyit Rıza daha önce gerçekleştirdiği gasp hareketiyle yanlış yaptığını anladı. Bunun üzerine Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hasan iki katırla bir takım

[1066] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-5; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-6**
[1067] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-4**

eşyayı bu üç aşirete göndermişse de aşiretler tarafından kabul edilmedi. Bu aşiretlerin başında Alihan, Zeynel ve Cebrail ağalar bulunuyordu. Aşiret ağaları, Seyit Rıza'ya karşı bir harekata girişmek üzere Pah nahiyesi civarında karargahlarını kurarak mevzilendiler. Ayrıca Seyit Rıza'nın damadının aşireti olan Aşağı Abbas Uşağı aşireti de bu aşiretler tarafından tehdit edilmeye başladı. Durumun giderek asayiş sorunu halini alması üzerine Birinci Umum Müfettiş Vekili Fazlı Bey, aşiretlerin dağılmaları için tebligatta bulundu. Fakat bölgedeki jandarma kuvvetlerinin yeterli olmaması dolayısıyla olaya müdahale edilemedi.[1068] Bunun üzerine çatışmalar artarak devam etti.

4.9. Seyit Rıza'nın Nüfuzunu Genişletme Çabaları

1933 yılının Ocak ayında Seyit Rıza'nın yeğeni Hıdır'ın oğlu olan Teslim, 40 kadar adamıyla beraber Pertek'in Şavak nahiyesinin Kormosi Köyü'nü basarak, 800 hayvan yanında bir kısım eşyayı da gaspetti. Aynı ay içerisinde Ovacık'tan hareket eden postaya refakat etmesi için görevlendirilen iki jandarma yolda öldürüldü. Suçlu oldukları tespit edilen Maksut Uşağı aşiretinden Yeşil ile son harekatta evi yıkılan Büyükköy'den Hasan ve bunlara gözcülük eden Dursun yakalandılar. Bu sırada Kırgan ve Bahtiyar aşiretlerinden yaptığı tahsilat parası ile Hozat'a dönmekte olan maliye tahsildarının, Bahtiyarlı Yusuf, oğlu Hıdır ve Paşo tarafından yolu kesilerek tahsilat parasına el konuldu.[1069]

Bu gibi gasp hadiseleri yanında aşiretler arasındaki rekabette olanca hızıyla devam etmekteydi. Kırganlılar anlaşmazlık içerisinde oldukları aşiretler ile barışma çabasına giriştiler. Kırganlı aşireti iki kısımdan oluşmaktaydı. Salman ve Mahmut ağaların idaresindeki kısmı Abbas Uşağı ve diğer aşiretler ile iyi geçinme gayreti içerisinde idiler. Şatoğlu Zeynel ile Melili ağaların idaresindeki diğer kısmı ise Bahtiyar ve Demenanlılar ile barışma teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bu arada Doğu Dersim aşiretlerinden Yusufan aşireti reisi Kamer Ağa, Kırgan ağalarına bir mektup gönderdi. Mektupta hükümetin ilk baharda Dersim'de askeri harekat yapacağı ve kendilerini imha edeceği ve yakalanan kişilerin daha şimdiden yollarda öldürüldüğü yazıyordu. Kamer Ağa ayrıca Bahtiyar ve diğer aşiretlerin barışmaları gerektiğini bildiriyordu. Bu çabalar kısmi olarak sonuç verdi. Koç Uşağı aşireti tarafından dört sene önce öldürülen Diyab

[1068] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-7**; Rus kaynaklarına göre 1932 yılında eşkıyanın Dersim ve çevresindeki kazalara yaptıkları saldırıların maliyeti 160.000 lirayı buldu. Bakınız Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 170
[1069] **BCA, 030-0-010-000-000-128-923-4**

Ağa'nın oğlu için Koç Uşağı aşireti reisi Seyithan barışmak üzere Çemişgezek'e gitti.[1070]

Nisan ayına gelindiğinde Dersim'de dilden dile dolaşan ve Türk düşmanlığı aşılayan 3 destan ele geçirildi. Hükümete göre bu destanlar amiyane yazılmış olmakla birlikte kasıtlı olarak tertip edilmişti. Asılları Kürtçe olan bu destanları Seyit Rıza'nın yanında bulunan Koçgirili Alişer'in yazdığı tahmin ediliyordu. Cumhuriyet ve Türklük aleyhtarı olan bu destanlar Kürtçülük fikrini takip edenler için kuvvetli bir propaganda malzemesiydi. Bu destanlarla Cumhuriyetin getirdiği değişimi kabul etmek istemeyen Dersim aşiret reislerinin Dersim halkını eskisi gibi kendilerine bağlı bulundurmak istedikleri düşünülüyordu. Aşiret reisleri, bu destanları vasıta kılarak bölge halkının kahramanlık ve dini duygularını da kullanarak arzularına ulaşmak niyetindeydiler. Hükümet bu düşüncelerin en ziyade aşiret reislerinden Seyit Rıza tarafından paylaşıldığına inanıyordu. Mamuretülaziz Valisi Tevfik Sırrı Gür'e göre Seyit Rıza kendisini Dersim Alevilerinin ulusu, ruhaniyet ve kudsiyet sığınağı, Türk düşmanı ve Kürt hamisi olarak görmekteydi.[1071]

Seyit Rıza'nın hükümet nezdinde muteber görülmediği böyle bir dönemde oğlu Baba (Bava) öldürüldü. Seyit Rıza bunun üzerine, Hozat kaymakamlığına bir mektup gönderdi. Mektupta oğlunun katilini yakalama işinin hükümetin vazifesi olduğunu, milletin üzüntüsünden sabır ve takatinin kalmadığını belirtti. Ayrıca katillerin kaçtıklarını ve herhangi bir aşirete sığınırlarsa takip edeceğini de haber verdi. Fişek olmadığından dört beş sandık cephane verilip yardım edilmesini istedi. Eğer bu ricası yerine getirilmezse hükümetin deposundan cephane çalacağını, bunun da hoş görülmesini ve hükümet malının kendilerine helal olduğunu da bildirdi.

Seyit Rıza'nın araştırması üzerine katillerin Kırganlılardan olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Kırganlılar üzerine yapacağı saldırıda kendisine yardım etmeleri için bazı aşiretlere telkinde bulundu. 20 Mayıs 1933'de Kırgan aşireti üzerine yapacağı harekatı yakından takip ve idare etmek üzere Bali mezrasına geldi. Yanında 400 kişilik kuvvet bulunuyordu. Bu kuvvetlerin içerisinde damadı Topal Ahmet'in reisi olduğu Aşağı Abbas Uşağı, Ferhat Uşağı, Laçin Uşağı, Ovacık'ın Kalan aşireti, Aşuran kabilesi, Mazgirt'in Demenan ve Yukarı Karaballı aşiretlerinden de bir kısım yardımcı

[1070] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-8**
[1071] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-9**

kuvvetleri vardı. Bu kuvvetlerle dört gün boyunca Hozat'ın nahiye merkezi olan Sin köyü'ne saldırdı ve köyü işgal etti. Şakak köyü'nü tamamen yakarak karargahını Sin köyü'ne nakletti. Mezar taşlarını kırdı. Ayrıca köydeki nahiye binaları ve karakol binaları da yakıldı. Seyit Rıza'nın bu hareketi öldürülen oğlunun intikamını almak için, Kırgan aşireti ağalarından Mehmet ve Melili ağalara karşı idi. Bu saldırı karşısında Mehmet Ağa, Bahtiyar Aşireti içerisindeki Torut Köyü'ne, Melili Ağa ise Mazgirt'in Kureyşan Aşireti içerisindeki Kırık köyü'ne kaçtı. 26 Mayıs'ta Seyit Rıza elindeki Kırganlılara ait haritalarda yazılı olmayan Bolim Mezrası ile Dursun Ağa'nın Beşberle Yaylasındaki iki evini daha yaktı. Bu arada Kırganlılara destek veren Bahtiyarlılar Sin'e baskın yaptılarsa da giremediler. Sin'den ve Şakak köyünden Bahtiyar aşireti içerisindeki Torut ve Pakire köylerine iltica eden Kırganlılar çok perişan ve sefalet içerisindeydi. Hükümet bunlara iaşe temin etti. İki köyde yakılan ev sayısı otuz kadardı. Seyit Rıza, Kırganlıların diğer köylerine de saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Ayrıca Bahtiyar aşireti reislerine mektup yazarak aşiretleri içine sığınanları himaye etmemelerini ve kendisine teslim etmelerini istedi. Bu kavganın adi bir aşiret kavgası olmadığını sonucunun idama varacağını yazdı.

Gelinen durum Seyit Rıza'yı Dersim'in en güçlüsü konumuna yükseltti. Kendisine muhalefet edenleri tehdit ettiği görülüyordu. Bu durum nüfuzunu arttırmasına ve diğer aşiretlerin kendisine itaat etmesine neden oldu. Kırgan aşireti'nden olan Selman Ağa kendisine bağlı olanlarla beraber diğerlerinden ayrılarak Seyit Rıza'ya sığındı. Bu arada Pakire'de 30 askerlik bir müfreze bulunmaktaydı. Pakire köyü'ne giden Hozat Jandarma bölük kumandanının Seyit Rıza ile hiçbir surette temas etmemesi ve herhangi bir ihtilafa meydan vermemesi istendi. Hozat kaymakamı ile jandarma kumandanı durumu takip etmekteydi. Vilayet jandarma kumandanı Lütfi Bey, aşiretler arasındaki durumu tetkik etti. Ona göre Seyit Rıza'ya düşman olanlar harekete geçirilirse güvenlik temin edilebilirdi. Hozat'taki kaymakam Rıza Bey'in bu işleri idare etmesi gerekiyordu. Bu sırada seyyar jandarma kumandanı Hozat'ta bulunuyordu. Kumandanın toplanacak olan 70 süvari ve 30 piyade ile 28 Mayıs sabahı Mazgirt'e gitmesi uygun görüldü. Bu sırada Seyit Rıza'ya hareketlerinin Cumhuriyet kanunlarına muhalif olduğu, bu durumun devletin dikkatini çektiği, yaptığı hareketlerin sonucunun kendisi için iyi olmayacağı kesin bir dille söylendi. Ayrıca Seyit Rıza'ya muhalif olan aşiretlere haber gönderilerek durumun idare edilmesi düşünüldü. Fakat Seyit Rıza durmadı. Aşiretler arasında propaganda yapmaya devam etti. Bu hareketi ile Bahtiyarlar

hariç bütün Batı Dersim aşiretlerini nüfuzu altına aldı. Gelişmeler hükümeti tedirgin etti. Zira gelinen durum Dersim'de fikir ve hareket birlikteliğini sağlayabilirdi. Seyit Rıza'nın yanında bulunan kuvvetleri dağıtması kendisine tebliğ edildi. Ayrıca Seyit Rıza'ya yardımcı olan aşiretlere de yerlerine çekilmeleri bildirildi. Palu'daki süvari bölüğüne ve Hozat'taki tabura da ateş etmeden Pakire'ye hareket etmesi emredildi. Mazgirt'teki seyyar jandarma taburu Seyit Rıza'nın bulunduğu yerin güneydoğusuna sevk edildi. Bu tabur bölgede gösterilerde bulundu. Sin nahiyesi üzerine de uçaklar gönderildi. Dahiliye Vekaleti ise Seyit Rıza'ya karşı yapılacak zayıf bir harekatın fayda sağlamayacağını, aksine Seyit Rıza'nın konumunu güçlendireceğini düşünüyordu. Bunun üzerine Hozat ve Mazgirt'teki birlikler yerlerinden oynatılmadı. Fakat her ihtimale karşı teyakkuzda tutuldu. Ayrıca uçuşlar da durduruldu.[1072]

7 Haziran 1933 tarihinde Seyit Rıza'ya Aşuran aşiretinden 40 kişi yardım etmek için geldi. Bu sırada Seyit Rıza Halvori'de bulunuyordu. Yeterli cephanesi vardı ve saldırı için yağmurların kesilmesini bekliyordu. Buna karşı hükümet kuvvetlerinin saldırı ihtimaline karşı Yukarı Abbas Uşağı'nın köylülerinin yiyeceklerini sakladıkları haber alındı. Bölgedeki tedirginlik diğer aşiretleri de korkuttu. Zira hükümetin bölgeye yapacağı harekatın bütün Dersim'i kapsamasından endişe ediliyorlardı. Bunun üzerine Seyhan aşiret reisi Haso Seydi, Şeyh Mehmet aşireti reisi Bego Ağa ve Rotanlı Süleyman yaptıkları toplantıyla hükümete destek verme kararı aldılar.

Yusufan aşireti reisi Kamer Ağa'da Bahtiyarlılara yazdığı mektupla hükümetin emirlerine hazır olduklarını bildirdi. Ayrıca bu mektupta Şeyh Abdurrahman'ın Miço vasıtasıyla Seyit Rıza'ya 12 sandık cephane yolladığını, Fransızca bilen Abdurrahman'ın yanında bir kadın casus bulunduğunu, Seyit Rıza'nın eski Abbasi hükümetini ihya etme hülyasında bulunduğunu ve silahların üzerine de bu ismi yazdırdığını ifade etti. Hükümetin bu mektuptan haberi olunca, Şeyh Abdurrahman adını taşıyan adamın Hozat veya Elaziz içerisinde bir kimse olması lazım geldiğini, Seyit Rıza'nın eski tanıdıklarından olup Elaziz'de oturan Baytar Nuri'nin Şeyh

[1072] **BCA, 030-0-010-000-000-113-779-1; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-13;** Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeye göre, Seyit Rıza'nın Hozat Kaymakamlığına gönderdiği mektupta yazan "Hükümet milletin anasıdır. Ananın malı evlada helaldir." ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade Dersimli aşiretlerin devleti Sünni olarak gördüğü ve kamu mallarının kendilerine helal olduğu anlayışının bir tezahürüdür. Bakınız. CA, 1/177 (47-3)-2/75, Akt. Yeşiltuna, **Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi**, s. 42; Torut köyü keşiş ailesinin yerleşim yerleri arasındaydı. Gündoğan, Gündoğan, **a.g.e**, s. 341; Seyit Rıza'nın öldürülmüş oğlunun katillerinin cezalandırılması için kaymakama başvurması da anlamlıdır. Tecrübeli bir aşiret reisi olan Seyit Rıza, hükümetin siyasetini anlamaya çalışmaktadır. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 159; Hüseyin Aygün, **0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat**, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 281

Abdurrahman müstear ismiyle Seyit Rıza ile temas kurarak faaliyete geçme ihtimali de bulunduğunu vilayete yazdı. Zaten daha önce de İran ve Suriye'den gelmiş birinin Seyit Rıza'nın yanına gittiğine dair haberler alınmıştı.

Seyit Rıza yapılan propagandalar ve alınan tedbirler ile endişeye düştü. Aşiretler de Seyit Rıza'nın aleyhine dönmeye başlamışlardı. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Nazımiye ve Ovacık'a birer garnizon yerleştirilmesini istiyor, böylelikle Seyit Rıza'nın bölgedeki nüfuzunun azaltılabileceğini tahmin ediyordu. Kaya'nın bu isteği Cumhurbaşkanlığı'na iletilmiş ise de, adı geçen yerlere asker sevk edilmesi diğer bölgelerin güvenliğini zayıflatacağı için uygun görülmedi. 11 Haziran 1933'te hükümete yakın duran Kureyşanlı Haso Seydi ve Şeyh Mehmetli Bego saldırıya uğradı. Bunun üzerine Seydi ile Bego, Hozat'a giderek hükümet emir verdiği takdirde Seyit Rıza'ya karşı saldırıya hazır olduklarını bildirdiler.

Bu gelişmelere rağmen isyan hazırlıkları da devam ediyordu. Ovacık aşiretleri reisleri Solazan köyünde toplanarak askeri bir harekata karşı koyma kararı aldılar. Bal Uşağı Reisi Eyüp bu toplantıdan sonra Bornak Köyü'ne giderek Koç Uşağı Aşireti'ne adamlarını yolladı ve cephane tedarikine başladı. Maksut Uşağı Aşireti mensupları da muhtemel olan askeri harekata karşı eşyalarını ormana sakladı.

Seyit Rıza ise Elaziz'de yerleşmiş olan Baytar Nuri vasıtasıyla hükümet tarafından alınan tedbirlerden haberdar oluyordu. İşin ciddi olduğunu anlayan Seyit Rıza, Elaziz Vilayetine bir mektup yazdı. Bu mektupta Kırganlıların Osmanlı döneminde hükümete karşı isyan ettiklerini, kendisinin ise aşireti ile birlikte Kırganlılara karşı yapılan harekata katıldığını ve bu harekat sırasında Kırgan aşiret reisi Süleyman Ağa'nın öldürüldüğünü belirtti. Seyit Rıza'ya göre Süleyman Ağa'nın öldürülmesi üzerine Kırganlılar kendisine kin gütmeye başladılar. Yeğeni Haydar'ı öldürdüler. Seyit Rıza ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Kırganlıların Erzurum'dan çekilmekte olan askerlere saldırdıklarını kendisinin ise Ruslara karşı hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldığını anlattı. Ayrıca hükümetin yanında yer almasından dolayı düşmanının çok olduğunu belirtti. Seyit Rıza Hozat kaymakamının yanına gönderdiği ve geri dönerken Kırganlılar tarafından öldürüldüğünü yazdığı mektupta, oğlu Baba'nın katillerinin bulunamaması konusunda Hozat kaymakamını suçluyordu. Kaymakamın aşiretleri kendi üzerine sevk ettiğini, hatta kaymakamın ve maiyetindeki

Yüzbaşı ve Nahiye Müdürü Şerif Bey'in Kırgan ve Bahtiyar aşiretleri içerisinde gayri meşru menfaat teminine çalıştıklarını ifade ediyordu. Seyit Rıza, kaymakamın yaptığı haksızlığın önüne geçilmesini istiyordu. Seyit Rıza'nın bu mektubu üzerine Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Seyit Rıza'nın yanına bir sivil ve gayri resmi bir adamın gönderilmesine karar verdi. Tahkikat yapılmasını istedi.

11 Temmuz 1933 tarihinde bölgede askerlerin harekat yapacağını düşünen Demenan, Ferhat Uşağı, Maksut Uşağı ve Haydaranlılar hükümet taraftarı aşiretlerin de yer aldığı manevra hareketlerini görünce isyandan vazgeçtiler. Hatta yapılacak askeri harekat vasıtalarının kendilerinden kiralanacağı söylenince sevindiler. Bu sırada Seyit Rıza'nın en güvendiği Aşağı Abbas Uşağı Aşireti reisi ve damadı olan Topal Ahmet de Hozat'a gelerek teslim oldu. Bu olay Seyit Rıza'nın moralini bozdu. Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hüseyin ise babasının yaptıklarından dolayı kendisinin hükümet nezdinde mesul tutulmamasını istiyordu. Demenanlılar da Seyit Rıza'ya karşı tavır aldılar. Gelinen durum Seyit Rıza için pek iç açıcı değildi. Seyit Rıza kuvvetlerini Hacılı ve Zeynigan köylerine çekmek zorunda kaldı.[1073] Bu durum Seyit Rıza'nın bölgedeki otoritesini korku ile sağlandığını, seyitlik makamının çok da etkili olamadığını gösterdi. Zira zayıf düştüğünden en yakınları bile Seyit Rıza'yı terk etmeye başlamıştı.

Kısa bir süre bölgede sükûnet sağlandı. Fakat tedbirlerin alınmasına devam edildi. Erzincan'ın Dersim sınırındaki Mercan Boğazı'nda eşkıya çetelerinin gözcüleri oldukları anlaşılan beş kişi yakalandı. 16 Temmuz 1933 tarihinde bu kişilerin batı vilayetlerine sevk ve iskanları kararlaştırıldı.[1074]

Ağustos ayında Birinci Ordu Müfettişi Hilmi Bey, Dersim'in genel durumunu anlatan ve Seyit Rıza hakkında düşüncelerini bildiren raporunu Başvekil İsmet Paşa'ya iletti. Hilmi Bey, oğlunun intikamını almak için faaliyetlerde bulunan Seyit Rıza'ya ve özellikle yaz aylarında meydana gelen bölgedeki soygunlara karşı çeşitli tedbirler almıştı. Hilmi Bey bütün Dersim'in her türlü vergilerini defterlere kaydettirdi.

[1073] CA, 1/177 (47-3)-2/75, Akt. Yeşiltuna, **Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi**, s. 46-58; Bir başka belgede Aşağı Abbas Uşağı Reisi Topal Ahmet ile birlikte Karaballı reislerinden Demir ve Koç Ağalar ile Mehmet Ali Ağa'nın oğlunun da dahil olduğu 9 kişinin yakalandığı ve Elaziz'e sevk edildiği yazmaktadır. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-13**; Fakat Topal Ahmet'in teslim olması daha kuvvetlidir; Burada ilginç bir hadise de Seyit Rıza'nın Abbasi hükümetini ihya etme hevesidir. Bölgeye yerleşen bazı aşiretlerin Horasan'dan Dersim'e geldikleri bilinmektedir. Bu göç 756-760 yılları arasında Abbasi hilafeti zamanında gerçekleşmiştir. Bkz. Yılmazçelik, **a.g.e**, s. 37; Ersal, **a.g.e,** s. 140; Abbasi hilafetinin heterodoks unsurlara karşı müsamahakar oluşu ve bu unsurların Abbasi hilafeti üzerindeki etkisi Seyit Rıza'nın Abbasilere sempatiyle bakmasına neden olmuş gözükmektedir.

[1074] **BCA, 030-0-018-001-002-38-51-2**

Harekatın başlayacağı zamana kadar durum gözetlenerek beklenildi. Harekatta hedefe ulaşmak için aşiretler arasındaki kan davalarından da istifade edilmeye çalışıldı. Harekat planına göre kolordu 19 Ağustos itibariyle yürüyüşe, 21 Ağustos'ta manevralara başlayacaktı. 26 Ağustos'ta tatbikata son verilecekti. 27 Ağustos'ta ise geri dönmek için tekrar yürüyüşe başlayacaktı. Halbuki Dahiliye Vekaletine askeri kuvvetlerin 15 gün Dersim'de bulunacağını bildiriyordu. Bu çelişkiyi Hilmi Bey Dahiliye Vekaletine bildirdi. 17 Ağustos'ta Hilmi Bey, fırka kumandanı ve Vali Tevfik Sırrı Gür ile Elaziz'de görüştü. Bu görüşmede kolordunun tatbikat programı ve sahasının daha kapsamlı olduğunu anladı. Fırka kumandanı Dahiliye Vekaletinin talimatından haberdar değildi. Ertesi gün Kolordu Kumandanlığı'ndan aldığı emir üzerine manevra sahası, sınırları, konuşlanma yerleri ve yürüyüş planı değiştirildi. Kolordu Kumandanı Kenan Paşa, 20 Ağustos'ta Elaziz'e geldi. Hilmi Bey, Kenan Paşa ile de durumu ve harekat tarzını görüştü. Her ikisi 21 Ağustos'ta Hozat'a geçti. Burada Kırgan, Bahtiyar Uşağı, Koç Uşağı, Karaballı ve Ferhat Uşağı aşiretleri ağaları ile görüştüler. Kendilerine nasihat edildi. Silahlarını ve asker kaçaklarını teslim etmeleri istendi. Bu aşiretlerin askerlerin bölgede bulunmasından dolayı sinmiş oldukları görüldü. Görüşmenin ardından 17. Fırka, seyyar jandarma ile birlikte Hozat'ta tatbikat yaptı.

Jandarmanın tedip yapılacak aşiretlerin sahasında görünmeden hareket etmeleri önemliydi. Aksi halde bu aşiretler silahlarını ve suçlularını saklayarak etrafa dağılabilirdi. Ayrıca askerlerin manevralarının etrafta hissedilmesi yalnız sükûnet içerisindeki aşiretleri değil aynı zamanda Seyit Rıza'ya düşmanlık besleyen aşiretleri bile kuşkulandırabilirdi. Bu durum ise Seyit Rıza'nın propagandasına ve tesirine kuvvet verirdi. Dolayısıyla askerin bölgeye gelmesinden önce faaliyete geçmeme kararı alındı. Hilmi Bey, Dersimlilerin istenen talep ve gönderilen tebligatlara sürekli muhalefet ettiklerini İsmet Paşa'ya gönderdiği raporda bildirdi. Ayrıca raporda, Dersimlilerin tepelerinde yumruk görmeden ve son kurtuluş ümitlerinin kalmadığını hissetmeden de bir sonuç elde edilemeyeceği belirtilmişti. Eksik olacak bir teşebbüs Dersim'in sükununu bozabilirdi. Bunun üzerine Hilmi Bey, icraatlarını imkan dahilinde sınırlandırma yoluna gitti. Aşiretlerin silahlarını kayıt ve tespit etmeyi, sık sık yoklama yaparak hükümetin kontrolünü sağlamayı, zor kullanmadan aşiretleri mükellefiyetlere sevk etmeyi, Seyit Rıza aleyhtarlığını takviye ederek onun yardım dilemesini ve Aşağı Abbas Uşağı aşiretinin pişman olarak Seyit Rıza aleyhine vaziyet almasını sağlamayı düşündü. Seyit Rıza'nın bölgede yaptığı propaganda ise silahlarını teslim etseler,

hükümete boyun eğseler ve Seyit Rıza aleyhtarlığı yapsalar dahi aşiretlerin ceza görecekleri yönündeydi. Bu durum karşısında Seyit Rıza'ya koz vermemek Hilmi Bey'in hedefleri arasında yer alıyordu. Bundan dolayı Kızıldağ'da yapılacak son tatbikattan vazgeçilerek aşiretlerin bir kısmının faaliyet sahası olan bölgelerde tatbikat yapılmasına karar verilerek[1075] 26 Ağustos'ta harekete geçildi.

Bu sırada Pilavtepe'yi Koç Uşağı Aşireti mensupları bastı. Bunun üzerine ılımlı davranmaktan vazgeçildi. Zaten Bal Uşağı, Laçin Uşağı ve Koç Uşağı aşiretlerinin hükümete silahlarını teslim etmeyecekleri haber alınmıştı. 29 Ağustos ve 1 Eylül 1933 tarihlerinde Ağvis, Zangerek, Kalecik, Erigan, Ekrek, Ağzonik, Similka, İbrahim Tanır, Tartonit, Puhami, Türk Tanır, Taşgerek, Sorbiyan, Aşağı Kırnık, Bezamut, İnceağa, Zımbık ve Vartongo köylerindeki aramalarda çok sayıda silah ve hükümet tarafından aranılan kaçaklar ele geçirildi. Karaballı aşireti reisi Koç Ağa ise adliye tarafından aranılan iki oğlunu getirmek için Karaballı Mehmet Ağa'nın kefaleti ödemesi ile serbest bırakıldı. Bunu fırsat bilen Koç Ağa, aile ve sürülerini alarak Koç Uşağı aşireti içerisine kaçtı.[1076]

Seyit Rıza ise Koç Uşağı, Laçin Uşağı, Bezgar Uşağı ve Maksut Uşağı'na seyitler göndererek aşiretleri tahrike çalıştı. Bütün Dersimlilerin imha edileceği propagandasını yapmaya da devam etti. Buna karşı Hozat kaymakamı Amutka'ya gönderilerek hükümetin Koç Uşağı mensuplarına karşı bir harekette bulunmayacağı anlatıldı. Fakat Koç Uşağı Aşireti isyan etmeyeceğine dair güvence vermesine rağmen sözünde durmadı. Kakbil karakolu basıldı. Laçin Uşağı, Maksut Uşağı ve Bezgar Uşağı aşiretlerinin de kesin olarak Seyit Rıza'nın yanında yer aldıkları anlaşıldı. 2 Eylül'de Başpınar ve Sivribaba'da toplanan isyancı grup tamamen dağıtıldı. Uçaklar Bali mezrasını, Hacılı köyleriyle Rehber'e ait bazı köyleri bombaladı. Asilerin kaybı büyüktü. Bu bombardıman üzerine Seyit Rıza, Cenk Köyü'ne kaçtı. 3 Eylül 1933'de Amutka karakolu Koç Uşağı aşireti tarafından basıldı. Esir edilen askerler kaçmayı başardı. 120 kişilik bir asi grubu Seyit Rıza tarafından Koç Uşağı aşiretine yardım etmesi için Hozat'ın kuzeybatısına gönderildi. İsyanın yayılması üzerine, Koç Uşağı aşiretine hükümet tarafından nasihat heyeti gönderilerek isyan gerekçeleri öğrenilmeye çalışıldı. Bu nasihat heyeti saldırılardan vazgeçmedikleri takdirde şiddetli bir şekilde

[1075] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-10; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-11**
[1076] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-13; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-18**; Pilavtepe muharebesinde 15 kadar Laçin Uşağı aşireti mensubu öldürüldü. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-15**

cezalandırılacakları ve Amutka'da ele geçirilen silahların derhal geri verilmesi gerektiği uyarısını yaptı.

Bölgedeki karışıklığın durulmaması üzerine Başvekil İsmet İnönü, aşiret reislerinin ikna edilmesini, eğer ikna olmuyorlarsa tutuklanmasını Hozat'ta bulunun Birinci Umum Müfettiş Hilmi Bey'e iletti. Bu istek Elaziz Valiliğine tebliğ edildi. 4 Eylül'de daha önce saldırıya uğramış olan Kakbil'e girildi. Hozat'tan Ovacık'a giden posta, Laçin Uşağı aşiretinin saldırısına uğradı ve Kakbil Nahiye Müdür Nuri Efendi şehit edildi. 5 Eylül 1933 tarihinde Zibel Tepesinde toplantı yapan Doğu Dersim aşiretleri silahların teslim edilmemesi, hatta Batı Dersim aşiretlerine de yardım edilmesi hususunda görüş birliğine vardılar. 6 Eylül'de Ovacık eşkıyaların saldırılarına maruz kaldı. Bu sırada Maksut Uşağı reisi Aydın ve Koç Uşağı Aşireti reisi Seyithan ile devlet yetkilileri arasında mektuplaşmalar oldu. Yazışmalarda aşiretler askerlerin bölgeden çekilmesini talep ettiler. Fakat bu istek kabul edilmedi. Zira böyle bir hareketin isyankar aşiretlerin etkinliklerini artırarak etrafa daha fazla zarar vermesine neden olacağı düşünülüyordu.

Bu sırada harekat devam ederken Hilmi Bey, Aşağı Abbas Uşağı aşireti içerisinde 10 hane Ermeni aile bulunduğunu tespit etti. Halbuki Elaziz vilayeti kazalarda Ermeni bulunmadığı bilgisi vermişti. Yakalanan Ermenilerden 7 erkek Hozat'a sevk edilirken, kadınlar ve çocuklar yerlerinde bırakıldı. Yerlerinde bırakılanlar da mahsullerini topladıktan sonra Elaziz'e gönderilecekti. Umum Müfettiş Hilmi Bey, Dersim'in diğer yerlerinde de Ermeni nüfusunun bulunduğunu düşünüyordu. Hilmi Bey, Hozat'ta kaydı bulunanlardan daha fazla Ermeni nüfusunun bölgede yaşadığını daha önce tespit etmişti. Bu Ermenilerden bir çoğu toplama emrinin tatbiki sırasında Suriye'ye gitmişti. Fakat aşiret reislerinin sakladıkları Ermeniler halen bölgede bulunmaktaydı. Seyit Rıza'nın yanında da Ermenilerin bulunduğundan şüpheleniliyordu. Hilmi Bey, Dersim Ermenilerinin Alevi aşiret mensuplarından farkı olmadığını, birbirlerine kız alıp verdiklerini ve gerçek nüfuslarını tespit etmenin mümkün olmadığını hükümete rapor etti.

8 Eylül 1933'te Bahtiyarlı Yusuf ve Rehber öncülüğündeki 300 kadar eşkıya Maksur deresinden geçmekte olan askeri birliğe saldırdı. Saldırı sırasında 3 şehit ve 8 yaralı verildi. Bazı mühimmatta asilerin eline geçti. Bunun üzerine 17. Fırka asilerin

üzerine sevk edildi. Fakat arazinin asilerin bulunduğu Suri Baba çevresinde ormanlık ve çok sarp olmasından dolayı baskın gerçekleştirilemedi. Başpınar'da karşılaşılan asilere 5 kayıp verdirildi. Rehber'e ait olan Hacılı ve Bali mezrası uçaklar tarafından bombalandı. Bahtiyarlı Yusuf'un Başpınar'daki evi yakıldı. Hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldıklarını göstermek isteyen Kırganlılar ve Pakireliler 60 kadar adamıyla birlikte askere yardım için bölgeye geldiler. Fakat buna gerek olmadığı kendilerine bildirildi. Pakireli Süleyman tarafından askerlere verilen bilgiye göre Bahtiyarlı aşiretinden çok sayıda yaralı olduğu öğrenildi. Eşkıyanın Mazgirt'i basacakları tahmin ediliyordu. Bunun üzerine isyan eden aşiretlere merhamet edilmeyeceği, itaatkar olan aşiretlere ise saygı gösterileceği ve himaye edileceğine dair Kolordu Kumandanlığı tarafından hazırlanan beyannameler çeşitli vasıtalarla, özellikle uçaklarla Dersim'in her tarafına dağıtıldı. Yapılan propagandalar neticesinde Dersim aşiretlerinin genel bir ayaklanma çıkarma teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Seyit Rıza faaliyetlerini tamamen durdurdu. Koç Uşaklılar ve Ovacık aşiretleri itaat altına alındı. Buna rağmen 12 Eylül gecesi Çemişgezek'in Piraki Köyü eşkıya tarafından basılmak istendi. Fakat karakoldaki askerlerin şiddetli ateşi yüzünden başarı sağlayamadılar. 13 Eylül 1933 tarihinden itibaren artık Dersim sakindi. Ormanlara kaçmış olan Danzik köylüleri geri dönerek harmanlarıyla meşgul olmaya başladı. Koç Uşağı aşireti Amutka karakolundan aldıkları 5 tüfeği geri verdi. Bu arada Pakireli Süleyman'a ait Karaoğlan köylülerinden birkaç kişinin pusu kurarak Kızılkiliseli Hıdır'ı öldürdüğü tespit edildi. Öldürülen kişinin şehit edilen Kakbil müdürünün pantalonunu giydiği görüldü. [1077]

Doğu Dersim sükûnete girdi. Kureyşan, Yusufan, Alan, Demenan, Şeyh Mehmetli, Şadilli, İzoli, Lödekli, Kıran, Lasvanlı, Cibran ve Özbeki aşiretlerinden telgraflar alındı. Bu telgraflarda kolordunun neşrettiği beyannameleri aldıklarını ve hükümetin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da her türlü emir ve kanunlarına sadakatle itaat edeceklerini bildirdiler.[1078]

19 Kasım 1933'te Maksut Uşağı aşireti reisi Kasım oğlu Munzur Ağa, Seyit Rıza ile görüştü. Amacı aşiretlerin barışmasına çalışmaktı. Seyit Rıza ve Munzur Ağalar, Kureyşanlı Haso Seydi'yi Kırgan aşiretine elçi olarak gönderdiler. Haso Seydi,

[1077] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-15; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-17; BCA, 030-0-010-000-000-110-741-18**

[1078] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-19**; Harekat sırasında 6 Eylül 1933 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin tasdik ettiği 20.000 liralık tahsisat, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylandı. Bakınız. **BCA, 030-18-01-02-38-60-11**

Kırganlıların Seyit Rıza ile barışmaları için teşebbüste bulundu. Yapılan görüşmede Seyit Rıza'nın oğlu Baba'nın öldürülmesi için Sinli Mehmet Ağa'ya Rehber'in para verdiği ve aralarında senet olduğu, bunun halledilmesi, haksız taraftan Baba'nın kan bedeli olarak Seyit Rıza'ya para verilmesi konuşuldu. Bunun üzerine Kırgan aşiret reisi Selman 1000, diğer köylüler ise 2000 kuruş para toplayarak Haso Seydi'ye verdiler. Ayrıca Kasım oğlu Munzur, Bahtiyarlı Yusuf Ağa, Seyit Rıza, Rehber, Kırgan aşireti adına Kureyşanlı Haso Seydi ve Keki Ali Berk Hırsızpınarı Köyünde toplandı. Bu toplantıda Rehber'in Baba'yı öldürmek için Sinli Mehmet Ağa'ya para verip vermediği görüşüldü. Bu durumun tahkiki için daha sonra da toplantı yapılması kararı alındı. Kureyşan, Kırgan, Demenan ve Yusufan aşiretlerinin buluştuğu son toplantı da ise barışma kararı verildi. Bu arada devlete sadık olduklarını göstermek amacıyla hükümete mektup yazan Karaballı Mehmet Ali ile Koçgirili Alişer'in Doğu Dersim aşiretleri ile diğer aşiretlere barışmaları için mektup yazdıkları da anlaşıldı. Aşiretler arasında ittifaka Bahtiyarlı Süleyman Ağa'nın katılması istenilmiş ise de görüşme gerçekleşmemişti.[1079]

Bütün bu ittifak girişimlerine karşı aşiretler arasında birlik sağlanamadı. 4 Mayıs 1934'te Bahtiyarlı Yusuf'un oğlu Şahin 18 silahlı adamıyla beraber Kırganlıların Deşt köyünü bastı. Çatışma sonucunda Kırganlılardan Sinli Ahmet oğlu Hamdi öldürüldü. Bu sıralarda Doğu Dersim aşiretleri arasında Kureyşanlılar hariç sükûnet hakimdi. Batı Dersim'de ise Seyit Rıza, Rehber, Koçgirili Alişer, Hacı Bektaşi Veli ahfadından Veli, Şerif, Ahmet, Koçuşağı aşireti şefleri, Kepo Hüseyin, İdare'nin oğlu Seyithan ve Kör Seyithan etkin durumdaydı. Seyit Rıza, oğlunu öldüren Kırganlılardan intikam alma gayesine hala devam ediyordu. Bu maksadına ulaşmak için de diğer aşiretlerin kendine taraftar olmasını istemekteydi. Havaların müsait hale gelmesi ile Seyit Rıza, Kırganlılar aleyhine tekrar harekete geçti. Zaten Pakireli Süleyman hariç diğer aşiretler arasında bir ittifak meydana getirmekte kısmen başarılı olmuştu. Seyit Rıza, Pakireli Süleyman'a da anlaşma teklif etti. Bir önceki yıla kadar hükümete bağlılık sergileyen ve Seyit Rıza'ya aşırı muhalif olan aşiretler bir an da Seyit Rıza'ya yanaşmışlardı. Bunda Seyit Rıza'nın rolü büyüktü ve muhtemelen o Kırganlılara karşı kazanacağı bir galibiyetin bütün Dersim'in kendisi ve Koç Uşağı aşiretinin etrafında birleşmesini de sağlayacağını öngörmekteydi. Bu durum da hükümeti tedirgin etmekteydi. Sin baskınından bu yana hükümet Dersim'deki aşiretler arasındaki münasebetlerle pek alakadar olmamıştı. Bu

[1079] **BCA, 030-0-010-000-000-110-741-21**

durum otorite zaafiyeti oluşturdu ve Seyit Rıza'nın bölgede nüfuzunu artırmasında etkili oldu. Bilhassa Doğu Dersim aşiretlerinden Kureyşan ve Yusufan aşiretlerini hükümetin nüfuzundan uzak tutmamak gerekiyordu. Kuzey aşiretlerinden Koç Uşağı ve Laçin Uşağı aşiretlerine karşı etkili durumunu devam ettirmek için hükümet, Kırganlılara yardım etmeye karar verdi. Hilmi Bey, Kırganlılara yardımın yanı sıra dede aşireti olan Kureyşanlıların Seyit Rıza aleyhine tahrik edilmesine mecbur olduğunu ve bu durumun hükümet için faydalı olacağını da düşünüyordu.[1080]

Seyit Rıza nüfuzunu genişletme faaliyetlerine devam ediyordu. 10 Haziran 1934'te Borican'a saldırdı. Ardından Hacılı ve Zeynigan'a geri çekildi. Bu geri çekilme seyyar alayın Pakire'ye doğru hareket etmesi üzerine gerçekleşti. Pakire'ye jandarma taburunun ulaşması ve taraflara yapılan tebligat etkisini göstermeye başladı. Seyit Rıza, Kırganlılardan şikayetlerine devam ediyordu. Fakat eskisi gibi saldırmaktan vazgeçti. Hadiseler hakkında hükümete tekrar durumunu bildirdi. Seyit Rıza, Kırganlıların saldırarak Abbas Uşağı'ndan bir kız ile bir erkeği öldürdüğünü ve bir kişiyi de yaraladığını, Abbas Uşaklıların intikam için Sin'i bastıklarını, Kırganlıların kendi oğlunu öldürdüğünü buna rağmen Seyit Rıza'nın hukukunu hükümete havale ettiğini, hükümetin öğütleri neticesinde silahlarını teslim ettiğini ve adamlarının da teslim edeceği sırada Kırganlıların saldırılarında kayıplar verdiklerini ifade etti. Bu arada olayların yatışmasında Seyit Rıza'nın hasta olması da olumlu rol oynadı. Durumun yatışması ile halk Hozat'ta imar faaliyetlerine başladı.[1081]

Rakibi olan Kırganlıların hükümet tarafından kendisine karşı desteklenmesi Seyit Rıza'nın geri adım atmasında muhtemelen önemli bir etken oldu. Başaramayacağı böyle bir mücadelede geri adım atan Seyit Rıza, zor kaldığı durumlarda sergilediği teslimiyetçi tavrı yeniden ortaya koyarak, hükümet ve devlet otoritesi yanında yer alan açıklamalar yapma ihtiyacı hissetmiş görünmektedir.

4.10. 1934 İskan Kanunu ve Dersim'de Kanuna Tepkiler

Seyit Rıza'ya geri adım attırılarak olaylar bir nebze de olsa sakinleşmiş, Dersim'de geçici bir sükûnet sağlanmış ise de aşiretlerin bölgedeki etkinliği devam ediyordu. Hükümet ise devletin Dersim'de halen otorite kuramadığını düşünüyordu. Bundan dolayı kalıcı tedbirler bağlamında bir kısım kanuni yaptırımlar ile bölgeye

[1080] **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-1**
[1081] **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-2**

nüfuz etmeye karar verdi. Daha önce de bu konuda çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiş, fakat uygulama safhasında sorunlar yaşanmıştı. 1934 yılına gelindiğinde hükümet bölgenin yeniden dizayn edilmesi için hukuki altyapı hazırlığına başladı.

Bölgenin yeniden dizaynı ve sükûnet ortamının kalıcı olması konusunda Mecburi İskan Kanunu yeniden gündeme geldi. Bu kanunun temelleri aslında 27.4.1932 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği kanun teklifine dayanmaktaydı. Bu teklif daha önce Meclis Başkanlığına sunulmuş ve bazı değişikliklere uğramıştı. 1934 yılına kadar işlem görmeyen bu tasarı 27.5.1934 yılında meclise tekrar sunuldu.[1082]

14 Haziran 1934'te TBMM'de kabul edilen iskan kanunu ile aşiretlere hükmi şahsiyet tanınmadı. Aşiret reisliği, şeyhliği, beyliği ve ağalığı ortadan kaldırıldı. Topraklarına ve tasarrufları altındaki mallarına el konuldu. Aşiret mensuplarının göç ettirilmesine ve devletin istediği bölgelerde iskan edilmelerine karar verildi. Bir kısım bölgelerde aşiretlerin yerleşmesinin veya yaşamasının yasaklanması kanun haline getirilirdi. Böylece aşiret hayatının ortadan kaldırılması için en büyük ve en önemli adım atılmış oldu. Çeşitli silahlı grupların isyanlarının, irtica hareketlerinin, dağ başlarında soygunculuk ve tecavüzlerin genellikle aşiret ruhundan beslendikleri[1083] yönündeki iddia bu kanunun gerekçesi idi. Kabul edilen iskan kanunu yalnızca aşiretleri ve Kürtleri değil, potansiyel muhalif görülen diğer tüm azınlıkları da yakından ilgilendiriyordu.[1084]

2510 sayılı iskan kanunu 52 maddeydi. Kanunun birinci maddesinde Türk kültürüne bağlı olmayan ve problem çıkaran bölgelerin yayılışının düzenleneceği yer

---

[1082] İsmail Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskan'ı**, Komal Yayınları, İstanbul 1977, s. 155-158; Cumhuriyet döneminde çıkarılmış zorunlu yerleşim yasalarından bazıları şunlardır; mahalli iskânlarını izinsiz terk eden mülteciler ile aşiretler hakkında 10 Kanunuevvel 1925 tarih ve 675 sayılı kanun, 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 sayılı iskân kanunu, 16 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı, bazı eşhasın şark mıntıkalarından garp vilayetlerine nakline dair kanun, 12 Aralık 1927 tarih ve 1178 sayılı kanun hükmünün kaldırılmasına bakanlar kurulunun mezun olduğuna dair kanun, 11 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı, şark menatıkı dahilinde muhtaç zürrea tevzi edilecek araziye dair kanun, 11 Haziran 1933 tarih ve 2263 sayılı, 885 sayılı iskân kanunu'nun 3. maddesine bir fıkra ilavesi hakkında kanun, 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı, iskân kanunu (Bu kanuna 2848, 3657, 3667, 3683, 4062, 5098, 5227, 5420, 5826 sayılı kanunlarla bazı eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır.), 26 Aralık 1934 ve 2650 sayılı, 2510 sayılı kanunun 44. maddesine bir fıkra ilave edilmesi hakkında kanun, 29 Aralık 1934 tarih ve 2644 sayılı tapu kanunu 10-21 Kasım 1935 tarih ve 2849 sayılı, iskân işlerinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devrine ve ayrı bir bütçe ile idare edilmesine dair kanun için bakınız. Ebubekir Pamukçu, **Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri**, Yön Yayınları, İstanbul 1992, s. 138

[1083] Akgül, **Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim,** s. 58

[1084] Cemil Koçak, **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 199; İskan kanunun sadece Kürtleri ilgilendirdiğine dair görüşler gerçeği yansıtmamaktadır. Zira muhacirleri ve toplumun diğer kesimlerini de ilgilendiren pek çok maddesi bulunmaktadır. Bakınız. Beşikçi, **a.g.e**, s. 132-186; Bir kabile veya grubun lideri, reisi ve yönetici olan aşiret reisi, beyi, şeyhi ve ağası aynı manada kullanılmaktadır. Bkz. Casim Avcı, "Şeyh", **DİA**, cilt 39, İstanbul 2010, s. 49

almaktaydı. Böylece Türk kültürüne uzak olan ve asayiş problemi çıkaran bölgelerin ahalisinin Türklerin yoğun olduğu bölgelere iskanı amaçlanmıştı. Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanıp Bakanlar kuruluna onaylatılan haritaya göre bu mıntıkalar üç bölüme ayrılmıştı.

1. Mıntıka; Türk kültürlü nüfusun yoğun olması istenen yerler,

2. Mıntıka; Türk kültürünü temsil etmesi istenen nüfusun iskan edileceği yerler

3. Mıntıka; Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve ikametin yasak edildiği yerler ki bu bölgeler arasında Dersim'de yer almaktaydı.

İskan Kanunu'nun 8. maddesi Dersim'i de ilgilendiren hususlar içermekteydi. Buna göre; Türkiye içinde toprağı dar veya bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtalarından mahrum olan köyleri, gerek meskun, gerekse göçebe bulunsun 3 numaralı mıntıkalar halkını, yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye, dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya, obaları ve komları köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye Dahiliye Vekili yetkiliydi.

Kanunun 10. maddesi ise aşirete hükmü şahsiyet tanımıyordu. Bu hususta herhangi bir vesika hükmü ve yargı kararına dayanan bir belge de olsa tanınmış olan haklar kaldırıldı. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya geleneğe dayanan her türlü teşkilatı lağvedildi. Ayrıca kanunun yayınlanmasından önce herhangi bir hüküm veya belge ile reis, bey, ağa ve şeyhlere ait olan kayıtlı-kayıtsız bütün gayri menkuller devlete geçti. Kanun hükmünce bu gayri menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az toprağı olan çiftçilere dağıtılıp tapu verilecekti. Dersim'in de içinde bulunduğu emniyet ve asayiş bakımından mahsurlu görülen yerlerdeki aşiret reislerinin, beylerinin, ağalarının ve şeyhlerinin aileleri ile birlikte uygun olan yerlere nakledilmesine karar verildi. Bu kişiler ve ailelerinin yaşama şartları daha uygun olan Batı illerine iskan edilmesi uygun görüldü.

Kanunun 12. maddesi, Türk nüfusunun yoğun olmasının istendiği yerlere aşiretlerin iskan edilmesini yasakladı. Ayrıca Türk kültürlü muhacirlerin bu bölgelere yerleştirilmesi teşvik edildi.[1085]

Bu kanun bölgede pek olumlu etki yapmadı. Aksine geleneksel yapının zarar göreceğini düşünen aşiret şeyhleri, bilhassa Seyit Rıza kanunun çıkmasından rahatsız oldular. Devletin çıkardığı kanunların etkili olmadığı 31 Temmuz 1934 Salı günü Abbas Uşağı aşiretinden 70 kişilik bir kuvvetin Borican'a tekrar saldırmasıyla anlaşıldı. Borican tepelerini mevzi yapan asiler buradan Kırganlıları ateş altına aldı. Kırganlılara ait bir köy olmasına rağmen Bornak Köyü ahalisi Seyit Rıza'nın müridiydi. Bu köy ve Niksor (Miksor) Köyü'de Seyit Rıza'yı destekleyenlerin teşvikiyle taraf değiştirmeye başladı. Seyit Rıza'nın baskılarının Kırganlıları çok zor duruma düşürmesi üzerine Kırgan aşiret reisi Süleyman, Mehmet ve Zeynel Ağalar Borican'ı terk etmeye karar verdi. Zeynel Ağa Borican'dan Pakire'ye kaçmayı başardı. Hükümetten istenilen bir yere nakledilmelerini rica etti. Fakat Pakireli Süleyman Ağa durumdan hoşnut değildi. Zira Kırganlılar yerlerini terk edip Pakire'ye gelirse Seyit Rıza'nın kendi köylerine de saldıracağı endişesini taşıyordu.[1086]

1934 Ekim'ine gelindiğinde, Dersim bölgesindeki asayişi ilgilendiren faaliyetlerde nispeten bir artış yaşanmıştı. İngiliz yetkililer, 15 Ekim'de İngiltere dışişlerine bu doğrultuda bir rapor ilettiler. Dersim aşiretlerinin Erzincan'da gerçekleştirdiği hırsızlık olaylarından bahsedilen bu raporda; aşiretlerin devletin elinden kaçabildiğini fakat daha önce meydana gelen olayların, hükümet yetkililerine 1935 yılının yaz veya baharında baskı kampanyası için imkan verebileceği yazıyordu.[1087] Olayların Dersim'de artışında şüphesiz yeni çıkan İskan Kanununa olan tepkinin büyük etkisi bulunmaktaydı. Aşiretler bölgeden çıkarılacağını ve dağıtılacaklarını bu kanunla açık bir şekilde gördüler. Her zaman olduğu gibi bu sıkıntının da ayaklanma ile aşılabileceğini düşündüler. Fakat bunda yanıldıklarını kısa sürede anlayacaklardı. Zira meşrutiyet dönemi ve daha önceki dönemlerdeki sel seferleri şeklindeki harekatların

[1085] Beşikçi, **a.g.e**, s. 132-147; Dersim'e asayişin temini için Rumeli ve Kafkasya kökenli muhacirlerin yerleştirilme politikası Osmanlı hükümdarlığı zamanında da düşünülmüştü. Bakınız. Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 329; Aşiret reislerinin önderliğinde bölgede çıkan isyanlarda devlet, Dersim'den elde ettiği vergiden daha fazla harcıyordu. Ayrıca yöre içi sömürge mekanizmalarına son verilmeliydi. İktidarın temel kaygısı asimilasyondan ziyade entegrasyondu. Ulus devlet kurgusu ülke coğrafyasını bütünleştirmeye yönelikti. Bkz. Zafer Toprak, "Antropolojik Irk Sorunu ve Dersim'de Uygarlaştırıcı Misyon", **Toplumsal Tarih Dergisi**, sayı: 202, İstanbul 2010, s. 66-67

[1086] **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-9147**

[1087] **TNA, FO, 371/17969, no: 503**

geçiciliğini gören cumhuriyet kadroları Dersim'e kalıcı bir neşter vurulması gerektiğini düşünüyorlardı.

Resmi belgelere göre Dersimliler tarafından Erzincan, Malatya, Sivas, Mamuretülaziz ve Erzurum vilayetlerinde olan silahlı saldırıların 1933 yılına göre iki kat arttığı görülmekteydi. 1933 yılında 787 kişi tarafından 66 soygun ve baskın yapılmış iken 1934 yılının Aralık ayına kadar 1312 Dersimli tarafından 138 gasp suçu işlenmişti. Bu sayının 1933 yılında az olmasının sebepleri arasında Yukarı Abbas Uşağı reisi Seyit Rıza'nın oğlunun Kırganlılar tarafından öldürülmesinin etkisi vardı. Zira iki aşiret arasında çıkan kan davası bütün Dersim'i etkilemiş, bu durum aşiretlerin Dersim dışındaki faaliyetlerini de kısıtlamıştı. Bir diğer sebep ise 1934 yılında Erzincan ve Mamuretülaziz'deki birliklerin harekat hazırlıklarına başlamasıydı. Bu haber aşiretler arasında yayılınca Dersim'de sinme ve hükümete yakın siyaset izleme başgösterdi. Bunun yanında 1934 yılında Dersim'e büyük çaplı bir harekat yapılmamış olması ve yapılan küçük ölçekli müdahalelerin ise beklenen neticeleri vermemiş olması bunda etkili olmuştur denilebilir.

Dersim'deki gelinen durumu Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekalete rapor etti. Dersimli aşiretler amaçlarına kolay varabildiklerinden en fazla Erzincan ve Mamuretülaziz bölgelerine saldırıyorlardı. Fırat'ın kuzeyinde pek çok Kürt köyü bulunuyordu. Erzincan-Refahiye arasındaki karayolun kuzeyinde Şadilli aşiretinin yerleşimi bulunuyordu. Bu bölgede bulunan Çimendağ barınmaya müsait bir yerdi. Burada ve Karadağ mıntıkasında Şadilli aşiretine ait Mihvarik, Ahmediye ve Kirmana köyleri menfaat mukabilinde Dersimlilere kılavuzluk yapıyordu. Ayrıca Erzincan-Refahiye yolunun güneyinde Kemah'a bağlı şafii mezhebine mensup Kara Mustalar, Çolalar, Merek, Çalıklar, Enedek ile Erzincan merkezindeki Zazalar, Kecürda, Kıtmana, Ağı ve Kermili köyleri de Şadilli aşiretine mensuptu. Bu köylerin Şadillilerden oluşması da ayrıca Dersimlilere avantaj sağlıyordu.[1088]

4.11. Dersim'in Civar Vilayetlere Etkisi

Aşiretlerin yağma ve talan faaliyetlerine karşı, Dersim'e sınırı olan vilayetler tarafından bazı tedbirler alınılmaya çalışıldı. Bu bağlamda Sansa Boğazı'ndan Kemaliye'ye kadar olan mıntıkada sabit jandarma karakolları yapılması düşünüldü.

[1088] Dersimlilerin 1933 ve 1934 yılları içerisinde Mamuretülaziz, Erzincan, Erzurum, Sivas ve Malatya vilayetlerine yaptıkları saldırıların toplamı 202 adetti. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-4**

Ayrıca Kemaliye'de 95, Divriği'de 66, Zara'da 28, Haçavur Boğazı'nda ise 67 piyade ve jandarma kuvveti bulunmaktaydı. Erzincan'ın önemli bir geçidi olan Sansa Boğazı'na 3. Fırka'dan bir piyade bölüğü konuldu. Bu tedbirlere rağmen yine de Dersimlilerin bölgedeki faaliyetlerini engellemek mümkün olmadı. Dersim'e yapılacak bir harekatın 1935 yılında da yapılamaması durumunda etraftaki halkın saldırılardan korunması için jandarma ve askeri kuvvetlerle Dersim'in sarılarak girilip çıkılamaz bir hale getirilmesi düşünüldü. Fakat bunu gerçekleştirmek için de Dersim dışına çıkan bütün yol, patika, toprak ve su parçalarını elde tutmak lazımdı. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi ise imkansızdı. Zira yaz ve sonbahar mevsimlerinde bölgede büyük kuvvetler bulundurulması gerekiyordu. Dersimlileri bölgelerinde sindirebilmek ve zararlarını mümkün olduğu kadar azaltabilmek için aşiretlerin sözü geçen güçlülerinden veya suçlularından Dersim dışında yakalananların batı vilayetlerine sürgün edilmeleri düşünüldü. Bu tedbirlerden olmak üzere Şadilli aşiretine mensup olan Ahmediye, Sorbahan, Balibey, Mahmutlu, Ağaçor, Kimsor ve Garni köylerinden 40 kişi Dersimlilere yataklık ettiklerinden batı vilayetlerine sürgün edildi.[1089]

4.12. Fransız İstihbaratının Dersim'deki Faaliyetleri

Hükümetin Dersim ve çevresinde aldığı önlemlere rağmen aşiretlerin faaliyetleri devam etti. 9 Aralık 1934 günü Halep'ten gelen ve adının Ahmet olduğu belirlenen bir kişinin Dersim'de Seyit Rıza'nın yanında uzun süre kaldığı tespit edildi. Bu kişinin yanında getirdiği paraları Seyit Rıza vasıtasıyla Demenan, Haydaran, Arilli, Kalan ve Beyt Uşağı aşiretlerine dağıttığı, bu aşiretlerin birleşerek bölgelerinde karışıklık çıkarmak suretiyle hükümetin meşgul edilmesini sağlamaya söz verdikleri anlaşıldı. Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay sorunu nedeniyle, Fransız istihbaratının organize etmesiyle Dersim'de asayişsizlik olduğunun gösterilmeye çalışıldığı belirlendi. Seyit Rıza ise Hoybun Cemiyetine üye yazıldı. Ayrıca kendisine ayda elli lira verilmesi taahhüt edildi. Bu arada Dersim'de aşiretler silahlanmaya devam ediyordu. Kalan aşireti reislerinden Ali Şevket, 51 sandık fişek temin ederek ittifaklarına dahil ettikleri aşiretlere dağıttı. Bu sandıklardan iki tanesini aldığını Çamurekli Zeynel Çavuş güvenlik güçlerine itiraf etmişti. Halep ile Seyit Rıza'nın ilişkisi devam etmekteydi. Seyit Rıza'nın yanında kalan Bogos ve Mehmet adlı kişiler aşiretler arasında dolaşmaktaydılar. Bu kişilerin mektubunu Halep'e götüren bir Ermeni'nin on güne

[1089] **BCA, 030-0-010-000-000-110-742-4;** Garni köyü bir Ermeni yerleşkesidir. Bu köy Dersimlilerin Hıristiyanlık ile ilgili anlatımlarında yer almaktadır. Bakınız. Kharatyan, **a.g.m**, s. 354

kadar geri döneceği Zeynel Çavuş tarafından hükümet güçlerine bildirildi. Bu hareketliliğin sebebi araştırıldığında bölgede gezen kişilerin aşiretleri birleştirebilirlerse kaza ve nahiye merkezlerini basarak isyan başlatacakları öğrenildi. Yapılan istihbarati çalışmalarla, isyanın kış mevsiminde başlatılmak ve böylece yapılacak bir askerî harekatın zorlaştırılması veya mümkünse engellenmesinin amaçlandığı bilgisine ulaşıldı. Amaç Dersim'i hükümet kuvvetlerinden tamamen boşaltmaktı. Bu faaliyetlerden haberdar olan Zeynel Çavuş, Seyit Rıza ile müttefik görünüyordu. Ancak Pakireli Süleyman ile beraber hükümet güçleri ile temas halindeydi. İsyan için ikna edilmeye çalışılan aşiretler arasında Pilvenk, Alan, Hıran, Şadilli ve Kureyşan aşiretleri bulunmaktaydı. Pakireli Süleyman ve Zeynel Çavuştan sızan bu haberleri henüz teyit edecek, Rehber'in son teşebbüsünden başka geniş çaplı bir ayaklanma emaresi yoktu. Fakat Pakireli Süleyman'ın o ana kadar verdiği haberlerin tamamı doğru çıkmıştı. Ayrıca bir çok suçtan cezası bulunan Zeynel Çavuş'un bir himaye ve affa tabi olmak istemesi haberlerin doğruluk derecesini arttırıyordu. Bu haberler doğru kabul edilerek istihbarat vasıta ve şekilleri arttırıldı. Kış ortasında yapılacağı söylenen isyana karşı Ovacık ve Nazımiye kazalarının mevcut seyyar jandarma kuvvetleri ile muhafazası düşünülüyordu. Mazgirt ve Hozat kazaları da savunmak ve hatta karşı harekatta bulunmak için yeterli kuvvetlere sahipti. Ayrıca eskiden burada Koç Uşağı ve Kopo'ya karşı daima hükümetin yanında olan Dursun oğlu Mehmet bulunuyordu. Fakat Ferhat Uşaklılara ve Kopo'ya karşı yardımcı olabilecek kuvvet artık kalmadığından Çemişgezek'in Hozat'taki süvari bölüğü ile kuvvetlendirilmesi[1090] ve Van jandarma alayından da bir piyade bölüğünün Çemişgezek'e gönderilmesi kararı alındı. Yeterli miktarda cephane de Mamuretülaziz'den Çemişgezek'e gönderildi. Ayrıca Dersim'deki nahiye ve karakolların takviyesi için de tebdbirler alındı. [1091]

Dersim'e silahların Fransız manda yönetimindeki Suriye'den gelmesi sınırların korunamadığını göstermekteydi. Suriye sınırı silah başta olmak üzere çeşitli evsafta malın kaçak olarak geçirildiği bir hattı. Bu hat aynı zamanda aşiretler için bir geçim kaynağıydı. Ayrıca Dersim ile Trabzon arasında kaçakçılık yapılan bir güzergah daha bulunmaktaydı. Bu hat vasıtasıyla aşiretler Trabzon üzerinden Kafkasya ile bağlantı kuruyorlardı.

[1090] **BCA, 030-0-010-000-000-115-803-22**; Hükümet Hoybun Cemiyeti'nin Dersim'deki faaliyetleri konusunda son derece hassastı. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanan kararnamede Hoybun'un faaliyetleri belirtildikten sonra örgütün yayınladığı dört kitabın bölücülük propagandası yaptığından yasaklandığı belirtilmiştir. Bkz. Ersal, **a.g.e**, s. 160

[1091] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-1**

4.13. 1935 Tunceli Kanunu ve Dersim

Dersim'de hükümete karşı ittifak arayışlarına rağmen aşiretler arasındaki husumet devam ediyordu. Eskiden beri Kureyşan'ın aşiretinin Kosan kolu ile Yusufan'ın aşiretinin Dodan kolu arasında anlaşmazlık bulunmaktaydı. Bu anlaşmazlık 1935 yılında çatışmaya dönüştü. Ayrıca Ovacık'ın Bezgar aşireti ile Bornak aşireti arasında da 4 Mayıs'ta tekrar çatışma meydana geldi. Bu iki aşiret de uzun zamandır anlaşmazlık içinde bulunuyordu. Halvori Köyü'nden Ahmet ile aynı köyden Ali'nin arasında eskiden beri arazi anlaşmazlığı vardı. Dede Ali, bu anlaşmazlıktan dolayı Mazgirt'in Havikpah Köyü'ne yerleşti. Fakat aralarındaki husumeti unutmayarak Munzur Suyu kenarında ağaç nakletmekte olan Ahmet'i ve annesini öldürdü. Haberi duyan Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu olan Rehber adamlarıyla beraber saldırmak için Halvori köyü civarlarına geldi. Kureyşan aşireti ise saldırıya karşı tedbir aldı. Aşiret mensupları Havikpah köyü'nde toplandı. Kureyşanlı Haso Seydi, hükümetten ve Bahtiyarlı aşiretinden yardım istedi.[1092]

Bu sırada aşiretler arasındaki husumeti sona erdirmek ve ittifak yapmak için Ovacık'ın Bezgar aşireti ile Maksut, Arslan, Şam, Koç ve Bornaklılar kaza merkezinin 2 km güneydoğusundaki Maksut Uşağı aşiretine bağlı Pardi köyünü toplantı yapmaya karar verdiler. Maksut Uşağı reisi Kazım, Munzur, Kahraman, Aydın, Arslan Uşağı aşiret reisi Mahmut, Gedek köyünden Munzur, Beyt Uşağı reisi Zeynel, Sulh Hasan köyünden Mahmut ve Şam Uşağı aşiret reisi Dilo gelenler arasındaydı. Şeyh Hasan tarafının da toplantıya gelmesi gerektiğini düşünen aşiret reisleri bazı seyitleri 23 Mayıs'ta Koçuşağı aşiret reisi İdare'nin oğlu Seyit Han'a ve Kozlucalı Kör Seyithan'a gönderdiler. Fakat Şeyh Hasanlılar işlerinin olduğunu söyleyerek toplantının bir hafta sonraya bırakılmasını istediler. Durum Pardi'de bekleyen aşiret reislerine bildirildi. Bunun üzerine reisler 24 Mayıs 1935'te Pardi'den ayrılarak Maksut Uşağı aşiretine bağlı Tatuşağı köyündeki İbiş'in evine gittiler. Bu arada Mamuretülaziz Valiliği bu toplantıları izliyor ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya başta olmak üzere Birinci Umum Müfettişliğe, Mamuretülaziz fırka ve jandarma komutanlıklarına bilgi aktarıyordu.[1093]

Aşiretler arasında ittifak çalışmaları devam ederken aynı zamanda bölgede çatışmalar da yaşanıyordu. Hozat'a bağlı Hamzapınar ve Kızıltaş köylerine Bahtiyarlı

[1092] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-2**
[1093] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-3**

Şahin baskın düzenledi. Bu baskın üzerine Pakireli Süleyman ile Şahin arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi. Pakireli Süleyman, zayiat verilmesi üzerine hükümetten yardım istedi.[1094] 29 Mayıs 1935'te Yusufan aşiretinden kalabalık bir kol Mamilik Köyü'ndeki Kureyşan aşiretinin Kudan ezbetine ateş ederek Yusufanlılardan iki kişiyi öldürdü.[1095] 30 Mayıs günü ise bu saldırıya cevap olarak Kureyşan aşiretinin Kudan ezbeti ile Yusufan ezbetinden Keki Ali Berd'in adamları birleşerek Mazgirt'in 16 km kuzeybatısındaki Havikpah civarından Munzur Suyu'nu geçti. Amaçları Varaniç Köyü'ndeki Yusufan'ın İsmaili ezbeti reisi Mehmet ile birleşerek düşman oldukları Yusufan aşiret reisi Kamer'e zarar vermekti. Bunun için Pah nahiyesi batısındaki Dindi, Mili ve kuzeyindeki Okoni'ye saldırdılar. Aynı gece şiddetli çatışmalar meydana geldi. Yusufanlara düşman olan Abbasanlar da bu çatışmalara katıldılar. 31 Mayıs'ta ise Seyit Rıza'nın amcası Ali'yi Hozat'a bağlı Kupan Köyü'nde balta ile öldüren Ovacık Zaruk Köyü'nden ve Beyt Uşağı aşiretinin ileri gelenlerinden olan Pir Hasan ve oğlu Ağa, Zeynel tarafından babasının intikamını almak için öldürüldü.[1096]

Maksut Uşağı aşiretine bağlı Tatuşağı Köyü'nde toplanan aşiret reisleri oradan Ziyaret Köyü'ne geçtiler. Koç Uşağı aşiret reisleri köye gelmediğinden uzlaşma sağlanamadan dağıldılar. Bu sırada Bezgarlılar ile Maksut, Arslan, Şam, Koç ve Burnaklılar arasında çatışma oldu. Bezgarlılar ile Burnaklılar arasındaki çatışma 2 Haziran 1935 tarihine kadar devam etti. Aşiretler arasındaki çatışmayı sona erdirmek için Ovacık'ın kuzeyindeki Burnak Köyü'nde aşiret ileri gelenleri toplandı. Gelenler arasında Koç Uşağı aşireti reisi İdare'nin oğlu Seyithan, Kozlucalı Kör Seyithan, Şam Uşağı aşireti reisi Şeyh Hasan Dilo ile kardeşi Eyup, Arilli Haydar Dede ve Maksut Uşağından Aydın bulunuyordu. Toplananlar Maksut Uşağı aşiret reisi Munzur, Beyt Uşağı reisi Zeynel ve Arslan Uşağı reisi Mahmut'un da toplantıya katılmalarını istediler. Fakat Zeynel toplantıya gelmedi. Gelenler de 4 Haziran'daki toplantı da anlaşma sağlayamadı. Bu duruma sebep ise Bezgar aşiretinden olan fakat Burnak'ta oturan Biro Ali'nin oğlu Mehmet'in öldürülmesinden dolayı kan parası olarak Bezgarlılardan Topuzlu Köyü'nü istemesiydi. Bu kabul edilmedi. Fakat başka taraflardan arazi verilebileceği ifade edildi. Bu durumu da Biro Ali kabul etmedi. 5 Haziran günü aşiret reisleri köylerine döndüler. 6 Haziran günü ise Lekikuşağı

[1094] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-4**
[1095] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-5**
[1096] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-4**

Köyü'nde tekrar toplanıldı. Bu toplantı da Ali'nin Burnak'tan çıkarılmasına ve Arslan Uşağı'na bağlı bir köy olan Mist Köyü'ne gönderilmesine karar verildi.[1097]

Haziran ayı ortalarında Dersim aşiretleri arasında, bölgeye askeri bir harekatın yapılacağı söylentileri yayılmıştı. Bunun üzerine aşiret reisleri kendi aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakarak barışma yoluna girdi. Haydaranlı Hıdır kendi aşireti ile aralarında anlaşmazlık bulunan Arilli aşiretini barıştırdı. Bu arada Arilliler ile Keçel Uşağı arasındaki dargınlığı da sona erdirdi. Çarıklı aşireti ile Lolanlar arasında da müzakereler oldu.[1098] Yusufanlılar ile Kureyşanlılar arasındaki çatışma da sona erdi. Bu durum hükümetin dikkatini çekti. Kan davaları olmasına rağmen bu iki aşiret kendi büyüklerinin vasıtasıyla barışmışlardı. Bu arada Bahtiyarlı Şahin'e karşı Bahtiyarlı aşireti Rotanlı kabilesi reislerinden Süleyman ile Laçin Uşağı reisi Topal Yusuf ittifak yaptı. Buna karşılık iki katır yük ve bir miktar tuz Topal Yusuf'a verildi. Ayrıca bu ittifaka Maksut Uşağı'ndan Aydın da katıldı. Bunun üzerine 22 Temmuz 1935'de Aydın'ın kumandasında 150 kişi silahlı olarak Laçin Uşağı aşireti ile birlikte Hozat'ın Karaoğlan Köyü'ne saldırdı. Çatışmaya aynı aşiretten olmasına rağmen Baytiyarlı Süleyman da katıldı. Bu çatışma iki gün devam etti. Şahin'e yardım etmek üzere Seyit Rıza tarafından Küllo oğlu Mirşo kumandasında 15 kişilik bir kuvvet gönderildi. Demenanlılardan da 4 kişilik bir kuvvet geldi. Fakat bu kuvvet muhasara hattını yaramadı. Zeynel Çavuş'ta Şahin'e yardım etmek için harekete geçti. Bunun üzerine bu kuvvetler 27 Temmuz günü Şahin'e birşey yapamadan köylerine dağıldılar. Böylece Maksut Uşağı ile Bahtiyarlı aşireti arasındaki çatışmalar Temmuz ayında bitmiş oldu.[1099]

Bu arada Dersim'e gönderilmiş olan jandarma müfettişi Ziya Uzun'un bölgeyi teftişi sona erdi. Uzun, muhtemel harekat hakkında bölgedeki komutanlarla görüşmüştü. Edindiği izlenimler neticesinde uçaklarla bölgedeki köylerin bulunmasının zor olacağını düşünmekteydi. Bunun üzerine Birinci Umum Müfettiş Abidin Özmen uçakların bölgedeki operasyonlarda kullanılıp kullanılamayacağına karar vermek için yazın Mamuretülaziz'e gidip araştırma yapmaya karar verdi.[1100]

[1097] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-6**
[1098] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-7**
[1099] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-8**
[1100] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-9**

Aralık ayına gelindiğinde Dersim'deki aşiretler arasındaki çatışmalar tekrar alevlendi. Arilli ve Karsan aşiretleri arasında eskiden beri soygun ve cinayet hadiseleri bir çok kere yaşanmıştı. İki aşiret arasında husumet bulunmaktaydı. Arilli aşiretinden Geyik Hüseyin'in idaresindeki 120 kişilik bir grup Nazımiye'nin kuzeyindeki Karsan aşiretinin yaşadığı Havkis Köyü'nü saldırdı. Karsanlı Ferhat'ı öldüren Arilliler, hayvanları da gasp ettiler. Havkisliler bu durumu Deşt Köyü'ndeki jandarmaya bildirdi. Karakol komutanı 25 kişilik bir kuvvetle Havkis Köyü'ne geldi. Nazımiye jandarma komutanı da bölgeye gelerek Havkis Köyü'ne konuşlandı. Geyik Hüseyin ve grubu 8 Aralık gecesi Havkis'in aşağı kısmını bastı. Köy halkı ile jandarma birlikte köyü savundular. Bunun üzerine Arilli Geyik Hüseyin Rabat istikametine çekildi. Yine aynı grup tarafından Havkis'in Malkoç mezrası basılarak hayvanlar gaspedildi. Müfreze komutanı, askerlerin köyden dışarı çıkınca tekrar köyün basılacağını haber aldığından köyü savunmak için bölgede kaldı ve yardım istedi. Bunun üzerine Mazgirt'ten hareket eden seyyar jandarma bölüğü 10 Aralık 1935'te köye ulaştı. Bazı köylüler köyün dışındaki tepelere konuşlanarak gözcü oldular. Fakat bu köylülere de ateş açıldı. Jandarma birlikleri ile 3 saat süren çatışma sonucunda, Geyik Hüseyin ve adamları hazırladıkları mevzilere yerleştiler. Çatışma akşama kadar devam etti. Yusufan aşireti de Arilli aşireti ile birleşerek jandarmaya saldırdı. Jandarmanın cephanesi tükendi. Bunun üzerine Jandarma piyade bölükleri Havkis'e Nazımiye müfrezesi ise Deşt'e çekildi. Seyyar jandarma taburunun süvari bölüğü ve Mazgirt jandarma komutanı cephane ile birlikte bölgeye sevk edildi.

Hükümet herşeye rağmen bölgedeki askeri hareketliliğin tedib şekline sokulmamasını ve diğer aşiretlerden de katılımın olmamasına azami dikkat edilmesini istiyordu. Aynı zamanda da saldırıya uğrayan aşiretten de istifade edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Askerin işe karıştırılmadan Karsan aşiretinin güçlendirilmesini istiyordu. Bu hususta Mamuretülaziz Vilayetine emir de verildi. Saldırganların sayısı 500'ü bulmuştu. Aynı zamanda direnmeyi düşündükleri de anlaşıldı. Mazgirt'teki seyyar jandarma komutanı ağır makinalı tüfek takımıyla beraber 13 Aralık tarihinde Havkis'e hareket etti. Mamuretülaziz jandarma komutanı da tarafları barıştırmak üzere bölgeye gönderildi. Çatışmanın askeri tedbirlerle önlenmesi düşünülmemekteydi. Fakat askeri tedbirler de ihmal edilmedi. Mazgirt süvari takımı Dereova'ya, Deşt'te bulunan Nazımiye müfrezesi Havkis'e, Havkis'te bulunan jandarma seyyar piyade birlikleri ile ağır makinalı tüfek takımı Nazımiye'ye ve seyyar süvari bölüğü de Yukarı Kalmaz

köyü'nde mevzilendi. Yukarı Kalmaz köyü müsait olmadığından bu bölük Deşt'e gönderildi. Bu arada Kureyşanlılar askeri birliklere yardım için bölgeye geldiler fakat ihtiyaç kalmadığından geri döndüler. Arilli aşiret kuvvetleri ve onları destekleyen diğer aşiretlerden gelenlerin de sayıları bu arada azalmıştı. İsyancıların bulundukları Dizik ve Hizrak köylerinin muhtarı Deşt'e gelerek hükümete karşı kötü bir niyetlerinin olmadığını bildirmişti. Buna rağmen Rabat, Arapçukuru ve Markasor taraflarında bulunan şakiler ise yerlerini muhafaza etmekteydiler.[1101]

1935 yılının son aylarına gelindiğinde Dersim'deki karışıklıklar son bulmamıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1933 yılında yapılmış ve bir ay kadar sürmüş olan Dersim harekatının sorunu çözmediğini düşünüyordu.[1102] Bölgeye kalıcı bir müdahale ile neşter vurulmasına karar verdi. Zaten 21 Ağustos 1935 tarihinde İsmet İnönü'nün kaleme aldığı ve Atatürk'e sunduğu rapor Dersim sorunu hakkında bir yol haritası çiziyordu.[1103] Bunun üzerine bir kanun teklifi hazırlanarak meclise sunuldu. 25 Aralık 1935 tarihinde Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun TBMM tarafından kabul edildi.[1104] Bu kanun ile Dersim olarak adlandırılan Munzur ve çevresinin adı Tunceli olarak değiştirildi.

Yasaya göre, Tunceli vilayetine ordu ile ilgisi devam etmek üzere ve rütbesi ile ilgili yetkilere sahip olan bir korgeneral, askeri vali olarak atanıyordu. Atama işlemi, Dahiliye Vekilinin tayini, Milli Müdafaa Vekaleti'nin onayı ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla oluyordu. Ayrıca bu göreve atanacak kişi, Dördüncü Umum Müfettiş sıfatını da alıyordu.[1105] Atanacak vali, vilayet yönetiminde ve Tunceli'de görev yapacak olan memurlar üzerinde bakanların yetkisine sahip oluyor, gerekli gördüğünde vilayeti oluşturan ilçe ve bucakların sınırları ile merkezlerini değiştirebiliyordu. Bu işlemleri yaparken Dahiliye Vekaleti'ne yalnızca bilgi vermesi yeterli oluyordu. Ayrıca Tunceli'de görev alacak kaymakam ve nahiye müdürleri, valinin ataması, Milli

[1101] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-10**
[1102] **BCA, 030-0-018-001-002-52-15-14**
[1103] Atatürk'in isteği üzerine İsmet İnönü'nün kaleme aldığı rapor, Tunceli Kanunu'nun temelini oluşturmaktadır. Bkz. Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 57
[1104] Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 211; Bu kanunun hazırlık aşamasını 1931 yılına kadar götürenler bulunmaktadır. 11 Kasım 1938 yılına kadar İçişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya ve Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay, 1931 yılında Dersim'in de dahil olduğu Doğu gezisine çıkmıştır. Gezi sonucunda kendilerinde oluşan fikirler şunlardır; Dersim için hükümet tam yetki almalı, aşiret sistemi yıkılmalı, aşiretlerin elindeki silahlar alınmalı ve devlet teşkilatı Dersim'de kurulmalıdır. Bu fikirler Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından da benimsenir. Bakınız. Songül Aydın, "1938'de Dersim'den Batı İllerine Zorunlu Göç", **Dersim'i Parantezden Çıkarmak,** İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 98
[1105] Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952),** s. 228

Müdafaa Vekaleti'nin onayı ve Dahiliye Vekili'nin kabulü ile göreve başlıyordu.[1106] Bunun yanında vali ve komutanın ataması ile ilçe kaymakamlıklarına ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subaylar atanabiliyor, cumhuriyet savcıları hazırlık tahkikatında hakimlerin yetkilerini kullanabiliyordu. Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi artık vali ve komutanındı. Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmeyecek ve ilk tahkikat sırasında verilen tutuklama kararlarına sanık itiraz edemeyecekti. Tunceli sınırlarındaki ceza mahkemelerinde verilen hükümler temyize tabi olmayacaktı. Tunceli valisi ve komutanı asayiş bakımından lüzum görürse il halkından olan fertleri il içinde değişik yerlere nakletmeye ve il dışına çıkarmaya yetkiliydi. Bunun yanında suçluların takibatını ertelemeye yetkilisi vardı. İdam hükümlerinin askeri vali tarafından teciline lüzum görülmediği takdirde ceza infaz olunacaktı. Tunceli halkından olup, Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ve Bingöl illerine geçerek suç işleyenlerin suçları Tunceli ile irtibatlı ise bu kişiler ve suçlulara yardım edenler Tunceli'deki yetkili mahkemeler tarafından yargılanacaktı.[1107] Bu kanunlar ile yerel idarecilere ve özellikle Tunceli vali ve komutanına geniş yetkiler tanındı. Bu sayede devlet otoritesinin bölgede kısa sürede temin edilmesi hedeflendi. Yönetim ve yargılama tek elde toplandı.

4.14. Fransa ve İtalya Destekli Ermeni Diasporasının Dersim Faaliyetleri

Dersim'e hükümetin müdahale etmeyi düşündüğü ve hazırlıklar yaptığı 1935 yılında, aşiretler arasındaki ittifak arayışları, çatışmalar devam ederken, Kürt ve Ermeni ittihadını gerçekleştirmek üzere Fransızların kontrolündeki Suriye'de birçok kez toplantılar yapıldı. Bu toplantılara Kürt ve Ermenilerin önemli reislerinin iştirak ettiği tespit edildi. Hükümetin elde ettiği istihbarata göre bu toplantılardan biri 2 Kasım 1935'te Halep'te diğeri ise 3 Kasım 1935'te Kamışlı'da yapıldı. Her iki tarafın güçlerini birleştirmeye karar verdikleri bu teşekkülün ismi konmamış, eski Hoybun ismi de şimdilik tekrar kullanılmamıştı. Halep'teki toplantıya Ermeni tarafından Herak Papazyan, Dr. Basmacıyan ve Beyrut'taki Astane Gazetesi sahibi Balyan katılırken Kürt tarafından ise Antakya Lisesi muallimi Memduh Selim ile Cerablus Mebusu Mustafa Şahin katıldı. Toplantı Dr. Bamacıyan'ın evinde yapıldı. Kamışlı'daki toplantıya ise Ermenilerden Garo Sason, Kürtlerden ise Haco Ağa'nın oğlu olan Hasan Ağa, Cemilpaşazade Kadri ve Mehmet katıldı. Kamışlı toplantısında yalnız Elcezire

[1106] Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir,** s. 211
[1107] Hallı, **a.g.e**, s. 489-490

mıntıkasında oluşturulacak tertibat ve teşkilat konuşuldu. Bu toplantıları Beyrut İtalyan konsolosu organize etti. Fransız ve İngilizlerin desteğini alan Ermeni ve Kürt komiteleri, bu iki devletin bölgedeki çıkarlarını sürdürdükleri takdirde kendilerine verilen desteği devam ettirmeyeceklerine inanmışlardı. Zira İngilizler Irak petrollerinin kontrolünü sağladıktan, Fransızlar ise Suriye ve Türkiye'deki imtiyazları ve menfaatlerini devam ettirdikten sonra Türkiye ile ilgili bir sorunları kalmıyordu. Ayrıca İngilizler hilafetten kurtulmuş, milyonlarca Müslüman tebaayı Müslüman halifenin manevi bağından koparmıştı. Bütün bunlardan dolayı İngiltere ve Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde olmasına sebep yoktu. Fakat İtalyanlar için bu geçerli değildi. Zira I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin taksimatında diğerleri kadar çıkarlarını koruyamamıştı. İtalyanlar bölgede varlığının devam etmesini Ermeni-Kürt birlikteliğine destek vermeye bağlıyordu. İtalyanlar, böyle bir oluşumdan başarı sağlarlarsa Kürdistan'ın mandasının kendilerine verileceğine, Erivan-Trabzon ve Doğu Anadolu'nun kuzeyinde iktisadi kazanımlar elde edeceğine, Suriye'nin mandasının kendilerine verilmesine Ermenilerin yardımda bulunacağına, Ermeni ve Kürt gönüllülerin İtalyanların Antalya, Kuşadası ve Ege'de işgal etmeyi düşündüğü bölgelerde kendilerine yardım edeceğine inanmıştı. İtalyanların bu istekliliğini gören Ermeni komiteleri de çıkarlarının lehine gelişebileceğini düşündüğü böyle bir ittifaka sıcak baktılar. Kürt ve Ermeni komitelerinin en büyük isteği İtalyanların kendilerine para ve silah vermesiydi. Ermeniler de I. Dünya Savaşı zamanında İngilizlerin verdiği para bulunmaktaydı. Ayrıca Beyaz Ruslardan Grandük Sesil'in eşi Amerikalı bir kadın da Taşnak-Kürt birlikteliğine destek veriyordu. Bu ilgi çekiciydi. Rusların Dersim'e olan ilgisi bilinmekteydi. Ruslar özellikle Dersim'in aşiret reisleri ile Ermeni ileri gelenlerin birlikte hareket etmesini arzuluyor, her iki topluluğun etnik ve dinsel kökenlerinin benzerliğine vurgu yapıyordu. Bu benzerlik aşiret fertlerinden ziyade seyitleri ilgilendiriyordu.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Kuzey Suriye'de 8.000 Kürt'ün Türkiye ile girişilecek bir çatışmaya destek verebileceğini tahmin ediyordu. Bunlar arasında Dersim'den göç etmiş olan Ermeniler de bulunuyordu. Ermeniler de 5.000 kişi ile bu birlikteliğe destek verebilirdi. Bu 13.000 kişiden 4.000 kadarına verilecek silah komitelerde mevcuttu. Fakat mitralyöz ve otomatik silahlar ellerinde bulunmamaktaydı. Dolayısıyla İtalyanlardan gelecek yardımlara ihtiyaçları vardı. Fakat bu birlikteliğin

önündeki en büyük engel ise Fransızlardı. Zira Ermeni ve Kürtler üzerinde kontrolleri vardı. Böyle bir avantajı bırakmak istemeyebilirlerdi.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekalete yazdığı raporda bu hususları vurgularken Fransız ve İngilizlerin artık Kürt ve Ermenilere verdiği desteği çekebileceklerini belirtmektedir. Ancak Şükrü Kaya, toplantıların yapıldığı yer olan Halep ve Kamışlı'nın Fransız kontrolünde olduğuna dikkat etmemektedir. Kamışlı'daki toplantıya katılacak olan Haco, şehirdeki bir sergi açılışına gelebilecekleri düşünülen Türk yetkilerinin olabileceği gerekçesiyle Fransızlar tarafından geri çevrilmiştir. Bu durum Fransızların Türkleri tahrik etmek istemediklerini göstermektedir. Sergi bitiminde ise Fransızlar, Haco'nun on gün boyunca Kamışlı, Andivar ve Kuburelbeyz'de gezmesine izin vermiştir. Fransızların bu bölgedeki toplantılardan habersiz olması düşünülemeyeceği gibi daha önce de Türkiye'den kaçan Cemil Paşazadelerin önde gelenlerine ikamet izni verdikleri de bilinmektedir. Şükrü Kaya, ayrıca İngilizlerin Irak Petrollerini aldıklarını ve hilafetten kurtulduklarını söyleyerek İngilizlerin, milyonlarca Müslüman tebaayı artık Müslüman halifenin sultasından kurtardıklarını ifade etmekteydi. Bütün bunlardan dolayı da artık İngilizlerin Türkiye Cumhuriyeti aleyhtarı olmasına hiçbir sebep kalmamıştı. Ancak Şükrü Kaya'nın diğer dikkate almadığı husus ise Şeyh Said isyanında İngiltere'nin de desteği bulunduğu idi. Fakat İtalyanlar öyle değildi. İtalyanlar I. Dünya Savaşı bitiminde istediklerini alamamışlardı. Bundan dolayı Ermeniler ile Kürtler arasındaki faaliyetleri destekliyorlardı. Türk arşiv kaynaklarından anlaşıldığına göre, İtalyanların destek verdiği ve organize ettiği bu toplantıya Fransız istihbarat birimleri göz yummuştu. Fransızlar Suriye'de tutunabilmek için Anadolu'da karışıklık çıkmasını istiyorlardı. Bu isteklerini gerçekleştirmek için Suriye'de İtalyanların Ermeniler ve Kürtler arasındaki teşebbüslerini görmezden geldiler.[1108]

27 Temmuz 1936 tarihine gelindiğinde Bingöl vilayeti tarafından alınan haberlere göre, Dersim'den bazı şahısların gizlice, kaçak olarak olarak Suriye'de

[1108] İtalyanların projesine göre; Kürdistan mandası İtalya'ya verilecek, Erivan-Trabzon ve Kuzeydoğu Anadolu'dan oluşacak Ermenistan ise İtalya ile iktisadi birliktelikler meydana getirecekti. Ayrıca İtalyanlara Suriye'nin mandasının verilmesi için Ermeniler yardım edecekti. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-115-799-15**; Aslında bu durum tehcir uygulamasının haklılığını ortaya koyuyordu. 1915 yılında Kuzey Suriye bölgesine sevk ve iskan edilen Ermeniler, Dersim ile olan irtibatlarını hiçbir zaman koparmamışlardı. Doğu Anadolu'da Ermeni-Kürt Devleti kurulması amacıyla Kuzey Suriye'deki Ermeni komiteciler ile Dersim aşiretleri ve aşiretlerin içerisinde varlıklarını devam ettiren Ermeni unsurlar Fransızların da desteğiyle bölgenin istiklaliyeti konusunda faaliyetlerine hız vermişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin İskenderun ve Hatay'daki faaliyetlerinden rahatsız olan Fransız devleti Suriye'de bulunan Doğu Anadolu kökenli Ermenilere her türlü desteği sağlıyordu.

bulunan ve Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunan Kürt Cemilpaşazadelerden Mehmet ile temas ettikleri öğrenildi. Amaçları Doğuda ve Dersim'de bir isyan çıkarmak ve Atatürk'e suikast yapmaktı. Bunun için hazırlık yaptıkları, para ve eleman teminine çalıştıkları bilgisine ulaşıldı. Gayelerine ulaşmak için ise Suriye ile irtibat tesisine çalıştıkları, Dersimlileri de isyana teşvik ve tahrik etmekte oldukları anlaşıldı. Bu amaçla Cemilpaşazade Mehmet'in gizlice Diyarbekir'e gelerek toplantı yapacağı da tespit edildi. Fakat daha sonra yapılan araştırmalar neticesinde Diyarbekir'de yapılacağı işitilen bu toplantı hakkında herhangi bir iz elde edilemedi. Bunun üzerine bölgedeki bazı kişilerin hasımlarını hükümet nezdinde suçlu göstermek için böyle bir haber çıkarma durumu olabileceği düşünüldü.[1109]

1936 yılının Ekim ayında güney sınırından gizlice girerek Dersim bölgesine gelen ve aslen Dersim'in Corcak köyünde doğmuş olan Nerses adında bir Ermeni komitacı köylülerin ihbarı sonucu yakalandı. Akabinde bu kişi Mamuretülaziz'e getirildi. Fakat tutuklu bulunduğu hapishaneden kaçmayı başardı. Takip neticesinde Mamuretülaziz'e 3 saat mesafedeki Kinederiç köyü yakınlarındaki dağlık arazide ablukaya alındı. Mağaradan kaçmaya çalışırken de ölü olarak ele geçirildi. Yapılan araştırmada Nerses'in daha önceden Dersim bölgesine iki kere geldiği ve 2 yıl Suriye'de Fransa hizmetinde jandarma olarak çalıştığı görüldü. Bu durum daha önceki benzer olaylarda olduğu gibi Kuzey Suriye'de bulunan Ermenilerin, Dersim ve çevresinde etkin olmayı ve Fransızların desteği ile Doğu Anadolu'da komitacılık yapmayı amaç haline getirdiklerini de kanıtlamaktaydı. Bu kişinin bölgedeki ahaliyi kışkırtma faaliyetlerinde bulunduğu anlaşıldı. Komitacının Suriye'den büyük bir yardım geleceğini bölgede dillendirildiği ve bu propagandaların bazı kimseler üzerinde menfi etkileri olduğu görüldü. Propagandanın etkisinde kalan bazı şahıslar faaliyetler içine girdiler. Fakat Dördüncü Umum Müfettişliğin teşekkülünden sonra teslim oldular ve affedildiler.[1110]

4.15. 1936 Dördüncü Umum Müfettişliğinin Kurulması

[1109] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-16**; Bu faaliyetlerin doğru olduğu 28.7.1937 tarihinde Komintern'e sunulan imzasız bir raporda görülmektedir. Bu raporun Almancası Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivinde (RGASPİ) fond 495, liste 11, dosya 391, s. 89, 90, Rusçası ise fond 495, liste 11, dosya 389, s. 57-58 numaralarıyla kayıtlıdır. Daha fazla bilgi için bakınız. Perinçek, "Dersim Ayaklanması ve Dış Desteği", **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 469-470

[1110] **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1936, sayı: , s.3

Dersim isyanını bastırmak ve bölgeye idari düzenleme getirmek amacıyla 6 Ocak 1936 tarihli ve 2/3823 sayılı Dördüncü Umum Müfettişlik kurulmasına dair kararname yayınlandı. Bu kararname ile Dersim çevresinde idari ve inzibat işlerinin esaslı surette tanzim ve hükümet denetiminin daha yakından gerçekleştirilmesini temin için yeniden kurulacak olan Bingöl, Tunceli ve Birinci Umum Müfettişlik mıntıkasından ayrılacak Elaziz vilayetlerini kapsayan 27 Kasım 1927 tarihli talimatname ile Dördüncü Umum Müfettişlik kurulmasına İcra Vekilleri Heyeti tarafından karar verildi.[1111] 8 Ocak 1936 tarihinde ise 2885 sayılı kanun ile 5 vilayet ve 9 kaza teşkili dolayısıyla Muş, Elaziz ve yeni kurulan Bingöl vilayetleriyle bu vilayetlerin ihtiva ettiği yeni ve eski kazaların hudutlarında değişiklik yapıldı. Böylece hükümet merkezlerine uzak düşen bazı nahiyelerin irtibatlarında kolaylık sağlandı.[1112] 1936 yılı içerisinde bu uygulama Tunceli'nin nahiyelerinde de yaygınlık kazandı.

Bu kararname ile bölgede asayişin sağlanması ve yönetimin daha düzenli bir hale getirilmesine çalışıldı. Dördüncü Umum Müfettişlik raporlarında asayişin sağlanması için gerekli olan hususlar belirtilmiş, hükümet kuvvetlerinin mıntıka dahilinde her tarafa ulaşabilmesi için yol ve köprülerin inşa edilmesi istenmişti. Ayrıca kışlalara ulaşımı güvenli bir şekilde sağlaması için karakollar yapılması gerekliliği vurgulanmıştı. Hükümet konağı, mektep ve hapishanelere ihtiyaç olduğu da dile getirilmişti. Dördüncü Umumi Müfettiş olarak atanan General Abdullah Hüsnü Alpdoğan bölgede çeşitli yatırımların başlatılması ve asayişin temini için harekete geçti. Alpdoğan, Elaziz'e çektiği telgrafta müfettişlik bölgesinde inşaatlar için fevkalade tahsilattan ancak 500.000 TL ayırabildiğini belirtiyordu. [1113] Alpdoğan, bu paranın gönderileceğini belirtmiş olmasına rağmen, söz konusu paranın bölgedeki işlerin yapılması için yeterli olmayacağını da biliyordu. Bundan dolayı sadece önemli işlere başlanılmasını istiyordu.

Hükümetin Tunceli'deki faaliyetlerinin artması üzerine 1936 yılının Ocak ayı içerisinde Ferhat Uşağı aşireti reisi Cemşit ve Karaballı aşireti reisi Mehmet Ali arasında bir görüşme oldu. Bu görüşmeyi müteakip Mehmet Ali, Ziyal köyüne gitti. Burada Koç Ağa ile temaslarda bulundu. Ardından Koç Uşağı aşireti reisi İdare'nin

[1111] Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952),** s. 230-231
[1112] **BCA, 030-0-011-001-000-101-4-8**
[1113] Metin Kopar, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2009, s. 35-36; Miyak, **a.g.t**, s.129

oğlu Seyithan, Şam Uşağı aşiret reislerinden Şeyh Hüseyin Nuri ve Laçin Uşağı aşireti reisi Topal Yusuf, Ziyal köyüne gelerek Koç Ağa'nın yanında toplandılar. Bu toplantıda Çemişgezek'in Ekerek köyünde oturan merhum Diyab Ağa'nın torunu ile ortakçısının jandarma tarafından dövülmesi ve Aşağı Abbas aşireti reisi Mustafa ile oğlu Hüseyin'in kaçakçılıktan dolayı tutuklanmaları görüşüldü. Malatya'ya gönderilecek bir kişi ile Ankara'ya telgraf çekilerek durumun şikayet edilmesi kararlaştırıldı. Bu telgrafı yazması için o sırada Ovacık'ın Zogar köyünde oturan Alişer'e haber gönderildi. Fakat Alişer istenilen bu teklifi reddetti. Bunun üzerine bu işten vazgeçildi. Şubat ayı içerisinde ise aşiret reisleri ve seyitler, Tunceli Kanunu hakkında fikir alışverişinde bulundu. Bu münazaralardan çıkan sonuç üç noktada toplanıyordu. Birincisi, hükümet bu kanun ile silahları toplayacak ve ardından Ermeniler gibi aşiretleri de sürecek ve kesecekti. İkincisi, seyitler ve reisler aileleri ile birlikte yaşayacakları yerlere gönderilecek ardından orada öldürülecekti. Üçüncüsü ise Tunceli'yi şefkatle ıslah edecekti. Bu durum karşısında dikkatli davranılması ve daha fazla bilgi edinilmesi için Tunceli ile sınır olan Kemaliye ilçesi yetkililerine tebligat yapıldı. Bu arada Seyit Rıza ve Kör Seyithan'ın başkanlığında toplanan Dersim ağaları aralarındaki husumeti kaldırarak hükümete teslim olmaktan ise ölünceye kadar savunma ve direnç gösterme kararı aldılar. Ağalar, silahlı mücadelelerinde başarı sağlayamazlar ise iltica edebilecekleri yer bulma gayreti içerisine de girdiler. İran hükümetine müraacat ederek iltica ettikleri takdirde kabul edilmeleri için teklifte bulundular. İran hükümeti ise bu teklifi reddetti. Tunceli'de durumu gerginleştiren bazı kişiler de faaliyet içerisinde bulunuyordu. Kimlikleri tespit edilemeyen iki sivil Türk bölgeyi dolaşarak propaganda yapmışlardı. Hatta Viranşehir'den Milli aşiret reisi İbrahim Paşa'nın yeğenlerinden biri bölgeye gelerek yapılan toplantılara iştirak etmişti.[1114]

12 Şubat 1936 tarihinde Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dersimlilerin hükümetin aldığı kararlar karşısında sessiz kalmayacağını düşünüyordu. Uzer'e göre; Dersimliler silahtan arındırılırsa Ermenilerin akıbetlerine uğrayacakları fikir ve kanaatine sahiplerdi. Bu düşünceleri de yeni değildi. Osmanlı Devleti zamanında da tehcir edilme korkusu yaşamışlardı. Seyit, İdris, Rıza ve Haydaranlı reisler bu eski propagandanın aktörleriydi. Tahsin Uzer'e göre; bu reislerin şeytani zekalarıyla düşündükten sonra yapacakları ilk iş isyan olabilirdi. Böyle bir harekete kalkışmamaları

[1114] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-13**

için öleceklerine inanmaları lazımdı. Ancak o zaman mutlak bir boyun eğme ve itaatle devletin emirlerini dinleyebilirlerdi. [1115]

1936 yılının Nisan ayından beri Sin köyü'nün 3 km kuzeyinde yeni yaptırdığı evde oturan Seyit Rıza, Tunceli Kanununun tatbiki maksadıyla Hozat'tan Sin köyüne telefon hattı çekilmesi ve 27 Temmuz günü Sin'de askeri merasimle nahiye merkezi açılması üzerine 31 Temmuz Cuma günü Hozat'a gelerek hükümete sığındı. Hozat'tan sonra 1 Ağustos'ta Mamuretülaziz'e gitti. 3 Ağustos'ta ise Dördüncü Umum Müfettiş ile görüştü. Bu görüşmede kendisine cumhuriyetin gayesi ve amaçları anlatıldı. Tunceli vilayetinin diğer vilayet halklarından daha ileri bir dereceye çıkarılmasının planlandığı ifade edildi. Kendisine işgal dönemlerinde Türk ordusuyla birlikte çalışan sadık bir Türk çocuğu olarak hatırlandığı, fakat işgal dönemi sona erdikten sonra ise Türk düşmanlarının sözlerine kapılan biri olarak görüldüğü söylendi. Seyit Rıza ise cevap olarak hükümete karşı asla hain ve uzak olmadığını, ancak kendisi aleyhinde yapılan iftira ve yanlış düşüncelerin tesiriyle hükümetin kendisinden şüphe ettiğini belirtti. Bundan dolayı bazı memur ve habercilerden şüphe ettiğini dokunaklı bir ifade ile anlattı. Devletin kendisine gösterdiği şefkati takdir ettiğini, ömrünün geri kalanını devletin arzusu istikametinde geçireceğini vaat etti. Yalnız oğlunun katilleri olan Kırganlıların kan parası olarak verdikleri Sin köyündeki arazinin kendisinde bırakılmasını istedi. Fakat kendisine bu konuda bir cevap verilmedi. Bu arada Tunceli vilayet teşkilatı ve bu teşkilatın büro şefleriyle de görüşmeler yaptı. Mamuretülaziz'de bulunduğu günlerde halk evi, istasyon, un ve kereste fabrikaları gibi mekanları da gezdi. Seyit Rıza, 4 gün Mamuretülaziz'de kaldıktan sonra Hozat'a gitti. Bir gün sonra ise köyüne döndü.[1116]

5 Eylül 1936'da Tunceli'de hükümet nüfuzunun hiç hissedilmediği düşünülen bazı bölgelerinde nahiye teşkilatı kurulmasına karar verildi. Burada amaçlanan halka tesir etmek, hükümetin varlığını hissettirmek, emniyet ve ıslahat işlerini temin etmekti. Kaza ve nahiye merkezlerine uzak olan Mazgirt kazasının Milli köyünde Kahmut, Ovacık kazasının Merho köyünde Kalan ve Bornak köyünde ise Havaçor adlarıyla nahiyeler kuruldu.[1117] Hozat'ın Baluşağı nahiyesine bağlı olan Balikan, Elgazi, Mamlis

[1115] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-12**
[1116] **BCA, 030-0-010-000-000-113-779-11**
[1117] Kahmut Nahiyesine bağlanan köyler içerisinde, Milli (Nahiye Merkezi), Cindomezrası, Şehir, Keşişan, Noşat, Sahsik, Derhak, Uzuntarla, Seyithan, Hozmelek, Gevrek, Mir, Ariki, Harsi, Kirenko, Çat, Deraliyan, Keçizeken, Aşağıyukarobor, Kanasor, Deşt, Beruh, Ağdat, Kener, Ohni, Arşik, Tahtbor, Vonariç, Pilvenk, Tülük, Siliç, Peter,

ve Halitpınarı köyleri Ovacık'a, Ovacık'a bağlı Demir nahiyesine bağlı olan Ballımezra, Haçili, Halvori, Halvorivangı, İstiran köyleri Hozat'ın Sin nahiyesine, Ovacık'a bağlı olan Kıramezrası, Hanife, Danziiulya, Kavga ve Tıtınik köyleri ise Hozat'ın Kakbir nahiyesine bağlandı.[1118] Hozat'a bağlı Germil nahiyesi ve bu nahiyeye bağlı köyler, kaza merkezine çok uzak olduğundan ve Gökper Dağı kışın 6 ayı geçit vermediğinden halk ve resmi dairelerin işlemlerinde zorluklarla karşılaşılıyordu. Bu durumdan dolayı Germil'de Ovacık'a bağlandı. Ayrıca ismi de Demir olarak değiştirildi.[1119]

Bu arada bayındırlık faaliyetleri de bölgede hız kazandı. Yapılan çalışmalar gazeteler aracılığı ile halka duyuruldu. Erzincan'ın Kürvelik şelalesinde elektrik üretimi için bölgeye gelen heyet incelemelerde bulundu. Ayrıca tren hattı ve su tesisatı yapımı için de projeler geliştirildi. Refahiye-Kemah ve Kuruçay'ı birleştirecek olan demir asma köprünün 3 aya kadar bitirilmesi planlandı.[1120]

Böylece hükümet, Tunceli'de bayındırlık faaliyetlerine hız vererek nüfuzunu hissettirmeye başladığı gibi Dördüncü Genel Müfettişliğin kurulması ile de Tunceli'de yapılacak yatırımları organize edecek bir yapı meydana getirdi. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1936 tarihinde meclisin açılışında yaptığı konuşmada her ne pahasına olursa olsun Dersim sorununun çözüleceğini ifade ettiği konuşmasının ardından Aralık ayında General Abdullah Alpdoğan bölgeyi teftişe çıktı. Çemişgezek, Hozat, Pertek, Mazgirt, Nazımiye, Karakoçan, Çapakçur ve Palu'yu atla gezdi. Dersim'de yapılacak ıslahatların bayındırlık hizmetleri olmadan kalıcı olamayacağına karar verdi.[1121] Zira askeri harekatın yanında Dersim'in kalkınmaya da ihtiyacı vardı.

4.16. 1937 İsyanı ve Bastırılması

Kakat, Kalan Nahiyesine bağlanan köyler içerisinde Merho (Nahiye Merkezi), Birman, Kızılçayır, Tahtan, Keçel mezrası, Müdrük, Ariği, Kirğat, Bodik, Han, Ahpanos, Hotar, Dikenli, Maraş, Büyükköy, Varoş, Kavaklı, İhsor, Zağge, Havaçor Nahiyesine bağlanan köyler arasında Bornak (Nahiye Merkezi), Ferolar, Ziyaret, Eğripınar, Bozkıra, Söğütlü, Topuzlu, Hanuşağı, Merho, Kızılviran, Kızık, Küredere, Höllükuşağı, Pardi, Ada, Karataş, Bilğeç, Sarıoğlan ve Birdo bulunmaktaydı. Bakınız; **BCA, 030-0-011-001-000-107-31-5**; Ayrıca nahiye teşkil edildiğine dair kararname için bakınız. **T.C. Resmi Gazete**, 11 Eylül 1936, sayı: 3406

[1118] **BCA, 030-0-011-001-000-108-40-3;** Halvori, 1937 yılına gelindiğinde Tunceli'deki Hıristiyan Ermenilerin kurumsal olarak var olduğu bir yerdi. Burada Surp Garabed Manastırı bulunuyordu. Halvori, Sin ve Halvori Vank'ta da keşiş ailesi yaşıyordu. Vank, Ermenice manastır anlamına gelmektedir. Bu yerleşim yerinde manastır bulunmasından dolayı bu adı almıştır. Bakınız. Gündoğan, Gündoğan, **a.g.e**, s. 340-341

[1119] **BCA, 030-0-011-001-000-107-31-3**

[1120] **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1936, s. 7

[1121] Abdullah Alpdoğan, "Abdullah Alpdoğan Raporu", **Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936**, Hazırlayan Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 143; Ramazan Demir, **Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları**, Palme Yayıncılık, Ankara 2011, s. 97

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde çeşitli alanlarda önemli yenilikler gerçekleştirilirken toplum yapısının değiştirilmesi için de inkılaplar uygulanmaya başladı. Mustafa Kemal Atatürk, aşiret düzeninin Tunceli'de devam etmemesini istiyordu. Fakat reformların yapılması için girişilen her hareket aşiret reisleri tarafından olumsuz karşılandı ve reddedildi. Bu gelişmeler inkılaplara direnç gösteren yerel otoritelerle hükümet güçlerini karşı karşıya getirdi.[1122] Doğu'da mevcut sosyal sistemlerinin yıkılacağından korkan aşiret reisleri, yabancı devletlerin de isyanları teşvik etmesiyle Tunceli'de karışıklık çıkardı. Devletin silahlı gücüyle Dersim'e müdahalesi, ıslahatların yanında aşiretlerin çevreye yaptığı saldırılara son vermek amacını da taşıyordu. [1123]

Anadolu coğrafyasında farklı toplumsal dokusu bulunan Tunceli halkının mevcut yapısının korunması, Osmanlı Devleti zamanından beri bölge ile ilgilenen Fransız, İngiliz, Amerikan ve Rus Devletlerinin politikaları ile örtüşüyordu. Bu devletler bölgenin sürekli huzursuzluk ve karışıklık içerisinde bulunmasını çıkarlarına uygun buldular ve isyanların teşvikçisi oldular. Tunceli İsyanı, Fransız, İngiliz ve Rus haber alma örgütlerinin parmağı olan bölgesel hassasiyetlerin bilinçli olarak kullanıldığı bir isyandı. 1937 Tunceli İsyanı'nın çıkarılmasında özellikle Fransızlar etkili oldu. Seyit Rıza, Suriye'deki Fransız gizli servisiyle ilişki içerisinde bulunuyordu. Fransızlar, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının engellenmesi amacıyla Tunceli'deki bazı aşiretleri isyana teşvik ettiler.[1124] Suriye'deki Fransız makamları etkisi altına aldıkları aşiret reisleri aracılığı ile para, silah ve cephane yardımında bulunacakları propagandasını Dersim'de yaydılar.[1125]

Bütün bu dış etkenlere karşı bölgeye nüfuz etmek isteyen hükümet, Tunceli Kanunlarının uygulanmasına ilk önce hakim olmak istendiği Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik ve Haydaran gibi bucak merkezlerinde birer karakol tesisi ve binalarının inşasına girişerek başladı. Ayrıca Pertek ve Hozat'ta halkevleri açıldı. Bu durum çok uzun zamandan beri hükümet memur ve nüfuzunu görmeyen aşiret reisi ve ağalarının hoşuna gitmedi. Özellikle Kalan'da yeni bir ilçe teşkili, aşiret ağalarının kuşkularını arttırdı.

[1122] The Manchester Guardian, 19 Haziran 1937, Akt. Galip Alçıtepe, **İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938)**, Aram Günce Yayınları, İstanbul 2012, s. 87; Kopar, **a.g.e**, s. 67-68

[1123] Doğu Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s.77

[1124] Yaşar Kalafat, **Bozulus**, Berikan Yayınları, Ankara 2013, s. 74-76

[1125] 25 Nisan 1937 tarihli Dördüncü Umum Müfettiş Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın istihbarat raporundan aktaran Cemil Koçak, **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 134

Bu arada Suriye'den Tunceli bölgesine giren Ermenilerin ve Koçgirili Alişer'in etrafta yaptığı menfi propagandanın halk üzerinde etkili olduğu görüldü. Bu durum dolayısıyla Yukarı Abbas aşireti reisi Seyit Rıza, Haydaran, Demenan, Yusufan ve Kureyşan aşiretlerine adamlarını göndermek suretiyle bunların hükümet aleyhine ittifakını sağlamış oldu.[1126]

Bölgedeki aşiret ittifaklarına rağmen Mart ayı ilk günlerine kadar Tunceli'nin Kahmut ve Sin bölgelerinde herhangi bir olay çıkmadı. Fakat Sin'in 2 km. kuzeyinde 40 kişi oldukları tahmin edilen bir topluluğun taştan siperler yapmakta oldukları görüldü. Bu siperlerin 1 km arkasında Seyit Rıza'nın evi yer almaktaydı. Bu çatışma hazırlığıydı ve hükümet bölgede çıkabilecek karışıklıklara karşı gerekli olan tedbirleri almaya başladı. [1127]

Bölgede Ocak 1937'den beri devlet aleyhine propaganda yapılarak halkın kışkırtıldığı görülüyordu. Bundan dolayı Tunceli bölgesinde yapılan bölücü ve yıkıcı faaliyetlere ilişkin umumi müfettişliklere ve valiliklere, Dahiliye Vekaleti tarafından bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda; menfaatleri bozulan zümre ve şahısların halkı hükümetten soğutmak, memlekette hoşnutsuzluk uyandırmak için gizli ve sinsi propaganda yaptıkları, Cumhuriyet hükümetinin samimi ve olumlu icraatlarını sekteye uğratmak hedefini güttüklerinin bilindiği ifade ediliyordu. Gerçekten de bölgede hükümetin faaliyetlerine karşı propaganda yapılmaktaydı. Bu söylentileri çıkaran kişiler; hükümete göre kalkınma hareketlerini kendi menfaatleri için zararlı görüyor, hala aşiret düzenini yaşatmak istiyordu. Yapılan propagandalar arasında Tunceli mıntıkasında yakında harp olacağı, evleri dağınık olan köylerin toplu bir hale getirileceği ve bu yüzden köylülerin uzakta kalan tarlalarına ulaşımda zorlanacağı, arazisi çok olan bey, ağa ve seyitlerin arazilerinin ellerinden alınarak arazisi olmayan halka dağıtılacağı, arazisi olmayanların tespit edilerek bunların Tunceli dışına sürüleceği, karakolların bölgeye yapılarak aşiretlerin silahlarının toplanacağı, asker ve

[1126] **BCA, 490-01-973-768-4**; Hallı, **a.g.e**, s. 377; Aşiret reislerinin tekrar itibarlarını kazanmak için çeşitli tertipler içinde bulunduklarına dair Bakınız. ATASE, Kl: 602, Dl: 4, Ds: 166 ve Kl: 603, Dl: 8, Ds: 167, Akt. Suat Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, Berikan Yayınları, Ankara 2004, s. 101; Bir iddiaya göre ise; Mart ayı içerisinde Seyit Rıza ve isyan eden bazı aşiret liderleri Dujik Dağı'nın zirvesinde bir toplantı yaptılar. Orada Dujik Baba'ya kurban keserek, ondan muzaffer olmaları için yardım istediler. Bakınız. Aksoy, **Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük**, s. 113; Diğer bir iddiaya göre ise Munzur Suyu'na taş atılarak yemin edildi. Bkz. Aygün, **0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat**, s. 282; Pertek'te açılan halkevi hakkında bilgi için bakınız. Mesut Özcan, **Tunceli'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)**, Kalan Yayınları, Ankara 2012, s. 150-153

[1127] Bu tedbirler arasında bölgeye uçak filosu göndermekte vardı. Bu arada havanın bulutlu ve yerlerin çamur olması dolayısıyla uçak bölüğü de Diyarbekir'den Mamuretülaziz'e gönderilemedi. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-17**

vergi alma gibi kanunların tatbik edileceği, Ermeniler gibi Dersimlilerin de kırılacağı, ormanlara el konulacağı, halkın bunlardan yararlanmasının engelleneceği, odun ve davarlara yaprak verilmeyeceği, evlenecek erkek ve kadınların muayene edilerek kadınların mahrem yerlerinin görüleceği, evlenecek çiftlerin tartılacağı ve aynı ağırlıkta olmayanların evlenmelerine müsade edilmeyeceği bu nedenle nesillerin kurutulacağı, davarların sütlerinin, tarlaların mahsullerinin alınacağı ve bunların bir kısmının halka verildikten sonra kalanına el konulacağı, bölgede hükümetin inşa ettiği eğitim, sağlık ve bayındırlık işlerinin askeri harekatı kolaylaştırmak için yapılacağı söylentileri vardı.

Propagandalar sadece Tunceli'de yapılmıyor, yurdun diğer taraflarında da gizli bir surette yapılıyordu. Bakanlık, iç ve dış düşmanların bu propagandalarının hassasiyetle takibini, derhal tesirli propagandalarla ve diğer vasıtalarla halkın, bilhassa köylünün aydınlatılmasını, halkın maneviyatının sarsılmamasını ve hükümete bağlılığının zayıflamasına katiyen imkan verilmemesini umumi müfettişlerden ve valilerden istedi.

Bu arada Seyit Rıza, Haydaranlı Kamer ve Alişer de zaman zaman rüyalar gördüklerini söylüyordu. Ayrıca Tunceli'de aşiret mensuplarının silahlarını bırakmaması, başka bir devletle savaş çıkarsa hükümetin bölgeye asker gönderemeyeceği böylece devletin Tunceli'deki kuvvetlerini çekmek zorunda kalacağı da bölgede fısıltı halinde dolaşıyordu.[1128]

Seyit Rıza, Haydaranlı Kamer ve Alişer'in bu beklentisi daha çok Fransızların Hatay meselesinden dolayı Türkiye ile bir çatışma yaşayacağına inanmalarından kaynaklanıyordu. Ayrıca bu kişiler, hükümetin Tunceli'deki nüfuzunun artmasını engellemek için çeşitli propagandalara giriştiler. Bölgede yatırım yapılmasını engellemeye gayret ettiler. Mesela hükümetin, Tunceli'de kimlerin arazisi olmadığına dair yaptığı araştırma eleştirildi. Bölgede fişleme yapıldığına dair endişe oluştu. Halbuki arazisi olmayanlara arazi verilmesi düşünülüyordu ve sayım buna yönelikti. Bunun yanında bölgede yapılan yol, köprü ve mektep inşaatı gibi bayındırlık hizmetleri de tepkiyle karşılaştı. Devletin Tunceli'ye nüfuz etme aracı olarak görüldü.

[1128] **CA, 1/57(42-3)-7/2; BCA, 030-0-010-000-000-111-743-18**; Özellikle Fransızlarla harp olacağı söylentisi bölgede yaygındı. Bakınız. Koçak, **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 134; Tunceli'ye dışarıdan getirilen silahların dışında bol miktarda I. Dünya Savaşı'ndan kalma silahta bulunuyordu. Bkz. Necmettin Sahir Sılan'ın arşivinde bulunan ve kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen rapor, "Dersim Sünnileştirme ve Tedip", **Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)**, Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 98

Kendisine ait topraklarda emniyeti sağlamak için karakollar inşa etmek, refahı artırmaya çalışmak, eğitim ve sağlık alanlarında yatırımlar yapmak, imar faaliyetlerinde bulunmak bir devletin ve hükümetin zaten halkına karşı asli görevleri arasındadır. Fakat bölgede kronikleşmiş sorunlar, yapılmak istenen yatırımlar vs. çok farklı amaçlara yönelik olduğu yorumlarına meydan vermekte ve toplum bu tür propagandaların etkisi altında çok rahat kalabilmekteydi.

Propagandalar etkisini gösterdi ve sıradan yenilikler bile dirençle karşılaştı. Komünist Enternasyonal'in yayın organı Rundschau'ya göre aşiret reislerinin elinde bulunan halka ait malların tapu kadastro idaresi tarafından incelenmeye alınması ayaklanmanın sebebi oldu.[1129] Bunun yanında Tunceli'de açılan Sin ve Kahmut nahiyelerindeki karakollar, yerel derebeylerini daha da tedirgin etti. Aşiret büyükleri yanlarına kadar sokulan devlet nüfuzundan ciddi şekilde ürktü. Artık eskisi gibi bölgede hükümlerinin geçmeyeceği endişesine kapıldılar.[1130] Bu durumun sona ermesi için karakolların kaldırılmasına karar verdiler ve hareket geçtiler.

20 Mart 1937 Nevruz gecesi[1131] Koçuşaklılar ve Demenanlılar Haçik Suyu üzerindeki köprüyü yıktı. Amaçları Pah ile Kalmut'un ulaşımını kesmekti. Bunlar kendilerine suç ortağı bulmak ve suçlu sayısını arttırmak için Sin mıntıkasına birkaç tüfekli kişi göndererek o bölgedeki bazı suçlular ile birlikte 26 Mart gecesi, Sin'de açılmış karakola da ateş ettiler. Karşılık görmeleri üzerine dağıldılar. Aynı gün Hozat ile Mazgirt arasındaki telgraf hattının tahrip edilmiş olduğu görüldü.[1132] Bölgedeki bu asayişsizlik faaliyetlerine karşı 4000 ihtiyat eri sevk edilerek, birlikler takviye edildi.[1133] Yapılan araştırma neticesinde Pah ve Kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine ateş edenlerin Mazgirt kazasına bağlı Kahmut nahiyesinin Uzuntarla, Yukarı ve Aşağı Hözmerik, Aşağı Bor köylerinden ve Hozat kazasına bağlı Sin nahiyesinin Ballı mezrası ile Halvori köylerinden bir kaç kişi olduğu tespit edildi. Bu

---

[1129] Demir, **Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları**, s. 120

[1130] Cihangir Gündoğdu, "Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in Kaleminden Dersim'de Son İsyanlar, Sebeb ve Amilleri", **Toplumsal Tarih Dergisi**, sayı 195, İstanbul 2010, s. 75

[1131] Hallı, **a.g.e**, s. 379; Ayaklanma, Dersimliler için önemli bir gün olan Nevruz 21 Mart 1937 tarihinde başladı. Bkz. Uğur Mumcu, "Nedeni Başka", **Milliyet, 11 Nisan 1992**; Bu husus tesadüf eseri olmasa gerektir.

[1132] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-19**, Reşat Hallı, Genelkurmay Arşivine dayanan eserinde köprünün Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkıldığını ifade edilmektedir. Ayrıca Sin karakolunun baskın tarihini de bu eserden öğreniyoruz. Bkz. Hallı, **a.g.e**, s. 379-380; Bu köprünün aşiretler arasındaki ismi Pırde Saar olup, Demenan ve Yusufanlılar tarafından yakıldığına dair iddialar da bulunmaktadır. Bu yakma işlemi Ermeni kökenli Behdin'in oğlu Mustafa'dan alınan bir teneke gaz ile gerçekleştirilmiştir. Alan, Kureyşan, Suran ve Areyan aşiretleri de yardım etmiştir. Bakınız. Aygün, **Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri**, s. 24, 27; Esasında bu bilgi cumhuriyet döneminde Tunceli'de Ermenilerin bulunduğunu da bize kanıtlamaktadır.

[1133] **CA, 1/178 (47-4)-33/2**

bilgi Demenan ve Abbasan aşireti içerisindeki şahıslardan elde edildi.[1134] Alınan haberlere göre, bu olay üzerine hükümetin ne yapacağını bilmeyen Demenanlıları heyecan ve telaş sardı.[1135] Demenanlılardan bazıları Kahmut karakoluna gelerek kendilerinin köprüyü yıkma işiyle alakalı olmadıklarını söylediler. Hatta bazı Demenanlı suçlular silahlarıyla birlikte gelerek teslim oldu[1136] ve köprüyü yıkan suçlulardan bazılarının isimlerini de verdi. Sin mıntıkasında ikamet etmekte olan Seyit Rıza da oğlunu, Hozat ve Mamuretülaziz'deki hükümet yetkililerine göndererek kendisinin de bu işlerle alakası olmadığını ve bir alakası anlaşılırsa en ağır cezaya razı olduğunu bildirdi.[1137] Diğer aşiret ileri gelenleri de kendilerinin suçlanmaması için devlet görevlilerine izahatta bulundu. Suça iştirak edenlerin tespiti, bunların başka gruplara yardımını engellemek ve çapulculuklarına engel olmak için Tunceli'de bulunan seyyar, sabit jandarma kuvvetlerinin durumunda çeşitli değişiklikler yapılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine 9. Seyyar Jandarma taburunun bir piyade bölüğü Mazgirt'te bırakıldı. Pah'ta bulunan tabur karargahıyla bir piyade bölüğü Noşut köyünde bulunan diğer piyade bölüğünün yanına getirildi. Bu taburun ağır makinalı tüfek takımı Pah'ta ve süvari bölüğü de Şoğaik'te bırakıldı. Erzincan'dan Mamuretülaziz'e getirilen seyyar süvarilerin ikinci bölüğü Mazgirt'e ve üçüncü bölüğü de Hozat'a gönderildi. Bunların yanı sıra bir bölük Havikpah'a diğer bir bölük ise Sin bölgesine sevk edildi. Yeni gelen 500 sabit jandarma eri ise ihtiyaca göre kaza birliklerine dağıtıldı. Ayrıca Hozat kazasının Askisor, Pakire, Dervişcemal köylerinde ve Mazgirt'in Türüşmek nahiyesine bağlı Hiç Köyü'nde yeni karakollar açıldı.[1138]

Bu tedbirlere rağmen Tunceli durulmadı. Hükümet gelişen durumu yakından takip ediyordu. Tuncelili birkaç kişinin Varto Alevi ağaları ile görüştüğü bir muhbir tarafından hükümete bildirildi. Bu kişiler Hınıs'ın Alevi ağalarından Güzeldereli İbrahim, Mirsitli Ali Haydar ve Mazgirtli İsmail Ağa ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede ağaların etkin olduğu yerlerde çeteler teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu arada bazı Alevilerin geceleri Erzurum'a gidip geldikleri ve buradaki Alevi askerler ile temas ettikleri öğrenildi. Bunun sebebi Erzurum kolordusunda bulunan Alevi askerlerden cephane ve silah teminine çalışmaktı.[1139] Bu girişimler Tunceli'de bulunan aşiretlerin,

[1134] **BCA, 030-0-010-000-000-111-744-2**
[1135] Hallı, **a.g.e**, s. 379
[1136] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-19**
[1137] **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-19**
[1138] **BCA, 030-0-010-000-000-111-744-2**
[1139] **BCA, 030-0-010-000-000-112-763-8**

isyanı çevredeki Alevi topluluklara yayma gayreti içerisinde oldukları şeklinde yorumlandı.

Suriye'de kaçak bulunan Şeyh Said'in kardeşi Abdürrahim de Dersim'deki karışıklıkları fırsat bilerek Fransızların desteği ile aşiretleri isyana teşvik ve tahrik etmeye çalışıyordu. Fransızların himayesinde yaşayan Abdürrahim'in amacı Doğu'da ve Dersim'de bir isyan çıkarmaktı. Bunun için daha 1936 yılında hazırlıklara başlamış, para ve eleman temin etmişti. Hoybuncu oldukları düşünülen bu çeteler Nisan ayında Mardin üzerinden Türkiye'ye giriş yaptılar. Ardından Diyarbekir'e geçtiler. Askerlerle çatıştılar. Fakat başarılı olamayarak dağıldılar. Abdürrahim'in çetesinden silahlar ve bombalar dışında bir çok ilan ele geçirildi. Bu ilanlar hükümete karşı halkı isyana çağıran içerikler taşıyordu.[1140]

24 Nisan 1937 gecesi kuzeyden Demenan, Haydaran, Yusufan, Abbasan ve Türüşmek bölgelerindeki aşiretler ile Kureyşan aşireti mensupları tarafından Sin Karakolu'na tekrar saldırı düzenlendi. Sabaha kadar çatışma devam etti. Bunun üzerine Seyit Rıza'nın liderliğindeki 150 kişilik eşkıya grubunun üzerine uçaklar tarafından bomba atıldı. Bu saldırıda Seyit Rıza'nın küçük oğlu olan Hüseyin'in eli koptu. Seyit Rıza'nın tesiriyle Demenan ve Haydaranlıların tekrar saldırıya geçecekleri haber alındı. Dujik tarafından da bazı aşiretler yardım için Seyit Rıza'nın yanına geldiler. Bu sırada Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan, Sin nahiyesine gönderdiği mektup ile babasının yaptıklarından kendisinin sorumlu tutulmamasını istedi.

Bu sırada aşiretler bölgede açılan karakol ve nahiyelerin kaldırılması isteklerini yinelediler. Ayrıca çatışmayı yaymak için Ovacık, Hozat, Nazımiye ve Pülümür aşiretlerine kendilerine katılmaları için haber gönderdiler. Fakat ittifaka davet edilen aşiretler isyana katılma hususunda tereddüt içindeydi.[1141]

Demenanlıların, 26 Nisan 1937 günü Kahmut ve civarındaki seyyar jandarma taburuna baskın yapmaya karar verdikleri haber alındı. Saldırı için Uzuntarla ve

[1140] Bu faaliyetlerin doğru olduğu 28.7.1937 tarihinde Komintern'e sunulan imzasız bir raporda görülmektedir. Bu raporun Almancası Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivinde (RGASPİ) fond 495, liste 11, dosya 391, s. 89, 90, Rusçası ise fond 495, liste 11, dosya 389, s. 57-58 numaralarıyla kayıtlıdır. Ayrıca Marat takma adıyla Sovyetler Birliğine rapor gönderen TKP yetkilisi İsmail Bilen, Dersim'deki ayaklanmasının ardında Suriye'den gelen çetelerin olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Sovyet tarihçi S. Zavriyev'de Dersim İsyanı'nın bağlarının Suriye'ye uzandığını ve emperyalist devletler tarafından kışkırtıldığını ifade etmektedir. Daha fazla bilgi için bakınız. Perinçek, "Dersim Ayaklanması ve Dış Desteği", **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 173,175, 469-470; **BCA, 030-0-010-000-000-111-743-16**

[1141] Koçak, **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 133-135

Hözmerikler civarında toplandılar. Toplanan asileri bombalamak üzerine 3 uçak bölgeye gönderildi. Bombalanacak hedefler ve yollar bizzat General Alpdoğan tarafından pilotlara izah edildi. Dağların yüksekliği ve vadilerin derinliğini gösteren fotoğraflar pilotlar tarafından incelendi. Alınan karar gereğince uçaklar bu grupların doğusundan geçerek Nizamiye'nin Dereova köyüne kadar gittiler. Dereova köyünün 3 km açığındaki mıntıkayı bombaladılar. Bu sırada Kureyşan aşireti reisi Haso Seydi'nin Sin'e taarruz edeceği hükümet tarafından öğrenildi. Haso Seydi, Türüşmek nahiye merkezinde iken Seyit Rıza tarafından gönderilen bir elçi ile görüştü. Ardından harekete geçmek üzere Kalbosan'a gitti.[1142]

Nihayet Sin'in Hozat'la irtibatının dağ yolu ile yapılmasını sağlamak için yeni açılan [1143] ve 36 jandarma erinin bulunduğu Askisor karakolu saat 20.^{00}'de 100 kişilik bir eşkıya grubu tarafından kuşatıldı. 27 Nisan günü saat 12.^{00}'de eşkıya üç koldan Pah-Kahmut hattına ateş açtı. Harçik suyunun doğusundan saldıranlar 80, batısından saldıranlar ise 120 kişilik bir gruptu. Yusufan aşireti de saldıran gruba yardım etti. Pah'ın 1 km kuzeyindeki tepede bulunan 9. Süvari Bölük Komutanı'nın emrindeki kuvvet eşkıya tarafından kuşatılmış ve çatışma sabaha kadar devam etmişti. Pah'ın batısındaki Sinan Tepe'ye yerleştirilmiş ağır makinalı tüfekin ateşi altında kalan eşkıya sabaha doğru kuşatmayı kaldırarak Yukarı Kömemiş tepesine çekilmişti. Aralıklarla çatışma devam etti ve eşkıya zaiyat verdi. Saat 3.^{30}'ta Mazgirt'ten gönderilen 2. Süvari bölüğü saat 8.^{00}'de Pah'a vardı. Birlik eşkiyayı Alman-Küher yaylasından kuşatma emrini aldı. Saat 4.^{00}'te Nazımiye'den bir gedikli erbaş komutasında süvari ve piyadeden oluşan 30 kişilik bir kuvvet de Alman Yaylası istikametine gönderildi. Bu müfreze de saat 7.^{00}'de Pah'a vardı. Gece çatışmaya mecbur olan bölüğün durumu oldukça ciddiydi. Zira eşkıya 20-30 metreye kadar yanaşmış ve bölüğü kuşatma çemberi içine almıştı. Sinantepesi'ndeki ağır makinalı tüfeklerle de Harçik suyunun batısındaki eşkıyaya aralıklarla ateş edildi. Fakat karanlık bastırdığından bu imkandan da yeterince yararlanılmadı. Nihayet bu çok tehlikeli durumda bulunan bölüğü kurtarabilmek için Sinantepe ve Pah'ta bulunan mangalar süngü takarak bölüğü kuşatan eşkıyanın arkasına doğru ilerledi. Bunun üzerine asiler kuşatmadan vazgeçerek kuzeye doğru kaçmaya başladı. Sabaha doğru bu kesimde bir miktar asi kalmıştı. Bunlar da ormanlık ve kayalıkların arasına kaçtılar. Fakat eşkıyanın takibine devam edildi.

[1142] **BCA, 030-0-010-000-000-111-744-3**
[1143] Hallı, **a.g.e**, s. 382

Kaçmayı başaran asiler iki kol halinde Kalan geçidinden geçerek Uzuntarla ve Hözmerik istikametinde çekildi. Bunun üzerine takip kuvvetleri Sinan'dan Kalan'a doğru tertibat almak zorunda kaldı. Bu arada Harçik suyu denilen Darboğaz deresinin batısında bulunan 9. Seyyar jandarma taburunun güney kısmında eşkıya yoğunluğu bulunmaktaydı. Bu yoğunluk Cindo mezrası ve Şehiran köyü taraflarındaydı. Cindo mezrası kuzeyindeki tepede bir bölük ve Noşut tepesinde de diğer bir bölük bulunmaktaydı. Kahmut karakolunun mürettebatı olan 50 kişilik sabit jandarma kuvveti ise her tarafa ateş edebilecek şekilde konuşlanmıştı. Askeri kuvvetler Noşut Köyü civarında eşkıyayı çembere almaya çalıştılar. Sahsik Köyü'nde bulunmakta olan sabit kuvvetler ise akşam karanlığında Noşut tepesine alındı. Bölgedeki eşkıya ile sabaha kadar çatışma yaşandı.

Eşkıyanın ilk iş olarak köprüyü ele geçirmek istediği anlaşılıyordu. Cindo mezrası doğusundaki köprü çatışmalardan hasar görmedi. Köprü başındaki askeri kuvvetler ise yerlerinden ayrılmadı. Saat 4.^{00}'te bir keşif uçağı bölgeye gönderildi. Ardından saat 5.^{00}'te kalkan 3 uçak filosu ile eşkıya bombalandı ve makinalı tüfek ile ateş açıldı. Askisor karakolunda çatışmalar gece yarısına kadar devam etmişti. Ancak eşkıya askerlere zayiat verdirememişti. Karakol ile telefon irtibatı da devam etmekteydi. Çatışmaların ardından Sin'de sükûnet sağlandı. Bölgenin kuzeyinde uçak ile sabah yapılan keşifte de artık bir topluluğa rastlanmamaktaydı. Pah'ta ise iki asker şehit verilmiş, bir askerde yaralanmıştı.[1144]

Çatışmaların yoğunluğu Tunceli'de ciddi bir kıyamın olduğunu gösterdi. Yusufanlıların fiilen ayaklanmaya katıldıkları ve 9. Seyyar Jandarma Taburu'nun karşısında önemli miktarda asi kuvvet toplandığı anlaşıldı. Asilerin geri ulaştırma yolları ile Mazgirt köprüsüne saldıracakları da öğrenilmişti. Bölgede taburdan başka kuvvet bulunmaması savunmayı güçleştiriyordu. Bölgedeki asilerin sayısı ise giderek artmaktaydı. Eşkıyanın Pah'a ve Mazgirt'e saldırması ihtimali vardı. Bu sebeple, taburun uçak ve süvari desteğinde Harçik suyu doğusuna geçirilmesi düşünüldü. Doğu Dersim'in takviyesi lüzumu ortaya çıktı. 3. Bölge Komutanı Albay Haydar Bey'in

[1144] **BCA, 030-0-010-000-000-111-744-3**; 9. Süvari Bölüğü, saldırıyı ancak iki manga ile karşılayabildi. Zira daha önce bir manga köprüyü tahrip olayını incelemeye giden Jandarma bölük komutanının emrine verilmişti. Diğer bir manga bölüğün daha önce Şoğayik köyünde depo ettiği arpalıkların muhafazasına bırakılmıştı. Bir manga ise Pah bucak merkezinde bırakılan binek atlarının muhafazasına terk edilmişti. Birkaç atlı da tabur komutanı emrine verilmişti. Daha fazla bilgi için bakınız. Hallı, **a.g.e**, s. 382-383

Doğu Dersim'deki birliklerin komutasını ele almak üzere Mazgirt'e gönderilmesi uygun görüldü.[1145]

Dersimlilerin, Kahmut ve Sin olayını genelleştirmeye çalıştıkları, Mazgirt ve Pertek köprülerini yakmaya karar verdikleri öğrenildi. Bu durumu önlemek için Mazgirt'e ve Pertek'e 17. Tümenden birer piyade ve batarya taburu gönderilerek takviye yapıldı. Ayrıca Elaziz'deki Piyade Alayı ve Dağ Topçu Taburu harekete hazır hale getirilmeye çalışıldı. Eskişehir'de de bir uçak bölüğü hazırlıklara girişti. 28 Nisan 1937 tarihine gelindiğinde İçişleri Bakanlığı, müfettişliklere ve doğu illerine bir tamim gönderdi. Bu tamimde bölgedeki durum hakkında bilgi veriliyor; aşiretlerin karakollara saldırdığı ve bu saldırıların geri püskürtüldüğü, asi aşiretlerin ise Yukarı Abbasuşağı, Haydaran, Yusufan ve Kureyşan aşiretleri olduğu belirtiliyordu. Bu arada isyancı aşiretler Nazımiye, Hozat, Ovacık ve Pülümür bölgelerindeki aşiretleri de isyana teşvik etmeye çalışıyorlardı. Bu aşiretlerin isyanlarını devam ettirme ve genişletme amaçları bulunuyordu. Bu durumdan dolayı istihbarata önem verilmesi düşünüldü. Ayrıca bölgede bulunan ve zayıf olan askeri birlikleri tehlikeye atmamak için Nazımiye'nin Hakiri ve İresi bucakları kaldırılarak, buradaki bucak müdür ve karakolları Nazımiye ilçe merkezine sevk edildi. Aynı gün Kalan'dan gelen takviye ile asilerin sayısı 1.000 kişiyi buldu. Pah bölgesindeki tabur asiler tarafından ele geçirildi.[1146] 29 Nisan 1937 tarihinde 9. Seyyar Jandarma Taburunun, 3. bölüğü ile tabur karargahı Harçik Suyu'nun doğusuna geçtiler. Bu çekilme harekatı eşkıyanın baskısı altında bir hayli güç oldu. Tabur bir miktar zayiat vererek Kızge köyü civarında toplandı.[1147]

Bu sırada Vank Köprüsü yapıldıktan sonra Haydaran, Demenan ve Kalan aşiretlerinin Abbasanları takviye ederek Sin'e saldıracakları haberi alındı. 6-12 Mayıs tarihlerinde Haydaranlılar Pülümür bölgesine propagandacılar gönderdiler. Amaçları, asilere yardım etmek için harekatın Pülümür'ü de kapsayacağını aşiretler arasında yayarak onları kazanmaya çalışmaktı. Hükümet bu durumu öğrendi ve karşı tedbirler aldı. Bu arada Harçik (Darboğaz)'in doğusundaki halk hükümetin tarafındaydı. Hükümet, isyancıların bölgeye saldırması durumunda bu bölgedeki aşiretlerin kendilerini savunmalarının meşru olduğunu bildirdi. Bu aşiretler arasında Nazımiye

[1145] Hallı, **a.g.e**, s. 384-385
[1146] Hallı, **a.g.e**, s. 385-386; ATASE, Kl: 1457, Dl: 77, Ds: 1, Akt. Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, s. 105; Koçak, **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, s. 139
[1147] Hallı, **a.g.e**, s. 386

bölgesindeki Kureyşan, Aşağı Arilli ve Karsanlılar ile Mazgirt bölgesindeki Hıranlılar bulunmakta idi.

9 Mayıs 1937 gecesi, Pülümür'deki tabura ateş açıldı. Taciz ateşinde bulunanlar yakalanamadı. Ancak izlerden Balikan dağı istikametinden geldikleri anlaşıldı. Bu hadise üzerine Ovacık ahalisi hükümet yetkililerine üzüntülerini ilettiler. Buna rağmen Ovacıklıların isyancılar ile hükümet arasında hangi tarafa yakın durmaları konusunda tereddüt içerisinde oldukları gözlendi. Haydaranlıların kuzey grubunun lideri olan Tacın oğlu Hıdır, Nazımiye'ye gelerek hükümete sadakatini bildirdi. Aynı şekilde Demenanlıların ileri gelenlerinden olup asilere iştirak etmemiş olan Hözmerikli Hasan da Mazgirt'e gelerek ailesi ile beraber başka bir yere yerleştirilmesini istedi. Bölgede bulunan Demenanlılar ile beraber Yusufanlılardan bir kısmının Pah'ın batısındaki Sinan Tepe, Gizke ve Karçik köylerinde toplandıkları, 400 kişilik diğer bir kuvvetin ise Halvori köyü civarına geldikleri gözlendi. Kureyşan aşiretinin Seyhan grubunun reisi olup Kalbosan köyünde oturan ve Seyit Rıza ile yakın ilişkileri olan Haso Seydi, Demananlılar ve Yusufanlıların Mazgirt önünden çekilmelerini istedi. Esasında bu istek Seyit Rıza'nın bir talimatı sonucu gerçekleşmişti. Ayrıca Mazgirt'e gelerek hükümete sadakatini de bildirdi. Dördüncü Umum Müfettiş Alpdoğan'a bir mektup yazarak asilerin hareketlerini desteklemediğini ve üzüntü içerisinde olduğunu da belirtti.

Bununla beraber Haso Seydi'nin 10 Mayıs 1937'de Halvori'de asiler tarafından yapılan toplantıya katıldığı istihbaratı alınmıştı. Sadece Haso Seydi bu toplantıya katılmamıştı. Halvori'deki bu toplantıya Seyit Rıza da iştirak etmişti. Toplantıda yapılacak askeri harekata karşı hareket tarzlarını tespit ettikleri gibi yapılan ittifakı kuvvetlendirme hususları da görüşülmüştü. Daha önce Seyit Rıza son olaylardan hiçbirisi ile alakalı olmadığını hükümete bildirmişti. Hatta suçlu sayılmazsa Demenanlılara saldırabileceğini de Karaoğlan nahiye müdürüne beyan etmişti. Bunun üzerine samimi olup olmadığını anlamak ve asilerden ayırmak üzere nahiye müdürü Seyit Rıza'nın yanına gönderildi. Kendisine hizmet etmek zamanının geldiği söylendi. Askeri birlikler ile hareket ederek Demenanlılara taaruz etmesinin beklendiği şayet bunu yapmaz ise askeri kıtaaların arkasındaki bir yere gitmesinin gerektiği belirtildi. Bu arada Sin'deki askeri birlik Beyaz Dağ'a alındı. Bunun üzerine Seyit Rıza'nın Kırganlıların üzerindeki tesiri arttı. Seyit Rıza'ya sığınan bazı Kırganlılar ise ondan himaye talep ettiler. Ayrıca kendisine yardım da vadettiler. Seyit Rıza bu arada Munzur

Suyu'nun doğusundaki aşiretlerden yardım istedi. Aşiretlerin cevabı ise askeri birliklerin saldırısı olmazsa yardım yapacaklarını eğer bir saldırı olur ise kendilerini savunmaları lazım geldiği şeklindeydi.[1148]

12 Mayıs 1937'ye gelindiğinde Tunceli tedip ve tenkil harekatı resmi olarak başladı.[1149] 14 Mayıs 1937 Cuma günü Son Telgraf gazetesi manşetinde köklü Şark Islahatı için harekete geçildiği duyuruldu. Hükümet hazırlıklarını bitirmişti. Artık icraata geçilme vakti gelmişti. Bu ıslahat idari ve içtimai sahaları kapsayacaktı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya göre Tunceli'de yapılacak ıslahat, Şark Islahatı'nın bir parçasıydı.[1150]

İngiltere de bölgede gelişen olayları takip etmekteydi. 15 Mayıs'ta İngiltere'nin Trabzon Konsolosluğundan Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğine çekilen telgrafta 1500 kadar asinin isyan ettiği ve Türk ordusuna kayıplar verdirdiği bildirildi. İsyancılar, ellerine geçirdikleri subayların cesetlerini bile vahşice kesmişlerdi. Bu gelişme üzerine Erzincan'dan 3.000 asker bölgeye sevk edildi. Diyarbekir havalimanında da askerler Tunceli'ye sevk için toplandı. Ayrıca 20 tane uçak havalanarak asileri bombaladı.[1151]

18 Mayıs 1937'de Haydaranlıların Rosnak grubu, Demenan, Yusufan ve Abbasanların müttefik oldukları görülüyordu. Ayrıca Kureyşan'ın Seyhan grubunun da isyana meyilli olduğu anlaşılıyordu. Diğer aşiretler ise tereddüt içerisinde olup askeri harekatın sonucuna göre davranmayı beklemekteydiler. [1152] Bu sırada 19 Mayıs'ta hükümete ait kuvvetler 3 köyü yaktı. Bir uçak düştü. Biri subay olmak üzere 12 asker asiler tarafından kaçırılarak katledildi.[1153]

20 Mayıs günü harekata devam edildi. İsyancılar ablukaya alındı. Asilerden bazıları ordunun gerilerine sarkarak ricat hatlarını teşkil eden Mazgirt, Pertek ve Harçik

---

[1148] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-2**

[1149] **CA, 1/178 (47-4)-33/2**; Harekat başlamadan bir gün önce (11 Mayıs 1937) hazırlanan ve kim tarafından yazıldığı bilinmeyen raporda Dersim'e gönderilecek askerlerin özel yetişmiş olması ve coğrafyayı çok iyi bilmeleri konu edilmiştir. Bkz. Necmettin Sahir Sılan'ın arşivinde bulunan ve kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen rapor, **Dersim Sünnileştirme ve Tedip...**, s. 101-102

[1150] **Son Telgraf**, 14 Mayıs 1937, sayı: 72, s. 1-2

[1151] **TNA, FO, 371/20864, no. 309**; İngiliz belgeleri Dersimlilerin saldırıların da 50 asker ve 10 subayın katledildiğini yazmaktadır. Bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIII, P. 132, no: 89, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 301-302

[1152] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-2**

[1153] **TNA, FO, 371/20864, no. 309**, Aynı zamanda 15 Mayıs ve 19 Mayıs tarihlerinde bölgeden gelen istihbaratın kesin olmadığı hakkında bkz. **TNA, FO, 371/20864, no: 311**; Türk askerlerinin katledildiğini teyit eden diğer bir belge için bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIII, P. 132, no: 90, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 302

köprülerini tahrip etmek istediler. Fakat başarılı olamadılar. Ateş karşısında mukavemeti kırılan asiler Kutu deresine ve Dujik dağına kaçmaya başladılar.[1154] Seyit Rıza ve Lolan aşireti reisi ise sığındıkları bölgede direnmeye devam ediyordu. Fakat bu seferki harekatın geçmişteki sel seferlerine benzemediği anlaşılmaya başladı. Uçaklarla bölgeye müdahale edildi. İsyan bu tarihte 140-150 km²'lik bir alana indirildi. Asilerden teslim olanlar oldu. Buna rağmen teslim olmayan reislerine itaat eden asiler sarp mıntıkalarda bulunmaya devam ettiler. Bu kuvvetler Kutuderesi'nin iki geçidini kesiyorlardı. Aynı zamanda yüksek tepelerdeki kayalıklarda ve inlerde çarpışıyorlardı. Bu bölgede dağların ve derelerin içerisinde ikamet için hazırlanmış olan mağaralar bulunuyordu. Asiler doğal koşullardan yararlanarak askeri kuvvetlere karşı çarpışıyorlardı. Mağaralarda sadece silahlı asiler yoktu aynı zamanda bunların aileleri, koyunları ve katırları da bulunuyordu.

Teslim olanlardan bazıları isyanın sebebi olarak Şiilerin tazyikini göstermekteydi. Bu kişiler, isyancıları İngiltere ve Fransa'nın yardım için Türkiye'ye savaş açacaklarına da inandırmıştı.[1155] Hatta Arapların bile destek vereceği söylentisi yayılmıştı. İsyancı grubun yaklaşık 5000 silahlı kişiden oluştuğu tahmin ediliyordu. Asilerden birçoğu yakalandı veya öldürüldü. Bazıları ise teslim oldu. Batı ve Doğu Tunceli'nin isyana iştirak eden asileri ailelerini yanlarına alarak Kutu deresi ile Sultanbaba dağlarına sığınmaya devam etti. 3000 metre yüksekliğindeki bölge harekatı güçleştirecek orman, mağara ve derin derelerle doluydu. İplerle birkaç merdivenle çıkılabilecek bu mağaraların tahribi ve ormanın taranması için dinamit, bomba ve çeşitli teçhizatla kuvvetlendirilmiş tahrip müfrezeleri oluşturuldu. Suları geçmek için de tombaz ve kayıklarla köprücü müfrezeleri hareket etmeye başladı. Atılan beyannamelerle asi halka hükümetin şefkatine teslim olmadıkları takdirde merhamet edilmeden imha edilecekleri bildirildi. Teslim olanların ise namuslu bir vatandaş olarak kurtulacakları ve teslim olabilecekleri yerler anlatıldı. Bu beyannameden sonra bir kısım halk aileleri ile birlikte gösterilen yerlere gelmeye başladı. [1156]

Askeri harekat devam ederken Tunceli ile ilgili olarak Dahiliye Vekilinden Başvekalete Mayıs ayı içerisinde bir rapor sunuldu. Harekat sonunda uygulanacak ıslahat programı ve daha önceki harekattan sonuç alınamayışının nedenlerinin

[1154] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1937, sayı: 4702, s. 7
[1155] **Son Telgraf**, 17 Haziran 1937, sayı: 415-102, s. 1
[1156] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1937, sayı: 4702, s. 7

anlatıldığı bu raporda; bölgede uygulanacak ıslahat programının başarılı olması için asilerin bölgeye tekrar gelerek yerleşmesinin önüne geçilmesi gerekliliği ifade ediliyordu. Rapora göre; daha önceki harekatın başarısız olmasının nedeni askerin bölgede kalıcı olmayıp harekat sonrasında Tunceli'yi terk etmesiydi. Eğer asilere karşı ısrarlı bir takip ve temizleme yapılırsa başarılı olmak mümkündü. Umumi tedip harekatından sonra askerlerin Tunceli'nin kalbi olan içeri mıntıkalara yerleşerek senelerce aman dileninceye kadar asilerle uğraşmaları gerekiyordu. Bunun için de köyleri, sürüleri, mahsulatı imha etmek ve asilere barınma imkanı bırakmamak gerekiyordu. Bunlar gerçekleşirse asilerin silahlarını teslim etmekten başka yaşama çaresi kalmayacaktı. Bu inancın asilerin kafalarına yerleştirilmesi lazımdı. Coğrafi şartlar gözönüne alındığında ise Tunceli'de kontrolü sağlamak zordu. Zira toplu yerleşim yerleri yoktu. Güvenliği sağlamak için bir çok yerde kışla ve karakol inşasına başlanmıştı ve bu yaygınlaştırılmalıydı. Ayrıca buralara yol açmak ve en aşağı 6 aylık erzakını tedarik etmek gerekliydi. Bunlar yapılmazsa gelecekte de Tunceli aynı sıkıntılarını gösterecekti. Dahiliye Vekaletine göre bu kışlaların yapılmasına Haziran ayında başlanmalıydı.[1157]

22 Mayıs 1937'den itibaren Kutuderesi ve Sultandağı abluka altına alındı. Uçakların akınları ile mağaralar vurulmaya devam etti. Demanan aşireti bu saldırılarla dağıldı.[1158] Demenan köyleri askerler tarafından işgal edildi. İsyana sebep olanlardan Habib Kejo ve oğlu ağır yaralı olarak dağa kaçırıldı.[1159] Bunu Yusufan aşireti lideri Kamer'in silahlı adamlarıyla birlikte teslim olması izledi. Kamer Ağa, Mamuretülaziz'e sevk olunarak serbest bırakıldı.[1160] Seyit Rıza'nın ve aşiretinin kuzeyden güneye doğru göç ettiği haber alındı. Güneyden kimlikleri öğrenilemeyen 4 komitacı Pertek'e geldi. Daha sonra bu kişiler Tunceli'nin içlerine gittiler. Bir müddet sonra bölgedeki isyanın arttığı görüldü. Gümüşmadeni civarlarında şüpheli bir kişi yakalandı. Bu kişinin casus olduğu tahmin edilerek Mamuretülaziz'e getirildi.

Harekat sürerken, Sabiha Gökçen uçağıyla birlikte akınlarına devam etmekteydi. Yaklaşık 25.000 askerle başlayan Dersim harekatının kanlı boğuşmalara meydan verilmeden halledilmesi düşünülüyordu. 28 Mayıs'ta Sabiha Gökçen'e

[1157] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-1**
[1158] **Son Telgraf**, 17 Haziran 1937, sayı: 415-102, s. 1
[1159] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1937, sayı: 4702, s. 7
[1160] **Son Telgraf,** 17 Haziran 1937, sayı: 415-102, s. 1

başarılarından dolayı madalya verildi. Madalya merasimi sırasında Başbakan İsmet İnönü bir konuşma yaparak *"Bir memleket, havasından emin olmak istiyorsa mutlaka o memleket vatandaşlarının gençlikten itibaren havayı severek canlarını tehlikeye koyacak surette çalışmaları lazımdır"* dedi. 6 Haziran'a gelindiğinde abluka devam etmekteydi. İsyanın merkezlerinden olan Kızıldağ askerler tarafından işgal edildi. Tunceli'ye Atatürk'ün muhafız alayı da sevk edildi. Asi aşiretler arasında Kalan, Abbas Uşağı, kısmen Bahtiyar Uşağı, Haydaran, Demenan, Lolan ve bazı küçük kabileler bulunuyordu. Artık aşiretlerin harekat alanları da daralmıştı. İaşe sıkıntısı baş gösteren aşiretler, artık ciddi çatışmaya da giremiyorlardı. Bu arada Seyit Rıza, bir taraftan hükümetle ve kumandanlarla haberleşmeye devam ederken diğer taraftan isyan edenlerin maneviyatını takviyeye çalışıyordu.[1161]

Bu sırada Son Telgraf Gazetesi birkaç günlüğüne kapatıldı. Hükümet ve generaller iki acil durumdan kaygılanıyorlardı. Birincisi Suriye sınırıydı. Mardin bölgesindeki haydutların Suriye-Irak tarafından geçtiklerine inanılıyordu. Bu durum Suriye'deki Fransız Manda Yönetiminin meseleyi kışkırtma olasılığını da göstermekteydi. Bu kışkırtmanın nedeninin İskenderun sancağının yerleşim problemleri ile yakın ilgili olabileceği düşünülüyordu. Bu kaygının ortadan kalkmasından sonra ordunun ilgisi de normalleşecekti. İkinci kaygı Dersimli aşiretlerin durumuydu. İngilizlere göre, Suriye'deki Fransızların bu durumu provoke ettiği bir gerçekti. Dersimli aşiretler, Fransız-Türk kavgası sırasında isyan etmeye karar vermiş[1162] ve harekete geçmişlerdi. Türk hükümeti, bu gelişmeler üzerine sınırı güçlendirmek için merkezi Diyarbekir olan 7. askeri kolordu ile Siirt, Elaziz ve Van'daki piyade birliklerini takviye etti.[1163]

15 Haziran 1937'de İsmet İnönü İstanbul'a geldi. Atatürk tarafından kabul edildi. İstanbul'da yaptığı konuşmada Tunceli'de cumhuriyetin en kısa zamanda bütün feyizlerinin tahakkuk ettirileceğini söyledi. İnönü, Tunceli mıntıkasını teftişe gideceğini de ifade etti. Zaten Meclis'te yaptığı açıklamada bölge ile ilgileneceğini beyan etmişti. Bu beyanatta; artık dahili siyasetimiz üzerinde durulması gerektiğini, dahili siyasetimiz

[1161] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1937, sayı: 4702, s. 7, **Cumhuriyet,** 29 Mayıs 1937, sayı: 4684, s. 1, 6; Bölgeye muhafız alayının 7 Haziran 1937 tarihinde sevk edildiğine dair belge için bkz. **Radikal,** 22 Kasım 2011, sayı: 5517, s. 14

[1162] **TNA, FO, 371/20864, no: 311**

[1163] TNA, FO, 424/281, Part XXXIII, P. 133-134, no: 91/1, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 304-305

üzerinde tek mesele olarak da eskiden Dersim dediğimiz Tunceli Vilayeti hadiselerinin esasının bulunduğunu söylüyordu. İki seneden beri ıslahat programı uygulanmaktaydı. Bu programın amacı bölgeyi medenileştirmek için bütün vasıtalarla hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma yapmaktı. Fakat bu ıslahatlar reislerin muhalefeti ile karşılaşmıştı. Reisler programa muhalefet gösteriyordu. Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri orada hükümetin emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o mıntıkada tedibat yapmak ve bırakmak şeklinde olmuştu. Hükümet buna "sel seferleri" diyordu. İnönü'ye göre böyle seferler gelip geçmekteydi ve fayda vermemekteydi. Mukavemet edenlerin bu mukavemetleri kırıldıktan sonra hiçbirşey olmamış gibi programı uygulamak lazımdı. Tunceli'ye jandarma ve hükümet kuvvetleri tamamıyla yerleşmişti. Islahat programı olarak düşünülen tedbirler aralıksız olarak devam etmekteydi. İnönü, özellikle yol, mektep ve karakol yapımının devam etmekte olduğunu vurguluyordu. Tunceli'nin ıslahatlara ara verilen bazı bölgelerinde bu işlere tekrar başlanmıştı. Bu ıslahatlara karşı bölgede çatışmalar olmaktaydı ve askerlerde gerçekleştirilen harekatta zayiatlar vermişti. 14 Haziran tarihine kadar 3 aydır süren çatışmalarda 13 şehit ve 18 yaralı verilmişti. Bu zayiatlara rağmen hadisenin önemini vurgulayan İnönü, abartılı yayınlara da sitem etmekteydi. Bölgede kayıplar verilmekteydi. Fakat jandarma ve hükümet bölgeye hakimdi. Islahat programı uygulanmaktaydı ve herşeye rağmen devam edecekti. Cumhuriyet hükümeti Tunceli'ye ıslahat programını süs ve heves olsun diye götürmemişti. Şimdiye kadar Türkiye'de Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bazı kararlara muhalefet edildiyse ve buna karşı hükümet alınan kararlardan vazgeçmediyse, bu sefer de programın uygulanmasından ve meclisin kararını tatbikten vazgeçilmeyecekti. Bunun bilinmesi hükümetin işlerini kolaylaştıracaktı. Bölgedeki aşiret reislerinin bunu bilmesi ve hükümetin kudretli olduğu kadar adaletli ve şevkatli kucağında selamet aramaları gerekliydi.[1164]

Hükümetin politikalarını destekleyen bir görüntü veren Son Telgraf gazetesi de Tunceli meselesi hakkında bir yorum yayınladı. Başından beri Dersim meselesi nedir? diye soran gazete ardından konunun izahatına yer verdi. Gazeteye göre; Mart ayından beri bölgede hükümet otoritesini dinlemeyen asi ağaların muhalif tavırları dikkat çekiyordu. Hükümet bunlara karşı esaslı tedbirler almayı planlamıştı. Memleketin içinde asırlardan beri daima Dersim diye sürüp giden bir çıbanbaşının bu vesile ile tamamen bertaraf edilmesinin gerektiği, memleketin bu mıntıkasında cumhuriyetin

[1164] **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1937, sayı: 4701, s. 1,7-8; **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 1

feyiz ve nimetlerini uygulamak esasını güden bir hükümetin var olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca çok kısa bir sürede bu bölgede devletin kanunlarının hakim kılınacağı, mektepler açılacağı, yollar yapılacağı ve derebeylerinin asırlardır zulmü altında inleyen halkın refah ve hürriyetine kavuşacağı yazıyordu. Alınan tedbirler sonucunda bölgedeki çapulcu reisler de ele geçirilecekti. Böylece içişlerinde hiçbir pürüzlü nokta kalmayacaktı.[1165]

16 Haziran 1937'de Cumhuriyet gazetesinde de Dersim asileri güneydeki bir devletin müzaheretini bekliyorlarmış başlığıyla bir haber yayınlandı. Bu haberde devletin adı zikredilmese de güneydeki devlet olarak Fransız manda yönetimi kastediliyordu. Habere göre; Cumhuriyet kanunlarına itaat etmeyi menfaatlerine uygun bulmayan aşiret reisleri, güneyden gelen casusların da teşvikiyle devlete ültimatom verecek kadar küstahlık göstermişlerdi. [1166] Bu ültimatomda jandarma ve ordu mensuplarının bölgeden çekilmesi, köprü ve demiryolu gibi imar çalışmalarının durdurulması, silahlarının kendilerinde bırakılması ve vergilerin hafifletilmesi gibi istekler vardı.[1167]

Hükümet, iki yıldan beri bölgede ıslahatları uygulamaya çalışıyordu. İnönü, Tunceli'nin vali ve müfettişi General Abdullah Alpdoğan birlikte tetkiklerde bulunmak ve programın tatbiki hakkında bilgi almak için bölgeyi teftiş etmeye karar verdi. Islahatların genel hatlarını; bölgede cumhuriyet kanunlarını uygulamak, ağa ve aşiret reislerinin mallarını devletin hazinesine geçirmek, halka toprak dağıtmak, ziraat için tohumluk vermek, yollar yapmak, mektepler açmak, kışlalar ve hükümet konakları inşa etmek, mülki mekanizma kurmak, Tunceli mıntıkasını asi aşiretlerden tamamıyla boşaltmak, burada oturacak olanlara Vekiller Heyeti iznini şart koşmak ve Dersimlilerin düzgün vatandaş haline gelmesi için batı vilayetlerine dağıtmak şeklinde ifade edebiliriz.

17 Haziran 1937 tarihine gelindiğinde Tunceli'deki ordunun asker mevcudu halen 25.000 kadardı. Asilerin sayısı ise 1.500-2.000 kişiye düşmüştü. 5.000 asi ya öldürülmüş ya da yaralanmıştı. Hayatta kalanlar ise tamamen kuşatılmış durumdaydı.

[1165] **Son Telgraf**, 15 Haziran 1937, sayı: 413-100, s. 1
[1166] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1937, sayı: 4702, s. 1
[1167] Lucien Rambout, **Kürdistan (1918-1946)**, Çeviren belirtilmemiş, Komal Basım Yayın, İstanbul 1978, s. 47; 16 Haziran 1937 tarihinde harekat devam ederken aşiret reislerinden Haydaranlı Kamer, Hızır, Demenanlı Cebrail ve Yusufanlı Kamber Rehber teslim oldular. Bakınız. **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1937, sayı: 4703, s. 1

Ümidini yitirenler silahlarıyla beraber teslim olmaya başladı. Fakat Seyit Rıza hala direnmekteydi. Seyit Rıza'nın evi Sabiha Gökçen tarafından bombalandı. Seyit Rıza yaralandı. Fakat kaçmayı başardı. Uçaklardan beyanname atıldı. Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, teslim olanları savcılığa sevk ettirdi. Gerek teslim olanların gerekse yakalananların cezalandırılması düşünülüyordu. İsyancılar ise garnizon, askeri bina ve tesislerle hükümet yetkililerini tehdit etmeyi sürdürdüler. Vergi vermeyeceklerini yinelediler. Buna karşı Başbakan İnönü, Batı'daki reformların Tunceli'de de aynen uygulanacağını tekrar ifade etti.

Çatışmalar sürerken hükümet yol yapımlarını da önemsemekte ve ara vermeden inşaasına devam etmekteydi. [1168] Yunus Nadi 17 Haziran 1937'de Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında ulaşım konusunu ele almış ve şimendifer yapımında kullanılacak ağaçların kesilmesi işinde çalışacak bölge insanının elde edeceği kazancın Tuncelililerin 10 senede çapulla elde ettiği kazançtan daha fazla olacağını ileri sürmüştü.[1169]

Bu sırada Ankara'da Heyeti Vekiliye toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Erkanı Harbiye reisi Mareşal Fevzi Çakmak'da hazır bulundu. Büyük önem atfedilen bu toplantı 4.5 saat sürdü. İnönü, harekatı yakından tetkik etmek için akşam saat 8'de Tunceli'ye hareket etti. Kendisiyle beraber bölgeye hareket edenler arasında Sıhhiye Vekili Refik Bey, Milli Müdafaa Vekili General Kazım Özalp Paşa ve Jandarma Umum Kumandanı General Naci Paşa da bulunuyordu. İnönü'nün bölgeyi tetkik programının 6 günü kapsaması düşünülüyordu. 18 Haziran günü Yunus Nadi, Tunceli'nin genel panoramasını çizmekte bölgede kanunlara işlerlik kazandırılacağını ifade etmekteydi.

Yunus Nadi yazısında isyana kalkışan aşiretlerin listesini de vermekteydi. Bu listede; Şadilli, Kureyşan, Hormik, Artıllı, Şeyhhasan, Haydaranlı, Lolan, Demenan, Bahtiyar, Yukarı Abbas uşağı, Aşağı Abbas uşağı, Laçin, Koçuşağı, Şamuşağı,

---

[1168] The New York Times Gazetesi Sabiha Gökçen'e Tunceli'deki başarılarından dolayı madalya verildiğini yazmaktaydı. Ayrıca Sabiha Gökçen dünyanın ilk kadın savaş pilotuydu ve 22 yaşındaydı. Bakınız. The New York Times, The Washington Post, Los Angeles Times ve The Manchester Guardian, 17 Haziran 1937, Akt. Alçıtepe, **a.g.e**, s. 85-87; Dersimli ilk isyankar aşiretler; Hidranlılar (Haydaranlılar) Şadilliler, Kureyşanlılar, Lolanlılar, Şam Uşağı ve Bahtiyar Uşağı aşiretleridir. Bkz. **Son Telgraf**, 18 Haziran 1937, sayı: 416-103, s. 1-2; Dersim'de 1937 yılında başlayan ve 1938 yılına kadar devam karışıklıkları, Atatürk'ün Doğu'da toprak ağalığını kaldırmak amacıyla "toprak reformu" hazırlıklarına girişmesine karşı tepki duyanların çıkardığına dair iddialarda bulunmaktadır. Bkz. Uğur Mumcu, "Bölücünün Dış Desteği", **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1984; Sultanbaba dağında 5.000 asinin öldürüldüğü İngiliz belgelerine de yansımıştır. Bkz. TNA, FO, 424/281, Part XIXIII, P. 147, no: 103, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 306

[1169] **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1937, sayı: 4703, s. 1, 3

Pilavnik, Kırağan, Kalan, Yukarı Karaballı, Ferhatuşağı, Aslanuşağı ve Maksutuşağı aşiretleri bulunmaktaydı. Nadi'ye göre; isyanın başlangıcında asilerin miktarı çok büyük bir yekün tutuyordu. Fakat hükümetin aldığı tedbirlerle bu topluluk dağılmıştı.[1170]

Şeyh Rıza bu sırada "Keçisekmez" kayalıklarında saklanıyordu.[1171] 18 Haziran 1937 tarihinde Şeyh Rıza hükümete mektuplar göndererek teslim olacağını bildirdi. Aşiret ağalarından Usso ve Seydo da teslim oldular.[1172] Kureyşan şeyhlerinden Haso da teslim olanlar arasındaydı.[1173] 19 Haziran günü İsmet İnönü, Mamuretülaziz'e geldi. Refakatinde Sıhhiye Vekili Refik Saydam ve Jandarma Umum Kumandanı General Naci Paşa bulunmaktaydı. Refik Saydam'ın bu geziye katılmasının nedeni bölgede sıhhiye teşkilatının eksikliklerini teftiş etmekti. Ayrıca bölgede mübadele de düşünülüyordu. Dersim'in yerli halkı batıya gönderilecek ve bölgeye ise değişik yerlerden unsurlar getirilecekti.[1174]

20 Haziran 1937'de Başbakan İnönü, Sıhhıye Vekili Refik Saydam, 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Tunceli Kumandanı General Abdullah Alpdoğan, Jandarma Umum Kumandanı General Naci, Kolordu Kumandanı Galib Deniz maiyetleri ile birlikte Mamuretülaziz'den Tunceli'ye hareket etti. Bölgeye vardıklarında tedip hareketinin icra edildiği Kızıldağ eteklerindeki Mameki karargahına gidildi. Burada General Alpdoğan'dan bilgi alan İnönü, gelecekte Tunceli vilayetine merkez olması düşünülen Mameki kazasının bulunduğu bölgede yer tespiti yaptı. Alpdoğan burada hafriyat üzerine verdiği bilgilerde Hitit dönemine ait bazı taşlar bulduklarını söyledi. Öğle yemeği Mameki'deki karargahta yenildi. İnönü bütün gün bölgeyi teftiş etti. Alınması gerekli tedbirler görüşüldü. [1175] 21 Haziran günü İnönü, Kızıldağ ve Beyazdağ'da kıtaaları denetledi.[1176] 22 Haziran günü Dersim'e yaptığı tetkik seyahatini sonlandırarak Ankara'ya geri döndü.[1177] Aynı gün Alman Büyükelçiliği tarafından Berlin'e yazılan bir bilgi notunda ise; Trabzon'a ziyarette bulunan Atatürk'ün bölgeye

[1170] **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1937, sayı: 4704, s. 1,3
[1171] **Son Telgraf**, 20 Haziran 1937, sayı: 418-105, s. 1
[1172] **Son Telgraf**, 19 Haziran 1937, sayı: 417-104, s. 1
[1173] **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1937, sayı: 4705, s. 3
[1174] **Son Telgraf**, 19 Haziran 1937, sayı: 417-104, s. 1
[1175] **Cumhuriyet,** 27 Haziran 1937, sayı: 4713, s. 6
[1176] **Son Telgraf**, 21 Haziran 1937, sayı: 419-105, s. 1
[1177] Akgül, **Dersim isyanları ve Seyit Rıza**, s. 113; **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1937, sayı: 4709, s. 1, 3

de gezi düşündüğü, ancak Tunceli'deki isyanın küçümsenemeyecek boyutta olduğunu dikkate alarak gezisini iptal ettiği bilgisi verilmişti.[1178]

23 Haziran 1937 günü Dersim'deki teftiş hakkında Atatürk'e verilecek bilgilendirme öncesi Ankara'da toplantı yapıldı. Bu toplantı da müzakereler gece vaktine kadar sürdü. Bu görüşmeye Mareşal Fevzi Çakmak şehir dışında olduğundan katılamadı. Başvekil İnönü'nün Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile birlikte İstanbul'a gitmesi kararlaştırıldı. Bu arada ıslahat programı tatbik edilmeye devam ediyordu. Teslim olanların Mamuretülaziz'e sevk edilmeleri sürdü. Ayrıca Tunceli mahkemesi isyancıları yargılama işlerine hazırlanmaktaydı. İstanbul'daki gazetelerde Tunceli mıntıkasının genel tehcire tabi tutulacağı ve artık bu bölgenin yasak bölge ilan edileceği haberleri çıkmaya başladı. [1179]

Dersim'de asiler ablukaya alınmış ve teslim olanların sayısı artmışken, Beyrut Başkonsolosluğu yurdun muhtelif bölgelerinden farklı zamanlarda kaçarak Suriye'ye iltica etmiş bulunan Kürtlerden yüz kadar şahsın Tunceli isyanına katılmak üzere Türkiye-Suriye sınırına geldiklerini bildirdi. Bu şahıslar isyanın genişleyeceği ümidiyle isyana katılmak için hazır bulunuyorlardı. Bunun üzerine Dahiliye Vekaleti, bu gibilerin muhtemel saldırılarına karşı daima uyanık olunması ve gerekli tedbirlerin alınması hususunda güney vilayetlerine ve Birinci Umum Müfettişliğine yazı gönderdi.[1180] Bu sırada aynı gün Kızıldağ'da bulunan isyancılar teslim oldu. [1181] Aynı zamanda Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Hozat ve Pülümür'deki kışlaların yapımının hızlandırılması talimatını verdi.[1182]

Tunceli'deki durum Batı kamuoyunun da ilgisini çekmekteydi. The Truth adlı İngilizce basılan dergi 23 Haziran 1937 tarihli sayısında Tunceli hakkında geniş bir habere yer verdi. The Truth haberinde; Başvekil İnönü tarafından bastırıldığı ifade edilen isyanın Türkler tarafından kullanılan metodları göstermesi itibarıyla güzel bir örnek olduğunu yazdı. Haberin devamında bu isyanın bir aralık tehlikeli boyutlara vardığı ve bastırılması için önemli miktarda askeri kuvvet ve uçakların bölgeye sevk

[1178] Muzaffer Deniz, "Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi Belgelerine Göre Dersim Ayaklanması", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, c. 8/7, Ankara 2013, s. 821
[1179] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1937, sayı: 4710, s. 1
[1180] **BCA, 030-0-010-000-000-263-775-18**
[1181] **Son Telgraf**, 23 Haziran 1937, sayı: 421-107, s. 1
[1182] **BCA, 030-0-018-001-002-76-58-14**

edildiği ifade edildi. Dergi haberinde Atatürk ile Stalin'i karşılaştırıyordu. Bir an için Stalin'i Atatürk'ün yerine koyalım demekteydi. Haberin devamında eğer böyle olsaydı geniş kitlelerin mahkemeye verildiğini görecektiniz, asi liderlerin heyecanlı itiraflarına şahit olacaktınız, basının ateş püskürmesine, hükümet idaresi ve ordu içerisinde en büyük sorumluluğu almış olanların sabotajlarına, bu yetkililerin anti Kemalist suikastler düzenlemiş olduklarına şahit olacaktınız ve pek tabii olarak hiç kimse bunlara inanmazdı diye yazmaktaydı. Haberin devamında halbuki bütün dünya bunları görmedi. Sadece hakikati öğrenmiş oldu. Bu hakikat ise şuydu: bazı geri zihniyetli Kürt aşiretleri, Atatürk'ün memleketini modernleştirmek için tatbik ettiği reformlardan hoşlanmadıklarından dolayı an'anevi anarşilerini muhafaza etmek gayretiyle silaha sarılmışlardı. Medeniyet görmemiş kabileler üzerinde pek çok tecrübesi olan İngilizler gibi bir millet bu gibi bir vaziyeti pek iyi anlar ve takdir eder ve bunun mana ve ehemmiyetini mübalağa ile görmek hissine kapılmazdı. Stalin'in gösterişli atıp tutmaları sadece Rusya'nın parçalanmakta olduğu şüphesini uyandırmaktan başka bir işe yaramazken, Ankara'dan verilen basit ve gösterişsiz beyanat Türkiye'nin kendi işini başarmaya tamamen muktedir olduğunu ve bu gibi aşiret isyanlarının Türkiye'nin dahili istikrarını sarsabilmekten çok uzak olduğunu gösteriyordu.

Sadece İngiliz basınında çıkan haberler hükümetin ilgisini çekmiyordu. Aynı zamanda Tunceli'de isyan çıkarmayı eskiden beri amaç edinmiş Ermeni milliyetçilerinin de yazdıkları da takip ediliyordu. Paris'te çıkan Taşnak Partisi organı olan Haraç ve Kahire'de çıkan Ramgavar Partisi organı Arev gazetelerinin 3 ve 5 Temmuz 1937 tarihli sayılarında Tunceli ile ilgili çıkan haberler tercüme edilerek Başvekalete sunuldu. İsyanın ardında destekleri olduğunu ima eden satırların da olduğu Haraç'taki haberde Tunceli ile ilgili söylenenlerin işin kaynağından ve hatta harp mıntıkasından öğrenildiği ifade edildi. Beyrut mahreçli haberde 24 Haziran'da Tunceli'de bir hükümet teşkil edildiği ve Tunceli Kürt Umumi Valiliğine Seyit Rıza'nın tayin edildiği yazıldı. Seyit Rıza, Tunceli harbini bizzat idare etmekteydi. Haraç'a göre Tunceli'deki isyancılar bu defa şuurlu bir şekilde hareket etmekte, kahramanca dövüşmekteydi. Kürtlerin maneviyatları çok yüksekti. Konu ölüm ve hayat meselesiydi. Bütün dağ mıntıkası aksamı birbirine bağlanmıştı.[1183]

[1183] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-11**

Fakat hakikat Ermenilerin hamasi söylemlerinden çok farklıydı. 25 Haziran 1937 tarihinde üç uçak bölgeyi taradı. Asiler arasında teslim olanların sayısı çoğalmakla birlikte iaşesizlik ve cephanesizlikte arttı. Alişer, Tunceli'nin doğusuna geçme teşebbüsünde bulundu. Fakat başarılı olamayarak Seyit Rıza'nın yanına tekrar döndü.[1184] General Alpdoğan, Tunceli'yi teftişini sürdürüyordu. Seyit Rıza'nın oğlu çatışmada ağır yaralı olarak ele geçirilmişti. Büyük oğlu da babasından ayrılma emareleri gösteriyordu. İsyana katılmamış olan Seyit Rıza'nın yeğeni Rehber, Mamuretülaziz'e rahat bir şekilde gidip gelebiliyordu.

Bu sırada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Havas gazetesine verdiği mülakatta Tunceli'de isyan denecek birşey olmadığını ifade etti. Ona göre; cahil halkın oturduğu bu bölgenin, memleketin diğer kısımları gibi Batı medeniyetinden istifade etmesi lazımdı. Bunun için de ıslahat programı tatbik edilmeliydi. Bu yeniliklere muhalefet edenler süratle bastırılmalıydı. [1185]

Aşiret reislerinden Tacınoğlu Hızır 26 Haziran 1937 tarihinde Mamuretülaziz'e sevk olundu ve ifadesi alındı. Bu ifade neticesinde isyan hareketiyle ilgisi olmadığı görüldü. Aksine asilerin kendisine isyan başlangıcında değişik tekliflerde bulundukları ve Hızır'ın bunları reddettiği anlaşıldı ve serbest bırakıldı.

Bu sırada Seyit Rıza'nın annesi Ani Hatun ve eşi yardım için bazı aşiretlere başvurmuşsa da yardım istekleri kabul görmedi. Ani Hatun, Rehber'den de yardım istemişti. Rehber, Ani Hatun'la görüşmedi. [1186] Kutuderesinde çatışmalar devam ediyordu. Sabah saatlerine askerler bölgeye girerek 32 isyancıyı öldürdü. Asiler mağalara sığındılar. Pekir Dağı'nın kuzey kısımlarındaki mağaralara sığınanlar çember içine alındı. Bu arada uçaklar kaçmaya çalışanları bombalıyordu. Ankara'dan İstanbul'a gelen Başvekil İnönü'yü kalabalık bir grup karşıladı. İnönü, Haydarpaşa'da trenden indikten sonra burada bulunan generallere yaptığı konuşmada "Dersim meselesi adıyla bir mesele kalmamıştır. Askerlerimiz şen ve memnundurlar." dedi. [1187] 27

[1184] **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1937, sayı: 4712, s. 1
[1185] Askeri harekat devam ederken aynı zamanda imar faaliyetleri devam ediyor ve aşiret mensubu işçiler ile askerler yol yapımında çalışıyordu. Bu arada bölgede maden aramaları da yapılmaktaydı. Haziran ayın içinde Tunceli'de maden suyu kaynağı bulundu. Bakınız. **Son Telgraf**, 25 Haziran 1937, sayı: 423-109, s. 2
[1186] **Son Telgraf**, 26 Haziran 1937, sayı: 424-110, s. 1-2; Seyit Rıza'nın annesinin Ani ismini taşıması kendisinin Ermeni kökenleri hakkındaki iddiaları güçlendirmektedir. Zira Ani, Ermenilerin kadim ve kutsal addettikleri eski başkentlerinin adıdır.
[1187] **Cumhuriyet,** 27 Haziran 1937, sayı: 4713, s. 1

Haziran'da[1188] Dersim'in Sin nahiyesinde faaliyetlerde bulunduğundan şüphelenilen Horen isimli bir Ermeni yakalandı ve tutuklandı. Ayrıca, aramalarda Haydaran aşiretinden 12 ve Abbasanlılardan 22 kişi yakalandı. Seyit Rıza'nın karısı Bese (Besi), teslim olmaması için kocasını ikna etmeye çabalıyordu.[1189] 29 Haziran 1937'de Seyit Rıza tekrar yaralandı. Munzur kuzeyden sarıldı. Bölge yoğun bombardıman altına alındı.[1190] Askeri harekat planlandığı şekilde ilerliyordu. Bu arada Cumhuriyet gazetesinde, Y. Mazhar Aren'in bölgenin etnik yapısına vurgu yapan bir makalesi yayınlandı. Alışılagelmiş olan bölgenin Türk olduğu tezine muhalif fikirlerin seslendirildiği bu makalede; bölgedeki etnik unsurun Türk olmadığı vurgulanıyordu. Buna kanıt olarak Türklerde bedeviliğin, iptidailiğin, vahşetin, merhametsizliğin ve kan içiciliğin seciye halinde mevcud olamayacağı gösteriliyordu. Ayrıca antropolojik değerlendirmelerde Türk'ün başka bir yapısı olduğu, Zaza dilinin de Türkçeden farklı bir dil olduğu ifade ediliyordu. Arsel aynı zamanda Dersimlilerin tarihin eski devirlerinden beri bölgenin sarp dağlarında barınan ve el değmemiş bu bölgede varlığını devam ettirmiş farklı bir ırk olduğunu vurguluyordu. Makalede bölgedeki Türkçe köy isimleri ve aşiret adlarının bazılarının Türk ismi taşıması sorgulanmakta ve bu sorunun cevabı olarak Türklerin yüksek devirlerinde Dersimli aşiretleri yönetmiş olması gösterilmekteydi.[1191]

Ermeni Haraç gazetesine göre; 30 Mayıs 1937 günü Türk ordusundan 350 maktul ve 162 yaralı, 1 Haziran da 75 maktul 125 yaralı, 3 Haziran da 48 maktul 125 yaralı, 6 Haziran da 238 maktul ve 350 yaralı, 9 Haziran da 148 maktul ve 27 yaralı, 10 Haziran da 64 maktul ve 217 yaralı, 12 Haziran da 17 maktul 111 yaralı, 14 Haziran da 9 maktul 33 yaralı, 16 Haziran da 479 maktul ve 28 yaralı verilmişti. Dersimlilerin zayiatı ise 650 kişi olup bunun 378'i maktuldü. Dersimliler bu ölülere de Türk ordusu üzerine saldırı yaparken kendileri sebep vermişlerdi. Bu durumdan dolayı Seyit Rıza hücum yapılmamasını ve herkesin bulunduğu yerden kendisini müdafaa etmesi emrini verdi. Haraç'a göre Türk ordusu Dersimlilerin hücuma geçmediğini görünce kendisi

[1188] **Cumhuriyet,** 28 Haziran 1937, sayı: 4714, s. 1
[1189] **Son Telgraf**, 28 Haziran 1937, sayı: 426-112, s. 1, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1937, sayı: 4714, s. 3
[1190] **Son Telgraf,** 29 Haziran 1937, sayı: 427-113, s. 1; İngiltere'nin Trabzon konsolosluğu, 28 Haziran 1937 tarihinden itibaren isyanın büyük oranda bastırıldığı beyan ediyordu. Bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIV, P. 5, no: 5, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları,** s. 307
[1191] **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1937, sayı: 4715, s. 1, Ayrıca Aren, makalesinde Kuzucan'ın Nohundlu köyünde bir Dersimlinin evinde eşya olarak ocak başındaki asılı olan keçi tulumunu da sorgular. Bu Tulum, Fırat'ı geçmek için bulundurulmaktadır. Zira geçitler jandarma tarafından tutulmuştur. Fakat Dersimli tulumunu şişirince Fırat'ın en kabarık zamanında bile bir yakadan diğerine geçer, yapacağı işi yine yapar.

hücuma başlamış ve bu surette zayiata uğramıştı. Dersim dağı büyük bir heyecan ve kaynaşma içerisindeydi. Erkek, kadın ve yetişkin çocuklar hep birden iş başına geçip çalışmaktaydı. Dersim Kürtleri, hariçten hiçbir askeri kuvvetin yardımına ihtiyaç olmaksızın Türk ordusuna karşı beş sene muharebe edebilirdi. Haberde bu ifadelerle çelişen Seyit Rıza'nın emriyle, fişek sarfında idareli davranıldığı ve fazla ateş edilmediği de yazılmaktaydı. Fakat Haraç'ın ifadeleri bir haber olmaktan ziyade bir temenniyi dile getirmekteydi. Gazeteye göre; Dersimliler, Seyit Rıza'ya para ve Atatürk'ün selamlarını getiren adamlara aldanmayarak geri çevirmişti. Türk hükümetinin gizli mesaisi bu şekilde akim kalmıştı. Ancak Mamuretülaziz ve Palu havalisindeki Kürt beyleri ve ağaları hergün yakalanıp meçhul istikamete sürülmekteydi. Kürt gençlerine Dersim mıntıkasındaki kıtaatın erzakı cebren taşıtılmak suretiyle hamallık ettirilmekteydi. Fakat giden gençler bir daha geri dönmediklerine göre ne akıbete uğradıkları da malum değildi. Kürtler Palu kaymakamını öldürmüştü. Dersim mıntıkasında halen 30.000 Türk askeri faaliyetteydi. Hükümetin 30 uçağı da harekata iştirak ediyordu. Kürtler külliyetli miktarda cephane ve dört mitralyöz ele geçirmişti. Hergün Mamuretülaziz'e yaralı nakledilmekteydi. Halen Mamuretülaziz'deki sekiz hastane yaralı ve hastalarla doluydu.[1192]

Ermenilerin bu propaganda ifadeleri içeren yayınlarının yanında bölgeye yardımları da sürüyordu. 30 Haziran 1937'de Ruben Paşa adındaki bir Ermeni asilere silah temin etti. Ayrıca İran'ın da ayaklananlara yardım ettiği görüldü. [1193] Ortadağ, Serge, Sincik, Zel ve Kızıldağ askerlerin kontrolü altındaydı. Bu bölgede temizleme harekatı yapılmaktaydı. Yaralanan ve tutuklanan isyancının sorgularını bizzat Tunceli Savcısı Hatemi Bey yapıyordu. [1194] 1 Temmuz 1937'de Mamuretülaziz'de tutuklu bulunan ve mahkeme gününü bekleyen Haydaranlı reisi Rosnaklı Kamer, Demenanlı Cebrail ve birkaç ağa, General Alpdoğan tarafından şehirde gezdirildi. Tutuklular halkevine getirildi ve kendilerine buranın işlevi hakkında bilgi verildi. Bu gezi sırasında Atatürk'ün büstleri ve resimleri karşısında eğildiler. Alevilerce takdis işareti makamında sağ ellerinin baş parmaklarını dikerek uzatıp geri çektikten sonra öptüler.

[1192] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-11**; Türk ordusunun Haziran ayında verdiği zahiyat İngiliz belgelerine de yansımıştır. Bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIII, P. 140, no: 98, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 305
[1193] TNA, FO, 424/273, P: 7, NO: 11; Akt. Uğur Mumcu, **Cumhuriyet**, "Tarih Bilinci", 31 Mart 1990
[1194] **Cumhuriyet,** 1 Temmuz 1937, sayı: 4717, s. 1

Bu arada ağalar pişmanlıklarını ifade ettiler ve "hükümete boynumuz feda olsun" dediler. Tutuklular halkevini ziyaret ettikten sonra tekrar hapishaneye götürüldüler.[1195]

Haraç Gazetesi'ne göre; 1 Temmuz 1937'de Atatürk, Ankara'dan Dersim'e 5 kişilik bir heyet gönderdi. Seyit Rıza'ya, silahlarını terk edip barış yapması teklifinde bulundu. Seyit Rıza bu heyetle bizzat temas etmeyip, Atatürk'e bildirilmek üzere şu cevabı verdi;

"Siz, 1918'de çete müfrezeleri ile topraklarımız üzerinde hükümetinizi kurdunuz. O tarihten beri siz halkımızı tazyik ve katliam ettiniz. Biz ise sükut ettik. Fakat bizim elim vaziyetimiz nihayet bizi de sizin gibi çeteler teşkil ve size karşı mücadele ve ocaklarımızı müdafaa mecburiyetine sevk etti. Bugün biz de kendi hükümetimize malikiz. Atatürk'e söyleyiniz, benim musalahaya ihtiyacım yoktur ve muzaffer oluncaya kadar Dersim harbine devam edeceğim." Heyet böylece eli boş olarak geri döndü. Bu cevaptan sonra çatışma tekrar şiddetlenerek Türk ordusu büyük kayıp verdi. Sason Dağı'nda da çatışmalar olmaktaydı. Türk askerleri birkaç defa hücuma geçmiş ve kayıp vererek geri çekilmişti. Esir edilen askerler arasında 7 kişinin Kürt oldukları görülerek alıkonuldu.[1196]

5 Temmuz 1937'de Kahire'de çıkan Ermeni Ramgavar Partisi organı Arev ise İstanbul mahreçli bir haber yayınladı. Bu haber Ermenilerin Dersimli isyancılarla irtibatlı olduğunu da göstermekteydi. Zira haberde ayrıntılar yer alıyordu. Dersim'den bildirildiğine göre, 20 Dersimli aşiret reisi kurşuna dizilmişti. Kürt reislerinden 20 kişi bu mıntıkada müteşekkil divanı harpler tarafından süratle muhakeme ve idama mahkum edilmişti. Asiler, tepelerde tutundukları mevzilerden, kendilerini kuşatan kıtaata karşı şiddetli bir mukavemet göstermekteydi.[1197]

Harekat genişleyerek devam ederken Tunceli'deki aşiretleri korku saldı. Bazı aşiretler isyan ile kendilerinin ilgisi olmadığını kanıtlama yarışına girdiler. 6 Temmuz 1937'de Kalan aşiretinin ileri gelenlerinden bazıları 25. Alay komutanını ziyaret etti. Bu

[1195] **Son Telgraf**, 1 Temmuz 1937, sayı: 429-115, s. 2; İngiliz belgeleri bazı asilerin asıldığını yazmaktadır. bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIV, P. 5, no: 5, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 307

[1196] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-15**

[1197] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-11**; 1921 yılından önce Armenakan olarak bilinen Ramgavar Azatakan Kusaktsutyun diğer adıyla Ermeni Demokrat Liberal Partisi, Ermeni milliyetçiliği ve milli liberalizm ideolojisine sahipti. Bkz. Haykanush Chobanyan, Migration Rhetoric in Armenian Political Parties Programs, **Carim East-Consortium For Applied Research On International Migration**, Europian University Institute-Robert Schuman Centre For Advanced Studies, Eylül 2012, s. 1

ziyarette hükümete sadakatlerini dile getirdiler. Ayrıca şakilerle ilişkilerinin olmadıklarını kendi köy ve yaylalarına da kabul etmediklerini ifade ettiler.[1198]

7 Temmuz 1937 tarihine gelindiğinde bölgede çatışmalar sürerken Tunceli'de bayındırlık faaliyetleri de devam ettiriliyordu. Halk yol inşaatında çalıştırılıyordu. Çalışanlara gündelik veriliyordu. Bölgenin dağlık olmasından dolayı bölgenin yaz ve kış turizmine kazandırılması düşünülüyordu. Akdağ, Kızıldağ ve Sultanbaba dağlarında oteller ve gezi alanları inşa edilmesi planlanıyordu. Munzur Suyu'na tesisler yapılacaktı. Kutuderesine kadar şose yollar tamamlandı. Ayrıca Tunceli'ne irşad ve tetkik heyetleri gönderilerek incelemeler yapıldı. Fakat bölgede hala az da olsa bazı çetelere rastlanmaktaydı. Seyit Rıza'nın yanında kalan az miktarda yardımcısı ile saklandığı ve hasta olduğu tespit edildi.[1199] 9 Temmuz'da Mamuretülaziz'de yakalanan reislerin hazırlık tahkikatı bitirildi. [1200] Aynı gün isyanın liderlerinden Alişer, Kafat köyü yakınlarında bir mağarada Zeynel tarafından öldürüldü. [1201] 12 Temmuz'da Sırpat'tan 4, Tilek kuzeyindeki Vank Köyü'nden 50 kişi 62. Alaya gelip sığındılar. Bunlara kısa sürede silahlarını getirmeleri emri verildi.[1202] Ayrıca Seyit Rıza'nın büyük karısı Elif, küçük oğlu Hüseyin ile bazı yardımcıları teslim oldular.[1203]

13 Temmuz 1937 günü bölgede soygunlara bir yenisi daha eklendi. Kemah'ın Tan Köyü'ne ait olan 600 davardan 300 tanesi Ovacık istikametinden gelen silahlı 12 kişi tarafından gaspedildi. Yapılan araştırmada hayvanların Ovacık'ın Köselir ve Kedik köylerine sürüldükleri görüldü. 10 kişilik müfreze suçluların yakalanması için görevlendirildi.[1204] Bu arada Demenan'ın Ariki ve Kerenko köylerinden bir kısım halk, aşiret reisi Cebrail'in karısı, iki oğlu ve gelinleri dahil olmak üzere silahsız olarak 9 erkek, 36 kadın ve çocuk sürüleriyle birlikte 25. Alaya, 17. tümen bölgesinde yer alan Vank, Halvori, Sirpat ve Bali'den de 8 kişi 62. Alaya gelerek teslim oldular. Bu teslim olmalar Demenanın Ariki ve Gevarek köylerinden fasılalarla devam etti.[1205]

[1198] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-17**
[1199] ATASE, Kl: 1457, Ds: 1, Dl:77, Akt. Akgül, **Dersim isyanları ve Seyit Rıza**, s. 116; Son Telgraf, 8 Temmuz 1937, sayı: 436-122, s. 1-2
[1200] **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1937, sayı: 4725, s. 3
[1201] Nazmi Sevgen, "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişer", **Dersim ve Koçgiri Direnişleri; Alişer Efendi ve Zarife Hatun,** Derleyen: Ali Dersimi, Peri Yayınları, İstanbul 2010, s. 137; Bayrak, **a.g.e**, s. 143
[1202] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-17**
[1203] **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1937, sayı: 4728, s. 3
[1204] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-13**
[1205] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-17**

20 Temmuz 1937 tarihinde Paris'te yaşayan Ermenilerin çıkardığı Taşnak Komitesi yayın organı Haraç Gazetesi, Zeylan mıntıkasında şiddetli çatışmaların başladığını, Zeylan ve Aladağ'a 15.000 askerin sevk edildiğini yazdı. Ayrıca bu çatışmaların Türkiye'ye büyük zararı olacağı yorumunda bulundu. Haraç Gazetesi, Dersim'in mücadelesine kahramanca bir cesaretle devam ettiğini, Dersim yakınında ve ovalarında şiddetli çarpışmalar olduğunu, Türklerin büyük zayiata uğradığını, dağ yolunun Kürtler tarafından kesildiğini, Türklerin bu dağ yolunu aşamayacağını ve ele geçiremeyeceğini, hükümetin bölgenin ele geçirildiğine dair verdiği haberlerin doğru olmadığını yazdı.

Haraç'a göre Türk hükümetinin Dersim'e karşı çıkardığı ordu asgari 30.000 kişiydi. Bu ordu, Mart ayından beri devam eden çatışmalarda ölenler, yaralananlar ve hasta olanlarla beraber 1/3'ini kaybetmişti. Dersimliler bu çatışmalarda 3 uçak düşürmüştü. Mamuretülaziz kasabası hastane manzarasını almıştı. Birçok bina hastaneye dönüştürülmekteydi. En çok zarara uğrayanlar ova mıntıkasındaki Kürtlerdi. Bunların evleri yıkılmış, kendileri ise kısmen imha olmuştu. Bir kısmı ise dağlara çekilmişti. Türk ordusu, Dersimlilere ansızın, şiddetli bir baskın yapmış, fakat büyük zayiata uğrayarak geri çekilmişti. Dersimlilerin eline bu saldırı sonucu külliyetli miktarda cephane geçmişti. Bu arada hükümetin, Dersim'i kuşatıp asileri aç bırakarak teslim olmaya mecbur etme planı başarısız olmuştu. Ayrıca Kilis ve Antep'teki Türk askerleri Dersim'e naklolunmuştu. Bütün hudut boyunca bir kaç bölük asker kalmıştı. Haraç Gazetesi, ayrıca yaralı bir Türk askerinin söylediğini ileri sürdüğü bir olayı daha yazıyordu: Çınar ağzı adlı yerde Kürtler, 1000 kişilik bir Türk müfrezesini hücum ederek 900'ünü öldürdüler. Sağ kalan 100 kişi ise kaçmayı başardı.

Haraç Gazetesi, ayrıca bir kaç gün önce Mustafa Kemal Paşa'ya suikast hazırlığında bulunan 4 kişinin yakalandığını ve Kilis'e götürülerek kurşuna dizildiğini de iddia ediyordu. 21 Temmuz' 1937'de Beyrut'ta çıkan Ermeni Aztag Gazetesi, Beyrut'a gelen yolcuların ifadelerinde Hizan ve Bitlis'te şiddetli çatışmaların çıktığını yazdı. Hizanlı Şeyh Selahattin asilerin başında bulunuyordu. Şeyh Selahattin, 1913 yılında Türklere karşı isyan ederek silahlı kuvvetlerle Bitlis üzerine yürümüş, Türkler tarafından yakalanarak 13 Kürt şeyhi ile birlikte Bitlis'te darağacına çekilmiş olan meşhur Kürt şeyhi Molla Selim'in oğluydu. 23 Temmuz'da Haraç Gazetesi, Kürt isyanının genişlediğini yazdı. İsyan, bütün Doğu Anadolu'da yayılmaktaydı. Kürt asi

kuvvetleri, Dersim'den Ağrı'ya kadar Barkar Dağları, Van havalisi, Sason, Çapakçur Dağları boyunca Irak hududuna kadar olan mıntıkada tahminen 100.000 kişi kadardı. Haraç'a göre; Türkler, bölgede katliam yapmaktaydı. Midyat ve Mardin hapishaneleri tutuklularla doluydu. Bunlar geceleyin imha ediliyorlardı. [1206]

Ermeni Haraç Gazetesi'nin hamasi haberlerinin aksine, ordunun harekatı karşısında sıkışan Seyit Rıza, çıkış yolu olarak İngilizlerden yardım istemeye karar verdi. 30 Temmuz 1937 günü, Britanya hükümetine yazdığı mektupta şunları belirtmişti;

İçişleri Bakanlığına,

Dersim-Kürdistan

30 Temmuz 1937

Bakan Bey,

Uzun yıllar boyunca Türk hükümeti, gazete ve diğer basılı yayınların Kürtçe basılmasını engelleyerek Kürt halkını asimile etmeye çalışmaktadır. Kendi ana dilinde konuşan halk ezilmekte, hükümet halkı cebren ve sistematik bir şekilde Kürdistan'ın verimli topraklarından yerleşenlerin öldüğü verimsiz Anadolu topraklarına yerleştirmektedir. Bunun sonucu olarak, Türk hükümeti Dersim bölgesine girmeyi denedi. Buna cevaben Kürtler, göç ettikleri yerlerde ölmek yerine, 1930 yılında Ağrı'da, Zilan'da ve Doğubeyazıt'ta olduğu gibi kendilerini korumak için silaha başvurdular. İşte 3 aydır ülkemde şiddetli (zalim) bir savaş devam etmektedir. Güçlerin orantısızlığına, bombardıman uçaklarının, yakıcı bombaların, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu kırmayı başarabildik. Bizim direnişimize karşılık, Türk uçakları halkı bombalıyor, yakıyor. Hapishaneler garip Kürt halkı ile dolu, aydınlar kurşunlanıyor, asılıyor ya da Türkiye'nin uzak bölgelerine sürülüyor. 3 milyon Kürt siz majestelerine başvuruyor, sizin hükümetinizden Kürt halkı için yüksek moral desteği rica ediyorum. Bakan Beyfendi, en derin saygılarımı kabul etmenizi rica ediyorum.

[1206] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-15**

Seyit Rıza'nın bu mektubu bir süre sonra Britanya hükümetine ulaştı. Fakat İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki politik durum, Britanya'nın Türkiye ile politik ilişkilerini bozmaya izin vermedi.

1937 yılının Ağustos ayına gelindiğinde harekat başlayalı üç ay olmuştu. 2 Ağustos'ta 4. Umum Müfettiş, Tunceli Valisi ve Komutanı Alpdoğan; 17. Tümen, 17. Tugay, Hozat Garnizonu, 3. Jandarma Seyyar Tabur Komutanlığı, Tunceli Vilayeti Jandarma Komutanlığı ve kaza kaymakamlarına Mamuretülaziz'den bir rapor gönderdi. Raporda bölgedeki faaliyetlerden bahsedildi. Ağustos ayına kadar Haydaran, Demenan, Yusufan, Yukarı Abbas ve Kureyşan aşiretlerinden köprü, telefon hattı ve hükümet konağını tahrip edenlerin birkaç kişi tarafından tahrik, teşvik ve zorla suça sevk edildikleri anlaşılmıştı. Bu kışkırtıcıların isimleri tespit edilmişti. Alpdoğan, zorla suça teşvik edilenlere şevkat göstermeyi düşünüyordu. Ayrıca 20 Ağustos'a kadar silahlarıyla birlikte teslim olan asilerin haklarındaki takibatı tehir edeceğini, fakat tebligata rağmen teslim olmayanlara eşkıya muamelesi yapacağını duyurdu. Silahsız gelenlerin teslim olması kabul edilmeyecekti. Aranan asilerden biri herhangi bir isyancıyı ölü veya diri yakalayıp hükümete teslim veya ihbar ederse bu kişi hakkındaki yakalama kararı durdurulacak, ayrıca ödüllendirilecekti. İhbar eden suçsuz bir şahıssa mükafat verilecekti. Arananlar listesinde olup 20 Ağustos'a kadar teslim olmayanların bütün mal ve mülkleri tasfiyeye tabi olarak hükümete intikal ettirilecek, aileleri ile birlikte Batı'ya göç ettirilecekti. Suçluları saklayanlara, yerini bilip haber vermeyenlere ve bunlara yardım edenlere kanunun en şiddetlisi tatbik edilerek, aileleri ile birlikte başka yerlere nakledileceklerdi.

Alpdoğan, Haydaranlılardan 100, Demenanlılardan 140, Yukarı Abbas Uşağından 200, Yusufanlılardan 40, Bahtiyarların Şahin grubundan 50 ve Kureyşanlıların Seyhan grubundan ise 10 kadar kişide silah bulunduğunu tahmin ediyordu. Bu silahların kimlerde olduğu tespit edilmeye çalışılıyordu. Mülki ve askeri memurların yanında köy muhtarları ve aşiret içindeki kişilerden de haber alınması düşünülüyordu. Muhtarlar bu kişilerden silahlarını isteyecekti.

[1207] D.V. Dzigulskaya, "Vosstanie Turetskih Kurdov v Dersime (1937-38)", **Izvestiya: RGPU (Rossiyskozo Gorudarstvennozo Pedogogiçeskozo Universiteta) im A.İ. HERZENA**, Sankt-Petersburg 2013, s. 161

İsyana katılmamış olan Kırgan aşireti, Bahtiyarların Rotan grubu, Aşağı Abbas Uşağı, Şeyh Mehmetli ve Kureyşanlıların Güdan kolu emniyetli bölgelerde bulunuyordu. Düşmanlarının silahları alınmış olduğundan artık kendilerini silahla savunmalarına gerek kalmamıştı. Mazgirt halkı silahlarını getirip teslim etmişti. Bu arada kışla ve karakolların yapıldığı bölgelerdeki aşiretlerden silahların münasip bir şekilde istenilmesi de kararlaştırıldı. Eğer silahlarını teslim etmeyenler olursa Tunceli Kanunu tatbik olunacaktı. Silahlarını teslim eden köylere bekçi teşkilatı kurulacaktı.

Alpdoğan, 3 Ağustos'ta Dahiliye Vekaletine gönderdiği raporda ise aşiretleri isyana teşvik edenlerin 75 ve isyan edenlerin ise 1000 kişi olduğunu bildirdi. Bunların bir kısmı sonradan isyandan vazgeçerek köylerine dönmüştü. Ayrıca bu kişiler ellerindeki silahları da teslim etmişti. İsyan edenlerden bazıları ise ölüm korkusundan dolayı dağlara, meşeliklere ve taş oyuklarına saklanmış olup sayıları yaklaşık 300 kişiydi. Bu kişiler isyana devam etmiyordu. Fakat öldürülme korkusuyla dağlarda saklanıyordu. Bu kişilerin cezaları nispeten hafifti. Hemen hepsi de fakirdi. Alpdoğan bu durumda olanların elebaşlardan ayrılması gerektiğine karar verdi.[1208]

Ağustos ayının ortalarına doğru, çatışma bölgesinin 2/3 askerler tarafından ele geçirilmişti. Dersim için bundan sonra yapılan plana göre; 3. Kolordu bütün bölgeyi tamamen gezecekti. Bu operasyon ile bölge temizlendikten sonra, dağlık bölgeler, mağaralar ve saklanılacak yerler "yaşanılamaz bölge" olarak ilan edilecekti. Burada yaşayan eşkıya ve kaçaklar kontrol altında tutulması için başka yerlere gönderilecekti. 3. Kolordu'nun manevralarının Tunceli'nin güneyine kadar yayılması da düşünülmekteydi.[1209]

Harekatın devam ederken, İngiltere Büyükelçiliği de bölge hakkında elde ettiği istihbaratı hükümetine bildiriyordu. Raporlara göre, Tunceli bölgesinde başlatılmış olan askeri harekatın sonuna gelinmişti.[1210] Çember isyancılar için giderek daralıyordu. 17 Ağustos 1937 tarihinde Seyit Rıza'nın büyük oğlu Şeyh Hasan ve ikinci eşi Bese çatışmada öldürüldü.[1211]

[1208] **CA, 1/57 (42-3)-17/6; BCA, 030-0-010-000-000-111-745-16**
[1209] **TNA, FO, 371/21925, no: 9 Saving.**
[1210] **TNA, FO, 371/21925, no: 388 (319/10/38)**
[1211] **Son Telgraf,** 26 Eylül 1937, sayı: 516-202, s. 2

Bu arada Romanya'da bulunan Taşnak Ermenileri Tunceli harekatı ile ilgilenmiyor gözükmekteydi. Bu bilgi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekalete iletildi. Bölgedeki Kürtlere silah ve cephanenin Erivan'daki gizli Taşnak komitesi tarafından verildiğine dair duyumlar vardı. Ayrıca Üniversal, Sedi Memeni ve Yatsar gazeteleri isyan hakkında abartılı makaleler neşretmeye devam ediyordu. Ermeniler, Kürt isyanına dair alınan başarı haberlerini sevinçle takip ediyorlardı.[1212] Fakat gerçek çok farklıydı. Harekatın sonuna yaklaşılmıştı.

11 Eylül 1937 günü Seyit Rıza Erzincan'da silahsız olarak teslim oldu. Yanında Hüseyin ve Battal oğlu Rıza da vardı. [1213] İsmet İnönü; "Dersim'de direnmeye devam eden 6 aşiretten biri yok edildi. Diğerleri yakalandı ve isyan bastırıldı." diye açıklama yaptı.[1214] 14 Eylül'de bu gelişmeyi Alman Büyükelçiliği Berlin'e rapor etti. *"Kürt Ayaklanmasının Sonu"* adı taşıyan raporda Şeyh Seyit Rıza'nın iki yardımcısıyla birlikte Türk yetkililere teslim olduğu belirtiliyordu. Hükümet güçlerince bütün bölgedeki ayaklanma daha bastırılmamışken Seyit Rıza yolun sonuna gelmişti. Bu gelişme üzerine doğuya gelen askeri birliklerin bir kısmı da garnizonlarına geri dönmeye başlamıştı. [1215] Seyit Rıza, 15 Eylül akşamı bitkin bir halde Tunceli savcılığına teslim edildi. Atatürk ile görüşmek istiyordu.[1216]

17 Eylül'e gelindiğine isyanın başından beri askerlerin verdiği zayiat subay olarak; 1 şehit, 4 yaralı, er olarak; 28 şehit, 46 yaralı ve bekçi olarak da 1 şehit ve 1 yaralı olmak üzere toplam 30 şehit ve 51 yaralıydı. Buna karşılık asiler ise 265 ölü, 20 yaralı vermişlerdi. 849 kişi ise teslim olmuştu. Aynı gün Seyit Rıza'nın sorgulamasına başlandı.[1217] Basına kapalı olarak devam eden sorgulamada Seyit Rıza'nın yorgun ve rahatsız olduğu görülerek duruşma ertelendi. 18 Eylül sabahı sorgulanmasına devam edildi. Başkalarıyla görüşmesi yasaklandı. Diğer aşiret reislerinin yeniden sorgulanması kararı alındı. Hatta icap ederse Seyit Rıza'nın diğer aşiret reisleriyle yüzleştirilmesi

[1212] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-17**
[1213] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-20**; **Cumhuriye**t, 13 Eylül 1937, sayı: 4790, s.1; 14 Eylül 1937 tarihli New York Times Gazetesi Seyit Rıza'nın küçük çaplı bir çatışmanın sonucunda teslim olduğunu yazdı. Akt. Alçıtepe, **a.g.e**, s. 88; Hoybuncular ise Suriye'deki Kürtler arasında propaganda yaparak Dersim İsyanı'na destek verilmesi için çalışmaktaydı. Bu amaçla Sovyet Rusya'nın isyana destek verdiğini söyleyerek adam toplamaya çabalıyorlardı. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-115-803-36**
[1214] Dzigulskaya, **a.g.m**, s. 161
[1215] Deniz, **Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi Belgelerine Göre...**, s. 822; Dzigulskaya, **a.g.m**, s. 161
[1216] **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1937, sayı: 4793, s. 3
[1217] **Son Telgraf,** 18 Eylül 1937, sayı: 508-194, s. 1-2, **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937, sayı: 4796, s. 8

düşünüldü. Kamber, Cebrail ve Sason ağalarla birlikte Tunceli kanunlarına göre yargılanması gerektiğine de karar verildi.[1218]

Seyit Rıza'nın sorgusu devam ederken, İsmet İnönü, Mecliste harekatın sonuçlarına değindi. Ordunun Dersim'de girmediği yer kalmamıştı. İnönü'nün ifadesiyle; zihinlere yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa hepsi Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçilmişti. Cumhuriyetin ıslahat ve imar programına muhalefet eden bütün engeller ortadan kaldırılmıştı. Ayrıca ıslahat programı devam ettiriliyordu. İnönü; Dersim'de yapılmakta olan yollar, kışlalar, karakollar, mektepler ve hükümet konakları manzarasını görmenin herkese zevk vermesi gerektiğini mecliste söylüyor, harekat sırasında isyana katılmış olup ölenler hakkında üzüntülerini ifade etmenin yanında bu durumun diğer vatandaşlara ibret olması temennisini de ifade ediyordu. [1219]

21 Eylül günü Seyit Rıza'nın sorgusuna devam edildi. Sorgusu sırasında harekat başladığında teslim olmak istediğini fakat karısı Bese'nin kendisini bu fikrinden döndürdüğünü söyledi. Bunun yanında isyan etmediğini, kendisinin felaketine sebep olanların oğlu Baba'yı öldüren Kırgan aşiretinden bazı kimseler olduğunu beyan etti. Seyit Rıza, öldürülen oğlunun her kılına mukabil Kırganlılardan bir adam öldüreceğine yemin etmişti. Bu yemininden sonra takriben 20-30 kadar da Kırganlı öldürmüştü. Seyit Rıza'ya göre bu isyan değildi. Kırganlılardan öç almaydı. Halbuki kendisi isyankarlıkla suçlanıyordu. Mahkemeye verilmeden üzerine asker gönderilmişti. Bu durumdan dolayı Tunceli teşkilatına itimadı olmadığını, Erzincan'a gitmesindeki nedenin bundan kaynaklandığını Ankara'ya, Atatürk'e teslim olmak istediğini ifade etti.[1220]

25 Eylül 1937'de Seyit Rıza'nın sorgusu sona erdi. Sorgu neticesinde isyanın başlamasına 6 aşiret reisinin toplanarak, birlikte hareket edeceklerine dair yemin etmesinin etkili olduğu görüldü. Bu toplantıda alınan kararlar ise köprünün yıkılması ile tatbik edilmeye çalışılmıştı. Seyit Rıza sorgusunda isyanın başlangıcında kendisinin silahlı muhalefette bulunmadığını diğer aşiretler, damatları ve amcazadelerinin isyan ettiğini belirtti.

[1218] **Son Telgraf**, 26 Eylül 1937, sayı: 516-202, s. 2, **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937, sayı: 4796, s. 8
[1219] **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937, sayı: 4796, s. 8
[1220] **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1937, sayı: 4798, s. 3

Bu arada 26 Eylül 1937 günü Başbakanlık görevinden ayrılan İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar başvekil oldu. Açıklamalar bu değişikliğin fikir ayrılığından değil, inkılapların fani şahıslara bağlı olmadığını göstermek için yapıldığını ifade ediyordu.[1221]

Görünüşte sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiği de ileri sürülen İsmet İnönü ile Mustafa Kemal Atatürk'ün Tunceli'ye yapılan müdahale konusunda anlaşamadığı görülmektedir. Eylül 1937 tarihinde artık bu konu gizlenemez duruma geldi. İsmet İnönü'nün yerine Tunceli'deki harekatı yönetme hususunda daha başarılı olacağı düşünülen ve daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış olan Mahmut Celal Bayar, Başbakanlık makamına getirildi.[1222]

Harekatın başarılı bir şekilde sonuçlanması üzerine artık ihtiyaç kalmadığı düşünülen Muhafız Alayı Atatürk'ün isteği ile bölgeden çekildi.[1223] Umumi Müfettiş General Alpdoğan, doğu vilayetlerindeki teftişini 2 Ekim'de tamamlayarak Mamuretülaziz'e geldi. Bu arada Tunceli Türklüğü hakkında konferans verme kararı aldı.[1224] 5 Ekim 1937 günü ise Dersim isyan ve muhalefetine ait iddianame hazırlığı sona erdi.[1225] Bu sırada gecikmiş de olsa Seyit Rıza'nın yardım isteğine karşı Britanya hükümeti, İstanbul'daki elçisine Seyit Rıza'nın taleplerinin yerine getirilmeyeceğini ve özellikle bu bilginin Türk hükümetinin bilgisine sunulmasını istedi.[1226] Bu durum İngilizlerin Seyit Rıza'nın yakalanması sonrasında bölgedeki isyandan ümidini keserek, Türk hükümetine yakınlaşmaya çalıştığını göstermekteydi.

Doğu ve Batı Dersim muhalefeti olarak iki kısma ayrılan iddianameye göre; Seyit Rıza ve yardımcıları beraber yargılanacaktı.[1227] 7 Ekim Perşembe günü savcılık, muhalefet evrakını ağırceza mahkemesine verdi. Ceza kanununun 149. maddesinin 2. ve 3. fıkralarına göre cezalandırılmalarını istedi.[1228] Mahkeme heyeti duruşmanın 12

[1221] Toplantıya katılan ve isyan kararı alan aşiretler, Seyit Rıza'nın da mensubu bulunduğu Yukarı Abbas Uşağı ile Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Abbas Uşağı ve Bahtiyar Uşağı idi. Bkz. **Son Telgraf**, 26 Eylül 1937, sayı: 516-202, s. 2
[1222] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul 1998, s. 267
[1223] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-18**; Bölgeden çekilen muhafız alayı Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile Aydın'a sevk olundu. Bkz. **490-01-1137-146-4**
[1224] **Cumhuriyet**, 3 Birinciteşrin 1937, sayı: 4810, s. 3
[1225] **Cumhuriyet**, 6 Birinciteşrin 1937, sayı: 4813, s. 3
[1226] Dzigulskaya, **a.g.m**, s. 161
[1227] **Cumhuriyet,** 3 Birinciteşrin 1937, sayı: 4810, s. 3
[1228] **Cumhuriyet**, 8 Birinciteşrin 1937, sayı: 4815, s. 3, Seyit Rıza hakkında savcılığın taleb ettiği 1/3/1926 tarih ve 765 sayılı ceza kanununun 149.cu maddesi şu şekildedir; Her kim hükümet ve aleyhine halkı silahla isyana veya Türkiye ahalisini birbiri aleyhine silahlandırarak mukateleye teşvik eylerse on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur. Eğer bu teşvik neticesi olarak isyan veya kıtal zuhur etmişse buna sebebiyet veren, yahut asilere

Ekim 1937'de yapılması kararını aldı. [1229] Seyit Rıza ve 20 yardımcısının yargılanmasına 12 Ekim günü Tunceli Ağırceza Mahkemesinde başlandı. Yargıç Cemil ve Savcı Hatemi Beyler davaya bakıyordu. Mahkemeye ordu subayları da katılmıştı. Mahkeme salonundaki localar ve balkonlar dolmuştu. Polis kordonu sayesinde izdiham önlenmeye çalışıldı.

Saat 12.[00']de hakimler heyeti salona geldi. Mübaşirin ismini çağırmasıyla Seyit Rıza yanında oğlu ile birlikte salona girdi. Kendisi ile beraber isyana katılanlar da salona alındılar. Herkes yerlerine oturdu. Mahkeme reisinin sorularına cevap olarak, adının Rıza olduğunu Hozatlı, evli, rençber ve çocuklarının bulunduğunu söyledi. Sadece bir çocuğunun yanındaki Hüseyin'in kaldığını diğerlerinin hayatta olmadığını ifade etti. Diğerlerine de benzer sorular sorularak esasa geçildi. Savcı iddianameyi okuyarak halkı isyana teşvik ve asilere kumanda etmekten dolayı ceza kanununun 149. maddesi mucibince cezalandırılmalarını istedi. Suç delili olarak da mektupları, zabıt varakalarını ve şahidleri gösterdi. Savcı, bundan sonra da Tunceli'nin tarihteki mevkiini, bura halkının öz Türklüğünü tahlil ve tetkik ederek ilk isyan alametleri olmak üzere Mahmud köprüsünün nasıl yıkıldığını ve reislerin gizli içtimalarını ve örnek olarak isyana tahrik eden kişilerin eskiden ve isyan sırasında işledikleri suçları anlattı. Bir kilisedeki işlemeli haç ortasına konulan ve İmam Hüseyin'in parmak kemiği olduğu söylenen nesnenin isyanın manevi tarafı üzerindeki tesirini ve bundan yardım istenildiğini söyledi.

Mahkeme reisi iddialara karşı Seyit Rıza'nın ne söyleyeceğini sordu. Seyit Rıza cevaben; "Hasta hasta ispat edin. Cezama razıyım. Efendim rica ederim gücenme. Biz buralara hiç girmemişiz. Bize tarif eden de yoktur. Okuduk amma binde bir işittik. Aduvlarım, garezkarlarım olduğundan bu ifadeler onlarındır. O fikirle dehalet ettim ki hükümet hukukumu araya. Düşmandan intikamımı arıyayım. Ne aşiretleri teşvik, ne de telefonları kesmişim. Ben hükümete derim ki eğer hükümete tüfek atmışsam Allaha tüfek atam. Kimse inanmadı. Sin karakolunu bastılar. Adam gönderdim. Kimse görünmemiş. Kim yaptı bilmiyorum. Bunları Erkanıharp Neşet biliyor. Haydaranlı mahkummuş. Onlar yapmış diyorlar. Haşa ki hükümetimize karşı durmadık. Allahtan korkmazların yalanına inanmayın. İftira ile ocağımızı yaktılar. Korkuya tabi oldum da,

---

kumanda eden kimseler idam olunur. Bu cürmüne yalnız iştirak etmiş olanlar altı seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, 13.3.1926, Kanun/Karar No: 765, Sayı: 320

[1229] **Cumhuriyet**, 10 Birinciteşrin 1937, sayı: 4817, s. 3

teslim olmadım. Allaha yemin ettim, kanmadılar. Yüzbaşı demiş ki ben Seyit Rıza'yı Konya ovasına gönderip gebertirim. Karısı Bese güzelmiş, alırım. Ben de korktum. Bundan sonra aşirete, elinizin yetişemediği yere, el uzatmayın, taş ağırdır. El atmayın dedim. Sonra dedim ki, bugün hükümet kızmış bir demirdir; çok kızmıştır. Asker gelmiştir. Biraz sükûnet bulsun, gidip teslim olalım. Abbas Uşağının nüfuzunu bilmiyorum. Ben kimim ki hükümete ayak direyeyim. Haşa... Haşa... Reisliğim yoktur. Oturduğunuz post sandalye büyüktür. Hiçbir şeyden haberim yoktur." dedi.

Bundan sonra diğerlerinin sorgusuna geçildi. Tutuklular suçlamaları reddettiler. Diğer aşiret reislerinin evrakıyla tetkik ve dosyaların birleştirilmesi için mahkeme 15 Ekim Cuma gününe bırakıldı.[1230] 18 Ekim'de üçüncü duruşma yapıldı. Salon çok kalabalıktı. Mahkeme reisi ilk önce şahidleri dinledi. Bir kısmı memur olan bu şahidler, Halvori toplantısında bulunan suçluların isimlerini saydılar. Bu isimler arasında Muhindili Hüseyin, Hozatlı Hızır ve Nahiye Müdürü Hıfzı bulunuyordu. Ayrıca Demenan aşiret reisi Cebrail ve oğlunun asilere kumanda ettiklerini söylediler.[1231]

22 Ekim'e gelindiğinde mahkeme devam ediyordu. Bu tarihte suçluların dosyaları birleştirildi. Seyit Rıza'nın torunu Narin'in ifadesi alındı. Muhakemeden çıkan sonuç isyancıların ilk toplantısını Sincan Köyü civarında Hızıroğlu mevkinde yaptıkları yönündeydi. İddiaya göre, Seyit Rıza göle bir taş atmış ve Hızır'dan imdad dilemişti. İlk isyan hareketine Alişer ile Seyit Rıza arasında karar verildiği de anlaşıldı.[1232]

Mahkeme devam ederken 1937 yılının Ekim ayı sonunda harekata resmi olarak son verildi.[1233] Bu harekat sırasında aşiretlerden Tunceli'de 4.000 silah toplandı. Fakat hala bölgede toplanamayan silahlar vardı ve bunlarda aranıyordu. Harekata katılan askerler trenlerle garnizonlarına sevk edilmeye başladı.[1234]

29 Ekim 1937 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin ondördüncü kuruluş yıldönümünde ülkede yaşanan olayları askeri bir gözle değerlendirdi[1235] ve 12 Kasım'da Doğu seyahatine çıktı. Celal Bayar'da Başbakan

[1230] **Cumhuriyet**, 13 Birinciteşrin 1937, sayı: 4820, s. 1,8
[1231] **Cumhuriyet**, 19 Birinciteşrin 1937, sayı: 4826, s. 1
[1232] **Cumhuriyet**, 23 Birinciteşrin 1937, sayı: 4830, s. 3
[1233] **CA, 1/178 (47-4)-33/2**
[1234] **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-19**
[1235] Chicago Daily Tribune, 30 Ekim 1937, Akt. Alçıtepe, **a.g.e**, s. 89

olarak Atatürk'e eşlik etti. Gezi sırasında Tunceli için alınacak önlemler konusunda fikirleri olgunlaştı.[1236] Zaten kendisi 1932-1937 yılları arasında İktisat Bakanı olduğundan gerek Doğu gerekse Tunceli hakkında bilgi sahibiydi.[1237] İktisat Bakanlığı görevinde iken 1936 yılında Şark Raporu adlı bir çalışma hazırlamıştı. Bu raporda cumhuriyet dönemine kadar Doğu'da idare-i maslahat devrinin yaşandığını ve 1936 yılında dahi bu durumun devam ettiğini belirtmişti. Celal Bayar'ın bölgeye askeri müdahale edilmesi gerektiğine dair fikirleri bulunmaktaydı. Hazırladığı raporda "Dayanacağımız en büyük kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır" diyordu.[1238]

15 Kasım 1937 tarihinde isyana katılanların yargılandığı mahkeme kararını verdi. Seyit Rıza ve Fındık gibi isyanın elebaşlarından olan 7 kişiye verilen hüküm Elaziz Buğday Meydanı'nda hemen infaz edildi. Cesetler yakıldı. Ayrıca 37 kişi hapis cezası aldı. 16 Kasım tarihinde Atatürk Mamuretülaziz'e geldi.[1239] 17 Kasım Çarşamba günü Mamuretülaziz istasyonunda Celal Bayar, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya, Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan ile toplantı yaptı. Bu toplantıda kararlaştırılan esaslara göre; arazi, su ve hava bakımından barınılması güç olan bölgelerde yaşayanların daha uygun bölgelere nakedilmesine ve maliyetinin hesaplanmasına karar verildi. Ayrıca, Pertek arazisinin iyi ve uygun bir arazi olduğu, yapılacak yeni köylerin büyük ve sık aralıklarla yapılması, kurulacak köylerin kültürlü hale getirilmesinin sağlanması, çeşitli yerlerdeki dağ köylerinin toplanıp ovalara yoğunlaştırılması, Girlayik'te pancar mıntıkası tesis edilerek dağlıların ovaya indirilmesi ve maden işçisi olacak kaç ailenin naklolunması gerektiğinin tesbitinin yapılması kararlaştırıldı.

[1236] Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, s. 124

[1237] İlkut Taha Taslı, **Dersim Olayında Cumhuriyet Hükümeti'nin Uyguladığı Strateji**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 4-49

[1238] Celal Bayar, **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 63

[1239] Dzigulskaya, **a.g.m**, s. 161; Akgül, **Dersim isyanları ve Seyit Rıza,** s. 123; Bir takım yazarlar Seyit Rıza'nın yargılanmadan infazının gerçekleştirildiği iddiasında bulunmaktadırlar. Fakat bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Zira 11 Eylül 1937 günü teslim olan Seyit Rıza'nın sorgusuna 17 Eylül'de başlanmış, 25 Eylül'de sona ermiştir. 15 Kasım 1937 tarihinde ise İhsan Sabri Çağlayangil'in de belirttiği gibi mahkeme kararını vermiştir. Bu süreç iki ay sürmüştür. Çağlayangil anılarında kararın verildiğini sadece infaz edilmesinin hızlandırılmasını sağladıklarını ifade etmektedir. Bkz. İhsan Sabri Çağlayangil, **Kader Bizi Una Değil Üne İtti. Çağlayangil'in Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 69-73; Seyit Rıza'nın yargılanmadan infazının gerçekleştirildiği iddiası hakkında bkz. Bejan Matur, **Dağın Ardına Bakmak**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 188; Kasım 1937'e gelindiğinde beş aşiret reisi ve 55 tutuklunun yargılaması yapıldı. Ayrıca 28 kişinin aranmasına devam edildi. Kasım ayı sonunda Tunceli'de toplanan silahların sayısı da 4600'ü bulmuştu. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-111-745-19**; 23 Kasım 1937 tarihinde Mamuretülaziz'in ismi belediye kararıyla Elazığ olarak değiştirildi; İngiliz belgelerine göre yargılanan 11 kişiye idam kararı verildi. İsyancıların 7'si Seyit Rıza dahil idam edildi. 4 kişi 30 yıl hapse mahkum oldu. Ayrıca 33 tutuklu ise farklı cezalar aldılar. 14 tanesi de berat etti. Bkz. TNA, FO, 424/281, Part XXXIV, P. 60-61, no: 64, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 309

17 Kasım günü Pertek'e hareket eden Atatürk, Hozat deresi üzerinde inşa edilmiş olan Singeç köprüsünün açılışını yaptı. Gezisi sonrasında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Ahmet Hulusi Alataş ile de görüştü. Bu görüşme sırasında Tunceli'deki dağlık araziler arasında sıkışan az sayıdaki tarıma uygun vadilerin bu mıntıkadaki halkı geçindirmeye uygun olmadığını ifade etti.

Atatürk, bölgedeki kayalık arazi içerisinde yaşayan bu yoksul ahalinin bu şekilde yaşamaması gerektiğini düşünüyordu. Bölgeye yaptığı seyahatin neticesinde edindiği izlenim şu şekildeydi; Tunceli'de sosyal ve medeni merkez olabilecek yerler varsa da halkı yine orada bırakarak rahat yaşamasını sağlamak masraf ve emek gerektirecekti. Bundan dolayı memleketin ziraat, maden ve endüstri bölgelerine nakil ve iskanları daha uygundu. Bunun için nakil edilecek ahalinin soy ve dillerine göre hane ve nüfuslarının tasnif edilerek tespit edilmesi, bulundukları köylerin isimleriyle bağlı oldukları nahiye ve kasabaları belirten ve nakledilecek mahalleri gösteren bir haritanın hazırlanması, bunlar içerisinde muhtelif aşiret ve dini tarikatlara bağlı olanlar ile aslen Türk oldukları halde dillerini ihmal etmiş olanların bu tasnifte gösterilmesi, öküz, inek, beygir gibi çift hayvanları ve diğer hayvanların dahi tesbit edilerek hazırlanacak raporda belirtilmesi gerekliydi. Ayrıca iskan bölgesi olarak maden için Zonguldak ve ziraat için ise Erzincan vilayetleri tesbit edildi. Endüstri bölgesi olarak hangi bölgenin seçileceği, naklin zamanı, tarzı ve tatbiki ise ayrıca düşünülecekti.

Bu gezi sonrasında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş, Zonguldak Valiliği'ne 8 Aralık 1937'de bölgeye gönderilecek ve maden ocaklarında çalıştırılacak kişilerin ocaklara yakın yerlere nakil ve iskanının uygun görüldüğünü yazdı. Nakil edilecekler bölgeye gelmeden önce barınmaları için evler yapılacaktı. Bu evlerin nerelere yapılacağı tespit edilecek, gerekli ise yeniden köy kurulacak veya mevcut köylere ilave evler yapılacaktı. Böylece maden ocaklarında çalıştırılacak kişilerin hayatlarını kazanmaları sağlanacaktı. Erzincan'a yerleştirilecek ve ziraat işiyle uğraşacak ahali için de aynı şekilde evler yapılması düşünüldü. Ayrıca yeni kurulacak köylerin etrafında yer alan en az 30 km çapındaki köylerin nüfus, soy, dil ve kültürlerinin tespitinin yapılmasına karar verildi.[1240]

4.17. 1938 İsyanı - Üçüncü Ordu Harekâtı ve İskan

[1240] **BCA, 030-0-010-000-000-110-738-8**; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 156

1938 yılına gelindiğinde devlet otoritesinin özellikle ilçelerde hissedilir olması aşiretleri hala rahatsız ediyordu. Bunun yanında Seyit Rıza'nın idam edilmesine rağmen Tunceli'deki karışıklıklar giderilemediği gibi bölge aşiretlerinin devlet otoritesini tanımama kararlılığı da devam ediyordu. Hükümet yetkililerinin kendi işlerine karışmamasını isteyen aşiretler, 1938 olaylarına giden süreçte bir araya gelerek istişarelerde bulundular ve çeşitli kararlar aldılar. Bu kararlar arasında Cumhuriyet hukukunun tanınmaması olduğu gibi karakol, okul gibi devletin kurumlarının Tunceli'de yer almaması da bulunuyordu. Ayrıca aşiretler, Tunceli'de hala yol yapımı istemedikleri gibi vergi vermekte istemiyorlardı. Bütün bu istekler hiçbir devletin kabul edemeyeceği şartlardı.[1241]

1937 Harekatının sonlanması ile Dersim'in asayişinin sağlanması mahalli idare ve kuvvetlere bırakılmıştı. Hükümete muhalif olan aşiretler ile askere karşı silahlı çatışmaya giren aşiretler korkularından sinmişti. Fakat bu durum Dersim sorununun kökten halledildiğini göstermiyordu. Zira eşkıya fırsat buldukça soygunlara devam etmekteydi. Aşiretler arasında gizli ve yıkıcı propaganda faaliyetleri, silahlanma ve hükümet aleyhinde ittifak kurma çalışmaları vardı.[1242]

Dersim'de tam anlamıyla asayiş sağlanamadığından bölgede askere alma işlemleri de gerektiği gibi yapılamıyordu. Ovacık adliyesinin ve askerlik şubesinin aradığı 1149 kişi bulunmaktaydı. Bu kişileri yakalamak için köylerde iki aydan bu yana dolaşmakta olan sabit jandarma müfrezesi, 998 kişi hakkında kanuni işlem yapmıştı. Fakat kar yağmaya başladığı için müfrezeye geri dönme emri verilmişti. Askerler, 2 Ocak 1938 tarihinde Kaçkerek köyüne geldi. Bu köyde konaklayan müfreze, 2 firarinin bulunduğu Aktaş köyüne 7 jandarma eri yolladı. Aktaş'a gönderilen erler Kör Abbas, Keçel ve Bal Uşağı aşiretine mensup eşkıya tarafından pusuya düşürülerek şehit edildi. Aynı kişiler Mercan karakolunda görevli olan ve Aktaş'a giden iki eri daha şehit etti. Bunun üzerine eşkıyanın takibi için Ovacık Sabit Jandarma Bölüğü harekete geçti.[1243]

[1241] Dersimi, **Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun**, s. 50-51, 74;

[1242] Hallı, **a.g.e**, s. 410; General Alpdoğan'a göre; 1938 yılında bölgedeki isyan faaliyetlerinde Ermenilerin de rolü vardı. Zira "daha önce Tunceli'ye yerleşen Ermeniler vardı, bunlar adlarını değiştirmiş ve sanki Türkmüş gibi yaşamışlardı, Dersim isyanında bunların parmağı vardı, bunlar her türlü anarşinin, kargaşanın, pisliğin içindeydi." Tunceli'deki dönmelik olgusu için bakınız. Mehtap Tosun-Özgür Bal, "Yol'da Kurulan Kimlik: Dersim Ermenileri", **Dersim'i Parantezden Çıkarmak**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 142-177; Alpdoğan'ın 1938 yılına gelindiğinde Dersim'de Ermenilerin kimlik değiştirerek yaşamaya devam ettiğini ifade etmesi gerçeği yansıtmaktaydı.

[1243] Lütfi Doğancı, **25 nci Piyade Alayı Tarihçesi,** T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1977, s. 57; Hallı, **a.g.e**, s. 410

Ovacık'ın Kalan bölgesi ve Mansuluşağı köyünde meydana gelen olaylar, Koç Uşağı aşiretine ve Amutka nahiye merkezine önem kazandırdı. Kalan bölgesinde askerlere saldıran aşiretler, Koç Uşağı aşiretiyle iletişim kurdu. Bunun üzerine Kalan aşiretinin de meskun olduğu bölgeye harekat yapılması ihtiyacı doğdu.[1244]

Dersim'deki karışıklık mezralara da sirayet etmeye ve ağaların öldürüleceği, cezaları tehir edilenlerin tekrar cezalandırılacağı propagandası yapılmaya başladı. Bu propagandaları yapanlar arasında Keçel Uşağı, Kör Abbas, Bal Uşağı ve Aşuran Ağaları, Demenan, Haydaran ve Bahtiyarlı kaçaklar ile suç işlediklerinden dolayı kaçak yaşayan birkaç kolbaşı/elebaşı bulunmaktaydı. Halbuki gerçek sebep yol ve bina yapımlarında çalışanlardan dolayı ağaların tarlalarını ekecek adam sayısının azalması dolayısıyla ağaların tarlalarının bir kısmını ekememiş olmasıydı. Ayrıca her sene *"Ağa Hakkı"* denilen ve ağalara verilen paranın tedip hareketlerinden dolayı bazı aşiret mensupları tarafından verilmemesi ağaları tahrik ediyordu. Köylerdeki muhtarların nüfuzunun artması da ağaları rahatsız ediyordu. Dördüncü Genel Müfettişliğe göre; isyanın yayıldığı alan geniş bir bölgeydi ve bu bölge boşaltılmalıydı. Bölgenin boşaltılması için de Erzincan, Pülümür, Mameki, Sin, Pülür ve Hozat'tan kuvvet getirilmeliydi.[1245]

Bayındırlık işlerinin gelişmesi ve gelir kaynaklarının çeşitlenmesi aşiret sistemini çözmeye başlayan temel etkenler arasında yer almaya başladı. Yol, su gibi alt yapı hizmetlerinin yaygınlaşması, ticaretin ve tarımın gelişmesi toplumda yeni sosyal sınıfların oluşmasını sağlıyordu. Bu durum da aşiretin yapısını değiştiriyordu. Bunların yanı sıra iletişimin artması ile bölgeye gelen yeni dünya görüşleri, aşiretlerin geleneksel değerlerini sarsmaya başlamıştı. Aynı zamanda isyana devam etmek isteyen aşiret reisleri ile hükümet otoritesini tanımaya meyilli aşiretler arasında politik duruş farkı da belirdi. Tunceli aşiretlerine mensup büyük toprak sahibi aşiret reisleri, tüccar, müteahhit ile yoksul aşiret mensupları arasındaki ekonomik fark zamanla giderek azaldı ve aşiret fertleri arasındaki dayanışma ruhu zayıflamaya başladı.[1246]

[1244] Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, s.125

[1245] Tunceli'de Ocak 1938'e kadar 5050 silah toplanmıştı. Bakınız. Hallı, **a.g.e**, s. 411; Külhan Mezrası, Hazerikuşağı ve Gülşen Komu'na yayılan isyan Munzur, Merho ve Mercan dereleri aralarındaki geniş sahayı ve Kalan deresi yukarı havzasını kapsıyordu. Bakınız. ATASE, Kl. 1457, Ds: 1, Dl: 77, Akt. Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, s.125-126; Ağa hakkı'nın diğer ismi kulluk hakkı olup, aşiret mensuplarının her sene aşiret reislerine verdikleri tahsisatı ifade etmekteydi.

[1246] C. Aladağ, **Milli Mesele ve Doğu'da Feodalizm-Aşiret**, Özgürlük Yolu Yayınları, Ankara 1976, s. 159

Aşiretlerin bölgede devlet otoritesine tepki olarak en çok gerçekleştirdikleri eylem ise karakol baskınlarıydı. Bölgede gerilim devam ederken Ovacık Jandarma birliğine bağlı Diztaş karakoluna 4 Şubat 1938'de Kalan aşireti tarafından saldırı yapıldı. Karakol komutanı ve 20 jandarma eri şehit edildi. Bununla da yetinmeyen asiler 499 lira değerinde erzakı da gaspettiler. Zor durumda kalan birlik bedelleri daha sonra ödenmek üzere Ovacık kazası merkezindeki bakallardan veresiye almak zorunda kaldı.[1247]

Dersim'deki karışıklığı yakından takip eden İçişleri Bakanlığı ile Dördüncü Genel Müfettişlik arasındaki yazışmalar sonucunda Tunceli'ye yeni bir askeri harekatın yapılmasının zorunlu olduğu kanısı güçlendi. Gerçekleştirilecek harekatın başarılı olması için de asilerin Munzur Dağı'na kaçmasının engellenmesi gerektiği hususunda anlaşmaya varıldı. Ayrıca bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuzeyden askeri birliklerin bölgeye sevk edilmesinin uygun olacağına karar verildi. Hükümette bu konu üzerinde durmakta ve Dersim'de meydana gelen olayları yakından takip etmekteydi. Mesele Genelkurmay Başkanının da bulunduğu Bakanlar Kurulunda görüşüldü ve Genel Müfettişlikten ne kadar harcama yapılması gerektiğine dair bilgi istendi. Sonuçta bütçeden 979.007 liraya ihtiyaç olduğu tespit edildi. Harekatın sevk ve idaresinden sorumlu olan Genelkurmay Başkanlığı 21 Mart 1938 tarihinde yayınladığı emirle; Haziran ayından itibaren Tunceli'ye tenkil ve silah toplama harekatı yapılacağını duyurdu.[1248] Ayrıca bu tarihe kadar Tunceli'de yapılacak harekata katılacak olan birliklerin bölgeye gelmiş olmasına karar verildi.[1249] Bölgedeki geniş çaplı operasyonlara karşı dahili ve harici durum düşünülerek, seferberlik ilan edilmedi. Fakat seferberlik için icap edilenler yapıldı.[1250] Hükümetin uygulamayı düşündüğü icraatlar içinde; olaylara karışanlar ile onlara yardım edenlerin Tunceli dışına çıkarılması, yasak bölgenin sınırlarının belirlenmesi, silahların toplanması, Çemişgezek'in Germil bucağındaki milli araziden borçlanma suretiyle devlete bağlı ahaliye verilmiş olan arazilerin tapularının teslim edilmesi, Çemişgezek yakınındaki Hazari, Erdike, Oskih ve Pogos köylerine yerleştirilmiş itaatkar ahaliye yaşadıkları arazinin tapularının verilmesi ve devlete itaat eden ahaliden 300 hanenin Peri ve Paşavenk bölgesine iskan edilmeleri

[1247] Jandarma Genel Komutanlığının bütçesinden bu ödemenin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldığından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Bakanlar Kurulunun onayladığı 23 Haziran 1938 tarihli kararname ile Maliye Bakanlığı ödeme de yetkili kılındı. Bakınız. **BCA, 030-0-018-001-002-83-58-11**
[1248] Hallı, **a.g.e**, s. 413-417
[1249] Doğancı, **a.g.e**, s. 57
[1250] **CA, 1/178 (47-4)-33/2**

bulunmaktaydı. Bunun yanında köprü, yol, okul, karakol, hükümet konakları, subay ve memur evleri inşaatlarına devam ediliyordu.[1251] 2 Nisan'da Birinci Umum Müfettişlik bölgesindeki yollar açılmaya ve araçlar işlemeye başladı.[1252]

5 Nisan 1938'de Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekalete Kürt hükümeti teşkil edilmesi için aşiretler arasında ayaklanma teşebbüsleri olduğuna dair bir rapor verdi. Bu rapora göre; Fransızlar bu hükümeti kurabilmek için gizli faaliyet yürütüyor ve aşiretler arasında propaganda yapıyordu. Dersim aşiretlerinin, hükümet aleyhinde ittifakı için Mercan'da oturan Kahraman oğlu Hüseyin, Amcası Halil, Pulur'lu Mehmed Ağa, İdarenin oğlu Seyithan ve Kopu Ağa son günlerde yaptıkları propagandaları arttırmıştı. Dersim aşiretlerinin ileri gelenleri birbirlerine söz vererek Ovacık, Pulur ve Zerenk'i basma kararı aldı. Pulur ve Zerenk'teki fırını tahrip ederek askerlerin ekmeksiz bırakılması düşünüldü. Bunun için mevsimin uygun olması zamanı beklendi. Aşiret reisleri tedarik ettikleri tüfekleri, Harsı Köyü'ndeki Lolanlı Musa ve Mehmed Ağalara, Aşgirik'teki Bal Uşaklarına, Abbas Uşaklarından Hüseyin ve Ali Ağalara ve Kehül Uşaklılara verdi.[1253]

Genelkurmayın aldığı karar gereğince bölgeye asker sevk edilmeye başlandı. Bu durum aşiretlerin dikkatini çekti. 20 Nisan 1938 günü Kalan aşiretinden olan isyancılar, Pülür'e doğru yürüyüşe geçti. Müttefik olarak gördükleri Kör Abbaslar, Yukarı Abbaslar ve diğer bazı aşiretlerin çevre bölgelere baskınlar yapmalarını haberciler göndererek istedi. Fakat bu aşiretler toplanma yerlerine gitmediler. Toplanılacak olan yerler uçaklar tarafından bombalandı. Bunun üzerine isyancılar evlerine geri döndü. 22 Nisan sabahı Erzincan merkez kazasının Kismisor Köyü karakolu jandarmalarına gözetlemeye giderlerken, Dersim tarafından gelen silahlı kişiler tarafından ateş açıldı. Bu ateş neticesinde 3 er şehit oldu. 1 er de yaralandı. Karakoldan giden yardım neticesinde saldırganlar 1 yaralı vererek güneye kaçtı. Bu

[1251] ATASE, Kl: 1053-1054-1055, Ds: 16-17, Dl: 66, Akt. Akgül, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza**, s.127-129; Hallı, **a.g.e**, s. 417-418; Dersim'deki inşaat faaliyetleri 1938 yılı boyunca devam etti. 5 Ağustos 1938 tarihinde mevcut inşaatlara ilave olarak Pülümür, Zeranik ve Çemişgezek'e birer tabur binası, Danzik, Salördek, Hakis, Seliç, Ananın Komu ve Hopik için birer bölük binası, Hakis, Türüşmek, Zeranik ve Deşt (Sin) için birer nahiye karakolu binası, Seyithan Köprüsü, Dursun onbaşı, Elgazi, Hanifetepe, Vartanküк, Sekedik, Pilavtepe ve Hazari için birer karakol binası yapılması düşünüldü. Bu inşaatlar için 600.000 liraya ihtiyaç vardı. Ayrıca Pülümür-Seyithan yolu için 500.000, Hıdırdamı-Çemişgezek yolu için 300.000 liraya, Erzincan-Ovacık yolu için 200.000, Mameki-Hozat yolunun şose olması için ise 200.000 liraya ihtiyaç bulunuyordu. Köprü yapımları için ise 400.000 lira tedarik edilmesi gerekiyordu. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-1**; Bu inşaatlar için gerekli tahsisat Ağustos ayı içerisinde gerçekleştirildi. Bakınız. **BCA, 030-0-010-000-000-072-471-3**; Hazari köyünde 1894-1895 kayıtlarına göre bir adet Ermeni İptidai Mektebi vardı. Bkz. Özdemir, **a.g.e**, s. 81

[1252] **BCA, 030-0-010-001-000-105-686-11**

[1253] **BCA, 030-0-010-001-000-115-801-10**

saldırı Mercan toplantısını himaye etmek ve Erzincan taraflarını gözetlemek üzere yapılmıştı. Aynı gün Aktaş, Maksut Uşağı ve Külhan mezrası köyleri uçaklar tarafından bombalandı. Maraş Köyü üzerinde keşif uçuşu yapıldı.[1254]

27 Nisan 1938'de şiddetli yağmurların etkisiyle Munzur ve Harçik suları iki metre yükselerek Ovacık'ın Pülür Köprüsü ile Mameki Köprüsü arasındaki bütün ağaç köprüleri yıktı. Hozat ve Nazımiye'ye şiddetli dolu yağdı. Nazımiye'deki ev ve dükkanlardan bazıları zarar gördü.[1255] Bunun üzerine aşiretlerin etraftaki faaliyetlerinde azalma görüldü. Fakat bu uzun sürmedi. Fırtınanın dinmesi ile tekrar eşkıyalık faaliyetleri başladı.

10 Mayıs 1938 günü Kemah-Ovacık telgraf hattı isyancılar tarafından kesildi. Keçel Uşağı, Bal Uşağı, Aşuran ve Beyit Uşağı aşiretlerinden tahmini 250 kişilik isyancı grup ise Çahpiri, Hopik ve Gözeler köylerinde toplanmışlardı. İsyancılar Pülür ve Zeranik köyleri etrafında oturan ahalinin kendilerine katılmasını istemekteydiler. Amaçları Pülür ve Zeranik köylerindeki garnizonlara saldırmaktı. Zeranik ve Pülür telefon hattının 250 metrelik bölümü tahrip edildi. Garnizon bu saldırıya karşı aldığı istihbarat neticesinde hazırlık yapmıştı. Hopik, Gözeler ve Karataş köyleri uçaklar tarafından bombalandı. Gözeler köyünden 5 kişi yaralandı. Ayrıca bu bölgede bulunan 150 kişilik silahlı grup makinalı tüfekle tarandı. İsyancılardan 50 kişilik bir grup ise Munzur suyunun güneyinde faaliyette bulunmak için Mercan deresi ile Munzur suyunun birleştiği yerde bulunan harap haldeki piyade köprüsünü tamir etmekteydi. 30 kişilik bir grup ise Gözelerden Gödi istikametinde ilerledi. Fakat açılan ateş neticesinde geri çekildi. Kör Abbaslardan 15 kişilik bir grup ise Danzik nahiyesinin Gürk Köyü'nü merkez yaparak ve Erzincan köylerini tehdit ederek erzak toplamaya başladı.

Bölgede gerilim giderek arttı. 11 Mayıs günü 200 silahlı ve 100 kadar silahsız isyancı Zeranik'e kuzeyden, güneyden ve batıdan girmek teşebbüsünde bulundu. Çatışma 3 saat kadar sürdü. İsyancılar gördükleri direnç karşısında 2 ölü vererek Ziyaret Tepe ve Burnak istikametinde çekilmek zorunda kaldılar. Kesilen telefon hattı tamir edildi. Bu arada Hedik-Karagöl arasında, Gödi kuzeyindeki kayalıklarda, Danzik civarında, Yılanlı, Hopik ve Çahpiri köylerinde eşkıya grupları bulunmaktaydı. Erzincan'ın Cencige nahiyesinin Erdene köyünün mezrası aşiretler tarafından basıldı.

[1254] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-7**
[1255] **BCA, 030-0-010-000-000-118-824-19**

Erzak, eşya ve paralar gasp edildi. 12 Mayıs'ta Zeranik'e tekrar saldırı oldu ise de verilen karşılık neticesinde saldırganlar kaçtı. 13 Mayıs 1938 tarihinde isyancıların büyük kısmının hala Karataş, Gözeler, Yılanlı, Hopik, Markar, Solasan ve Pirikuşağı köylerinde olduğu tespit edildi. Bu köylerin ahalisi, aile, hayvan ve eşyalarını Kalan deresinin kuzeyine nakletmeye başladı. Silahsız olanların köylerine döndükleri görüldü. Bunun üzerine keşif ve bombalamak üzere 3 uçak hareket etti. Hopik, Karataş ve Arzolar bombalandı. Çekilenlere ve köylülere askerler tarafından makinalı tüfek ateşi açıldı. Bu arada alçak uçuş yapan bir uçağa açılan ateş sonucu mermi isabet etti. Uçak, kanat, gövde ve kuyruğundan vuruldu. Karataş köyü haricindeki asiler bölgeden çekildiler.[1256]

Tunceli'de karışıklıklar devam ederken, Hatay'da da karışıklıklar çıktı. Bu durum planlı bir hareketin göstergesiydi. Fransızların bölgede bir Kürt devleti oluşturma faaliyetleri bilindiğinden bu duruma müdahale etmeye karar verildi. 21 Mayıs'a gelindiğinde Hatay ve Tunceli harekatına katılacak birliklerin komutanlarına, harekat devam ettiği müddetçe kullanmaları için ödenek bağlandı.[1257] Böylece hükümet isyanları bastırma kararlılığını teyit etti. Fakat asiler de saldırılarına devam etti. 29 Mayıs 1938 gecesi Mercan karakolu tekrar saldırıya uğradı. Bunun üzerine Ekrek ve Ürek köylerinden bölgeye yardım kuvveti gönderildi ve saldırganlar geri püskürtüldü.[1258]

1 Haziran 1938 tarihinde birlikler Elazığ'da toplanmaya başladı. Bu arada sıhhiye birlikleri teşkil edildi. İkmal birliklerine tayin olan subayların bir kısmı, tank müfrezesi, satın alınacak sıhhiye ve nakliye otomobilleri henüz Elazığ'a gelmemişti. Uçak taburunun yer hizmetleri birlikleri ise bölgeye ulaşmıştı. Dördüncü Umum Müfettiş Alpdoğan, müfettişlik bölgesinde harp hükümlerinin geçerli olması ve harekatın başlaması için emir verilmesini istedi.[1259] Bu harekata 17. Tümen ve 17. Tugay karargahları, 25. ve 57. Dağ Alayları ve 62. Piyade Alayı katılacaktı.[1260]

[1256] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-9**
[1257] **BCA, 030-0-018-001-002-83-43-4**
[1258] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-10**
[1259] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-8**
[1260] Doğancı, **a.g.e**, s. 57

3 Haziran günü Dördüncü Ordu Müfettişliğinden Dahiliye Vekaletine verilen raporda Tunceli harekatına en erken Haziran'ın 10'unda başlanabileceği bildirildi.[1261] Ayrıca 4 Haziran 1938 günü ise Alpdoğan birliklerin durumu ile ilgili bir raporu Başvekalete gönderdi.[1262] 5 Haziran günü ise 25. Piyade Alayı Mameki istikametine hareket etti.[1263]

Harekata planlanandan iki gün önce 8 Haziran 1938'de ordu manevrası şeklinde başlandı.[1264] Batı Dersim aşiretlerinin ikamet ettiği, Ovacık'ın Lertik, Mercan ve Birman bölgelerinde oturan Kalan aşireti ahalisine dağıtılmak üzere birliklere bildiri gönderildi.[1265] 9 Haziran'da Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün imzaladığı kararnamede Tunceli'ye yapılacak harekatın bir aydan fazla süreceği ifade ediliyordu.[1266] 10 Haziran'da birlikler Tunceli'nin Mercan, Kalan ve Merho derelerine ilerledi. Bu sırada bazı bölgelerde eşkıya ile çatışmalar başladı.[1267] 17. Tümen Kırmızıdağ'ı tuttu. Tümenin karargahı Hozat'a, 17. Tugayın karargahı ise Mameki'ye kuruldu.[1268] 11 Haziran'da yapılan keşif faaliyetleri sırasında Perik Uşağı halkı eşya ve hayvanlarıyle birlikte teslim oldu.[1269] 13 Haziran tarihinde Kırmızıdağ'dan Yukarıbor'a indirilen 25. Piyade Alayı, eşkıyanın bulunduğu Çat köyü'ne baskın yaptı. Bu çatışmada 20 kadar asi öldürüldü. Jandarmadan ise 3 er şehit düştü 5 erde yaralandı.[1270] 14 Haziran günü Rostan, Dergever, Hormik, Diztaş ve Hemzik Uşağı köyleri arandı ve ardından yakıldı. Bu sırada Haydaranlılardan Hıdır'ın önderliğinde 25 asi Nazımiye'de yapılmakta olan kışla için çalışan Dizik köylülerine saldırdı. Eşyalarını gasp etti. Eşkıyanın üzerine seyyar jandarma gönderildi. Çatışma sonucunda bir asi öldürüldü. 16 Haziran'da ise Zaruk, Misafir Almaz ve Han Uşağı köyleri ateşe verildi. Molla Ali köyünden 58 kişi teslim oldu. 3. Tabur Karacakale'de 150 asinin saldırısına maruz kaldı. Fakat gelen yardım üzerine asiler kaçtılar.[1271] Birman Gediği denilen bölgede meydana gelen çatışmada ise Kör Abbas aşireti reisi Hüseyin öldürüldü.[1272]

[1261] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-11**
[1262] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-12**
[1263] Doğancı, **a.g.e**, s. 58
[1264] **CA, 1/178 (47-4)-33/2**
[1265] Hallı, **a.g.e**, s. 420
[1266] **BCA, 030-0-018-001-002-83-51-13**
[1267] Hallı, **a.g.e**, s. 420
[1268] Doğancı, **a.g.e**, s. 58
[1269] Hallı, **a.g.e**, s. 421
[1270] Doğancı, **a.g.e**, s. 58
[1271] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-15**; Hallı, **a.g.e**, s. 423- 427
[1272] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-6**

Bu sırada Ermeni destekçisi olarak bilinen Koç Uşaklıların isyan hazırlıkları yaptıkları haber alındı. 19 Haziran günü Koç Uşağı, Şam Uşağı, Yukarı Abbas, Kureyşan ve Seydan aşiretleri mensupları askeri kuvvetlere ateş açtı.[1273] Hozat-Amutka arasında telefon hattı kesildi. Koç Uşağı aşiretine mensup asiler Amutka karakoluna saldırıda bulundu. Aynı gün Mameki'den Sin'e gitmekte olan mekkare kafilesine de ateş edildi. Havikpah karakolu da ateş altına alındı. Koç Uşağı aşiretinden bir grup ise Zeranik'e saldırmak için Bernak köyüne geldi. Çemişgezek'in kuzeybatısında bulunan ve Koç Uşaklılarla meskun olan Hazeri köylüleri, yine Çemişgezek'in kuzeyinde bulunan Sevkidan kasabasının davarlarını gaspetti. Elgazi karakolu asilerin saldırısına maruz kaldı ve saldırganlar geri püskürtüldü. General Alpdoğan, bölgede artan olaylar üzerine acele şifre olarak Başvekil Celal Bayar'a bir rapor sundu. Bu raporda tedip bölgesi haricinde meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vardı.

Sonuç olarak bu hadiselerin Koç Uşağı, Şam Uşağı, Yukarı Abbas ve Kureyşan'ın Seyhan grubunun yaptığı anlaşıldı. Bunun üzerine Koç Uşağı aşiretiyle meskun olan Tagar ve Dökibozan köyleri bombalandı.[1274] Ayrıca askeri tedbirler alındı ve Erzincan tugayı 17. Tümen emrine verildi. Bazı birlikler ise Pülür'ün güneyine nakledildi. Sabit jandarma karakollarının Deşt'te toplanmasına karar verildi. Çemişgezek'in bütün sabit karakolları kaza merkezinde toplandı ve Ovacık hükümet teşkilatı Zeranik'i tahliye ederek Pülür'e geldi.[1275]

20 Haziran 1938'de 17. Tümen bölgesindeki Birman gediği güney sırtları tutuldu. 62. Alayla 3. Seyyar Jandarma taburu, Merho deresi batısındaki sahada temizlik yaptı. 3. Seyyar Jandarma taburu, Harçi köyünü yakarken yakından haydutların ateşine maruz kaldı ve taburdan dört er şehit oldu. Amutka karakolu tekrar saldırıya uğradı ve bu saldırı durduruldu. Fakat haydutlar hala karakolun etrafındaydı. Karakolla irtibat tesisine çalışıldı. Karakolun yiyecek ve cephanesi vardı. Bu arada Hozat'ın Pakire karakolu Dirik'e, Sekedek karakolu Korforik'e, Torot, Sin, İsran karakolları Deşt'e, Ovacık'ın Elgazi, Şamuşağı, Diriği karakolları Pülür'e, Pertek'in Şavik karakolu Hıdırdamı'na, Çemişkezek'in Nansavat, Başvartanik, Germili, Vaskovan, Birihi karakolları da Çemişkezek'e geldiler. Ayrıca Havikpah karakolu Deşt'te, Zeranik hükümet teşkilatı subay ve memur aileleriyle, Pülür'e gelmek üzere harekete

[1273] Hallı, **a.g.e**, s. 427
[1274] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-16**
[1275] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-17**

geçmişlerdi. Erzincan Tugayı'nın durumunu tesbit etmek üzere de iki keşif uçağı harekete geçti. Seyyar alay da Akisor mıntıkasından Dervişcemal kolu ile Hozat'a doğru yürümeye başladı. Geceyi Sincik Dağı'nda geçiren seyyar jandarma taburu sabah saat 8'de Karaoğlan'a vardı.[1276] Koç Uşaklıların saldırılarının artması üzerine Dördüncü Genel Müfettiş General Alpdoğan takviye birlik isteğini İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'na iletti.[1277]

21 Haziran 1938'de Kerenko kıtalarına taciz ateşi yapıldı. Ateşe karşılık verilmesi üzerine saldırganlar bölgeden uzaklaştı.[1278] Bölgede arama ve tarama faaliyetleri yapıldı.[1279] Aynı gün Amutka müdürünün zafiyeti neticesinde Amutka karakol komutanı dahil bazı kişiler Koç Uşağı aşireti mensubu olan asilerin eline geçti. Dördüncü Umum Müfettiş Alpdoğan, bu kişilerin serbest bırakılmalarını istedi.[1280] Alpdoğan bu arada askeri tedbirler almaktan da geri durmadı. Amutka karakolunun alınması için askeri birlikleri bölgeye sevk etti.[1281] 3 uçaklı bir filoyu da Amutka ve Tagar köyleri ile Zeyneltepe'yi bombalamaları için gönderdi.[1282] Askeri birlikler başarılı bir operasyonla karakola kadar yaklaştılar. 150 kadar asi bölgede bulunuyordu. Çatışma neticesinde asiler çok fazla zayiat verdiler. Bu çatışmada hükümet kuvvetlerinden 7 yaralı verildi. Alay komutanı Albay Cevdet Çetin ise sekme parçasından hafif şekilde yaralandı.[1283] Bu arada Koç Uşaklıların ileri gelenlerinden Hezari Köylü Kopo Hüseyin'in oğlu Kazım ile 6 Koç Uşaklı haber götürdükleri şüphesiyle Çemişgezek'te gözaltına alındı. Ardından tutsak bulunanlar Hezari köylü Hüseyin tarafından Çemişgezek'e gönderildiler. Koç Uşaklıların bu hareketlerinin sebebi araştırıldığında Tuncelililerin bölgeden sürülecekleri ve imha edilecekleri endişesi taşıdıkları tespit edildi. Ayrıca Kalan asilerine yardım etmek istedikleri ve genel bir ayaklanma tertip etme düşüncesinde oldukları görüldü. Hedefleri arasında ise Hozat ve Çemişgezek kasabalarına saldırmak da vardı. Ancak Amutka karakolu önünde seyyar jandarma alayı ile yaptıkları çatışma ve bu çatışma sonucu uğradıkları mağlubiyet, Koç Uşaklıların maneviyatını olumsuz etkilemişti. Aşiret mensuplarının ağaların aleyhine döndükleri ve aşiretler arasında da fikir ayrılıklarının olduğu görüldü.

[1276] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-18**
[1277] Hallı, **a.g.e**, s. 429
[1278] **BCA, 030-0-010-000-000-111-746-19**
[1279] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-4**
[1280] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-13**
[1281] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-1**
[1282] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-2, BCA, 030-0-010-000-000-111-746-19**
[1283] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-4**

Alpdoğan, sözü dinlenen bir şahısı Koç Uşaklılara göndererek hükümetin kötü niyet beslemediğini anlatmasını istedi. Marabaların ağalara tepkisini arttırmak için de faaliyetlerde bulunuldu. Çevre köylerden gaspettikleri hayvan ve eşyaları iade etmedikleri ve tavsiyelere uymadıkları takdirde Koç Uşaklıların cezalandırılmasına havadan ve yerden devam edileceği hatırlatıldı.[1284]

22 Haziran 1938 günü İstanbul'da Cumhurbaşkanı Atatürk'ün huzurunda toplantı yapıldı. Bu toplantıda, manevradan önce Tunceli bölgesinde yapılacak ve 10 Ağustos'ta başlayacak olan arama harekatına iştirak edecek birlikler için önceden alınan 300.000 liralık tahsisatın yeterli olmayacağı anlaşıldı.[1285] Aynı gün Amutka'ya doğru taaruza geçen Seyyar Jandarma Alayı, şiddetli çatışmalardan sonra Amutka köyü'ne girerek köyü yaktı. Bu çatışmalar neticesinde 3 er şehit verildi. Asilerin götüremeyip geride bıraktıkları 20 cesetten zayihatlarının çok olduğu görüldü. Ayrıca Amutka civarına keşif uçağı gönderildi. Koç Uşaklılara ait olan köyler de bombalandı.[1286] Bu bombardıman 23 Haziran sabahı da devam etti. Tagar ve Bozan köyleri de bombalandı.[1287] 24 Haziran tarihinde Dolubaba tepeleri ele geçirildi. Bu tepelere tahkimat yapıldı. Ayrıca Kalan mıntıkasındaki Naziko, Arıki, Meraş, Amutka'nın kuzeyindeki Kozluca köyü,[1288] Kırgat mıntıkaları, Kalan deresi içi, Budikan, Kaçkerekbaba, Dujik mıntıkası, Koç Uşaklıların Bozan köyü bombalandı. Kaçkerekbaba batısındaki Aktaş köyü de ele geçirildi.[1289] Elazığ tank müfrezesi de Pertek Köprüsü'ne gönderildi.[1290] Dolubaba tepelerini tutan askerlere yaklaşmaya çalışan asilere ateşle karşılık verildi ve Amutka bölgesi tekrar bombalandı. Diyarbekir'den Elazığ'a asker sevkiyatı yapıldı.[1291] Aynı gün Demenanlılar aile ve hayvanlarını Piter köy ve mağaralarına naklettiler. Ağdat sırtlarında, Koz dağında ve Haçherek'in doğusunda asiler toplanmışlardı. Bu arada Yukarı Abbasların Zeynel grubu da askeri kuvvetlerle çatışmaya girerek isyancılara katıldı.[1292] 93. Alay ise Yozgat'tan

[1284] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-13**
[1285] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-31**
[1286] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-3;** 4. Genel Müfettişliğin harekat bölgesine iki alayın gönderilmesi isteği Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun bulunmuş ve Yozgat'ta bulunan 93. Alayın trenle sevk edileceği General Alpdoğan'a bildirilmişti. Ayrıca Genelkurmay, 63. Alayın bir taburunu da Elazığ'a gönderilmesini emretti. Bakınız. Hallı, **a.g.e**, s. 429-430
[1287] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-5**
[1288] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-8**
[1289] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-9**
[1290] Hallı, **a.g.e**, s. 430
[1291] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-10**
[1292] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-11**

Elazığ'a trenle geldi ve Murat Suyu'nun kuzeyine sevk edildi.[1293]

26 Haziran günü askeri kuvvetler Mahmunut Gediğini ele geçirdi. Ayrıca Keçel Uşaklarına mensup asilerden bir kısmı imha edildi.[1294] Çatışmalar şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Uçaklarla Bopyazbaba ve Karasakal arasında bulunan 100 kadar insan bombalanarak zayiata uğratıldı.[1295] 27 Haziran günü Kayalıklı sırtı ele geçirildi.[1296] İsyancılar çatışarak geri çekilmekteydi. Öğleden sonra Bopyazbaba-Ahpanas deresi ve Karasakal civarındaki isyancılara ait sürüler bombalandı.[1297] 28 Haziran günü askeri kuvvetler Mameki'ye doğru yürüyüşe geçti. Jandarma Alayı ise Hozat'ın batısındaki Zeyneltepe sırtlarını[1298] ve Kozdağı ele geçirildi. Dujik Baba'da asilere rastlandı. Bunlar askeri birliklere uzaktan taciz ateşinde bulundu. Aynı gün Erzincan'dan gelen birlikler Bopyazbaba'yı aldı. Bir uçak filosu da Timnas Tepesinde mevzilenen asileri ve Bopyaz civarındaki hayvan sürülerini bombaladı.[1299]

Bu arada Tunceli'nin Kırgat ve Bodik bölgelerinde de şiddetli çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda bir kısmı silahlı bir kısmı ise balta ve kürekli isyancılara önemli zayiat verdirildi. Ali, Kulalı, Midrik, Mitge, Hotar, Ariki, Tenkali, Mezra-i Hikü, Meraş ve Keçeler köyleri tamamen yakıldı. Yaralı olarak yakalanan isyancılardan birinin ifadesinden, Kör Abbas Uşaklı asilerin bu kadar kısa zamanda taaruza maruz kalacaklarını tahmin etmedikleri anlaşıldı. Bu çatışmalarda 130 kadar isyancı öldürüldü. Asiler en çok kayıplarını Harçi Gediği'nde verdiler. Bombalamalara devam edildi. Karasakal ve Ahpanus köyü civarı tahrip edildi.[1300] Aynı gün Gölkan bölgesinde taciz ateşi yapan 25 kadar isyancı top ateşiyle dağıtıldı.[1301] Gece, Kemaliye'nin Bahre belinde oturan Çemişgezek kazasının Şavaklı aşiretine mensup kişiler, 35 kişilik Koç Uşağı aşiretinden bir çetenin baskınına uğradı. Bu baskında yaralananlar olduğu gibi hayvanlar da gasp edildi. İsyancıların, silahsız Türk köylerine saldıracakları istihbaratı alındı. Bunun üzerine Aşağı Gübüşkan ve Soğukedil köyleri tedbir olarak Tavuk ve Higdar köylerine göç etti. Bu köylerin, bekçilerle muhafaza edilmesi ve

[1293] Hallı, **a.g.e**, s. 430
[1294] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-12**
[1295] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-15**
[1296] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-14**
[1297] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-16**
[1298] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-17**
[1299] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-18**
[1300] Serap Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, İleri Yayınları, İstanbul 2012, s. 589-590; Hallı, **a.g.e**, s. 431
[1301] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-20**

karakoldakilerin teyakkuzda bulunması sağlandı.[1302]

Tunceli'deki askeri harekat devam ederken hükümetin daha ciddi tedbirler alması lüzumu hissediliyordu. Bundan dolayı 30 Haziran 1938'de Başvekil Celal Bayar, Meclis'te yaptığı konuşmada Tunceli'deki gelişmelerden söz etti. İsyan edenlerin mukavemetinin kırılması için meclisin genel bir af için ikna edilmesi gerekiyordu. Buna gerekçe olarak da içinde bulunulan zamanda artık rejimin sağlamlaştığı, halkın birlik, beraberlik içinde olduğu ve muhaliflerden korkmaya gerek olmadığı belirtildi. Dışarıdan gelecek yabancı ideolojiler dışında muhalif düşüncelere hoşgörülü olunmalıydı.[1303] Ayrıca Bayar, Tunceli'de umumi bir tarama harekatı yapılacağını da meclis kürsüsünden duyurdu. [1304]

1938 Tunceli Harekatının başlamasından 29 Haziran 1938 tarihine kadar askerlerden 33 şehit ve 60 yaralı verilmişti. Eşkıyalara ise 163 ölü ve yaralı zayiat verdirilmişti. Ayrıca teslim olanlar 866 kişi ve yakılan köy adeti ise 60'tı.[1305]

30 Haziran 1938'de Mameki Dağ Tuğayı Azizaptal'a hareket etti.[1306] Ağdat'ın güneydoğusu ele geçirildi. Bu esnada Dujikbaba tarafından isyancılar taciz ateşinde bulundular ve çatışma çıktı. Keşif kolları Dujikbaba'ya çıkan yolları ve yanaşma mıntıklarını keşfettiler. Karasakal mıntıkası ele geçirildi.[1307] 1 Temmuz günü Ahponos bölgesinde görülen insanlara ve hayvan sürülerine ateş edilerek zayiat verdirildi. Karasakal yaylası ve İkisor doğusundaki önemli ve hâkim tepeler ele geçirildi. Böylece Dujikbaba taaruzuna ateşle yardım edildi.[1308] İsyancıların teslim olmaları gerektiği, etraflarının çevrildiği, başka çarelerinin olmadığı, teslim olanların kurtulacağı, teslim olmayanların sonuna kadar takip edilerek ele geçirileceğine dair müfettişlik tarafından hazırlanan beyannameler uçaklar tarafından isyancıların üzerine atıldı.[1309]

Bu sırada Haydaranlı ve Kör Abbas aşiretlerinden 100 asi Timnas Tepe ve Roşnak Boğazı'nda, Demenanlı 50 asi Dolu Baba ve Kerenko tepelerinde, aileleri ise Piter, Kafat ve Laç Deresi mağaralarında, Keçel Uşaklı 100 asi Karasakal Yaylasında,

[1302] Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, s. 591
[1303] Deniz, **Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi Belgelerine Göre**..., s. 822
[1304] **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938, sayı: 5075, s. 1,7
[1305] Hallı, **a.g.e**, s. 431
[1306] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-23**
[1307] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-21**
[1308] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-24**
[1309] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-25**

Bal Uşaklı, Abbas, Aşuran ve Beyit Uşaklı 100 asi Dujik Baba da ve bu asilerin 5 ile 6 bin arası tahmin edilen aileleri İskisor, Sırpat, Ahpanos ve Horan bölgelerindeki mağaralarda, Koç, Resik ve Şam Uşaklı asilerin aileleri ve hayvanları ise Ali Boğazı'nda bulunuyordu. Fakat asiler beyanname atılmasına rağmen yer yer bazı köylerin hayvanlarını ve eşyalarını gasp etmeye devam etti. Asilerden korktukları için Karaballı aşiretinin boşalttığı Karasil köyü eşkıya tarafından yağma edildi ve Ziyal köyü de yakıldı.[1310]

2 Temmuz 1938 tarihinde Dujikbaba'da isyancılar çeşitli gruplar halinde direnmeye devam ettiler. Pülür'den tümen dağıtma merkezi bulunan Mansul Uşağına doğru giden bir ikmal koluna Karataş köyü civarında baskın yapıldı. Çıkan çatışma sonucunda saldırganlar kaçtı. Kotek köyü civarındaki bir mağarada bulunan isyancılardan 6 kişi öldürüldü. Çatışmalarda çocuk ve kadınlardan da yaralananlar da oldu. Yakalanan kadınlardan birinin ifadesinden Kör Abbas reislerinden Ali Ağa'nın da yaralandığı ve Belik ile Ahpanos arasında bir mağarada bulunduğu öğrenildi. Bölgede 600 hayvan ele geçirildi. Birçok hayvanın aç ve susuzluktan ölmekte olduğu görüldü.[1311] Günün sonunda askerler 4 şehit ve 17 er yaralı verirken, asiler ise 40'dan fazla zayiat vermişti.[1312] 8 Temmuz'a kadar bölgede arama işlerine devam edildi. Asilerin doğuya kaçmalarına mani olmak için gerekli tedbirler alındı.[1313]

11 Temmuz'da Başbakan Celal Bayar, Meclis'in tatile gireceği son oturumda yaptığı kapanış konuşması sırasında bölgedeki soruna değinerek; isyanın Tunceli bölgesinde yeniden alevlendiğini bundan dolayı askeri tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu ifade etti. Bu durum diplomatik çevrelerde zaten birkaç haftadır biliniyordu. Bölgedeki huzursuzluk ve asayişsizlik Fransızlarla sürdürülen Hatay sorunu ile bağlantılı bir kışkırtma politikası idi. Bayar'a göre bölgedeki huzursuzluk yapaydı. Bayar ayrıca, bölgede yapılan manevralar ile bütün ayaklanma bölgesinin kontrol altına alındığını, son ayaklanmanın kesin olarak ortadan kaldırıldığını da söyledi.[1314]

[1310] Hallı, **a.g.e**, s. 432
[1311] **BCA, 030-0-010-000-000-72-470-8**
[1312] Hallı, **a.g.e**, s. 433
[1313] Doğancı, **a.g.e**, s. 59
[1314] Esasen Dersim'in heteredoks yapısı sadece bölgeyi karıştırmaya çalışan Fransızların değil, İngilizlerin, Rusların ve Amerikalıların da ilgi alanı olmuştu. Hatta Dersim bütün batılı ulusların ilgi alanı içindeydi denilebilir. Almanlar da uzun zamandır Dersim'in Alevi kimliğinden dolayı bu bölge ile ilgilenmekteydiler. Bunun kanıtı büyükelçilik raporlarıydı. Bu raporlar bölgenin fotoğrafını çekmenin yanında temennileri de içermesinden dolayı ilgi çekicidir. Bilhassa Nazi Almanya'sının etnik kimlikleri homojenleştirme politikası takip ettiği yıllardaki raporlarda, Dersim'in etnik kimliğinin kaybedilmemesini ifade etmesi tezat teşkil etmektedir. Alman Büyükelçiliğinin Berlin'e geçtiği

Celal Bayar'ın açıklamalarına rağmen, 15 Temmuz günü hala Kafat, Aşağı Bor ve Hacılı Deresi bölgelerinde isyancılar direnç göstermekteydi.[1315] Gece Beyrut'tan Şam'a 4 kamyon içindeki pestil sandıklarında bombalar ve 8 adet Hoçkis makinalı tüfek getirildi. Bu silahlar Şamlı Şimdidan Kürtleri tarafından Tunceli'ye sevk edildi. Bu sevkiyatın Urfa yolu ile Tunceli'ye yapıldığı ve Fransızlar tarafından tertip edildiği anlaşıldı. Yine aynı gün bazı sandıklarla 6 kişi, Resulayn mıntıkasındaki Büyük Cırcıp ve Dirik'in Kasrı Konca yollarını takip ederek Tunceli istikametine gitti. Bu sandıklarda da cephane olduğu öğrenildi. Bu arada Beritan aşiret ağalarından Yusuf oğlu Zülfo ile Bedirhanoğullarının haberleştikleri tespit edildi. Şam'da bulunan Bedirhanoğulları, Tunceli'deki asilere cephane temin ediyorlardı.[1316] Baytar Nuri'de Hasiçe'ye gelerek Haço ile görüştü. Tunceli harekatı dolayısıyla Hasiçe-Kamışlı bölgelerinde bulunan Türkiye'den kaçmış Kürtlerin çete halinde Türkiye'ye saldıracakları anlaşılıyordu.[1317]

16 Temmuz 1938 tarihinde askeri birlikler Mameki bölgesine üç koldan taaruza geçti. Kafat bölgesindeki isyancılar bir müddet direnseler de zayiat vererek bulundukları yerleri terk etti ve mağaralara sığındı. Bunun üzerine mağaralar aranmaya başladı. Aranılan mağaralarda 7 kişi öldürüldü. Keçizeken deresi bölgesinde isyancılar askeri birliğe saldırdı. Fakat kayıplar vererek çekildi. Ele geçirilen bir kadının ifadesinden, Bal Uşağı, Şam Uşağı, Birman, Kör Abbas, Keçel Uşağı, Aşuran ve Kalan aşiretlerinden 90 silahlı asinin Demenanlılar arasında olduğu öğrenildi. Bu kişilerin bir kısmı yaralıydı. Maneviyatları kırılmış ve can kaygısına düşmüşlerdi. Bazıları, ağa ve kol başlarının küfür ve ölümle tehditlerinden dolayı çatışmalara katılmışlardı. Kalan ve Ahpanos'daki çatışmalarda bu durum erler tarafından bizzat görülmüştü. Çatışmalar neticesinde Munzur Suyu kenarları isyancıların cesetleriyle dolmuştu. Topçu birlikleri askerlerin

---

yazılarda Dersim için Ankara'nın yürüttüğü Türkleştirme yöntemlerine karşı, içinde saklı olan sökülemez kökleri ve ırksal duygularıyla, her zaman, karşı koyma ve savaşma güdülerini içinde barındırmaktaydı denilmektedir. Almanlara göre; Dersimlilerin, Türk Devleti'nin kategorize etme, düzenleme ve onun getirdiği disipline karşı direnç göstermelerinde etken olan öğeler; okullaşmaya zorlama, Türklerin söylediği "uygarlaştırma"ya karşı duyulan endişe ve korkuydu. Bölgedeki nüfusun kendine has özellikleri vardı. Bunlar arasında dil ayrı bir hususiyet arz ediyordu. Ulusallık duygusu da ayrı bir yer işgal ediyordu. Ayrıca Kürt halkı, bir ceza yöntemi olarak etnik niteliklerini kaybetmemeli idi. Raporların temenniler barındırması, Almanların Anadolu üzerinde Osmanlı döneminden beri var olan müdahil olma arzularının da bir ifadesiydi. Almanlar, Dersim'in bölge için neyi ifade ettiğini ve etkilerinin boyutunun neler olabileceğini en iyi tahlil eden devletlerin başında gelmekteydi. Bölgeye olan bu vukufiyet, derin etkileri olan kültürel faaliyetler şeklinde tezahür etmişti. Dersim ile ilgili olarak basılan literatürde Almanca yayınların çokluğu da bu durumun kanıtıydı. Alman Belgeleri için bakınız. Deniz, **Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi Belgelerine Göre**..., s. 822; Almanların etnik kimlikleri homojenleştirme politikasının örnek alınarak Dersim'e müdahale edildiğine dair iddialar için bkz. Zafer Toprak, **Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Egmont Yayıncılık, 566-572, 578-579, 580-582

[1315] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-29**

[1316] **BCA, 030-0-010-000-000-264-781-19**

[1317] **BCA, 030-0-010-000-000-264-781-35**; Bu silahların Şam ile Tunceli arasındaki sevk yolu 687 km'yi bulmuştu.

mevzilere yerleşmesi için Piter ve etrafını bombaladı.[1318]

17 Temmuz günü Mameki bölgesinde Keçizeken deresinde isyancılar kıstırıldı[1319] ve 35'i öldürüldü. Askeri kuvvetlerin kaybı ise 6 şehit ve 9 yaralı oldu. 18 Temmuz günü zaptedilen tepe ve tarama mahallerinde 20 kadar isyancı daha öldürüldü. Ayrıca Zel Dağı kuzeyindeki Vartanik Mirik ve Deşt köylerinden 20 kadar çocuk hayvanlarıyla birlikte seyyar tabura teslim oldu. Bu arada bazı köylüler de isyancıların bulunduğu bölgelerden kaçarak askeri birliklere sığınmaya başladı. Teslim olmak isteyenlere isyancılar tehdit yoluyla mani olmaya çalışmaktaydı. Aynı gün Ovacık merkezi olan Zeranik Köyü, Koç Uşağı'na mensup asilerin baskınına uğradı. Gaspedilen eşyalar yanında muhtar da öldürüldü. Bunun yanında mağaralara sığınan dört, Ahpanos bölgesinde de çok sayıda asi pusuya yatılarak imha edildi. Bu arada asker zayiatı da olmaktaydı. 18 Temmuz günü 9 er şehit verildi. Yedi asker de yaralandı. İsyancılar, Kafat ve Piter mağaralarıyla Keçizeken deresinin kavuştuğu bölgedeki kayalık, ormanlık arazide ve mağaralarda gizleniyordu. Azizaptal, Kerenko ve Kırmızı dağın doğu kısmında Haydaranlılar gözetlenmekteydi. Ayrıca Demenanlıların batıya geçmelerini önleyecek bölük ve kıtalar üzerlerine sevkedildi. 19 Temmuz günü Laç deresi ile Munzur suyu'nun birleştiği yere harekat yapıldı. Mağaralar, kaya dipleri ve orman içleri arandı. Bu arada Elazığ'dan Mameki'ye karadan takviye birlikler de sevkedildi.[1320] 20 Temmuz'da 60 asi daha öldürüldü. Harekatın genişlemesi üzerine bazı ailelerin askeri birliklere teslim olması devam etti.[1321]

21 Temmuz 1938'de Başvekalet müsteşarı tarafından Milli Müdafaa Vekaletine ve Genelkurmay Başkanlığına harekatın maliyeti ve bu maliyetin hangi kurumun bütçesinden karşılanacağına dair bir bilgilendirme yazısı yazıldı. Asıl harekatın 10 Ağustos tarihinde yapılması planlanıyordu ve 150.000 liralık bir tahsisat gerekli idi. Fakat bu meblağın tahsis edilmesi için Büyük Millet Meclisi'nin izni olması zorunluydu. Fakat meclis tatilde olduğundan bu mümkün değildi. Harekatın tehiri uygun olmayacağından ara bir formül bulunarak Milli Müdafaa bütçesinden karşılanmasına karar verildi.[1322] Aynı gün Mameki bölgesinde bulunan mağaralarda teslim olmayan kişilere yönelik abluka uygulanmaya başladı. Mağaralarda bulunanlar

[1318] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-29**
[1319] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-28**
[1320] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-29**
[1321] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-30**; Hallı, **a.g.e**, s. 436
[1322] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-31**

çatışmaya girdiler. Bunun üzerine tahrip gücü yüksek dinamitler kullanılmaya başlandı. İki mağarada toplam 89 kişi öldürüldü. Ardından devam eden çatışmalarda 216 kişi daha öldürüldü. Çatışmalarda subay ve erlerden de yaralananlar oldu. Bombalamalar neticesinde bazı ailelerin de içinde bulunduğu kişiler teslim oldu. Demenanlı aşireti reisi ve ileri gelenleri de bunlar arasında idi. Bazı kişiler ise teslim olmayarak kendisini Munzur Suyu'na attı. Çatışmalar devam ettikçe teslim olmayarak kaçmaya çalışan, Munzur Suyu'na atlayarak kurtulmaya çalışan isyancılar imha edildiler. Ayrıca Laç Deresi'nde de arama faaliyetleri yapıldı.[1323] 25. Alayın gerçekleştirdiği taramalarda çok sayıda asinin cesedi ile karşılaşıldı.[1324]

24 Temmuz 1938 tarihinde ise Demenanlıları kışkırtan Hassogev ile Demenan aşiret reisi olan Cebrail'in oğlu Hüseyin'in de olduğu çok sayıda asi teslim oldu. [1325] 26 Temmuz günü Haydaranlılardan da 100'e yakın aile ile 28 Temmuz'da Haydaranlı bölgesinden 14 aile daha silahlarıyla birlikte teslim oldu. Fakat askerlere saldırılar da hız kesmeden devam etti. Keçeler Mezrasında odun kesmeye giden müfreze baskına uğradı. Bu baskında manga komutan vekili ve iki mekkareci şehit oldu. 29 Temmuz'da Haydaranlı bölgesindeki Keşiş ve Küçük Göldağı bölgelerinin kuzeyi de çatışmalar neticesinde askeri kuvvetler tarafından ele geçirildi. Aynı aşirete ait olan Vartanik Kirmil Köyü ile Virtenik Köyü muhtarları bazı silahlar getirerek askeri kuvvetlere teslim ettiler. Ayrıca Maraş ve Ariki köyleri civarlarında bulunan isyancılar bombalandı.[1326] 30 Temmuz'da askeri kuvvetler Kozarek Köyü ve Vartenik hattına kadar ilerlerdiler. İsyancıların mağaralara saklanacakları haberi alındı. Göl Dağı ve Kozarek/Kozerek köyü çevreleri çatışmasız ele geçirildi.[1327] 31 Temmuz'da Haydaranlı bölgesindeki Harçik Deresi civarlarında çatışmalar devam etti.[1328] Küçük Göldağı'ndaki çatışmalardan sonra isyancılar arasındaki birlik bozuldu. Asiler, Harçik ve Kutu Deresi mağara ve kayalıklarına saklanmak için bölgeden uzaklaştılar. Asilerin düşüncesi burada da barınamazlarsa Kalan mıntıkasına kaçmaktı.[1329] Bu arada Dördüncü Ordu Müfettişi Alpdoğan, Dahiliye Vekaletine, bölgedeki tarama müddetinin 20 güne

[1323] **BCA, 030-0-010-000-000-111-747-32**
[1324] Doğancı, **a.g.e**, s. 59
[1325] Hallı, **a.g.e**, s. 437
[1326] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-2**; Genelkurmay Başkanlığı 27 Temmuz 1938 tarihinde, Kalan ve Demenan aşiretinin meskun olduğu sahayı 1. yasak bölge, Koç ve Şam Uşaklıların yaşadığı alanı ise 2. yasak bölge ilan etti. Bakınız. Hallı, **a.g.e**, s. 438
[1327] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-5**
[1328] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-3**
[1329] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-5**

çıkarılması için istekte bulundu.[1330]

1 Ağustos 1938 tarihinde 100'den fazla Haydaranlı asi öldürüldü.[1331] 2 Ağustos günü 95 isyancı, Timnas Deresi içinde öldürüldü. Aynı gün Haydaran bölgesinde 50'ye yakın mağara ve kovuk arandı. Bu aramalar sonucunda bir erkek altı kadın ve yedi çocuk bulundu. Bunlardan kaçmak isteyenler atılan bomba neticesinde yaralı yakalandı. Askeri kuvvetlerin şiddetli saldırıları neticesinde Koç Uşaklıların arasında endişe, korku ve saklanma hareketleri görülmeye başladı. 3 Ağustos'ta Haydaranlı Hıdır'ın Şohari'ye kaçtığı istihbaratı alındı. Tacino civarındaki bir mağarada ise 12 asi öldürüldü.[1332] 4 Ağustos tarihinde Haydaranlı Hıdır'ın sığındığı Şohari Köyü yakıldı. Çok sayıda asi öldürüldü. 5 Ağustos'ta ise Haydaranlıların reislerinden Kırmızı Kamer lakablı Misirbanlı Ahmet oğlu Kamer ile Haydaran büyüğü Hıdır'ın yeğeni Kalman ve oğlu öldürüldüler. Roşnak ve Danik Köyleri civarında çok sayıda isyancı imha edildi. 6 Ağustos günü Haydaranlıların direnci artık kırılmıştı. Kolbaşılarının çoğunun öldürüldüğü anlaşıldı. Koç Uşaklılarda af dileklerini askeri yetkililere ilettiler. Çemişgezek ve Elazığ'a bu aşiretin bazı adamlarının gelmelerine müsade edildi. Bu duruma rağmen daha fazla miktarda askeri kuvvetin bölgeye intikal ettirildiğini duyan Koç Uşaklılar, gelecek kuvvetlere, yol ve köylere saldırmak için hazırlıklar yapmaktan da geri durmadılar. Kemah mıntıkasında savunma tertipleri aldılar.[1333]

4.17.1. 10-17 Ağustos 1938 Tunceli Harekatı

Üçüncü Ordunun manevrasını teşkil eden 10-17 Ağustos 1938 tarihinde yapılan bu harekat, gerçekte tedib harekatı olmayıp önceki harekatın tamamlanması niteliğindeydi.[1334] Operasyon devam ederken tedib harekatı sonrasında yapılması düşünülen işler, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından planlandı. Bu plana göre Tunceli'de yapılacak taramada haydutluk eden Kalan, Haydaran, Demenan, Şam ve Koç Uşağı mıntıkalarında ele geçirilebildiği takdirde 5 ile 7 bin arasında kişi batıya nakledilecekti. Haydutluğa fiilen veya fikren iştirak etmiş olanlardan yakalananlar tutuklanacaklardı. Başvekalet tarafından da Tunceli için düşünülen programa göre bölgeye girişler yasaklanacak, bölge ahalisi memleketin çeşitli yerlerine dağıtılacaktı. Bu nüfus önceden 2000 kişi olarak tespit edilmişti. Daha

[1330] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-6**
[1331] 1 Ağustos 1938 tarihine kadar süren harekatta askeri kuvvetler 13 subay, 162 yaralı er ve 104 şehit vermişti. Bakınız. Hallı, **a.g.e**, s. 441
[1332] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-5**
[1333] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-6**
[1334] Hallı, **a.g.e**, s. 442

sonra ise 7000'e çıkarıldı. 5000 kişilik yeni bir iskan listesi hazırlanması işi Dahiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerince tanzim edildi. Ayrıca bu listeden 1500 kişinin endüstri merkezlerine iskan edilmeleri uygun görüldü.

Planlanan iskana göre İzmit kağıt fabrikasına 50, Keçiborlu kükürt madenine 50, Karabük demir ve çelik fabrikasına 250, Zonguldak kömür madenine 600, Fethiye krom madenine 300 ve Divriği demir madenine 250 kişi gönderilecekti. Bu kişiler aileleri ile beraber nakil ve iskan edilecekti. Ayrıca isyana iştirak edenler tutuklanarak mahkemeye sevk edilecek, önceden mahkum olan fakat firar etmiş olanlar için verilen hüküm yerine getirilecekti. Bunların isimlerinin olduğu listeler Dördüncü Umum Müfettişlikçe hazırlanarak harekattan önce ordu müfettişliğine verilecekti. Askerlik çağı gelmiş olup askerlik mükellefiyetini yapmayanlar askere alınacak ve hizmetini bitirdikten sonra ait oldukları iskan mıntıkalarına sevk olunacaktı. Bu arada bölgede silah toplanmasına devam edilecekti.

Yerleşimi yasaklanan bölgelerden birinci yasak bölge, Karacakale, Kürk, Hınzuri, Darboğaz'ın batısı, Seyithan-Kırmızıdağ-Bala hattı, Hacılı Deresi, Bali-Ballı Mezrası, Seyit Rıza'nın evi, Munzur Suyu, Anakomu, Harcı Dağı ve Harcı Dağı-Karacakale arasındaki bala hattı olacaktı. İkinci yasak bölge ise Hozat'ın batısı, Çemişgezek'in kuzeyi, Munzur silsilesinin güneyindeki Koç ve Şam Uşaklıların bulunduğu bölge olup bu bölgelerin hudutları Dördüncü Umumi Müfettişlik tarafından tespit edilecekti.

Bu bölgelerin güvenliği için kışla ve karakol yaptırılması planlandı. Ayrıca önceden başlanan yol, kışla ve mektep inşaatlarına devam edilmesi kararlaştırıldı. Bu arada Tunceli harekatı ve nakledileceklerin iskan mıntıkaları hakkında ilgili birimlerden görüş istendi. Genelkurmay Başkanlığından gelen cevap ilgi çekici idi. Divriği'ye gönderilmesi planlanan 250 kişinin bölgeye intikalinin yapılmaması istendi. Bu duruma neden olarak ise Divriği'nin Tunceli mıntıkasına yakın olması ve oraya nakledileceklerin ilk fırsatta eski yerlerine kaçmalarının mümkün olması gösterildi. Ayrıca eski yerlerinde aynı şekilde ikamet etmeleri de mümkün değildi. Bundan dolayı aşiretlerin Divriği'ye iskanlarından vazgeçilmesi benimsendi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ise Divriği'nin 1 numaralı mıntıka dahilinde olduğunu belirterek nakledilecek şahıslardan Divriği'ye tahsis edilmesi düşünülen 250 kişinin orada iskanlarının kanuni olarak mümkün olmadığını bildirdi.

Bu duruma sebep olarak her ne kadar zikredilmese de Divriği'nin tarihi arka planının da rolü vardı. Tarih boyunca heterodoks yapıların yerleşim alanı olan bölge ihtilalci fikirlerin yeşermesine uygun bir zemindi. Genelkurmay ayrıca, yasak bölge sahası halkından olup, harekat esnasında bölge haricinde bulunanların yakalanarak planlanan yerlere nakli, iskanları ile yasak bölge halkından olmayıp bölge halkını tahrik eden reislerin, zorbaların da yakınlarıyla birlikte nakle tabi tutulmalarını ve Koç Uşağı ile Şam Uşağı aşiretlerinin yerleşimi olan yasak bölgelerin sınırlarının da Dördüncü Umum Müfettişliğince belirlenmesini istedi.

Dahiliye Vekaleti ise Tunceli'den nakledilecek aşiret mensuplarının yaşadığı mıntıkalara yakın olmayan yerlere gönderilmesini gerekli görüyordu. Daha önce belirlenen Konya, Kastamonu ve Çankırı vilayetlerine iskan edilecek olanların daha batıya gönderilmeleri uygun olacaktı. Bunlar için iskan mıntıkası olarak birinci grubun Trakya ve Çanakkale'ye ikinci grubun Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir'e ve üçüncü grubun ise Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla'ya dağıtılmaları faydalı olabilirdi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti ise hiç Kürt bulunmayan kaza ve nahiyelerdeki köylere birer ikişer hane olarak iskan yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bu plana bazı hususlarda eleştiriler getiren Dahiliye Vekaleti; idari, güvenlik ve toplumsal sebepler dolayısıyla Tuncelililerin endüstri ve maden mıntıkalarında iskanlarını uygun görmemekteydi. Aşiretlerin yoğun bir şekilde bir yere iskanları verimli olmayacak, kullanılacak müesseseler için daima üzüntü, masraf ve endişe kaynağı olacaktı. Tuncelililerden endüstri merkezlerinde kabiliyetlerini görmek için Zonguldak'a 100 ve diğer merkezlere de 20'şer kişinin gönderilmesi faydalı olabilirdi.[1335]

6 Ağustos 1938 tarihinde Tunceli'de yapılacak olan harekat için hazırlıkları ihtiva eden bir kararname kabul edildi. Buna göre; Tunceli'den batı illerine gönderilecek olan 2000 kişiye ilave olarak yasak bölge halkından 3-5 bin kişi daha batı illerine nakledilecekti. Bu gönderilecekler de Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla illerine iskan edilecekti. Üçüncü Ordu'nun yapacağı manevranın birinci safhasını teşkil etmek üzere Karacakale,

[1335] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-1**; Yasak bölgeler hakkında 6 Ağustos 1938 tarihli ve 9409 numaralı kararname için bkz. **Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)**, Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 105-107; İsyan sırasında Yukarı Abbas, Kalan, Haydaran, Demenan, Şam ve Koç Uşağı asilerinin 3500-4000 silahı bulunduğu tahmin ediliyordu. Yazarı belirtilmemiş rapor, Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, **Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 505

Kürk, Hınzuri, Darboğaz'ın batısı, Seyithan-Kırmızıdağ Bala hattı, Haçili Deresi, Bali-Ballı Mezrası, Seyit Rıza'nın evi, Munzur Suyu, Anakomu, Harcı Dağı ve Harcı Dağı-Karacakale arasındaki Bala hattının çevrelediği saha ile Masunpak Kalesi, Zeyneltepe, Pilavtepe, Ekrek Köyü'nün 5 km kuzeyindeki Boztepe, Koçulu köyü'nden geçen dere ile bunun 2 km. güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı, Setirge Köyü'nden Yılandağı'na giden yol hariç Yılandağı hattı, Hanifetepe ve bu tepenin 4 km doğusundaki tepe, Masunpak Kalesi çevresi içindeki saha, 3 nolu yasak bölge olarak kabul edildi. [1336]

Bu plan ve Bakanlar kurulunun kararının akabinde 8 Ağustos 1938 tarihinde 4. Genel Müfettişlik tarafından idare edilen Tunceli Harekatı emir ve komutası 3. Ordu tarafından gerçekleştirilmeye başlandı.[1337] Harekattan amaçlanan bölgede kalan silahları tamamen toplamak ve Merho, Kalan, Demenan bölgelerinden kaçan aşiret mensuplarını yakalamaktı. Zira Kalan, Mercan ve Munzur Dağı'nda halen kaçaklar bulunuyordu. Haydaran ve Demenan bölgelerinde ise harekat sürüyordu. Koç ve Şam Uşağı aşiretlerine mensup asiler de isyanlarına devam ediyordu. Bu aşiret mensupları aralıklarla Erzincan ve Kemaliye'ye sarkarak hayvan ve mal gaspediyordu.[1338]

9 Ağustos 1938 tarihine gelindiğinde Bal Uşağı reislerinden Er Mustafa ile kardeşi Halil'in aile ve adamlarıyla birlikte Zarok köyü civarlarındaki yaylada, Koç Uşaklı İdarenin oğlu Seyithan'ın adamlarıyla beraber Dağar Köyü'nde, Şam Uşaklıların reisi Şeyh Hasan ve oğlu Şahin'in aileleriyle birlikte Ali Boğazı'nda, Şam Uşaklıların diğer bir kısmının Dağar, Amutka ve Uzun Tarla'da, Keçel kolbaşılarından Fidanhatun oğlu Halil'in Maraş Köyü'nde ve Kozlucalı Kör Seyithan'ın Yılan Dağı'ndaki Taptik yaylasında oldukları haber alındı. Ayrıca Koç Uşaklıların başlangıçta kendilerini müdafaa edecekleri eğer zor durumda kalırlarsa Munzur Dağı ile Kalan mıntıkasına

[1336] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-1;** Hüseyin Aygün, sevk edileceklerin yerlerini gösteren Vekiller Heyeti'nin kararını yayınlamıştır. Buna göre; Denizli Merkez, Acıpayam, Bolvadin, Çav, Çivril ve Tavas'taki 161 köye 634 kişi, Aydın Merkez, Bozdoğan ve Cins'teki 100 köye 400 kişi, Bilecik Gülpazarı ve Söğüt'teki 50 köye 400 kişi, Bursa M.Kemal Paşa, Orhaneli, Yenişehir ve İznik'teki 100 köye 800 kişi, Balıkesir Dursunbeyli, Gönen, Susığırlık ve Sındırgı'daki 77 köye 616 kişi, Isparta Merkez, Eğirdir, Şarki Karaağaç, Yalvaç'taki 20 köye 80 kişi, Kütahya Merkez, Emet, Gediz, Simav, Tavşanlı ve Uşak'taki 24 köye 96 kişi, Muğla Merkez, Bodrum, Fethiye, Köyceğiz ve Milas'taki 28 köye 112 kişi, Eskişehir Merkez ve Mihalçik'teki 50 köye 200 kişi, Çanakkale Bayramiç, Biga, Lapseki ve Yenice'deki 150 köye 600 kişi, Edirne Keşan ve Uzunköprü'deki 50 köye 200 kişi, Kırklareli Babaeski ve Lüleburgaz'daki 25 köye 200 kişi, Tekirdağ Hayrabolu ve Malkara'daki 75 köye 300 kişi, Zonguldak'a 300 kişi gönderilecekti. Yayınlanan belgede Burdur gözükmekle birlikte belge silik çıktığından buraya kaç kişi gönderileceği anlaşılamamıştır. Belge için bkz. Hüseyin Aygün, **Dersim 1938 ve Zorunlu İskan**, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 165

[1337] Doğancı, **a.g.e**, s. 60

[1338] Hallı, **a.g.e**, s. 446

kaçacakları da öğrenildi. [1339]

10 Ağustos sabahı askerler tarama harekatına başladı. Geçitler tutuldu.[1340] Bu sırada ordu karargahı da Hozat'a gelmiş bulunuyordu.[1341] Yılandağı askerler tarafından ele geçirildi. Tarama, 11 Ağustos günü de devam etti. Demenanlılardan 7 kişi daha yakalandı. Tagar ve Ekrek Derelerinin birleştiği bölge askerler tarafından tutuldu. Ali Boğazı'na kaçan isyancılar uçaklar tarafından bombalandı. Koç aşireti, aile ve sürülerini saklamak üzere çevredeki bazı köylere gönderdi. Çatışmaya devam edenler ise mağaralara saklandı. [1342] Çukurköy-Nazımiye yolu üzerinde biri silahlı 10 kişilik Haydaranlı grubu yakalandı. Bu arada Ali Boğazı'na hakim sırtlar ele geçirildi. Palikan Dağı, Mest Uşağı, Hornik, Mansul Uşağı ve Harir Köyü hattına varıldı. Haydaranlı Hıdır, yanındakilerle birlikte Hinkirvan'a gitti.[1343]

Bu arada 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay, gelinen durumu Başvekil Celal Bayar'a rapor ediyordu.[1344] Asilerin bölgede tutunamaması için ellerindeki sürüler ve hayvanlarında toplanması yoluna gidildi. Buna karşı isyancı aşiretler de ellerindeki hayvanları vermemek için mağaralarda saklamak veya çatışma bölgesinden uzakta tutmak yolunu tecih ettiler. Koç Uşaklıların kaçırmak istedikleri bir sürüye 11 Ağustos gecesi müdahale edildi. Bu arada Yılan Dağı'ndan kaçmaya çalışan 40'ı silahlı isyancı ve 30 kadar çocuğa engel olundu. Bunun üzerine bu grup Ali Boğazı'na doğru kaçtı. Öğleden sonra Ali Boğazı uçaklar tarafından bombalandı. Koç ve Şam Uşağı aşiretinden bazıları kuzeye doğru, Deveboyu-Kurudere istikametine kaçtılar. Haydaranlı reisi Hıdır, Darboğaz'ın doğusuna geçerek Sambo Dağı'na gitti.[1345]

12 Ağustos'ta ordunun taramaları sonucunda Zel Dağı'nın 2 km güneyindeki Demenanlıların Korpuk köyü, teslim oldu. Ancak sevkleri esnasında kaçmaya çalışanlar imha edildi.[1346] Yasak bölgede bulunan ve boşaltılan Korpuk köyü'ndeki Alanlı ve hükümete bağlı halk, Kalan kaymakamına teslim edildi. Bunun yanında Alanlı aşiretine mensup isyancılarda takibe alındı. Bazı Haydaranlı ve Demenanlı aşiretine mensup isyancılar öldürüldü. Ayrıca çok sayıda silah ve cephane ele geçirildi. Hayvan

[1339] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-6**
[1340] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-9**
[1341] Hallı, **a.g.e**, s. 454
[1342] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-10, BCA, 030-0-010-000-000-111-748-12**
[1343] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-11**
[1344] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-13**
[1345] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-14, BCA, 030-0-010-000-000-111-749-2**
[1346] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-15, BCA, 030-0-010-000-000-111-749-1**

sürülerine de el konuldu.[1347] Hozat'ın güneybatısındaki Karaballılara ait olan Sekedik ve Tackerek köylerinde Koç Uşağı aşiretine mensup olan Munzur'un 2 karısı ve çocukları yakalandı.[1348] Ali Boğazı da uçaklar tarafından bombalandı.[1349]

13 Ağustos 1938 günü Kızıltepe, Merho Deresi ve Mal Merek köyü civarlarında çok sayıda isyancı imha edildi.[1350] Ayrıca Yılan Dağı'ndan Ali Boğaz'ına inen 65, Kerek Baba'da ise 32 isyancı öldürüldü. Pah bölgesinden kaçan 66 Haydaranlı, 17 Demenanlı, Nazımiye bölgesinde yapılan aramada 70 Haydaranlı, 6 Demenanlı[1351] ve Kırmızı Dağ'da askeri kuvvetlerle çatışan 300 Demenanlı öldürüldü. Askerler, Sin bölgesini ve Türüşmek'i taradılar. Koç Uşaklılara ait Tağar Deresi'ndeki komlar yakıldı.[1352] Öldürülenler arasında Seyithan'ın kardeşi Lilo ve Şam Uşağı reisi Şeyh Hasan'ın eşlerinden Kamer de bulunuyordu.[1353] Bu arada Mitgel köyü civarındaki mağaralar arandı. Ziyaret tepeleri uçaklar tarafından bombalandı. Aşgirik ve Sohari köylerinden batıya sevk edilmek üzere toplanan 1500 kişi kafile halinde Erzincan'a sevk edildi.[1354] Gece olduğundan askerler, Ariki civarındaki mağaraları ararken isyancıların ateşine maruz kaldı. Bunun üzerine mağaraların etrafındaki otlar yakıldı ve bomba atıldı. 25 isyancı öldürüldü. Öldürülenler arasında Erzincan'ın Kor karakoluna baskın yapanlar da bulunmaktaydı. 14 Ağustos günü Vank bölgesindeki tarama sırasında askerlere ateşle karşılık veren 58 asi daha öldürüldü. Bu sırada Bezik ormanlarında 30 kişi ile beraber Hıdır oğlu Ahmed'in gizlendiği haber alındı.[1355] Hacılı Köyü'nden 13 isyancı öldürüldü. Dest bölgesinde yapılan aramalarda Zimbik, Halveri ve Kırmızı köylerinden askerlere ateş açılması üzerine karşılık verildi. İsyancılar imha edildi ve köyler yakıldı. Darboğazı'nda yapılan aramalarda 281 Demenanlı ve Haydaranlı, Tağar Dere'sinde yapılan ikinci aramada 12 ve Ekrek Deresinde yapılan arama da ise 11 isyancı öldürüldü. Kemah'tan Sıçan gediği istikametine jandarmalar sevk edildi. Parci bölgesinde ise mağarada 58[1356] ve Kaçkerekbaba'da 32 asi öldürüldü. 16 kadın esir edildi. Dokuzsıra Mağaralarında arama yapan askerlere asiler tarafından

[1347] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-3**
[1348] **BCA, 030-0-010-000-000-111-748-15, BCA, 030-0-010-000-000-111-749-1**
[1349] Hallı, **a.g.e**, s. 455
[1350] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-4**
[1351] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-5**
[1352] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-3**
[1353] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-6**
[1354] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-5**, Belgede Midrat Köyü olarak geçen köy ismi bir gün sonra müfettişlikçe tekzip edilmiş ve Mitgel olarak değiştirilmiştir. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-6**
[1355] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-6**
[1356] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-7**

açılan ateş sonucu iki er şehit verildi. Dört er de yaralandı. [1357]

15 Ağustos tarihinde 7. Kolordu 93. Alay 3. Taburu batıya nakledilmek üzere Yusufanlıları toplayarak Mamekiye getirirken Uhni köyünden Mehmet Ali ismindeki bir isyancı kafile içinden öne atılarak Necip onbaşıyı hançerleyerek şehit etti. Bu kargaşalıktan istifade ederek kaçmaya çalışan 49 kişi öldürüldü.[1358]

Bölgede batıya gönderilecek kişileri arama çalışmaları devam ederken Deşt mıntıkasında çeşitli köylerden direnç gördü. Bunun üzerine isyancılara eskiden beri destek veren Zimbik, Hiç, Kirnik ve Bornak köylerine mensup 395 isyancı ölü olarak ele geçirildi. [1359] Hacılı köyünde 13 asi de çatışmalar sonucu öldürüldü. Asilere destek veren Zimbik, Halvori ve Kırmızı Mezra yakıldı.[1360] Muhundu bölgesindeki aramada ateşle karşılık veren bir kısım Demenanlı ile Çukur bölgesinde yapılan aramalar sırasında çatışmaya giren Haydaranlılar imha edildi. Aramalar sırasında ele geçen 36 kişi batıya gönderilmek üzere Mazgirt'te sevk olundu. Çatışmalar Munzur Dağı'nda da devam etti. Sıçan gediğinde 100 kadar isyancıyla çıkan çatışma sonucunda 20 asi öldürüldü. Askerler ise biri ağır olmak üzere 4 yaralı zayiat verdiler.[1361]

Çatışmalar yoğun bir şekilde 16 Ağustos tarihinde de devam etti. 79 Haydaranlı çatışma sonucu imha edildi. Pah bölgesinde ise kaçmak isteyen 37 Haydaranlı öldürüldü. Kalan bölgesinin taranmasına başlandı. Uçaklar ise Eriç Deresi ve Kurtdoğar Dağı'nda bulunan yaklaşık 500 kişilik isyancı grubu bombaladı. [1362] Pertek kazası bölgesinde 41 Demenanlı imha edildi ve yanlarında bulundurdukları askeri teçhizat ele geçirildi. Yasak bölge içerisindeki bütün ev ve tarlalar yakıldı. Ekrek, Oskek ve Bogis köylerinden batıya sevk edilmek üzere toplanan 245 kişilik kafile Çemişgezek'e sevk edildi. Asiler verdikleri zayiat neticesinde Gölbaşına çekildi. Kemah'ın Urfat köyü'ne baskın yapan isyancılar ot biçen köylülere ateş açtı. Çıkan çatışmada asiler Munzur Dağı'na kaçtı. Mal Merek Köyü civarında 80 asi imha edildi. Mal Merek ve Vitğnik köylerine giren askerler, bazı askeri malzemeler ele geçirdi. Katır Gediği ve Harci Dağı arasında çıkan çatışmada da bir kısım asi imha edildi.[1363]

[1357] Hallı, **a.g.e**, s. 457
[1358] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-8**
[1359] Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, s. 603
[1360] Hallı, **a.g.e**, s. 458
[1361] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-9**
[1362] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-10**
[1363] **BCA, 030-0-010-000-000-111-749-11**

16 Ağustos tarihinde öldürülenler arasında Haydaranlıların ünlü reisi Hıdır'da bulunuyordu.[1364] 17 Ağustos 1938 tarihinde bir haftadır devam eden harekata nihayet verildi. 18 Ağustos tarihinde Dokuzuncu Kolordu Karargahı Pertek'e geldi.[1365] 19 Ağustos'ta Cindo mezrasına saklandıkları haber alınarak yakalanan 42 Demenanlı sevk edilmeleri sırasında kaçmaya teşebbüs ettiklerinden ve ihtara uymadıklarından öldürüldü. Tehcire tabi olan 253 kişilik diğer bir kafile ise Hozat'tan Elazığ'a gönderildi. Aynı gün 10 kişilik Koç Uşağına mensup bir çete Çemişgezek'in kuzeybatısındaki Stirge köyü'ne baskın yaptı. 80 kadar hayvanı gaspederek Kırklar Tepesine kaçtı.[1366]

20 Ağustos 1938 gecesi saat 12.^{00}'de Tunceli manevrasının ikinci safhası sona erdi.[1367] Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Tunceli'deki durum hakkında bir raporu Dahiliye Vekaleti'ne sundu. Bu rapora göre, askeri kuvvetler; Nazımiye, Mazgirt, Mameki, Pülür, Hozat, Çemişgezek ve Pertek'te konuşlanmıştı. Hozat'ta bir seyyar hastane oluşturulmuş, Vertetil havalimanında üç uçaktan oluşan bir filo hazır bulundurulmuştu. Ayrıca Dördüncü Umum Müfettişlik bu kuvvetlerin idaresini de üstlenmişti. Tunceli'deki askeri harekatın ikinci safhasının bitiminden sonra kuzeyde bir arama harekatının yapılacağı ifade edildi. Bunun akabinde ise üçüncü safha harekatına başlanacaktı.[1368]

23 Ağustos günü Çemişgezek'in güneyinde yer alan Vank Köyü'ne Koç Uşaklıların yaptığı bir gasp hareketi gerçekleşti. Bu köyden bazı hayvanlar çalındı.[1369] 24 Ağustos 1938'de Başvekil Celal Bayar ve CHP milletvekili Falih Rıfkı Atay, İstanbul'dan Ankara'ya geldi ve ardından Elazığ'a hareket etti.[1370] Bu seyahate Milli Müdafaa Vekili Kazım Fikri Özalp'ta katıldı.[1371] Elazığ'da Başbakan Celal Bayar, Milli Müdafaa Vekili Kazım Fikri Özalp ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Tunceli'deki askeri durum ele alındı. Bölgede askeri kuvvetlerin sayısının arttırılmasına, ayrıca güvenlik güçlerinin 30'arlı gruplar halinde arama çalışmalarına devam etmesine karar verildi.[1372] Heyet, beraberce 27 Ağustos'ta

[1364] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-6**
[1365] Hallı, **a.g.e**, s. 463
[1366] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-6**
[1367] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-7**
[1368] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-9**
[1369] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-11**
[1370] **BCA, 030-0-010-000-000-13-76-12**
[1371] **BCA, 030-0-010-000-000-13-76-13**
[1372] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-13**

önce Kayseri'ye ardından Ankara'ya oradan da posta treni ile İstanbul'a hareket etti.[1373]

Bu arada bölgede hala gasp hadiseleri olmaktaydı. 28 Ağustos'ta Koç Uşağından 20 kişi Hozat'ın kuzeybatısındaki Kircı köyü'ne baskın düzenledi. Çok sayıda hayvan ve eşya alan çete ayrıca köyden bir kişiyi de yanlarına alarak kaçtı. 30 Ağustos gecesi aynı aşirete ait diğer bir grup, Resik Uşağı köyü'ne gelerek çok sayıda hayvanı gaspetti. Demenanlı bir çete ise Kahmut nahiyesinin Keşişhan köyü'ne baskın düzenleyerek çeşitli miktarda eşyayı gaspetti. Demenanlılar ayrıca Şahsik köyü'ndeki zahire yüklü bir hayvanı alarak götürdü. 31 Ağustos günü de Koç Uşaklıların gasp hadiseleri devam etmekteydi. Ziyaret ve Ferolar'a yapılan baskında bir kısım eşya gaspedildi. Bunun üzerine gaspçıları takip eden Bezgar aşireti ile Koç Uşaklılar arasında Sarıoğlan Tepe'sinde çatışma çıktı. Koç Uşaklılardan bazıları öldürüldü. Aynı aşirete mensup bir grup ise Hozat'ın batısındaki Türk Tanırı köyü'ne saldırdı. 42 hayvan ve birkısım eşya alan grup Amutka'ya doğru kaçtı.[1374]

Bu gasp hadiselerine karşı askeri taramalar da devam etmekteydi. 3 Eylül günü Solasan köyü civarlarında Beyt Uşağı'ndan bazı silahlı kişiler öldürüldü.[1375] İsyancılar ormanlık alanlarda saklanmaya devam etti.[1376] 4 Eylül günü Danzi Hanifa Deresi ile Amiga Deresinin birleştiği bölgede 23 mağara arandı ve bu mağaralarda bulunan yataklar imha edildi. Mukavemeti kırılan aşiretlerden kopmalar sıklaşmaya başladı. Bu bölgede 7 kişi teslim oldu. Bezavirt/Bezadan Deresi taranırken 5 kişilik bir isyancı grupla karşılaşıldı. Çıkan çatışma sonucunda iki kişi öldürüldü. Karaballı aşireti reislerinden Gülali oğlu Ali'de öldürülenler arasındaydı.[1377] 5 Eylül'de Agzonik köyü'nde kıstırılan Karaballı aşiretine mensup bazı silahlı kişiler askerlerden kaçmayı başardı. Aynı gün içinde birçok bölgede isyancıların gruplar halinde dolaştıkları istihbaratı alındı.[1378]

4.17.2. 6-16 Eylül 1938 Tunceli Harekatı

Tunceli harekatının kesin sonuca ulaşmadığı düşünüldüğünden harekatta yeni bir safhaya geçildi. Üç kolordu, bazı takviye birlikler ve 40 adet uçak harekat için istihdam edildi. Harita ve fotoğraflar bu bölgedeki yerşekillerinin ne kadar zorlu olduğunu

[1373] **BCA, 030-0-010-000-000-13-76-13**
[1374] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-5, BCA, 030-0-010-000-000-111-750-16**
[1375] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-18**
[1376] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-19**
[1377] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-26**
[1378] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-21**

gösteriyordu. Koç Uşaklılar artan baskı karşısında silah kullanmayarak bu yol vermez dağların ormanlık ve taşlık alanlarında saklanmaya karar verdiler.[1379] Bölgedeki ablukadan bunalan ve yiyecek sıkıntısı çeken isyancı aşiretlerden bazı kişiler zirai faaliyetler ile ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyorlardı.[1380] 6 Eylül 1938'de IV. Tunceli Harekatı başladı ve Tercan Dere'sinde bazı silahlı isyancılar öldürüldü.[1381] Bütün bölgelerde taramaya devam edildi.[1382] 8 Eylül'de Ali Boğazı'ndaki mağaralarda 15 asi daha infaz edildi. Brosoru Ulya civarlarındaki mağaralarda ise 5 asi öldürüldü. Bunlar arasında Seyithan'ın amcası oğlu Hıdır ve kardeşi Hüseyin oğlu Ali'de bulunmakta idi. Bu çatışmada 22 çocuk da yakalandı. Askeri birlikler aynı gün içinde Tokmak Baba, Emirgan Dere, Bilgeç Tepe ve çevresinde yaptıkları aramalarda 3 asiyi öldürdü. Çatışma sonucunda 81 kadın ve çocuk daha yakalandı. Öldürülenler arasında Laçin Uşağı kolbaşılarından Efo da bulunuyordu.[1383] Aynı gün çeşitli bölgelerde de arama ve tarama faaliyetleri gerçekleştirildi.[1384] Viran mıntıkasındaki ormanlık alanda 37 kişi imha edildi. Kadın ve çocuk olmak üzere 18 kişi de yakalandı. Öldürülenler arasında Şam Uşağı aşireti reisi Şeyh Hasan ile Koç Uşaklılardan İbiliç bulunuyordu. Yine Ali Boğazı civarındaki mağaralarda arama yapan askeri kuvvetler 22 kişiyi öldürdü. Canlı olarak yakalananlar arasında Seyithan'ın amcası Seyit Ali'de bulunuyordu. Bu kişi tümen karargahına götürülürken eceliyle öldü.[1385]

9 Eylül günü Hozat'ın güneydoğusundaki Erkan Köyü'nden olan ve arama listesinde adı geçen Miço Mustafa ailesinden 4 kişi köylüler tarafından yakalanarak hükümete teslim edildi.[1386] 10 Eylül'de Karagöl Deresinde 10 isyancı daha imha edildi.[1387] 11 Eylül'de ise Onuh Tepe'de 12 ve Kırgat-Bodik Dereleri arasındaki meşeliklerde 38 asi öldürüldü.[1388] Halk Pınarı, Ali Boğazı, Kalaboz Deresi, Sulaç Yaylası, Mahmunut Gediği, Hotar, Kaçkerek, Babadağ ve Harci Dağı'nda arama yapıldı. 12 Eylül'de Suharidağ arandı.[1389] Ali Boğazı'ndaki Kırmızı mağara tepesi delinerek açıldı ve içinden 60 kadar çocuk ve 7 erkek çıkarıldı. Bu mağara içinde

[1379] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-22**; İngilizlere göre harekat başarılıydı. Bkz. TNA, FO, 424/282, Part XXXVI, P. 17-18, no: 16, Hazırlayan: Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklamaları**, s. 310-311
[1380] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-25**
[1381] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-23**
[1382] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-24**
[1383] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-27**
[1384] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-28**
[1385] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-30**
[1386] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-34**
[1387] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-29**
[1388] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-35**
[1389] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-32**

bulunan Tagarlı Seydu ölmüştü.[1390] Kozluca'daki Perk mağarasında arama yapıldı. Mağaradan 3 erkek, 6 kadın ve 3 çocuk çıkarıldı. Bu mağarada Koç Uşağı aşiretinin bazı ileri gelenleri bulunuyordu. Kavaklıdere'de gerçekleşen çatışma neticesinde 10 isyancı daha öldürüldü. Bu asiler arasında Koç Uşağı reislerinden Kopo Hüseyin,[1391] oğlu Kazım, gelini[1392] ve yeğeni de vardı. Taktivan ve Komes civarlarında yaşanan çatışmada ise 10 asi imha edildi. Komes civarları aynı zamanda yakıldı.[1393] 13 Eylül'de ise Vank, Birman Gediği ve Harci Dağı'nda arama gerçekleştirildi.[1394] Kozluca'daki Perk mağarasında 4 kişi imha edildi. 8 kadın ve çocuk yakalandı.[1395]

14 Eylül'de hala Kırmızı mağaranın içindekiler dışarı çıkmayarak direnmeye devam ediyordu. Bunun üzerine mağaranın kapısında ot, saman ve odun yakıldı. Mağara dumanla doldurulduu.[1396] Mağaranın kapısına kadar gelen fakat askerleri görünce tekrar geri dönen bir çocuğun görülmesi içeride bulunanların hayatta olduklarını gösterdi. Mağaraya bir kadın gönderildi. İçeride bulunanlar su isteklerini iletti. Ardından askerler mağaranın yaklaşık 50 metre içerisine girdi. Bu askerlerin müşahadesiyle mağaranın içinde ikinci mağara olduğu ve kapısının örüldüğü görüldü. Bu mağaranın içinde ise birçok ceset bulundu.[1397] 15 Eylül sabahı mağaradan yaralı bir kadın ve 9 çocuk ölü olarak çıkarıldı. Çıkarılan kadın da mağara dışında öldü. Bu arada mağarada bulunan asiler çıkmamakta direnmeye devam etti.[1398] Fiili olarak gece saat 24'ten itibaren Tunceli'deki silah toplama ve tenkil harekatı bitirildi. 16 Eylül'den itibaren harp hükümleri kaldırıldı.[1399] Fakat bu duruma rağmen bölgede ufak çaplı çatışmalar devam etti. Zeyneltepe'den Kavaklıdere'nin batısındaki alayına iltihak etmek üzere hareket halindeki alaya Taçkerek civarında ateş açıldı. Meydana gelen çatışmada 4 erkek, 2 kadın ve 8 çocuk öldürüldü.[1400] 18 Eylül'de Birdo köyü civarında 15 isyancı, aileleri ile beraber görüldü. Bunlardan 13'ü öldürüldü.[1401] 20 Eylül'de bölgedeki çatışmalarda 30 asker kaybı yaşandı.

[1390] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-33**
[1391] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-38**
[1392] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-41**
[1393] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-38**
[1394] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-32**
[1395] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-36**
[1396] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-41**
[1397] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-42**
[1398] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-43**
[1399] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-1**; Cumhurbaşkanlığı arşivinde 10 Eylül 1938 tarihinde resmi olarak Tunceli harekatının sona erdirildiğine dair belge bulunmaktadır. Bakınız. **CA, 1/178 (47-4)-33/2**
[1400] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-44**
[1401] **BCA, 030-0-010-000-000-111-750-45**

Bu arada askerler nakil, yiyecek ve diğer hammaddelerden dolayı sıkıntı çekiyordu.[1402] 21 Eylül'den itibaren gasp hadiseleri dışında bölge genelde sakin bir hal aldı.[1403] 24 Eylül'de Sahsık ve Derhak köyüne karşı gerçekleştirilen gasp hadiseleri de köylülerin mukavemeti ile başarıya ulaşamadı. Bu arada Hiç köyü'ne Demenanlılar silahlı saldırıda bulundu. Yine aynı grup Kalosan köyü'nü de basarak çok sayıda hayvanı çalarak kaçtı. Bu baskın hadiselerine karşı Kırmızıdağ'ın itimat edilen köylerine tüfek dağıtıldı.[1404]

General Muzaffer Ergüder yerine 9. Kolordu Kumandanlığına atanan General Mümtaz Paşa, 25 Eylül 1938 tarihinde Karadeniz adındaki bir buharlı gemiyle Trabzon'a vararak yerel askeri düzeni denetledi. 28 Eylül'de ise Erzurum'a hareket ederek Bayburt'taki askeri birlikleri kontrol etti. Bu arada 8. Kolordunun merkezi Tokat'ta bulunuyordu. Bu kolordu Elazığ'daki manevralara katılıyordu. General Galip Türker, bu orduya komutanlık yapmaktaydı.

İngilizler bu arada Tunceli ve çevresinde yoğun istihbarat faaliyeti içerisindeydi. Bu istihbarata göre Türk askerleri, I. Dünya Savaşı'nda Ermenilere yaptıklarının aynısını Kürtlere uyguladı. Kadın ve çocukları da kapsayan binlerce Kürt katledildi. Çoğu çocuk Fırat'a atıldı. Daha az düşmanlık besleyen diğer bölgelerdeki Kürtlerin ise hayvan ve mallarına el konuldu ve İç Anadolu'daki vilayetlere gönderildi. İngilizler, askerlerin Türkiye'deki Kürt sorununun kalktığını söylediklerini iddia ediyorlardı. Buna rağmen Britanya Büyükelçiliği, Atatürk hükümetinin kadınların ve çocukların öldürülmesine izin vereceğine ihtimal vermediğini hükümetine bildirdi.[1405]

28 Eylül'de batıya sürgün edileceklerin listesinde olan Maksut Uşağı reislerinden Aydın ile Karacalı Seyit Hasan teslim oldu.[1406] 29 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında Sahhik, Şavaklar, Keşişanköy ve Pazapon köylerinde gasp hadiseleri gerçekleşti.[1407] 5 Ekim'de Mercan köylerinden olup aranmakta olan 8 kişi, Ovacık'a gelerek teslim oldu.[1408] 6 Ekim'de Merho Deresi civarlarındaki bir mağarada bir asi

[1402] **TNA, FO, 371/21925, no: 500 (319/18/38)**
[1403] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-2, BCA, 030-0-010-000-000-111-751-3, BCA, 030-0-010-000-000-111-751-4**
[1404] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-5**
[1405] **TNA, FO, 371/21925, no: 500 (319/18/38)**
[1406] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-6**
[1407] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-7, BCA, 030-0-010-000-000-111-751-8**
[1408] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-9**

öldürüldü. Mağaranın içinde 8 kadın 4 çocuk bulundu.[1409] 7 Ekim'de Mazgirt-Kabun hattı ile Ağdat-Kırmiller bölgesi tarandı.[1410]

11 Ekim günü aşiret reislerinden Pakire'li Süleyman, Seyithan ile oğlu Efendi Hozat'a ve seyitlerden Seyit ise Munzur'dan Ovacık'a gelip teslim oldular. Aynı gün baskın hadiseleri de devam etti. Kemah'ın Kamerik nahiyesinin Tamogi köyü'ne gelen 25 kişilik haydut kolu, Jandarma takibine alındı.[1411] Kemah'ın Derebaş köyü'de baskına uğradı. Çok sayıda hayvan çalan gaspçılar takip neticesinde hayvanları bırakarak kaçtı. 12 Ekim'de bu sefer Kemah'ın Ezinsor köyü'ne gelen gaspçılar, 30 hayvanı çaldılar. Kemaliye'de de benzer soygun hadiseleri gerçekleşti.[1412] Aynı gün askeri kuvvetler Hanuşağı bölgesini taradı ve burada karşılaşılan asiler gece takip edilerek öldürüldü. Ayrıca Seyhan bölgesini tarayan bölükte bu bölgedeki binaları yaktı. Kemah'ın Tomuğu/Tomagi köyü'ne gönderilen müfreze burada asilere rastladı. Fakat çıkan çatışmada asiler kaçmayı başardı. Bu günde bölgedeki çatışmalar neticesinde askeri kuvvetlere sığınmalar devam etti. Kalan bölgesinden bir erkek, bir çocuk Ovacık'a, Koç Uşaklarından ise 17 erkek, 2 kadın Çemişgezek'e gelerek teslim oldu.[1413] 13 Ekim'de de Koç Uşaklıların teslim olması devam etti. 17 erkek, 8 kadın Çemişgezek'e, Kalan yasak bölgesinden ise 4 erkek, 2 kadın ve 4 çocuk Ovacık'a gelerek teslim oldu. Bu arada Pilvenk köyü baskını yaşandı. Köye askeri kuvvetlerin sevk edilmesi üzerine saldırganlar Piter istikametine kaçtı.[1414] Aynı gün Kalecik köyü'nde de 20 kişilik bir haydut baskını yaşandı.[1415] 15[1416], 17[1417] ve 18 Ekim tarihlerinde de Koç Uşaklıların teslim olması devam etti. Mazgirt'in Mezreayıriş köyü baskına uğradı ve bu gibi hadiseler Vilvenk Köyü civarlarında da devam etti.[1418] 20 Ekim'de Karsil köyü'nde askerlerin attığı pusuda Amutka hadisesini gerçekleştirenlerden Amutkalı Cafo öldürüldü. Ayrıca Bozavutlu Gülabioğlu Ağa ile Emir Ali yaralandı.[1419] 21 Ekim günü Koç Uşaklılardan Seyithan'ın yeğeni Zeynel ve Velolar köyü muhtarı Munzuroğlu Bıra

[1409] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-10**
[1410] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-11;** 8 Ekim 1938 tarihinde Tunceli harekatına katılan subaylara Darphane Müdürlüğü tarafından madalya basılmasına karar verildi. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-197-349-8**
[1411] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-13**
[1412] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-16**
[1413] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-14**
[1414] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-15**
[1415] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-17**
[1416] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-16**
[1417] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-18**
[1418] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-19**
[1419] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-21**

Ovacık'a gelerek teslim oldu.[1420] Aynı gün Sevge köyü[1421] 26 Ekim'de ise Sipertek köyü baskına uğradı.

Ekim ayındaki bu baskınların sayısının artmış olması kış ayının gelmesi ve havaların soğumaya başlamasından dolayı idi. Ormanlık alanda barınmaya çalışan silahlı gruplar, Pah, Pülümür ve Kalan bölgesindeki köylerde gasp hadiselerini sıklaştırdılar. Buna karşı hükümet kuvvetleri ise baskın bölgelerinde pusuya yatarak isyancıları ölü veya diri ele geçirmenin yollarını aradılar. Bu pusuların kurulduğu bölgelerin istihbaratı ise önceden elde ediliyordu.[1422]

Tunceli harekatı dolayısıyla Dersim içinden Sivas'ın Divriği, Zara, Kangal, Gürün ve Suşehri bölgelerine silahlar kaçırıldı. Bu silahların bölge dışına çıkarıldığı istihbaratını alan hükümet çevre kazalarda arama faaliyetlerine girişti. 27 Ekim tarihine gelindiğinde kaçırılan bu silahların Zara, Kangal ve Divriği mıntıkalarında olanları toplandı. Bu silahların adeti 2500'ü bulmuştu. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Gürün ve Suşehri'deki silahların da bir ay içerisinde toplanmasını istedi.[1423]

Bu arada tedip mıntıkasında isyancıların meşeliklerde barınması ve bundan dolayı kolayca mukavemet imkanına sahip olması üzerine askeri kuvvetlerce meşeliklerin yakılmakta olduğu Ziraat Vekaletinden Başvekalete bildirildi. Başvekalet Müsteşarı, bu durumun kesinlikle doğru olmadığını 28 Ekim 1938 tarihli bir yazı ile Dahiliye Velaketine iletti.[1424]

29 Ekim gecesi Kalosan köyü ve Pülümür'ün Kaymazan köyü de eşkıya baskınına uğradı. Kaymazan köyü'nde bir kız, asiler tarafından öldürüldü. Bu baskınlardan bunalan köylülerde gaspçılara karşı direnç göstermeye başladı. Hatta bazı asileri yakalayarak teslim ettiler.[1425]

Ekim ayının sonu itibariyle, Kalanlıların, Koç Uşaklıların[1426] Şam Uşaklıların ve Haydaranlıların birliklere teslim olmaları sıklaştı. Bu durumun oluşmasında kış mevsimin çetin şartları ve bölgede yoğunlaşan harekatın büyük rolü vardı. Hava

[1420] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-22**
[1421] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-23, BCA, 030-0-010-000-000-111-751-24**
[1422] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-25**
[1423] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-26**
[1424] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-31**
[1425] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-29**
[1426] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-27, BCA, 030-0-010-000-000-111-751-28**

bulutlanmış ve soğumuştu. Ümitleri kırılan isyancılar kafileler halinde teslim olmaya başladı. Bu arada askeri birliklerde kış ayının getirdiği fırtına ve yağmurdan dolayı bazen birliklerine geri dönmek zorunda kalıyordu. 18 Kasım'da Şam Uşağı reislerinden Topal Eyüp ile Kopo Hüseyin'in kardeşi Haydo ve beraberindekiler[1427] 19 Kasım'da Yukarı Abbas Uşağından 24 kişilik bir grup, Beyit Uşağı reislerinden Diztaşlı Hasan ve 24 Kasım'da ise Seyit Rıza'nın torunu Polat teslim oldu.[1428] 28 Kasım'da Mehmet oğlu Ağa, Kör Kuridonun oğlu Hıdır, Kolbaşı olan ve bölgede silahşörlüğü ile ün salmış olan İnce Mehmet de birliklere gelerek teslim oldu. [1429]

Aralık ayına girildiğinde bölgenin genelinde isyan durulmuştu. Fakat asiler ormanlık bölgede barınmaya devam ediyordu. Havanın açtığı durumlarda ağaçlardan yemiş toplamak için saklandıkları yerlerden çıkıyorlardı. 1 Aralık'ta Koç Uşaklıların ve Kalanlıların teslim olmaları devam ediyordu. [1430] 4 Aralık'ta Ovacık ve Çemişgezek'te toplanmış olan Koç Uşaklı ve Mercanlılar Elazığ'a sevk edildi. Bunlar arasında aşiret ileri gelenleri, Koç Uşaklı Kör Seyithan, Kopo'nun oğlu Kasım ve kardeşi Haydar ile kolbaşılardan bir çoğu vardı. [1431] 5 Aralıkta da Koç Uşaklıların Hozat ve Çemişgezek'ten Elazığ'a sevkleri sürdü.[1432]

10 Ağustos'ta başlayan ve 16 Eylül'e kadar devam eden askeri harekat sonucunda Dersim'deki yasak bölgelerden ölü ya da diri nakil edilenlerin bilançosu 7954 kişiyi buldu. Böylece yasak bölge içinde toplu nüfus kalmadı. Köy, kom, tekke, mezra ve evler yıkıldı. Tarlalar, hatta biri kısım meşelikler yakıldı. Seyitlerin çoğu Tunceli'den uzaklaştırıldı. Buna rağmen Keçel Uşağı, Kör Abbas, Bal Uşağı, Aşuran, Beyt Uşağı, Koç Uşağı ve Şam Uşağı reislerinin bir kısmı öldürülse dahi büyük kısmı kaçmayı başardı. Bunun yanında az da olsa bölgede kalan gruplar vardı. 1939 yılına ait bir raporda bu açıkça görülmektedir. Fakat bunların da bölgeden çıkarılmasına dönük taramalar devam etti. Yasak bölgenin dışından tahliye edilenlerin nüfusu 1662 ve çatışmalar neticesinde öldürülenlerin sayısı ise 3267 kişiydi. Yasak bölge dışında oturan fakat yerlerinde kalması uygun olmayan reis, kolbaşı ve seyitlerden oluşan grubun 101 kişi olduğu tespit edildi. Bunların da 73'ü çatışmalar sonucunda öldürüldü. 1939 yılı

[1427] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-30**
[1428] Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, s. 931
[1429] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-30**
[1430] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-31**
[1431] Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, s. 928
[1432] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-31**

Haziran ayına kadar Dersim'den batı vilayetlerine sürgün edilen kişilerin sayısı toplam 12.485 kişiyi buldu.

1938 harekatının bitimi ile ele geçirilen silah sayısı 399 adetti. Bu silahların haricinde ise 336 tabanca ve av tüfeği ile muhtelif eski cins 284 silah ele geçirildi. Böylece toplamda 1019 silah toplandı. Halbuki Dördüncü Umum Müfettişliğe göre Tunceli'de 1362 adet silah bulunmaktaydı. Toplanan silahların yekünü ise azdı. Kalan silahların bir kısmının harekat başlamadan önce yetkililere teslim edildiği tespit edildi. Bir kısım silahın ise çevre vilayetlere kaçırıldığı görüldü. Ayrıca Tunceli'nin silah bulunan kazalarından olan Pülümür, Pertek ve Hozat ordu taraması dışındaydı. Dolayısıyla buralarda da silahlar bulunuyordu. Sahipleri belli olmayan bir kısım silahın ise gömüldüğü, mağaralara saklandığı ve Munzur suyuna atıldığı tespit edildi.[1433]

Dördüncü Umum Müfettiş Alpdoğan, 8 Aralık tarihinde Elazığ'dan Erzincan'a geçti ve istasyon açılış törenine katıldı.[1434] Aralık ayının sonunda bölgede kar kalınlığı Ovacık'ta 80, Hozat'ta ise 50 santimetreyi buldu. Bölgede aramalar ve aşiretlerin silahlarını teslim etmesi devam ederken seyrek de olsa gasp hadiseleri devam ediyordu.[1435]

[1433] CA, 1/178 (47-4)-30; CA, 1/178 (47-4)-29/772; CA, 1/178 (47-4)-31; Akt. Serap Yeşiltuna, **Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi**, İstanbul 2015, s. 132-134; Yasak bölgeden batı illerine iskan edilenler Temmuz 1947 tarihinden itibaren 5098 sayılı kanun hükmünce serbest bırakıldı. Bakınız. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Fon Kodu: Nss, Seri No: 03, Dosya No: 10, Belge No: 103-115, **Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 107-118; Tunceli Kanunu'nun uygulanmasına başlanmasından 1939 yılına kadar Dersim mıntıkasında yapılan harekatlarda elde edilen insan, silah miktarı ve zayihatların yıllara göre dağılımına baktığımızda, 13.806 Dersimlinin öldürüldüğünü, 2967'sinin yaralandığını ve 4616'sının teslim olduğunu görmekteyiz. Toplanan silah adeti ise 6.117 olmuştur. Buna karşı askeri zayiat ise 199 şehit ve 354 yaralıdır. Bkz. **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-30;** Aralık 1938'de batıya göç ettirilenlere ilave olarak 2000 kişinin daha sevkine karar verildi. Bkz. **030-0-018-001-002-85-107-16**

[1434] Yeşiltuna, **Devletin Dersim Arşivi**, s. 927

[1435] **BCA, 030-0-010-000-000-111-751-31**; 1939 yılında halen Kalan bölgesinde bazı asiler saklanmaya devam ediyordu. Bu asiler kadın ve çocuklarını hükümete göndererek af dilediler. Kendileri af edilerek geldikleri yere geri gönderildiler. Koç Uşağı yasak bölgesi ise tamamen insandan arındırılmıştı. Bkz. **BCA, 030-01-00-00-40-238-6-2**

SONUÇ

Dersim, tarih boyunca hakim otoriteden kaçan çeşitli toplumların ve heterodoks unsurların sığındığı bir liman olmuştur. Etnik toplulukların ve çeşitli inançların harmanlandığı bölgede, kendi inançlarını yaşama isteğinden kaynaklanan içe kapanık bir yapı meydana gelmiştir. Bu yapının oluşmasında Dersim'deki Alevi aşiretler tarafından kutsal kabul edilen seyit ailelerinin önemli bir rolü vardır. Seyitler elde ettikleri konumu kaybetmemek için hükümetlerin Dersim'de otorite kurmaya yönelik her türlü girişimine muhalefet etmişlerdir. Aşiretleri, bu tip girişimlere karşı gelmeleri için yönlendirmişlerdir.

Tanzimat'a kadar aşiretlerin bölgeyi paylaşarak söz sahibi olduğu Dersim'de, aşiret reislerinin kontrolü sürmüştür. Tanzimat'ın getirdiği merkezileşme siyasetinin neticesi olarak Osmanlı toplumsal yapısında olduğu gibi Dersim'de de bazı değişikler meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Dersim'e devletin nüfuz etme girişimleri artmıştır. 1908 yılına kadar Dersim'de yapılan ıslahat denemeleri daha çok askeri ve güvenlik içerikli olduğu için amacına ulaşamamış, eğitim, bayındırlık, adli ve iktisadi konularda fiili bir adım atılamamıştır. Vergileri toplama ve askere alma konusunda da başarılı olunamamıştır. Zira devlet saha hakimiyetini sağlayamamıştır.

Meşrutiyetin ilanı Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde olduğu gibi Dersim'de de sevinçle karşılanmış, fakat çok geçmeden yeni hükümetin merkezileşme çalışmaları bölgede rahatsızlık oluşturmuştur. Reisler ve seyitlerle temsil edilen aşiretler, merkezileşme faaliyetlerini kabul etmek istememişlerdir. Bunun üzerine Dersim'e bölgeyi iyi bilen bir mutasarrıfın atanmasına karar verilmiştir. Erzincanlı Sabit Bey'in Dersim mutasarrıfı olarak tayin edilmesi bölgedeki dengeleri değiştirmiş, devletin hakimiyeti ve otoritesi giderek artmıştır. Bu durum bölgeyi iyi tanıyan idarecilerin Dersim'de görev almasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında genelde Doğu Anadolu, özelde ise Dersim bölgesi, Osmanlı, İngiliz, Rus ve Alman politikalarının mücadele alanı olmuştur. Pek çok çalışmada ifade edildiği gibi savaş başladığında aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne yardım ettikleri iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Osmanlı arşiv belgelerinden gördüğümüz Dersim aşiretlerinin bu savaşı devletle hesaplaşma fırsatı olarak

değerlendirdiğidir. Savaş sırasında aşiretler, Ruslarla veya bölgede etkili olmaya çalışan diğer devletlerle işbirliğine gitmiştir. Bir bakıma savaş sırasında bir Dersim cephesi açılmıştır. Bunun yanında Dersim, tehcirden kaçan Ermenilerin sığınağı olmuştur. Böylece Ermeni komitelerinin Dersim'de Rus konsolosluk görevlileriyle birlikte yürüttüğü propagandalar etkisini göstermiş, tarihten gelen akrabalık ilişkisinin de etkisiyle bölge Ermenileri ve aşiretler, Osmanlı Devleti'ne karşı birçok olumsuz faaliyet gerçekleştirmiştir. Mamuretülaziz Valisi Sabit Bey, savaş boyunca Dersim'de etkin bir rol oynamış, aşiretleri devlet tarafına çekmek için gayret sarf etmiştir. Bu amaçla aşiret mensuplarını gerek askeri unvanlar vererek, gerek maaş bağlayarak ve gerekse onlardan milis teşkilatı oluşturarak kazanmaya çalışmıştır.

Erzincan'ı işgal eden Ruslar, Dersim aşiretlerine kendilerinin yanlarında yer almaları için para dağıtmıştır. Erzincan'a gelen aşiret reisleri, Rusları Dersim'e davet ederek ve kılavuzluk yaparak onlarla birlikte hareket etmiştir. Pülümür'e gelen Ruslar, Dersimlilerden yanlarına rehberler alarak aşılması zor bölgelerde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Süvarilerden oluşan bir Rus müfrezesi aşiretlerin daveti ile Ovacık merkezine gelmiştir. Devlet, aşiretlerin ihanetine rağmen, onları kendi tarafına çekebilmek için her türlü çareye başvurmuştur. Rusya'da ihtilalin başlaması ile işgal ordusu içinde çıkan karışıklık, Rusların Dersim aşiret reislerine verdikleri gaz yağı, şeker ve paranın kesilmesine yol açmıştır. Vaziyetin değişmesiyle asi aşiretler, Ruslardan ümidini kesmiş, Osmanlı hükümetine yakınlaşma ihtiyacı hissetmiştir. Hatta, Osmanlı hükümetinin güvenini kazanabilmek için Mayıs 1917'den itibaren Ruslar aleyhine faaliyetlerini arttırmıştır. Bu durum aşiretlerin konjonktürel hareket ettiğini, fırsatını bulduklarında düşmanla ittifak yaptıklarını, zor durumda kalınca devletin isteklerine boyun eğdiklerini açıkça göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine Dersim'de ciddi bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Mondros Mütarekesinin meydana getirdiği boşluktan yararlanmak isteyen aşiretler, Dersim ve çevresindeki saldırılarına tekrar başlamışlardır. Ermeniler ise, fırsattan istifade ederek İtilaf Devletlerinin müdahale etmesi için bölgede karışıklıklar çıkarmıştır. Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi de Dersim aşiretlerinin saldırılarını durdurmamıştır. Aksine İngilizler Dersim'deki karışıklığın Yunan işgalini kolaylaştıracağı düşünmüş, el altından Dersim ve çevresindeki aşiretlere yardımda

bulunmuştur. İsyan eden aşiretler, çok sayıda köye saldırı düzenlemiştir. Dersimli aşiretlerin kontrol edilemez saldırganlığına Koçgiri aşireti de destek vermiştir. İsyanın yayılması Yunanlıları batıda, İngilizleri doğuda rahatlatmıştır. Kürt Teali Cemiyeti'nin Dersim'deki faaliyetleri aşiretlerin saldırgan tutumlarını daha da kamçılamıştır.

Milli Mücadele döneminde Dersimliler, saltanatı federatif bir çözümün garantisi görerek, Ankara hükümetinin karşısına çıkartmıştır. Sivas Kongresi'nin belirgin bir şekilde Müslüman dayanışmasından söz eden söylemi Dersimliler için tedirginlik oluşturmuştur. Sivas Kongresi'nden sonra, Dersimli aşiret liderleri Türk ulusal hareketinin kendi çıkarlarını temsil etmediğini düşünmüşlerdir. Eylemleriyle de Milli Mücadele için sorun oluşturacağını göstermişlerdir. Zaten aşiretlerin, kurulmakta olan yeni devletin toprak bütünlüğüne karşı, potansiyel bir tehlike oluşturdukları kısa bir süre içinde anlaşılmıştır. Milli Mücadele taraftarlarına karşı ilk örgütlü hareket, Koçgililer tarafından başlatılmıştır. İsyancılar Hozat'ın ele geçirdikten sonra Elaziz, Erzincan, Malatya ve Sivas'a kadar olan bölgede bağımsızlık ilan etmeyi düşünmüştür. Ümraniye olayları olarak da bilinen isyan, 1921 yılı başlangıcında Birinci İnönü Savaşı sırasında başlamıştır. İkinci İnönü Savaşı sırasında en şiddetli devresine girmiştir. İsyan yüzünden Merkez Ordusu, Birinci ve İkinci İnönü Savaşları için gerekli olan askerî birlikleri yetiştirememiştir. Bu isyan birçok askeri birliği meşgul etmiştir. Koçgiri isyanı faillerinin, Türk askeri birliklerine verdiği zararın ve düşmana sağladıkları yararın büyüklüğü şüphe götürmemektedir.

1925 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen inkılaplara karşı dini görünümlü etnik bir isyan olan Şeyh Said İsyanı meydana gelmiştir. Dersimli aşiretlerin bu isyana destek vermediği pek çok çalışmada iddia edilmektedir. Fakat bu iddialar doğru değildir. Zira belgeler, Şeyh Said İsyanına tarihte Ermeni destekçisi olarak ün salmış olan Koç Uşağı aşiretinin destek verdiğini göstermektedir. Çemişgezek ve Çarsancak kazaları Koç Uşağı aşiretine mensup asilerin saldırısına uğramış ve yakalanan kişiler yargılanarak idam edilmiştir. Hükümet, Şeyh Said ayaklanmasına destek veren bu aşireti unutmamış, aşiretin elindeki silahları toplamak, bölgede otorite kurulmasını sağlamak ve Seyit Rıza'yı destekleyen önemli bir kuvveti etkisiz kılmak için 1926 yılında tedip harekatı düzenlemiştir. Fakat harekat istenilen şekilde tamamlanamamıştır.

Hükümet, 1930'ların başlarına kadar Dersim'de halen otorite kuramadığını düşündüğünden, kalıcı tedbirler ile bölgeye nüfuz etmeye karar vermiştir. 1934'te

TBMM'de kabul edilen İskan Kanunu ile asi aşiretlerin üzerinde etkinliği bulunan ve bu aşiretleri isyana teşvik eden reislerin ve şeyhlerin bu sıfatları kullanmasını yasaklanmıştır. Reislerin, topraklarına ve tasarrufları altındaki mallarına el konulmuştur. Aşiret mensuplarının göç ettirilmesine ve devletin istediği bölgelerde iskan edilmelerine karar verilmiştir. Bir kısım bölgelerde ise aşiretlerin yerleşmesi veya yaşaması yasaklanmıştır. Böylece aşiret hayatının ortadan kaldırılması için önemli bir adım atılmıştır.

İskan Kanunu'na rağmen 1935 yılının son aylarına gelindiğinde Dersim'deki karışıklıklar son bulmamıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Dersim'e yapılan harekatların sorunu çözmediğini görmüştür. Bölgeye kalıcı bir müdahale ile neşter vurulmasına karar vermiştir. Bunun üzerine bir kanun teklifi hazırlanarak meclise sunulmuş, Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun TBMM tarafından kabul edilmiştir. Bu kanun ile Dersim olarak adlandırılan Munzur ve çevresinin adı Tunceli olarak değiştirilmiştir. Yasaya göre, Tunceli vilayetine ordu ile ilgisi devam etmek üzere ve rütbesi ile ilgili yetkilere sahip olan bir korgeneral, askeri vali olarak atanmıştır. Tunceli'deki karışıklıkları bastırmak ve bölgeye idari düzenleme getirmek amacıyla da Dördüncü Umum Müfettişlik kurulmasına dair kararname yayınlanmıştır. Bu kararname ile Dersim çevresinde idari ve inzibat işlerinin tanzim ve hükümet denetiminin daha yakından gerçekleştirilmesi temin edilmeye çalışılmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde çeşitli alanlarda önemli yenilikler gerçekleştirilirken merkezi sistemin güçlendirilmesi ve toplum yapısının değiştirilmesi için de inkılaplar uygulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, aşiret düzeninin Tunceli'de devam etmemesini istemiş, fakat reformların yapılması için girişilen her hareket aşiret reisleri tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu gelişmeler inkılaplara direnç gösteren yerel otoritelerle hükümet güçlerini tekrar karşı karşıya getirmiştir. Doğu'da mevcut sosyal sistemlerinin yıkılacağından korkan aşiret reisleri, yabancı devletlerin de isyanları teşvik etmesiyle Tunceli'de karışıklık çıkarmıştır.

1937 Tunceli İsyanının çıkmasında özellikle Fransızlar etkili olmuştur. Seyit Rıza, Suriye'deki Fransız gizli servisiyle ilişki içerisinde bulunmuştur. Fransızlar, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının engellenmesi amacıyla Tunceli'deki bazı aşiretleri isyana teşvik etmiştir. Suriye'deki Fransız makamları etkisi altına aldıkları aşiret reisleri

aracılığı ile para, silah ve cephane yardımında bulunacakları propagandasını Dersim'de sürekli yaymıştır. Bütün bu dış etkenlere karşı bölgeye nüfuz etmek isteyen hükümet, Tunceli Kanunlarının uygulanmasına ilk önce hakim olmak istediği bucak merkezlerinde birer karakol tesisi ve binalarının inşasına girişerek başlamıştır.

Kendisine ait topraklarda emniyeti sağlamak için karakollar inşa etmek, refahı artırmaya çalışmak, eğitim ve sağlık alanlarında yatırımlar yapmak, imar faaliyetlerinde bulunmak her devletin ve hükümetin zaten halkına karşı asli görevleri arasındadır. Ancak bölgede devlet tarafından yapılmak istenen yatırımlar engellenmeye çalışılmıştır. Aşiret reisleri yeni oluşan düzeni okuyamayarak, Osmanlı Devleti zamanında olduğu gibi sel seferleri ile işin geçiştirileceği zannına kapılmışlar ve hukuki olmayan fiili özerkliklerinin devamı için isyana kalkışmışlardır. Fakat başarılı olamamışlardır. İsyanın lideri Seyit Rıza, Erzincan'da teslim olmuş ve yargılanarak idam edilmiştir. İsyana aktif olarak katılan 6 aşiret ise cezalandırılmıştır. Fakat Seyit Rıza, idam edilmesine rağmen Tunceli'deki karışıklıklar giderilememiş, bölge aşiretlerinin devlet otoritesini tanımama kararlılığı sürmüştür. Hükümet yetkililerinin kendi işlerine karışmamasını isteyen aşiretler, 1938 olaylarına giden süreçte bir araya gelerek istişarelerde bulunmuş ve çeşitli kararlar almıştır. Bu kararlar arasında Cumhuriyet hukukunun tanınmaması, karakol ve okul gibi devlet kurumlarının Tunceli'de bulunmaması yer almıştır. Ayrıca aşiretler, Tunceli'de yol yapımına karşı çıkmış ve vergi vermek de istememiştir. Bunun üzerine 1938 yılında gerçekleştirilen harekatlar sonucunda seyitlerin çoğu Tunceli'den uzaklaştırılmış, silahlı mücadeleye girenler ise etkisiz hale getirilmiştir. Böylece seyitlerin bölgedeki nüfuzu kırılmıştır. Ayrıca yasak bölge ilan edilen yerlerdeki ahali Tunceli sınırları dışına çıkarılmıştır.

İlk dönem Cumhuriyet idarecileri, aynı zamanda birer Osmanlı askeriydi. Osmanlı döneminden tevarüs eden Dersim/Tunceli sorununu yakından görmüşler ve tecrübe etmişlerdi. Özellikle aşiretlerin I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapması unutulmamıştı. Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde bölgede çıkan isyanlar, bu problemin askeri çözüm dışında bir yolu olmadığını göstermiştir. Zira Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde devletin Dersim'e nüfuz etmek için gerçekleştirmeye çalıştığı bütün ıslahat girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Aşiretler bu girişimleri, silahlı saldırılarla engellemeye çabalamıştır. Bunda kısmen de başarılı olmuşlardır. Fakat 1938 yılına gelindiğinde Cumhuriyet yöneticileri, Anadolu'nun ortasında ve Fransız

sömürgesi olan Suriye ile sürekli irtibat halinde, Ermenilerin etkili olduğu bir bölgeyi tasavvur etmiyorlardı. Yeni oluşan süreci bazı aşiretler iyi okuyarak, devletle çatışmamaya özen göstermiş, cumhuriyete entegre olmuştur. Fakat bölgede gücü, nüfuzu ve nüfusu bulunan aşiretler bu durumu tam anlamıyla değerlendirememiştir. Bunun üzerine Yukarı Abbas Uşağı, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Demenan ve Bahtiyar Uşağı gibi Tunceli'nin önde gelen aşiretleri askeri harekatlarla yola getirilmek istenmiştir. Aşiret yapılanması sürgünler ile birlikte kısmen çökertilmiştir. Fakat Dersim sorunu, sürgünlerin ve sürgün torunlarının zihinlerinde çözülememiştir. Bazı çevrelerin Dersim bölgesinde yaşanan talihsiz olayları görmezden gelip bir mağduriyet edebiyatı üretmeye çalıştığı da gözlenmektedir.

Tarihte yaşananları bütün gerçekliği ile bilmek ve ders çıkartmak herkes için yararlı olacağı kanaatindeyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit, ayrımsız ve ayrıcalıksız vatandaşları olarak yaşamak herkesin hakkıdır. Ancak bir takım kimselerin diğer vatandaşlardan daha fazla hak ve ayrıcalık talepleri her zaman ve zeminde sorun çıkartmış, bölgede barış, güven ve refah ortamını ortadan kaldırmıştır. Umudumuz, bu gerçekten hareketle geçmişte yapılan hatalar tekrar edilmeden güvenli, özgür ve mutlu bir geleceğin birlikte inşa edilebilmesidir.

.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)

Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO. NGG.d)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AYŞ)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH. EUM. 2.ŞB.)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH.EUM. 5.ŞB.)

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ.UM)

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR)

Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı (DH.H)

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH.MTV)

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR)

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS)

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Harbiye (İ.HB)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Şuray-ı Devlet Evrakı (ŞD)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE. KP)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB)

1.2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara

Muamelat Genel Müdürlüğü (030-0-010)

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (030-0-011)

Bakanlar Kurulu Kararları (030-18-01)

Toprak İskan (272-0)

Cumhuriyet Halk Partisi (490-01)

1.3.Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), Ankara

CA, 1/178 (47-4)-33/2

CA, 1/57 (42-3)-17/6

CA, 1/57(42-3)-7/2

1.4. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), Ankara

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)

İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)

1.5. Türk Kızılayı Arşivi (TKA), Ankara

TKA, 84/5

TKA, 270/6

TKA, 270/63

TKA, 645/143

TKA, 996/19

1.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi), Ankara

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıtları

1.7.Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Ankara

Kutu No: 93, Gömlek No: 10, Belge No: 1

1.8. The National Archives/İngiliz Ulusal Arşivleri (TNA), Londra

1.8.1. Foreing Office Archives

FO, 371/17969, no: 503

FO, 371/20864, no. 309

FO, 371/20864, no: 311

FO, 371/21925, no: 388 (319/10/38)

FO, 371/21925, no: 500 (319/18/38)

FO, 371/21925, no: 9 Saving.

1.8.2. Parliamentary Archives

AIR, 23/411

1.9. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

AKEKMEKÇİ, Tuba; PERVAN, Muazzez	Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Dersim Harekatı ve Bürokrasisi (1936-1950), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011
AKEKMEKÇİ, Tuba; PERVAN, Muazzez	Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011
AKEKMEKÇİ, Tuba; PERVAN, Muazzez	Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010
Yazarı belirtilmemiş	Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

Komisyon	Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, C. 2, Ankara 2001
ŞİMŞİR, Bilal N.	İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1024-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Ankara 1975
Yazarı belirtilmemiş	Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu, Yayına Hazırlayan İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları İstanbul 2010
YEĞEN, Mesut (Derleyen)	İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958, Dipnot Yayınları, Ankara 2012
YEŞİLTUNA, Serap	Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivi, İleri Yayınları, İstanbul 2015
YEŞİLTUNA, Serap	Devletin Dersim Arşivi, İleri Yayınları, İstanbul 2012

1.10. Diğer Vesikalar ve Resmi Belgeler

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1919

Hicaz Vilayeti Salnamesi, Mekke-i Mükerreme Hicaz Vilayeti Matbaası, Hicaz 1309

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, (Bir adet askeri rapor bulunmaktadır.)

2. SÜRELİ YAYINLAR

2.1.Gazeteler

Agos

Cumhuriyet

Milliyet

Son Telgraf

Radikal

Tanin

T.C. Resmi Gazete

2.2. Dergiler

Kadro Dergisi

Kanunlar Dergisi

NTV Tarih Dergisi

Yeni Adam

3. TELİF ESERLER

3.1. Kitaplar

AÇIKSES, Erdal — Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003

AĞAOĞLU, Samet — Kuvayı Milliye Ruhu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981

Ahmed Cevdet Paşa, — Ma'ruzat, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980

AHMED, Kemal Mazhar — I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan, Çeviren M. Hüseyin, Doz Basım Yayın, İstanbul 1996

AKGÜL, Suat — Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim, Yaba Yayınları, İstanbul 2009

AKGÜL, Suat — Dersim İsyanları ve Seyit Rıza, Berikan Yayınları, Ankara 2004

AKSOY, Bilal — Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Cilt 1, Yorum Yayınları, Ankara 1985

AKSOY, Gürdal — Dersim-Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, Dipnot Yayınları, Ankara 2012

AKSOY, Gürdal — Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e (Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş), Dipnot Yayınları,

Ankara 2009

AKYÜREKLİ, Mahmut — 1925 Diyarbakır-Elazığ Yargılamaları Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklal Mahkemesi Kararları-1, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014

AKYÜREKLİ, Mahmut — Şark İstiklal Mahkemesi (1925-1927), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013

AKYÜREKLİ, Mahmut — Dersim Kürt Tedibi 1937-1938, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011

ALADAĞ, C. — Milli Mesele ve Doğu'da Feodalizm-Aşiret, Özgürlük Yolu Yayınları, Ankara 1976

ALÇITEPE, Galip — İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938), Aram Günce Yayınları, İstanbul 2012

Ali Kemali — Erzincan, Resimli Ay Maatbası, İstanbul 1932

ALICI, Mehmet — Kadim İran'da Din (Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012

ALLEN, W.E.D.-MURATOFF, Paul — Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966

ALTINBİLEK, Hakkı-KIR, Naci — Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, c. II, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993

APAK, Rahmi — Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, seri no: 1, c. 6, Ankara 1964

ARDAKOÇ, M. Kamran — Hilafet Meselesi (Son Halife Mecit Efendi ve Hanedan Mensupları Nasıl Hudut Haricine

Çıkarıldılar), Petek Yayınları, İstanbul 1955

ARİK, Selahattin Ali — Yakın Doğu'da Koçgiri ve Dersim (Kızılbaş Kürt Soykırımı), Peri Yayınları, İstanbul 2012

ARSLAN, Ali — Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu'nun Rolü, Kafkas Araştırmaları II, Elif Ofset, İstanbul 1996

ARSLAN, Ozan — Osmanlı'nın Son Zaferleri 1918 Kafkas Harekâtı, Doğan Kitap, İstanbul 2010

ASLAN, Halide — Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010

ATATÜRK, Kemal — Nutuk (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, c. II, İstanbul 1969

AVAGYAN, Arsen - MINASSIAN, Gaidz F. — Ermeniler ve İttihat Terakki-İşbirliğinden Çatışmaya, Çeviren Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, Aras Yayınları, İstanbul 2013

AY, Zahide — Ortaçağlar İranı'nda ve Anadolusu'nda Şîîlik ve İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizarî İsmailîği (13-15 Yüzyıllar), Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012

AYBARS, Ergün — İstiklal Mahkemeleri, Doğan Kitap, İstanbul 2014

AYDOĞAN, Erdal — İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918), Ötüken Yayınevi, İstanbul 2005

AYGÜN, Hüseyin — Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, Ankara 2011

AYGÜN, Hüseyin — 0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat, Dipnot

Yayınları, Ankara 2011

AYGÜN, Hüseyin — Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri, Dipnot Yayınları, Ankara 2012

Baha Said Bey — Türkiye'de Alevi-Bektaşi, Ahi ve Nusayri Zümreleri, Anadolu'da İçtimai Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006

BAKAR, Bülent — Ermeni Tehciri, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2009

BAL, Halil — Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu, İdil Yayıncılık, İstanbul 2010

BALCI, Ramazan — Osmanlı'nın Doğu Siyaseti, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010

BALCIOĞLU, Mustafa — İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa), Babil Yayıncılık, Ankara 2003

BALKAYA, İhsan Sabri — Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005

BARAN, Taha — 1937-1938 Yılları Arasında Basında Dersim, İletişim Yayınları, İstanbul 2014

BARDAKÇI, Cemal — Milli, Tarihi, Dini, İçtimai, Siyasi, İktisadi ve İdari Bakımlardan Alevilik Ahilik Bektaşilik, Türkiye Matbaacılık, Ankara 1950

BARDAKJİAN, Kevork B. — Modern Ermeni Edebiyatı, Çevirenler Fatma Ünal-Maral Aktokmakyan, Aras Yayınları, İstanbul 2013

BASMACYAN, Garabet — Ermeni Modern Tarihi ve Ermeni Sürgünleri (1375-1916), Çeviren Mahmet Baytimur, Peri Yayınları, İstanbul 2011

BAYAR, Celal — Şark Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009

BAYKARA,Tuncer — Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988

BAYRAK, Mehmet — Dersim-Koçgiri, Özge Yayınları, Ankara 2010

BEDİRHAN, Süreyya — Kürt Davası ve Hoybun, Çeviren Dilara Zirek, Med Yayınları, İstanbul 1994

BELEN, Fahri — Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966

BELEN, Fahri — Birinci Dünya Harbi Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965

BEŞİKÇİ, İsmail — Kürtlerin Mecburi İskan'ı, Komal Yayınları, İstanbul 1977

BEYOĞLU, Süleyman — Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, İstanbul 2009

BİRİNCİ, Ali — Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar), Dergah Yayınları, İstanbul 2012

BOLAYIR, Enver — Talat Paşa'nın Hatıraları, Güven Yayınevi, İstanbul 1946

BOSWORTH, Clifford Edmund — İslam Devletleri Tarihi, Çevirenler: Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980

BOZKUŞ, Yıldız Deveci – KÜÇÜKER, Sultan Deniz — Armenia (Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi), Enesis Kitap, Ankara 2011

BRANT, James — 1838 Yazında Kürdistan, Çeviren A. Celil Kaya, Rupel Basım Yayın, İstanbul 2014

BRUINESSEN, Martin van	Ağa, Şeyh, Devlet, Çeviren Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011
BRUINESSEN, Martin van	Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri), Çeviren Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul 2009
BURKAY, Kemal	Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan, Phoenix Yayınevi, Ankara 2015
CELİL, Celile-GASARATYAN, M.A.-JEGALİNA, O.İ.-LAZAREV, M.S.-MIHOYAN, Şakire	Yeni ve Yakın Kürt Siyaset Tarihi, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 110
Cemal Paşa	Hatıralar, Hazırlayan Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001
CHARMETANT, P. F.	Ermeni Katliamları Raporu (1894-1895), Çeviren Mehmet Yurdakul, Peri Yayınları, İstanbul 2012
CHOBANYAN, Haykanush	Migration Rhetoric in Armenian Political Parties Programs, Carim East-Consortium For Applied Research On International Migration, Europian University Institute-Robert Schuman Centre For Advanced Studies, Eylül 2012
CUİNET, Vital	La Turquie d'Asie, C. 2, Ernest Leroux, Paris 1891
CUMONT, Franz	"The Mysteries of Mithras", c. 16, No: 549, The Open Court (A Monthly Magazine), Chicago 1902
ÇABUK, Mehmet Ali	İki Dedem Vardı, Değirmen Yayınları, Sakarya 2012

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri — Kader Bizi Una Değil Üne İtti. Çağlayangil'in Anıları, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007

ÇAKMAK, Fevzi — Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekatı (Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da İran'da), Hazırlayan: Ahmet Tetik, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011

ÇAKMAK, Fevzi — Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi (1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş, Ankara 2005

ÇELEBYAN, Antranik — Antranik Paşa, Çeviren Mariam Arpi-Nairi Arek, Peri Yayınları, İstanbul 2003

ÇEM, Munzur — Dersim'de Alevilik, Peri Yayınları, İstanbul 1999

ÇEM, Munzur — Dersim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş),Vate Yayınları, İstanbul 2010

ÇİÇEK, Kemal — Ermenileri Zorunlu Göçü (1915-1917), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012

ÇİTÇİYAN, Hampartsum — Ölüme Kıl Payı (Ermeni Soykırımından Kurtulmuş Birinin Anıları), Çeviren Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2009

DADYAN, Saro — Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi, Everest Yayınları, İstanbul 2011

DALKILIÇ, Hayri — Desım'ın Anadolu'daki Statüsü, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015

DANIK, Ertuğrul — Dersim'in Siyasi Tarihi, Kalkedon yayınları,

İstanbul 2014

DANIK, Ertuğrul — Dersim (Tunceli) Bibliyografyası, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996

DAVİS, Leslie A. — The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide of 1915-1917, Editor: Susan Blair, Aristide D Caratzas Pub, New York 1989

DEDEYAN, Gerard — Ermeni Halkının Tarihi, Çeviren Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015

DEMİR, Hasan — Dersim'den Tunceli'ye (38 Katliamı Tanıkları), Belge Yayınları, İstanbul 2011

DEMİR, Ramazan — Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları, Palme Yayıncılık, Ankara 2011

DENİZ, Dilşa — Yol/Ré: Desim İnanç Sembolizmi-Antropolojik Bir Yaklaşım, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

DERSİMİ, Ali — Dersim-Koçgiri Direnişleri Alişer Efendi ve Zarife Hatun, Peri Yayınları, İstanbul 2010

DERSİMİ, Nuri — Kürdistan Tarihinde Dersim, Doz Basım Yayın, İstanbul 1997

DERSİMİ, Nuri — Hatıratım, Doz Basım Yayın, İstanbul 1997

DEVELLİOĞLU, Ferit — Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 2010

DOĞAN, Doğan — Dersim Olayı ve Dersim'in Türklüğü Üzerine, Uyum Yayınları, İstanbul 2012

DOĞAN, Yalçın — Savrulanlar/Dersim 1937-1938 Hatta 1939, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2012

DOĞANCI, Lütfi — 25 nci Piyade Alayı Tarihçesi, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara

1977

Dr. FRİÇ — Tarihi ve İçtimai Tedkikat, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1334

DRİAULT, Edouard — Şark Mes'elesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar, Berikan Yayınevi, Ankara 2010

ERBENGİ Türkan-KUTLUĞ, Emin — Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları, Kuşak Ofset, İstanbul 2005

ERDOĞAN, Serkan — Armenia Dönemleri, Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I, Kalan Yayınları, Ankara 2004

ERİM, Nihat — Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953

ERSAL, Aytekin — Şeyh Sait'ten Dersim'e Cumhuriyet'in Şark Meselesi, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015

ERTUNA, Hamdi — Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinden Ayaklanmalar (1919-1921), T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1974

ETİ, Ali Rıza — Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009

FIRAT, Mehmet Şerif — Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961

GALANTİ, Avram — Üç Sami Kanun Koyucu (Hamurabi, Musa, Muhammed), Anka Yayınları, İstanbul 2002

GEZİK, Erdal — Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında

Alevi Kürtler, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

GİBBSONS, Halbert Adams — "Değişmeyen Türkler", Kürt Davası ve Hoybun, Prens Sureyya Bedirhan, Çeviren Dilara Zirek, Med Yayınları, İstanbul 1994

GİNGERAS, Ryan — Sorrowful Shores (Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire 1912-1923), Oxford University Press, New York 2009

GÖKALP Kağan-BULUT, Suat — Dersim'in Gizlenmeye Çalışılan Gerçek İfadesi Dersimli Diyab Ağa, Kripto Kitaplar, Ankara 2011

GÖKBİLGİN, M. Tayyip — Milli Mücadele Başlarken (Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisinin Açılmasına 4 Eylül 1919- 23 Nisan 1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965

GÖKDEMİR, Ahmet Ender — Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989

GROUSSET, René — Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çeviren Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006

GÜL, Abdülkadir — Öteki Dersim, İdil Yayıncılık, İstanbul 2015

GÜL, Abdülkadir — Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi, İdil Yayıncılık, İstanbul 2015

GÜL, Abdülkadir-ÖZDEMİR, Ali Rıza — Dersimliler Ermeni Mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014

GÜNDOĞAN, Kazım — Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016

GÜNDOĞAN, Nezahat, GÜNDOĞAN Kazım — "Dersimli Ermeniler: 1937-1938 Dersim Katliamı ve Keşiş'in Ailesi",

Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2015

GÜNEL, Necmi, Dersim İsyanı, Paraf Yayınları, İstanbul 2010

GÜNEŞ, İhsan Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007

GÜRSEL, İbrahim Ethem Kürtçülük Gerçeği, Kömen Yayınları, Ankara 1977

HALAÇOĞLU, Yusuf Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2008

HALAÇOĞLU, Yusuf Facts On The Relocation Of Armenians, Turkish Historical Society Printing House, Ankara 2002

HALAÇOĞLU, Yusuf XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006

HALFİN, N.A. 19.yy'da Kürdistan Üzerine Mücadele, Çevirenin adı bulunmamaktadır, Komal Yayınları, Ankara 1976

HALLI, Reşat Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara 1972

HARBORD, James G. Mustafa Kemal Paşa ve Partisi, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005

HASLUCK, F.W. Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I, Çeviren Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012

HASLUCK, F.W. Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam II, Çeviren Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013

HASLUCK, Frederick William Heterodox tribes of Asia Minor, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra 1922

HAYRENİ, Hovsep Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim, Belge Yayınları, İstanbul 2015

HEMGİN, Ethem Osmanlı-Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi, Cilt III, Doz Basım ve Yayın, İstanbul 1997

HEMGİN, Ethem Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi, Berfin Yayınları, İstanbul 2011

ILGAR, İhsan "Harb Tarihi, Tarih Boyunca Türk Ordusu", Ordu Dergisi Özel Nato Nüshası, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, sayı 181, İstanbul 1957

İNÖNÜ, İsmet Defterler (1919-1973), C.1, Yapı Kredi Yayınları, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul 2001

İNÖNÜ, İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım 1884-1918, Burçak Yayınları, İstanbul 1969

İPEK, Nedim İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006

KADRİ, Hüseyin Kazım Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi (10 Temmuz İnkılabı ve Netayici), Pınar Yayınları, İstanbul 1992

KALAFAT, Yaşar Bozulus, Berikan Yayınları, Ankara 2013

KALMAN, M. Batı-Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid, Zel

Yayıncılık, İstanbul 1994

KALMAN, M. Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nujen Yayıncılık, İstanbul 1995

KANTARCI, Şenol Ermeni Sorunu Pencereden Bakmak yada Manzaranın Bütününü Görmek, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2005

KARABEKİR, Kazım Ermeni Dosyası, Emre Yayınları, İstanbul 1995

KARABEKİR, Kazım 1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, Emre Yayınları, İstanbul 2003

KARABEKİR, Kazım Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İstanbul 2000

KARACA, Ali Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993

KARACAKAYA, Recep Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2015

KARACAN, Ali Naci Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1943

KARAYUMAK, Ömer Emperyalizm Bataklığında Büyütülen Bir Toplum Ermeniler-Ermeni İsyanları-Ermeni Katliamları, Vadi Yayınları, Ankara 2007

Karerli Mehmet Efendi I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Kalan Yayınları, Ankara 2007

KARPAT, Kemal Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul 2010

KAYA, Ali Dersim'de Kökler (Doğa-Kültür-İnanç), Can Yayınları, İstanbul 2006

KAYA, Ali — Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat), Can Yayınları, İstanbul 2002

KAYA, Ali — Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Demos Yayınları, İstanbul 2010

KEROVPYAN, Keğam — Mitolojik Ermeni Tarihi, Çeviren Sarkis Seropyan, Aras Yayınları, İstanbul 2012

KEVORKİAN Raymond-PABOUDJİAN, H., Paul B. — 1915 öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Çeviren Mayda Saris, Aras Yayınları, İstanbul 2012

KEVORKİAN, Raymond — Ermeni Soykırımı, Çeviren Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015

KIESER, Hans-Lukas — Iskalanmış Barış (Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938), Çeviren Atilla Dirim İletişim Yayınları, İstanbul 2010

KİRİŞÇİ, Kemal-WİNROW, Gareth M. — Kürt Sorunu (Kökeni ve Gelişimi), Çeviren Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997

KIRKPINAR, Kenan-KIRPINAR, Leyla — Milli Mücadeleden Günümüze Rutan Aşireti ve Necimoğulları, Meşe Kitaplığı, 2. Baskı, İzmir 2009

KIRMIZI, Abdülhamit, — Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908, Klasik Yayınları, İstanbul 2007

KOÇAK, Cemil — Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936, Dipnot Yayınları, Ankara 2010

KOÇAK, Cemil — Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, İletişim Yayınları, İstanbul 2011

KOÇAK, Cemil — Umumi Müfettişlikler (1927-1952), Dipnot

Yayınları, İstanbul 2010

KOÇAK, Cemil — Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

KODAMAN, Bayram — Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987

KOLOĞLU, Orhan — Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa, Doğan Kitap, İstanbul 2007

Komisyon — Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011

KOPAR, Metin — Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2009

KORAL, Necmi-ÖNAL Remzi-ATAKAN, Rauf-BAYCAN, Nusret-KIZILIRMAK, Selahattin — Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi- Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c. 10, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985

KORKMAZ, Mehmet — Deylem'den Dersim'e Dersimliler, Alter Yayıncılık, Ankara 2012

KÖÇER, Mehmet-BABUÇOĞLU Murat-Cengiz EROĞLU — Osmanlı Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907), Aydan Yayıncılık, Ankara 2009

KUNERALP, Sinan — Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali, İsis Yayınları, İstanbul 2003

KURT, Murat, — Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet, Şehir Yayınları, İstanbul 2008

KURUBAŞ, Erol	Başlangıcından 1960'a değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu, Ümit Yayıncılık, Ankara 1997
KUTLAY, Naci	İttihat Terakki ve Kürtler, Dipnot Yayınları, Ankara 2010
KUTLAY, Naci	Osmanlı'dan Günümüze Kürtler, Dipnot Yayınları, Ankara 2014
KÜLÇE, Süleyman	Mareşal Fevzi Çakmak (Askeri, Siyasi, Hususi Hayatı), Yeni Asır Yayınları, İzmir 1946
LAZAREV M.S.-MIHOYAN, Ş.X.-VASİLYEVA, E.İ.-GASRATYAN, M.A.-JİGALİNA, O.İ.	Kürdistan Tarihi, Çeviren İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2001
LAZAREV, M.S	Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Çeviren Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1993
LORRAİN, Pierre	Romanovlar Bir Hanedanın Sonu, Çeviren Nihal Önol, Doğan Kitap, İstanbul 2000
Lütfi Fikri	Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul 1991
Mahmut Şevket Paşa	Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul 1988
MARTIN, Lawrence	The Treaties Of Peace 1919-1923, c.2, Carnegie Endowment for International Peace, New York 1924
MATOSSİAN, Kilbourne Mary-VİLLA, Susie Hoogasian	Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı, Çeviren Altuğ Yılmaz, Aras Yayınları, İstanbul 2006

MATUR, Bejan — Dağın Ardına Bakmak, Timaş Yayınları, İstanbul 2011

MİLDANOĞLU, Zakarya — Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000, Aras Yayınları, İstanbul 2014

MİROĞLU, İsmet — Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Ankara 2014, Türk Tarih Kurum Yayınları, s. 83

MONASTEREV, N. — Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi, Çeviren Atıf Tuğrul, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, Ankara 1948

MORGENTHAU, Henry — Ambassador Morgenthau's Story, Doubleday, Page and Company, New York 1918

Muhammed Emin Zeki Beg — Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Çevirenler Vahdettin İnce-Mehmet Dağ-Reşat Adak-Şükrü Aslan, Nubihar Yayıncılık, İstanbul 2015

MUNZUROĞLU, Doğan — Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği, Fam Yayınları, İstanbul 2012

NİZAMOĞLU, Yüksel — Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013

NOEL, E.W.Charles — Kürdistan 1919 (Binbaşı Noel'in Günlüğü), Çeviren Bülent Birer, Avesta Basım Yayın, İstanbul 2010

OCAK, Ahmet Yaşar — Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, Timaş Yayınları, İstanbul 2010

OCAK, Ahmet Yaşar — Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü), Dergah Yayınları, İstanbul 2009

OLGUN, Kenan — 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2008

ÖĞÜN, Tuncay — Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1999

ÖĞÜN, Tuncay — Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

ÖNDER, Mehmet — Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998

ÖZ, Baki — Belgelerle Koçgiri Olayı, Can Yayınları, İstanbul 1999

ÖZCAN, Mesut — Tunceli'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951), Kalan Yayınları, Ankara 2012

ÖZDEMİR, Ali Rıza — Dersim'de Eğitim (1848-1908), İdil Yayıncılık, İstanbul 2015

ÖZKÖK, Burhan — Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa, İstanbul 1937

ÖZOĞLU, Hakan — Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005

ÖZTÜRK, Saygı — İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2008

PAMUKCİYAN, Kevork — Zamanlar Mekanlar İnsanlar, Çeviren Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul 2003

PAMUKCİYAN, Kevork — Biyografileriyle Ermeniler, Çeviren Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul 2003

PAMUKÇU, Ebubekir — Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Yön Yayınları, İstanbul 1992

PERİNÇEK, Doğu — Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010

PERİNÇEK, Mehmet — Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı

Tuğgeneral L. M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010

PERİNÇEK, Mehmet — Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012

RAMBOUT, Lucien — Kürdistan (1918-1946), Çeviren belirtilmemiş, Komal Basım Yayın, İstanbul 1978

SABİS, Ali İhsan — Birinci Dünya Harbi, c. 4, Nehir Yayınları, İstanbul 1991

Said Halim Paşa — Buhranlarımız ve Son Eserleri, İz Yayınları, İstanbul 1993

SAKİN, Orhan — Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu, Ekim Yayınları, İstanbul 2010

SALTIK, Turabi — Tarihsel Mücadele Sürecinde Adığeler Abhazlar Alanlar (Osetinler) Çeçenler, Berfin Yayınları, İstanbul 2000

SALTIK, Turabi — Zamanın Döngüsünde Dersim, Fam Yayınları, İstanbul 2012

SALTIK, Veli — Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2009, s. 79

SALTIK, Veli — Tarihin İlk Devrimci Devleti Deylemistan, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2006

SASUNİ, Garo — Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çevirenler Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992

SATAN, Ali — Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013

SATAN, Ali — Son Halife Abdülmecid Efendi (Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde), Doğan Kitap, İstanbul 2009

SELIC, H. — Zaza Gerçeği, Dicle-Fırat Yayınları, Münih (basım tarihi bulunmamaktadır)

SELIŞIK, Salahattin — Büyük Harpte Kafkas Harekat Mıntıkasında 2. Ordunun 1332 (1916) Yaz ve Sonbahar Muharebeleri, Askeri Mecmua, sayı: 62, İstanbul 1944

SEVGEN, Nazmi — Doğuda Kürt Meselesi, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1970

SIRVANTSDYANTS, Karekin Vartabed — "Toros Ahpar Ermenistan Yolcusu", Boğos Natanyan'ın kitabının içinde ayrı bir kitap olarak basılmıştır, Sivas 1877, Hazırlayan: Arsen Yarman, Çeviren Sirvant Malhasyan, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008

SİVASLİAN, Laurence Ritter-Max — Kılıç Artıkları (Türkiye'nin Gizli ve Müslümanlaşmış Ermenileri), Çevirenler Alev Er, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013

SYKES, Mark — The Caliphs Last Heritage (A Short History of The Turkish Empire), Macmillan and co., Londra 1915

ŞAHBAZYAN, Hagop — Kürt-Ermeni Tarihi, Çeviren Ferit M. Yüksel, Kalan Basım Yayın, Ankara 2002

ŞAŞMAZ, Musa — İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin İddiaları (1878-1914), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013

Şemseddin Sami — Kamusu'l-Alam, c. 3, Mihran Matbaası, İstanbul 1308

Şerefhan bin Şemsüddin — Şerefname: Tarih-i Mufassal-ı Kordistan,

Bidlisi	İntişarat-ı Esatir, Tahran 1377
ŞİMŞİR, Bilal N.	Kürtçülük II (1924-1999), Bilgi Yayınevi, Ankara 2009
ŞİŞMAN, Adnan	XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2006
TAN, Altan	Kürt Sorunu (Ya Tam Kardeşlik Ya Tam Birlikte Kölelik), Timaş Yayınları, İstanbul 2011
TANKUT, Hasan Reşit	Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Kalan Yayınları, Ankara 2000
TEPEYRAN, Ebubekir Hazım	Belgelerle Kurtuluş Savaşı-Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor, Gürer Yayınları, İstanbul 2009
TETİK, Ahmet	Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014
TIZLAK, Fahrettin	Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1755-1850), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 144
TOPRAK, Zafer	Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2012
TUGAÇ, Hüsamettin-TURHAN, Selim	Türk istiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), c. 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995
TÜRKAN, Ahmet	Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012

TÜRKAY, Cevdet — Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2005

TÜRKDOĞAN, Orhan — Alevi Bektaşi Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 1995

ULUĞ, Naşit Hakkı — Tunceli Medeniyete Açılıyor, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007

ULUĞ, Naşit Hakkı — Derebeyi ve Dersim, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009

ÜNAL, Mehmet Ali — XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

VARLIK, M. Bülent — Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936, Dipnot Yayınları, Ankara 2010

YAĞAN, Emirali — Dersim Defterleri Beyaz Dağ'da Bir Gün, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

YAYMAN, Hüseyin — Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'de Kürt Sorunu Hafızası, Seta (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), İstanbul 2011

Yazarı Belirsiz — Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, Ankara 1975

Yazarı Belirsiz — Kedername-Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı, Ermeni Ulusal Arşivi, Çeviren Diran Lokmangözyan, Belge Yayınları, İstanbul 2014

Yazarı Belirsiz — Köylerimiz 1 Mart 1968 gününe kadar, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968

Yazarı Belirsiz — 1'nci Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri, Harp Akademileri Komutanlığı

Yayınları, İstanbul 1982

Yazarı Belirsiz, Tımar ve Zeamet'e dair Nizamat ve Saire, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: T 2660, (Bu eser el yazması olup yazıldığı yer ve tarihi belirsizdir)

YERGÖK, Ziya Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Harbiye'den Dersim'e (1890-1914), Remzi Kitabevi, İstanbul 2006

YERİTSYAN, Antranik Dersim: Seyahatname, Çeviren Payline Tomasyan, Aras Yayınları, İstanbul 2012

YILMAZ, Mehmet Dersim'in Etno-Kültürel Kimliği ve 1937-1938 Tertelesi, Chiviyazıları-Nemesis Kitaplığı, İstanbul 2014

YILMAZÇELİK, İbrahim Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı; İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat, Kripto Kitaplar, Ankara 2011

ZELYUT, Rıza Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği, Kripto Kitaplar, Ankara 2010, s. 225

ZÜRCHER, Erik Jan Modernleşen Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

3.2. Makaleler

AKGÜL, Suat "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı: 4, Ankara 1993

ALICI, Ebru "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 1, c. 2003-1, Bolu 2003

ALPDOĞAN, Abdullah "Abdullah Alpdoğan Raporu", Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936, Hazırlayan Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara 2010

AVCI, Casim "Şeyh", DİA, cilt 39, İstanbul 2010

AYDIN, Songül "1938'de Dersim'den Batı İllerine Zorunlu Göç", Dersim'i Parantezden Çıkarmak, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

AYDIN, Suavi "Kürdler ve Habil Adem" Dr. Friç, Kürdler; Tarihi ve İçtimai Tedkikat, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014

BARDİZAKTSİ, Vahan "Sıla'dan Sözler", Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler, c. 2, Hazırlayan: Arsen Yarman, Çevirenler Sirvant Malhasyan-Arsen Yarman, Derlem Yayınları, İstanbul 2010

BAŞARIR, Özlem "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali-İdari Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişgezek (Hasları) Mukata'ası", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı: 52, İstanbul 2011

BEYOĞLU, Süleyman "Ermeni Tehciri ve İhtida" Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Enstitüsü, sayı 6, İstanbul 2004

BRUINESSEN, Martin van — "Alevi Kürtler'in etnik kimliği üzerine tartışma, Aslını inkar eden haramzadedir.", Birikim Dergisi, İstanbul 1996

CİN, Halil — "Osmanlı toprak hukukunda miri arazinin hukuki rejimi ve bu arazinin tmk. karşısındaki durumu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 22, Sayı: 1, Ankara 1966

CRONİN, Stephanie — "Resisting The New State-The rural poor, land and modernity in İran 1921-1941", Subalterns and Social Protest History from Below in the Middle East and North Africa, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2011

DANIK, Ertuğrul — "Dersim'in Siyasi Tarihi Çalışmaları ve Siyasi Görüşler", Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, sayı: 6, Ankara 1998

DANIK, Ertuğrul — "Dersim Alevi-Kürt ve Zaza mitolojisi ve Pantheonu Üzerine", Birikim Dergisi, İstanbul 1996, sayı:88

DANIK, Ertuğrul — "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", Birikim Dergisi, s. 98, İstanbul 1997

DENİZ, Muzaffer — "Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi Belgelerine Göre Dersim Ayaklanması", Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, c. 8/7, Ankara 2013

DİLEK, Mehmet Sait-TAŞKESENLİOĞLU, M. Yasin — "Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşünün Batı Kamuoyundaki Yankıları", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 30, sayı: 50, Ankara 2011

DZİGULSKAYA, D.V. — "Vosstanie Turetskih Kurdov v Dersime (1937-38)", Izvestiya: RGPU (Rossiyskozo Gorudarstvennozo Pedogogiçeskozo Universiteta) im A.İ. HERZENA, Sankt-Petersburg 2013

ERİM, Nihat — "Türkiye Cumhuriyet'inin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 9, Sayı: 1, Ankara 1952

FIRAT, Gülsün — "Dersim'de Etnik Kimlik", Herkesin Bildiği Sır: Dersim, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

GEZİK, Erdal — "Munzur ve Düzgün'ün Sıroluşlarının Tarihsel Bir Analizi", Munzur Dersim Etnografya Dergisi, sayı 4, Ankara 2000

GÖVSA, İbrahim Alaettin — "Abdullah Paşa (Kölemen), Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945

GÜLER, Sabır — "Dersim Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Ocak; Ağuçanlar", Herkesin Bildiği Sır Dersim,

İletişim Yayınları, İstanbul 2010

GÜNDOĞDU, Cihangir "Ovacık Kaymakamı Kadir Sözen'in Kaleminden Dersim'de Son İsyanlar, Sebeb ve Amilleri", Toplumsal Tarih Dergisi, sayı 195, İstanbul 2010

IRMAK, Hüseyin "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler", Herkesin Bildiği Sır Dersim, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

KARAKAYA, İbrahim "Alevi Kürtler ve Dersim Aleviliği", Pir Sultan Abdal Dergisi, sayı: 42, Ankara 2001

KAYA, Kemal "19.Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı 19, Ankara 2006

KHARATYAN, Hranuş "Dersim Kültür Havzası'nın Ermeni Nüfusu, Alevileşmiş Ermenileri ve Alevilerin Kimlik Arayışında Ermenilik Faktörü", Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2015

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin "Kürtlerin Kökü", Türk Kültürü, c. 1, sayı: 6, Ankara 1963

KOCA, Hüseyin "Tek Parti Dönemi, Umum Müfettişlik Raporlarında Doğu-Güneydoğu Anadolu'ya Yönelik Ermeni Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", Ermeni Araştırmaları I Türkiye Kongresi

Bildirileri, Asam-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, c. 1, Ankara 2003

KOP, Kadri Kemal "Türkiye ve Kürtler Yahut Doğu Anadolu'ya "Politik" Bir Bakış", Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011

KÖSE, Ali "İhtida", DİA, c. 21, İstanbul 2000

KUREYŞAN, Jiyan "Dersim Ermenileri", Sanat ve Hayat, sayı. 21, İstanbul 2006

MERCAN, İsmail Hakkı "Balıkesir Ermenileri; Hoşgörüden Ayrılığa", Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı I), c. 60, İstanbul 2014

Mustafa Abdülhalik "Tedkik Seyahati", Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011

NATANYAN, Boğos "Ermenistan'ın Gözyaşı veya Palu, Harput, Çarsancak ve Erzincan Hakkında Rapor" Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler, c. 2, Hazırlayan Arsen Yarman, Çevirenler Sirvant Malhasyan-Arsen Yarman, Derlem Yayınları, İstanbul 2010

Necmettin Sahir Sılan'ın arşivinde bulunan ve kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen rapor — "Dersim Sünnileştirme ve Tedip", Kürt Sorunu ve Devlet-Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Derleyen Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011

OKUR, Mehmet — "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin Karadeniz Politikası", Tarih ve Medeniyetler Tarihi, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri, c. 5, Ankara 2012

Ongun, Kenan — "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 1950'ye kadar genel seçim uygulamaları", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Sayı: 79, Ankara 2011

ÖZMEN, Abidin — "Abidin Özmen Raporu", Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları-1936, Hazırlayan Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara 2010

RİGGS, Herry H. — "The Religion of the Dersim Kurds", The Missionary Review of the World, Funk and Wagnalls Company Publishers, c. 34, New York 1911

SEEL, L. Molyneux- — "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

SEVGEN, Nazmi "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişer", Dersim ve Koçgiri Direnişleri; Alişer Efendi ve Zarife Hatun, Derleyen Ali Dersimi, Peri Yayınları, İstanbul 2010

SEYFELİ, Canan "Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrıları Panteonu", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 30, Samsun 2011,

SOLİLEAU, Dilek "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği: Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair" Herkesin Bildiği Sır Dersim, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

ŞANDA, Hüseyin Avni, "Sermaye ve Derebeylik", Yeni Adam, c. 5, sayı: 209, Ankara 1937

ŞİRİN, İbrahim İki Hükümet Bir Teşkilat: Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'ne, History Studies, c.6, sayı 2, Samsun 2014

TANÖR, Bülent Mondros Mütarekesi Döneminde Türklerin Kurduğu Geçici Hükümetler, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara 1991

TAŞ, Kenan Ziya "Ermeni-Kürt Soybirliği İddiaları", Asam-Eren, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye

Kongre Bildirileri, Cilt 3, Ankara 2003

TAŞĞIN, Ahmet "Yezidiyye", DİA, c. 43, İstanbul 2013

TAYLOR, John George "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866", Journal of the Royal Geographical Society of London, sayı: 38, Londra 1868

TOPRAK, Zafer "Antropolojik Irk Sorunu ve Dersim'de Uygarlaştırıcı Misyon", Toplumsal Tarih Dergisi, sayı: 202, İstanbul 2010

TOSUN, Mehtap-BAL, Özgür "Yol'da Kurulan Kimlik: Dersim Ermenileri", Dersim'i Prantezden Çıkarmak, İletişim Yayınları, İstanbul 2013

TUNCEL, Metin "Tunceli", DİA, c. 41, İstanbul 2012

TURAN, Osman Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993

URAL, Selçuk "Şerif-Bogos Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler", Ermeni Araştırmaları Dergisi, sayı: 14-15, Ankara 2004

UZUN, Mehmet "Prens Süreyya Bedirhan (1883-1938)", Kürt Davası ve Hoybun, Prens Sureyya Bedirhan, Med Yayınları, İstanbul 1994

UZUN, Mustafa "Ali Seydi Bey", DİA, c. 2, İstanbul 1989

Yazarı belirtilmemiş "Dersim", MEB Türk Ansiklopedisi, MEB Basımevi, C. 13, Ankara 1966

Yazarı belirtilmemiş "Tunceli", MEB Türk Ansiklopedisi, MEB Basımevi, C. 31, Ankara 1982

Yazarı belirtilmemiş "Dersim" Hayat Ansiklopedisi, İstanbul 1932, c. 3

YAZICI, Tahsin "Deylem", DİA, İstanbul 1994

YILDIRIM, Mehmet "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na" Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 1 sayı 1, Tunceli 2012

YILDIRIM, Mehmet "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", Dört Dağa Sığmayan Kent (Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar), Patika Kitap, İstanbul 2013

YILMAZÇELİK, İbrahim "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile ilgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı 28, Ankara 2010

YUVALI, Abdulkadir "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleri İle İlgili Bazı Mektuplar", Türk Dünyası Tarih

Dergisi, sayı: 23, İstanbul 1988

ZEYREK, Suat — "Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası, c. 23/Bahar, İstanbul 2013

3.3.Tezler

AĞCAKULU, Ali — Ortadoğu'da Kürtçe Radyo Yayınları: Erivan Radyosu Örneği (1955-1990), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012

ARSLAN, Zeynep — Mamuretü'l-Aziz (Elazığ) ve Çevresinde Asayiş, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012

ÇAMSOY, Zeynep — Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007

DEMİREL, Muammer — Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1993

ERTEM, Barış — Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın Askeri Kişiliği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006

GİRİTLİ, Oya — Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994

MİYAK, Derya Levent — Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005

TASLI, İlkut Taha — Dersim Olayında Cumhuriyet Hükümeti'nin Uyguladığı Strateji, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011

TODD,Terry Lynn — A Grammer f Dimili (Also Known As Zaza), Near Eastern Studies: Languages and Literatures in The University of Michigan Doktora Tezi, Michigan 1985

ULUTİN, Betül — Birinci Dünya Savaşı'nda Kutülamare Muharebeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016

ÜNAL, Fatih — Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995

ÜNAL, Suzan — 1923 ve 1927 Seçimleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012

YAŞAROĞLU, Hasan — Taberistan Zeydileri (250-316/864-929), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998

4. WEB TABANLI ESERLER

https://www.arasyayincilik.com/tr/kitaplar/dersimseyahatname/141 19.2.2016

http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=92852 10.1.2016

http://www.gomemis.com/portal/haberdetay.asp?ID=243 5.10.2015

The Huffington Post, http://www.huffingtonpost.com/shai-baitel/the-story-of-a-jewish-violin_b_1837370.html 21.01.2016

The Jerusalem Post, http://www.jpost.com/Magazine/Features/Did-Jews-invent-the-violin; 21.01.2016

http://www.kurmesliler.com/index.php?option=com_content&view=article&id=24:kurmes-koeyuenue-tanyalm&catid=27:sosyo-kueltuerel&Itemid=62 7.9.2015

http://www.nisanyanmap.com/?yer=32212&haritasi=atadoğdu, 12.8.2015

http://www.nisanyanmap.com/?y=mamsa&t=&lv=1&u=1&ua=0 4.7.2015

Yaşar Kalafat, Karir Zaza-Türk Halk İnançları, https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://yasarkalafat.info/wp-content/uploads/2015/11/kalafat201585213.pdf 17.8.2015

Yaşar Kalafat, Karşılaştırmalı Bingöl/Çapakçur Dımili Halk İnançları, https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://yasarkalafat.info/wp-content/uploads/2015/11/kalafat201571955.pdf 17.8.2015

EKLER

EK 1. Vital Cuinet'in Mamuretülaziz Haritası, La Turquie d'Asie, c. 2, Paris 1891, s. 315

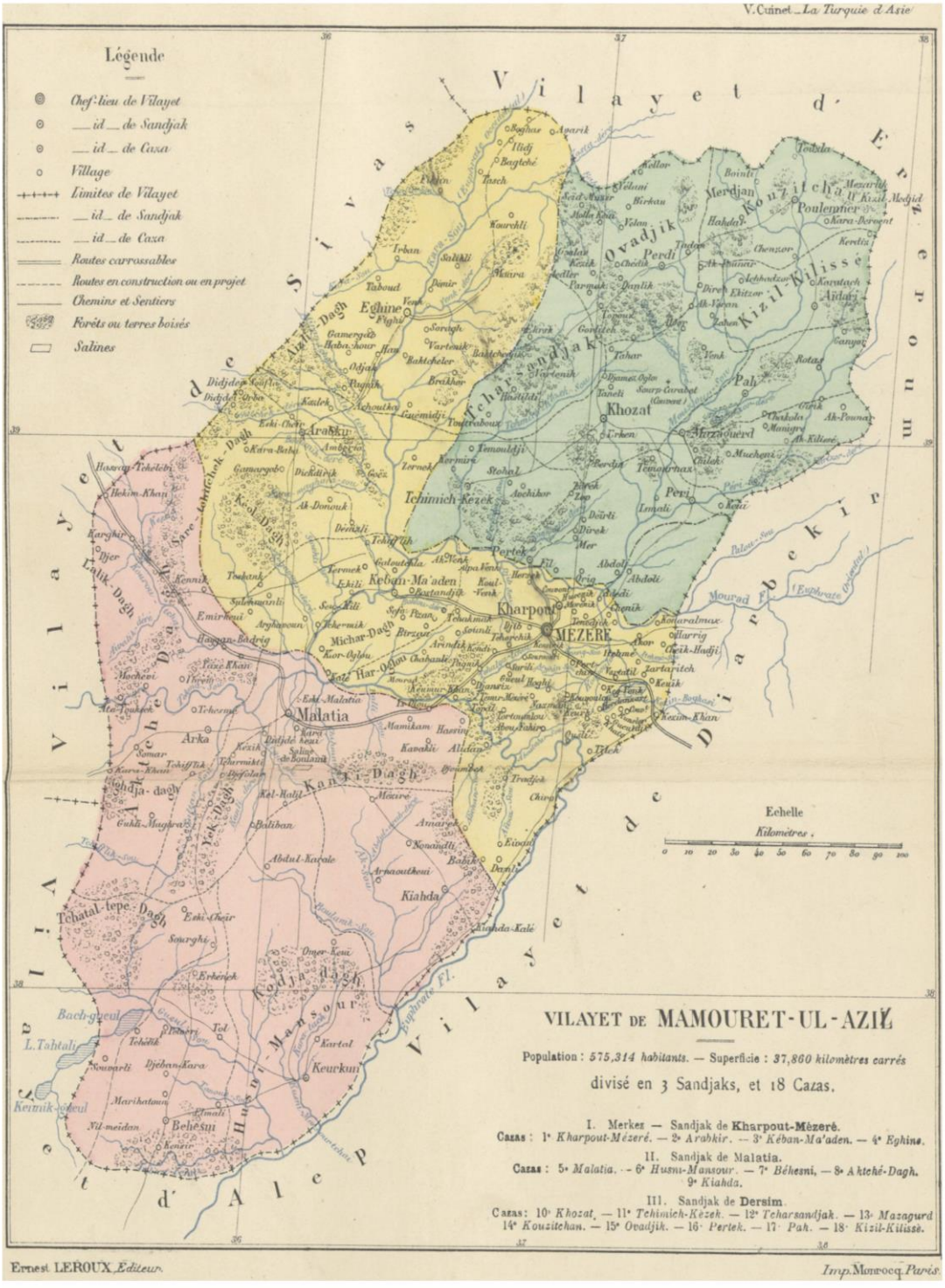

EK 2. Ermeniler tarafından kutsal kabul edilen ve Vaftizci Yahya'nın sağ kolunun bulunduğuna inanılan Dersim-Surp Garabet Manastırı veya Halvori Vank, Karşılar köyünün kuzeydoğusunda yer alır. Bkz. L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

EK 3. Dersimli Kızılbaş bir grup aşiret mensubu, L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

EK 4. L. Molyneux-Seel tarafından yapılan Dersim Haritası, L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

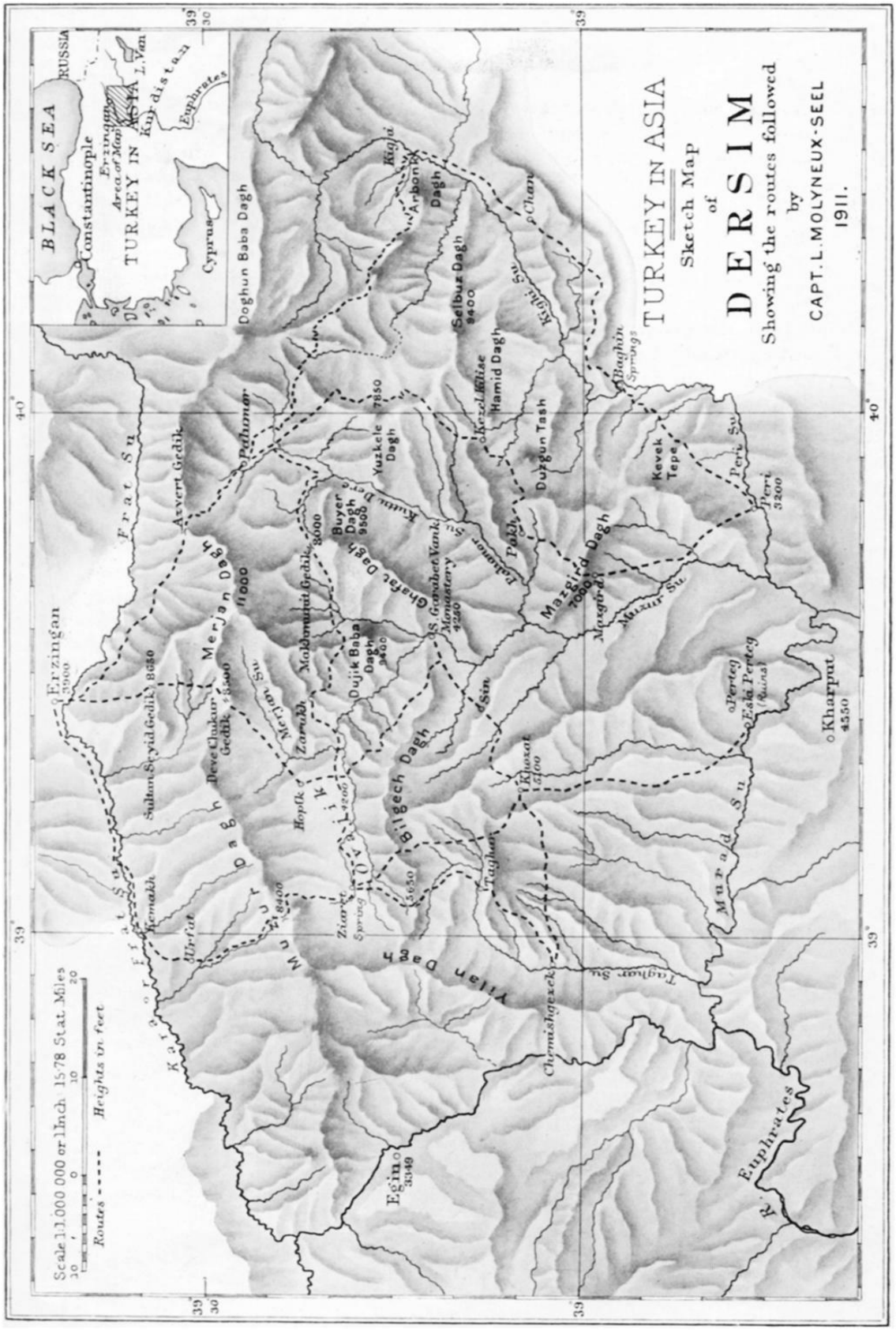

EK 5. Mazgirt'ten bir görüntü, L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

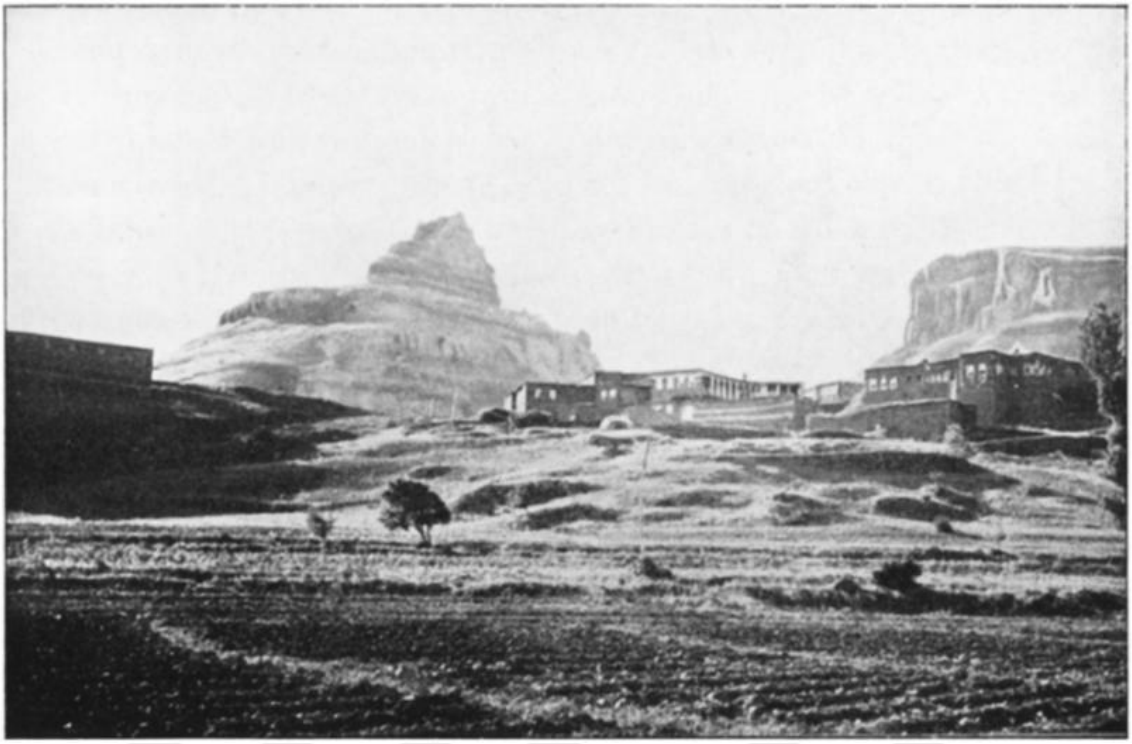

EK 6. Bağin köyü (Mazgirt Dedebağ köyü) ve kalesi, L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

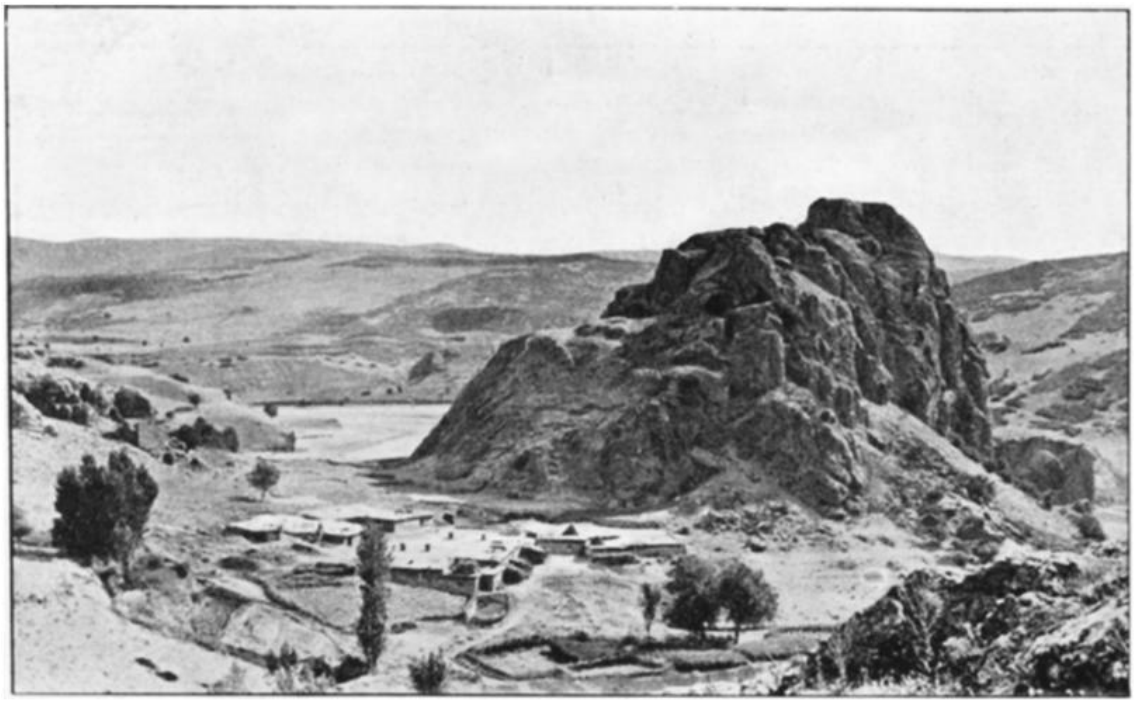

EK 7. I. Dünya Savaşı'nda Dersim'e yapılan harekatın planı (1916), Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

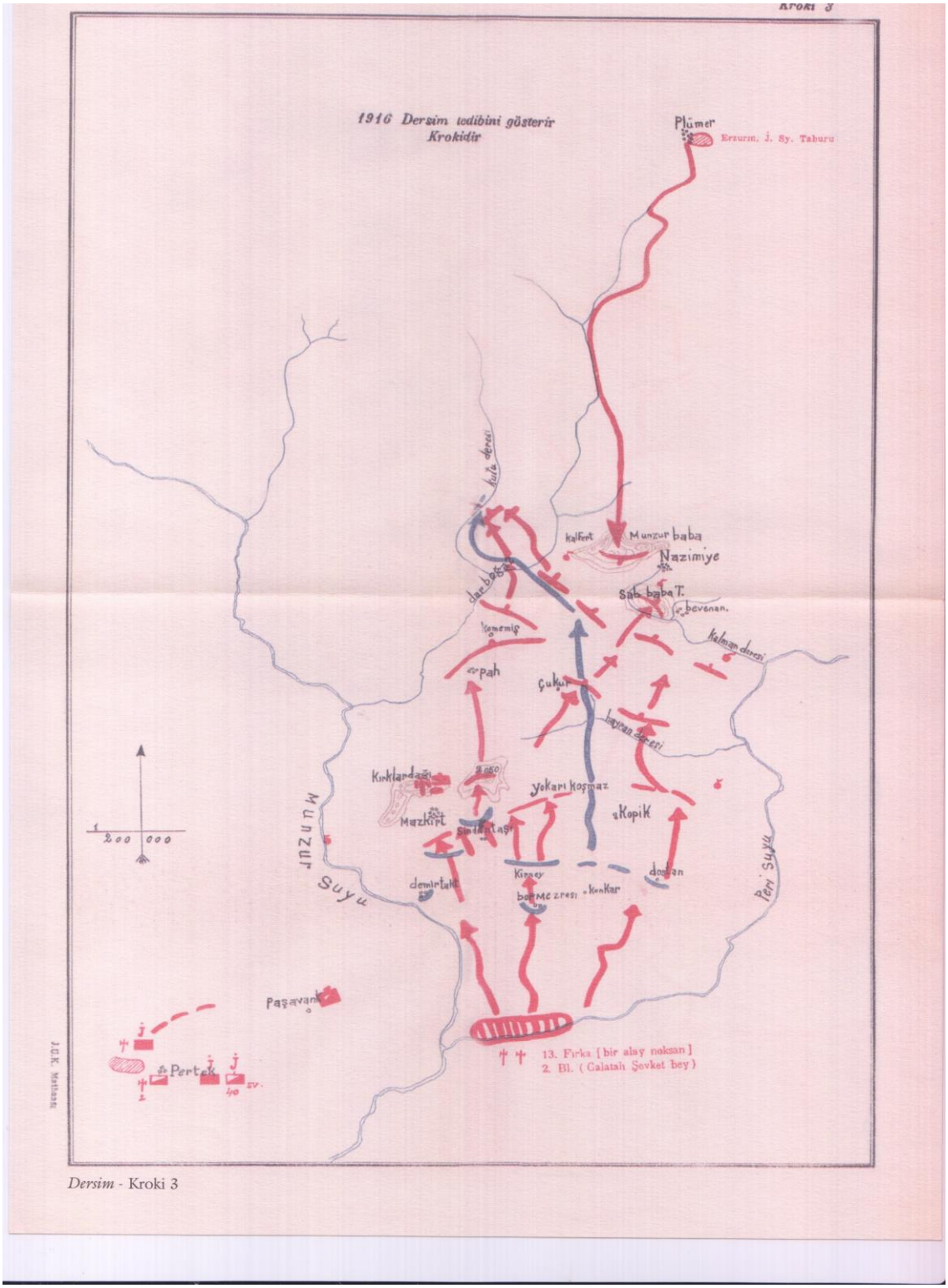

Dersim - Kroki 3

EK 8. Çemişgezek Hazari (günümüzde Anıl) köyü papazı Hovhannes Kahana ve ailesi (Kaynak; Vazken Antreasyan koleksiyonu, Paris)
http://bantuhd.blogspot.com.tr/2015/07/dersim-demografi.html?view=classic 28 Mart 2016

EK 9. Mercan Dağı Yaylası, Bkz. L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", The Geographical Journal, c. 44, no: 1, Londra 1914

EK 10. Peri şehri (Kaynak; Kevork S. Yerevanyan, Çarsancak Ermenileri Tarihi, Beyrut, "G. Donigyan" matbaası, 1956), Bkz. http://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/sandjak-of-dersim/egitim-ve-spor/okullar.html 29 Mart 2016

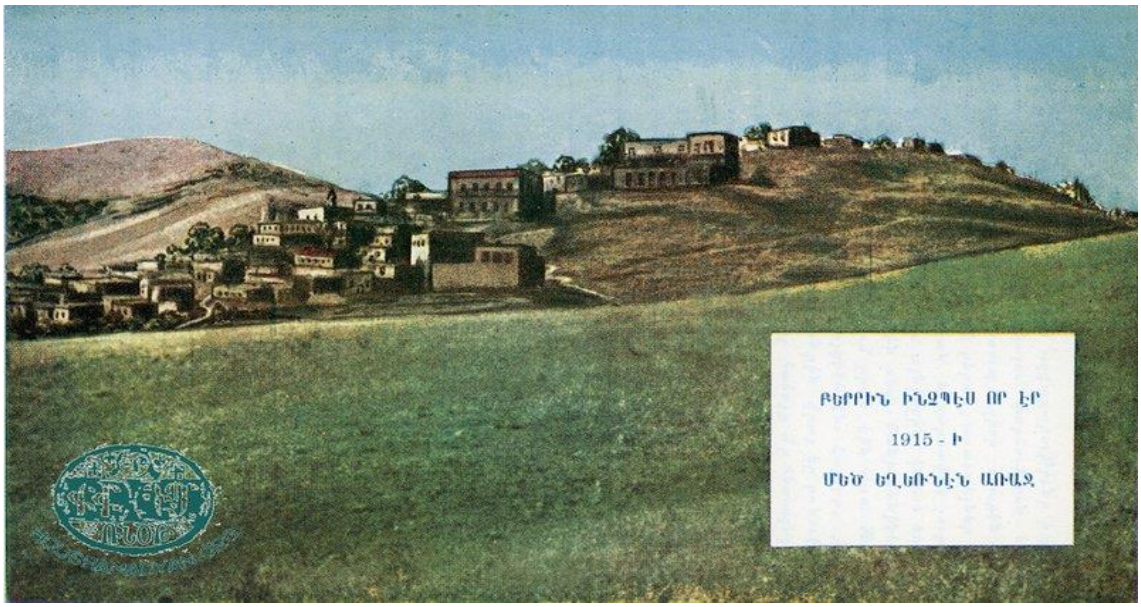

EK 11. Antranik Ozanyan, Bkz.

http://military.wikia.com/wiki/Andranik?file=General_Andranik.jpg 3.4.2016

EK 12. Antranik Ozanyan'ın Paris'teki mezarı, 17 Şubat 2000 yılında Ermenistan'a nakledilmiştir. Bkz. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/Cimeti%C3%A8re_du_P%C3%A8re-Lachaise_-_General_Antranik_Toros_Ozanian.jpg 3.4.2016

EK 13. Dersimli kızak taşımacılığı yapan hamallar, Bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 90447---0001

EK 14. 20 Yüzyıl başlarında Mamuretülaziz Vilayeti ve Dersim, Bkz. http://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput.html 29 Mart 2016

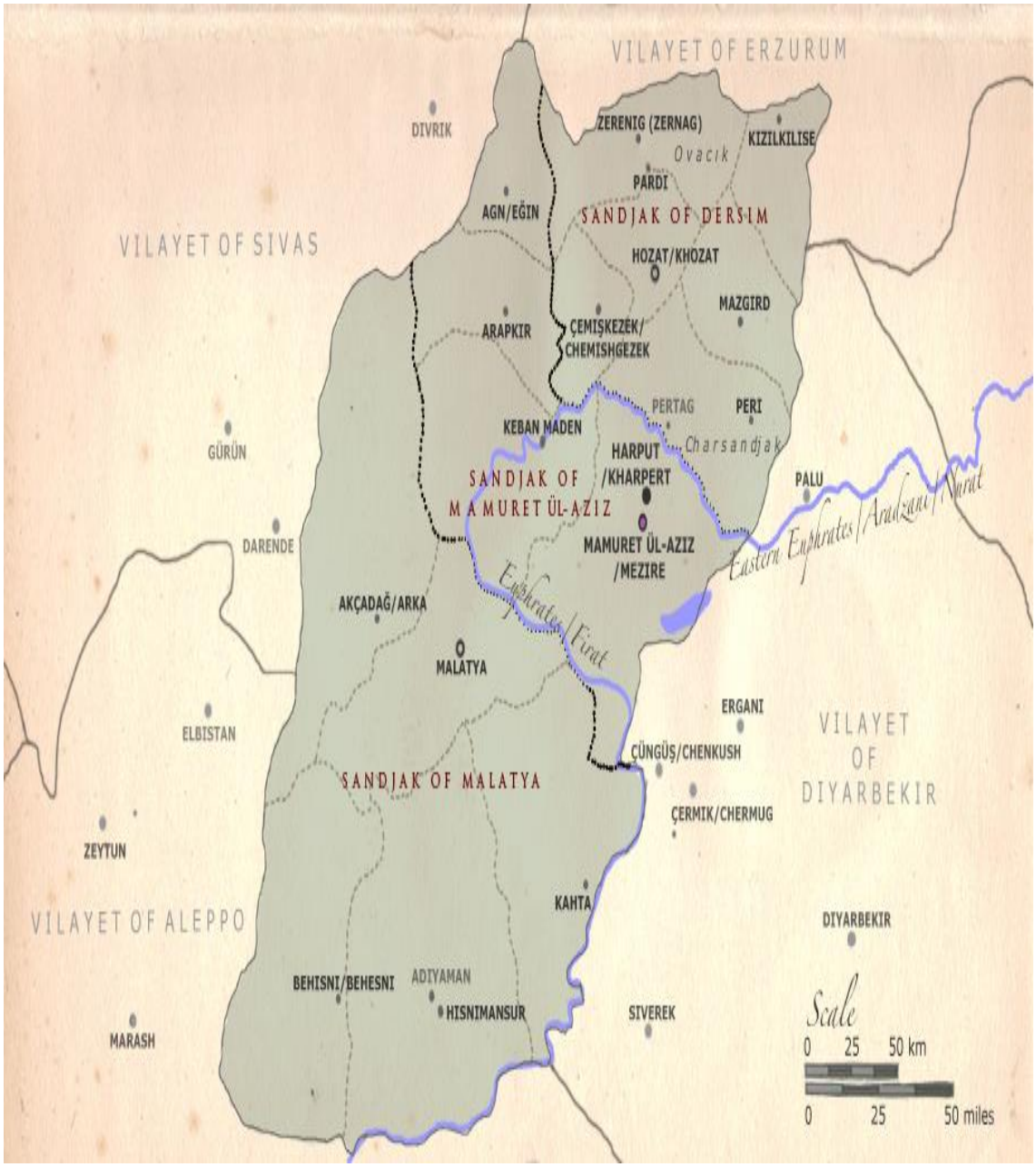

EK 15. Pertek (Kaynak; Lamberto Vannutelli, Anatolia Meridionale E Mesopotamia, Roma, 1911), Bkz.

http://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/dersim-sancagi/dersimyerlesimbirimi/demografiuckisim.html 29 Mart 2016

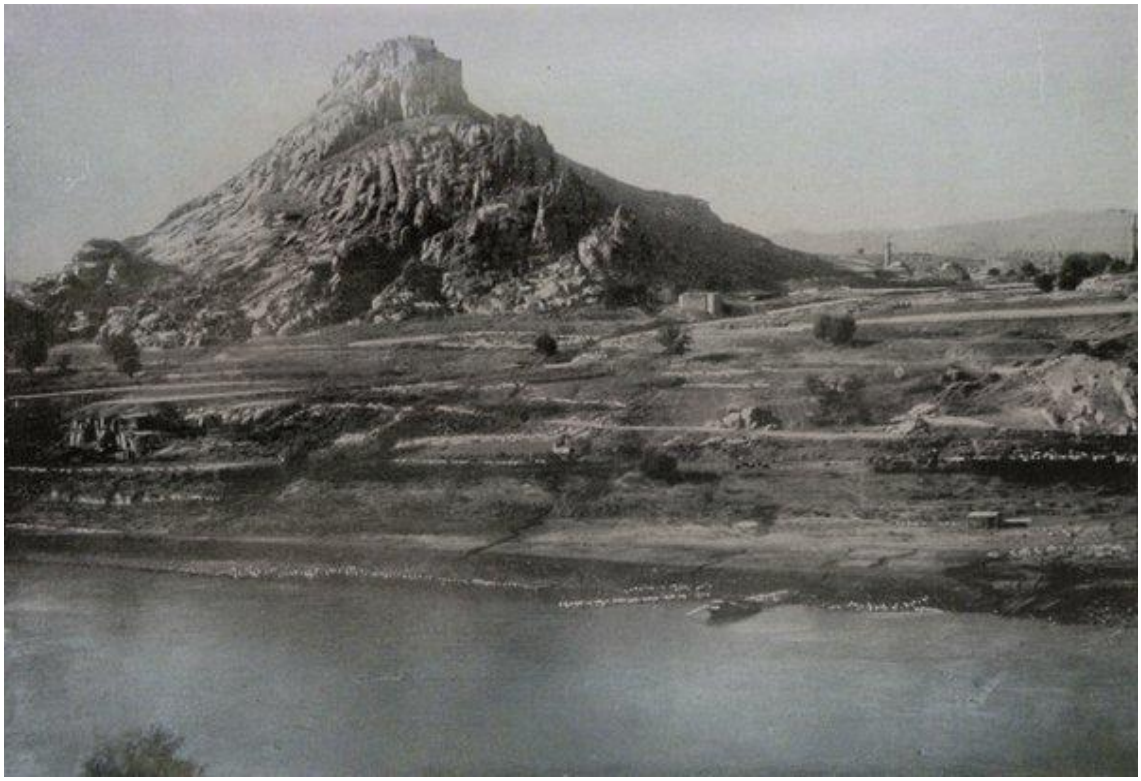

EK 16. Çemişgezek 1937-1938, Bkz. http://www.houshamadyan.org/tur/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/dersim-sancagi/dersimyerlesimbirimi/dersimdemografiiikisim.html 3.4.2016

EK 17. Wilson'a göre kurulması düşünülen Ermenistan (1918), Bkz. http://z5.ifrm.com/30192/69/0/p1164085/Armenia_by_the_Sevres_Treaty_1920.gif 3.4.2016

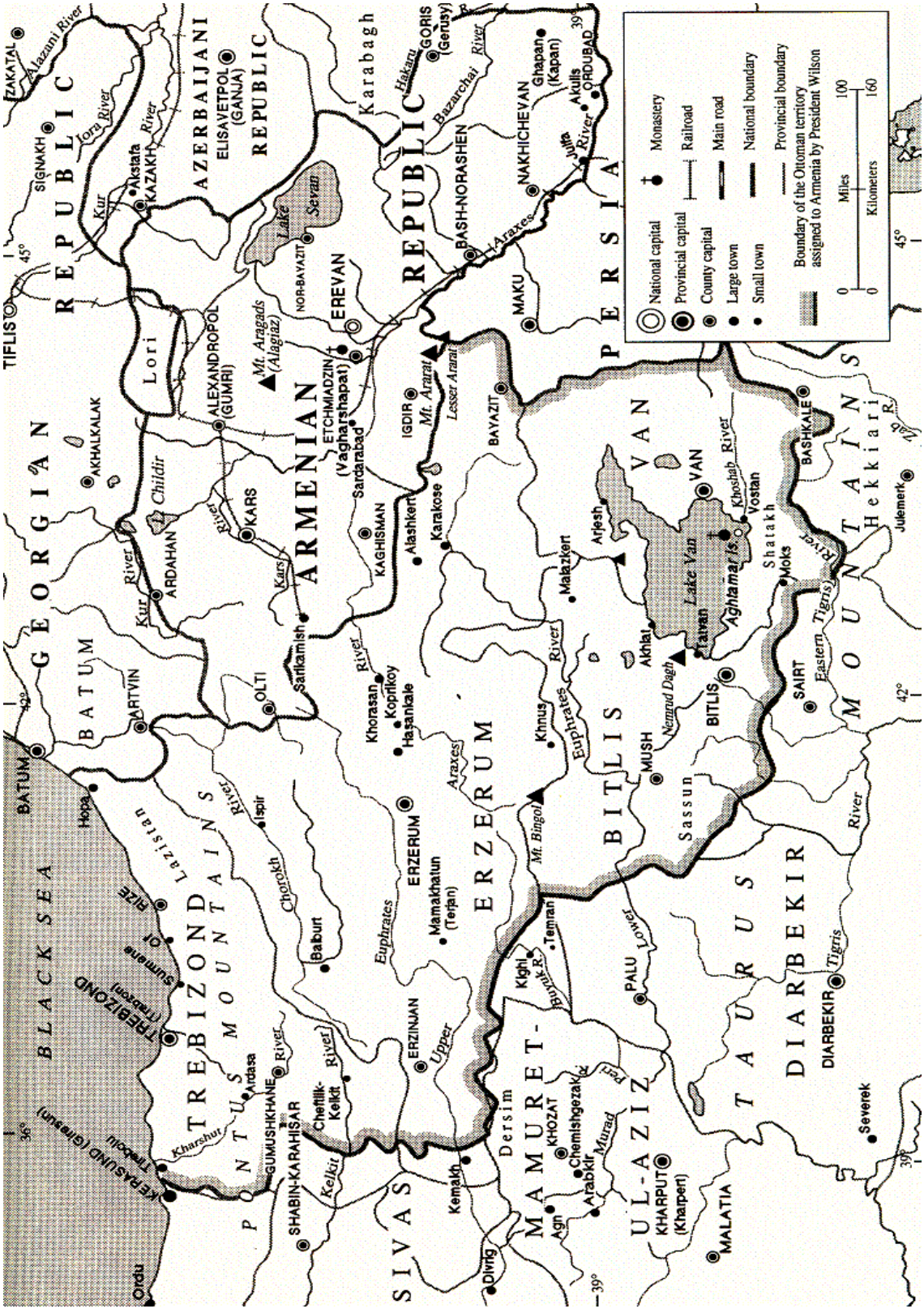

EK 18. Şeyh Said İsyanı'na destek verdiği için idam edilen Karaballı aşiretinden Hasan Hayri Bey

http://norotila.blogspot.com.tr/2010/01/der-simden-tunc-eliye-yurttas-haklar_03.html

3.4.2016

EK 19. Atatürk ve Diyab Ağa, Ankara 1921, Bkz.

https://twitter.com/nataliavazyan/status/659804554255560704 3.4.2016

EK 20. Seyit Rıza**,** Hasan Saltık Arşivi, http://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/hasan-saltikin-arsivinden-dersim-katliami-ve-seyit-rizanin-idami/20 3.4.2016

EK 21. Hozat 1934, Bkz Hasan Saltık Arşivi, http://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/hasan-saltikin-arsivinden-dersim-katliami-ve-seyit-rizanin-idami/20 3.4.2016

EK 22. Seyit Rıza'nın yeğeni Rehber ve Zeynel, Bkz. Hasan Saltık Arşivi, http://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/hasan-saltikin-arsivinden-dersim-katliami-ve-seyit-rizanin-idami/20 3.4.2016

EK 23. 30 Temmuz günü 1908 yılındaki Neşet Paşa'nın komutasında bulunan tedip ve tenkil kuvvetlerinin durumunu gösteren kroki, Bkz. I. Dünya Savaşı'nda Dersim'e yapılan harekatın planı (1916), Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

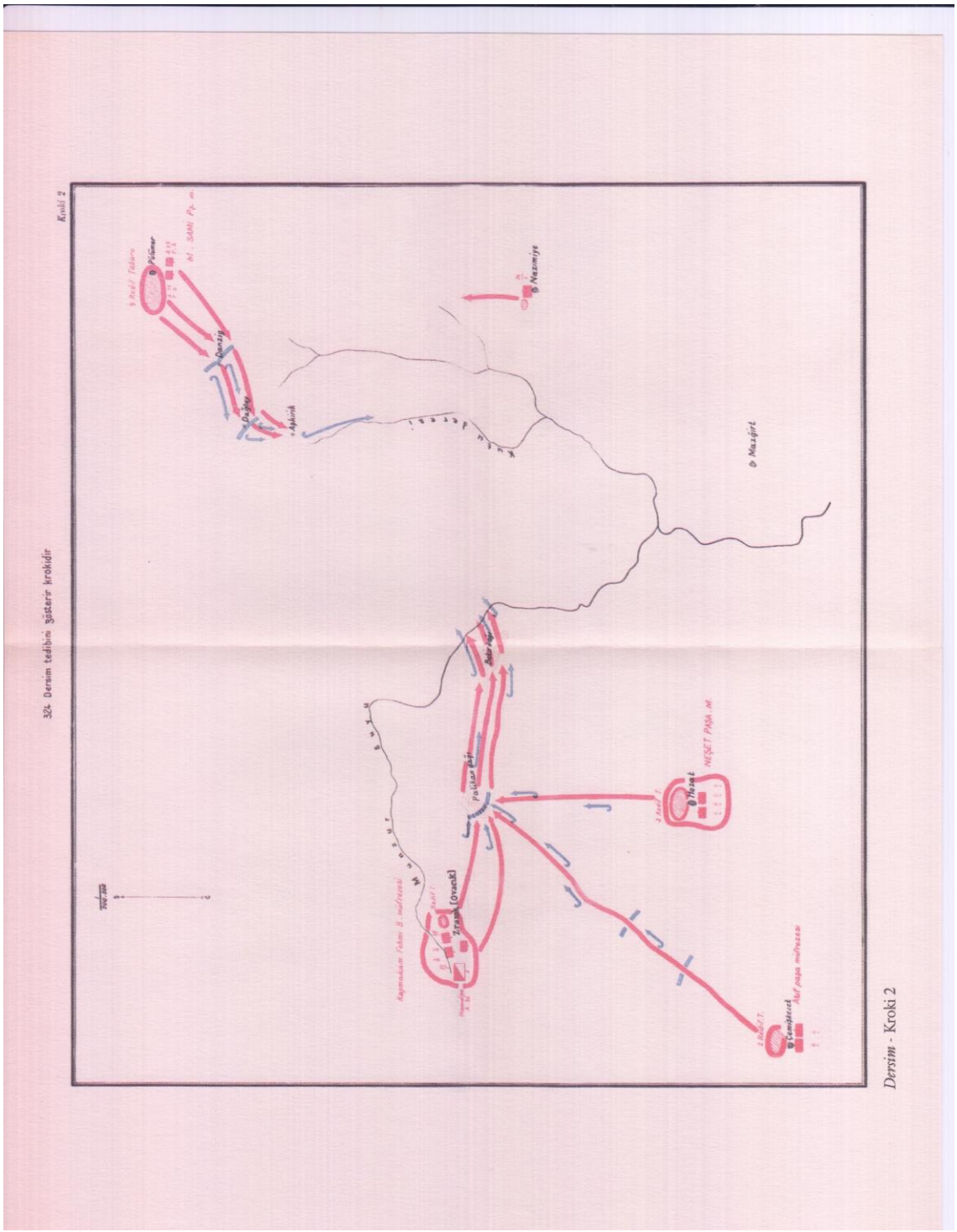

EK 24. Serv Antlaşmasına göre Plesibit yapılacak Dersim'in de içine alan bölge, Bkz. http://www.hri.org/docs/sevres/map1.html 3.4.2016

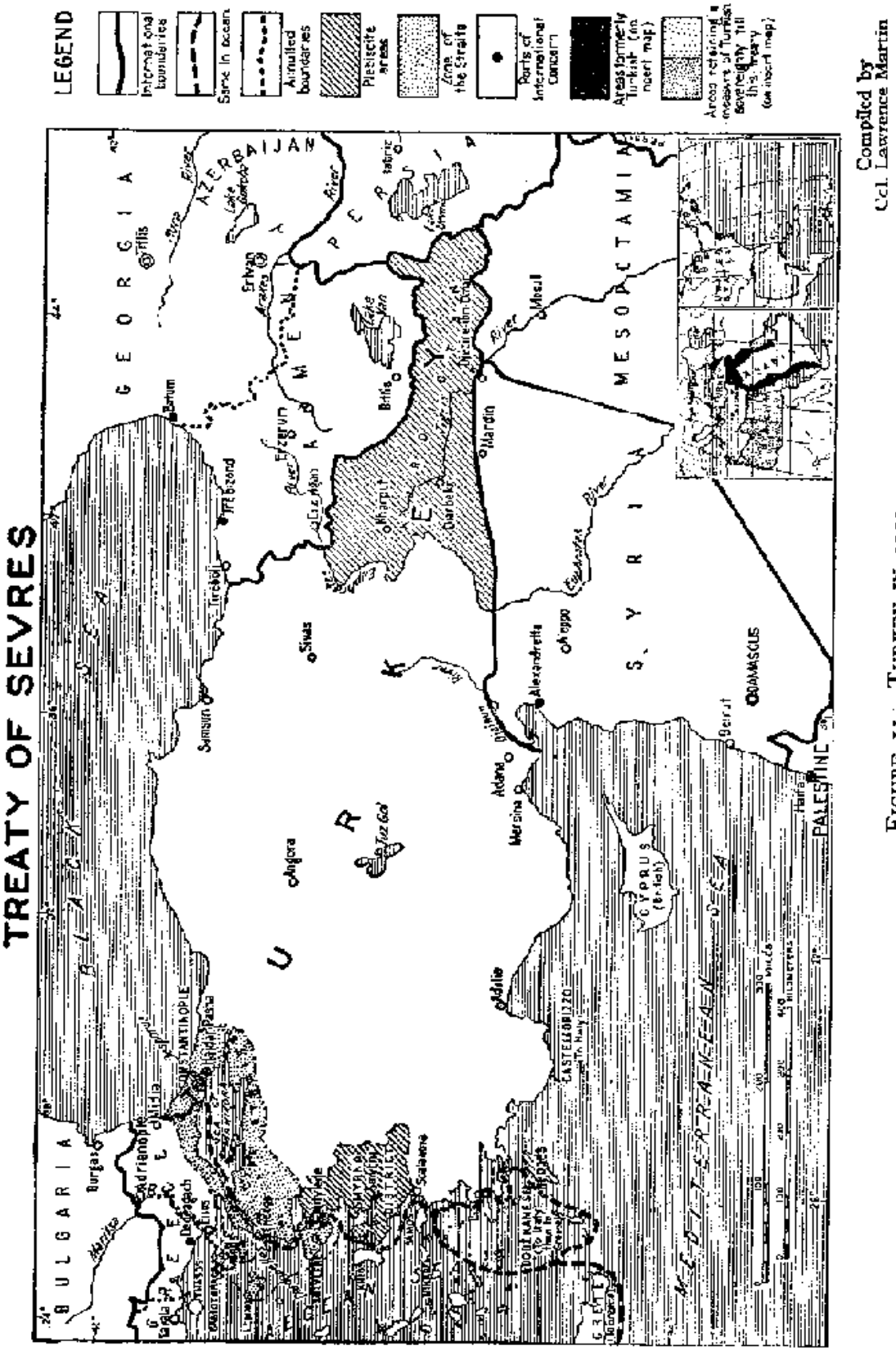

FIGURE 11. TURKEY IN 1920

EK 25. 1913 ila 1916 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti Büyükelçiliğini yapmış olan Henry Morgenthau, Bkz. http://www.gwpda.org/wwi-www/morgenthau/images/Morgen01.jpg 3.4.2016

HENRY MORGENTHAU
American Ambassador at Constantinople from 1913 to 1916

EK 26. Seyit Rıza Elazığ'da mahkeme çıkışı (1937), Bkz. Hasan Saltık Arşivi, http://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/hasan-saltikin-arsivinden-dersim-katliami-ve-seyit-rizanin-idami/20 3.4.2016

EK 27. Türkiye'ye karşı Ermenilerle işbirliği Cemilpaşazadeler, ayaktakiler; soldan sağa-Kadri Cemilpaşa, Müküslü Hamza Bey, Ekrem Cemilpaşa, Şam, 1970. Bkz. http://ibrahimhalilbaran.tumblr.com/post/35522457944/%C5%9Fam-1970-y%C3%AA-li-ser-p%C3%AEya-ji-aliy%C3%AA-%C3%A7ep%C3%AA-va#.VwFXpRIgWHq 3.4.2016

EK 28. İngiliz diplomat, asker Mark Sykes (1918), Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mark_Sykes#/media/File:Mark_Sykes00.jpg 29 Mart 2016

EK 29. Çarsancak/Peri Ermenisi Puçik(g)yan Ailesi- (Kaynak; Minnie Puçigyan Caton koleksiyonu) https://twitter.com/nataliavazyan/status/427398884063596544 29 Mart 2016.

EK 30. 1926 Koç Uşağı Harekatı, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

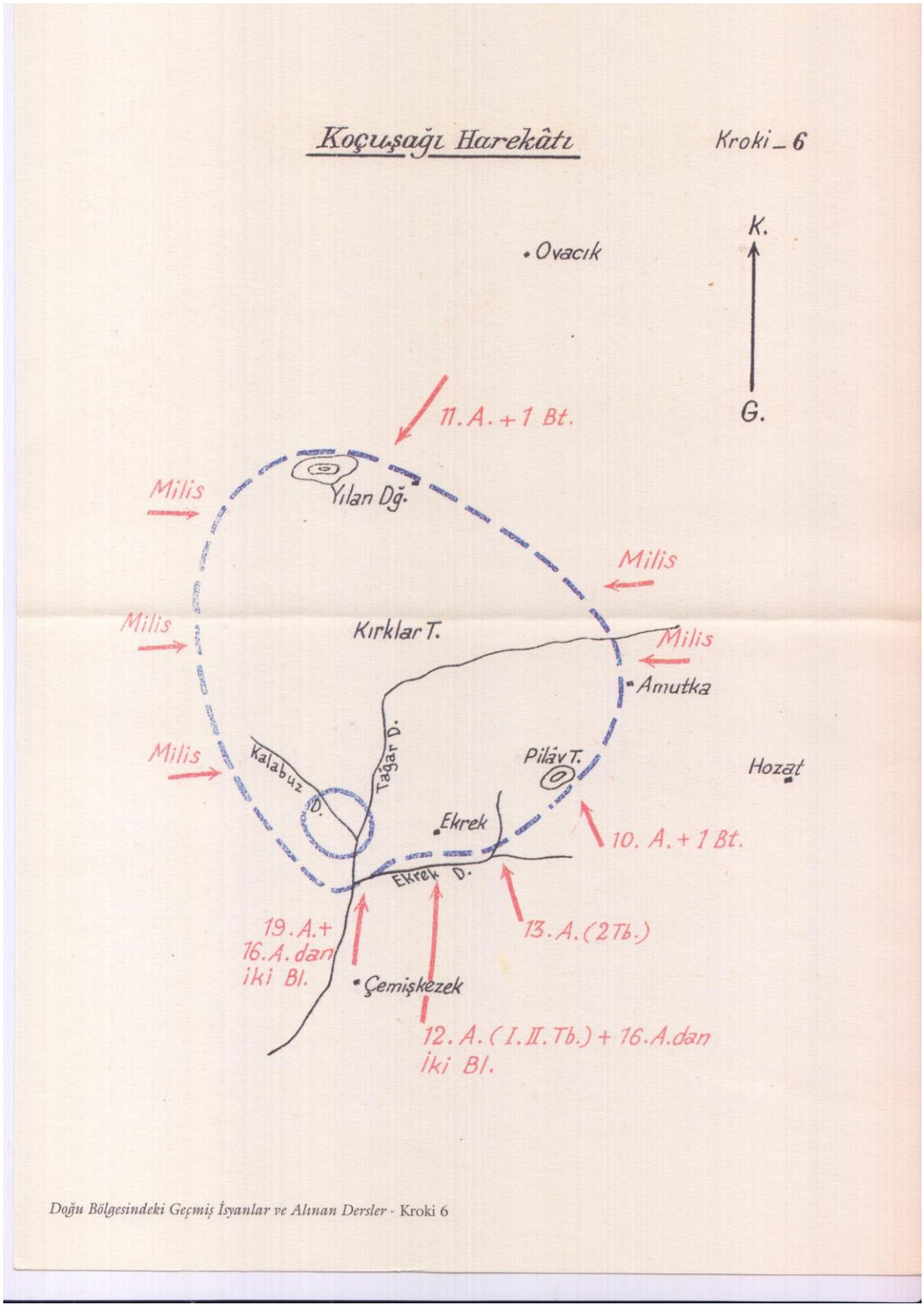

EK 31. 1930 Pülümür İsyanı Harekatı, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

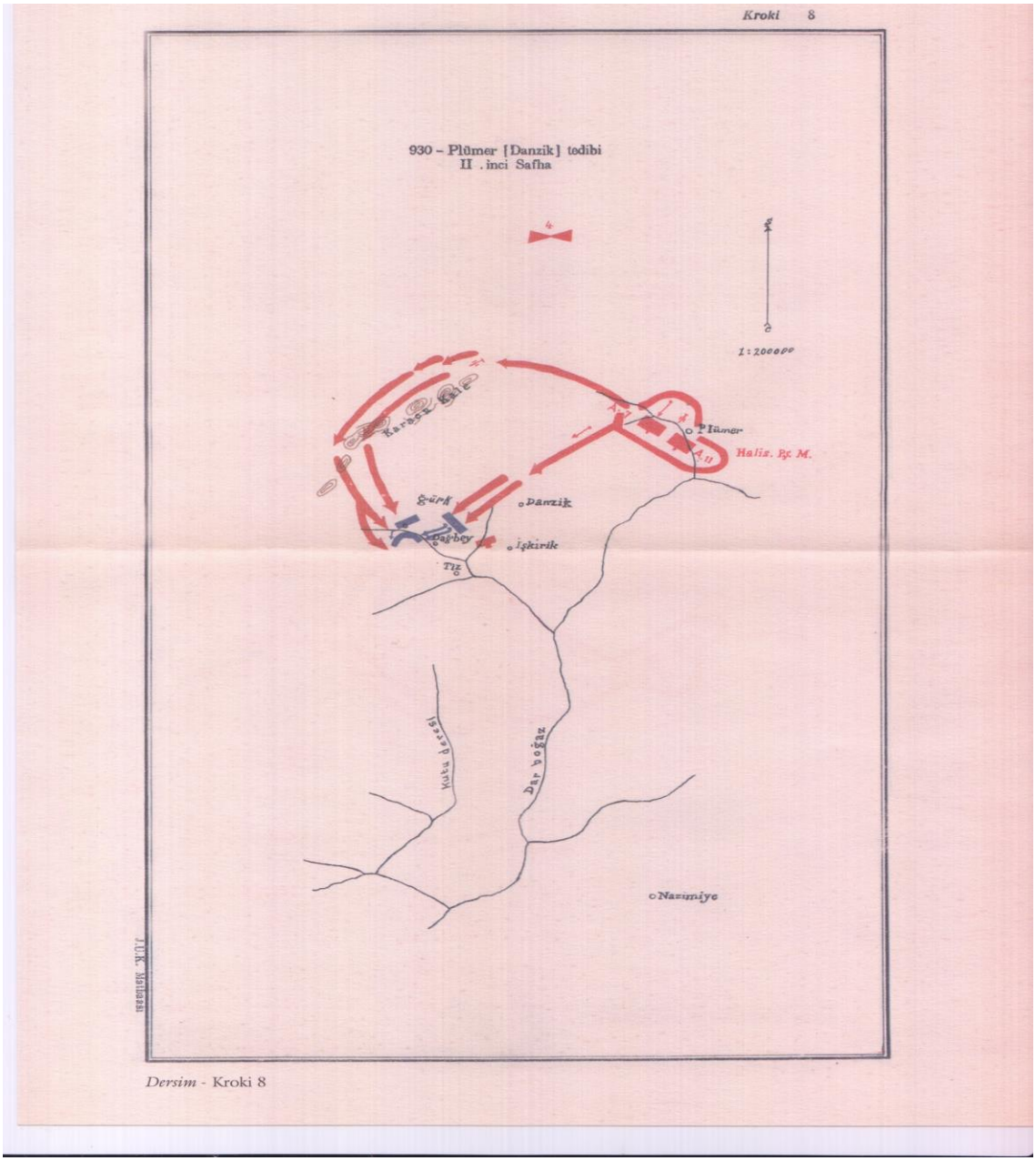

EK 32. Tunceli Harekatı, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

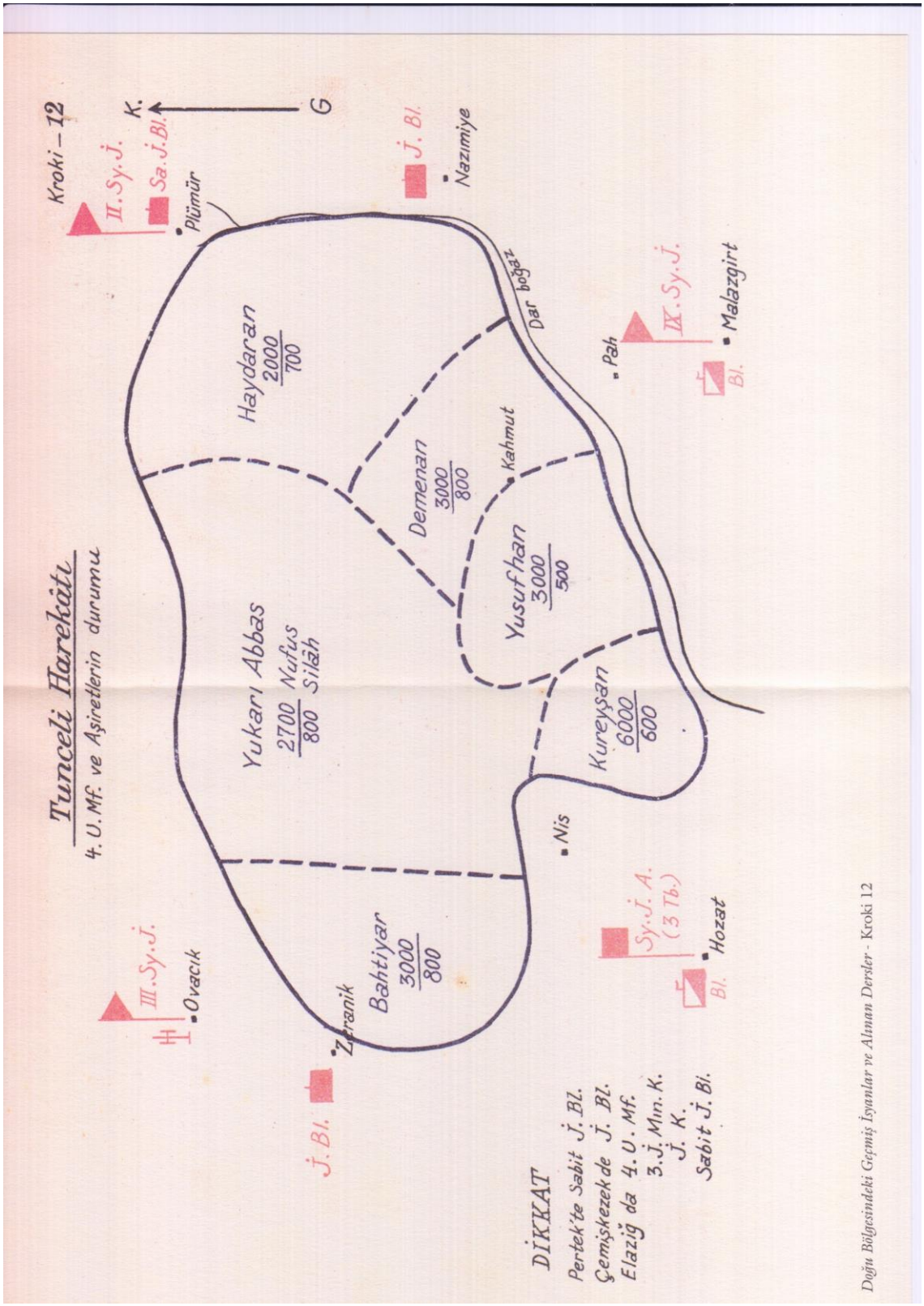

EK 33. Tunceli Harekatı, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

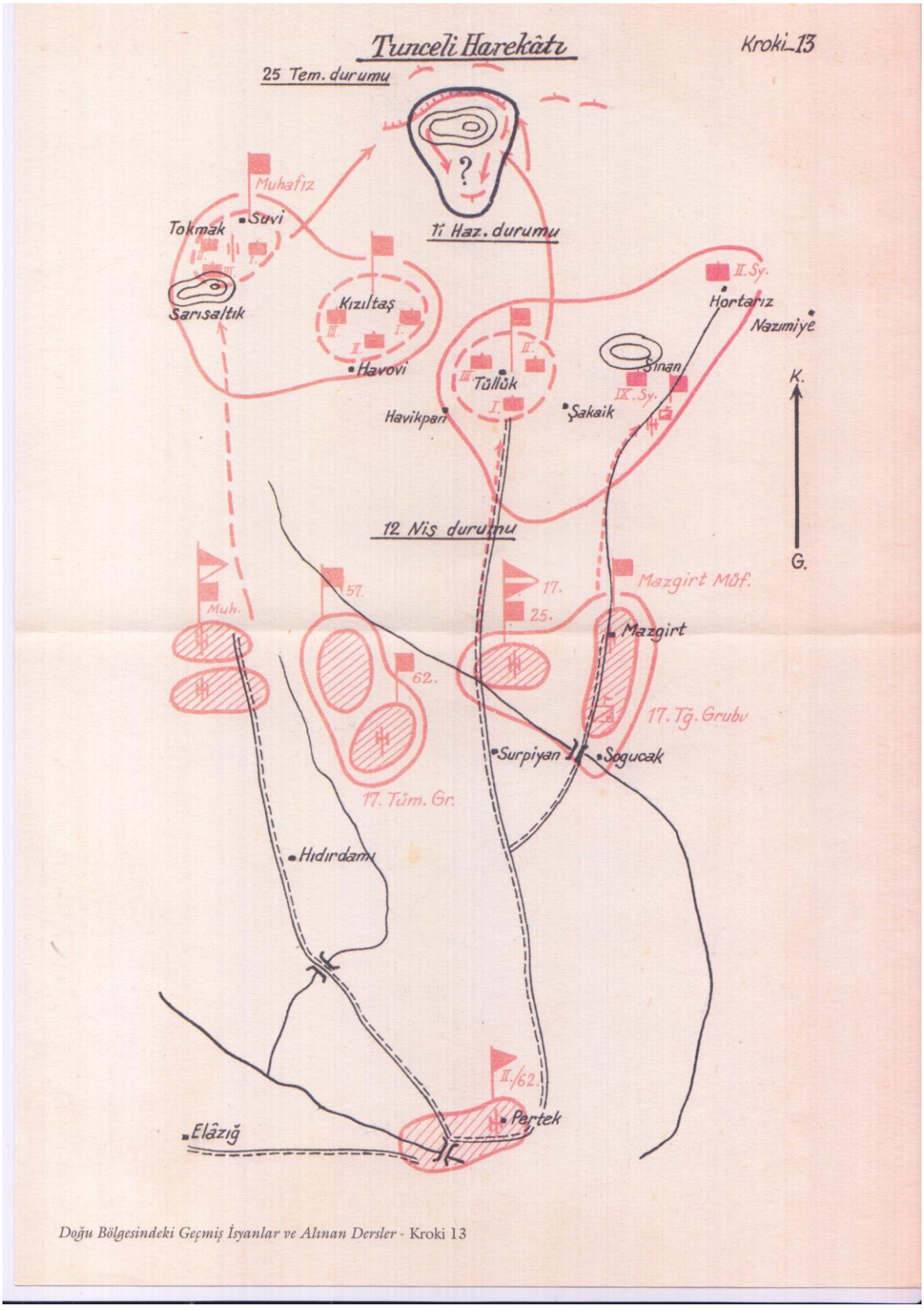

EK 34. Tunceli Harekatı, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

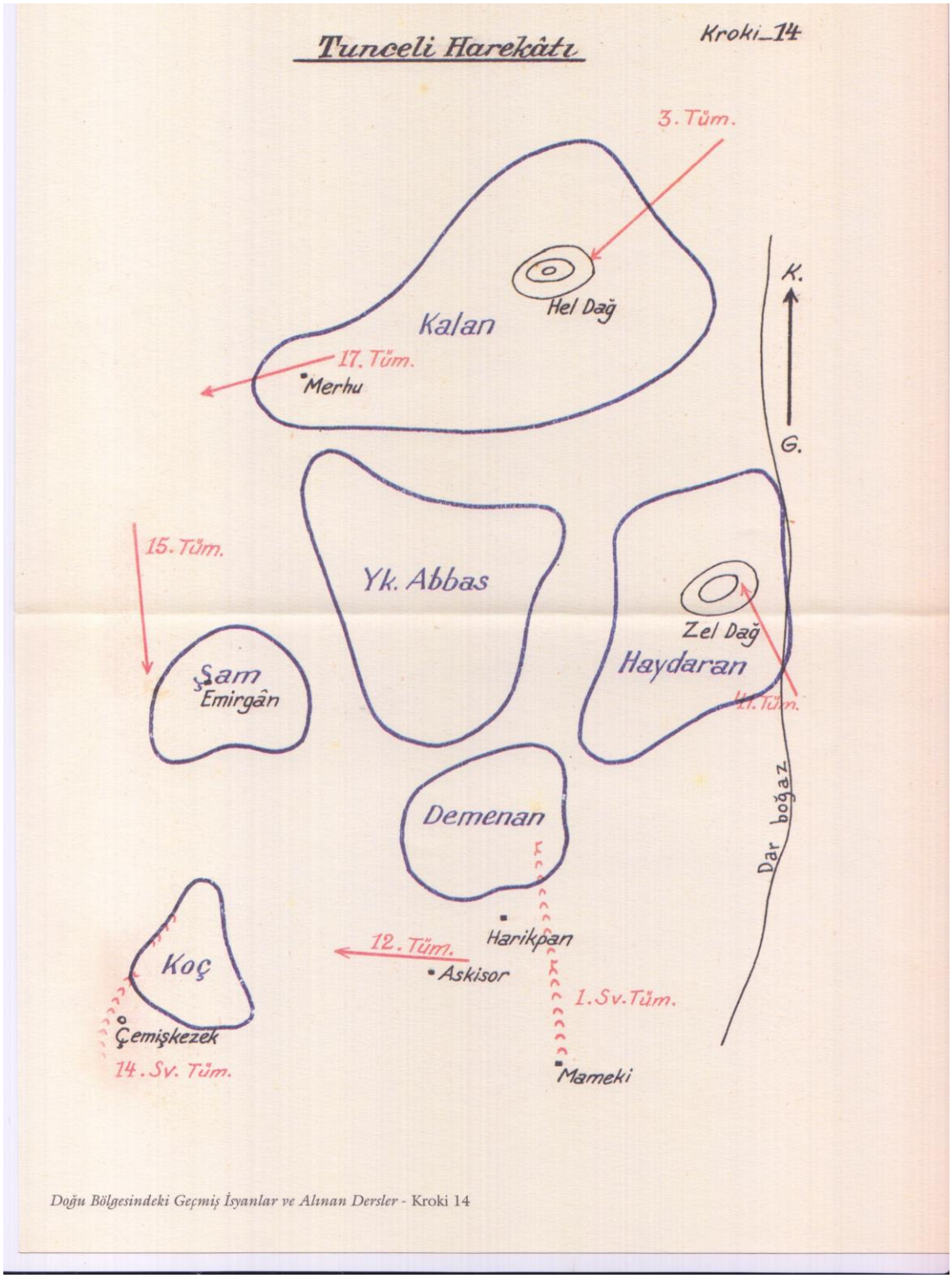

EK 35. Aşiretlerin yerleşim durumu, Bkz. Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (1934-1936), Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010

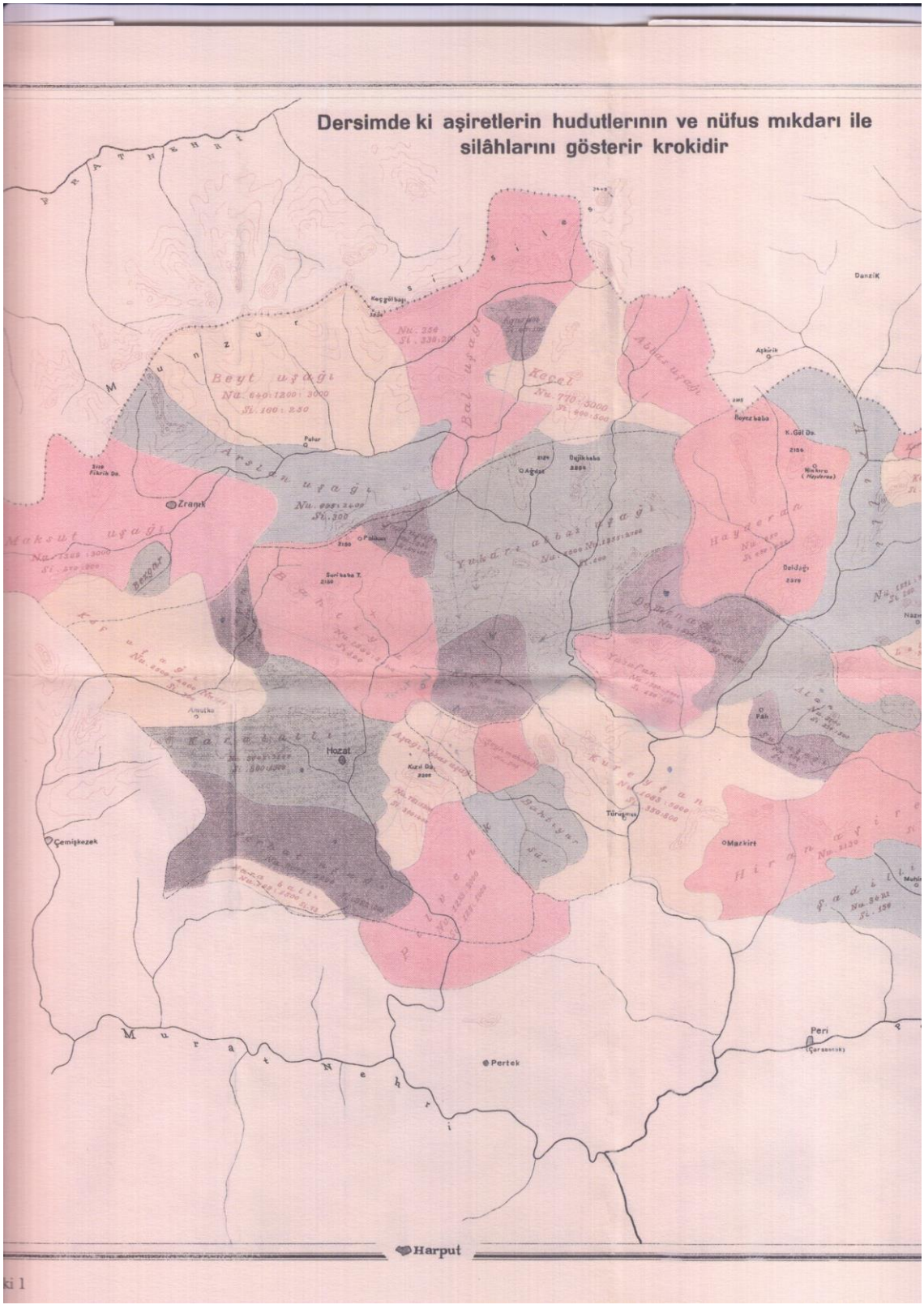

EK 36. Burhan Özkök'ün Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları adlı kitabında yer alan Dersim mıntıkasını gösteren krokinin yeni çizimi

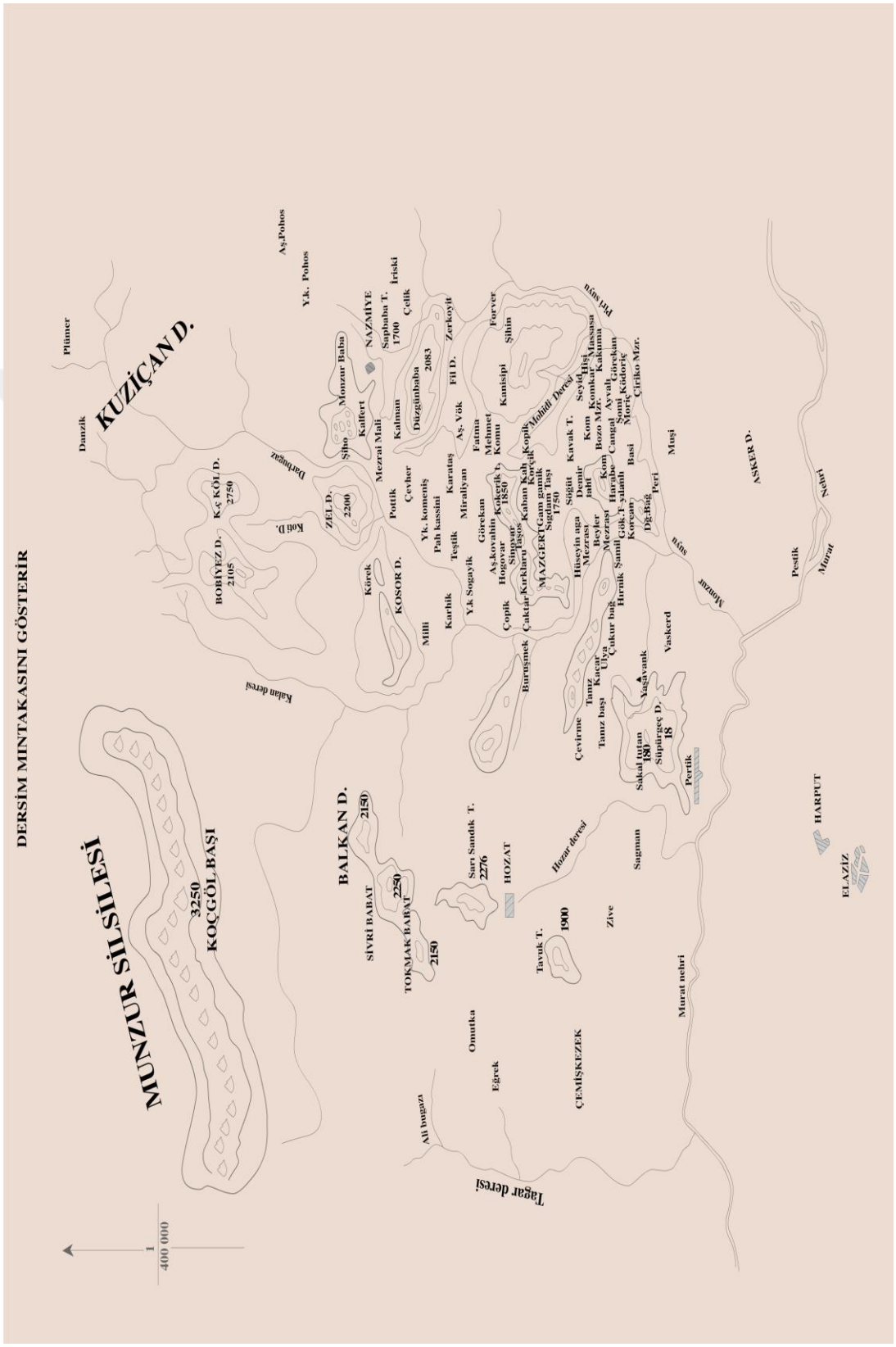

EK 37. Ermeni Kürt Cemiyeti Hoybun'un Lübnan'ın Bihamdun (Bhamdoun) şehrinde ilk toplantısını yaptığı evin sahibi Vahan Papazyan, Bkz. http://www.orientica.net/images/c/c6/Vahan_Papazyan.jpg 4.4.2016

PUBLISHED AT
ENCYCLOPEDIA
ORIENTICA

EK 38. Dersim aşiretlerinin bir kısmının geldiği, günümüzde İran'ın Gilan, Deylem, Mazenderan bölgelerini gösteren tarihi Taberistan bölgesi, Bkz. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/78/Tabaristan-EN.svg 3.4.2016

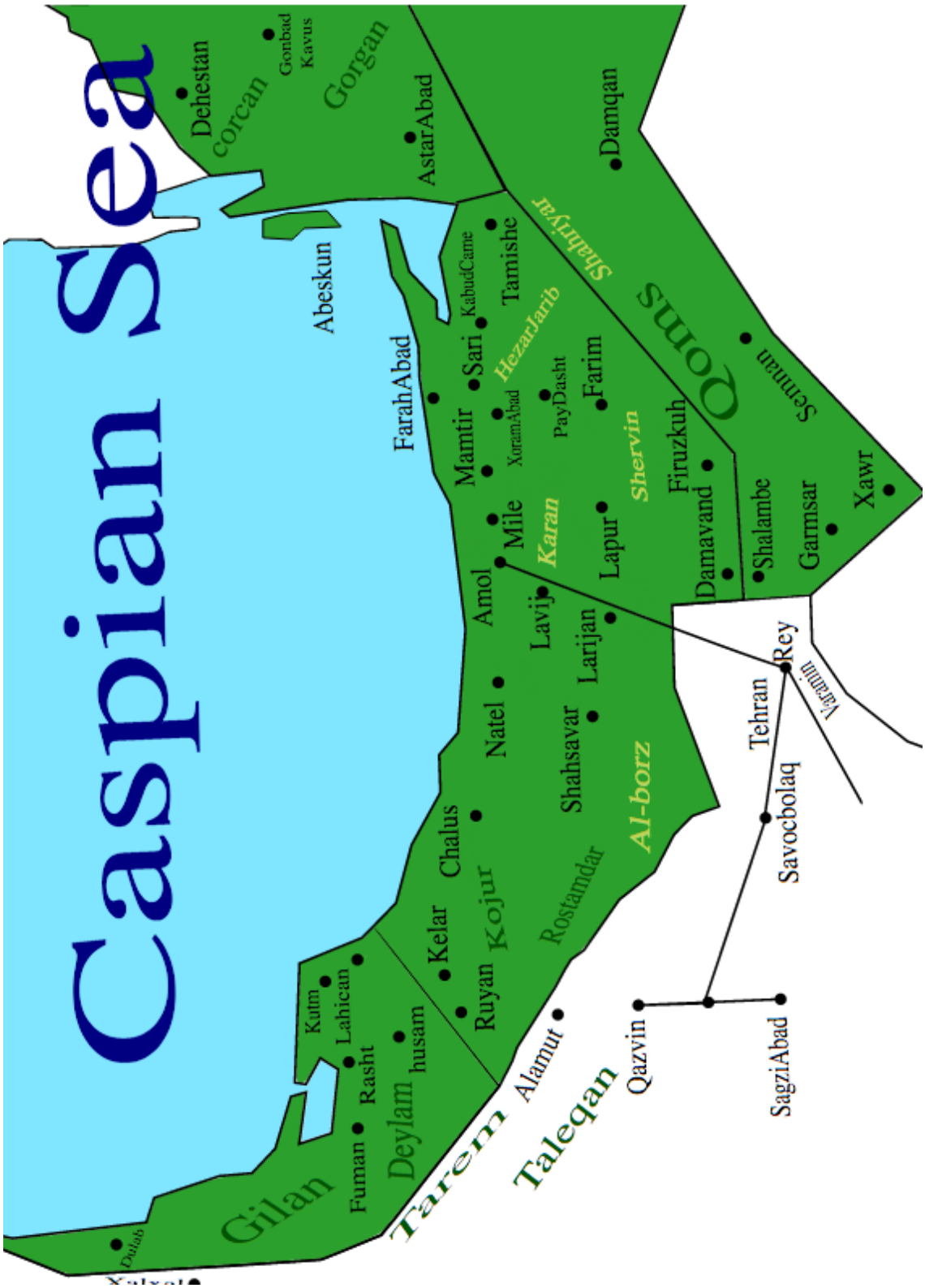

EK 39. Günümüzde Tunceli ili sınırları, Bkz. http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionImages/KGMimages/Bolgeler/8Bolge/Subeler/Tunceli.jpg 3.4.2016

